KÍNAI FILOZÓFIA

ÓKOR. MÁSODIK KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

FILOZÓFIAI ÍRÓK TÁRA

ÚJ FOLYAM

SZERKESZTI

MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZIGETI JÓZSEF

XXIII. KÖTET

KÍNAI FILOZÓFIA

ÓKOR. MÁSODIK KÖTET

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1980

KÍNAI FILOZÓFIA

ÓKOR. MÁSODIK KÖTET

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

MÁSODIK, VÁLTOZATLAN KIADÁS

Válogatta, fordította, a bevezetéseket és jegyzeteket írta

TŐKEI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1980

ISBN 963 05 2356 6 össz. kiadás
ISBN 963 05 2358 2 II. kötet

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1962, 1980

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

AZ ÚT ÉS AZ ERÉNY KÖNYVE

Tőkei Ferenc, *A taoizmus alapvetése* 11
Lao-cï (Tao tö king) 17

Jegyzetek 47

A SZABAD KÓBORLÁS

Tőkei Ferenc, *A taoizmus tendenciái* 57
Csuang-cï
I. A szabad kóborlás 63
II. A dolgok egyenlőségéről (c'i wu lun) 67
III. Az életerő táplálása (jang-seng) 80
VI. A hatalmas ősatya és mester 82
VIII. Úszóhártya a lábujjak közt 95
XVII. Az őszi áradás 99
XXXIII. Az égalatti (iskolái) 111

Jegyzetek 123

A KÍNAI SZOFISTÁK

Tőkei Ferenc, *A „vitatkozó" Kung-szun Lung* 135
Kung-szun Lung-cï
I. Összegyűjtött feljegyzések (a mesterről) 139
II. A fehér lóról 143
III. A jelről és a tárgyról 144
IV. A változatlanról és a változóról 146
V. A keményről és a fehérről 148
VI. A névről és a valóságról 150

Jegyzetek 152

A MOTISTA LOGIKAI KÁNONOK

Tőkei Ferenc, *Az elméleti logika csírái* 159
A motista kánonok
I. kánon (Mo-cï. 40. fejezet) 163
II. kánon (Mo-cï. 41. fejezet) 166
Magyarázatok az I. kánonhoz (Szemelvények a Mo-cï 42. fejezetéből) 172

Magyarázatok a II. kánonhoz (Szemelvények a Mo-cï 43. fejezetéből) 176
A nagyobb érvek (Szemelvények a Mo-cï 44. fejezetéből) 183
A kisebb érvek (Mo-cï. 45. fejezet) 187

Jegyzetek 191

SZIÜN-CÏ

Tőkei Ferenc, *A nagy konfuciánus összefoglalás* 199
Sziün-cï
5. fejezet: Az arc-jóslás elítélése 205
6. fejezet: Tíz filozófus elítélése 207
7. fejezet: Csung-ni 209
15. fejezet: Viták a hadseregről 211
17. fejezet: Az égről 214
19. fejezet: A szertartásosságról 222
20. fejezet: Tanulmány a zenéről 228
21. fejezet: Az előítéletek eloszlatása 233
22. fejezet: A nevek kijavítása (cseng ming) 246
23. fejezet: Az emberi természet rosszasága 254

Jegyzetek 265

HAN FEI-CÏ

Tőkei Ferenc, *A legizmus kezdetei és összefoglalása* 275
Han Fei-cï
11. fejezet: Magányos méltatlankodás 281
12. fejezet: A tanácsadás nehézségei 287
13. fejezet: Pien Ho esete 292
24. fejezet: A cselekvések szemügyre vétele 295
25. fejezet: Biztonság és veszély 297
26. fejezet: A megőrzés útja 301
27. fejezet: Az emberek (hivatali) alkalmazása 304
28. fejezet: Érdemes tett és hírnév 309
29. fejezet: A főbb elvek summázata 311
40. fejezet: Az erő-helyzet elvének bírálata (nan sï) 314
41. fejezet: Kérdések a vitatkozásról 320
43. fejezet: Döntés (kétféle) törvénykezés között (ting fa) 322
46. fejezet: Hat ellentét 326
47. fejezet: Nyolc téves elmélet 327
49. fejezet: Az öt féreg 330
50. fejezet: Híres tudósok 343

Jegyzetek 347

SZEMELVÉNYEK MÁS LEGISTA MŰVEKBŐL

Tőkei Ferenc, *A legizmus gyakorlatisága* 357
Szun-cï. A hadviselés törvényei (ping-fa)
1. Alapvető elvek 361
2. A hadvezetés 363
3. A támadás kitervelése 364
4. A forma (hing) 366
5. Az erő (sï) 368
6. Az üresség és a teltség elve 370
7. A hadsereg harca 373
8. A kilenc változás 375
9. A menetelő hadsereg 376
10. A terep-formák 379
11. A kilenc terület 382
12. Tűzzel való támadás 387
13. Kémek alkalmazása 389
Lü mester Tavasz és Ősze (Lü-sï cs'un-c'iu)
I. könyv. 4. fejezet: A közérdek megbecsülése 392
Li Szï életrajza (Szï-ma C'ien: Sï ki. 87. fejezet) 395
Sang fejedelmének könyve (Sang kiün su)
4. fejezet: Az erő eltávolítása 403
Kuan-cï
73. fejezet: Az ország felhalmozása 409

Jegyzetek 417

AZ ÚT ÉS AZ ERÉNY KÖNYVE

A taoizmus hagyományos fő művének eredeti címe: *Lao-cï*; s ez a cím, amely Öreg Mester-t jelent, a hagyomány szerint a mű szerzőjének neve. Ez a hagyományos szerző Konfuciusz egy idősebb kortársa lett volna; a személyéről szóló hagyomány azonban ellentmondó és bizonyíthatatlan, ezért nem érdemel különösebb figyelmet. Annál kevésbé, mert maga a *Lao-cï* (később *Tao tö king*) című könyv bizonyíthatóan nem lehet régebbi az i. e. IV. századnál. Sőt, ez a dátum is csak a lehetőségek felső határa. H. Maspero szerint a Lao-cï (Lao Tan) személyére hivatkozó szerző e művet az i. e. IV. század vége felé, Csuang-cï működése után írta (H. Maspero, *La Chine antique*. Paris 1955. 407—408. l.), mint az akkor már javában virágzó taoista tanok egy rövid összefoglalását. A. Waley még tovább megy, szerinte a *Lao-cï*-t 240 körül írták (A. Waley, *The Way and its Power*. London 1934. 86. skk.), és a könyv főként az ún. legista filozófusok ellen irányuló polémia. Feng Ju-lan is úgy véli, hogy a *Lao-cï* megszületése nem képzelhető el a „vitatkozó" (másként „nominalista") filozófusok, Hui Sï és Kung-szun Lung működése előtt (Fung Yu-lan, *A Short History of Chinese Philosophy*. New York 1960. 93—94. l.). Nos, a Waley által javasolt i. e. 240 körüli időpont a lehetséges datálás alsó határa. A mű minden olvasója könnyen megállapíthatja, hogy bármily tömör és aforisztikus szöveg is a *Lao-cï*, lehetetlen nem észrevenni benne bizonyos polémiát a legista nézetekkel, valamint a név (*ming*) problémáival való viaskodást. Elképzelhető tehát, hogy a mű legalábbis egyidős a *Csuang-cï*-val. S hogy kötetünkben mégis a *Csuang-cï* elé helyezzük, annak oka nem a hagyomány (amelynek egyébként ma is vannak képviselői), hanem a mű jellege. Tömörségével és világosságával kiválóan alkalmas arra, hogy az olvasó megismerje belőle a taoista filozófia alapgondolatait.

Az i. e. IV. század vége és a III. század első fele (a *Lao-cï* keletkezésének ideje): a taoizmus fokozatos kialakulásának időszaka. Hogyan, miből fejlődött ki a taoizmus? Feng Ju-lan nyomán rámutattunk már

(vö.: *„Az egoista Jang Csu", Kínai filozófia, Ókor, Első kötet,* Akadémiai Kiadó, 1962. 301—303. l.) a taoista gondolkodás két csírájára: a *Lun-jü*-ben olvasható „visszavonult bölcsek" legendájára és Jang Csu „önzés" elvére. Nem kétséges, hogy az i. e. III. századra kiteljesedő taoista filozófiának ez a két mozzanat volt a legfontosabb előzménye. A „visszavonult bölcsek" legendáját Jang Csu „egoizmusával", s mindkettőt Lao-cï (a mű ismeretlen szerzőjére gondolunk) és Csuang-cï taoizmusával a közélettől való visszavonulás magatartása köti össze, ez a magatartás pedig meghatározó jelentőségű az egész taoista gondolkodás számára. A taoizmus legáltalánosabb meghatározása ez lehetne: a közélettől való visszavonulás ideológiája. Ahhoz azonban, hogy megértsük, hogyan hozhatott létre ez a számunkra igazolhatatlannak látszó magatartás nagyon jelentős és később a „közélet" számára is nagy hatású filozófiát az ókori Kínában, egy pillantást kell vetnünk a kínai társadalom ókori fejlődésére.

Aligha szorul bizonyításra, hogy a Csou-kor átmeneti típusú, patriarchális-bürokratikus társadalmában e civilizáció kezdetei óta két alapvető emberi-politikai magatartás áll szemben egymással: hivatalnokká lenni vagy elutasítani a hivatalt. A fejlődés elején, a Csou-kor első felében azonban ez a két véglet még nem állhatott szemben egymással összemérhető módon, mert akkor még a patriarchális családi szervezetek és az ezekre épülő állami intézmények közti konfliktus állt előtérben. Ezért találunk a konfuciánus és motista tanításokkal (amelyek közt a döntő ellentmondás feszül) szemben a IV—III. századig csupán elszórt és kezdetleges „visszavonulás"-elméleteket, s ezért lehetetlen, hogy már Konfuciusszal egy időben kifejlődött volna a taoizmus is. A IV—III. századra azonban a *kuo* (állam) és a *kia* (patriarchális család) konfliktusa olyan élessé lesz, mint eladdig soha, és az utópiák világából a gyakorlati politika napirendjére kerül az egységes állam megteremtésének feladata. Meng-cï műveiből láthattuk, hogy a IV. század második felében viszonylag igen eleven és sokszínű filozófiai élet bontakozik ki, éles viták folynak, amelynek során polarizáció megy végbe: az egyik oldalon a konfucianizmus még fokozottabban a patriarchális arisztokrácia apologetikája lesz, a másik oldalon Mo Ti hajdani utópiája gyakorlati megvalósításának lehetőségeit keresik a legizmus előfutárai. S ahogy a történelem mind közelebb hozza az

egységes kínai állam megteremtésének pillanatát, ahogy a patriarchális arisztokrácia és az állami hivatalnokok harcából fokozatosan egy egységes hivatalnoki osztály, a patriarchalizmust a maga szolgálatába állító mandarinság kerül ki győztesen, úgy alakul ki fokról fokra a mindenféle hivatalviselés elutasításának magatartása. Attól fogva, hogy C'in Sï Huang-ti megteremti az egységes kínai államot, majd a Han-dinasztia az egész császári Kína történetére szólóan intézményesíti a mandarinizmust, a taoizmus, mint a hivatal elutasításának ideológiája, hatalmas szerepet játszik Kína politikai és kulturális életében. Ezzel azonban — a taoizmus nagy jelentőségének hangsúlyozása érdekében — túlságosan előre szaladtunk. Mint látni fogjuk, a taoizmus igen nagy szerepet játszott még a legizmus kialakulásában s ezzel együtt az egységes kínai állam megteremtésében is.

Visszakanyarodva a taoizmus kialakulásának problémájához, előzményei között feltétlenül meg kell említenünk a konfucianizmus első nagy ellenlábasát, Mo Ti iskoláját is; Mo Ti logikus érvelésmódja, szembenállása a konfuciánus morállal, egyetemességre-törekvése, háború-gyűlölete stb. mind fellelhető a *Lao-cï* lapjain. Sőt, a *Csuang-cï* XXXIII. könyvének szerzője *gondolatilag* a taoizmus előzményének tekinti a békét hirdető motista Szung Hing-et (Szung K'eng, Szung Jung-cï) és Jin Wen-t, valamint a természetességet (ha nem panteizmust) hirdető P'eng Meng-et, T'ien P'ien-t és Sen Tao-t is. Ezek az i. e. IV. század második felében élt filozófusok lehettek a *Lao-cï* szerzőjének kortársai is, de ez esetben is bizonyosra vehetjük, hogy komoly hatást gyakoroltak reá; ha nem személyesen, akkor úgy, hogy ezek az elméletek a kor levegőjében voltak. Ehhez még hozzá számíthatjuk a legizmus kortársai előfutárait, valamint a kínai „szofistákat", s akkor megközelítően felvázoltuk a taoizmus születésének ideológiai körülményeit.

Lássuk most, milyen választ ad a *Lao-cï* szerzője a kor alapvető kérdéseire. A *Lao-cï* filozófiájának megítélésében döntő jelentőségű a *tao* fogalmának értelmezése. Ismeretes, hogy akadtak európai interpretátorok, akik a *tao*-ban valamiféle egyisten-fogalmat fedeztek fel. Tudnunk kell, hogy — mint Mo Ti „ég" fogalmának vizsgálatakor láttuk — a Csou-kori Kínában az egyistenhit kialakulása is előrelépés lett volna, hiszen *egyetlen* hatalomnak rendelte volna alá a patriarchális

család őseit, erkölcsi normáit, intézményeit. Ám a *Lao-cï*-ben megfogalmazott *tao* ennél lényegesen több: alapjában véve nem más, mint a „dolgok", az anyagi világ mozgását meghatározó *törvény*, *természettörvény*. A *tao* mindenekelőtt az örökké mozgó, változó világ végső egységének elve, s hogy a *Lao-cï* szerzője ezt az egységet nem egy különös vagy egyes anyagban véli fellelni, mint a korai görög materialisták, hanem egy általánosban, a törvényben, ezzel a világ anyagiságának felismeréséhez legalább olyan közel jut, mint Hérakleitos a maga *logos*-fogalmával. A *tao* korábban, a konfuciánusok műveiben nem jelentett mást, mint morális tanítást, erkölcsileg helyes utat; ezt a fogalmat a taoizmus általánosította a természettörvény jelentésig, s ez a *Lao-cï* szerzőjének legnagyobb vívmánya.

Jang Hing-sun egy bizonyos egyszerűsítéstől nem mentes könyvében Ян Хин-шунь, Древнекитайский философ Лао-цзы и его учение, Moszkva—Leningrád 1950) a *Lao-cï* szerzőjét naiv materialista és ösztönös dialektikus gondolkodónak tartja. Jang Hing-sun szerint a XLII. fejezet első mondatát, hogy ti. „A *tao* szülte az Egyet, az Egy szülte a kettőt, a kettő szülte a hármat, s a három szülte az összes létezőket", valahogy úgy kell értelmeznünk, hogy a *tao* őskáoszából először az „ősanyag" („lehelet", *k'i*) emelkedett ki, ebből az ellentétes elvű *jin* „ősanyag" és *jang* „ősanyag", e kettő szüntelen harcából az ég, a föld és az ember, s e háromból származik minden dolog. Nos, ez elképzelhető, de annyi bizonyos, hogy a *tao* anyagisága a műben nincs kifejtve, még az idézett megfogalmazásban is igen homályos, hogy tehát a *Lao-cï* tao-fogalma csak annyiban anyagelvű, amennyiben minden nyílt vallásos elképzelést kizár, és amennyiben mi, huszadik századi emberek tudjuk, hogy minden törvény hordozója az anyag. A *Lao-cï* szerzőjének gondolkodásában ez korántsem lehetett ilyen világos, és semmiképpen sem szövegromlás vagy hamisítás eredménye, hogy a *tao* az egész műben elvont marad, elvontságával alkalmat kínálva arra, hogy ez a természettörvény-fogalom más taoisták kezén valamiféle anyagon túli, természetfeletti világba helyeződjék át. A *Lao-cï* szerzője a világnak anyagiságában való egységét legfeljebb megsejthette, és sejtésének adekvát kifejezést éppen az elvont törvény-fogalommal adhatott. Nagy igazságot sejtett meg, de tovább nem léphetett, nem is lépett senki az ókori Kínában. Az

egyes fejezetek olvasásakor tanúi lehetünk a szerző hatalmas küzdelmének a jobb kifejtésért, pontosabb meghatározásért; ezért találkozunk annyi hasonlattal (Völgy, víz, asszonyiság stb.), ismétléssel, új meg új nekirugaszkodással. De így is, a költészet mankóival is: a *Lao-cï* tao-fogalma az ókori kínai filozófia legmagasabb rendű kategóriája, legjobb általánosítása, egyik legnagyobb vívmánya.

Mert a *tao:* a világ dialektikus mozgásának törvénye. A világon minden változik, keletkezik és elpusztul, mégpedig úgy, hogy minden dolog a saját ellentétébe csap át, az ellentétek harcban állnak egymással és egységet alkotnak (a szerző ez utóbbit hangsúlyozza), s mindez maguknak a dolgoknak belső törvénye, a dolgok mozgásába beleavatkozni nem lehet és nem szabad. A bölcs ember — ehhez szól az egész könyv — egyetlen feladata, hogy felismerje és tétlenül *(wu-wei)* szemlélje a törvény működését, s éljen vele összhangban, ezzel mutasson példát. A nép minden baja éppen onnan ered, hogy a hivatalnokok nem hagyják érvényesülni a természeti törvényt, megsértik a *tao*-t, visszaélnek hatalmukkal. Az örök változás dialektikájának felismerésétől — az etikai és politikai állásfoglaláson keresztül — eljutunk az örök nyugalom eszményéig. Hogyan lehetséges ez? Ha felkutatjuk a taoizmus osztály-alapjait, egészen természetesnek fogjuk találni.

A *Lao-cï* eszményi életformája egy olyan kicsiny és elszigetelt faluközösség, amelynek lakói minden újat elutasítanak, és hiába hallik át a szomszéd faluból a kutyák ugatása és kakasok kukorékolása, még oda sem mennek át egész életükben (LXXX. fejezet). A hivatal elutasítása tehát: paraszti elzárkózás, falusi idill. A taoista filozófusok természetesen nem voltak parasztok, de a taoista filozófia objektíve a paraszti faluközösségek érdekeit fejezte ki. A faluközösségek azok, amelyek szemben állnak mindenféle kormányzással és hivatallal, konfuciánus erkölcsi normákkal és műveltséggel, minden „városi" újítással, „versengéssel", „cselekvéssel", „okossággal", „hamissággal", kereskedők ravaszságával és hadvezérek dúlásával; ebből a nézőpontból kerül egymás mellé a konfucianizmus és a „legizmus" szelleme, egyszóval minden, ami pusztulással fenyegeti a faluközösséget. Másrészt ezen a talajon foglalható nagy rendszerbe a „visszavonult bölcsek" hagyománya, Mo Ti „békeszeretete", Jang Csu „mindent

magának" elve, valamint a kortársi filozófusok pacifista és panteista tanításai. A paraszti álláspontról lehet keményen bírálni a fennálló rendet, patriarchalizmust és bürokratizmust egyaránt, de vajon lehet-e megnyugtató és főleg célra vezető választ adni a kor alapkérdésére, az „égalatti" egyesítésének problémájára? A *Lao-cï* itt-ott arról tanúskodik, hogy ebben még szerzője sem volt mindig biztos (pl. a XX. fejezet).

A taoizmus még nem adott helyes választ a döntő kérdésre, de a *Lao-cï* jól megindokolt konfuciánus-ellenessége, a dolgok dialektikus változásáról szóló tanítása; legfőképpen pedig a természettörvény felfedezése nélkül sohasem lett volna legista ideológia, de egységes kínai állam sem. Ez a Csou-kori taoizmus történelmi jelentősége.

A hagyományos felosztás szerint a *Lao-cï* két részből áll: az első könyv (I—XXXVII. fejezet) magával a *tao*-val, a második (XXXVIII—LXXXI. fejezet) a *tao* attribútuma szerepét játszó „erény"-nyel, „hatalom"-mal *(tö)* foglalkozik; e felosztásnak azonban nincs jelentősége. A szöveg, amely fordításunkban olvasható, a Wang Pi (226—249) által (kommentárjaival együtt) ránk hagyott legrégebbi, hagyományos szöveg. Ennek elrendezését és pontosságát az újabb szövegkritikusok vitatják. A szövegkorrekció dolgában a legradikálisabb Ma Sziü-lun *(Lao-cï kiao-ku*, Peking 1956), ezért jegyzeteinkben az általa javasolt fontosabb módosításokat tüntetjük fel; így az olvasó meggyőződhetik róla, hogy a *Lao-cï* alapgondolatait még a legmerészebb szövegkritika sem módosíthatja lényegesen.

Tőkei Ferenc

LAO-CÏ

老子

TAO TÖ KING

道德經

I

A *tao*, amelyet szavakkal ki lehet fejezni, nem az örök *tao*. A név *(ming)*, amelyet meg lehet nevezni, nem az örök név.[1] Az, aminek nincsen neve, az ég és föld kezdete *(sï)*. Aminek neve van, az minden dolog *(wan-wu)* anyja.
Ezért: csak az ismerheti meg (a *tao)* csodálatos titkát, akinek soha nincsenek vágyai; akinek pedig örökké vágyai vannak, az csak véges formáját szemlélheti. Ez a kettő ⟨a lényeg és a jelenség⟩ közös eredetű, csak a nevük különböző. Együtt nevezzük őket csodálatosnak, s egyik csodálatostól a másik csodálatos felé (haladni): minden titkok kapuja.

II

Amikor az égalattiban mindenki felismeri a szépről, hogy szép, akkor megjelenik a rút is. Amikor mindenki felismeri a jóról, hogy jó, akkor megjelenik a rossz is.
Ezért: lét *(ju)* és nemlét *(wu)* egymásból születik, nehéz és könnyű egymást hozza létre, hosszú és rövid egymást alakítja, magas és mély egymásba hajlik, zeneszó és énekhang egymással cseng össze, előbbi és későbbi egymást követi.
Így aztán a bölcs ember *(seng-zsen)* a nem-cselekvés *(wu-wei)* tevékenységével él s a szavak nélküli *(pu-jen)* tanítást valósítja meg. (Akkor) minden dolog hat rá, és (ő ezt) nem utasítja vissza.[2] (A bölcs) létrehoz, de nem veszi birtokába; teremt, de nem ragaszkodik (ahhoz, amit teremtett). Művét beteljesíti, de nem él vele. S éppen azért, mert nem él vele, nem is veszítheti el.[3]

III

Ha nem becsülik meg a kiválóakat *(hien)*, akkor a nép közt nem lesz marakodás. Ha nem tartják nagyra a nehezen megszerezhető vagyon-

tárgyakat *(huo)*, akkor a nép közt nem lesz többé rablás. Ha rá sem néznek arra, ami felszíthatja vágyukat, akkor a nép közt nem lesz többé felfordulás.
Ezért a bölcs ember úgy kormányoz jól, hogy üressé teszi a szívét,[4] de megtölti a hasát, gyengévé teszi az akarását *(csï)*, de erősíti a csontjait. Mindig arra törekszik, hogy a népnek ne legyen se tudása, se vágya. Arra törekszik, hogy akinek pedig tudása van, az ne merészeljen tevékenykedni. Megvalósítja tehát a nem-cselekvést,[5] és minden a legteljesebb rendben lesz.

IV

A *tao* üres, de ha vele élünk *(jung)*, sohasem tudjuk kimeríteni. Milyen mélységes! Igazi ősatyja *(cung)* minden dolognak. Tompít minden élességet, megszüntet minden zavarosságot, mérsékel minden ragyogást, egyesít minden porszemet.[6] Olyan mély, hogy senki sem tud a végére járni! Én nem tudom, hogy szülötte-e valakinek. (Csak azt tudom, hogy) mint képmás *(sziang)*,[7] az ősöket is megelőzi.

V

Az ég és a föld nem emberséges *(zsen)*, minden létezővel *(wan-wu)* úgy bánik, mint afféle szalmakutyával.[8] A bölcs ember sem emberséges, úgy bánik az emberekkel *(po-szing)*, mint afféle szalmakutyákkal. De az ég és föld közötti tér éppen olyan, mint a kovácsfújtató! Üres, és mégsem omlik össze, ha pedig mozog, egyre több jön ki belőle. Bármennyi azonban a szó, az mind kimerül. Sokkal jobb, ha megőrizzük azt, ami bennünk van *(csung)*.

VI

A völgy szelleme ⟨az üresség⟩ sohasem hal meg.[9] Ezt nevezzük csodálatos asszonyinak *(p'in)*. A csodálatos asszonyinak a kapuját nevezzük ég és föld gyökerének. Örökké jelen van, s kimeríthetetlenül élhetünk vele *(jung)*.

VII

Az ég örök, a föld maradandó. Az ég és föld azáltal lehet örök s maradandó, hogy egyikük sem önmagának él. Ezért képesek örökké élni. Ugyanígy a bölcs ember önmagát a háttérbe helyezi s így kerül előre, önmagával nem törődik s így őrzi meg énjét. Nem igaz-e, hogy egyéni érdekeit *(szī)* éppen azáltal tudja betölteni, hogy nincsenek egyéni érdekei?

VIII

A legmagasabb jóság *(sang-san)* hasonló a vízhez. A víz jósága *(san)* az, hogy hasznára van minden létezőnek, anélkül hogy küzdene; s megelégszik azokkal a helyekkel, amelyeket minden ember gyűlöl. Ezért van (a víz) oly közel a *tao*-hoz.
Lakozásra legjobb a föld, érzelmekben legjobb a mély, az emberi kapcsolatokban legjobb az emberség *(zsen)*, a szó legyen mindig megbízható *(szin)*, a kormányzás teremtsen mindig rendet, a szolgálat feleljen meg a képességeknek, a vállalkozás igazodjék a megfelelő időhöz.[10] Ez mind azért (jó), mert nem vezet vetélkedéshez, s ezért nem hibázik.

IX

Aki túlságosan megfeszíti íját, az jobban tette volna, ha idejében abbahagyja (a feszítést); aki pedig túlságosan élesre feni (kését), az nem tudja sokáig megőrizni (élesen). Az arannyal és drágakővel teli termet senki sem tudja megőrizni. Aki gazdagságával és előkelőségével kevélykedik, maga zúdít magára szerencsétlenséget. Ha művedet véghezvitted, nyomban vonulj vissza, (mert) ez az ég *tao*-ja.

X

Aki lelke *(p'o)* nyugalmának megóvására megtartja az egységet, abban nem fog meghasonlás ⟨vágy⟩ ébredni. Aki leheletét *(k'i)* úgy tudja irányítani, hogy egészen gyengévé teszi, az hasonlóvá lesz egy

újszülött gyermekhez. Ha tökéletesen megtisztítja a 'csodálatos tükröt' ⟨szemléletét⟩, akkor semmi folt nem marad rajta ⟨sohasem téved⟩.
Ha szereti a népet s jól kormányozza a fejedelemséget, akkor nincs szüksége okoskodásra *(csï)*. Az ég kapuinak kinyílásában és becsukódásában ⟨a világegyetem működésében⟩ ő tehát asszonyi ⟨passzív⟩ szerepet játszik. Ennek a sarkigazságnak a megértése teszi lehetővé számára a nem-cselekvést.
Megszülni (a dolgokat) és táplálni őket, megszülni és mégsem birtokolni őket, megalkotni őket és nem élni velük, vezetőnek lenni *(csang)* és mégsem uraskodni *(cai)*: ezt nevezzük csodálatos erénynek *(tö)*.

XI

Harminc küllő együtt tesz ki egy kereket, de a kerék használhatóságát éppen a (küllők közti) nemlét ⟨űr⟩ biztosítja. Agyagot forgatva csinálunk az edényeket, de az edény használhatóságát éppen a benne levő nemlét biztosítja. Ajtót és ablakot vágva csinálunk a házat, de a ház használhatóságát éppen a benne levő nemlét ⟨belső tere⟩ biztosítja. Ezért a lét hasznot *(li)* hajt számunkra, a nemlét azonban használhatóságot *(jung)* biztosít.

XII

Az öt szín vakká teszi az ember szemét, az öt hang süketté teszi az ember fülét, az öt íz eltompítja az ember ínyét.[11] A sok lovaglás és vadászat megbolondítja az ember szívét. A nehezen szerezhető vagyontárgyak mozgásában gátolják az embert. Ezért a bölcs ember a bensőjével törődik s nem a szemével. Elveti tehát az „azt", s az „ezt" választja.

XIII

A dicsőség és szégyen: félelem. Az előkelőség: nagy csapás, (mely) mintha csak testünket érné. Miért mondjuk, hogy a dicsőség és szégyen félelem? Mert a dicsőség olyan az alattvalók *(hia)* számára,

hogy amikor megszerzik, félnek, és amikor elveszítik, ugyancsak félnek. Ezért mondjuk, hogy a dicsőség és szégyen: félelem. S miért mondjuk, hogy az előkelőség nagy szerencsétlenség az életben? Mert éppen akkor lesz osztályrészem nagy szerencsétlenség, ha számomra csak saját énem létezik. Ha azonban elérem, hogy ne (csak) saját énem létezzék a számomra, akkor miféle szerencsétlenségben lehetne részem? Ezért: az égalattit csak arra lehet rábízni, aki úgy előkelő ⟨tölti be hivatalát⟩, hogy saját énje egy az égalattival, és az égalattit csak arra lehet ráhagyni, aki úgy tudja szeretni, hogy saját énje egy az égalattival.

XIV

Nézem és nem látom, ezért a neve: észrevehetetlen *(ji)*. Hallgatom és nem hallom, ezért a neve: illanó *(hi)*. Megragadom, de nem tudom megfogni, ezért a neve: parányi *(wei)*. E három (tulajdonságot) nem lehet tovább elemezni, így hát összeolvadnak és egységet alkotnak. Felkelvén nem fénylik, lenyugodván nem homályosul el; végtelen, és nem lehet megnevezni, s minduntalan visszatér a dolgok nemlétébe. Ezért nevezik alaktalan alaknak, testetlen képnek; ezért nevezik homályosnak és ködösnek. Szembe megyek vele s nem látom az elejét, utána megyek s nem látom a végét.
Aki megragadja a múlt *tao*-ját és azzal irányítja a jelen létét, aki fel tudja ismerni a régi kezdetet, az elmondhatja, hogy (kezében tartja) a *tao* fonalát.

XV

Hajdanában azok, akik legjobbak voltak az írástudók közül *(sī)*, a legészrevehetetlenebbek, a legcsodálatosabbak voltak. Titokzatos erők hatották át őket, és senki sem tudta kiismerni őket. És mert senki sem tudta kiismerni őket, én is csak erőszakoltan adhatok képet róluk. Óvatosak voltak, mint aki télen folyamon kel át; aggodalmasak, mint aki tart a szomszédaitól; méltóságteljesek, mint aki vendégségben jár; engedékenyek, mint a jég, amely éppen olvadni kezd; egyszerűek, mint a megmunkálatlan fadarab; mindent-befogadók, akárcsak a völgy; és átláthatatlanok, akár a zavaros víz. Ki képes

zavarossá lenni a tisztasággal, lecsendesítvén azt ragyogó tisztává válni? Ki képes nyugalomban lenni a tartóssággal, mozgásba hozván azt és lassanként életre kelteni? Akik megőrizték a *tao*-t, s nem vágyakoztak telhetetlenül. És éppen mert nem voltak telhetetlenek, el tudták viselni az elhasználódást megújulás nélkül.

XVI

Elérek a teljes ürességig, megőrzöm a rendíthetetlen nyugalmat, és minden dolog maga növekedik, én meg csak szemlélem visszatérésüket ⟨körforgásukat⟩. Íme, minden dolog felvirágzik, s minden visszatér a gyökeréhez ⟨kezdetéhez⟩. A gyökérhez való visszatérést nevezik nyugalomnak, erről pedig azt mondják: meghódolás a sors előtt *(fu ming)*. A meghódolás a sors előtt: állandóság. Aki megérti az állandóságot, az felvilágosult *(ming)*. Aki az állandóságot nem érti, az vakon megy a szerencsétlenségbe. Ismerni az állandóságot: mindent magába fogadni *(zsung)*. Mindent magába fogadni: igazságosság *(kung)*. Az igazságosság: királyi tisztség *(wang)*. A királyi tisztség: megfelelés az égnek *(t'ien)*. Az ég pedig: megfelelés a *tao*-nak. Végül a *tao*: örök. Ha (teste) el is vész, nem pusztul el ő maga.

XVII

A legfelsőbbekről az alattvalók éppen csak tudták, hogy vannak. Az utána következőknek a közelébe igyekeztek, és magasztalni kezdték őket. Ezután félni kezdtek tőle, végül pedig megvetéssel illették. Ezért ha a bizalom (a nép iránt) nem elegendő, hogyne lenne bizalmatlanság (a nép részéről is)? Ám aki meggondoltságával minden szavának megbecsülést szerez, annak vállalkozásai beteljesülnek, dolgai sikerülnek, és a nép *(po-szing)* mind azt mondja, hogy ez a természetesség *(cï-zsan)*.[12]

XVIII

Mikor a nagy *tao*-t pusztulni hagyták, megjelent az emberség *(zsen)* és az igazságosság *(ji)*. Mikor pedig elkezdődött a bölcselkes

dés, megjelent a nagy képmutatás. Mikor a hat rokon[13] nem tudott többé békében megférni egymással, megjelent a gyermeki kegyelet *(hiao)* és a szülői szeretet *(c'i)*. Mióta a fejedelemséget és családjait *(kuo-kia)* felfordulás borítja homályba, azóta megjelentek a „hűséges alattvalók".

XIX

Ha elvetnék a bölcsességet *(seng)* és a tudást *(csi)*, akkor a nép haszna százszoros lenne. Ha elvetnék az emberséget *(zsen)* és az igazságosságot *(ji)*, akkor a nép újra szülőtisztelő *(hiao)* és gyermekét szerető *(c'i)* lenne. Ha elvetnék a műveskedést *(k'iao)* és a haszonlesést *(li)*, akkor tolvajok és rablók nem léteznének többé. E három dologról azt tartják, hogy műveltségnek *(wen)* nem elegendők. Ezért elrendeltetik, hogy legyen, ami még ehhez tartozik: legyenek olyan egyszerűek, mint a megmunkálatlan fadarab, (szüntelenül) csökkentsék önzésüket *(szi)* és mérsékeljék vágyaikat.[14]

XX

Ha nem lenne többé tanulás *(hio)*, nem létezhetne bánat sem. Az „igen" és a „jól van" között voltaképpen mi a különbség? S a jó meg a rossz között mily nagy a különbség! Amitől az emberek tartanak, attól bizony tartani kell.[15]

Ó, mily zűrzavaros (a világ)! Még nincsen közepe ⟨nincs látható rendje⟩! A sokaság emberei ragyognak, mintha éppen a Nagy Áldozatot *(t'ai-lao)* mutatnák be, vagy éppen a Tavasz-toronyba *(cs'un-t'ai)* igyekeznének felfelé. Csak én vagyok mozdulatlan, jósjelet sem adva magamról! Akárcsak az újszülött, aki még nem is mosolyog. Fáradtan bolyongok, mint akinek nincs hova megtérnie! Az embereknek mind van fölöslegük is, csak én vagyok olyan, mint aki elvesztette mindenét. Valóban, az én szívem az ostoba emberek szíve! Ó mily zűrzavar! A közönséges emberek *(szu-zsen)* ragyognak, csak én vagyok maga a homály. A közönséges emberek egyre fürkésznek-kutatnak, csak én vagyok mindig egykedvű. Ó, nyughatatlan vagyok, miként a tenger, és hányódom egyre, mintha sose

lenne megállásom! Minden embernek van mivel foglalkoznia, csak én vagyok buta és semmirekellő. (Mert) csak én vagyok más, mint a többi ember: én az Anyából való táplálkozást tartom a legtöbbre.[16]

XXI

A hatalmas erény *(tö)* formái csak a *tao*-nak vannak alárendelve. A *tao* maga, mint dolog, homályos és megfoghatatlan.
Ó, megfoghatatlan és homályos! (De) benne képek *(sziang)* vannak.
Ó igen, homályos és megfoghatatlan! (De) benne dolgok vannak.
Ó, átláthatatlan és sötét! (De) benne csírák *(cing)* vannak Ezek a csírák nagyon igazak, benne van (tehát) az igazság *(szin)*. A régmúlt időktől mind a mai napig nem is veszett el a neve *(ming)*, hanem minden dolog kezdetének jelölésére szolgál. Hogy honnan ismerem én minden dolog kezdetét? Éppen általa.[17]

XXII

A nem teljes teljessé válik, a görbe egyenessé lesz, az üres teltté lesz, az elöregedett újjáalakul, a kevésből pedig sok lesz. A sok aztán zavarokat okoz.[18]
Ezért a bölcs ember megőrzi az egységet, és az égalatti példaképe lesz. Nem mutogatja magát, ezért ragyog; nem bizonygatja kiválóságát, ezért kiváló; nem dicsekszik (előre), ezért szerez érdemeket ⟨sikerülnek a dolgai⟩; nem követel tiszteletet magának, ezért lesz elismert vezető *(csang)*. Nem küzd senkivel, s éppen ezért az égalattiban senki sem képes megküzdeni vele.[19]
Vajon üres szavakat mondtak-e a régiek, akik így szóltak: „a nem teljes teljessé válik"? Ha igazán teljessé válik (az ember), akkor visszatér (a *tao*-hoz).

XXIII

A kevés beszéd az, ami természetes *(cï-zsan)*. Ugyanezért a dühöngő szél nem tart egész reggel, a zuhogó eső nem tart egész nap. S ki csinálja ezeket? Az ég és a föld. Ha pedig az ég és föld sem képes

hosszan tartó dolgokra, hogyan csinálhatna ilyet az ember? Ezért kell minden dolgát a *tao* szerint végeznie.
Aki a *tao* szerint él, azonosul a *tao*-val. Aki birtokolja az erényt *(tö)*, azonosul az erénnyel. Aki az erénytelenségen fáradozik, azonosul az elvesztéssel. (De) aki azonosult a *tao*-val, az a *tao*-t már meg is szerezte: aki azonosult az erénnyel, az az erényt már meg is szerezte; aki pedig azonosult az elvesztéssel, az az elvesztettet már vissza is nyerte. Ha valakinek a bizalma *(szin)* nem elegendő, az mindig bizalmatlansággal találkozik.[20]

XXIV

Aki lábujjhegyre áll, nem áll szilárdan; aki (túlságosan) nagyot lép nem halad előre;[21] aki magát mutogatja, nem ragyog; aki bizonygatja kiválóságát, nem tartják kiválónak; aki előre dicsekszik, nem szerez érdemeket; aki megköveteli magának a tiszteletet, nem lesz elismert vezető. Ha a *tao*-hoz tartjuk magunkat, minderre csak azt mondhatjuk: fölösleges etetés, haszontalan cselekedet; az ilyet pedig minden létező *(wu)* gyűlöli. Ezért aki birtokolja a *tao*-t, nem tesz ilyesmit.

XXV

Van egy dolog *(wu)*, mely a káoszban *(hun)* is teljes volt, s mely még az ég és a föld előtt született. Ó, mily hangtalan, milyen üres![22] Magában áll szilárdan és nem változik, mindenüvé eljut, és nem fenyegeti semmi veszély. Méltán tartják őt az égalatti anyjának. Nem tudom a valódi nevét *(ming)*, kisebbik nevén szólítva *(ci)* nevezem *tao*-nak. Erőszakoltan nevet adva neki azt mondom, hogy „nagy", a „nagyot" pedig „tovahaladónak" is mondhatom, a „tovahaladót" „messzeségbe tűnőnek", végül a „messzeségbe tűnőt" „visszatérőnek". Ezért nagy a *tao*, ezért nagy az ég, ezért nagy a föld, s ezért nagy a király *(wang)* is.[23] Mert „határainkon belül" négy nagyság létezik, s a király ezek közül az egyik megtisztelő helyen lakozik. Az ember a föld törvényeit követi, a föld az ég törvényeit követi, az ég a *tao* törvényeit követi, a *tao* pedig a természet *(ci-zsan)* törvényeit követi.

XXVI

A nehéz a könnyű gyökere ⟨alapja⟩, a nyugalom a mozgás ura *(kiün)*. Ezért „a bölcs ember ha egész nap utazik is, nem hagyja el kocsija nehezét" ⟨terhét⟩. S legyen bármily ragyogó látvány a szeme előtt, ül tovább nyugodtan, vágyaktól mentesen. Vajon megengedhetné-e magának tízezer hadiszekér ura, hogy könnyű ⟨könnyelmű⟩ legyen az égalatti (kormányzásában)? Ha könnyelmű, elveszíti az alapot; ha folyton mozog, elveszíti az „urat".

XXVII

Aki jól tud előrehaladni, annak nem kell keréknyom ⟨példa⟩; aki jól tud beszélni, nem mutat gyengeséget; aki jól tud számolni, nem használ számoló-szerszámot; aki jól tud ajtót zárni, reteszek nélkül is úgy bezárja, hogy nem lehet kinyitni; aki jól tud kötni, kötelek nélkül is úgy megköti, hogy nem lehet megoldani.
Ezért a bölcs ember mindig kész legyen, hogy megsegítse az embereket, és soha ne vesse el magától az embereket; mindig kész legyen, hogy megsegítse a lényeket *(wu)*, és soha ne vesse el magától a lényeket. Ezt nevezzük igazán mély bölcsességnek.[24] Így a tökéletes ember *(san-zsen)* a tökéletlen emberek mestere, a tökéletlenek pedig a tökéletes ember nyersanyagai. Aki nem becsüli meg a mesterét, vagy aki nem bánik szeretettel a nyersanyagával, az tudhat akármennyit, nagy tévelygésben leledzik. Ezt nevezzük a legfontosabb titoknak.

XXVIII

Aki tudja, mi a férfiasság, mégis megőrzi a nőiességet, az hegyipatakká lesz az égalatti számára. Aki az égalatti hegyipatakja lett, azt nem hagyja el az örök erő *(cs'ang-tö)*, és visszatér a csecsemőállapotba. Aki tudja, mi a fehér ⟨ragyogás⟩, mégis megőrzi feketeségét ⟨ismeretlenségét⟩, az példaképpé lesz az égalatti számára. Aki az égalatti példaképe lett, annak örök ereje nem tévelyeg, és visszatér a határtalanságba. Aki tudja, mi a dicsőség, mégis megőrzi szégyenét

⟨mellőzöttségét⟩, az maga lesz a Völgy az égalatti számára. S aki az égalatti Völgye lett, annak ereje állandóan elégséges lesz, s visszatér a faragatlan fa állapotába *(p'u)*. Amikor a faragatlan fa szétdarabolódik, szerszám lesz belőle.[25] De ha a bölcs ember felhasználja, akkor a hivatalnokok vezetője lesz. Ezért a nagy kormányzáshoz nem kell erőszak.

XXIX

Aki (erővel) meg akarja hódítani az égalattit s ezért tevékenykedik, az — én látom — nem fogja elérni célját. Az égalatti egy szent edény *(sen-k'i)*, amelyhez nem lehet hozzányúlni. Aki hozzáér, megkárosítja; aki megragadja, elveszíti.[26] Mert a dolgok *(wu)* közül megy az egyik, követi a másik, meleget lehel az egyik, hideget fúj a másik, erősödik az egyik, gyengül a másik, gyarapszik az egyik, elpusztul a másik.
Ezért a bölcs ember elutasítja magától a túlzásokat, elveti a mértéktelenséget, elveti a szélsőségeket.

XXX

Aki a *tao*-val szolgálja az emberek urát ⟨a fejedelmet⟩, az nem igázza le hadsereggel az égalattit, hiszen ez a tette könnyen ellene fordulhat. Mert amerre hadsereg járt, csak tüske és tövisbozót terem, s a nagy háborúk nyomában mindig ínséges esztendők járnak.[27]
Az igazán jó (hadvezér) célhoz ér és megállapodik, s nem vetemedik arra, hogy erőszakot alkalmazzon. Célhoz ér, de nem emeli fel magát; célhoz ér, de nem dicsőíti magát; célhoz ér, de nem kevélykedik; célhoz ér, de csak azért, mert nem tehet mást; célhoz ér, de nem alkalmaz erőszakot.
Ha a dolgok *(wu)* elérik erejük teljét, elöregszenek. (Az erőszak) tehát ellentmond a *tao*-nak. A *tao*-nak ellentmondani pedig: korai halál.

XXXI

A remek fegyverek: a szerencsétlenség eszközei. A létezők *(wu)* mind gyűlölik ezeket, az tehát, aki a *tao*-t birtokolja, nem él velük. A nemes

ember *(kiün-cï)* békeidőben a baloldalt tiszteli, háborúban azonban a jobboldalt tartja nagyra. A fegyverek: a szerencsétlenség eszközei; nem lehetnek a nemes ember *(kiün-cï)* eszközei. Csak akkor élhet velük, ha nem tehet mást, mert a nyugalom megőrzését tartja a legfontosabbnak. Ha kivívta a győzelmet, nem tartja azt szépnek, mert aki győzelmét szépnek tartja, az örvendezik az emberek legyilkolása felett. Aki pedig örvendezik az emberek legyilkolása felett, az becsvágyát az égalattiban soha el nem érheti. Szerencsés eseménykor a baloldalt becsülik, szerencsétlen eseménykor a jobboldalt. A szárnyak vezérei baloldalon állnak, a fővezér pedig a jobboldalon: elmondható, hogy (a háborút) temetési szertartásnak kell felfognunk.[28] A legyilkolt emberek sokaságát bizony gyászolni és keservesen siratni kell; a háborús győzelem bizony temetési szertartás.

XXXII

A *tao* örök és nincsen neve *(ming)*. A faragatlan fa ⟨a természetiség⟩ lehet akármilyen kicsiny, az égalattiban senki sem képes szolgájává tenni *(cs'en)*. Ha a fejedelmek és királyok *(hou wang)* képesek rá, hogy megőrizzék, akkor minden létező *(wan-wu)* magától fog hódolni nekik. Akkor az ég és a föld harmóniában csengene össze, s édes harmatot ⟨boldogságot⟩ bocsátanának alá, a nép pedig minden parancs nélkül, magától megnyugodna.

Amikor elkezdődött a faragás ⟨a rend megteremtése⟩, megjelentek a nevek *(ming)*. S minthogy a nevek már megjelentek, (velük) meg lehet ismerni a határokat is.[29] Aki tudja, hol kell megállnia, elkerülheti a veszélyeket.

Olyan az égalattiban a *tao* létezése, mint mikor a hegyi patakok és völgyi vizek a folyókba és tengerekbe ömlenek.

XXXIII

Aki ismeri az embereket, az okos; aki ismeri önmagát, az bölcs. Aki másokat legyőz, az erős; aki önmagát legyőzi, az hatalmas. Aki tudja, mikor elég, az gazdag. Aki erőszakosan törekszik, az (csupán) becsvágyát birtokolja. De aki nem veszíti el a helyét, az sokáig él. Aki pedig meghal, de nem felejtik el, az halhatatlan.

XXXIV

A hatalmas *tao* szétömlik mindenüvé, megtalálni jobbra is, balra is. Minden létező *(wan-wu)* reá támaszkodva születik meg, s ő sohasem tagadja meg őket. Az ő érdeme *(kung)*, hogy megalkotta őket, de nem (kell neki az) a hírnév *(ming)*, hogy birtokolja őket *(ju)*.[30] Ruház és betakar minden létezőt *(wan-wu)*, de nem akar urukká *(csu)* lenni. Soha nem kíván semmit; megérdemli a Kicsiny ⟨szerény⟩ nevet. Minden létező *(wan-wu)* visszatér hozzá ⟨hódol neki⟩, de nem tudják, hogy uruk van. Megérdemli tehát a Hatalmas nevet. Mivel önmagát sohasem tartja hatalmasnak, éppen ezért tud igazán hatalmassá válni.[31]

XXXV

Aki szilárdan tartja a Nagy Formát *(ta-sziang)*, az jár (szabadon) az égalattiban, mívelkedik, de senkit sem bánt. A békesség és nyugalom a legnagyobb (jó). A muzsikaszó és lakoma-illat az arra járó idegent pihenőre csábítja. (De) a *tao*, amely elhagyja szájunkat, milyen sótalan, mennyire nincs íze! Ha valaki nézi, nincs mit meglátnia; ha valaki hallgatja, nincs mit meghallania. Aki azonban használja *(jung)*, az nem tudja kimeríteni.

XXXVI

Amit össze akarnak zsugorítani, elkerülhetetlenül kiterjesztik; amit meg akarnak gyengíteni, elkerülhetetlenül megerősítik; amit el akarnak pusztítani, elkerülhetetlenül felvirágoztatják; amit el akarnak lopni, elkerülhetetlenül odaadják. Erről mondják, hogy nehezen érthető *(wei-ming)*. A lágy legyőzi a keményet, a gyenge legyőzi az erőset. A halnak nem ajánlatos elhagyni a víz mélyét. A fejedelemség éles fegyvereit nem tanácsos mutogatni az embereknek.[32]

XXXVII

A *tao* mindig nem-cselekvő *(wu-wei)*, de nincs olyan, amit ne tudna megtenni.[33] Ha a fejedelmek és királyok *(hou wang)* képesek lennének

megőrizni (a *tao*-t), akkor a tízezer létező *(wan-wu)* nyomban megváltozna magától. És ha megváltozván is tevékenykedni akarnának, meg kellene fékeznem őket a névtelen *(wu-ming)* egyszerűségével *(p'u)*.[34] A névtelen egyszerűsége *(wu-ming csi p'u)* éppen abban áll, hogy egyáltalában nincsenek vágyai *(wu-jü)*. Nem vágyakozni pedig: nyugalom; és az égalattiban magától helyreáll a rend.[35]

XXXVIII

A magas erény birtokosa *(sang-tö)* nem mutogatja erényét, s éppen ezért birtokolja az erényt. Az alantas erény birtokosa *(hia-tö)* nem tud elszakadni az erény mutogatásától, s ezért nincs birtokában az igazi erény. A magas erény nem-cselekvő *(wu-wei)*, s a nemlét *(wu)* révén működik *(wei)*; az alantas erény tevékenykedik, s a lét *(ju)* révén működik. A magas emberség *(sang-zsen)* tevékenykedik, s a nemlét *(wu)* révén cselekszik *(wei)*; a magas igazságosság *(sang-ji)* tevékenykedik, s a lét *(ju)* révén cselekszik. A magas szertartásosság *(sang-li)* tevékenykedik, és amikor senki sem felel neki, akkor (birtokosa) felhajtja ruhaujját és előre tör ⟨erőszakkal kényszeríti az embereket a szertartások betartására⟩. Ezért a *tao* elvesztése után jelenik meg az erény *(tö)*, az erény elvesztése után jelenik meg az emberség *(zsen)*, az emberség elvesztése után jelenik meg az igazságosság *(ji)*, s az igazságosság elvesztése után jelenik meg a szertartásosság *(li)*.

Márpedig a szertartásosság: a hűség *(csung)* és bizalom *(szin)* külső héja csupán; s minden felfordulás kezdete. Az előre-tudás pedig: a *tao* virága csupán, s az ostobaság kezdete.

Ezért a *(tao* megértésében) felnőtt ember a szilárd alapra helyezkedik s nem marad meg a vékony héjon; a gyümölcsnél marad, és nem a virágnál. Így távol tartja magától az egyiket, megragadja a másikat.[36]

XXXIX

Íme azok, amelyek már az ősidőkben elérték az egységet: az ég az egység révén lett tiszta, a föld az egység révén lett rendületlen, a szellem *(sen)* az egység révén jutott öntudatra *(ling)*, a völgy az egység

révén lett tele, s minden létező *(wan-wu)* az egység révén született, a fejedelmek és királyok *(hou wang)* is az egység elérése útján lettek az égalátti irányítóivá. Mindez az egységnek köszönhető.[37]
Ha az ég nem lett volna általa tiszta, szétesett volna; ha a föld nem lett volna általa rendületlen, meghasadt volna; ha a szellem nem jutott volna általa öntudatra, semmivé válna; ha a völgy nem lenne általa tele, kiszáradna; ha a tízezer létező nem általa születne, (születés helyett) elpusztulna; ha a fejedelmek és királyok nem általa lennének irányítók s ezért megbecsültek, akkor megdöntenék őket.[38]
Ezért az előkelő a jelentéktelent tartja alapjának, a magas az alacsonyt tartja alapzatának. S ezért mondják önmagukról a fejedelmek és királyok: „Árva", „Elhagyatott", „Ellátatlan". Nem azt jelenti-e ez, hogy a jelentéktelent tekintik alapnak?[39] S éppen ezért: ha egyenként számba vesszük a kocsi (darabjait), az nem a kocsi.[40] Ne vágyakozzunk hát a jade ragyogására, legyünk inkább egyszerűek, akár a kő.

XL

Az ellentétesség *(fan)*: a *tao* mozgása; a gyengeség: a *tao* tulajdonsága *(jung)*. Az égalattiban minden dolog *(wan-wu)* a létből *(ju)* születik ugyan, de maga a lét a nemlétből *(wu)* születik.

XLI

Ha kiváló képességű ember *(sang-sï)* a *tao*-ról hall, minden erejével igyekszik azt megvalósítani (a maga gyakorlatában). Ha közepes képességű ember *(csung-sï)* a *tao*-ról hall, hol megőrzi, hol meg elveszíti (a hallottakat). Ha pedig alantas képességű ember *(hia-sï)* hall a *tao*-ról, nagyot nevet rajta. Ha nem nevetne rajta, (az, amiről hallott) meg sem érdemelné, hogy *tao*-nak nevezzék.
Ezért született a mondás: „A világosság útja *(tao)*: mintha sötét lenne; az előre vivő út *(tao)*: mintha visszafelé haladna; a sima út *(tao)*: mintha hepehupás lenne; a magas erény *(sang-tö)*: mintha közönséges lenne; a legfehérebb: mintha maszatos lenne; a hatalmas erény: mintha fogyatékos lenne; az erény erősítése: mintha gyengí-

tése lenne; a természetes állapot: mintha (színes lenne, csak színe) megfakult volna."
A legnagyobb négyszögnek *(ta-fang)* nincsenek sarkai, a hatalmas edény *(ta-k'i)* csak sokára készül el, a hatalmas zene *(ta-jin)* alig ad hangot, s a hatalmas képnek *(ta-sziang)* nincsen alakja *(hing)*. A *tao* rejtett, és nincsen neve. Mégis csak a *tao* tud támogatni *(tai)* és beteljesedéshez juttatni (minden létezőt).

XLII

A *tao* szülte az Egyet, az Egy szülte a kettőt, a kettő szülte a hármat, s a három szülte az összes létezőket *(wan-wu)*. Minden létező hátán hordja a *jin*-t, keblén viseli a *jang*-ot, s az átható lehelet *(k'i)* teremt összhangot (e két princípium között).
Amitől az emberek legjobban irtóznak, az éppen az „Árva", „Elhagyatott", „Ellátatlan" állapot, s a királyok és fejedelmek *(wang hou)* mégis így nevezik magukat. Ezért a dolgok *(wu)* gyakran azáltal növekednek meg, hogy csökkentik őket, s gyakran azáltal csökkennek, hogy növelik őket.[41]
Csak amit mások tanítottak nekem, azt tanítom én is másoknak. Azt az erőszakos embert, aki természetes halált hal, mesteremnek fogom tekinteni.

XLIII

Az égalatti leglágyabbja ⟨a víz⟩ mindig legyőzi az égalatti legkeményebbjét ⟨a sziklát⟩.[42] Ami a nemlétből *(wu-ju)* jön, az oda is behatol, ahol nincs közbülső tér *(wu-kien)*. Így értem én meg a nem-cselekvés *(wu-wei)* hasznosságát. Ám a szavak nélküli tanítást és a nem-cselekvés hasznát az égalattiban csak nagyon kevesen érik el ⟨értik meg⟩.[43]

XLIV

A hírnév vagy az élet: melyik áll közelebb hozzánk? Az élet vagy a vásárolt javak *(huo)*: melyik jelent többet? A szerzés vagy a vesztés:

melyik a rosszabb? Így van az, hogy aki nagyon zsugori, hatalmasan pazarol, s minél többet halmoz fel valaki, annál nagyobb lesz a vesztesége. Aki tudja, mikor elég, az nem kerül szégyenbe; s aki tudja, hol kell megállni, nem kerül veszedelembe; így lehetünk biztonságban örökké.

XLV

A nagy tökéletesség *(ta-cs'eng)* olyan, mintha tökéletlen lenne, hasznossága *(jung)* azonban nem fogyatkozik ⟨működése végtelen⟩. A nagy teljesség *(ta-jing)* olyan, mint az üresség, hasznossága azonban sohasem merül ki. Ami nagyon egyenes, az hasonló a görbéhez; aki nagyon ügyes, hasonlít az ügyetlenhez; aki nagy vitatkozó *(pien)*, hasonlít a dadogóhoz. A mozgás legyőzi a hideget, a nyugalom legyőzi a forróságot; a tiszta nyugalom az égalatti rendező elve *(cseng)*.[44]

XLVI

Mikor az égalattiban érvényesül a *tao*, visszahozzák a vágtató lovakat, hogy trágyázzák a földet. Amikor az égalattiban nem érvényesül a *tao*, hadilovakat tenyésztenek még a külvárosban ⟨a szent áldozati helyen⟩ is. Nincs nagyobb bűn a sok vágyakozásnál.[45] Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint nem tudni, mikor elég, s nincs nagyobb veszedelem, mint nyereségre vágyni. Ezért aki meg tud elégedni azzal, ami elég, örökké elégedett lesz.

XLVII

(A bölcs) ki sem lép az ajtón, s megismeri az égalattit ⟨a világot⟩. Ki sem pillant az ablakon, mégis látja az égi *tao*-t ⟨a természet törvényét⟩. Minél messzebbre kalandozik valaki, annál kevesebbet ismer meg. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* nem járkál, mégis megismeri (a dolgokat); nem nézelődik, mégis megnevezi (a dolgokat); nem tevékenykedik, mégis beteljesíti (művét).

XLVIII

Aki tanulással foglalkozik, az napról napra gyarapodik (tudásban); aki a *tao* szerint él, az napról napra csökken (vágyak dolgában). Elvesz belőlük és ismét elvesz belőlük, s végül elérkezik a nem-cselekvéshez *(wu-wei)*. A nem-cselekvés számára pedig nem létezik olyan, amit ne tudna megtenni. Az égalatti megnyerése csak a nem-dolgoztatás *(wu-sï)* révén lehetséges. Aki dolgoztat *(ju-sï)*, sohasem tudja megnyerni az égalattit.[46]

XLIX

A bölcs embernek *(seng-zsen)* nincsen saját szíve; a nép *(po-szing)* szívét teszi saját szívévé. Én ⟨a bölcs⟩ a jókkal jól bánok, s jól bánok a rosszakkal is; (így) szerzek[47] jóságot *(san)*. Én hiszek a megbízhatóaknak, s ugyanúgy hiszek a megbízhatatlanoknak is; (így) nyerek bizalmat *(szin)*. A bölcs ember félénken él az égalattiban, s az égalattiért együgyűvé lesz. Mindenki *(po-szing)* megfeszítve figyel szemével és fülével, de a bölcs ember mindent úgy érzékel, mint egy csecsemő.

L

Aki kilép az életbe, belép a halálba. Az „élet követői" tizenhárman vannak; a „halál követői" szintén tizenhárman.[48] Miért van az, hogy az ember életében és tevékenységében tizenhárom „halálos hely" ⟨sebezhető pont⟩ van? Mert (az emberek) életüket nagyon is bőségesen táplálják.[49]

Hallottam, hogy aki jól tudja irányítani az életét, az szárazföldön járva nem találkozik tigrissel és vadbivallyal, hadba szállván pedig nem kell fegyvert hordania. A vadbivaly sehol sem tudja belédöfni szarvát, a tigrisnek nincs hol belévájni karmait, s a katonák nem tudják, hol döfjék át kardjukkal. Miért van ez így? Mert nincs rajta halálos hely.

LI

A *tao* életre hívja (a dolgokat), a *tö* pedig táplálja őket. A dolgok *(wu)* formát öltenek *(hing)*, erősségük ⟨képességük⟩ kiteljesedik. Ezért a

létezők *(wan-wu)* között nincs olyan, amely ne tisztelné a *tao*-t s ne becsülné nagyra a *tö*-t. A *tao*-t tisztelet illeti, a *tö*-t becsülés illeti, (mert) egyik sem parancsol *(ming)*, hanem (maga) az örök természetesség *(ju-zsan)*.
A *tao* tehát életre hívja (a dolgokat), a *tö* táplálja őket, vezeti és neveli őket, érleli és tökéletesíti őket, ápolja és védelmezi őket. Életre hív, de nem birtokolja; létrehoz, de nem tartja meg, vezet, de nem parancsolgat: íme, ez a titokzatos *tö*.[50]

LII

Az égalattinak van kezdete ⟨alapelve⟩, s ezt nevezzük az égalatti anyjának.[51] Aki elérte már az anyát, általa megismeri a gyermekeit is. S ha ismeri már a gyermekeket, s ekkor visszatér az anyjukhoz: élete végéig nem kerülhet veszedelembe. Aki betömi (vágyainak) nyílását, aki bezárja (vágyainak) kapuját, az élete végéig nem fárad el. De ha kitárja (vágyainak) nyílását, ha elmerül a tevékenységben, akkor élete végéig nem menekszik meg a (bajtól).
Meglátni a kicsinyt: világosság; megőrizni a gyengét: erő. Aki felhasználja a (külső) ragyogást, majd visszatér a (belső) világossághoz,[52] az megóvja önmagát minden bajtól. Íme, az örökkévaló gyakorlása.

LIII

Ha csak szemernyi tudással rendelkezem és a hatalmas *tao* útján haladok, akkor csak attól van félnivalóm, hogy letévedek róla. A hatalmas *tao* útja sima, de az emberek *(min)* szeretik a mellékutakat.
Ha az udvarban nagy rend uralkodik, akkor a szántóföldeket gaz borítja, a magtárak pedig üresek. Ékes kelmékbe öltöznek, éles kardokat viselnek, dúskálnak ételben és italban, vagyonuk *(c'ai huo)* több a kelleténél. Mindezt úgy hívjuk: rablás és hivalkodás. Nem ez a *tao* útja!

LIV

Akit szilárdan megalapozott (a *tao*), azt nem lehet elragadni; akit jól átölelt (a *tao*), azt nem lehet elmozdítani. A fiak és unokák áldozataival (így) marad meg (az ősök erénye).

Aki tökéletesíti (a *tao*-t) saját magában, az az erény *(tö)* által igaz lesz; aki tökéletesíti a családjában, annak (családja) az erény által bőséges lesz; aki tökéletesíti a falujában, annak (faluja) az erény által kimagasló lesz; aki tökéletesíti a fejedelemségében, annak (fejedelemsége) az erény által gazdag lesz; aki pedig tökéletesíti az égalattiban, annak erénye egyetemes *(p'u)* lesz.
Így magunkról megismerhetjük, mi az: önmagunk; a családról megismerhetjük, mi a család; a faluról megismerhetjük, mi a falu; a fejedelemségről megismerhetjük, mi a fejedelemség, s az égalattiról megismerhetjük, mi az égalatti. Hogy honnan tudom én, milyen az égalatti ⟨a világ⟩? Hát innen ⟨magamról⟩.

LV

Aki birtokában van az erény *(tö)* teljességének, az olyan, mint egy újszülött. Mérges rovar és kígyó meg nem csípi, bőszült vadállat nem támad reá, ragadozó madár nem tépi szét. Csontjai gyengék, izmai lágyak, mégis szilárdan tartja (a *tao*-t). Mit sem tud még a férfi és nő egyesüléséről, mégis képes (életet) teremteni. Ez az életerő legmagasabb foka. Egész nap képes kiáltozni, mégsem reked be soha. Ez a harmónia legmagasabb foka.
Ismerni a harmóniát: örökké létezni. Ismerni az örökkévalóságot: világosan látni. Csordultig tölteni ⟨habzsolni⟩ az életet: baljós előjel. Ha a szív ⟨a vágy⟩ hajszolja az életerőt *(k'i)*, megmerevedést okoz. Ha valamely létező *(wu)* ereje teljében megöregszik, akkor elmondhatjuk, hogy nem a *tao* szerint él. Aki pedig nem a *tao* szerint él, az korai halállal pusztul el.

LVI

Aki tud, az nem beszél; aki pedig beszél, az nem tud.[53] Betömni (a vágyak) nyílásait, bezárni (a vágyak) kapuját, tompítani minden élességet, megoldani minden csomót, mérsékelni minden ragyogást, elegyengetni *(t'ung)* minden port: íme, ezt nevezzük titokzatos azonosításnak *(t'ung)*.

Ezért (a bölcset) nem lehet közeli rokonként kezelni, nem lehet távoli rokonként kezelni, nem lehet hasznot hajtani neki, nem lehet megkárosítani, nem lehet mint előkelőt tisztelni, s nem lehet mint közrendűt megvetni. Így lesz ő a legelőkelőbb az egész égalattiban.

LVII

A fejedelemséget egyenességgel ⟨szabályokkal⟩ lehet kormányozni, háborút pedig ravaszsággal ⟨szabályoktól elrugaszkodva⟩ lehet viselni. Az égalattit meghódítani azonban csak a nem-dolgoztatás *(wu-sï)* útján lehet. Hogy én honnan tudom azt, hogy az égalattiban így van? Hát innen:[54] minél több tilalmas dolog van az égalattiban, annál szegényebb a nép; ha a népnek sok éles fegyvere van, a fejedelemségben és a családokban *(kuo kia)* felfordulás támad; minél több ember lesz ügyes mester, annál több ritka tárgyat ⟨árut⟩ találnak fel; s minél több a törvény és parancs, annál jobban elszaporodnak a rablók és tolvajok.
Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* azt mondja: Ha én nem-cselekvő vagyok *(wu-wei)*, akkor a nép magától megváltozik; ha én szeretem a nyugalmat, akkor a nép magától megjavul; ha nekem nincs tevékenységem *(wu-sï)*, akkor a nép magától meggazdagodik; s ha nekem nincsenek vágyaim, akkor a nép magától visszatér a faragatlan fa állapotába *(p'u)*.

LVIII

Amikor a kormányzat unott és levert ⟨nemtörődöm⟩, akkor a nép egyszerű és boldog; amikor a kormányzat fürkésző ⟨éber⟩, akkor a nép szerencsétlen. Ó, a szerencsétlenség: erre támaszkodik a szerencse![55] Ó, a szerencse: ezen alapszik a boldogság! Ugyan ki ismeri a végleteket? Ott nincs igaz és hamis. A szabályos újra meg újra szabálytalanná lesz, a jó újra meg újra rosszra fordul, és az ember mily régi időtől fogva tévelyeg!
Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* négyszöget formál, de nem nyeseget fmásokat), sarkot alakít, de nem vág le (másokból), egyenes, de nem (eszít meg (másokat), ragyogó, de nem vakít el (másokat).

LIX

A fejedelemség kormányzásában és az ég szolgálatában semmi sem oly fontos, mint a felhalmozás. Ez a felhalmozás az, amelyről elmondhatjuk, hogy korán kell összeszedni. Az idejében-alkalmazás esetén beszélhetünk az erény *(tö)* nagy felhalmozásáról. A felhalmozott erény: legyőzhetetlen. Ami legyőzhetetlen, annak senki sem ismeri a határát. Aminek pedig senki sem ismeri határát, azzal birtokban lehet tartani a fejedelemséget *(ju-kuo)*. Aki a fejedelemséget birtokolván az Anyához megy, maradandóságot biztosít. Ezt nevezik mély gyökérnek és biztos alapnak. Ez az örökké létező *tao*.[56]

LX

Egy nagy fejedelemség kormányzása olyan, mint kicsiny halak sütése ⟨magától megy⟩. Ha az égalattit a *tao*-val kormányozzák, akkor a holtak szellemei *(kui)* nem művelnek csodákat *(pu-sen)*. S nemcsak hogy nem művelnek csodákat a holtak szellemei, hanem: csodáikkal *(sen)* nem ártanak többé az embereknek. S nemcsak hogy ők nem ártanak többé csodáikkal az embereknek, hanem: a bölcs ember *(seng-zsen)* sem árt többé az embereknek. Ha pedig ezek ketten nem ártanak, akkor *tö*-jük találkozik és egyesül.

LXI

A nagy fejedelemség legyen (a folyókat maga felé irányító) alsó folyás vidéke, az égalatti minden dolgának gócpontja, az égalatti nőstény. A nőstény mindig a nyugalom révén győzi le a hímet, s a nyugalomnak megfelelően mindig alul van.[57]

Ezért a nagy fejedelemség állítsa magát a kis fejedelemség alá, s akkor nyeri meg magának a kis fejedelemséget; a kis fejedelemség pedig, amely a nagy fejedelemség alatt áll, éppen ennek révén nyeri meg a nagy fejedelemséget. Tehát egyszer az önmagunk alulra helyezése révén nyerünk meg valamit, máskor meg azáltal, hogy valóban alacsonyan állunk. A nagy országnak nem szabad többet kívánnia, mint hogy egyesítve (további népeket) megszaporítsa lakosságát; a kis fejedelemségnek pedig nem szabad többet kívánnia, mint hogy csatlakozván (egy nagy fejedelemséghez) foglalkoztatni tudja (sűrű)

lakosságát. Így mindkettőnek teljesül a vágya. A nagy tehát mindig alul helyezkedjék el.

LXII

A *tao :* minden dolog *(wan-wu)* délnyugati sarka ⟨alapja⟩.[58] A jó embereknek kincse, a rossz embereknek oltalmazója. A szép szavakkal lehet a piacon tiszteletet szerezni, tiszteletre méltó tettekkel lehet hivatalt szerezni;[59] de azok (is), akik rosszak, vajon miért vetnék el (ezeket az alkalmakat)? Ezért amikor elfoglalja trónját az Ég Fia, és helyén áll a három főember *(szan-kung)*, bár vannak, akik drágakő-korongot nyújtanak át és négyesfogatot vezetnek elő, nincs különb (ajándék), mint (otthon maradva) ezt a *tao*-t küldeni be (a palotába). Mi volt hát az ok, amiért a régi időkben oly nagyra becsülték ezt a *tao*-t? Az, hogy (joggal) mondhatták: „Aki keresi, megtalálja; akinek bűne van *(ju-cui)*, bocsánatot nyer." Ezért tartották az égalatti legértékesebbjének.

LXIII

Aki a nem-cselekvéssel *(wu-wei)* cselekszik, a tevékenység-nélküliséggel *(wu-sï)* intézi ügyeit, ízletesnek találja az íz-nélkülit *(wu-wei)*, az meglátja a nagyot a kicsinyben s a sokat a kevésben, a gyűlöletet erénnyel *(tö)* viszonozza,[60] nehéz dolgot tervezve a könnyebbjével kezdi, nagy dolgokra készülve a csekélyekkel kezdi. Mert az égalattiban minden nehéz dolog feltétlenül könnyűből jön létre, s az égalatti minden nagy tette feltétlenül csekélyből fakad.
Így a bölcs *(seng)* sohasem művel nagy dolgokat, s éppen ezért képes nagy dolgokat vinni véghez. Aki könnyen ígér, az iránt mindig megfogyatkozik a bizalom. Aki sok dolgot tart könnyűnek, mindig sok nehézre bukkan. Ám a bölcs ember *(seng-zsen)* mindent nehéznek tart, s éppen ezért (igazi) nehézséggel sohasem találkozik.

LXIV

Ami nyugalomban van, azt könnyű megtartani; ami még jósjelet sem adott magáról ⟨meg sem született⟩, arról könnyű tervet szőni; ami törékeny, azt könnyű szétzúzni; ami pedig parányi, azt könnyű szerte szórni. A dolgokkal már akkor törődni kell, amikor még nem

is léteznek; rendet teremteni akkor kell, amikor még nincsen felfordulás. A fatörzs, amit egy ember (éppen) átölel(het), egy apró sarjból nőtt ki; a kilenc emeletes torony egy kis földhányásból emelkedik ki; s az ezer mérföldes utazás egyetlen kis lépéssel kezdődik.[61]
Aki cselekszik, kudarcot vall; aki megragad valamit, elveszíti. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* nem-cselekvő *(wu-wei)*, s így sohasem vall kudarcot; nem ragad magához semmit, s így nem is veszít el semmit.[62] Azok az emberek, akik tevékenykednek *(c'ung sī)*, mindig közel jutnak a sikerhez, mégis kudarcot vallanak. Aki a végre éppen úgy vigyáz, mint a kezdetre, azt dolgaiban sohasem érheti kudarc. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* csak arra vágyik, hogy ne vágyakozzék; nem becsüli nagyra a nehezen megszerezhető javakat ⟨az árukat⟩; csak azt tanulja meg, ami nem tudomány *(pu-hio)*; oda fordul vissza, amit az emberek maguk mögött hagytak (ti. a dolgok eredeti állapotához). Így segíti elő, hogy a dolgok *(wan-wu)* megmaradjanak természetes állapotukban *(cī-zsan)*, és sohasem merészel cselekedni ⟨beleavatkozni a dolgok folyásába⟩.

LXV

A régi időkben azok, akik tudták, hogyan kell gyakorolni a *tao*-t,[63] nem arra törekedtek, hogy felvilágosítsák *(ming)* a népet, hanem arra, hogy (ismét) ostobává tegyék. A népet akkor nehéz kormányozni, ha sokat tud. Ezért a fejedelemséget ismeretek *(csī)* segítségével kormányozni: a fejedelemség megrablása; ám a fejedelemséget a nem-tudás *(pu-csī)* segítségével kormányozni: a fejedelemség boldoggá tevése. Aki e kettő közt különbséget tud tenni, annak már van mértéke s példája. Ha mindig megértjük e kettő (különbségét), az mérték és példa lesz. S ha valaki ezeket alkalmazza, az a titokzatos *tö*. A titokzatos *tö* mélységes és messzire ható, s a dolgokkal *(wu)* ellentétes *(fan)*, de végül is vele lehet eljutni a nagy összhanghoz *(ta-sun)*.

LXVI

A folyam és a tenger azért tud a száz völgy ⟨minden más patak és folyó⟩ királya lenni, mert alattuk helyezkedik el. Ezért tud a száz völgy királya lenni.[64]

Így tehát (a bölcs embernek), ha fölötte akar állni a népnek, akkor úgy kell beszélnie, mint aki alatta áll. Ha előtte akar járni a népnek, önmagát kell hátulra helyeznie. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* felül áll, de úgy, hogy a nép nem érzi súlyát; elöl áll, de úgy, hogy a népet nem éri károsodás. Így aztán az égalatti örömmel fogadja irányítását és sohasem elégeli meg. És mert sohasem harcol, az égalattiban senki sem képes versengeni vele.

LXVII

Az égalattiban mindenki azt mondja, hogy az én *(tao-m)* mintha nagyon hatalmas, de mintha oktalan *(pu-sziao)* lenne. Pedig éppen azért látszik oktalannak, mert hatalmas. Ami normálisnak látszik, annak végül mindig kiderül a kicsinysége!

Három kincsem van, ezekhez ragaszkodom, ezeket őrzöm. Az elsőt úgy hívják: kegyesség *(c'i)*; a másodikat úgy hívják: mérséklet; s a harmadikat úgy mondhatom: nem merészelem az égalatti elé helyezni magamat. Csak aki kegyes, az képes bátorságra; csak aki mérsékelt, az lehet hatalmas; csak aki nem merészeli magát az égalatti elé helyezni, az lehet feladatát jól betöltő vezető.

Manapság azonban kegyesség nélkül akarnak bátrak lenni, mérséklet nélkül akarnak hatalmasok lenni, önmaguk háttérbe helyezése nélkül akarnak elöl járni; így hát elpusztulnak. Pedig aki kegyességgel háborúzik, azé a győzelem, s aki vele védekezik, az rendíthetetlen. Akit az ég ⟨a természet⟩ meg akar menteni, azt a kegyesség által védelmezi meg.

LXVIII

Az igazán jó tiszt *(si)* nem vágtat előre (hadiszekerén), az igazán jó harcos nem haragos. Aki igazán győzni tud az ellenség fölött, az nem harcol vele;[65] aki igazán irányítani *(jung)* túdja embereit, az önmagát alájuk helyezi. Ezt nevezzük a nem-harcolás *tö*-jének, ezt hívjuk erőnek az emberek irányítására, s erről mondjuk, hogy végső foka a régi időktől fogva létező éggel ⟨természettel⟩ való egyesülésnek.

LXIX

A hadművészetben *(jung-ping)* azt szokták mondani: „Nem merek gazda ⟨védő⟩ lenni, inkább leszek vendég ⟨támadó⟩. Ha nem merek egy hüvelyknyit előre nyomulni, egy lábnyit vonulok vissza." Ezt nevezik előrehaladás nélküli *(wu-hing)* előrehaladásnak, ruhaujj feltűrésének a meztelen kar mutogatása nélkül, szembenállás nélküli sorbaállásnak, fegyvertelen megragadásnak.
Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint lebecsülni az ellenséget ⟨meggondolatlanul támadni⟩; az ellenség lebecsülése már-már elvesztegeti az én kincsemet ⟨a *tao*-t⟩. Ezért van, hogy amikor két hadsereg összecsap, azé lesz a győzelem, amelyik siránkozik (a háború miatt).

LXX

Az én szavaimat nagyon könnyű megérteni, s nagyon könnyű megvalósítani is őket. Az égalattiban mégsem tudja megérteni senki, mégsem tudja megvalósítani senki (a tanításomat). Pedig szavaimnak van őse ⟨alapja⟩, tetteimnek van ura ⟨vezető elve⟩.[66] Éppen ezt nem tudják megérteni az emberek, s ezért nem ismernek engem. Nagyon kevesen értenek meg engem, de éppen ebben rejlik értékem. Hiszen a bölcs ember *(seng-zsen)* durva ruhát visel kívül, de jade-t hord a keblében.

LXXI

A tudást nem-tudásnak tartani: a legmagasabb fok. A nem-tudást tudásnak tartani: betegség. Csak aki betegségnek ismeri fel a betegséget, az tud ezáltal megszabadulni a betegségtől. A bölcs ember *(seng-zsen)* sohasem beteg, mert azáltal, hogy betegségnek tudja a betegséget, megszabadítja magát a betegségtől.

LXXII

Ha[67] a népnek nem kell félnie a hatalomtól, akkor érkezik el az igazán nagy hatalom. Ne szűkítsd össze a lakóhelyét ⟨ne zárd börtönbe⟩, ne háborgasd abban, amiből él, és ha nem fogod zaklatni, éppen ezért nem fog téged megelégelni.

Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* ismeri magát ⟨hatalmát⟩, de nem mutogatja magát; szereti is magát ⟨becsüli bölcsességét⟩, de nem állítja előkelő helyre magát. Elutasítja tehát az egyiket, s a másikhoz tartja magát.

LXXIII

Aki úgy bátor, hogy mindent mer, az öl. Aki abban bátor, hogy nem mer, az életet ad. Ez kétféle (bátorság): az egyik hasznot hajt, a másik kárt okoz. Az ég ⟨a természet⟩ gyűlöli az egyiket, de ki tudja ennek az okát? Ez még a bölcs embernek *(seng-zsen)* is nehezen érthető.[68]

Az ég ⟨a természet⟩ *tao*-ja sohasem harcol, mégis győzni tud; sohasem beszél, mégis helyes választ tud adni; nem hív senkit magához, és (minden) magától jön el hozzá; csendben van, mégis tud tervezni ⟨irányítani⟩. Az ég hálója hatalmas, de bármily nagyok a szemei, senkit át nem ereszt.

LXXIV

Ha a nép nem fél a haláltól, miért kell akkor a halállal ⟨halálbüntetéssel⟩ rettegésben tartani? És ha feltételezzük, hogy az emberek félnek a haláltól és rendkívüli dolognak tartják azt, ki merné megragadni és megölni őket?

Az öldöklésnek örökös irányítója van (ti. a *tao)*, aki öldökölhet. És ha valaki az öldöklés irányítója helyett öldököl, arról elmondhatjuk, hogy az ácsmester helyett próbál hasogatni. Ám aki az ácsmester helyett próbál hasogatni, az ritkán menekül meg attól, hogy megvágja a kezét.

LXXV

A nép azért éhezik, mert a fölötte állók *(sang)* túlságosan sok adógabonát *(sui)* esznek. Csak ezért éhezik. A népet azért nehéz kormányozni, mert a fölötte állók sokat tevékenykednek *(ju-wei)*. Csak ezért nehéz kormányozni. A nép azért veszi semmibe a halált, mert (a fölötte állók) oly mohón habzsolják az életet. Csak ezért veszi semmibe a halált. S bizony, aki semmit sem tesz az életéért, az bölcs igazán *(hien)* az élet becsülésében *(kui seng)*.[69]

LXXVI

Az ember születésekor lágy és gyenge, halála után pedig kemény és erős. Minden dolog *(wan-wu)*, minden fű és fa születésekor lágy és hajlékony, halála után pedig száraz és merev.
Ezért ami kemény és erős, az a halál követője; ami pedig lágy és gyenge, az az élet követője. S így van az, hogy amelyik fegyver erős, elpusztul, s ha a fa (törzse) erős, eltörik. Az erős és hatalmas mindig alulra kerül, a lágy és gyenge azonban felülre kerül.

LXXVII

Az ég ⟨a természet⟩ *tao*-ja hasonlít az íj megfeszítéséhez: mikor az addig magasan álló részét leszorítják, az addig alacsonyan álló rész felemelkedik; ahol addig nagyon sok volt, onnan elvettek, ahol pedig nem volt elég, ott gyarapítottak. Az ég *tao*-ja elvesz attól, akinek túlságosan sok van, s gyarapítja azt, akinek elegendője sincs; az emberek *tao*-ja azonban nem ezt teszi, hanem elvesz attól, akinek elegendője sincs, hogy felajánlja annak, akinek amúgy is túlságosan sok van. S ugyan ki képes oly sokat birtokolni, hogy azt felajánlhassa az egész égalattinak?[70] Csak az, ki a *tao*-t birtokolja. Így hát a bölcs ember *(seng-zsen)* befolyásol, de nem támaszkodik erre; beteljesíti művét, de nem időzik el (a sikerben); mert sohasem vágyik arra, hogy mutogassa kiválóságát *(hien)*.[71]

LXXVIII

Az égalattiban semmi sem lágyabb és gyengébb, mint a víz, s mégis, ha megtámadja a kemény és erős dolgokat, nincs, ami versenyre tudna kelni vele. És nincs, ami meg tudná változtatni.[72]
Hogy a gyenge mindig legyőzi az erőset, a lágy pedig legyőzi a szilárdat, azt az égalattiban mindenki tudja, de nincs senki, aki meg is tudná valósítani. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* azt mondja: „Aki elfogadja a fejedelemség (jelképes) göröngyét, azt nevezik a föld- és gabonaistenek *(sö-ci)* urának *(csu)*; aki pedig elfogadja

〈magára vállalja〉 a fejedelemség minden szerencsétlenségét, az az égalatti királya *(wang)* lesz."
A helyes szavak *(cseng jen)* olyanok, mint az ellentétük *(fan)*.

LXXIX

A[73] nagy elégedetlenség megbékítése *(ho)* mindig tápot ad újabb elégedetlenségre. Hogyan lehetne (ezt) jónak tartani! Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* kezében tartja a baloldali rovásokat 〈jogainak bizonylatát〉, de sohasem terheli meg (követelésével) az embereket. A *tö* birtoklása: rovásokkal 〈kötelezvényekkel〉 rendelkezni; a *tö* hiánya pedig: adókkal *(cs'ö)* rendelkezni 〈be is hajtani a követelést〉. Az égi 〈természeti〉 *tao*-nak nincs rokonsága 〈nem részrehajló〉, hanem mindig a jó ember pártján áll.

LXXX

Legyen kicsiny az ország *(kuo)*, de kevés a népe. Legyen úgy, hogy birtokoljanak bár tízszeres és százszoros (munkát végző) szerszámokat *(k'i)*, de ne használják azokat. Legyen úgy, hogy a nép inkább két halált haljon (otthon), de ne menjen soha messzire. Birtokoljanak bár hajókat és kocsikat, senki se szálljon azokra; birtokoljanak bár páncélokat s fegyvereket, senki se vegye elő azokat. Legyen úgy, hogy az emberek ismét csomókat kötözzenek, s azokat használják (írás gyanánt). Találják édesnek az ételüket, szépnek a ruhájukat, lakjanak békésen otthonukban, s leljék örömüket szokásaikban. A szomszédos országokból *(kuo)* akár át is lássanak egymáshoz, s hallják kölcsönösen a kakaskukorékolást és kutyaugatást, a nép mégis úgy érje el az öregséget és halált, hogy sohasem fordult meg odaát.

LXXXI

A megbízható szavak nem szépek, a szép szavak nem megbízhatóak. Aki jó, az nem vitatkozik *(pien)*, s aki vitatkozik, az nem jó. Aki tud, az nem tudóskodik *(po)*, s aki tudóskodik, az nem tud.[74]
A bölcs embernek *(seng-zsen)* nem kell felhalmoznia; mindent az

emberekért tesz, s neki annál több lesz; mindenét az embereknek adja, s ezáltal csak gyarapodik. Az ég ⟨a természet⟩ *tao*-ja úgy élesít *(li)*, hogy sohasem vág *(hai)*; a bölcs ember *(seng-zsen)* *tao*-ja úgy cselekszik, hogy sohasem harcol.

JEGYZETEK

LAO-CI

I

[1] A mű e két bevezető mondatának fordításunkban olvasható hagyományos értelmezését újabban vitatják. A hagyományostól legtávolabb álló javaslat szerint az „örök" *(cs'ang)* szót „közönséges"-nek kellene értelmeznünk. Ennek egyebek között az is ellentmond, hogy a *cs'ang* helyett egyes szövegvariánsokban *sang*-ot olvashatunk, amelynek értelme: „magasztos".

II

[2] A harmadik bekezdés első mondata Ma Sziü-lun szerint a XXXVII-ben van a maga helyén, harmadik mondata pedig Ma szerint voltaképpen kommentár, mely később csúszhatott bele az eredeti szövegbe.
[3] A három utolsó mondat Ma Sziü-lun szerint csupán az LI-ben van a maga helyén.

III

[4] A mondat úgy is fordítható, hogy a bölcs uralkodó „üressé teszi (a nép) szívét, de megtölti (a nép) hasát" stb.
[5] Ma szerint ez a félmondat is kommentárból való.

IV

[6] A mondat Ma szerint az LVI-ban van a maga helyén.
[7] A „képmás" *(sziang)* értelme valószínűleg: „képzet".

V

[8] Értelme: a természet nem ismeri az „emberség" konfuciánus erényét, minden létezővel úgy bánik, mint élettelen tárggyal. Szalmakutyákat az ókori Kínában temetések alkalmával „áldoztak fel".

VI

[9] Egy szövegkorrekció a „völgy" jelentésű *ku* írásjegy helyett a „gabona" jelentésű *ku* írásjegyet olvasná, s „tápláló (v. éltető) szellem"-nek fordítaná az első két szót. Valószínű, hogy a „völgy" és a „gabona" egyébként is rokon fogalmával — a kiejtés homofóniája segítségével — a szöveg tudatos szójátékot űz.

VIII

[10] A mondatban több olyasmi olvasható, ami, különösen az „emberség" dicsérete, ellentmond a mű más helyeinek. Ma Sziü-lun kihagyja a szövegből.

XII

[11] Az öt szín: kékeszöld, sárga, piros, fehér, fekete. Az öt hang: a kínai pentaton skála hangjai, ezenkívül öt hangnem. Az öt íz: keserű, savanyú, sós, csípős, édes.

XVII

[12] Ma Sziü-lun szerint az „annak vállalkozásai" szavakkal kezdődő befejezés a XXXVII végére helyezendő.

XVIII

[13] A hat rokon: valószínűleg az apa és az anya, az idősebb és a fiatalabb fivér, valamint a feleség és a gyermek (v. a férj).

XIX

[14] Ma Sziü-lun a XX első mondatát ide helyezi, ugyancsak bevezető mondatnak. Ugyanő a „műveltség" *(wen)* helyett „kormányzás"-t *(cseng)* javasol.

XX

[15] A bevezető mondatról lásd előző jegyzetünket. A bekezdés utolsó mondatát Ma Sziü-lun a LXXII-be helyezi.

[16] Ma Sziü-lun a második bekezdés mondatait átrendezi, anélkül azonban, hogy ezzel a szöveg értelme jelentősen módosulna.

XXI

[17] A három utolsó mondat egy ugyancsak lehetséges fordítása: „A régmúlt időktől mind a mai napig nem veszett el a rendeltetése *(ming)*, hogy általa buzdíttassék az Atyák serege. Honnan tudjuk, hogy így áll a dolog az összes Atyákkal? Ez által."

XXII

[18] A bekezdés utolsó mondatát Ma Sziü-lun elhagyja.

[19] Ma a bekezdés első mondatát a XXXIX-be, második mondatát a XXIV-be, harmadik mondatát a LXVIII-ba helyezi. A második mondat utolsó része így is fordítható: „nem fitogtatja (sikereit), ezért azok tartósak *(cs'ang)*".

XXIII

[20] Az eléggé problematikus szöveg több kritikusa az utolsó mondatot elhagyja. Ma Sziü-lun a fejezet első mondatát az első bekezdés végére helyezi.

XXIV

[21] A mondat hátralevő részét Ma Sziü-lun a fejezet végére helyezi, majd ennek is utána csatolja a XXII-ből elhagyott mondatot (vö. 19. jegyzetünkkel). Az „aki megköveteli magának a tiszteletet" stb. így is fordítható: „aki fitogtatja (sikereit), annak (eredményei) nem tartósak" (vö. ugyancsak 19. jegyzetünkkel).

XXV

[22] Ma Sziü-lun szövegében ezután az olvasható: „Az űrben (lebeg), meg nem áll!"

[23] Egy szövegvariánsban a „király" *(wang)* helyett az „ember" *(zsen)* írásjegy olvasható.

XXVII

[24] Ma Sziün-lun szövegében a második bekezdés első két mondata helyett egy a LXII-ből ide helyezett mondat olvasható: „Lehet-e olyan eset, hogy a nem-tökéleteseket *(pu-san)* elvessük?" Az „igazán mély bölcsesség" lehet „a megvilágosodottságra való hagyatkozás" is.

XXVIII

[25] A „szerszám" *(k'i)* szó átvitt értelemben „hivatalnok"-ot is jelenthet; így érthető a mondat kapcsolata a következővel. — Ma Sziü-lun szövegkorrekciója a fejezet értelmét nem módosítja.

XXIX

[26] Ma Sziü-lun ide toldja be a LXIV-ből a következőket: „Ezért a bölcs ember nem-cselekszik, s így sohasem vall kudarcot; nem ragad magához semmit, s így nem veszít el semmit". Ma a bekezdés utolsó mondatában is megváltoztatja a hagyományos szöveg több írásjegyét, jelentős értelem-módosítás nélkül.

XXX

[27] Ma Sziü-lun a mondat utolsó részét elhagyja. A második bekezdésben Ma a „célhoz ér" írásjegyeket „merészel" írásjegyekkel helyettesíti.

XXXI

[28] Ma Sziü-lun a második és negyedik, valamint a nyolcadik és kilencedik mondatot kommentárnak tartja.

XXXII

[29] Ma Sziü-lun a fejezet java részét a XXXVII-be helyezi, itt csupán a következőket hagyja: „A névtelennek csak akkor lett neve, amikor elkezdődött a faragás. S mikor már a nevek megjelentek, azóta tudjuk azt is, hol álljunk meg."

XXXIV

[30] A mondat Ma Sziü-lun szerint — helyesebb formában — csupán a LXXVII-ben van a maga helyén.

[31] Ma szerint az utolsó mondat a LXIII-ba tartozik.

XXXVI

[32] Ma szerint „A lágy legyőzi a keményet, a gyenge legyőzi az erőset" mondat a LXXVIII-ba tartozik, onnan viszont e fejezet végére helyezendő: „Ezért a bölcs ember nem kívánja mutogatni bölcsességét *(hien)*".

XXXVII

[33] Ma szöveg-rendezésében: „A *tao* örök, s nem-cselekvése nincs amit meg ne tenne" (vö. 29. jegyzetünkkel).

[34] Ezután Ma szerint a XXXII-ből ide utalt mondatok következnek (vö. 29. jegyzetünkkel), majd a XLIII-ból a két utolsó mondat, ezután a II-ből: „Így aztán a bölcs ember a nem-cselekvés tevékenységével él s a szavak nélküli tanítást valósítja meg" (vö. 2. jegyzetünkkel); végül pedig a XVII-ből: „Vállalkozásai beteljesülnek, dolgai sikerülnek, és a nép mind azt mondja, hogy ez a természetesség (vö. 12. jegyzetünkkel).

[35] A két utolsó mondatot Ma Sziü-lun kommentárnak tartja.

XXXVIII

[36] A fejezet több szövegvariánsban maradt ránk, a változatok azonban csak egyes írásjegyeket érintenek, s az értelmet alig módosítják.

XXXIX

[37] Ma Sziü-lun a fejezet első bekezdése elé a XLII első bekezdését helyezi, a bekezdés utolsó mondatát pedig kommentárnak tartja.

[38] Ide Ma Sziü-lun beiktatja a XXII második bekezdésének első mondatát (vö. 19. jegyzetünkkel).

[39] Ide Ma Sziü-lun a XLII második bekezdésének első mondatát iktatja.

[40] Egy szövegvariáns szerint: „Ezért a túlzott dicséret nem dicséret". Ezt fogadja el Ma Sziü-lun is, majd beiktatja még a XLII második bekezdésének második mondatát is.

XLII

[41] Ma Sziü-lun a fejezet első bekezdését a XXXIX elejére helyezi (vö. 37. jegyzetünkkel), második bekezdését pedig a XXXIX második felébe (vö. 39. és 40. jegyzetünkkel). Szerinte ennek a fejezetnek eredeti szövege csupán a harmadik bekezdésből állt.

XLIII

[42] Ide Ma Sziü-lun beiktatja a LXXVIII első mondatát.
[43] A két utolsó mondatot Ma a XXXVII-be helyezi (vö. 34. jegyzetünkkel), helyébe a LXXVIII második mondatát is ide iktatja.

XLV

[44] Ma Sziü-lun a fejezet második felében néhány értelmi kiegészítést lát szükségesnek, az utolsó mondatot pedig így alakítja: „A nagy hideg legyőzi a meleget, a fagy legyőzi a forróságot; aki ismeri a tisztaságot és ismeri a nyugalmat, az rendet teremt az égalattiban."

XLVI

[45] Ez a mondat egy a *Han Fei-ci*-ben olvasható idézet alapján helyezendő a hagyományos szövegbe.

XLVIII

[46] Ma Sziü-lun a fejezet végére helyezi az LVII első három mondatát, valamint befejezésül a „Hát innen" szavakat.

XLIX

[47] A „szerzek" és később „nyerek" jelentésű *tö* írásjegy helyett Wang Pi hagyományos szövegében az „erény" *tö* írásjegye olvasható.

L

[48] Az „élet követői" és a „halál követői": az emberi test négy végtagja és kilenc nyílása. Az első bekezdés azonban másképpen, a hagyományos felfogástól eltérően is értelmezhető. A „tizenhárom" helyett „tíz közül három" fordítással: „Akik az életet követik ⟨az élet felé tartanak⟩, tízből hárman vannak; akik a halált követik, tízből (ugyancsak) hárman vannak; végül olyan ember, aki az életet keresve halála helyéhez jut, tízből (megint csak) három. Miért van ez így? Mert (az emberek) életüket nagyon is bőségesen táplálják."
[49] Ide Ma Sziü-lun betoldja a LXXV utolsó mondatát.

LI

[50] A fejezet első bekezdésében néhány nem jelentős szövegmódosítás lehetséges. Az „íme, ez a titokzatos *tö*" szavak Ma Sziü-lun szerint a LXV-be valók, helyükbe a II befejező mondatait iktatja (vö. 3. jegyzetünkkel).

LII

[51] Ma Sziü-lun szerint: „minden dolog anyjának"; ami értelmileg indokolt módosítás.

[52] „Aki felhasználja a ragyogást, majd visszatér a világossághoz": ez Ma szerint az LV-be tartozik.

LVI

[3] Az első mondat Ma szerint a LXXXI elejére helyezendő.

LVII

[54] Az első mondatok a „Hát innen" szavakkal bezárólag Ma szerint a XLVIII végére valók (vö. 46. jegyzetünkkel).

LVIII

[55] Ez és a következő mondat Ma szerint kihagyandó. Helyette Ma szerint a fejezet a következőkkel végződik: „Ó, szerencsétlenség: erre támaszkodik a szerencse! Ó, a szerencse: ezt gyűri maga alá a szerencsétlenség! A bölcs ember látja ezt egyedül. A közönséges emberek *(csung-zsen)* hogyan tudnák ennek határát?"

LIX

[56] A két utolsó mondat a hagyományos szöveg szó szerinti fordításában: „Ez az útja annak, hogy mélyre nyúló gyökerekkel és szilárd alappal örök legyen az élet a tartós nézéssel ⟨szemlélettel⟩".

LXI

[57] Ma Sziü-lun szerint „az égalatti minden dolgának gócpontja" szavaktól az első bekezdés a LXVI-ba helyezendő, onnan pedig ide hozandó annak első bekezdése.

LXII

[58] A ház délnyugati sarka a családi áldozatok bemutatásának helye, s ilyenformán a ház legtiszteltebb, alapvetőnek tekintett pontja.

[59] A harmadik mondat eddig: Ma Sziü-lun szerint a fejezet végére való; ez esetben a mondat hátralevő részét is némiképpen módosítani kellene.

LXIII

[60] „A gyűlöletet erénnyel viszonozza" szavak Ma szerint a LXXIX elejére valók. A bekezdés hátralevő részét, valamint a második bekezdés első mondatát Ma a LXIV-be helyezi át.

LXIV

[61] Ma átrendezésében a szöveg az első bekezdés utolsó mondatával kezdődik („A fatörzs, amit egy ember..."), utána kerül a LXIII-ból áthelyezett három, majd a fejezet hagyományos szövegének első két mondata.

[62] A második bekezdés első két mondatát Ma a XXIX-be helyezi (vö. 26. jegyzetünkkel).

LXV

[63] Ma szövegében: „akik tudták, hogyan kell kormányozni az égalattit".

XLVI

[64] Ma az első bekezdést a LXI-be helyezi, onnan pedig ide iktatja az első bekezdés másfél mondatát (vö. 57. jegyzetünkkel).

LXVIII

[65] Ma a fejezet szövegét némiképpen átrendezi, ide pedig a XXII második bekezdésének utolsó mondatát iktatja (vö. 19. jegyzetünkkel).

LXX

[66] Ezt a mondatot Ma a fejezet végére helyezi.

LXXII

[67] Ma a fejezet első mondatául ide iktatja a XX első bekezdésének utolsó mondatát (vö. 15. jegyzetünkkel).

LXXIII

[68] A bekezdés utolsó mondatának Ma szerint a LXIII-ban van a helye.

LXXV

[69] Az utolsó mondatot Ma az L-be helyezi át (vö. 49. jegyzetünkkel).

LXXVII

[70] Ma javaslata szerint: „felajánlhassa annak, akinek nincs elég".
[71] Ma az utolsó mondatot a XXXVIII-ba utalja, helyette ide helyezi a LXXXI negyedik és ötödik mondatát.

LXXVIII

[72] Ma az első bekezdést a XLIII-ba utalja (vö. 42. és 43. jegyzetünkkel).

LXXIX

[73] Ma első mondatnak ide iktatja a LXIII-ból való „A gyűlöletet erénnyel viszonozzuk" szavakat (vö. 60. jegyzetünkkel).

LXXXI

Ma szerint a fejezet eredeti szövege csupán ennyi volt; csak az elejére helyez még egy mondatot az LVI-ból (vö. 53. és 71. jegyzetünkkel).

A SZABAD KÓBORLÁS

A másik, talán a *Lao-cï*-val egyidős taoista könyv, a *Csuang-cï* címadó szerzője már nem vész teljesen a homályba. Biztosan tudjuk, hogy Csuang Csou volt a neve, s az i. e. IV. század második felében élt. Állítólag Wei fejedelemség keleti részén született; néhány anekdota kapcsolatba hozza annak Hui nevű királyával (i. e. 370—319), aki Liang nevű fővárosába sok írástudót gyűjtött össze; valószínűleg megfordult Cs'u-ban és talán C'i-ben is, akinek Sziüan nevű királya (i. e. 320—302) ugyancsak pártfogolta a filozófusokat. Meng-cï, aki a filozófusoknak ebben a két központjában többször is megfordult, Csuang-cï-ről nem emlékezik meg. Csuang-cï valamivel fiatalabb is lehetett Meng-cï-nél; s bizonyos, hogy mindig hű maradt elveihez, hivatalt és más nyilvános szereplést sohasem vállalt, „visszavonultan" alapította meg iskoláját és írta meg műveit. Maspero szerint *(La Chine antique.* 405—406. l.) Csuang-cï az i. e. IV. század utolsó éveiben írhatta meg művét, amely a mai *Csuang-cï* részeként nagyrészt fenn is maradt. A *Csuang-cï* ma 33 könyvből áll, az I—VII. könyveket talán maga a mester írta, a VIII—XXII. könyveket valószínűleg tanítványai, a XXIII—XXXIII. könyveket talán még későbbi követői (a XXXIII. könyvet biztosan az i. e. III. század közepe táján); interpolációk azonban mindhárom csoportban lehetségesek, mert az egész művet egy i. sz. III. századi taoista hagyományozta **reánk.**

Csuang-cï rendkívül szellemesen és hatásosan érvelő filozófus, fantáziája és stílusa messze felülmúlja a Csou-kori filozófia minden más művét. Költői tehetsége révén ő a taoista gondolat első nagy propagátora; hasonlatai felmérhetetlen hatást gyakoroltak a későbbi kínai irodalomra és művészetekre. Filozófusi nagysága is elvitathatatlan: elvont fogalmazásban is, találó példázatok tömegével is magas színvonalon fejti ki a *Lao-cï*-ben fellelhető tanokat, sőt következetesen „tovább is fejleszti" a *Lao-cï*-ben homályosan maradt vagy éppen csak csírájában meglevő mozzanatokat. A kérdés, amit röviden meg

kell vizsgálnunk: milyen irányba halad a taoizmus Csuang-cï filozófiájában?

H. Maspero több írásában foglalkozott a taoizmus mágikus-samanisztikus gyökereivel, s kimutatta, hogy például a *tao*-nak elmélkedéssel való megismerése, a bölcs „megvilágosodása" már igen korán szétválaszthatatlanul egy a különféle légzés-gyakorlatok yogaszerű praktikájával és más, samanisztikus eredetű ritusokkal. Maspero e tekintetben semmi különbséget nem lát a *Lao-cï* és a *Csuang-cï* módszere között. Nézetünk szerint a két mű között ha nem is ellentmondás, de jelentős különbség van. A *Lao-cï*-ben a *tao* még a dolgok világának törvénye, amely a jelenségek mögött rejtőzik, de mivel magukban a dolgokban van, a dolgokon való elmélkedéssel megismerhető. Csuang-cï felfogásában a *tao* olyan természettörvény, amely a dolgok jelenségvilágán túl rejtőzködik, ezért „megismeréséhez" nem elegendő a gondolkodás, hanem abszolút nyugalom, önmagunkról való teljes elfeledkezés, a mindenségben való panteisztikus feloldódás szükséges, amit például légzésgyakorlatokkal is kívánatos elősegíteni. S mi az a *tao*, amit így megismerhetünk? A „dolgok azonossága", a teljes relativitás elve. Csuang-cï megkísérli a világ monista felfogásának mélyebb és gazdagabb megfogalmazását, de az ő korában — természettudományok híján — az egyetlen lehetséges eredményre jut: a panteizmushoz, amely a misztika elburjánzásának is táptalaja lehet. Így a *Lao-cï* elvont törvény-fogalma Csuang-cï kezén már-már természetfeletti erővé válik, a *Lao-cï* ismeretelméleti racionalizmusa sokszor misztikává, tehát lényegében agnoszticizmussá, az örök változás dialektikája végletes relativizmussá, és így tovább. A *Lao-cï* filozófiájától való (néha csak árnyalatnyi, máskor jelentős) eltérések következetesen egyirányúak: ha a *Lao-cï* szerzőjét egy materialista felfogás felé tapogatózó objektív idealista gondolkodónak nevezhetjük, akkor a Csuang-cï kezén kibontakozó rendszer komoly lépéseket tesz egy szubjektív idealizmus irányába. Ezzel párhuzamosan Csuang-cï filozófiája — népszerűbb, kifejtettebb volta ellenére — érezhetően távolabb kerül a paraszti-faluközösségi alapoktól is. Mindezek alapján azokkal a kutatókkal értünk egyet, akik a *Lao-cï* szerzőjét elválasztják Csuang-cï-től és szűkebb iskolájától, s fontosnak találják különbségük hangsúlyozását. Ezért, a *Lao-cï* végig nem vitt

vagy lehetőségei szerint többféleképpen folytatható gondolatainak következetesen egyirányú tovább-vitele alapján beszéltünk az imént „továbbfejlesztésről", s e tendenciák megmutatását jogosultnak tartjuk még akkor is, ha bebizonyosodnék, hogy a *Lao-cï* csak Csuang-cï működésével egy időben vagy valamivel még később keletkezett. A misztika felé tett lépések az adott esetben nem jelentik azt, hogy Csuang-cï elmélete politikailag reakciós lenne. Ellenkezőleg, a Folyó Véne megszégyenülésének történetében a konfuciánus korlátoltságnak olyan maró szatírájával találkozunk, más helyütt a konfuciánus civilizáció természetellenességének olyan szigorú kritikájával, mint eladdig csupán a motista írásokban. Nem kétséges, hogy a legizmus előkészítésében Csuang-cï panteizmusa, relativizmusa és egy-elvűsége is hatalmas szerepet játszott. Civilizáció-ellenessége és anarchista közönye a kormányzás iránt, egyéniség-feladása az egyéni kontemplációt útján: mind egy forradalmian új magatartás számára készítette már a talajt.

Különös figyelmet érdemel Csuang-cï és az ún. szofisták viszonya. Az első jelentős kínai szofista, Hui Sï (Hui-cï), honfitársa és kortársa volt Csuang-cï-nak. Hui Sï állítólag a Wei-beli Hui király (i. e. 370—319) főminisztere volt, nagy szerepet játszott Hui király és a C'i-beli Sziüan találkozójában (i. e. 336), amelynek során a két fejedelem elismerte egymás királyi címét; s nem sokkal királya halála (i. e. 319) után halt meg maga is, még Csuang-cï életében. Csuang-cï — könyvének tanúsága szerint — sokat beszélgetett vele, vitatta is szofizmáit, de mindig bizonyos megbecsüléssel. Az i. e. III. század közepéről való XXXIII. könyv 7. szakaszából tudjuk, hogy Hui Sï főképpen természetfilozófiai kérdésekről fogalmazott meg paradoxonokat, és hogy korának „tudományához" mérten alapos „természettudományi" ismeretei lehettek. Ami szofista működéséből reánk maradt, csaknem mind a *Csuang-cï*-ben olvasható, s ez bizony nem sok, mert a dialógusokban megírt anekdoták nem Hui Sï elméleteivel akarnak megismertetni bennünket, így aztán kimondottan neki tulajdonított mű nincs is más, mint a XXXIII. 7.-ben található tíz paradoxon, amihez még esetleg a *Sziün-cï*-ben fennmaradt öt mondást (lásd 93. jegyzetünket), a „vitatkozók"-nak tulajdonított huszonegy paradoxont (XXXIII. 7.) és talán a *Csuang-cï* II.-ben

emlegetett mondások egyikét-másikát számíthatjuk hozzá. A II. könyvből az is világos számunkra, miben nem értett egyet Csuang-cï és iskolája a szofistákkal: a dolgok azonosságának szemszögéből a „vitatkozók", a „nominalisták" *(ming-kia)* fogalmi disztinkciói mind afféle evilági értelmetlenségek.

A kínai szofisztika eredetéről ellentétes vélemények vannak. Maspero szerint *(La Chine antique.* 439—442. l.) Hui Sï és a többi „vitatkozó" motista volt, s arra tett kísérletet, hogy megalkossa az „egyetemes szeretet" elvének metafizikáját. A XXXIII. 7.-ben olvasható 10. Hui Sï-mondás valóban így szól: „Egyetemesen *(fan)* szeretek minden létezőt: a világ egy-testű"; csakhogy a minden létező egyetemes szeretete túlmegy Mo Ti elvén, mégpedig a panteizmus irányába, a mondás második fele, az indoklás pedig félreérthetetlenül a világ anyagi egységének megfogalmazása. Nos, ha túlzás lenne is (Kuo Mo-zso-val) Lao-cï követőinek mondani a „vitatkozókat", annyi bizonyos, hogy a világ egységének hangsúlyozása, valamint a dialektikus mozgások feltárása által van valami közük a *Lao-cï* szerzőjéhez. A fennmaradt paradoxonok középponti problémája: a világ egysége és sokfélesége, a dialektikus változások, vagy logikailag: név és valóság, jel és tárgy viszonya, egyedi és általános viszonya és ennek nyelvi-fogalmi kifejezése. Bármennyire paradoxonnak tűnjék is, azt kell mondanunk, hogy a szofisták voltaképpen ugyanarról beszélnek, mint amiről a *Lao-cï* szerzője, csak éppen nála is sokkal evilágibban, kiváltva ezzel Csuang-cï sajnálkozó fejcsóválását. A *Lao-cï*-ben felvetett gondolatok egy más irányú, nézetünk szerint materialista igényű s logikailag magas rendű „folytatásával" állunk szemben, amely a természettudományos ismeretek elégtelensége miatt természetes módon reked meg a sokszor játékos paradoxon-formában. Nem érthetünk egyet azokkal (Feng Ju-lan és mások), akik egész rendszert vélnek rekonstruálhatni a szofista paradoxonokból; éppen ellenkezőleg: a „vitatkozók" legfőbb jellemzőjének tartjuk, hogy lemondtak a rendszeralkotásról, s csupán a hagyományos fogalmak bírálatára szorítkoztak. Nem hogy a *Lao-cï* szerzőjétől nem állnak messze, hanem még Csuang-cï-től sem, aki pedig impozáns rendszert alkotott. Ott, ahol Csuang-cï komoly figyelmet szentel a valóság objektív dialektikájának, maga is nemegyszer paradoxonokban fejezi

ki magát (még a II. könyvben is). Hogy Hui Sï hatott-e Csuang-cï-ra, vagy megfordítva, ez érdektelen probléma; mint ahogy nem jelentős kérdés az sem, vajon a *Lao-cï* szerzője hatott-e a „nominalistákra" vagy megfordítva. Az a lényeges, hogy az első taoista művek és a szofista paradoxonok egyaránt a világ egységének és sokféleségének problémáira keresték a választ, s egyaránt kivették részüket a legizmus ideológiai előkészítéséből. A taoisták elutasítottak maguktól minden hivatalviselést, Hui Sï azonban főhivatalnok és aktív politikus: íme, egyik útja a hagyományokat feszegető új eszmék közéletbe-szivárgásának. Hiába tagadta meg később Han Fei-cï a „vitatkozókat", ők bizonyos tekintetben összekötő kapcsot jelentettek a taoizmus és a legizmus között. Ezért is szóltunk Hui Sï-ről éppen itt, *A taoizmus tendenciái* cím alatt. (A kínai szofistákról további felvilágosításokat találhat az olvasó a *Csuang-cï* jegyzeteiben, továbbá a *Kung-szun Lung-cï*, a motista logikai kánonok, a *Sziün-cï* és a *Han Fei-cï* bevezetésében, szövegeiben és jegyzeteiben.)

Tőkei Ferenc

CSUANG-CÏ

莊子

I. A SZABAD KÓBORLÁS

1. . . . A kopár Északon van egy mélységes tenger: az Égi Tó. Abban él egy hal, amelynek szélessége sokezer mérföld, hosszúságát pedig senki sem tudja; ennek a neve *k'un*. Él ott egy madár is, a neve *p'eng*, amelynek háta akkora, mint a T'ai-san, szárnyai pedig mint az égről csüngő felhők. Vihart támasztva emelkedik fel, körözve mint a juh szarva, kilencszer tízezer mérföld magasba, míg csak véget nem érnek a felhők és a levegő, s már csak a kék ég van fölötte; akkor aztán Délnek fordul és elszáll Dél homálya[1] felé.

Egy csapongó fürjecske kinevette ezért, s így szólt:

— Ugyan hova akar ezzel eljutni? Én felszökkenek a levegőbe, de néhány öl után már le is ereszkedem, hiszen a sűrű térben szárnyalni: ez a repülés legmagasabb foka. Ugyan hova akar ezzel eljutni?

Ez bizony a kicsiny és a nagy vitája *(pien)*. Ezért akinek tudása addig terjed, hogy ellásson egyetlen hivatalt, aki működésével egyetlen falucsoportot tud csak összefogni, aki erényét *(tö)* egyetlen fejedelemhez *(kiün)* igazítja, hogy így egyetlen fejedelemségben bizonyítsa be kiválóságát, az magába nézve ehhez (a fürjecskéhez) hasonlónak láthatja magát.

Szung Jung-ci[2] azonban csak nevetett az ilyen embereken. Ha egész kora magasztalta, ez őt semmire sem ösztönözte; ha egész kora elítélte, ez őt semmiben sem gátolta. Biztos módon tudta elválasztani egymástól a belsőt és a külsőt, jól meg tudta vonni a dicsőség és a szégyen határát, s ez neki elég volt. A világtól teljesen független tudott maradni, de azért még nem állott oly szilárdan, mint a fatörzs.

Lie-ci[3] azonban képes volt hajtani a szeleket, úgy indult útnak, nagyszerű hozzáértéssel (haladt előre), s (elidőzött) tizenöt napig is, mielőtt visszatért volna (utazásából). Ő a boldogságra való törekvéstől is teljesen független volt; de ha nem is kellett (saját lábán) járnia (utaztában), még mindig szüksége volt egyes dolgokra (a külvilágból). Aki azonban fel tud szállni az ég és föld ⟨a természet⟩ lényegére *(cseng)* s kocsijába tudja fogni a hat lehelet *(liu-k'i)* váltakozását

(pien), hogy ezek segítségével utazzék a végtelenségben *(wu-k'iung)*, annak szüksége van-e még valamire (a külvilágból)?
Ezért mondják, hogy a tökéletes embernek *(csï-zsen)* nincs énje *(wu-ki)*, az isteni embernek *(sen-zsen)* nincs érdemdús tevékenysége *(wu-kung)*, a szent embernek *(seng-zsen)* pedig még neve sincsen *(wu-ming)*.

2. Jao át akarta engedni az égalattit Hiü-ju-nak,[4] s így szólt:
— Amikor felkelt már a nap vagy a hold, de mégsem oltják el a fáklyák tüzét, érhet ez még valamit a nagy ragyogásban? Ha zuhog már az évszaknak megfelelő eső, de mi tovább öntözünk és csatornázunk, nem hiába fáradozunk-e abban a nagy nedvességben? Ha te állnál a trónon, mester, az égalatti rendje biztosítva lenne, ha pedig továbbra is én foglalnám el ezt a helyet, fölöslegesnek látnám magamat. Kérlek tehát, vedd át az égalattit.
Hiü-ju azonban így felelt:
— Most te kormányzod az égalattit, s az égalattiban már régen rend uralkodik. Ha én mégis elfoglalnám a helyedet, akkor én csak név *(ming)* lennék! A név azonban: a valóság *(sï)* vendége. Lehetek-e hát csak név? Az ökörszem az erdő mélyén építi fészkét, de csak egy ágra van szüksége; a vakondok a Folyóból iszik, de csak annyit, hogy megtöltse bendőjét. Maradj hát te a fejedelem. Én semmi hasznát nem venném az égalattinak. Még ha a szakács nem is tud rendet tartani a konyhában, az előimádkozó akkor sem hagyja ott áldozati edényeit, hogy elfoglalja (a szakács) helyét.

3. Kien-wu kérdést tett fel Lien-su-nak mondván:[5]
— Én olyan szavakat hallottam Cie-jü-től,[6] melyek hatalmasak ugyan, de nem megfelelőek ⟨alkalmazhatatlanok⟩, mert messzire mennek és vissza se térnek. Nagyon felzaklattak engem a szavai, mert olyanok voltak, mint az égi Han folyó,[7] melynek sehol sincsen vége; hatalmasan haladtak a maguk útján, de távol az emberi természettől *(c'ing)*.
Lien-su így szólt:
— Hogy hangzottak a szavai?
— Azt mondta, hogy a távoli Ku-sö szigeten isteni emberek *(sen-zsen)* élnek, akiknek bőre oly hűvös, mint a jég vagy a hó; akiknek

megjelenése olyan, akár a hajadon leányoké; akik nem az öt gabonával táplálkoznak, hanem a szelet szürcsölik és a harmatot isszák; akik felhőn és levegőn utaznak, repülő sárkányokat fognak fogatukba, mikor a négy tengeren is túlra ⟨a világ határán is túlra⟩ utaznak; akiknek szelleme *(sen)* oly összpontosított, hogy az élőlényeket *(wu)* meg tudják óvni járványtól és betegségtől, s a magvakat minden évben meg tudják érlelni. Én mindezt bolondságnak tartom, és nem hiszek benne.

Lien-su ekkor így szólt:

— Hát persze! Egy vaknak semmi sem adhatja meg a szép díszítések *(wen-csang)* látványát; egy süketnek semmi sem teheti élvezhetővé a harangok és dobok muzsikáját. S vajon csak a test lehet süket és vak? Nem, ilyen lehet az értelem *(csï)* is. Ezek a szavak arról tanúskodnak, hogy olyan vagy, mint voltál. — Pedig azoknak az embereknek akkora a hatalma *(tö)*, hogy áthatol minden egyes dolgon *(wan-wu)* s egységbe fogja őket, és ha zűrzavarában az egész nemzedék ⟨világ⟩ hívja is segítségül őket, egyikük sem fog azzal fáradozni, hogy az égalattival törődjék. Azoknak az embereknek nem tud ártani egyetlen létező *(wu)* sem. Az égig emelkedő hatalmas ár víz őket el nem merítheti; és az olyan szárazság, melyben megolvad a fém és a kő is, kiszárad a föld és a hegyek is, őket meg nem égetheti. Még a porukból és polyvájukból is Jao-kat és Sun-okat lehet formálni-önteni. Melyikük vágyódna hát arra, hogy a dolgokkal *(wu)* törődjék?

Egy Szung-beli ember szertartási selyemkalapokat akart eladni, azokkal ment a Jüe-beliek közé. A Jüe-beliek azonban levágják a hajukat és tetoválják *(wen)* a testüket, így hát semmire sem tudták használni (a szertartási kalapokat).[8]

Jao jól kormányozta az égalatti népeit, s kormányzása békét teremtett a tengerek között. Ekkor elment meglátogatni a négy mestert a távoli Ku-sö szigeten, és a Fen-folyó[9] déli partjához érve elragadtatásában semmivé foszlott előtte az egész égalatti.

4. Hui-cï[10] beszélgetvén Csuang-cï-val azt mondta:

— Wei[11] királya megajándékozott engem egy hatalmas tökfajta magjaival. Én elültettem azokat, és amikor megértek, öt mérőnyi hatal-

mas gyümölcsöket hoztak, úgyhogy amikor vízzel megtöltve víztárolónak akartam használni őket, egyedül nem tudtam felemelni egyiket sem. Széthasítottam hát valamennyit, hogy merítőedényeim legyenek, de a tökök most meg összecsuklottak és nem tudtak semmit sem magukba fogadni. Nem volt tehát egyéb (jótulajdonságuk), mint a nagyságuk. S minthogy semmire sem tudtam használni, összeaprítottam őket.

Csuang-cï erre így szólt:

— Igazán ügyetlen vagy, uram, a hatalmas dolgok felhasználásában. Volt egyszer Szung-ban egy ember, aki olyan kenőcsöt tudott készíteni, amely megóvta a kezet a megrepedezéstől. Utódai tehát nemzedékeken át selyemmosással foglalkoztak. Egy idegen azonban *(k'o)* tudomást szerzett a dologról, s kérte őket, adják el neki a módszerüket száz fémpénzért *(kin)*. Összehívták hát a nemzetséget *(cu)*, s tanácskozván a dologról, így szóltak: „Nemzedék nemzedék után mossuk a selymet, s mindössze néhány fémpénzt keresünk vele. Most pedig, ha eladjuk a módszert, egy csapásra száz fémpénzt kapunk. Adjuk hát oda neki." Az idegen tehát megszerezte a módszert, és elmondotta Wu királyának. Az éppen Jüe-vel háborúskodott, s így Wu királya hadvezérévé nevezte ki (az idegent). Ő pedig télen vízi csatát vívott a Jüe-beliekkel, és teljesen tönkreverte őket.[12] Kiszakítottak hát egy földterületet, s annak hivatalnokává tették *(feng)* az idegent. A képesség, hogy a kéz ne repedezzék meg, ugyanaz volt; s hogy az egyik esetben hivatalba-iktatáshoz *(feng)* vezetett, a másik esetben pedig nem tette lehetővé a selyemmosástól való megmenekülést, az a felhasználás *(jung)* különbözőségéből származott.

— Mármost, uram, ha neked öt mérőnyi hatalmas tökjeid voltak, miért nem azon törted a fejed, hogyan készíts belőlük nagy úszótartályokat, amelyek úszni tudnak a Folyamon és a Tavon is, ahelyett hogy azon bánkódtál volna, hogy a tökök összecsuklanak, és nem tudsz meríteni sem velük? Bizony, uram, töretlen bozót van még a te szívedben ⟨elmédben⟩.

5. Hui-cï beszélgetett Csuang-cï-vel, s azt mondta:

— Van nekem egy hatalmas fám, az emberek csodafának nevezik. Ennek az óriási törzse oly göcsörtös és összevissza-nőtt, hogy nem

lehet hozzáilleszteni a tussal festett zsinórt,[13] s még kisebb ágai is olyan görbék és tekergők, hogy nem lehet körzővel és szögmérővel megközelíteni őket. Ott áll az úton, de az ács nem méltatja pillantásra sem. A te szavaid, uram, ugyancsak hatalmasak, de használhatatlanok, s mindenki egyetért abban, hogy elutasítja őket.

Csuang-cï pedig felelte:

— Nem láttál még vadmacskát vagy menyétet, uram? Lapuló testtel fekszik és várja, hogy felbukkanjon valami; jobbra-balra ugrál a gerendákon, s nem fél, hogy lezuhan a magasból, egészen addig, míg csak kelepcébe nem kerül vagy hálóban s hurokban nem leli halálát. Aztán meg ott van a jak, mely olyan nagy, akár az égről csüngő felhő. Hatalmasnak lenni: ez a képessége; mert arra valóban nem képes, hogy megfogja a patkányt. Nos, neked van egy hatalmas fád, és azon keseregsz, hogy nem használható fel semmire. Hát miért nem ülteted át olyan helyre, amely semmire sem használható, valamely széles és elhagyott mezőre? Ott aztán teljes nem-cselekvésben *(wu-wei)* kóborolhatnál az oldalánál ⟨körülötte⟩, teljes szabadságban aludhatnál alatta. Korai pusztulást nem hozhat reá sem balta, sem fejsze; a dolgok *(wu)* mit sem árthatnak neki (hiszen semmire sem használható fel). Hogy semmi sincs, amire fel lehetne használni, az hogy is adhat okot elkeseredésre!

II. A DOLGOK EGYENLŐSÉGÉRŐL
C'I WU LUN

1. Nan-kuo Cï-k'i[14] egy kis asztalkára támaszkodva ült, tekintetét az ég felé fordította, s halkan lélegzett; úgy látszott, hogy (teste) elvesztette a társát ⟨szellemét⟩.

Jen-cs'eng Cï-ju,[15] aki szolgálatra készen állt előtte, így szólt hozzá:

— Mi történik itt? Hát valóban olyanná lehet tenni a testet *(hing)*, mint a kiszáradt fa, a szívet ⟨az elmét⟩ pedig olyanná, mint a holt hamu? Aki most az asztalkára támaszkodik, az egészen más, mint akit eddig láttam erre az asztalkára támaszkodni.

Cï-k'i azt mondta:

— Éppen jókor kérdezed. Ma sikerült elveszítenem az énemet *(wo)*. De tudod-e, mi az? Hiszen te hallhattad az emberek orgonajátékát,

de sohasem hallottad a föld orgonajátékát; és ha talán hallottad a föld orgonajátékát, sohasem hallottad az ég orgonajátékát.
Cï-ju megkérdezte:
— Szabad-e tudnom, mi ennek a titka *(fang)?*
Cï-k'i azt felelte:
— Amikor a természet *(ta-k'uai)* erősen kifújja leheletét, annak neve: szél. Most éppen nem fúj, de ha feltámad, akkor tízezer nyílásból hallatszik a vad zengés. Még sohasem hallottad ezt a zúgást? A hegyi erdők félelmetes sziklái, a hatalmas fák tátongó üregei olyanok, mint megannyi orr, száj, fül, megannyi serleg, gyűrű, mozsár; máskor meg mintha tócsák és pocsolyák lennének; de valamennyiből susogás, suhogás, nyikorgás hallatszik, sóhajtás, sivítás, haragos kiáltás, zokogás és panaszos sírás árad. Ha az első hangok élesen csengenek, akkor ezekkel mélyebb zúgás cseng össze. Ha gyenge szellő fújdogál, halk harmónia csendül; ha pedig orkán dühöng, hatalmas harmónia támad. S amikor a kegyetlen szél lecsillapodik, valamennyi nyílás üresen áll. Még sohasem láttad, hogy reszket és imbolyog utána minden?
Cï-ju ekkor így szólt:
— A föld orgonajátéka tehát semmi más, mint ami a temérdek nyílásból hallatszik, akárcsak az emberek orgonajátéka a sorba rendezett bambuszcsövekből. De szabad-e megkérdeznem, milyen az ég orgonajátéka?
Cï-k'i pedig felelte:
— Az tízezer különböző (melódiát) fúj, mégpedig úgy, hogy azok maguktól fejeződnek be. De kinek az ereje az, amelyik mindezeket össze tudja szedni magának?

2. A hatalmas tudás: határtalanság; a kicsiny tudás: korlátoltság. A hatalmas szavak: ragyogóvá tevés; a kicsiny szavak: puszta fecsegés.
Alvás közben a lelkek *(hun)* találkoznak *(kiao)*. Ébredéskor a test *(hing)* ismét szétválasztja őket *(k'ai)*. Mivel pedig az (álombeli) érintkezésbe belebonyolódik a szív ⟨az elme⟩, nap mint nap harc dúl benne. Minden bonyolultság, alattomosság és titokzatosság (innen származik). A kis dolgoktól való félelem remegést kelt, a nagy dol-

goktól való félelem pedig végképpen megzavar. (Elménk) indulása *(fa)* olyan (gyors), mint a nyíllövő szerkezet működése; ezt nevezik ítélkezésnek igaz és hamis felett. Megállapodása *(liu)* olyan (szilárd), mint esküvel erősíteni meg egy szerződést; ezt nevezik az elért győzelem megőrzésének. Halála olyan (elkerülhetetlen), mint az őszi és téli pusztulás; a szavak által napról napra fogyatkozik. (Az ember) úgy elmerül abban, amit csinál, hogy aztán már képtelen (elméje) visszatérítésére. Vágyai kielégítésében olyan, mintha le lenne kötözve ⟨nem tud szabadulni⟩, s szavaival egyre a régi úton halad. S amikor a szív már megközelíti a halált, semmi sem tudja többé visszatéríteni az életbe.

Vidámság és harag, bánat és öröm, gond és sóhaj, állhatatlanság és tétovázás, élvezetvágy és mértéktelenség, kitárulkozás és gőg éppúgy keletkezik, mint a muzsika az ürességből ⟨a sípok csöveiből⟩, vagy ahogy a nyirkos meleg megérleli a gombát. Éjjel-nappal egymást váltva bukkannak elő, de senki sem tudja, honnan sarjadnak. Elég, elég! Reggel és este egyaránt találkozunk valamivel, amiből kiinduljanak, ami éltesse őket! De ha megtagadjuk azokat ⟨a külvilág benyomásait⟩, akkor nem lesz énünk *(wu-wo)*. Ha megtagadtuk énünket, akkor pedig nincs mit megragadnunk ⟨megértenünk⟩, s így egészen közel jutunk (az igazsághoz). Megérteni a működését úgysem tudjuk. Úgy működik, mint aki valóságos vezetőnk *(cai)*, de semmiféle látható nyomát nem tudjuk megkülönböztetni. Úgy kell tehát utána mennünk, hogy teljesen megbízunk benne, de sohasem láthatjuk testi alakját *(hing)*, mert lényege *(c'ing)* van csupán, de teste *(hing)* nincsen.

Íme, itt van száz csontom, kilenc nyílásom és hat belső részem ⟨testem különböző részei⟩: vajon melyiket szeretem a legjobban? Mindnyájan örülnétek neki? Lenne hát nekik egyedi érdekük *(szī)*? Olyanok lennének, mint megannyi szolgám és szolgálólányom *(cs'en-cie)*? De ha szolgák és szolgálólányok, akkor nem méltók rá, hogy egymást kormányozzák. Vagy olyan viszonyban vannak egymással, mint fejedelem és alattvalói *(kiün-cs'en)*? Akkor pedig léteznie kell egy valóságos fejedelemnek. Hogy valaki keresi és megtalálja a lényegét *(c'ing)*, vagy pedig nem bukkan rá, az sem nem növeli, sem nem csökkenti a valóságosságát. Ha egyszer valaki befogadta magába és

ezáltal alakot öltött *(hing)*, az nem veszíti el, és nem vár rá enyészet. Ám a külvilág dolgaitól *(wu)* való szüntelen karcolódás és horzsolódás következtében működése oly gyorsan kimerül, mintha csak vágtatna efelé, és ezt senki sem tudja feltartóztatni. Hát nem szomorú (pályafutás)? Az egész élet szüntelen szolgálat anélkül, hogy érdemes eredményt pillanthatnánk meg; kimerítő kínlódás a szolgálatban anélkül, hogy tudnánk, hová fogunk megtérni. Hát nem sajnálatra méltó? Az emberek halhatatlanságról beszélnek, de hát mi haszna ennek? Akinek teste *(hing)* átalakul *(hua)*, annak szívét ⟨elméjét⟩ is ugyanez a sors éri. Hát nem ez a legszánnivalóbb? Az emberi élet valóban ilyen homályban tapogatózó, vagy csak én vagyok homályban, és vannak emberek, akik nincsenek homályban ⟨tudatlanságban⟩?

3. Aki tökéletessé lett szívét követi, azt tekintve mesterének, az hogyan maradhatna mester nélkül ⟨„homályban"⟩? Miért kellene mások tudására hagyatkoznia, amikor rendelkezik azzal, amit szíve ⟨elméje⟩ maga választott ki? Még az ostoba is rendelkezik ilyennel. Aki azonban még nem tökéletesítette magát szívében, de máris az igazat és hamisat próbálja megkülönböztetni, az éppen olyan, mint „ma indulni el Jüe-be és tegnap már meg is érkezni",[16] hiszen (az erre vállalkozó ember) a nemlétezőt (máris) létezőnek veszi. Aki azonban létezőnek fogja fel a nemlétezőt, az rendelkezhetik akár az isteni *(sen)* Jü[17] (tudásával), akkor sem lehet képes (igazi) megismerésre. Minek is kellene ezzel tovább vesződni?

Beszélni: nem (puszta) levegő-fúvás. Aki beszél, annak legyen mit mondania. Aki azt, amit mond, szándékosan nem határozza meg pontosan, arról nem tudhatni, hogy végül is van mit mondania vagy egyáltalán nincs mit mondania. Persze azt hiszi, hogy szavai különböznek a tyúk kárálásától, de hát valóban meg lehet különböztetni attól, vagy pedig nincs semmi különbség?

Hogyan homályosodhatik el úgy az értelem *(tao)*, hogy létezhessék igaz és hamis? Hogyan homályosodhatnak el úgy a szavak, hogy létezhessék helyes és helytelen? Merrefelé nem létezik az értelem *(tao)*? Hogyan létezhetnek olyan szavak, amelyek lehetetlenséget (tartalmaznak)? Az értelem *(tao)* a kis egészektől ⟨részigazságoktól⟩

homályosodik el; a szavak pedig a dicsőség ragyogásától ⟨a feltűnésvágytól⟩ homályosodnak el.

Így keletkeztek a konfuciánusok *(zsu)* és a motisták *(mo)* ellentétes vélekedései *(sï-fei)*. Az egyik helyesli azt, amit a másik elítél; s elítéli azt, amit a másik helyesel. Pedig annál, hogy helyeselni igyekezzünk azt, amit mások elítélnek, s elítéljük azt, amit mások helyeselnek, összehasonlíthatatlanul jobb, ha igazi világosságra *(ming)* törekszünk. A dolgok *(wu)* közt nincs, amelyik ne lehetne az, s a dolgok közt nincs, amelyik ne lehetne ez. Ha (egy dolog vizsgálatában) az „az"-ból ⟨valamely adott létből⟩ indulunk ki, de nem sikerül meglátnunk a dolgot, akkor kiindulhatunk a tudásunkból, és meg fogjuk ismerni a dolgot. Ezért mondják, hogy az „az" mindig az „ez"-ből jön létre, de az „ez" is alapozódik az „az"-on. Az „az" és az „ez": egy-egy oldalról *(fang)* jellemzi az életet. Ami azonban egyik oldalról élet, az más oldalról halál; ami egyik oldalról halál, az más oldalról élet; ami egyik oldalról lehetséges, az más oldalról lehetetlen; ami egyik oldalról lehetetlen, az más oldalról lehetséges. Így a megalapozott helyesléssel egy időben megalapozottan tagadni is lehet, s a megalapozott tagadás egyben megalapozott helyeslés is lehet. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* nem ezekből (a megkülönböztetésekből) indul ki, hanem az ég ⟨az örökkévalóság⟩ fényében látja a dolgokat. Ő is támaszkodhatik az „ez"-re, de az „ez" számára egyben „az" is, és az „az" számára egyben „ez" is. Az „az" ugyanúgy lehet egyszerre igaz is, meg hamis is, mint ahogy az „ez" egyszerre lehet igaz is, meg hamis is. S végeredményben, létezik-e egyáltalán „az" és „ez"? Vagy egyáltalán nem is létezik „az" és „ez"? Az „az"-t és az „ez"-t sohasem fogni fel (ellentét-) párnak: ezt nevezzük az értelem *(tao)* fordulópontjának. E fordulópont körül mint közép körül forogva kezdettől fogva (a dolgok) összhangban maradnak a határtalannal ⟨a *tao*-val⟩. Így a helyes éppen úgy határtalan lesz, mint ahogy határtalan a helytelen is. Ezért mondottam, hogy az a legjobb, ha igazi világosságra *(ming)* törekszünk.

4. A jel (fogalmának) segítségével bizonygatni a jelről *(csï)*, hogy nem jel *(fei-csï)*: ez sokkal rosszabb, mint a nem-jel (fogalmának) segítségével bebizonyítani a jelnek tartottról, hogy nem jel. A ló (fogal-

mának) segítségével bizonygatni egy lóról, hogy nem ló: ez sokkal rosszabb, mint a nem-ló (fogalmának) segítségével bebizonyítani, egy lónak tartottról, hogy nem ló.[18] Az éggel és földdel ⟨a természettel⟩ ugyanúgy vagyunk, mint a jellel; s a tízezer dologgal *(wan-wu)* ugyanúgy, mint a lóval. Ha valami lehetséges, akkor lehetséges; ha valami lehetetlen, akkor lehetetlen. Az út *(tao)* azáltal tökéletesedik, hogy járnak rajta; a dolgok azáltal lesznek olyanok *(zsan)*, hogy (olyannak) mondják őket. S miért tartják olyannak *(zsan)* őket? Azért tartják olyannak őket, mert olyanok. S miért tartják nem-olyannak *(pu-zsan)* őket? Azért tartják nem-olyannak őket, mert nem olyanok. A dolgoknak *(wu)* mindig megvan az olyanságuk *(zsan)*; a dolgoknak mindig megvan a lehetőségük. Nincs dolog, amely ne lenne (ilyen vagy) olyan; s nincs dolog, amelynek ne lenne lehetősége. Ezért mindaz, ami az „ez" szempontjából megítélve vékony szál vagy (vastag) oszlop, iszonytató rútság vagy Szi Si-féle szépség,[19] nagyság vagy kicsinyesség, megegyezés vagy eltérés, az a *tao* révén egymásba hatol és eggyé lesz. Különbözőségük *(fen)* által léteznek önállóan *(cs'eng)*, és önálló létük *(cs'eng)* által pusztulnak el. Minden dolog, amelynek (már) nincs önálló léte, sem pedig pusztulása, ismét egymásba hatol és eggyé lesz. De csak a nagyon bölcs ember *(ta-csö)* ismerheti meg ezt az egymásbahatolást és eggyé-válást. Az „ez" szempontját (a „nagyon bölcs ember") nem igyekszik hasznosítani *(pu-jung)*, hanem megelégszik a legközönségesebb dolgokkal *(csu-jung)*; a közönséges dolgok *(jung)* révén (szabadon) cselekedhet; cselekvése révén behatolhat mindenbe *(t'ung)*; mindenbe behatolván elérheti (az igazságot); ezt elérve pedig máris célhoz ért. Az „ez"-re való támaszkodása itt véget ér. Véget vetni (a külvilággal való kapcsolatnak), s mit sem tudni már a dolgok (ilyen vagy) olyan voltáról *(zsan)*: ezt nevezem *tao*-nak. Aki szellemét *(sen)* erőltetve igyekszik megvilágítani az eggyé-válást, de nem képes megérteni a dolgok azonosságát *(t'ung)*, arra ráillik a „reggelre hármat" (története). Hogy mit jelent a „reggelre hármat"? Beszélik, hogy egy apamajom gesztenyét adott övéinek, s így szólt: „Reggelre hármat, estére négyet (egyetek)." Az egybegyűlt majmok mind dühöngtek emiatt. (Az öreg majom) ekkor azt mondta: „Jó, akkor reggelre négyet és estére hármat." Mire a

majmok mind örvendeztek. Sem a név *(ming)*, sem a valóság *(si)* nem változott, mégis egyszer örömöt, máskor meg haragot váltott ki náluk (a mondás) alkalmazása, mert ők ugyancsak az „ez"-re támaszkodtak. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* megbékíti (a külvilágot) helyeslésekkel és elítélésekkel ⟨hiábavaló megkülönböztetésekkel⟩, de saját megnyugvását az éggel ⟨az örökkévalósággal⟩ való harmóniában *(kiün)* találja meg. Ezt nevezzük kettős magatartásnak.

5. A régi idők embereinek tudása kiterjedt odáig, hogy legyen számukra egy végső pont. Mi volt ez a végső pont? Úgy vélték, van egy olyan állapot, amikor a dolgok *(wu)* létezése még nem kezdődött el. Ezzel (valóban) úgy kimerítették (az igazságot), hogy nem is lehet hozzátenni semmit. Következő fokként úgy vélték, hogy léteznek a dolgok *(wu)*, de körülhatároltságuk *(feng)* még nem kezdődött el. További fokként úgy vélték, hogy létezik bizonyos körülhatároltságuk *(feng)*, de helyesre és helytelenre való megkülönböztetésük még nem kezdődött el. A helyes és a helytelen különbségének a megmutatkozása által az értelem *(tao)* csorbát szenvedett. Ami pedig az értelmet *(tao)* fogyatékossá teszi, egyben kifejleszti a (külvilág iránti) szeretetet *(ai)*. Végeredményben létezik-e hát kifejlődés és megfogyatkozás, vagy egyáltalában nincs sem kifejlődés, sem megfogyatkozás? Ha létezik kifejlődés és megfogyatkozás, akkor Csao mesternek pengetnie kell a lantját; ha pedig nem létezik kifejlődés és megfogyatkozás, akkor Csao mesternek pengetnie sem kell a lantját.

Csao Wen lantját pengette, K'uang zenemester verte az ütemet, Hui-cï a *wu*-fára támaszkodva (adta elő tanait):[20] ez a három mester ebben a tudományában nagy tökéletességet ért el, s fennmaradt (művészetük híre) a későbbi korokra is. Élt bennük a vágy, hogy azáltal, amit ők szeretnek, különbözzenek másoktól, és (különb voltukat) meg is akarták világítani (másoknak). Ám azok nem voltak elég világosan látók ahhoz, hogy ezt meg lehetett volna világítani nekik. Így aztán a kemény és a fehér[21] ⟨értelmetlen megkülönböztetések⟩ homályában rekedtek meg, fiaik ⟨tanítványaik⟩ pedig az ő művészetük *(wen)* fonalaiba bonyolódtak, s végül is halálukig semmit sem valósítottak meg. Ha az „ez"-t megvalósításnak *(cs'eng)*

lehetne nevezni, akkor az énünk *(wo)* is megvalósítás lenne. Ha azonban az „ez"-t nem lehet megvalósításnak nevezni, akkor sem a dolgok *(wu)*, sem az én *(wo)* nem jelentenek megvalósulást. Ezért a zavaros és kétséges ragyogása (az értelemnek) az, amit a bölcs ember *(seng-zsen)* elvet. Az „ez" szempontját nem igyekszik hasznosítani *(pu-jung)*, hanem megelégszik a közönséges dolgokkal *(jung)*. Ezt nevezem az igazi világosságra *(ming)* való törekvésnek.

6. Van itt azonban még egy elmélet *(jen)*, amelyről nem tudom biztosan, hogy ezzel egy fajtába tartozik-e *(lei)* vagy nem tartozik ebbe a fajtába, de akár ebbe a fajtába tartozik, akár nem, mégiscsak hasonló a fajtája, mert amazoktól semmiben sem különbözik, s ezért akárhogy is van, megpróbálok beszélni róla.
Ha van kezdet, akkor van (olyan állapot), amikor a kezdet még nem kezdett el létezni, sőt van (olyan állapot), amikor még ez a létezni nem kezdett kezdet sem kezdett el létezni. Ha létezik lét, akkor létezik nemlét is, sőt van (olyan állapot), amikor a nemlét létezése még nem kezdődött el, sőt amikor nem létezett még ez a még létezni nem kezdett nemlét sem. Egy pillanat alatt a létből a nemlétbe (jutunk), és nem is tudjuk, hogy a nemlét létezése voltaképpen létezés-e, vagy pedig nem-létezés. Sőt, már van is mivel beszélni a dologról, pedig azt sem tudjuk, hogy amit mondunk róla, annak végeredményben van-e valami mondanivalója, vagy pedig nincs semmi mondanivalója. (Ilyen mondások például:) „Az égalattiban semmi sem nagyobb, mint az őszi szőrszál végecskéje", vagy „A hatalmas hegy kicsiny"; továbbá „Senki sem érhet el magasabb kort, mint a holtan született csecsemő", vagy „P'eng-cu korai halált halt".[22] Az ég és a föld velem együtt született, s a dolgok *(wan-wu)* velem egyet alkotnak. És ha egyet alkotnak (a valóságban), akkor találhatunk-e szavakat a létezésre *(ju)?* Ha pedig azt mondtuk, hogy egyek, akkor találhatunk-e szavakat a nemlétezésre *(wu)?* Az egy és a szavak: kettő; a kettő és az egy: három. Ebből kiindulva odáig lehet elmenni, hogy már a legügyesebb számoló sem képes felfogni, hát még az egyszerű emberek! Ezért: ha a nemlétből kiindulva elértük a létet és végül eljutottunk a háromhoz, akkor hogy is akarnánk a

létből kiindulva haladni a lét felé? Ezzel sehová sem jutnánk. Az „ez"-re való támaszkodásnak tehát véget kell vetni.

7. Az értelemnek *(tao)* nincs kezdettől fogva létező körülhatároltsága *(ju-feng)*; a szavaknak nincs kezdettől fogva létező állandóságuk ⟨állandó jelentésük⟩. Csak az „ez" szempontjából tekintve jönnek létre a megkülönböztetések. Beszélhetek e megkülönböztetésekről: van bal és jobb, van törvény *(lun)* és kötelesség *(ji)*, van szétválasztás *(fen)* és vita *(pien)*, van versengés és harc. Ezt nevezik hat erénynek *(liu-tö)*. Az anyagi világon *(liu-ho)*, túli dolgok a bölcs ember *(seng-zsen)* számára léteznek, de nem beszél róluk *(pu-lun)*. Az anyagi világon *(liu-ho)* belüli dolgokról a bölcs ember beszél, de nem ítélkezik felettük *(pu-ji)*. A Tavasz és Ősz nemzedékeinek régi királyairól szóló krónikákban[23] a bölcs ember talál olyat, amiről ítéletet is mond, de nem vitatkozik ezekről *(pu-pien)*. Mert amit szétválasztanak, az szétválaszthatatlan; amiről vitatkozni szoktak, arról nem lehet vitatkozni. Hogy mit jelent ez? A bölcs ember *(seng-zsen)* keblében hordja ⟨belső meggyőződéssel tudja⟩, a tömeg emberei *(csung-zsen)* azonban vitatják (az igazságot), hogy aztán (a vitában megismerve) egymásnak mutogathassák. Ezért mondom, hogy aki vitatkozik, az nem lát (mélyre). A hatalmas *tao*-t nem kell megnevezni, a hatalmas vita ⟨az igazi bizonyítás⟩ nem szorul szavakra, a hatalmas emberség *(ta-zsen)* nem az emberség (konfuciánus) erénye *(pu-zsen)*, a hatalmas tisztaság nem válogatós, a hatalmas bátorság nem vakmerő. Ha a *tao* fényes, akkor az nem a *tao*; ha a szavak vitatkoznak ⟨érvelni próbálnak⟩, akkor nem érnek el semmit; ha az emberség *(zsen)* állandó ⟨egyszer s mindenkorra lerögzített⟩, akkor nem tökéletes; ha a tisztaság makulátlan, akkor nem megbízható; ha a bátorság vakmerő, akkor nem teljes. Ez az öt dolog (még éppen hogy) kerek ⟨az égi világba tartozik⟩, de már igen közel van ahhoz, hogy szögletes legyen ⟨a földi világba tartozzék⟩.[24] Ezért az a legmagasabb fok, ha tudásunk megáll ott, ahol a megismerhetetlen kezdődik. Ki is tudná megismerni a kimondhatatlan bizonyítékot *(pien)*, a szavakba nem foglalható értelmet *(pu-tao csi tao)*? Aki ezt képes megérteni, arról elmondhatjuk, hogy (birtokolja) az égi kincses-

kamrát, amelybe mindig öntenek belé, de sohasem telik meg, mindig öntenek ki belőle, de sohasem ürül ki, és nem tudhatni, mindez honnan ered; ezt nevezzük rejtett ragyogásnak.
Hajdanában Jao megkérdezte Sun-tól mondván:
— Meg akarom támadni (a lázadó) Cung-ot, Kui-t és Sziü-ao-t;[25] s Dél felé fordulva ⟨trónomon ülve⟩ sem tudok megszabadulni ettől (a gondolattól). Mi ennek az oka?
Sun pedig így felelt:
— Ez a három fejedelem egyaránt sűrű bozót közepette tengődik. Hogyan is nem tudsz megszabadulni tőlük? Egyszer régen tíz nap kelt fel egyszerre,[26] és minden dolog *(wan-wu)* ragyogott tőlük. Hát még az erénytől *(tö)*, mely sokkal hatásosabb, mint a nap!

8. Nie-k'iüe megkérdezte Wang-ji-tól[27] mondván:
— Tudod-e, uram; hogy a dolgok *(wu)* miben azonosak az „ez"-zel?
— Honnan tudhatnám? — felelte az.
— Hát azt tudod-e, uram, hogy mit nem ismerhetsz meg?
— Honnan tudhatnám? — volt ismét a felelet.
— De ha így van, akkor a létezők *(wu)* talán nem is képesek megismerésre?
Mire aztán (Wang-ji) így szólt:
— Honnan tudhatnám? De azért megpróbálok beszélni róla. Honnan tudhatom, hogy amit én tudásnak nevezek, az nem nem-tudás-e valójában? Honnan tudhatom, hogy amit én nem-tudásnak nevezek, az nem tudás-e valójában? Most pedig én próbálok kérdést feltenni neked. Az embernek, ha nedves helyen alszik, megfájdul a dereka, és féloldala elhal; de vajon ugyanígy jár az iszapban lakó hal? Ha (az ember) fán tartózkodik, állandóan remeg a félelemtől; de vajon ugyanígy jár a majom is? Mármost e három (élőlény) közül melyik tudja, hogy mi a helyes tartózkodási hely? Az ember növényekkel és hússal táplálkozik, a szarvas fűvel él, a százlábú a férgeket szereti, a bagolynak az egér ízlik. A négy közül vajon melyik tudja, mi a helyes ízlés? A hím majom a nőstényével párosodik; a szarvasbika a szarvastehénnel közösül; az iszapban lakó hal a halakkal úszik együtt; Mao Ciang és Li Ki[28] az emberek között nagyon szépnek számítanak, de a halak mélyen a víz alá merülnek, ha megpillantják

őket, a madarak láttukra a magasba szállnak, az őzek pedig ijedten rohannak tova, ha találkoznak velük. A négy közül vajon melyik tudja hát, mi az égalatti leghelyesebb szépsége? Ahogy én látom, az emberség *(zsen)* és igazságosság *(ji)* alapvonásai s a helyeslés és tagadás útjai kibogozhatatlanul összekuszálódtak. Hogyan lehetnék hát képes rá, hogy megismerjem különbségüket *(pien)?*
Nie-k'iüe ekkor azt kérdezte:
— S ha nem tudod, mi a haszon *(li)*, és mi a kár *(hai)*, akkor biztos, hogy a tökéletes ember *(csi-zsen)* sem tudja, mi a haszon és a kár?
Wang-ji pedig felelte:
— A tökéletes ember szellemi *(sen)*. Ha felforr a hatalmas tenger, őt nem képes megégetni; ha befagy a Folyó és a Han, ő akkor sem fázik; vad mennydörgés repesztheti meg a hegyeket, szél korbácsolhatja a tengert, őt mindez nem tudja megfélemlíteni. Aki ilyen, az felhőn és levegőn tud utazni, meg tudja lovagolni a napot és holdat, el tud kóborolni a négy tenger vidékén túlra, s halál vagy élet mit sem változtathat énjén *(ki)*. Mi szüksége lenne hát a haszon és a kár *(li hai)* togalmára?

9. Kiü-c'iao mester kérdést tett fel Cs'ang-wu mesternek[29] mondván:
— Én azt hallottam a mestertől ⟨Konfuciusztól?⟩, hogy az olyan beszéd, mint „a szent ember *(seng-zsen)* sohasem végzi buzgón a dolgát; nem keresi a hasznot és nem fordít hátat a kárnak; nem örül az igyekvésnek, nem követi az utat *(tao)*; semmit sem mondva beszél; ha mond valamit, nem beszél; s a por és piszok (anyagi világán) túl kóborol"; hogy tehát szerinte ezek a szavak olyanok, akár a vad hullámok. Én azonban úgy gondolom, ez éppen a titokzatos *tao* útján haladás. Mi erről a véleményed, uram?
Cs'ang-wu mester azt felelte:
— Ezeket hallva még a Sárga Uralkodó[30] is megzavarodna, hát akkor K'iu ⟨Konfuciusz⟩ hogy is lehetne képes megérteni őket? Aztán meg te is túlságosan korán tervezel ⟨türelmetlen vagy⟩. Megpillantod a tojást és már keresed az éjszakát (amikor a tyúkok kárálnak). Megpillantod az íjat és már keresed a bagolysültet.[41] Én most egészen kötetlenül beszélni fogok neked a dologról, s te is kötetlenül hallgassad. Miért áll (a szent ember) a nap és a hold mellett? Karjába ölelve a

világegyetemet, egyesül vele, ahogyan az ajkak összezárulnak. Rendet teremt az eltévelyedések közepette, s a rabszolgát *(li)* hasonlónak tekinti a nemeshez *(cun)*. A tömeg emberei *(csung-zsen)* szolgálatokban fáradoznak, a bölcs ember *(seng-zsen)* azonban ostoba és egyszerű, összefogja a tízezer esztendőt ⟨az egész időt⟩, és tisztaságában minden eggyé teljesedik. Minden dolog *(wan-wu)* kimeríti olyanságát *(zsan)*, s ezáltal az „ez"-ek egyesülnek egymással. Honnan tudhatnám, hogy vajon az életnek szóló öröm nem csalás-e? Honnan tudhatnám, hogy vajon a halál gyűlölete nem olyan-e, mint amikor egy gyermek eltéved és nem ismeri fel, hogy éppen a hazafelé vezető úton jár? A Li-beli Ki az Ai-beli határfelvigyázó *(feng-zsen)* leánya volt.[32] Amikor Cin fejedelemség ⟨fejedelme⟩ először vette birtokába őt, úgy ömlött a könnye, hogy átnedvesedett tőle a ruhája. Mikor azonban a királyi palotába ért, a királlyal együtt hált, s vele együtt ette a húsételeket, már megbánta könnyeit. Honnan tudhatnám, hogy vajon a halottak nem bánják-e meg, hogy korábban életért könyörögtek? Aki álmában bort iszik ⟨szórakozik⟩, az reggelre kelve sírhat és zokoghat. Aki álmában sír és zokog, reggelre kelve vadászni indulhat. Amikor éppen álmodik, nem tudja, hogy álom az egész. Álmai közepette megpróbálja értelmezni álmait ⟨valóságnak veszi álmait⟩, és csak mikor felébred, akkor tudja meg, hogy álmodott. Van aztán egy nagy felébredés, amikor megértjük, hogy mindez ⟨az élet⟩ egy nagy álom csupán. Az ostobák azonban azt hiszik magukról, hogy ébren vannak, és mindenáron tudni vélik, hogy ők fejedelmek vagy éppen pásztor rabszolgák. Igazuk van-e? K'iu ⟨Konfuciusz⟩ is, meg te is, mindketten csak álmodtok. S amikor azt mondom, hogy álmodol, az is csak álom. Az ilyen szavak neve: fonák beszéd. De ha tízezer nemzedék után végre egyszer egy nagy bölccsel *(ta-seng)* találkozunk, aki tudja, hogyan kell feloldani ⟨érteni⟩ őket, az éppen annyi, mintha reggel és este közt találkoznánk vele.

10. Tegyük fel, hogy vitatkozom valakivel. Az illető győz a vitában, én nem tudok fölébe kerekedni. Az illetőnek tehát igaza van, nekem pedig nincs igazam? Vagy én győzöm le őt, ő nem tud fölém kerekedni. Akkor nekem igazam van, ő pedig téved? Egyikünknek igaza van, másikunk meg téved? Vagy mindkettőnknek igaza van,

vagy talán egyikünknek sincs igaza? Ha az illetővel képtelenek vagyunk egymást megérteni, akkor az emberek teljes sötétségben maradnak (a vitatott dolog felől), és vajon kire bízhatnánk, hogy döntse el a vitát? Olyanra bízzuk a döntést, aki az illetővel ért egyet? De ha eleve az illetővel ért egyet, akkor hogyan tudna igazságot tenni? Bízzuk a döntést olyanra, aki velem ért egyet? De ha eleve velem ért egyet, akkor hogyan tudna igazságot tenni? Bízzuk a döntést olyanra, aki sem velem, sem az illetővel nem ért egyet? De ha eleve nem ért egyet sem velem, sem az illetővel, akkor hogyan tudna igazságot tenni? Vagy bízzuk olyanra a döntést, aki velem is, meg az illetővel is egyetért? De ha eleve egyetért velem is, meg az illetővel is, akkor hogyan tudna igazságot tenni?
S ha ez így van, akkor én meg az illető, valamint más emberek, egyaránt képtelenek vagyunk egymást megérteni, és valami egészen másra szorulunk.[33] . . . Felejtsük el tehát az érveket, felejtsük el a vélekedéseket *(ji)*, emelkedjünk a határtalanságba, s legyen otthonunk a határtalanság!

11. A félárnyék megkérdezte az árnyéktól mondván:
— Egyszer jársz, máskor állsz; egyszer ülsz, máskor felemelkedsz. Hogyhogy nincs saját kezdeményezésed?
Az árnyék így felelt:
— Nekem van valakim, akitől függök, s attól vagyok ilyen *(zsan)*. S akitől én függök, annak szintén van mitől függenie, s attól olyan. Olyan vagyok én, mint a kígyó bőre vagy a cikáda szárnya. Hogyan ismerhetném meg azt, ami ilyenné tesz? Hogyan ismerhetném meg azt, ami nem tesz ilyenné?

12. Egyszer régen Csuang Csou azt álmodta, hogy ő pillangó, csapongó pillangó, amely szabadnak és boldognak érzi magát, s mit sem tud (Csuang) Csou-ról. Hirtelen azonban felébredt, és íme, ő volt az, a valóságos (Csuang) Csou. Most aztán nem tudom, vajon (Csuang) Csou álmodta-e, hogy pillangó, vagy talán a pillangó álmodja éppen, hogy ő (Csuang) Csou? Pedig (Csuang) Csou és a pillangó között biztosan van némi különbség. Íme, ezt nevezem a dolgok *(wu)* átalakulásának *(hua)*.

III. AZ ÉLETERŐ TÁPLÁLÁSA
JANG-SENG

1. Életünknek bizony van határa, de a tudásnak *(csï)* nincsen határa. Valami végessel igyekezni olyasmi után, ami végtelen: veszedelmes dolog. S ha valaki mégis tudásra *(csï)* törekszik, bizony veszélybe sodorja magát. A jó cselekedettől még messze van a hírnév, a rossz cselekedettől még messze van a büntetés. Ha tehát valaki a középutat tartja vezető fonalának, meg tudja óvni a testét, teljessé tudja tenni életét, táplálni tudja szüleit, be tudja teljesíteni éveinek sorát.

2. Wen-hui fejedelemnek[34] volt egy szakácsa, aki egy ökröt darabolt fel számára. Ahogyan rátette a kezét, nekivetette a vállát, föltette rá a lábát, nekifeszítette a térdét, és ahogy reccsenve szakadt a bőr, sercegve szaladt a kés, az éppen olyan ütemesen történt, mint az „Eperfaerdő" tánca, s hozzá King-sou muzsikája.[35] Wen-hui fejedelem így kiáltott fel:

— Ó, milyen nagyszerű! Utolérhetetlen ügyesség!

A szakács félretette kését és így válaszolt:

— Amit szolgád szeret, az a *tao*, ezért haladhatott előre mesterségében. Amikor először kezdtem ökröt feldarabolni, akkor még nem láttam mást magam előtt, mint magát az ökröt. Három esztendő múlva már sohasem láttam az ökröt egészben. Végül ma már teljesen a szellemre *(sen)* bízom magamat, nem pedig szemem látására. Érzékeim tudását *(csï)* kikapcsoltam, és csak szellemem kívánsága szerint cselekszem. A természetes törvényekhez *(t'ien-li)* igazodom, a nagyobb résekbe hatolok be, a nagyobb üregeken haladok keresztül, mindig a szilárd törvényekre *(ku-zsan)* támaszkodva. Ügyesen igyekszem az inak között haladni, nem is beszélve a nagy ízületekről. A jó szakács évente egyszer cseréli kését, mert vág vele; a közönséges szakács havonta cseréli kését, mert tör-zúz vele. Én a mostani késemet tizenkilenc éve használom, sokezer ökröt daraboltam fel vele, de pengéje még most is olyan, mintha csak az imént köszörülték volna. Az ízületek között kis hézagok vannak, késem pengéjének pedig nincsen vastagsága; aminek pedig nincsen vastagsága, az be tud hatolni a kis hézagokba, mégpedig éppoly könnyűszerrel, mintha

csak sétálna; a penge tehát mindenképpen bőséges helyet talál. Ezért lehetséges, hogy tizenkilenc éve használom, s mégis olyan a késem pengéje, mintha csak az imént köszörülték volna. És mégis, valahányszor egy ízületcsomóhoz érek, szemügyre veszem a nehézségeket. Nagyon óvatosan hozzákészülök, megállapítva, hogy meddig szabad mennem, majd nagyon lassan előre haladok, alig-alig mozdítom a kést — és (a csomó) egyszerre csak szétválik, mintha göröngy hullana a földre. Ott állok akkor késsel a kezemben, körülnézek, tétovázom egy kicsit, majd elégedett lélekkel megtisztítom a késemet és helyére teszem.

Wen-hui fejedelem azt mondta erre:

— Nagyszerű! Hallgatom szakácsom szavait, s megtanulom, hogyan kell táplálni az életet *(jang-seng)*.

3. Kung-wen Kien[36] megpillantott egy embert, akinek bal lába le volt vágva, és döbbenten felkiáltott: — Szegény ember! Vajon miért nyomorék? Az ég tette ilyenné, vagy az emberek?

Majd hozzáfűzte: — Az ég tette, nem az emberek. Az ég okozta, hogy csak egy legyen neki. Az ember alakja kétlábú, ebből tudhatjuk, hogy az ég tette (nyomorékká), nem az emberek. A mocsári fácánnak tíz lépést kell tennie, míg egy falatot talál, és száz lépést, míg ihat egy kortyot, de nem vágyik arra, hogy háziállatként tartsák. Ha kalitkában élne, minden kívánsága beteljesülne, de neki az mégse lenne jó.

4. Amikor Lao Tan ⟨Lao-cï⟩ meghalt, C'in Sï[37] elment megsiratni, de mindössze három kiáltást hallatott s máris indult kifelé. Egy tanítvány megkérdezte:

— Nem voltál talán mesterünk barátja?

— De igen — felelte.

— De ha igen, akkor illik-e vajon, hogy csak ennyire sirassad meg?

— Igen — felelte ő. — Eleinte igaz embernek tartottam, de most már nem tartom annak. Amikor az imént beléptem, hogy elsirassam, voltak ott öregek, akik úgy sírtak, mintha fiukat siratnák, és fiatalok, akik úgy sírtak, mintha anyjukat siratnák. Ha így magához tudta kötni őket, akkor (úgy lehetett, hogy) nem kérte őket arra, hogy dicsérjék, mégis dicsérték, nem kérte őket, hogy sirassák, mégis siratták. Ez azonban eltérés az égi természettől *(t'ien)*, túltengése az

érzéseknek, elfelejtése annak, amit adományként kaptunk. A régi időkben azt mondták erről, hogy az égi természettől való eltérés büntetést von maga után. Amikor mesterünk a világra jött, éppen itt volt az ideje, és most, amikor eltávozott, ugyancsak itt az ideje. Ha pedig megnyugszunk abban, hogy eljön az idő és letelik az idő, akkor bánatnak és örömnek semmi értelme többé. A régiek azt mondták erről: megoldódott az Uralkodótól *(ti)* felfüggesztett kötél.
Amit kihunyni látunk, az a tűzifa; a tűz azonban tovább ég, és nem tudunk róla, hogy valaha kilobbanna.

VI. A HATALMAS ŐSATYA ÉS MESTER

1. Megismerni az ég ⟨a természet⟩ működését, és megismerni (benne) az ember tevékenységét: ez a legfőbb cél. Az ég ⟨a természet⟩ működésének megismerése az ég ⟨a természet⟩ révén jön létre; az ember tevékenységének megismerése pedig azáltal, hogy megismerjük a megismerhetőt és táplálkozunk *(jang)* a tudásunk számára hozzáférhetetlenből. Végigélni égi ⟨természetes⟩ éveinket és nem pusztulni el útközben korai halállal: ez a tudás igazi kiteljesedése.
Van azonban egy szerencsétlenség. A megismerésnek szüksége van (más dolgokra is) ahhoz, hogy helyes legyen. Mármost ha éppen az, amire szüksége van, meghatározatlan marad, akkor honnan tudhatnám, hogy amit éginek ⟨természetesnek⟩ nevezek, az vajon nem emberi-e; és amit emberinek neveznek, az vajon nem égi-e? Éppen azért van szükségünk igaz emberekre *(csen-zsen)*, hogy segítségükkel elérhető legyen az igazi tudás.
Kit nevezünk igaz embernek? A régi idők igaz emberei nem féltek attól, hogy (tudásukkal) egyedül maradnak. Nem vittek végbe hőstetteket és nem szőttek terveket. Akik ilyenek voltak, tévedés esetén sem bántak meg semmit, s ha igazuk volt, akkor sem teltek el önmagukkal; s éppen mert ilyenek voltak, magasra emelkedve sem szédültek, vízbe merülve sem lettek vizesek, tűzbe lépve sem égtek meg. A tudásuk éppen így volt képes felemelkedni odáig, hogy szinte egyesüljön *(kia)* a *tao*-val.

A régi idők igaz emberei alvás közben nem álmodtak, felébredve pedig sohasem aggódtak. Ételük nem volt édes ⟨nem volt ízletes⟩, lélegzésük mélységes volt. Az igaz emberek a sarkukból ⟨egészen mélyről⟩ lélegzenek, a tömeg emberei azonban a torkukkal lélegeznek, s görcsös fáradsággal nyögik ki szavaikat, mintha csak hánynának; mélyek a szenvedélyeik, de éppen ezért sekélyes bennük az égi gépezet ⟨a természetesség működése⟩.

A régi idők igaz emberei nem ismerték az életnek szóló örömöt, s nem ismerték a haláltól való irtózást. Kilépésük (a testi életbe) nem jelentett örömöt számukra, s belépésük (az anyagi léten túli világba) nem támasztott ellenkezést bennük. Nyugodtan mentek és nyugodtan jöttek. Nem felejtették el kezdetüket és nem keresték a végüket; elfogadták (életüket) és örültek neki, elfeledkeztek (a halálról) és egyszerűen visszatértek (a testen túli létbe). Elmondhatjuk róluk, hogy szívükkel ⟨elméjükkel⟩ nem akarták megrövidíteni a *tao*-t, s az emberivel nem akartak segítséget nyújtani az éginek. Ezért nevezzük őket igaz embereknek.

S minthogy ilyenek voltak, a szívük elfelejtett (mindent), arckifejezésük nyugodt, homlokuk pedig nagy és széles volt. Hűvösek voltak, s ebben az őszhöz hasonlítottak; langyos melegek voltak, s ebben a tavaszhoz hasonlítottak. Örömük vagy haragjuk olyan (természetes) volt, mint a négy évszak; a dolgokkal *(wu)* mindig olyan viszonyban voltak, ahogyan az megfelelő; és senki sem tudta megismerni a végső pontjukat.

Ezért: ha a bölcs embernek *(seng-zsen)* fegyvert kell alkalmaznia, elpusztít egy egész országot, de akkor sem veszíti el az emberek szívét ⟨nem idegenedik el az emberektől⟩; és bár hasznothajtó áldását tízezer nemzedékre terjeszti ki, ezt nem emberszeretetből *(ai-zsen)* teszi. Aki tehát örül annak, hogy hatással van a dolgokra *(wu)*, nem igazán bölcs ember; aki egyeseket jobban szeret *(c'in)*, nem igazán emberséges *(fei-zsen)*; aki az égi évszakokat (latolgatja), nem igazán kiváló *(fei-hien)*; aki nem tud föléje emelkedni haszonnak és kárnak, nem igazán nemes ember *(fei-kiün-cï)*; aki a hírnév kedvéért elveszejti magát, nem jó katona *(fei-sï)*. Ha önmagunk elpusztítása nem az igazi *(pu-csen)*, akkor nem szolgálja az embereket. Az olyanok, mint Hu Pu-kie, Wu-kuang, Po-ji, Su-c'i, Ki fejedelme, Sziü-jü,

Ki-t'o és Sen T'u-ti,[38] az emberek szolgálatában fáradoztak, az emberek szükségleteit elégítették ki, de elszalasztották azt, amire nekik maguknak lett volna szükségük.

A régi idők igaz embereinek viselkedése igazságos *(ji)* volt, de nem barátkozó *(pu-p'eng)*; jelentéktelennek mutatták magukat, de nem magasztaltak senkit ⟨nem hízelegtek senkinek⟩; határozottak voltak szögletességükben ⟨saját akaratukban⟩, de sohasem kemények ⟨makacsak⟩; mindenkit felülmúltak üresség ükkel ⟨a világ iránti közönyükkel⟩, de ezzel sohasem hivalkodtak; mindig mosolyogtak és vidámnak látszottak, mégis tartózkodók voltak, és ha nem kellett, nem foglalkoztak (az emberekkel). Vonzanak bennünket azáltal, hogy behatoltak énünkbe *(wo-sö)*, s megajándékoznak bennünket azáltal, hogy megszilárdítják erényünket *(tö)*. Szigorúak abban, hogy mindig hasonuljanak a korhoz, de büszkék is arra, hogy nem lehet őket irányítani ⟨kényszeríteni⟩; az (emberekkel való) érintkezésükben olyanok, mintha legszívesebben elzárnák (magukat), és szemüket lesütve elfelejtenek beszélni is.

A büntetéseket *(hing)* testnek ⟨alapvetőnek⟩ fogták fel, a szertartásokat *(li)* szárnyaknak ⟨másodlagosaknak⟩; a tudást úgy fogták fel, mint időhöz-igazodást *(sï)*; az erényt *(tö)* pedig úgy, mint alkalmazkodást. S minthogy a büntetéseket tartották a testnek, békések voltak akkor is, ha ölniük kellett; s minthogy a szertartásokat tartották a szárnyaknak, kortársaikra való tekintettel eleget tettek azoknak. Minthogy a tudást úgy fogták fel, mint igazodást az időhöz, nem is folyamodtak hozzá máskor, csak ha dolgukhoz kellett. S minthogy az erényt úgy fogták fel, mint alkalmazkodást, ezért azt mondták róla, hogy (olyan, mint) akinek lába van, felér a dombra; bár (ugyanekkor) az emberek valójában azt hitték, hogy azt csak különös erőfeszítéssel lehet megvalósítani.

Így amit (az igaz emberek) szeretnek, az egy; amit nem szeretnek, az (ugyanaz az) egy. Amivel egynek tartják magukat, azzal egyek; amivel nem tartják egynek magukat, azzal is egyek. Amiben (az igaz ember) eggyé válik, abban az ég ⟨a természet⟩ társa; amiben nem válik eggyé, abban az emberek társa. S éppen azért nevezzük igaz embernek, mert nem kerekedik fölül benne sem az égi, sem az emberi.

A halál és az élet: sors *(ming)*. Hogy örökké létezzenek, mint az

éjszaka és nappal, az égi ⟨természeti törvény⟩; s hogy az emberek számára olyanok legyenek, ami ellen mit sem lehet tenni, az a dolgok *(wu)* természete *(c'ing)*. Az emberek az eget atyjuknak tekintik és személyes szeretettel fordulnak feléje; mennyivel inkább (kell tehát szeretnünk) azt, ami magasabb (az égnél)! Az emberek azért tekintenek fejedelmüknek valakit, mert különbnek ítélik önmaguknál és érte vállalják a halált is; mennyivel inkább (megérdemli hát ezt) az igazi (fejedelem)!

Ha a források kiszáradnak, a halak meg egymás hegyén-hátán vannak a szárazföldön, egymás szájából táplálkoznak, egymás nyálkájából jutnak nedvességhez, az távolról sem olyan jó, mint ha kölcsönösen megfeledkeznek egymásról a folyókban és tavakban. Magasztalni Jao-t és ócsárolni Kie-t: ez távolról sem olyan jó, mint elfelejteni mind a kettőt és átalakulni a *tao* révén. A természet *(ta-k'uai)* a testi forma *(hing)* által tart fenn bennünket, az élet által fáradságot okoz nekünk, az öregség által szabadulást biztosít, a halál révén pedig megnyugvást nyújt nekünk. Mert ért az életünkhöz, s éppen ezért ért a halálunkhoz is. Arról a csónakról, amit jól elrejtettek a völgyben, vagy arról a szigetről, amely jól el van rejtve a tengerben, azt szokták mondani, hogy biztonságban van. Igen ám, de éjfélkor jön egy erős ember, hátára veszi (a csónakot) és elviszi, az alvó (gazda) pedig mit sem tud róla. A kicsinyt elrejteni legmegfelelőbb a nagy, de mindig előfordulhat, hogy (a kicsiny) elvész. Az égalatti ⟨a mindenség⟩ azonban, amely magában az égalattiban ⟨a mindenségben⟩ van elrejtve, sohasem veszhet el. Ez a dolgok *(wu)* tartós fennmaradását biztosító legfontosabb természeti feltétel *(ta-c'ing)*. Hogy éppen emberi formát öltöttünk *(hing)*, annak csak örülhetünk; s hogy az emberi forma tízezer változáson megy át anélkül, hogy ennek kezdete és vége lenne, az meg alig felmérhető boldogság! Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* ott kóborol, ahol a dolgok *(wu)* sohasem veszhetnek el, hanem mind (örökre) megmaradnak. Otthonosnak lenni a korai halálban és az öregségben egyaránt, jól intézni a kezdetet és a véget: ezt még az emberek is utánozni tudják, hát még az (mennyire meg tudja valósítani), amitől minden létező *(wan-wu)* függ, amire minden egyesülésnek és változásnak szüksége van!

Mert ez a *tao*, amelynek van lényege *(c'ing)* és van megbízhatósága *(szin)*, de nincs tevékenysége *(wu-wei)* és nincs testi formája *(hing)*; amelyet lehet hagyományozni ⟨tanítani⟩, de nem lehet megragadni; amelynek birtokába lehet jutni, de amit nem lehet megpillantani; mert önmagában van az alapja, önmagában van a gyökere. Olyan régi időktől fogva létezik szilárdan, amikor még az ég és föld sem létezett; szellemivé tette *(sen)* az ősök lelkeit *(kui)*, szellemivé tette az ősi uralkodókat *(ti)*, megszülte az eget és megszülte a földet. A legvégső pontokon is túl van, mégsem magas; a hat égtáj alatt van, mégsem mély; megelőzi az ég és föld születését, mégsem régi; idősebb a legrégebbi múltnál, mégsem öreg.

Hi-wei a birtokába jutott és elrendezte vele az eget és földet; Fu-hi a birtokába jutott és kifürkészte vele az ősanyag anyját *(k'i mu)*; a Wei-tou csillagkép a birtokába jutott és ezáltal sohasem tévedhet le (helyéről); a nap és hold a birtokába jutottak és ennek következtében sohasem pihenhetnek meg (útjukon); K'an-p'ei a birtokába jutott és megszerezte vele a K'un-lun hegyet; Feng-ji a birtokába jutott és ennek következtében kóborolhat a nagy folyóban; Kien-wu a birtokába jutott és ezért lakhatik a T'ai-san-ban; Huang-ti a birtokába jutott és általa emelkedett a felhőborította égbe; Csuan-hiü a birtokába jutott és ezért lakhatott a Sötét Palotában; Jü-k'iang a birtokába jutott és ott áll az északi sarkon; Szi-wang-mu a birtokába jutott és ott ül a Sao-kuang-ban anélkül, hogy valaki ismerné a kezdetét, vagy valaki ismerné a végét; P'eng-cu a birtokába jutott és Sun idejétől egészen az öt hegemón uralkodó *(wu-po)* idejéig élt; Fu Jüe a birtokába jutott és ezáltal lett Wu-ting főminisztere, s vele úgy sikerült kormányoznia az égalattit, hogy felszállhatott a Tung-wei csillagképre, meglovagolhatta a Ki-wei csillagképet, s végül elfoglalhatta saját helyét a csillagok között.[39]

2. Nan-po Cï-k'ui megkérdezte Niü-jü-től[40] mondván:

— Hogy lehetséges az, hogy éveid száma szerint koros vagy, de megjelenésed olyan, akár egy gyermeké?

Az így felelt:

— Én hallottam a *tao*-ról.

Nan-po Cï-k'ui megkérdezte:

— Hát a *tao*-nak tanulással a birtokába lehet jutni?
— Nem, hogy is lehetne! — hangzott a felelet. — Te nem is vagy arravaló ember. Pu Liang-ji[41] azonban rendelkezik a bölcs ember *(seng-zsen)* tehetségével, csak éppen a bölcs ember *tao*-jával nem rendelkezik (még). Én pedig rendelkezem a bölcs ember *tao*-jával, csakhogy a bölcs ember tehetsége hiányzik belőlem. Ha meg akarnám tanítani őt (a *tao*-ra), vajon valószínű-e, hogy valóban bölcs emberré válna? Nem bizony. Egyébként is könnyű a bölcs ember tehetségével bírónak megmagyarázni a bölcs ember *tao*-ját. Ha magamnál tartanám és magyarázni kezdeném neki, három nap múlva már képes lenne rá, hogy külsőnek tekintse az égalattit ⟨közömbös legyen a világ iránt⟩. Ha még tovább magamnál tartanám, hét nap múlva képes lenne rá, hogy külsőnek tekintse a dolgokat *(wu)*. S ha már külsőnek tekinti a dolgokat *(wu)*, és még tovább tartanám magamnál, kilenc nap múlva képes lenne külsőnek tekinteni az életet. Ha pedig az életet is külsőnek tekinti, akkor képes rá, hogy oly világos legyen (elméje), mint a reggel; s ha (elméje) olyan lett, mint a reggel, akkor meg tudja pillantani az egyetlent. Ha megpillantotta az egyetlent, akkor elérte, hogy számára nem létezik többé múlt és jelen; s ha számára nem létezik többé múlt és jelen, akkor már képes behatolni oda, ahol többé nem létezik sem halál, sem pedig élet. Ami az életet elpusztítja, maga sohasem hal meg; ami az életet létrehozza, maga sohasem született. A dolgok *(wu)* mind őt követik, mind feléje fordulnak, mind általa pusztulnak el, mind általa teljesednek ki. A neve: harcban (született) nyugalom. Hogy harcban (született) nyugalom, az azt jelenti, hogy harc folyik, és utána következik a kiteljesedés.
Nan-po Cï-k'ui most azt kérdezte:
— S te magad honnan hallottál erről?
És (Niü-jü) felelte:
— Én az írástudók *(fu-mo)* fiaitól hallottam, az írástudók fiai az énekmondók *(lo-szung)* unokáitól hallották, az énekmondók unokái a világoslátástól *(csan-ming)* hallották, a világoslátás a hallástól *(nie-hiü)* hallotta, a hallás a hangzástól *(sziü-ji)* hallotta, a hangzás a hangtól *(wu-ou)* hallotta, a hang a titoktól *(hiüan-ming)* hallotta, a titok az ürességtől *(szan-liao)* hallotta, az üresség pedig a végtelenségtől *(ji-sï)* hallotta.[42]

3. Cï-szï, Cï-jü, Cï-li és Cï-lai,[43] négyen beszélgettek egymással, s így szóltak:
— Ki képes rá, hogy a nemlétet tekintse fejnek ⟨kiindulópontnak⟩, az életet tekintse törzsnek ⟨közbülső állapotnak⟩, s a halált tekintse farnak ⟨természetes végnek⟩? Ki ismeri fel, hogy a halál és az élet, a fennmaradás és a pusztulás egy-test *(ji-t'i)?* Az ilyen emberrel szeretnénk barátságot kötni.
A négy ember ekkor egymásra nézett, s elnevették magukat. Egyiküknek sem volt más a szíve ⟨a kívánsága⟩, így hát egymással kötöttek barátságot.
Nem sokkal ezután Cï-jü megbetegedett. Amikor Cï-szï elment hozzá, hogy tudakozódjék hogyléte felől, (a beteg) így szólt:
— Hatalmas a dolgok *(wu)* alkotója, mely így megfogott engem! Olyan púpos volt, mintha megnyílt volna a háta; felül volt az öt nyílása, álla és köldöke egy szinten volt, válla messze a nyaka fölé magasodott, (hátán) csúnya fekély mutatott az ég felé. *Jin* és *jang* erői ⟨teste⟩ összekavarodtak, de szíve nyugodt volt és tétlen.
Elvánszorgott a kútig, s meglátva tükörképét a vízben, felkiáltott:
— Ó jaj, a dolgok *(wu)* alkotója alaposan megfogott engem!
Cï-szï azt kérdezte:
— És most gyűlölöd (a halált)?
— Nem — volt a felelet. — Miért is gyűlölném? Ha (a dolgok alkotója) felbomlaszt és átalakítja bal karomat egy kakassá, akkor én vele fogom megállapítani éjszakánként az időt; ha felbomlaszt és átalakítja jobb karomat egy íjjá, akkor én ezzel fogok sütni való baglyot lőni; ha felbomlaszt és átalakítja faromat egy kocsivá, szellememet *(sen)* pedig egy lóvá, akkor én azon fogok utazni, és lesz-e szükségem rá, hogy fogatot váltsak? A dolgok elnyerésének megvan a maga ideje, s az elvesztésnek is megvan a maga rendje. Aki megbékél az idővel és tudomásul veszi a dolgok rendjét, abba bánat és öröm többé nem tud beléhatolni. Ezt nevezték úgy a régi időkben, hogy a kötelékek megoldása. Kötelékeit azonban senki sem képes maga megoldani, mert a dolgok *(wu)* megkötözve tartják. Ezek a dolgok *(wu)* azonban nem tudnak megbirkózni az éggel ⟨a természettel⟩; így van ez régtől fogva. Ugyan miért gyűlölném hát (a halált)?

Nem sokkal később Cï-lai betegedett meg, s hörögve vívódott a halállal. Felesége és gyermekei körülvették és siratták.
Cï-li elment hozzá, hogy tudakozódjék felőle, s így szólt:
— El innen, menjetek! Ne zavarjátok az átalakulását!
Nekitámaszkodott az ajtónak, s beszélgetést kezdve a beteggel, így szólt:
— Hatalmas az alkotó és átalakító! Vajon mit akar csinálni belőled? Vajon hová vezet most téged? Talán patkánymájat csinál belőled, vagy talán légylábat?
Cï-lai erre azt mondta:
— Ha a szülők megparancsolják, hogy keletre vagy nyugatra, délre vagy északra menjen, akkor a fiú csak azt teheti, hogy követi a parancsot. Mármost a *jin* és a *jang* sokkalta többek az ember számára, mint a szülők. Ha ők közelebb akarják hozni halálomat, és én nem akarom meghallgatni (parancsukat), akkor lázadó vagyok. Mivel is vádolhatnám őket? (A természet a testi forma által tart fenn bennünket, az élet által fáradságot okoz nekünk, az öregség által szabadulást biztosít, a halál révén pedig megnyugvást nyújt nekünk. Mert ért az életünkhöz, s éppen ezért ért a halálunkhoz is.)[44] Ha a nagy fémöntő megolvasztja a fémet, a fém pedig ugrándozni kezd és azt mondja: „Énbelőlem *mo-je* kard[45] legyen!" — akkor a nagy fémöntő feltétlenül baljós ⟨alkalmatlan⟩ fémnek fogja ítélni. Ha most én, aki egyszer emberi formát öltöttem *(hing)*, azt mondanám: „Ember legyek, ember legyek (ismét)!" — akkor az alkotó és átalakító feltétlenül alkalmatlan embernek ítélne engem. Ha tehát az eget és földet ⟨a természetet⟩ úgy fogjuk fel, mint hatalmas olvasztókemencét, az alkotót és átalakítót ⟨a *tao*-t⟩ pedig úgy, mint nagy fémöntőt, akkor ugyan hová is irányíthatna bennünket, ahol számunkra ne lenne megfelelő? Befejezvén (életemet) elalszom tehát, és nyugodtan ébredek fel (bármilyen formában).

4. Cï Szang-hu, Meng Cï-fan és Cï K'in-csang,[46] ezek hárman barátokat kerestek mondván:
— Ki képes rá, hogy velünk legyen azok közepette, akik nincsenek velünk? Ki képes rá, hogy értünk tevékenykedjék azok között, akik nem tevékenykednek értünk? Ki tud felszállni az égre és kóborolni

a felhőkön, megragadni a végtelenséget, és mindenről elfeledkezve élni, nem ismerve véget?
Majd hárman egymásra néztek, és elnevették magukat. Egyikük szíve sem óhajtott mást, így hát egymással kötöttek barátságot.
Kevés idő múltán Cï Szang-hu meghalt. Még mielőtt eltemették volna, K'ung-cï tudomást szerzett a dologról, s elküldte Cï-kung-ot,[47] hogy segédkezzék a temetésnél.
Az egyik (barát) szerkesztett egy dalt, a másik meg pengette lantját, s egymáshoz igazítva a hangokat, azt énekelték:

„Ó, Szang-hu, visszajönnél-e?
Ó, Szang-hu, visszajönnél-e?
Te visszatértél immár az igazhoz,
Mi meg itt maradtunk embernek,
Ó, jaj!"

Cï-kung gyors léptekkel odament hozzájuk, s így szólt:
— Bátorkodom megkérdezni, vajon a holttest mellett énekelni a szertartások szerint való dolog-e *(li)?*
Azok ketten egymásra néztek és nevetve mondták:
— Mit érthet ez a szertartások értelméből!
Cï-kung hazatért, s elmondván az esetet K'ung-cï-nak, így szólt:
— Miféle emberek azok? A rendezett magaviseletet nem ismerik, semmit sem törődnek a külsejükkel, a holttest jelenlétében énekelnek, nem változtatják el (ti. gyászosra) arckifejezésüket, számukra nem léteznek előírások. Miféle emberek azok?
K'ung-cï így felelt:
— Ők a szabályokon *(fang)* túl kóborolnak, míg én megmaradok a szabályokon belül. E külső és belső ⟨a szabályok túllépése és betartása⟩ sohasem találkozhatik egymással. Ügyetlenség volt tőlem, hogy elküldtelek hozzájuk a siratásra. Az ő szabályuk *(fang)* az, hogy olyan viszonyban vannak a dolgok *(wu)* alkotójával, mint (ember az) emberrel, s kóborolnak az ég és föld ⟨a természet⟩ egyetlen leheletében *(ji-k'i)*. Úgy fogják fel az életet, mint daganatot és gennyes tályogot, a halált pedig úgy, mint a tályogtól való megszabadulást s a genny kitódulását. S ha így gondolkodnak, elismerhetnék-e a halál és az élet rangkülönbségét? Ők csak kölcsönvesznek különböző anyagi dolgokat

(ji-wu), azokból alakítják ki testüket *(t'ung-t'i)*. Elfeledkeznek májukról és epéjükről ⟨testükről⟩, s elhanyagolják fülüket és szemüket ⟨a külvilág érzékelését⟩. Számukra minden vég és kezdet egymásba tér meg, s nem tudnak arról, hogy valaha véget érne (ez a folyamat). Teljesen kötetlenül lebegnek, túl minden poron és piszkon, tétlenül kóborolnak és a nem-cselekvés *(wu-wei)* mesterségét űzik *(je)*. Hogy is lehetnének képesek arra, hogy kínos gonddal gyakorolják a kor szokásait jelentő szertartásokat, élvezetet nyújtva ezzel a tömeg *(csung-zsen)* fülének és szemének?

Cï-kung ekkor megkérdezte:

— Hát akkor te, mester, miért tartod be a szabályokat?

— Engem az ég sújtott ezzel a nagy büntetéssel — felelte (Konfuciusz). — De azért elmondom neked (az igazságot).

Cï-kung tovább kérdezte:

— Szabadna tudnom, mi hát az ő módszerük *(fang)?*

És K'ung-cï felelte:

— A halak a vízben születnek, az emberek a *tao*-ban születnek. A vízben született emberek lemerülnek a mélybe és onnan szerzik táplálékukat, a *tao*-ban születettek pedig tétlenek maradnak *(wu-sï)*, s így életük teljes biztonságban van. Ezért mondják, hogy a halak elfeledkeznek egymásról a folyókban és tavakban, az emberek pedig elfeledkeznek egymásról a *tao* művészetében *(su)*.

Cï-kung még azt kérdezte:

— Szabadna-e tudnom, ki a rendkívüli ember *(ki-zsen)?*

(Konfuciusz) pedig mondotta:

— A rendkívüli ember fölötte áll az embereknek, s egyenlő rangú az éggel. Ezért mondják, hogy aki az ég szempontjából kis ember *(sziao-zsen)*, az emberek szempontjából nemes ember *(kiün-cï)*, s aki az emberek szempontjából nemes ember, az ég szempontjából bizony kis ember.

5. Jen Hui kérdést tett fel Csung-ni-nak[48] mondván:

— Meng-szun C'ai-nak,[49] amikor meghalt az anyja, sírás közben nem ontott könnyet ⟨nem volt elég keserves a sírása⟩, szívében nem volt igazán megindult, s úgy teljesítette a gyászszertartásokat, hogy nem is jajgatott. E hármat elmulasztotta, de Lu fejedelemségben mégis

az a híre támadt, hogy kiválóan ért a gyászszertartásokhoz. Van-e hát valami valósága ennek a névnek ⟨alapja ennek a hírnévnek⟩? Csodálkozom a dolgon.
Csung-ni azt felelte:
— Meng-szun úr kifogástalanul cselekedett. Tudás dolgában igen előre haladt. Igyekszik megszabadulni (a külsőségektől) és nem hagyja magát kényszeríteni; s így már meg is szabadult. Meng-szun úr nem ismeri el az élet értelmét, nem ismeri el a halál értelmét. Így aztán nem ismeri (el), hogy előre menjen-e, hogy hátrafelé menjen-e. Így az átalakulásokat *(hua)*, amelyek létrehozzák a dolgokat *(wu)*, úgy fogadja, mint olyan átalakulást, amit nem lehet megismerni; ennyi az egész. Ami éppen átalakulónak látszik, arról honnan tudhatnánk, valóban átalakul-e? S amiről úgy látjuk, hogy nem alakul át, honnan tudhatnánk, nem alakult-e át máris? Nem lehetséges-e, hogy most éppen én is, te is álmodunk, s még nem ébredtünk fel álmunkból? Ő ⟨Meng-szun C'ai⟩ eleget tesz a külső formáknak *(hing)*, de nem hagyja befolyásoltatni a szívét. Számára csak egy hajnali kunyhó ⟨útnak indulás⟩ létezik, s nem ismeri a lényeg *(c'ing)* halálát. Meng-szun úr már felébredt. Ha az emberek sírnak, ő is sír; ezért beszélnek róla úgy, ahogy beszélnek. Továbbá: mi kölcsönösen énünkről *(wu)* beszélünk, de honnan is tudhatnánk, mi az, amiről azt mondjuk, hogy én? Álmodban madár is lehetsz, s az égre szállsz; álmodban hal is lehetsz, s a mélybe merülsz. Nem tudhatod, hogy most, amikor beszélünk, ébren vagyunk-e vagy álmodunk. Aki megtette a nagy lépést (az anyagi világon túlra), azt már nem éri el a mosolygás; aki pedig még mosolyogni tud ⟨érzelmeket nyilvánít⟩, az még nem érte el az igazi rendet. Aki azonban megnyugszik a dolgok rendjében és úgy távozik el, az beléolvad a végtelen ég ⟨a természet⟩ egységébe.

6. Ji-er cï meglátogatta Hiu-ju-t,[50] aki így szólt hozzá:
— Mit nyújtott neked Jao?
Ji-er cï így felelt:
— Jao azt mondta nekem: „Először magadat vesd alá az emberség *(zsen)* és igazságosság *(ji)* elvének, aztán beszélhetsz majd helyességről és helytelenségről."
Hiü-ju ekkor így szólt:

— Miért jöttél hát hozzám, ha ez a Jao már bélyeget sütött rád az emberség és igazságosság elveivel, s levágta orrodat a helyesség és helytelenség (káros megkülönböztetésével)? Hogyan fogsz így a szabad lebegés, teljes kötetlenség és örök változás útjain kóborolni?
Ji-er cï azt felelte:
— Hát legalább az elválasztó sövényig szeretnék eljutni.
Hiü-ju pedig mondotta:
— Ez lehetetlen. Egy vaknak semmi értelme beszélni a szemöldök, a szem vagy az arcvonások szépségéről; egy vaknak teljesen hiába beszélnék a kék és sárga, a fekete és fehér színek látványáról.
Ji-er cï így szólt:
— Wu-csuang elvesztette szépségét, Kiü-liang elvesztette erejét,[51] Huang-ti elvesztette tudását: valamennyien bekerültek az olvasztókemencébe. Honnan tudhatod, hogy a dolgok *(wu)* alkotója nem gyógyítja-e meg a rám sütött bélyeget, nem pótolja-e ki levágott orromat, s nem tesz-e engem éretté ahhoz, hogy mesteremként követhesselek?
Hiü-ju azt felelte:
— Bizony igaz, ezt nem tudhatom. Elmondom tehát neked a legfontosabbat. Ó, mesterem! Ó, mesterem! Minden dolgot *(wan-wu)* ő irányít, mégsem igazságos *(ji)*; áldása tízezer nemzedéket is elér, mégsem emberséges *(zsen)*; idősebb a legrégibb múltnál, mégsem öreg; betakarja s fenntartja az eget és földet, kifarag és kivés mindenféle formát, mégsem leleményes *(k'iao)*: ő az, amiben kóborolunk.

7. Jen Hui így szólt:
— Gyarapodom.
Csung-ni megkérdezte:
— Mit akarsz ezzel mondani?
— Elfelejtettem az emberség *(zsen)* és igazságosság *(ji)* elvét — felelte (Jen Hui).
— Az meglehet — mondta (Konfuciusz). — Csakhogy ez nem elég.
Egy más napon (a tanítvány) ismét elébe járult és így szólt:
— Gyarapodom.

— Mit akarsz ezzel mondani? — kérdezte (mestere).
— Elfelejtettem a szertartásokat *(li)* és a zenét *(jo)* is — mondta (Jen Hui).
— Az meglehet; csakhogy ez sem elég — szólt (Konfuciusz).
Ismét más napon újra elébe állt (a tanítvány) és így szólt:
— Gyarapodom.
— Mit akarsz ezzel mondani?
— Képes vagyok az „ülve feledésre".
Csung-ni felélénkülve kérdezte:
— Mit értesz azon, hogy ülve feledés?
Jen Hui így felelt:
— Elvetettem magamtól tagjaimat és testemet, elhagytam hallásomat és látásomat, megszabadultam testi alakomtól *(hing)*, eltávolítottam tudásomat, és azonosultam a mindent áthatóval *(ta-t'ung)*. Ezt jelenti az ülve feledés.
Csung-ni ekkor így szólt:
— Ha azonosultál vele, akkor nem ismersz többé előszeretetet ⟨vágyat⟩; ha így átalakultál, akkor nem ismersz többé állandó szabályt *(cs'ang)*. Ezzel pedig sokkal bölcsebb *(hien)* lettél nálam, s én csak arra kérlek, hogy téged követve nyomodban járhassak.

8. Cï-jü és Cï-szang barátok voltak. Amikor egy ízben tíz napon át szakadt az eső, Cï-jü így szólt:
— Félek, hogy Cï-szang belebetegszik.
Ennivalót csomagolt hát össze, s elindult, hogy táplálékul elvigye neki. Amikor Cï-szang kapujához ért, hallotta, hogy (barátja) félig énekelve, félig sírva pengeti lantját, azt mondogatván:
— Az apám? Az anyám? Az ég? Az emberek?
Hangja időnként elhalt, s kapkodva mondta versének szavait *(si)*. Cï-jü belépett és így szólt hozzá:
— Mi okod van rá, hogy ilyen dalt énekelj?
(Cï-szang) azt felelte:
— Azon elmélkedem, kinek is köszönhetem, hogy ebbe a végső nyomorúságba jutottam; de nem találtam meg (bajom okozóját). Apám és anyám miért akarná, hogy ilyen szegény legyek? Az ég önzetlenül *(wu-szï)* borul fölénk, a föld önzetlenül hordoz bennünket, miért

volna tehát érdeke az égnek és földnek, hogy szegénnyé tegyen engem? Keresem, hogy ki tette ezt, és nem találom. Az, hogy mégis ebbe a végső nyomorba jutottam: sorsom rendelése *(ming)*.

VIII. ÚSZÓHÁRTYA A LÁBUJJAK KÖZT

Az úszóhártya a lábujjak között, vagy pedig egy hatodik ujj a kézen: az emberi természet *(szing)* révén támadnak, de fölöslegesek az erény *(tö)* szempontjából. A bőrkinövések és daganatok a testből *(hing)* nőnek ki, de fölöslegesek az emberi természet szempontjából. Ugyanígy a különféle módszerek *(fang)*, melyek az emberség *(zsen)* és igazságosság elvére *(ji)* vonatkoznak, mind kívülről állnak szemben *(lie)* öt érzékünkkel, és nem a *tao*-hoz és *tö*-höz igazodnak. Ezért akinek úszóhártya van a lábán, az egy haszontalan húsdarabot hordoz magán; akinek pedig hatodik ujja van a kezén, az egy haszontalan ujjat növesztett magának. A különféle módszerek ⟨erkölcsi tanítások⟩: úszóhártyák és ötödik ujjak csupán az öt érzék természetes hajlamai *(c'ing)* szempontjából, féktelen elfajulás csupán az emberség *(zsen)* és igazságosság *(ji)* gyakorlásában, és mértéktelenség a bölcsesség *(c'ung-ming)* alkalmazásában.

Így akinek úszóhártya van a látásán ⟨túlteng a látó-érzéke⟩, az összezavarja az öt színt, mértéket nem ismer a díszítésekben *(wen-csang)*, s a kék és sárga, fekete-fehér és fekete-kék színek ragyogtatásában nem nyugszik addig, amíg Li-csu-t[52] el nem éri. Akinek túlságosan finom a hallása, az összezavarja az öt hangot, mértéket nem ismer a hat síphang dolgában, s a fém-, kő- és selyem-hangok, valamint a Huang-csung és a Ta-lü[53] megszólaltatásában nem nyugszik addig, amíg el nem éri K'uang muzsikamestert. Akinek hatodik ujja van ⟨aki túlzó⟩ az emberség erényében *(zsen)*, az kigyomlálja az igazi erényt *(tö)* és elfojtja eredeti természetét *(szing)*, csakhogy olyan hírnevet szerezzen magának, amit aztán mint elérhetetlen példát *(fa)* síppal és dobbal magasztal az egész égalatti; és nem nyugszik, amíg el nem éri Cseng Sen-t és Sï C'iu-t.[54] Akinek úszóhártyája van a vitatkozásban ⟨túlteng a vitakészsége⟩, az tetőcserepekként rakosgatja egymásra és kötélként kötözgeti össze (érveit), s mondataiba bezár-

kózva kószálni engedi szívét ⟨elméjét⟩ a keménység és fehérség, azonosság és különbözőség között, s fáradságosan és lépésről lépésre igyekszik bizonyítani haszontalan beszédeket, nem nyugodva mindaddig, míg Jang Csu-t és Mo Ti-t el nem éri.[55] Mindezek a különféle úszóhártyákkal és fölösleges ujjakkal rendelkező tanítások *(tao)* nem mutathatják meg a tökéletes irányt az égalattinak.

A tökéletes irányt az tudja megmutatni, ami nem hanyagolja el alaptermészetünk által meghatározott eredeti hajlamainkat *(szing-ming csï c'ing)*. Így az összetartozás nem lesz úszóhártya, (az új dolog) kiágazása nem lesz hatodik ujj, a hosszú nem lesz fölösen hosszú, a rövid nem lesz elégtelen. Például: a kacsa lába rövid, de ha meg akarjuk nyújtani, fájdalmat okozunk neki; a daru lába viszont hosszú, ám ha levágunk belőle egy darabot, szenvedést okozunk neki. Ezért: ami természettől fogva *(szing)* hosszú, azt nem szabad megrövidíteni, s ami természettől fogva rövid, azt nem szabad megnyújtani. Akkor aztán nem támad fájdalom, amelytől meg kellene szabadulnunk.

Ó, az emberség *(zsen)* és az igazságosság elve *(ji)* éppenséggel nem emberi érzelem *(zsen c'ing)!* Az emberséggel és igazságossággal miért is (vállalnánk magunkra) oly sok szenvedést! Hiszen ha valakinek úszóhártya köti össze az ujjait, és ezt elvágjuk, az sírni fog; akinek pedig hatodik ujja van a kezén, s ezt lenyisszantjuk, az kiabálni fog. Az egyik számszerűen valami fölöslegessel rendelkezik, a másiknak meg számszerűen nincs elegendő (ujja, ti. ezek össze vannak kapcsolódva), ám a szenvedésben mindketten egyek. A mostani korban az erényes *(zsen)* emberek vaksi szemmel jajonganak a kor nyomorúsága felett, a nem-erényes *(pu-zsen)* emberek pedig erőszakot téve természettől meghatározott eredeti érzelmeiken *(c'ing)*, az előkelőség és gazdagság után sóvárognak. Ezért gondolom hát, hogy az emberség és igazságosság erénye nem felel meg az ember természetes érzelmeinek! A Három Dinasztia[56] óta mi más (eredményét látjuk ezeknek az elveknek) az égalattiban, mint a zűrzavart!

Aki kampóval és szabályozó zsinórral, körzővel és szögvassal akar szabályozni valamit, annak le kell vágnia (az alakítandó tárgy) eredeti természetéből *(szing)*; aki kötözéssel és csomózással, enyvvel és lakkal akar megerősíteni valamit, annak meg kell sértenie (a dolog) eredeti állapotát *(tö)*. Szabályokat állapítani meg a szertartások *(li)*

és a zene *(jo)* számára, ápolgatni az emberség *(zsen)* és az igazságosság elvét *(ji)*, hogy ezek vigaszt nyújtsanak az égalatti minden lakója szívének: ez a természetes állapot *(cs'ang-zsan)* elvesztegetése. Mert az égalattinak megvan a maga természetes állapota *(cs'ang-zsan)*. Ez a természetes állapot (azt jelenti): ami görbe, nem kampótól görbe; ami egyenes, nem zsinórtól egyenes; ami kerek, nem körzőtől kerek; ami négyszögletes, nem szögvastól négyszögletes; aminek elvált részei összekapcsolódnak, az ezt nem enyvnek és lakknak köszönheti; és ami szorosan összekötődik, az ezt nem kötélnek és huroknak köszönheti. Az égalattiban tehát vonzások keletkeznek, anélkül hogy tudni lehetne, miképpen keletkeznek; az egyesülések mind maguktól következnek be, anélkül hogy tudni lehetne, miképpen történt. S minthogy nincs ez másként a legrégibb időktől mind a mai napig, nem szabad ebben semmi kárt tenni. Akkor pedig ugyan mire való az emberség és igazságosság erénye, amelyek éppen úgy egyesítenek, ahogyan az enyv és a lakk, a kötél és a hurok? S miért kellene (ezekkel a módszerekkel) betolakodni a *tao* és a *tö* ⟨a természeti törvények⟩ területére? Mindez csak kételyeket támaszt az égalattiban. Márpedig a kicsiny (dolgokban való) kétely megváltoztatja az irányt *(fang)*, a nagy (dolgokban való) kétely pedig megváltoztatja az alaptermészetet *(szing)*. Hogy én mindezt honnan tudom? Amióta a Jü-uralkodó ⟨Sun⟩ kitalálta az emberség és az igazságosság erényét, hogy velük kavarja fel az égalattit, azóta az égalattiban kivétel nélkül mindenki az emberség és az igazságosság erényére vonatkozó parancsolatok *(ming)* után rohan. Mi más ez, ha nem az eredeti természet *(szing)* megváltoztatása az emberség és az igazságosság erénye által?

Megkísérlem, hogy ezt jól megfogalmazzam. A Három Dinasztia korától fogva az égalattiban senki sincs, aki a külvilág dolgai *(wu)* által meg ne változtatta volna eredeti természetét *(szing)*. A kis emberek *(sziao-zsen)* életüket áldozzák a haszonért *(li)*, az írástudók *(sī)* életüket áldozzák a hírnévért *(ming)*, a főhivatalnokok *(tai-fu)* életüket áldozzák a családért *(kia)*, a szent emberek *(seng-zsen)* pedig életüket áldozzák az égalattiért. Ezek az urak foglalkozásukat tekintve nem azonosak, hírnevüket tekintve is nagyon különböznek egymástól, abban azonban egyek, hogy megsértik eredeti természetüket

(szing) és egész lényüket *(sen)* feláldozzák (a külvilági dolgokért). Egy rabszolga *(cang)* meg egy gyerek *(ku)* együtt legeltették juhaikat, s mind a ketten elvesztették juhaikat. Amikor megkérdezték a rabszolgát, hogy mit csinált, kiderült, hogy könyveket vitt magával és azokat olvasta. Megkérdezték a gyereket is, hogy mit csinált, s kiderült, hogy ő kockajátékkal szórakozott. A két ember foglalatossága tehát nem volt azonos, de megegyeztek abban, hogy elvesztették a juhokat.

Po-ji a hírnév *(ming)* kedvéért halt meg a Sou-jang (hegyek) lábánál, Rabló Csï pedig a haszon *(li)* miatt halt meg a Tung-ling csúcsain.[57] Amiért ez a két ember meghalt, az nem volt azonos, abban azonban, hogy megrövidítették életüket és megsértették eredeti természetüket *(szing)*, teljesen egyenlőek. Ugyan miért kellene Po-ji tettét helyeselnünk, Rabló Csï-ét pedig elítélnünk? Az égalattiban mindenki feláldozza magát (valamiért). Csakhogy azokat, akik az emberség és igazságosság elvéért *(zsen ji)* áldozzák fel magukat, a szokás szerint *(szu)* nemes embernek *(kiün-cï)* nevezik, azokat pedig, akik anyagi javakért *(huo-c'ai)* áldozzák fel magukat, a szokás szerint kis embernek *(sziao-zsen)* nevezik. Ám ha önmaguk feláldozásával egy és ugyanazt teszik, van-e akkor nemes ember *(kiün-cï)* és kis ember *(sziao-zsen)*? Mivel mindketten megrövidítették életüket és megkárosították eredeti természetüket *(szing)*, voltaképpen Rabló Csï is éppen olyan volt, mint Po-ji. Hogyan is ítélhetnénk kettejük közül az egyiket nemes embernek *(kiün-cï)*, a másikat meg kis embernek *(sziao-zsen)*?

Ha valaki alárendeli eredeti természetét *(szing)* az emberség és az igazságosság erényének, akkor vigye akár odáig, mint Ceng Sen és Sï C'iu, én mégsem ezt nevezem jónak. Aki alárendeli eredeti természetét az öt íznek, jusson bár olyan tökélyhez, mint Su-er,[58] én mégsem ezt nevezem jónak. Aki alárendeli eredeti természetét az öt hangnak, elérhet ebben olyan fokot, akárcsak K'uang muzsikamester, én mégsem ezt nevezem jó hallásnak. Aki alárendeli eredeti természetét az öt színnek, viheti olyan tökéletességre is, mint Li-csu, én mégsem ezt nevezem világosan-látásnak. Amit én jónak nevezek, annak semmi köze az emberség és az igazságosság elvéhez; a jóság a természetes erényben *(tö)* van, és semmi másban. Amit én jónak nevezek, annak

semmi köze az úgynevezett emberséghez és igazságossághoz; nem más az, mint szabadjára engedni a természettől meghatározott *(szing-ming)* érzelmeket *(c'ing)*. Amit én jó hallásnak nevezek, az éppen nem a külvilág *(pi)* meghallása, hanem csakis önmagunk hallása. Amit én világosan-látásnak nevezek, az éppen nem a külvilág megpillantása, hanem csak önmagunk megpillantása. Aki önmagát nem látja, csak más dolgokat *(pi)* lát, vagy aki önmagának nem jut birtokába, csak más dolgok birtokába jut, az olyasmit vesz birtokába, amit másoknak kellene birtokba venniük, s nem birtokolja azt, amit neki magának kellene birtokolnia, továbbá olyan eredményt ér el, amit másnak kellene elérnie, és nem éri el azt az eredményt, amit neki magának kellene elérnie. Aki pedig olyan eredményt ér el, amit másnak kellene elérnie, és nem éri el azt az eredményt, amit neki magának kellene elérnie, az lett légyen akár Rabló Csï. akár Po-ji, valójában egy és ugyanazt teszi: tévelyeg és eltéved. Én ezt a *tao* és a *tö* megcsúfolásának tartom. Ezért egyrészt nem vetemedem arra, hogy az emberség és az igazságosság erényét gyakoroljam, másrészt (éppen ezért) nem vetemedem arra sem, hogy téves és alantas tetteket kövessek el.

XVII. AZ ŐSZI ÁRADÁS

1. Megérkezett az őszi áradás ideje, s száz folyam ömlött a Folyóba. Olyan hatalmasan megáradtak a zavarosan hömpölygő vizek, hogy egyik partjáról a másikig nem lehetett megkülönböztetni egymástól egy ökröt és egy lovat. A Folyó Véne *(Ho-po)*[59] boldogan örvendezett ezen, mert úgy gondolta, hogy az égalatti minden szépsége most egyedül az övé. A vízfolyást követve haladt Kelet felé, s megérkezett az Északi Tengerhez. Ott arccal Keletnek nézett-nézett előre, de sehol sem látta a víz határát. Ekkor a Folyó Véne megfordult, Zso-ra ⟨a tengeristenre⟩ pillantott, és sóhajtva így szólt:

— Bizony, reám is illik az a falusi mondás, hogy aki száz utat ismer, már azt hiszi, nincs nála okosabb. Ezt mondom én. Pedig hallottam már olyanokról, akik kevésnek tartották Csung-ni tudományát *(wen)* és könnyűnek ítélték Po-ji igazságosságát *(ji)*, csak éppen nem

akartam hinni nekik. Most azonban látom, mily kimeríthetetlen vagy te. Ha nem jöttem volna el a kapudhoz ⟨hozzád⟩, akkor az a veszély fenyegetne, hogy a hatalmas módszer mesterei *(ta-fang csï kia)* örökké csak nevetnek rajtam.

Zso, az Északi Tenger (istene) így válaszolt:

— Kúti békával nem lehet a tengerről beszélni, mert őt fogva tartja saját gödre. Nyári rovarral nem lehet a jégről beszélni, mert ő csak saját évszakát ismeri. Tévelygő írástudóval *(k'iü-sï)* nem lehet a *tao*-ról beszélni, mert őt megkötik a saját tanai. Ma te kijutottál határaid közül, megpillantottad a hatalmas tengert, és felismerted saját nyomorúságodat, így veled már lehet beszélni a nagy törvényekről *(ta-li)*. Az égalattiban nincs hatalmasabb víz a tengernél; tízezer folyam torkollik belé, s nem tudni róla, hogy valaha szünetelne (a vizek beléömlése), mégsem telik meg soha; a Wei-lü sziklánál[60] pedig egyre párolog, nem tudni, mióta, mégsem fogy el soha. Tavasszal és ősszel mit sem változik, árvízről és aszályról mit sem tud; sokkal hatalmasabb tehát, mint a Folyam és a Folyó minden vize, nem is lehet őket összemérni. És én mégsem tartom nagyra magamat soha, mert alakomat *(hing)* összehasonlítom az éggel és a földdel ⟨a mindenséggel⟩, és tudom, hogy leheletemet *(k'i)* a *jin*-től és a *jang*-tól kapom. Az ég és föld között ⟨a mindenségben⟩ én is akkora vagyok csupán, mint egy kicsiny kő vagy kicsiny fa a hatalmas hegyen, amely éppen csak hogy létezik, alig-alig láthatóan. Hogyan is tarthatnám nagyra magamat? Azt hiszed, a négy tenger az ég és föld között nem olyan csupán, mint kicsiny emelkedés vagy mélyedés a hatalmas mocsárban? Vagy azt hiszed, a középső fejedelemség *(csung-kuo)* a tengerek között nem olyan csupán, mint parányi gabonaszem a hatalmas magtárban? Amikor az anyagi dolgok *(wu)* számát akarjuk megjelölni, tízezret *(wan)* mondunk; nos, az ember csak egy ezek ⟨a „dolgok"⟩ közül. Az emberek sokaságából, amely a kilenc tartományt benépesíti, amely gabonával táplálkozik, hajón s kocsin érintkezik egymással, ugyancsak egy csupán az (egyes) ember. Ha (az egyes embert) a tízezer létezőhöz *(wan-wu)* mérjük, nem annyi lesz-e csupán, mint egyetlen szőrszál végecskéje a ló testén? Íme, hát ezzel foglalkozott annyit az Öt Uralkodó, ezért küszködött a három király ⟨dinasztia⟩,[61] ez okozott annyi gondot az erényes férfiaknak *(zsen-*

zsen), ezért fáradoznak annyit a hivatalt viselő írástudók *(zsen-sī)*. Po-ji elhárította magától (a kormányzást), s ettől lett hírneves *(ming)*; Csung-ni beszélt erről (ti. Po-ji erényéről), s ezért tartották nagy tudósnak *(po)*. Önmagukról persze (az említettek mind) igen sokat tartottak, s ebben éppen olyanok, mint te, aki az imént oly nagy véleménnyel voltál magadról a vized (bősége) miatt.

2. A Folyó Véne így szólt:
— Akkor hát az a helyes, ha az eget és földet ⟨a természetet⟩ tartom hatalmasnak, a szőrszál végét pedig kicsinynek?
Zso, az Északi Tenger így válaszolt:
— Nem helyes. Mert a dolgok *(wu)* mértéke kimeríthetetlen, az idő sohasem áll meg, a sorsokban *(fen)* nincs semmi állandóság, a kezdetnek és végnek nincs okozati összefüggése *(ku)*. Ezért a nagy bölcsességű ember, akár távoli, akár közeli dolgokat szemlél, a kicsinyt nem tartja jelentéktelennek, a nagyot nem tartja soknak, hiszen tudja, hogy a dolgok *(wu)* mértéke kimeríthetetlen ⟨meghatározatlan⟩. Vizsgálódó pillantása áthatol jelenen és múlton, de nem bánkódik azon, ami elmúlt, s nem áll lábujjhegyre azért, amit leszakíthat ⟨nem türelmetlen a jelennel szemben⟩, hiszen tudja, hogy az idő nem ismer megállást. Tökéletesen megérti a felvirágzás és a pusztulás (váltakozását), így nem örvendezik azon, hogy elnyert valamit, s nem bánkódik azon, hogy veszített, hiszen tudja, hogy a sorsokban *(fen)* nincs semmi állandóság. Világosan látja a sima ösvényt, de nem örül túlságosan annak, hogy él, és nem tartja szerencsétlennek a halált, hiszen tudja, hogy a kezdet és vég között nincs okozati összefüggés *(ku)*. Ha felmérjük azt, amit az ember tud, sokkal kevesebbnek találjuk, mint azt, amit (az ember) nem tud; élete idejét pedig sokkal kevesebbnek, mint azt az időt, amelyben még nem élt. Ha tehát ezzel az egészen kicsinnyel próbáljuk kimeríteni a végtelen nagy teret, akkor tévedésbe és zűrzavarba jutunk, és sohasem tudjuk megtalálni önmagunkat. Így szemlélve a dolgokat, honnan is tudhatnánk, hogy a szőrszál végecskéje elég kicsiny-e ahhoz, hogy vele határozzuk meg a legkisebbet, és honnan tudhatnánk, vajon az ég és föld elég nagy-e ahhoz, hogy kimerítsük vele a végtelen nagy térséget?

3. A Folyó Véne így szólt:
— Korunk bölcselkedői *(ji-csö)* mind azt mondják: „A legfinomabbnak nincs alakja *(hing)*, a legnagyobbat pedig nem lehet körülfogni." Hitelt érdemel ez (az állítás)?
Zso, az Északi Tenger így felelt:
— A kicsiny felől nézve nem lehet áttekinteni a nagyot, a nagy felől nézve nem látni világosan a kicsinyt. Mármost a legfinomabb: a kicsinyek közt a legkisebb; a tömeges pedig: a nagyok közt a legnagyobb. Ebben a körülményben van az oka annak, hogy (e két fogalmat) különbözőképpen kell alkalmazni. Ám a finom és a durva fogalma egyaránt csak az alakkal bíró dolgokra *(ju-hing-csö)* vonatkozik. Aminek nincs alakja *(wu-hing)*, azt számokkal mérve nem tudjuk felosztani; amit nem lehet körülfogni, azt számokkal mérve nem tudjuk kimeríteni. Amiről szavakban véleményt lehet alkotni, az csupán a dolgok *(wu)* durvasága; amit gondolattal meg lehet ragadni, az (szintén csak) a dolgok *(wu)* finomsága. Amiről szavakban nem tudunk véleményt alkotni, s amit gondolatokkal sem tudunk teljesen megérteni, az nem korlátozódik többé a finomságra vagy durvaságra ⟨az anyagi létre⟩.
Ezért a nagy ember *(ta-zsen)* magatartása olyan, hogy másoknak nem támad belőle károsodása, de nem tartja sokra emberségét *(zsen)* és kegyességét *(en)*; nem kezd vállalkozásba a haszon *(li)* kedvéért, de nem veti meg (haszonlesésük miatt) a rabszolgákat *(men-li)*; nem harcol a vagyonért és gazdagságért, de nem tartja túlságosan nagyra az elhárítás és átengedés erényét; ügyeiben nem támaszkodik másokra, de nem kérkedik azzal, hogy megél a saját erejéből, és nem veti meg a mohóság piszkában (tengődőket) sem. Magatartásával kiválik az egyszerű emberek közül, de nem kérkedik a különbözőségével ⟨különb voltával⟩. Tetteiben igyekszik követni a sokaságot, és nem veti meg még az ügyes nyelvű hízelgőket sem. A világ hivatali jövedelmeit nem tartja ösztönzőnek, a bukást és kegyvesztettséget nem tekinti szégyennek. Tudja, hogy a helyest és helytelent nem lehet egymástól elválasztani, a kicsit és a nagyot nem lehet egymástól megkülönböztetni. Hallottam egy mondást: „A *tao* szerint élő ember nem hallat magáról; a tökéletes erény *(tö)* nem akar nyerni."[62]

A nagy embernek nincs énje *(wu-ki)*. Ez a részek *(fen)* összekötésének legmagasabb foka.

4. A Folyó Véne így szólt:
— Valamely dolgon *(wu)* kívül vagy a dolgon belül van-e az a pont, ahová eljutva meghatározható az előkelőség vagy közönségesség, ahonnan meghatározható a kicsinység vagy nagyság?
Zso, az Északi Tenger így válaszolt:
— A *tao* szempontjából tekintve a dolgok *(wu)* közt nem létezik előkelő és közönséges; a dolgok szempontjából tekintve mindegyik önmagát tartja előkelőnek és a többit közönségesnek; a sokaság szempontjából tekintve az előkelőség és közönségesség nem magukon az egyeseken múlik. A dolgok különbözőségének szempontjából tekintve: ha azért tartunk nagynak valamit, mert nagyobb valami másnál, akkor a tízezer dolog *(wan-wu)* közt nincs olyan, amely ne lenne nagy (hiszen minden dolog nagyobb valami másnál); és ha azért tartunk kicsinek valamit, mert kisebb valami másnál, akkor a tízezer dolog közt nincs olyan, amely ne lenne kicsi. Felismerni, hogy az ég és föld maga is csupán egy gabonaszemecske, s tudni, hogy a szőrszál végecskéje maga is hatalmas hegy (a nála kisebbekhez viszonyítva): ez a mértéket kereső szemlélet. Az érdemek ⟨a hasznosság⟩ szempontjából tekintve: ha azért tartjuk (hasznossággal) bírónak a dolgot, mert valóban van valami (haszna), akkor a tízezer dolog közt nincs olyan, amely ne rendelkezne ilyennel; ha pedig azért tartunk ezzel nem-rendelkezőnek valamit, mert nem rendelkezik (számunkra való haszonnal), akkor a tízezer dolog közt nincs olyan, amely rendelkeznék ilyennel. Felismerni, hogy Kelet és Nyugat ellentétben áll ugyan egymással, de éppenséggel nem képes megszüntetni egymást: ez a hasznosságok *(kung)* különbözőségének leszögezése. Végül a hajlamok szempontjából tekintve: ha azért helyeslünk valamit, mert mások helyeslik, akkor a tízezer dolog közt nincs olyan, amely ne lenne helyeselhető; ha pedig azért ítélünk el valamit, mert mások elítélik, akkor a tízezer dolog közt nincs olyan, amely ne lenne elítélhető. Felismerni, hogy Jao és Kie (erénye) önmagát helyesli, egymást pedig elítéli: ez a hajlam szerinti ítélkezés (kritikai) szemlélete.

Hajdanában Jao és Sun lemondott a trónról, s igazi uralkodók (követték őket);[63] Csi-kuai is lemondott, de őt pusztulás követte.[64] T'ang és Wu harcolt, s (mindkettő) király lett *(wang)*;[65] Po-kung is harcolt, de ő belepusztult.[66] Ha így szemléljük a dolgokat, láthatjuk, hogy a harc és az engedékenység elvének *(li)*, Jao és Kie magatartásának, az előkelőségnek és közönségességnek megvan a maga ideje, s nem lehet ezekben megállapítani semmi állandót.

A faltörő kossal be lehet törni egy városfalat, de nem lehet egy rést betömni vele; ezért beszélünk különböző eszközökről. A jó paripa egy nap alatt ezer mérföldnyire vágtat, de patkányt sokkal jobban fog a vadmacska; ezért beszélünk különböző képességekről. A kuvik vagy a bagoly éjszaka bolhát képes fogni, s megkülönbözteti a szőrszál végét is, de nappal hiába mereszti szemét, nem látja meg a hegyeket sem; ezért beszélünk különböző alaptermészetekről *(szing)*. Ezért mondom, hogy aki csak a helyeset ismeri el mesterének, de mit sem tud a helytelenről; aki csak a jó kormányzást ismeri el mesterének, de mit sem tud felfordulásról, az még nem értette meg az ég és föld ⟨a természet⟩ törvényeit s a dolgok *(wan-wu)* természetét *(c'ing)*. Olyan ez, mint mesterünknek tartani az eget, de nem ismerni a földet, vagy mesterünknek tartani a *jin*-t, de mit sem tudni a *jang*-ról. Nyilvánvaló, hogy ez lehetetlen magatartás. Aki pedig mégis így beszél, s nem hajlandó felhagyni ezzel, az vagy ostoba, vagy hazudozó. Az ősi uralkodók különbözőképpen mondtak le a trónról, a három dinasztia különbözőképpen örökítette tovább a trónt. Aki eltér a korától és ellentétbe kerül a szokásokkal, azt zsarnoknak nevezik; aki pedig alkalmazkodik a korához és követi a szokásokat, azt igazságos *(ji)* embernek nevezik. Csendben légy ⟨elmélkedj ezen⟩, Folyó Véne! Honnan ismerhetnéd hát meg az előkelőség és a közönségesség kapuját, a kicsinység és a nagyság házát?

5. A Folyó Véne így szólt:

— De ha így van, akkor vajon mit kell tennem s mit nem szabad tennem? Végül is mi irányítson abban, hogy mit kell visszautasítanom és mit kell elfogadnom, mit kell megragadnom és mit kell elhagynom?

Zso, az Északi Tenger így felelt:

— Ha a *tao* szempontjából nézzük a dolgokat, akkor a kérdés, hogy mi előkelő és mi közönséges, fölösleges ellentét támasztása csupán; ne hagyd tehát, hogy elragadja becsvágyadat (ez a kérdés), mert akkor lesántulsz a *tao* útján. Az a kérdés, hogy mi kevés és mi sok, csak köszönetmondáskor és ajándékozáskor helyénvaló; ne legyen tehát egyoldalú a viselkedésed, mert akkor messzire távolodsz a *tao*-tól. Légy szigorú, mint egy ország birtokló fejedelme *(ju-kiün)*, aki önérdek nélkül *(wu-szī)* gyakorolja erényét *(tö)*; légy megfontolt, mint az áldozatokat fogadó földisten *(ju-sö)*, aki részrehajlás nélkül *(wu-szī)* boldogítja az embereket; légy éppen olyan végtelen, mint a négy világtáj határtalansága, amely nem ismer semmiféle körülhatárolt területet. Összefoglalóan *(kien)* átfogni valamennyi dolgot *(wan-wu)*, előszeretet és különös kedvezés nélkül: ezt nevezzük az egyoldalúságtól való mentességnek *(wu-fang)*. S ha minden dolgot *(wan-wu)* egyformának tartunk, akkor ugyan melyik lehet rövid s melyik lehet hosszú közöttük? A *tao* nem ismer kezdetet véget, csak az anyagi dolgoknak *(wu)* van életük és haláluk, mert nem képesek megtartani teljességüket. Egyszer üresek, máskor meg teltek; nem tudnak megmaradni testi formájukban *(hing)*. Az éveket nem lehet visszatartani, az időt nem lehet megállítani. Pusztulás és nyugalom, teltség és üresség mindig véget ér, de mindig újra kezdődik. Ezt lehet elmondani a hatalmas igazságosság *(ta-ji)* szabályáról *(fang)*, így lehet szavakba foglalni a dolgok *(wan-wu)* alaptörvényét *(li)*. A dolgok *(wu)* élete olyan, mint a vágtató ló: nincs mozdulat, amely ne hozna változást, s nincs olyan pillanat, amelyben át ne alakulnának. Hogy mit kell tenned és mit nem szabad tenned? Hagyd mindig, hogy minden magától alakuljon!

6. A Folyó Véne így szólt:
— De ha így van, akkor miért előkelő ⟨megbecsülendő⟩ mégis a *tao*?
Zso, Az Északi Tenger így felelt:
— Aki ismeri a *tao*-t, az feltétlenül megérti a törvényeket *(li)*; aki megértette a törvényeket, az feltétlenül világosan lát a mérlegelésekben; aki pedig világos fejjel tud mérlegelni, azt a dolgok *(wu)* részéről semmi kár nem érheti. Aki tökéletes erényű *(tö)*, azt tűz

sem képes megégetni, víz nem képes elnyelni, hideg és hőség nem képes megkárosítani, madarak és vadállatok nem képesek megrabolni. Ez nem azt jelenti, hogy (a tökéletes erényű ember) semmibe veszi az ilyesmit, hanem azt, hogy pontosan tudja, mi biztosítja békéjét, és mi dönti veszélybe; hogy nyugodt tud maradni szerencsétlenségben és szerencsében egyaránt; hogy gondosan ügyel rá, mit távolítson el magától és mit közelítsen meg. Ezért nincs olyasmi, ami képes lenne ártalmára lenni. S ezért mondom, hogy az éginek a bensőben kell lennie, az emberinek pedig a külsőben. Az erény *(tö)* az égin alapszik. Aki felismeri, hogyan működik (benne) az égi és az emberi, az szilárd alapot talál az égiben és megfelelő helyet ⟨támaszt⟩ az erényben *(tö)*; az tétova léptek és hajladozás után visszatért a legfontosabbhoz, s elmondhatja, hogy elérte célját.

— De mit nevezel éginek és mit emberinek? — kérdezte (a Folyó Véne).

Zso, az Északi Tenger pedig felelte:

— Az ökörnek és a lónak négy lába van: ezt nevezem éginek. Kantárt tenni a ló fejére s átfúrni az ökör orrát: ezt nevezem emberinek. Így tehát: aki az emberivel nem pusztítja el az égit, aki saját akaratával *(ku)* nem pusztítja el a sorsát *(ming)*, aki a szerzésvággyal nem teszi tönkre hírnevét, aki gondosan őrzi (a *tao*-t) és soha el nem veszíti, arról elmondhatjuk, hogy visszatért valódi (természetéhez).

7. Az egylábú *k'ui* irigyli az ezerlábút, az ezerlábú irigyli a kígyót, a kígyó irigyli a szelet, a szél irigyli a szemet, a szem irigyli a szívet.

Az egylábú így szólt egyszer az ezerlábúhoz:

— Nekem ezzel az egy lábammal is sokat kell csúszkálnom, amíg előbbre jutok, nem vagyok olyan (mint te). Hogyan lehetséges, hogy te mégis mozgatni tudod mind a tízezer lábadat?

Az ezerlábú így felelt:

— Nem úgy van az. Láttál-e már köpködő embert? A nyálcseppek lehetnek oly nagyok, mint a gyöngyszemek, vagy lehetnek kicsinyek, mint a finom ködcseppek; összekeveredve hullanak alá, és senki sem győzné egyenként megszámolni őket. No, hát én is egyszerűen meg-

indítom égi ⟨természetes⟩ hajtóművemet *(ki)*, és nem tudom, hogyan működik (egy-egy lábam).
Az ezerlábú azonban így szól a kígyóhoz:
— Hogy van az, hogy én a rengeteg lábammal sem tudok oly gyorsan haladni előre, mint te, holott neked nincs is lábad?
A kígyó így felelt:
Ha természettől kapott szerkezetem *(t'ien-ki)* mozgásban van, akkor ezen semmi sem tud változtatni. Mire használnám én a lábakat?
A kígyó azonban így szólt a szélhez:
— Én hátgerincemet és bordáimat mozgatva haladok előre, ennélfogva látható (eszközeim) vannak (a menéshez). Te azonban zúgva emelkedsz fel az Északi Tengerből és zúgva betörsz a Déli Tengerbe, és nem látni, hogyan csinálod. Mi módon teszed?
A szél így felelt:
— Igen, én zúgva felemelkedem az Északi Tengerből és behatolok a Déli Tengerbe. S mégis, aki rám tud mutatni, legyőz engem, aki rám tud állni, legyőz engem,[67] pedig én arra is képes vagyok, hogy hatalmas fákat törjek le és nagy házakat döntsek romba. Ezért: akit a sok-sok kicsi sem tud legyőzni, hatalmas győzelmet arat. Ilyen nagy győzelmet aratni azonban csupán a szent ember *(seng-zsen)* képes.

8. Amikor K'ung-cï egyszer K'uang-ban járt,[68] a Szung-beliek sűrű sorokban körülvették, ő azonban nem hagyta abba lantjának pengetését és az éneklést. Cï-lu elébe járult és így szólt hozzá:
— Hogy lehet az, mester, hogy ilyen vidám vagy?
K'ung-cï azt felelte:
— Gyere közelebb, megmondom. Hosszú ideig azon igyekeztem, hogy elkerüljem a nyomorúságot, s hogy mégsem kerültem el, az sorsom rendelése volt *(ming)*. Sokáig kerestem a sikert, s hogy mégsem nyertem (hivatalt), arról az idő ⟨a kor⟩ tehet. Jao és Sun idejében az égalattiban senki sem jutott ilyen nyomorúságra, pedig nem úgy volt, mintha (mindenki) értett volna a szerzéshez. Kie és Csou idejében az égalattiban senki sem tudott sikert aratni ⟨hivatalhoz jutni⟩, pedig nem úgy volt, mintha (mindenki csak) ahhoz értett volna, hogyan veszítse el (magát). Mindez a kor viszonyain múlott. —

Vízben dolgozni és nem félni krokodilustól és sárkánytól: a halász bátorsága. Az erdőket járni és nem félni orrszarvútól és tigristől: a vadász bátorsága. Villogó kardok kereszteződésekor is úgy nézni a halálra, akárcsak az életre: a hős harcos *(lie-sï)* bátorsága. Felismerni, hogy a nyomorúságot sorsunk rendeli *(ju-ming)*, s tudni, hogy az érvényesülés az időtől függ *(jü-sï)*, és még nagy szorongattatásban sem rettegni soha: ez a bölcs ember *(seng-zsen)* bátorsága. Várj csak egy kicsit, Ju ⟨Cï-lu⟩, és sorsom *(ming)* eligazítja a dolgot.
Néhány pillanat múlva belépett (Konfuciuszhoz) a fegyveresek vezére, s mentegetőzve így szólt:
— Azt hittük, hogy te vagy Jang Hu,[69] ezért vettünk körül; de most már tudjuk, hogy tévedtünk.
Ezzel bocsánatot kért, és visszavonult.

9. Kung-szun Lung megkérdezte egyszer a Wei-beli Mou-t[70] mondván:
— Fiatal koromban tanulmányoztam a régi királyok útját; felnövekedve megértettem az emberséges *(zsen)* és igazságos *(ji)* magatartást, egyeztetni tudom az azonos és különböző dolgokat *(t'ung-ji)*, szét tudom választani a keményet és a fehéret *(kien pai)*; azt, ami úgy van, és azt, ami nincs úgy; a lehetségest és a lehetetlent; fáradságosan megismertem a száz filozófus *(po-kia)* minden tudását, kimerítettem minden lehetséges vita-érvet *(pien)*; és azt hittem magamról, hogy elértem a legnagyobb bölcsességet. Most pedig meghallottam Csuang-cï szavait, s meglepődve csodálkozom rajtuk. Nem tudom, vajon ő marad-e alatta (gondolatainak) a szavakbafoglalással, vagy az én tudásom marad alatta az övének, de kétségtelen, hogy ki sem tudom nyitni a számat, s ezért bátorkodom most tőled kérni tanácsot.
Mou herceg *(kung-cï)* az asztalkára támaszkodott, nagyot sóhajtott, az égre emelte pillantását, s mosolyogva így szólt:
— Nem hallottál az ócska kőkút békájáról? Azt mondta egyszer a Keleti Tenger teknőcének: „Nagyon boldog vagyok én itt! Ha ugrálni akarok, ott a kút széle, ha meg pihenni vágyom, ott vannak a lyukak a kövek között. A víz felszínén úszkálva behúzom a lábamat, fölszegem az államat; az iszapba merülve pedig jól betakarhatom

lábamat és lábujjaimat. Köröskörül a kagylók, rákok és ebihalak közt egy sincs, aki e képességekben fölérne velem. Rendelkezésemre áll az egész gödör vize, s ugyanakkor az ócska kútban való ugrándozás gyönyörűsége: ez maga a tökéletesség! Miért nem jössz ide mindig, uram, hogy bejöjj és lásd magad is?" A Keleti Tenger teknőcének azonban, amikor bal lábát a kútba akarta nyújtani, beszorult a jobb térde. Ezért óvatosan visszahúzódott, és elkezdett mesélni a tengerről: „Ezer mérföld messzeség nem elég, hogy felmérje a nagyságát; ezer láb magasság nem elég, hogy kimerítse mélységét! Jü idejében tíz év közül kilencben áradások voltak, de a vize semmit sem gyarapodott; T'ang idejében[71] nyolc év közül hétben szárazság pusztított, de nem jelezték a sziklák, hogy (a vize) csökkent volna. Rövid ideig vagy sokáig tartó külső hatás nem tudja megváltoztatni, kisebb vagy nagyobb növelés vagy csökkentés mit sem számít neki. No, hát ez meg a Keleti Tenger gyönyörűsége!" — Mikor az ócska kőkút békája ezt meghallotta, szólni sem tudott a meghökkenéstől, s szégyenében azt sem tudta, hová legyen.

Mármost te, aki ismered is, meg nem is a helyes és a helytelen határát, de már Csuang-cï szavairól akarsz véleményt alkotni, éppen úgy teszel, mint az a szúnyog, amelyik egy hegyet akar a hátára venni, vagy az a százlábú, amelyik versenyt akar futni a Folyóval, s persze nem tud megbirkózni a feladattal. Továbbá te, aki ismered is, meg nem is a végső titkok kifejezésére való szavakat, s mégis minden alkalommal élesnyelvűségedet akarod mutogatni *(li)*, nem vagy-e maga az ócska kőkút békája? Hiszen az ő ⟨Csuang-cï⟩ művészete *(fang)* hol leszáll egészen a Sárga Forrásig,[72] hol felemelkedik az ég legmagasabb pontjára. Számára nem létezik Dél és nem létezik Észak, szabadon mozog mind a négy irányba, s megmérhetetlen mélységekbe hatol. Számára nem létezik Kelet és nem létezik Nyugat, titokzatos mélységekből indul el, s a legnagyobb bölcsességhez *(ta-t'ung)* tér vissza. Te pedig, aki tanácstalanságodban megérteni próbálod őt, s arra törekszel, hogy vitatkozni tudj vele, éppen úgy teszel, mint aki egy csövön keresztül akarja belátni az égboltot, vagy egy ár hegyével akarja eltakarni a földet. Nem túlságosan kicsinyek (ezek az eszközök)? Menj csak utadra, uram! Vagy nem hallottál azokról a Sou-ling-i ifjakról, akik tanulni (a fővárosba:) Han-tan-ba

utaztak, de még mielőtt elsajátították volna a fővárosban elsajátíthatókat *(kuo-neng)*, elfelejtették szülőföldjükön szerzett tudásukat *(ku-hing)*, úgyhogy végül gyalázattal kellett hazatérniük?[73] Ha most nem mégy el innen, uram, elfelejted eddigi tudásodat *(ku)* és így elveszíted a mesterségedet *(je)*.

Kung-szun Lung-nak tátva maradt a szája, összecsukni nem tudta; nyelve fönnakadt és nem mozdult. Végül is menekülve távozott.

10. Csuang-cï halászgatott egyszer a P'u folyóban.[74] Itt talált rá Cs'u királyának[75] két küldötte, két főhivatalnok *(tai-fu)*, akik azt az üzenetet hozták, hogy (a király) szeretné reá bízni országának kormányzását.

Csuang-cï csak fogta tovább a horgászbotot, és hátra sem pillantva válaszolt:

— Hallottam, hogy Cs'u-nak van egy isteni teknősbékája *(sen-kui)*, mely háromezer évvel ezelőtt halt meg.[76] A király selyemmel bélelt kosárba helyezte s elrejtette a templom csarnokában. Nos, ez a teknősbéka vajon annak örül-e jobban, hogy halott már és hátrahagyott csontjait így megtisztelik, vagy jobban örülne, ha élhetne és farkát az iszapban vonszolhatná?

A két főhivatalnok így felelt:

— Jobban örülne, ha élhetne és farkát az iszapban vonszolhatná.

Csuang-cï pedig mondotta:

— Menjetek hát utatokra. Én is inkább farkamat vonszolom az iszapban.

11. Amikor Hui-cï főminiszter *(sziang)* volt Liang-ban,[77] Csuang-cï egyszer elment oda, hogy meglátogassa.

Valaki ekkor azt mondta Hui-cï-nek: — Csuang-cï azért jött, hogy elfoglalja helyedet a főminiszteri tisztségben.

Ettől Hui-cï megijedt, és kerestette őt az egész országban, három nap és három éjszaka. Csuang-cï ekkor odament, felkereste (Hui-cï-t) és így szólt:

— A délvidéken él egy madár, melynek *jüan-cs'u* a neve. Tudsz-e róla? Ez a madár elindul a Déli Tengertől, s elröppen az Északi Tengerig. Csak *wu-t'ung* fára[78] száll le, csak *lien*-gyümölcsből[79] eszik,

s csak a kristálytiszta forrásvízből iszik. Mármost volt egyszer egy bagoly, amely talált egy rothadó patkányt, s minthogy éppen arra szállt a *jüan-cs'u* madár, felnézett rá és így huhogott: „Hess!" Te, uram el akarsz tán hessegetni engem Liang fejedelemségtől?

12. Csuang-cï egyszer Hui-cï-vel a Hao[80] gátján sétálgatott, s így szólt:
— Milyen vidáman ugrándoznak ki a vízből ezek a psiztrángok! Ez a halak boldogsága.
Hui-cï így felelt:
— Te nem vagy hal, honnan tudod tehát, mi a halak boldogsága?
Csuang-cï ezzel viszonozta:
— Te nem vagy én, honnan tudod tehát, hogy én nem tudom, mi a halak boldogsága?
Hui-cï azt felelte:
— Én nem vagyok te, ezért valóban nem tudhatok rólad mindent. De te valóban nem vagy hal, tehát bizonyos, hogy te sem tudod, mi a halak boldogsága.
Csuang-cï erre azt mondta:
— Kérlek, térjünk vissza az alaphoz *(pen)*. Te azt mondtad, honnan tudom én, mi a halak boldogsága. Tehát már tudtad, hogy én tudom, s ezért kérdezted meg tőlem. Nos, hát itt tudtam meg a Hao partján.

XXXIII. AZ ÉGALATTI (ISKOLÁI)

1. Az égalatti kormányzására sokféle módszert javasolnak, s valamennyi (filozófus) a magáét tartja a legtökéletesebbnek. S végül is, hol található meg az, amit a régiek a *tao* módszerének *(su)* neveztek? Erre azt mondhatjuk: mindenütt megtalálható. S honnét száll (belénk) a szellem *(sen)?* Honnét tör elő az értelem *(ming)?* Ezek keltik életre a szenteket *(seng)*, ezek teremtik a királyokat *(wang)*, s mind az Egy-ből származnak.
Aki az ősitől *(cung)* nem szakad el, azt égi embernek *(t'ien-zsen)* nevezzük; aki a szellemitől *(cing)* nem szakad el, azt isteni embernek *(sen-zsen)* nevezzük; aki a lényegitől *(csen)* nem szakad el, azt tökéletes embernek *(csï-zsen)* nevezzük. Aki az eget tartja (minden

dolog) ősének, az erényt *(tö)* tartja (minden dolog) alapjának, a *tao*-t tartja (minden dolog) kapujának, s jósjeleket lát a (dolgok) változásában és átalakulásában, azt szent embernek *(seng-zsen)* nevezzük. Aki az emberség erénye *(zsen)* szerint kegyes *(en)*, az igazságosságot *(ji)* tartja törvényének *(li)*, a szertartások *(li)* szerint cselekszik, muzsikával teremt harmóniát *(ho)*, illatozóvá teszi a szeretet erényét *(c'i zsen)*, azt nemes embernek *(kiün-cï)* nevezzük. A törvények *(fa)* szerint kell (a dolgokat) megkülönböztetni, a nevek *(ming)* segítségével kell megjelölni, elmélyüléssel kell tanulmányozni, vizsgálódás után kell határozni; akkor helyes mindez, ha (oly egyszerű és természetes, mint az) egy, kettő, három és négy. A száz hivatalt ennek megfelelően rendezték el, s a szolgálatok állandó renddé váltak, a ruházkodás és az élelem lett a legfontosabb dolog, felvirágoztatták az állattenyésztést, gondját viselték az öregeknek és gyermekeknek, árváknak és özvegyeknek; ez pedig a népről való gondoskodás *(jang-min)* elve.

A régi idők emberei mily tökéletesek voltak! Méltó párja voltak az isteneknek *(sen-ming)*, egyenlők voltak az éggel és a földdel; táplálták a dolgokat *(wan-wu)*, s harmóniát teremtettek az égalattiban. Áldásos hatásuk kiterjedt az egész népre *(po-szing)*. Az alapvető mértékek által világossá tett és a legkisebb részletekig érvényesített (erényük) mindenüvé elhatolt a hat irány és négy sarok felé, kicsi és nagy, finom és durva dolgokba egyaránt. Ami mértékeikben és intézményeikben világosodott meg, az birtokunkban van a régi törvényekről és nemzedékek hagyományáról szóló nem kevés történeti feljegyzés révén. Ami a Dalok Könyvében, Írások Könyvében, Szertartások Könyvében és a Muzsika Könyvében van,[81] azt a Cou- és Lu-beli írástudók *(sï)*,[82] valamint a hivatali táblácskát viselő urak közül sokan képesek voltak megérteni. A Dalok Könyve az ember vágyairól szól, az Írások Könyve a szolgálatokról, a Szertartások Könyve a (kötelező) magatartásról, a Muzsika Könyve a harmóniáról, a Változások Könyve a *jin*-ről és a *jang*-ról, a Tavasz és Ősz[83] pedig a nevekkel való megkülönböztetésről *(ming fen)*. A többit, amely szétszóródott az égalattiban és megalapítódott a Középső Fejedelemségben, elszórtan emlegették és mondották el a különféle más iskolákhoz *(po-kia)* tartozó tudósok.

Amikor az égalattiban nagy felfordulás támadt, a kiválóak *(hien)* és bölcsek *(seng)* nem nyilatkoztak meg többé, s a *tao* és a *tö* elvesztette egységét. Sokan voltak az égalattiban, akik csak a dolgok egyik oldalát tudták megérteni, s ezek csak önmagukat szerették. Éppen úgy, ahogy a fül, a szem, az orr és a száj mindegyike különböző dolgokat tud felfogni anélkül, hogy valaha is képesek lennének egymásba hatolni, a száz iskola mindegyikének megvolt a maga külön tehetsége, mind kiváló volt valamiben, mind hasznos volt egy bizonyos időpontban, anélkül azonban, hogy át tudta volna fogni az egészet. Egy sarokban lapuló írástudó megítélheti-e ég és föld szépségét, kimutathatja-e a tízezer dolog törvényét *(li)*, kikutathatja-e a régi emberek ⟨uralkodók⟩ tökéletességét? Aki egymaga át tudja fogni az ég és föld minden szépségét, azt hasonlónak kell mondanunk az istenekhez *(sen-ming)*. Így történt, hogy a „belső bölcsesség" *(nei-seng)* és a „külső királyság" *(wai-wang)* útja *(tao)* elhomályosult és nem fénylett többé, elfojtódott és nem működött többé. Az égalatti emberei mind azt tették, amit megkívántak, s önmagukat vették mértékül. És sajnos, a száz iskola csak ment a maga útján, nem fordulva vissza, s elkerülhetetlen volt, hogy soha ne találkozzanak. A későbbi nemzedékek tudósai már nem voltak olyan szerencsések, hogy megpillanthatták volna az ég és föld eredeti egyszerűségét *(sun)* s a régi emberek ⟨uralkodók⟩ nagy rendjét *(ta-t'i)*. A *tao* módszere *(su)* csakhamar darabokra törött az égalattiban.

2. Nem mutatkozni szertelennek a későbbi nemzedékek számára, nem tékozolni a javakat *(wan-wu)*, nem merülni túlzásba a mértékek és intézmények dolgában, hanem szigorú szabályokkal megkötni önmagunkat és készen állni másoknak segíteni a bajban: íme, ebben volt a régiség *tao*-jának módszere *(su)*. Mo Ti és K'in Ku-li[84] hallották ennek hírét, és tetszett is nekik. Magukra alkalmazva azonban túlzásba vitték, másokra alkalmazva túlbuzgók voltak. (Mo Ti) megalkotta *A zene elítélését*, egy másik (tanulmányának) címe pedig *Mértéktartás a fogyasztásban*. (E fejtegetések szerint) az élőket nem kell megénekelni, a halottakat nem kell meggyászolni. Mo-cï a mindenkit felölelő szeretetet *(fan-ai)* és az egyetemes hasznot

(kien-li) tanította, s elítélte a háborút. Alapelve volt: nem haragudni. Mindamellett szeretett tanulni, egyesíteni akart (mindent) különbség nélkül. Nem értett egyet a régi királyokkal, s el akarta pusztítani a régiség szertartásait és muzsikáját. Huang-ti-nak megvolt a maga Hien-cs'ï muzsikája, Jao-nak a maga Ta-csang-ja, Sun-nak a Ta-sao-ja, Jü-nek a maga Ta-hia tánca, T'ang-nak a maga Ta-huo-ja, Wen-wang-nak a maga P'i-jung muzsikája, Wu-wang-nak és Csou-kung-nak pedig a harci tánca. A régiek gyászszertartásaiban előkelőnek és közrendűnek megvolt a maga előírása *(ji)*, feljebbvalónak és alárendeltnek megvolt a maga osztálya *(teng)*. Az Ég Fiának külső és belső koporsója hét volt, a fejedelmeknek *(csu-hou)* öt, a főhivatalnokoknak *(tai-fu)* három, a kisebb hivatalnokoknak *(si)* kettő. És most Mo-cï nem akarta, hogy megénekeljék az élőket és meggyászolják a halottakat, s követendő példának állította *(fa-sï)*, hogy (mindenkinek) egy három hüvelyknyi (vastag), *t'ung*-fából készült belső koporsója legyen és senki se kapjon külső koporsókat. Aki ilyesmire tanítja az embereket, félő, hogy nem szereti az embereket. Aki így bánik önmagával, az biztosan nem szereti önmagát. (Mindezzel azonban) még nem zúztuk szét Mo-cï tanait. De ha (az emberek) énekelni akarnak, s ő elítéli az éneklést, ha az emberek sírni akarnak, s ő elítéli a sírást, ha az emberek muzsikálni akarnak, s ő elítéli a muzsikát, akkor ez (a tanítás) összhangban *(lei)* lehet-e (az emberi fajjal)? Csak ártalmas lehet az a tanítás, amely az életben csak küszködéssel, a halálban meg szegénységgel jár. S a gyakorlatba aligha lehet átültetni, hiszen csak bánatot hoz az emberekre, keserűvé teszi az embereket. Félő, hogy (Mo Ti tanait) nem foghatjuk fel a szent emberek *(seng-zsen)* tanításaként *(tao)*. Ellentétben áll az égalatti (minden lakójának) természetével *(szin)*, s az égalatti nem tudja elviselni. Mo-cï egymaga ugyan képes volt megvalósítani, de hogy lenne képes rá az égalatti? Elszakadván az égalattitól, (ez a tanítás) messzire távolodott a királyi úttól *(wang)*.

Mo-cï a tanait bizonygatva azt mondta: „Hajdanában, amikor Jü levezette a megáradt vizeket, megnyitotta a folyamok és folyók medrét s átvezette vizüket a négy barbár vidékén és a kilenc tartományon, nagy folyam volt háromszáz, mellékfolyó háromezer, a kisebb folyónak pedig se szeri, se száma. Jü személyesen, saját kezével

forgatta a kosarat és ásóbotot, úgy csatornázta az égalatti minden folyóját. Combján nem nőtt pihe, lábszáráról lekopott a szőr, nagy esők fürösztötték, vad szelek fésülték haját, de (végül is) rendet teremtett minden fejedelemségben. Jü hatalmas szent volt, s teste az égalattiért fáradozott." Így aztán a későbbi nemzedék motistái többnyire bőrből és durva vászonból csináltak ruhát maguknak, szalma- és fa-szandált hordtak, nem pihentek sem éjjel, sem nappal, s az önmaguk nyomorítását vélték a tökéletességnek. Azt mondták: „Ha nem lennénk erre képesek, akkor nem Jü útját járnánk, s nem érdemelnénk meg a motista nevet."

Sziang-li K'in[85] tanítványai, Wu Hou követői, a déli motisták, K'u Hu, Ji Cs'ï és Teng-ling cï követői valamennyien a *Motista Kánont* szavalták, de különbözőképpen eltorzították, és kölcsönösen, „eretnek motisták"-nak *(pie-mo)* nevezték egymást. A keményről és a fehérről, az azonosságról és a különbözőségről vitatkoztak egymással, s különös és ellentmondó érveket mondtak egymásnak feleletül. Dė „nagymesteréť *(kiü-cï)* szentnek *(seng-zsen)* tartotta (minden motista iskola), s arra törekedtek, hogy halála esetén megszemélyesítői *(sï)* legyenek és ennek révén örökébe lépjenek.[86] (Vitáiknak) mind a mai napig nincs vége.

Mo Ti és K'in Ku-li szándékai *(ji)* helyesek voltak, gyakorlatunk *(hing)* azonban helytelen. Éppen azt akarták elérni, hogy a későbbi korok motistái kötelességüknek tartsák egymást buzdítani önmaguk nyomorításában, egészen addig, míg combjukon nem nő pihe, lábszárukon nem nő a szőr. Annál, hogy felfordulást támasszon, (ez a tanítás) magasabban áll, annak azonban, hogy tökéletes rendet teremtsen, alatta marad. És mégis, Mo-cï igazán olyan kiválósága volt az égalattinak, hogy keresve sem találni különbet. Bármennyit kellett szenvednie, nem mondott le (eszményeiről); nagyszerű írástudó *(c'ai sï)* volt!

3. Nem maradni fogva a közönséges szokásban, nem lenni elkápráztatva a dolgoktól *(wu)*, nem lenni gondatlannak más emberek iránt, nem lenni ellenségesnek a sokasággal szemben, hanem az égalatti békéjét óhajtani, hogy meg lehessen menteni az emberek életét, továbbá megelégedni azzal, ami mások és a magunk táplálására

elegendő, s ezáltal megszabadítani a szíveket (minden vágytól): ezekben (is) benne rejlik a régiség *tao*-jának módszere *(su)*. Szung Hing és Jin Wen[87] hallották ennek hírét, és örültek is neki. Csináltak maguknak Hua-san kalapot,[88] hogy a jelvényük legyen. Amikor a dolgokhoz *(wan-wu)* közeledtek, azzal kezdték, hogy eltávolították az előítéleteket. Beszéltek az elme *(szin)* állapotairól, s ezeket nevezték elmétől függő tetteknek *(szin csi hing)*. Az érzelmek melegével keresték a boldogságot, s így akarták összekeverni (v. összhangba hozni) a tengerek között lakókat. Azt akarták, hogy intézményesítsék ezt (az elvet) mint legfontosabbat. Sértéssel találkozni: ezt még nem tartották szégyennek; (mert) meg akarták menteni a népet a háborúktól. Szorgalmazták a támadás megtiltását és a fegyverek nyugalomba helyezését, (mert) meg akarták menteni nemzedéküket a háborúktól. Ezekkel (az elvekkel) bejárták az egész égalattit, a magasan állókat meggyőzni igyekeztek, az alacsonyan állókat pedig tanítani. S bár az égalatti nem hallgatott rájuk, ők csak beszéltek fáradhatatlanul, és nem hagytak fel vele. Ezért mondták róluk: „Fent is, lent is unják látni őket, de ők állhatatosan mutogatják magukat." És mégis, túlságosan sokat tettek másokért, s túlságosan keveset önmagukért. Azt mondták: „Szeretnénk bevezetni, hogy öt *seng* rizs mindenkinek elegendő legyen." A mesterek ⟨Szung Hing és Jin Wen⟩ attól féltek, hogy tudnak jóllakni, a tanítványok pedig már éheztek, de nem feledkeztek meg az égalattiról, és nem pihentek se nappal, se éjjel. Azt mondták: „Nekem mindenképpen életben kell maradnom? Nem elégedhetünk meg azzal a tudattal, hogy korunkat megmentő írástudók vagyunk?" El is mondták (róluk): „Ezek a nemes emberek *(kiün-cï)* nem kerestek hibát senkiben, önmaguk tekintetében nem tévesztették meg a világot *(wu)*." De azokat, akik semmiben sem igyekeztek hasznára lenni az égalattinak, leleplezték mint önző embereket. A támadás megtiltását és a fegyverek nyugalomba helyezését csak külsőnek tartották, belsőnek pedig az érzelmek és a vágyak mérsékletét. Kisebb és nagyobb, finomabb és durvább (gondolataikban) eljutottak egészen eddig, itt azonban megtorpantak.

4. Igazságosnak lenni *(kung)*, nem pedig részrehajlónak *(tang)*; hajlékonynak lenni *(ji)*, nem pedig önzőnek *(szï)*; határozottnak

lenni, de előítélet *(csu)* nélkül; úgy közeledni a dolgokhoz *(wu)*, hogy nem képzelünk róluk kettőt ⟨mást⟩; nem aggodalmaskodni (különböző) meggondolások miatt; nem szőni terveket tudásunk *(csi)* alapján; a dolgok *(wu)* elfogadásában nem válogatni; bármihez (v. bárkihez) egyaránt tudni csatlakozni — ezekben (is) benne van a régiség *tao*-jának módszere *(su)*. P'eng Meng, T'ien P'ien és Sen Tao[89] hallották hírét, s örültek ezeknek. Egyenlőnek kell felfogni a dolgokat *(wan-wu)*: ezt tartották alapelvüknek *(sou)*. Azt mondták: „Az ég képes betakarni, de nem képes hordozni a dolgokat. A föld képes hordozni, de nem képes betakarni a dolgokat. A nagy *tao* azonban minden dolgot átölel, s nem is képes megkülönböztetésekre." Megértették, hogy minden dolognak megvan a maga képessége és megvan a maga korlátozottsága. Ezért mondották: „Válogatással nem tudjuk átfogni az egészet, tanítással nem lehet elérni a tökéletességet. Csak a *tao* olyan, hogy mindent átölel."

Ilyenformán Sen Tao elvetette a tudást *(csi)* és megtagadta az egyénit *(ki)*, csak az elmulaszthatatlant cselekedte, s közömbös volt a dolgok iránt; ezek voltak az elvei. Azt mondta: „Mivel a tudás nem tudás, aki nyomorúságos tudásához folyamodik, az közel jut hozzá, hogy ártson vele." Felismerve alkalmatlanságát, nem vállalt hivatalt, és csak nevetett azon, hogy az égalatti milyen nagyra becsüli a kiválóakat *(sang hien)*. Teljes kötetlenségében nem is csinált semmit, és elítélte, hogy az égalatti oly nagyra tartja a szent embereket *(seng)*. Bármilyen büntetésre (készen állva is) alkalmazkodni tudott minden dologhoz *(wu)*. Nem törődött azzal, mi helyes és mi helytelen, a tilos alól is csak kibújni igyekezett. Nem ismert el mesterének semmiféle bölcsességet, s nem igyekezett megérteni az előzményeket és következményeket; s mindezt nagyra tartotta. Csak akkor ment előre, ha ösztönözték; csak akkor ment valaki után, ha vezették; forgószélként járt körbe, tollként forgolódott, malomkőként forgott körbe. (Így) megőrizte teljességét, elkerülte a fogyatkozást, mozgásban vagy nyugalomban lévén sohasem hibázott, és sohasem fordult elő vele, hogy bűnösnek tartsák. Hogy miért történt így? Mert az értelem nélküli lények *(wu)* nem ismerik az önmaguk előtérbe állításának gondját, nem ismerik a tudás alkalmazásának kötöttségeit (v. terhét); akár mozgásban vannak, akár nyugalomban, sohasem szakadnak el

az alapelvektől *(li)*, s így egész életükben nem ismerik meg a dicséretet (vagy azt, hogy bűnösnek találják őket). Ezért mondotta (Sen Tao): „Csupán azt kell elérnünk, hogy olyanok legyünk, mint az értelem nélküli lények. Semmi szükségünk kiváló és szent emberekre *(hien seng)*. Még egy földgöröngy sem veszítheti el a *tao*-t." A fenegyerekek és kiválni akarók *(hao-kie)* azonban, ha találkoztak (tanaival), kinevették őket, és azt mondták: „Sen Tao tanai nem élő emberek tetteire vonatkoznak, sokkal inkább jelentik a halott emberek törvényét *(li)*. Általuk ugyancsak különös dolgokhoz jutnánk!" T'ien P'ien-nel ugyanez volt a helyzet. P'eng Meng-tól tanult, és megtanulta azt, amit nem lehet tanítani. P'eng Meng mestere mondogatta: „A régi időkben a *tao* emberei csupán arra törekedtek, hogy eljussanak egy dolog helyességéig és ugyanazon dolog helytelenségéig. Ez a magatartás nagyon bonyolult, hogy is lehetne szavakba foglalni?"
Mindig ellentétbe kerültek az emberekkel, s nem is méltatták figyelemre őket. Nem tudták elkerülni a helytelen következtetéseket. Amit ők *tao*-nak neveztek, nem az igazi *tao* volt; amit ők helyesnek mondtak, az gyakran helytelennek bizonyult. P'eng Meng, T'ien P'ien és Sen Tao nem ismerték az (igazi) *tao*-t. Mindamellett azért valószínűleg hallottak róla valamit.

5. Az alapvetőt *(pen)* tartani finomnak s a dolgokat *(wu)* tartani durvának; mindent, ami felhalmozható ⟨mennyiséggel mérhető⟩, kevésnek tartani; szenvedélyek nélkül, egyedül a szellemek *(senming)* társaságában lakozni — ezekben (is) benne van a régiség *tao*jának módszere *(su)*. Kuan Jin és Lao Tan[90] hallottak ezekről, s örültek neki. Tanításukat az örök nemlétre *(wu-ju)* építették, s a Nagy Egyre *(t'ai-ji)* alapították. A gyengeséget és a nyomorúságot tartották külső kifejezésnek *(piao)*, a teljes ürességet és a dolgok *(wan-wu)* soha meg nem sértését pedig a belső lényegnek *(si)*. Kuan Jin azt mondta: „Aki nem ragaszkodik egyéni érdekeihez *(ki)*, annak számára a dolgok úgy jelennek meg, amilyenek. Mozgásunkban olyanok legyünk, mint a víz; nyugalmunkban olyanok, mint a tükör; feleletünkben olyanok, mint a visszhang. Legyünk oly finomak, mintha nem is léteznénk; és olyan békések, mint a tiszta víz.

Aki azonosulni tud, az harmóniát talál; aki azonban nyer, az veszíteni fog. Sohase igyekezzünk megelőzni másokat, inkább járjunk mindig mások nyomában."

Lao Tan azt mondta: „Aki tudja, mi a férfiasság, mégis megőrzi a nőiességet, az hegyipatakká lesz az égalatti számára. Aki tudja, mi a fehér ⟨ragyogás⟩, mégis megőrzi szégyenét (mellőzöttségét), az maga lesz a Völgy az égalatti számára."[91] Minden ember el tudja érni az előbbit, de egyedül ő érte el az utóbbit. Azt is mondta: „El kell fogadni az égalatti sarát ⟨visszautasítását⟩." Minden ember keresi a belső lényeget *(sī)*, de egyedül ő tudta megragadni az ürességet *(hiü)*. Semmit sem halmozott fel, s ezért volt még fölöslege is; bősége valóban hatalmas volt! Tettei könnyedek ⟨erőlködés nélkül valók⟩ voltak és sohasem pazarlóak. Nemcselekvő volt *(wu-wei)*, s kinevette az ügyeskedő *(k'iao)* embereket. Minden ember keresi a boldogságot, de egyedül tudta alkalmazkodással megőrizni (saját) teljességét. Azt mondotta: „Meg kell őrizni magunkat attól, hogy hibát találjanak bennünk." A mélységet tartotta alapnak *(ken)*, s a szerénységet vezető fonalnak *(ki)*. Azt is mondta: „A kemény: amit szét fognak morzsolni; az éles: ami ki fog csorbulni." Mindig nagylelkű és türelmes volt a dolgok *(wu)* iránt, és sohasem rövidítette meg az embereket. Elmondhatjuk róluk, hogy elérték a legnagyobb tökéletességet. Ó, Kuan Jin és Lao Tan a régi idők legnagyobb és legigazibb emberei (közül való)!

6. Csendesség és formátlanság, örök változás és állhatatlanság; halál vagy élet, együtt-levés az éggel és földdel, együtt-járás a szellemekkel *(sen-ming)*, hová tűnni oly gyorsan?, honnan jönni oly hirtelen?, az elénk terülő tízezer dolog *(wan-wu)* közül egy sem biztosít hazatérést ⟨végleges megállapodást⟩: ezekben (a gondolatokban ugyancsak) benne van a régiség *tao*-jának módszere *(su)*. Csuang Csou hallott ezekről, és örült nekik. Zabolátlan képzeletével, különös nyelvezetével, korlátokat nem ismerő ⟨gazdag jelentésű⟩ kifejezéseivel alkalomadtán szabadjára engedte (gondolatait), minden részrehajlás nélkül, elkerülve az egyoldalú látást. Mivel az égalattit ostobának és piszkosnak ítélte, nem élhetett komoly mondásokkal *(csuang-jü)*, hanem túláradó kifejezésekkel *(csi-jen)* érzékeltette a végtelen-

séget, súlyos szavakkal *(csung-jen)* fejezte ki az igazságot, és hasonlatokkal *(jü-jen)* tette szélessé (mondanivalóját). Egyedül ő járhatott-kelhetett az ég és föld szellemeivel, de sohasem volt gőgös a dolgokkal *(wan-wu)* szemben. Sohasem veszekedett azon, hogy mi helyes és mi helytelen, s így jól megfért a nemzedéke szokásaival. Írásai káprázatosak voltak, de egyformán izgattak fel mindenkit, s így senkinek sem ártottak. Nyelvezete tele volt szabálytalansággal, de rendkívül ötletesen és szemléletes módon, telítve belső lényeggel, áradva vég nélkül. Fent a dolgok alkotójával *(cao-wu-csö)* kóborolt, alant pedig barátságot kötött mindazokkal, akiket nem érdekelt az élet és halál, akik nem ismertek kezdetet és véget. Az alapvető *(pen)* tekintetében hatalmas volt és kitárulkozó, mélységes és kötetlen. A leglényegesebb *(cung)* tekintetében elmondhatjuk róla, hogy mindent összhangba hozott és a legmagasabb fokra jutott. Mindamellett a változásokra *(hua)* adott válaszaiban és a dolgokról *(wu)* adott magyarázataiban az érvei *(li)* kimeríthetetlenek voltak, és eredetüktől *(lai)* sohasem szakadtak el. Titokzatos volt, rejtélyes volt, határtalanul![92]

7. Hui Sï sok mindenhez értett *(to fang)*. Írásai megtöltöttek öt kocsit,[93] de tanai zavarosak és ellentmondóak, szavai pedig pontatlanok *(pu-csung)* voltak. A dolgok elrendezéséről *(li-wu)* ilyen gondolatai voltak:

1. „A legnagyobbnak nincs külseje: nagy Egynek nevezzük; a legkisebbnek nincs belseje: kis Egynek nevezzük."[94]
2. „Aminek nincs vastagsága, és nem lehet felhalmozni, annak nagysága ezer mérföld (is lehet)."[95]
3. „Az ég és a föld egyenlő magas; a hegyek és a mocsarak egy szinten vannak."[96]
4. „Mikor a nap éppen középen áll, máris lefelé tart; s mikor egy dolog *(wu)* éppen megszületik, máris a halálhoz érkezett."[97]
5. „A nagy azonosság *(t'ung)* különbözik a kis azonosságtól, ezért beszélünk kis azonosságról és (kis) különbözőségről *(ji)*; a dolgok *(wan-wu)* mind azonosak és mind különbözők, ezért beszélünk nagy azonosságról és (nagy) különbözőségről."[98]
6. „A Délnek nincs határa és mégis van határa."[99]
7. „Ma megyek Jüe-be és tegnap odaérek."[100]

8. „A folytatólagos karikát ⟨lezárt kört⟩ szét lehet darabolni."[101]
9. „Én ismerem az égalatti ⟨a világ⟩ középpontját: Jen-től északra és Jüe-től délre van."[102]
10. „Egyetemesen szeretek *(fan-ai)* minden létezőt *(wan-wu)*: a világ *(t'ien-ti)* egy-testű *(ji-t'i)*."[103]

Hui Sï ezekkel a gondolatokkal nagy feltűnést keltett az égalattiban, és megismertette (gondolatait) a vitatkozókkal *(pien-csö)*. S az égalatti minden vitatkozója gyönyörűséget talált azokban.

1. „A tojásnak tolla *(mao)* van."[104]
2. „A kakas háromlábú."[105]
3. „Jing-ben benne van az égalatti."[106]
4. „A kutyát juhnak (is) lehet nevezni."[107]
5. „A lónak tojása van."[108]
6. „A kecskebékának farka van."[109]
7. „A tűz (önmagában) nem forró."[110]
8. „A hegy a szájból indul ki."[111]
9. „A kerék nem forog a földön."[112]
10. „A szem nem lát."[113]
11. „A jel *(csï)* nem éri el (a tárgyat). A tárgy *(wu)* sohasem ér véget."[114]
12. „A teknősbéka hosszabb, mint a kígyó."[115]
13. „A szögvas nem négyszögletes, a körző nem tud köröket csinálni."[116]
14. „A csaplyuk nem zárja körül a csapot."[117]
15. „A repülő madár árnyéka sohasem mozog."[118]
16. „A gyors nyíl (szállhat) bármily sebesen, van olyan időpont, amikor se előre nem halad, se meg nem áll."[119]
17. „A kutyakölyök nem kutya."[120]
18. „Egy sárga ló meg egy fekete ökör: három."[121]
19. „A fehér kutyakölyök: fekete."[122]
20. „Az árva csikónak sohasem volt anyja."[123]
21. „Ha egy egy láb hosszú botnak naponta elvesszük a felét, tízezer nemzedék sem ér (a felezés) végére)."[124]

A vitatkozók *(pien-csö)* ezekkel a gondolatokkal felelgettek Hui Sïnek egész életében, vég nélkül.

Huan T'uan és Kung-szun Lung, akik a vitatkozók követői voltak, megcsalták az emberek szívét, megváltoztatták ⟨tévútra vezették⟩ az emberek gondolatait. Le tudták győzni az emberek száját, de nem tudták megnyerni az emberek szívét. Ez volt a vitatkozók (örökös) köre ⟨korlátozottsága⟩.

Hui Sï nap mint nap alkalmazta tudását *(csï)* az emberekkel való vitatkozásban, de különösen az égalatti vitatkozóival (beszélgetve) gyártott rendkívüli (mondásokat). Ez volt (működésének) alapvonása.

Így hát Hui Sï a saját ékesszólását a legnagyobb kiválóságnak *(hien)* tartotta, mondván: „Csak az ég és föld nagyobb!" Ki akarta terjeszteni és meg akarta őrizni hatalmát, de (ehhez) hiányzott a helyes módszere *(su)*. Akadt egyszer Délen egy különös ember, Huang Liao-nak hívták, aki megkérdezte tőle, hogy miért nem szakad le az ég, és miért nem süllyed le a föld, s hogy mi az oka szélnek, esőnek és mennydörgésnek. Hui Sï tétovázás nélkül felelt neki, gondolkodás nélkül válaszolt a kérdésekre.[125] Egyetemes módon beszélni tudott minden dologról *(wan-wu)*, pihenés nélkül egyre csak beszélt, rengeteget, vég nélkül, és ha úgy gondolta, hogy keveset mondott, újabb rendkívüli dolgokat tett hozzá. Ellentétbe került az emberekkel: ez volt a valósága *(sï)*; de ő azt akarta, hogy „legyőzi az embereket": ez legyen a neve *(ming)*. Így aztán a sokasággal *(csung)* sohasem fért össze. Gyenge lévén az erényben *(tö)* s erős ⟨erőszakos⟩ lévén a dolgok *(wu)* iránt: útja rejtett ösvény volt csupán!

A világegyetem *(t'ien-ti) tao*-jának szempontjából Hui Sï képességének ⟨érdemének⟩ az tudható be, hogy olyan tevékeny volt, akár egy szúnyog vagy egy légy. S mi hasznot hajtott a világnak *(wu)*? Elég lett volna felismerni az Egyet és többet ért volna róla néhány szó. Hui Sï azonban nem volt képes ezzel megelégedni, inkább szétszórta (figyelmét) a tízezer dologra, telhetetlenül, csakhogy a végén az ügyes vitatkozás *(san pien)* biztosítsa hírnevét *(ming)*. Mily sajnálatos! Hui Sï minden tehetségével *(c'ai)* is csak céltalanul vándorolt, semmit el nem érve, utána ment minden dolognak *(wan-wu)*, soha vissza nem térve (a helyes alapelvhez). Mint aki kiabálással akarja elnémítani a visszhangját, vagy aki versenyt akar futni saját árnyékával. Milyen szomorú is ez!

JEGYZETEK

CSUANG-CÏ

I. A SZABAD KÓBORLÁS

[1] Dél homálya — talán Dél tengere, Dél vizei. — Az egész történet megtalálható még egy, feltehetően régibb, de kevésbé világos változatban is, a lefordított szöveg előtt, az I. könyv legelején. A fordításban olvasható változatot a következő szavak vezetik be: „Ez már a T'ang-nak Ki-hez intézett kérdéseiben is megtalálható", amely mondat valószínűleg egy régi feljegyzésre utal.

[2] Szung Jung-cï — antikonfuciánus filozófus; lásd Szung K'eng néven a *Meng-cï* VI B, 4.-ben; s vö. még a *Meng-cï* 76. jegyzetével *(Kínai filozófia. Ókor. Első kötet)*.

[3] Lie-cï — „Lie mester", Lie Jü-k'ou, állítólag egy régi taoista filozófus. A *Csuang-cï*-ben hat említése olvasható (I, VII, XVIII, XXI, XXVIII és XXXII. könyv), anélkül azonban, hogy bármit is megtudnánk belőlük Lie-cï életéről. Valószínű, hogy ilyen filozófus sohasem élt, s alakja egyike Csuang-cï kedvelt megszemélyesítéseinek. A szövegünkben olvasható utalásból arra gondolhatunk, hogy legfeljebb valamiféle régi sámán lehetett. A Csuang-cï-utalások felhasználásával az i. e. II. században összeállítottak egy *Lie-cï* című könyvet is, amely később a taoizmus egyik kánonja lett. (Vö. *Az „egoista" Jang Csu* című bevezetésünkkel a *Kínai filozófia. Ókor. Első kötet*ben).

[4] Jao: a konfuciánus mítoszok eszményi uralkodója. Hiü-ju: azáltal, hogy nem fogadja el Jao trónját, az önzetlenség mintaképe.

[5] Kien-wu: Cs'u-beli személy, Szun-su Ao főminiszter kortársa Csuang fejedelem idejében, az i. e. VII. és VI. század fordulóján. Lien-su: ismeretlen személy.

[6] Cie-jü — „Cs'u bolondja", közélettől visszavonult „bölcs"; lásd a *Lun-jü* XVIII, 5.-et és az ehhez fűzött 166. jegyzetet az *Első kötet*ben. Csuang-cï ezt a legendás alakot többször is említi.

[7] Az égi Han-folyó — a Tejút.

[8] Jüe: déli, partvidéki fejedelemség, amelynek őslakói minden valószínűség szerint ausztro-ázsiai eredetűek voltak.

[9] A Fen-folyó — a Huang-ho egy mellékfolyója.

[10] Hui-cï — Hui Sï, az egyik legnevesebb kínai „szofista", „vitatkozó" filozófus, Csuang-cï kortársa. Kötetünkben még többször találkozunk a nevével. Paradoxonjaiból tízet a *Csuang-cï* XXXIII, 7. őrzött meg; lásd ott, s vö. még 93. jegyzetünkkel.

[11] Wei — a Cin fejedelemség felbomlásakor (i. e. 400 körül) keletkezett három fejedelemség egyike, Csuang-cï szülőhazája. Fővárosa Liang volt. (Vö.: *Meng-cï* I A és jegyzetei az *Első kötet*ben.)

[12] Wu és Jüe: két egymással szomszédos déli, „barbár" fejedelemség. A vízi csata a Jang-cï-kiang-on lehetett, s a győzelmet — történetünk szerint — a kenőcs biztosította a Wu-belieknek.

[13] A tussal festett zsinór — ácsok mérőszerszáma.

II. A DOLGOK EGYENLŐSÉGÉRŐL

[14] Nan-kuo Cï-k'i — erről a *Csuang-cï*-ben többször is emlegetett filozófusról semmit sem tudunk, a név jelentése: „K'i, a déli külvárosban lakó mester".

[15] Jen-cs'eng Cï-ju — K'i mester (Cï-k'i) tanítványa.

[16] A mondás Hui Sï paradoxonjai közt olvasható a *Csuang-cï* XXXIII, 7.-ben.

[17] Az isteni Jü — a mitikus Hia-dinasztia megalapítója, eredetileg konfuciánus mítoszok hőse, de a motisták is hivatkoztak rá.

[18] A másik neves „szofista" filozófus, Kung-szun Lung a hagyomány szerint ezeket az „elméleteket" hirdette (vö. kötetünkben a *Kung-szun Lung-cï* II. és III. fejezetével). Kung-szun Lung maga azonban feltétlenül sokkal fiatalabb volt, mint Csuang-cï.

[19] Szi Sï: legendák eszményi szép nője, akit a történet szerint Jüe fejedelme azért ajándékozott oda ellenségének, Wu fejedelmének, hogy elbűvölje szépségével, s ő legyőzhesse.

[20] Csao Wen és K'uang zenemester: Cin fejedelemség híres muzsikusai. Egy magyarázat szerint a szofista Hui Sï is foglalkozott zenével, ezért említi őt a szöveg a két muzsikussal együtt. A következőkből azonban nyilvánvaló, hogy Csuang-cï a Hui Sï-féle logikai megkülönböztetések evilági hívságosságáról beszél.

[21] A kemény és a fehér — utalás a „vitatkozók" paradoxonjaira; vö.: *Csuang-cï* XXXIII, 7., *Kung-szun Lung-cï* V. és a motista logikai szövegek, valamennyi kötetünkben.

[22] Négy „szofista", „vitatkozó" paradoxon.

[23] A *Tavasz és Ősz* című könyv Lu fejedelemség krónikája i. e. 722-től i. e. 484-ig; a hagyomány szerint maga Konfuciusz írta. Erről a könyvről „Tavasz és Ősz" korszaknak nevezik a felölelt időszakot is.

[24] A régi kínai elképzelés szerint az ég kerek, a föld pedig négyszögletes. Szövegünkben a „kerek" egyben a természet önmagában lezárt világára, a „szögletes" pedig a mesterségesen szabályozott földi világra vonatkozik.

[25] Cung, Kui és Sziü-ao: mítoszbeli törzsek vagy fejedelemségek Jao idejében (akinek Sun, a későbbi utód, még csak főminisztere).

[26] Utalás egy nagy szárazság emlékét őrző mítoszra, amely szerint egy napon egyszerre tíz nap kelt fel, de kilencet lelőtt közülük Ji, a nagy íjász.

[27] Nie-k'iüe és Wang-ji: mítoszbeli bölcsek Jao idejében.

[28] Mao Ciang és Li Ki: két híres női szépség. Mao Ciang a legenda szerint Szi Sï (lásd 19. jegyzetünket) kortársa, s ugyancsak Jüe-beli. Li Ki pedig egy határfelvigyázó leánya, akit Cin fejedelme elfogott és asszonyává tett; történetét lásd a szöveg következő fejezetében.

[29] Kiü-c'iao és Cs'ang-wu mester: költött alakok.

[30] A Sárga Uralkodó — Huang-ti, mitikus uralkodó, a taoisták afféle védőszentje.

[31] Ezek a mondatok elismerik a szofista paradoxonokról, hogy nem egészen légből kapott ostobaságok. A XXXIII, 7.-ben olvasható: „A tojásnak tolla

van". Csuang-cï bírálata (a költött Cs'ang-wu szájába adva): az ilyesféle paradoxon „túlságosan korán tervez".

[32] Lásd 28. jegyzetünket.

[33] Az itt következő szavak szövegromlás következtében nem értelmezhetők.

III. AZ ÉLETERŐ TÁPLÁLÁSA

[34] Wen-hui fejedelem — azonos Hui királlyal, Wei fejedelemség (amelynek fővárosa Liang) uralkodójával (i. e. 370—319). Vö.: *Meng-cï* I A és jegyzetei az *Első kötet*ben.

[35] Az „Eperfa-erdő" tánca: T'ang-nak, a félig-meddig legendás Sang-Jin dinasztia alapítójának hivatalos muzsikája. King-sou muzsikája: a mitikus Huang-ti (Sárga Uralkodó) zenéje.

[36] Kung-wen Kien — ismeretlen személy; a családnév Wei-beli családé.

[37] C'iu Sï-ről, az állítólagos Lao-cï állítólagos barátjáról vagy tanítványáról semmi bizonyosat nem tudni.

VI. A HATALMAS ŐSATYA ÉS MESTER

[38] Hu Pu-kie: csak azt mondják róla, hogy a régi idők egy kiválósága. Wu-kuang: a mítosz szerint Huang-ti idejében élt és hét hüvelyk hosszú volt a füle. Po-ji és Su-c'i: az önzetlenség konfuciánus hősei (lásd a *Lun-jü* 62. jegyzetét az *Első kötet*ben). Ki fejedelme: Sang-Jin házi herceg, akit a dinasztia utolsó uralkodója fogságban tartott (vö.: *Lun-jü* XVIII, 1., valamint a *Hung-fan* 1. jegyzete az *Első kötet*ben). Sziü-jü: egyesek szerint Pi-kan-nal, az említett Sang-Jin uralkodó másik nagybátyjával azonos (vö.: *Lun-jü* XVIII, 1. és az ehhez fűzött jegyzet az *Első kötet*ben). Ki-t'o: azonosíthatatlan személy. Sen T'u-ti: Sang-Jin kori férfiú, aki követ kötött a nyakába s a Huang-ho-ba ölte magát.

[39] Hi-wei és Fu-hi: afféle kultúrhéroszok. A Wei-tou csillagkép: a Nagymedve. K'an-p'ei: a K'un-lun hegy szelleme, akinek emberarca és állatteste van. Feng-ji: a Huang-ho istene. Kien-wu: a T'ai-san hegység istene. Csuan-hiü: egy mitikus uralkodó. Jü-k'iang: az északi sark istene. Szi-wang-mu: a „Nyugati Királyi Anya". P'eng-cu: egy nyolcszáz évet élt mitikus alak. Fu Jüe: a Sang-Jin házi Wu-ting alacsony sorból felemelt főminisztere, aki az Ijász és a Skorpió csillagképekre szállott.

[40] Nan-po Cï-k'ui: talán azonos Nan-kuo Cï-k'i-vel (lásd 14. jegyzetünket). A Niü-jü név jelentése: „Asszonyi Báj".

[41] Pu Liang-ji: ugyancsak költött alak.

[42] A válasz értelme: nem tudni pontosan, ki tanított meg engem a titokra, de másképpen a dolog elképzelhetetlen.

[43] Cï-szï, Cï-jü, Cï-li és Cï-lai: négy költött személy.

[44] A zárójelbe tett mondatok minden bizonnyal csak a könyv 1. fejezetében vannak a maguk helyén (lásd ott).

[45] A *mo-je* kard — másképpen Mo-ja, Kan-ciang v. Kan-ciang Mo-ja: egy Wu-beli fejedelem páratlanul értékes kardja.

[46] Cï Szang-hu: valószínűleg Cï-szang Po-cï *(Lun-jü* VI, 1.). Meng Cï-fan: valószínűleg Meng Csï-fan *(Lun-jü* VI, 13.). Cï K'in-csang: valószínűleg K'in Lao (Cï-k'ai, Cï-csang), Konfuciusz egy kevéssé ismert tanítványa *(Lun-jü* IX, 6.).

[47] Cï-kung — Konfuciusz egyik leghíresebb tanítványa.

[48] Jen Hui — Jen Jüan, Cï-jüan, Konfuciusz kedvenc tanítványa. Csung-ni: K'ung-cï, Konfuciusz.

[49] Meng-szun C'ai — az egyik nagy Lu-beli család sarja.

[50] Ji-er cï: „Fecskefióka". Hiü-ju: akinek Jao felajánlotta a trónját (I, 2.); Csuang-cï itt is szembeállítja Jao-val, a konfuciánusok eszményképével.

[51] Wu-csuang egy szépségéről, Kiü-liang pedig erejéről híres személy.

VIII. ÚSZÓHÁRTYA A LÁBUJJAK KÖZÖTT

[52] Li-csu — a mítosz szerint Huang-ti idejében élt, s olyan élesen látott, hogy száz lépés távolságból is meg tudott különböztetni egy őszi pihét.

[53] Huang-csung és Ta-lü: a tizenkét régi síphang hangjai. K'uang zenemesterről lásd: II, 5.

[54] Ceng Sen: Ceng-cï, Konfuciusz legjelentősebbnek tartott tanítványa, a gyermeki kegyelet erényének *(hiao)* példaképe; vö. *Konfuciusz tanainak két rendszerezése* című bevezetésünkkel az *Első kötet*ben. Sï C'iu: „Jü, az írnok", akit Konfuciusz egyenessége miatt dicsért; *Lun-jü* XV, 6. és a 147. jegyzet.

[55] Jang Csu és Mo Ti fennmaradt tanításait lásd az *Első kötet*ben. Érdekes, hogy a szöveg mindkettőjüket nagy „vitatkozó"-ként (logikusként) említi.

[56] A Három Dinasztia — a legendás Hia, Sang-Jin és Csou uralkodóházak.

[57] Po-ji (és Su-c'i) történetét lásd a *Lun-jü* 62. jegyzetében. Rabló Csï: egy legenda szerint a *Lun-jü*-ben többször említett erényes férfiú, Liu-hia-beli Hui fivére.

[58] Su-er — mítoszbeli alak Huang-ti idejében, aki íze alapján meg tudta különböztetni két folyó vizét.

XVII. AZ ŐSZI ÁRADÁS

[59] A Folyó: a Huang-ho. Ennek istene a Folyó Véne *(Ho-po)*, akinek az ősidőkben szép leányokat kellett feláldozni engesztelésül. Azonos a VI. könyvben említett Feng-ji-vel (lásd 39. jegyzetünket). Szövegünkben a korlátolt konfuciánus bölcsesség megszemélyesítője, szemben a „taoista" Zso-val, a tengeristennel.

[60] A Wei-lü szikla — hatalmas szikla a mesebeli Keleti Tengerben.

[61] Az Öt Uralkodó: a mítoszok első kínai uralkodói (köztük Huang-ti). A három király: a legendás Hia-, Sang-Jin és Csou-dinasztia alapítói.

[62] Vö.: *Lao-cï* XXXVIII.

[63] Jao-t Sun, Sun-t pedig Jü (Nagy Jü) követte a trónon. Lehetséges azonban, hogy a szöveg így fordítandó: „Jao és Sun lemondott a trónról, s (mégis) uralkodók (maradtak)", mert akiknek felajánlották az uralkodást, azok ezt elutasították maguktól.

[64] Csï-kuai (vagy Cï-kuai). Jen fejedelemség egy ostoba fejedelme Csuang-cï idejében. A történet szerint miniszterе javára lemondott trónjáról, remélve, hogy az nem fogadja el; a miniszter azonban elfogadta. Csï-kuai fia később megpróbálta visszaszerezni a trónt, de ebből „felfordulás" lett, és C'i bekebelezte Jen-t.

[65] T'ang a Sang-Jin dinasztia, Wu pedig a Csou dinasztia hadvezér alapítója.

[66] Po-kung — Cs'u-beli herceg Konfuciusz idejében, akit a *Mo-cï* 39. fejezete is említ (lásd a *Mo-cï* 82. jegyzetét is az *Első kötet*ben); megrágalmaztatván Cseng-be menekült, onnan bosszút forralt, de elbukott.

[67] Utalás egy samanista varázslásra (vö. a Lie-cï-re való utalással az I, 1.-ben).

[68] Vö.: *Lun-ju* IX, 5. és XI, 22.

[69] Jang Hu — Jang Huo (lásd a *Lun-ju* XVII, 1.-et és a 156. jegyzetet).

[70] Kung-szun Lung: az ismert szofista filozófus. A Wei-beli Mou (Wei Mou): Csuang-cï ismerőse, talán követője is.

[71] Jü: a legendás Hia-dinasztia alapítója, Sun utóda; az áradásokhoz lásd a *Hung-fan* 3. jegyzetét az *Első kötet*ben. T'ang: a Sang-Jin dinasztia hadvezér alapítója.

[72] Sárga Forrás — az alvilág folyója.

[73] A történet más forrásból nem ismeretes. Han-tan: Csao fejedelemség fővárosa.

[74] A P'u folyó — a Huang-ho egyik mellékfolyója.

[75] Cs'u királya — minden bizonnyal Wei király, aki i. e. 339-től i. e. 330-ig uralkodott.

[76] A teknősbékákat az uralkodók jóslásra használták (vö. a *Lun-jü* V, 7.-kel és a hozzáfűzött jegyzettel).

[77] Liang — a nyugati Wei fejedelemség fővárosa (vö. a *Meng-cï* I A-val és jegyzeteivel).

[78] A *wu-t'ung* fa: igen nagyra becsült, értékes fa (Sterculia platanifolia).

[79] A *luen*-gyümölcs: egyes kommentárok szerint „bambuszmag", amelyen a mesebeli főnix él.

[80] Hao — folyó a mai Anhui tartományban.

XXXIII. AZ EGALATTI (ISKOLÁI)

[81] A négy könyv a szövegben: *Si (king)*, *Su (king)*, *Li* és *Jo*. A két utóbbi nem maradt ránk Csou-kori formájában. A *Szertartások feljegyzései (Li ki)* a Han-korban íródott, ennek 17. fejezete a *Feljegyzések a zenéről (Jo ki)*.

[82] A Cou- és Lu-beli írástudók — Konfuciusz és Meng-cï.

[83] *Változások Könyve (Ji king)*: lásd az *Első kötet*ben. *Tavasz és Ősz (Cs'un-c'iu)*: Lu fejedelemség krónikája, amely nagy figyelmet szentel az események hivatalos megnevezésének.

[84] K'in Ku-li — K'in Hua-li, K'in-cï: Mo Ti legjelentősebb tanítványa; lásd az *Első kötet*ben.

[85] Sziang-li K'in (Sziang-li cï): a „déli" motista iskola feje, aki állítólag egy könyvecskét is írt. Nevét megőrizte a *Han Fei-cï* 50. fejezete is (lásd kötetünkben). Wu Hou (Wu Hou-cï): Sziang-li K'in tanítványa. K'u Hu és Ji Cs'i (vagy Ki Cs'i): más forrásból nem ismeretes „déli" motisták. (Az utóbbi nem azonos a *Meng-cï* III A, 5.-ből ismert Ji Csï-vel!) Teng-ling cï: „déli" motista, aki állítólag egy könyvet is írt; a *Han Fei-cï* is említi az 50. fejezetben. A *Motista kánon (Mo-king)*: a mai *Mo-cï* két fejezete (I. *kánon* és II. *kánon*), amelynek logikai érdekű tételeit a motista hagyomány minden bizonnyal magának Mo Ti-nak tulajdonította (lásd kötetünkben).

[86] A patriarchális családi ritusok szerint az elhunyt nagyapát a temetési szertartásokon fiúunokája „személyesítette meg". A motisták vallási és katonai jellegű szervezetéről lásd *Mo Ti harca a konfucianizmus ellen* című bevezetőnket az *Első kötet*ben.

[87] Szung Hing — azonos Szung K'eng-gel és Szung Jung-cï-val (vö.: *Meng-cï* VI B, 4. és 76. jegyzet; *Csuang-cï* I. könyv és 2. jegyzet). Jin Wen (Jin Wen-cï): az i. e. IV. század végén és a III. század elején élt filozófus, egy hagyomány szerint Kung-szun Lung tanítványa, nevét egy apokrif könyvecske is címeként viseli.

[88] A Hua-san kalap — egy két csúcsán és alján lapos kalap, amit a C'i-beli Sziüan fejedelem (i. e. 320—302) által alapított filozófiai akadémia tagjai viseltek megkülönböztető jelvényként.

[89] P'eng Meng, T'ien P'ien és Sen Tao: az i. e. IV. század második felében élt filozófusok. A két utóbbit együtt emlegeti a *Sziün-cï* 6. fejezete is (lásd kötetünkben); Sen Tao-ról szól még a *Sziün-cï* 21. fejezete és a *Han Fei-cï* 40. fejezete is (kötetünkben).

[90] Lao Tan (Lao-cï): a *Lao-cï* vagy *Tao tö king* állítólagos szerzője. Kuan Jin (Kuan Jin Hi): a taoista legenda szerint a Han-ku hágó (v. kapu) őre, aki rávette az állítólagos Lao-cï-t, hogy mielőtt a sivatagba vetné magát, írja meg és adja át neki művét, a *Tao tö king*-et. (Ez a legenda ellentmond Csuang-cï történetének Lao-cï haláláról: III, 4.)

[91] Vö.: *Lao-cï* XXVIII. A további Lao-cï „idézetekhez" lásd például a *Lao-cï* XXII fejezetét.

[92] Csuang-cï-nek ez a mértéktelen dicsérete nyilvánvalóan egy lelkes tanítványától származik. E tanítvány, az egész XXXIII. könyv szerzője, Csuang-cï-t a taoizmus betetőzőjeként magasztalja, de figyelemre méltó, hogy számára a taoizmus mégis csak egy a sok iskola közül. A könyvnek ez a szintézisretörekvése az ugyanebben a korban (i. e. III. század közepe) diadalra jutó legizmus szellemével rokon.

[93] Hui Sï (Hui-cï): a neves „vitatkozó", akit Csuang-cï többször emlegetett. Írásairól mit sem tudunk, csupán néhány paradoxonja maradt ránk. A szövegünkben most következő tíz mondáson kívül csak a *Sziün-cï* 3. fejezetében olvashatjuk még a következő ötöt:

„(1) A hegyek és a tavak egy szinten vannak; az ég és a föld összehasonlítható *(pi)*.
(2) C'i és C'in egymásra helyezett (fejedelemségek).
(3) Ami bemegy a fülön át, a szájon át megy ki.
(4) Az asszonynak szakálla van.
(5) A tojásnak tolla van.
Ezeket az állításokat *(suo)* igen nehéz fenntartani, Hui Sï és Teng Szi (Teng Szi-cï) azonban képesek voltak erre."
— Az első mondás a szövegünkben olvasható tíz közül a 3.-nak egy változata. A második értelme valószínűleg az, hogy a nagy Egy szempontjából C'i és C'in fejedelemség sincs messze egymástól. A harmadik értelme nem világos (vö. a szövegünkben következő huszonegy paradoxon 8.-ával). A negyedik mondásnak a kínai szövege is kétséges. Az ötödik azonos a huszonegy paradoxon 1.-ével.

[94] Hu Sï szerint a „nagy Egy" a tér, a „kis Egy" pedig az idő. Feng Ju-lan szerint a *Csuang-cï* XVII, 2.-ben felvetett probléma (ti. hogy vajon mit nevezhetünk nagynak és kicsinynek) egy megoldási kísérlete: a legnagyobb az, aminek már nincs külseje, a legkisebb pedig az, aminek már nincs belseje.

[95] Feng Ju-lan e mondáshoz felhívja a figyelmet a *Csuang-cï* III, 2.-re, amelyben a *tao* szerint művészkedő szakács kése pengéjének „nincsen vastagsága"; s szerinte a vastagság nélküli felület nagyságáról van szó. Más értelmezés szerint: ami valamely szempontból elenyészően kicsiny, más szempontból igen nagy lehet.

[96] Egy felfogás szerint ez a mondás, akárcsak az előző kettő, a külvilág dolgainak a *tao* szempontjából való relativitására és azonosságára vonatkozik. (Vö. a 93. jegyzetben olvasható *Sziün-cï*-idézettel.)

[97] A mondás második felében a *fang seng fang szï* („mikor . . . éppen megszületik, máris a halálhoz érkezett") szavak fordítása úgy is megoldható, ahogyan a *Csuang-cï* II, 3.-ban tettük: „Ami . . . az egyik oldalról élet, az más oldalról halál." Megítéléséhez tanulságos az egész *Csuang-cï* II.

[98] Vö. a *Sziün-cï* 22. fejezetével (kötetünkben).

[99] Értelme esetleg: a végtelent csak korlátoltan foghatjuk fel. Hu Sï szerint a 3, 6, 7 és 9. mondás mögött az a felismerés húzódik meg, hogy a föld gömb alakú és forog.

[100] A mondást Csuang-cï a II, 3.-ban idézi és bírálja. Eredeti értelme alighanem annyi, hogy az idő is relatív. Hu Sï felfogását lásd 99. jegyzetünkben.

[101] Feng Ju-lan e mondáshoz idézi a *Csuang-cï* II, 4.-ből: (a dolgok) „különbözőségük által léteznek önállóan, és önálló létük által pusztulnak el". Az idézettel azonban ez a mondás nem lesz világosabb. Esetleg azt is jelentheti, hogy a karikát feldarabolhatjuk, de ezzel megszüntetjük karika-voltát.

[102] Jen: a legészakibb fejedelemség; Jüe: a legdélibb fejedelemség. A mondás értelme Feng Ju-lan szerint: a végtelen világban mindenütt lehet a középpont. Hu Sï felfogását lásd 99. jegyzetünkben.

[103] A mondás egyrészt az „egyetemes szeretet" motista gondolatának további általánosítása, kiterjesztése a természetre is, másrészt pedig — a szóhasználatból is megítélhetően — a világ *anyagi egységét* hirdeti. Vö. még: *Csuang-cï* II, 6.

[104] A mondást Sziün-cï is megőrizte (lásd 93. jegyzetünkben). Értelme: a tojásnak potenciálisan tolla van. Csuang-cï bírálja ezt az állítást: II, 9. és a 31. jegyzet.

[105] Hagyományosan Kung-szun Lung-nak tulajdonított mondás (vö. a *Kung-szun Lung-cï* IV. fejezetével, kötetünkben). Értelme egy régi kínai kommentátor szerint: a kakasnak, hogy a lábait mozgatni tudja, még szellemre *(sen)* is szüksége van. Feng Ju-lan idézi hozzá a *Csuang-cï* II, 6.-ból: „Az egy és a szavak: kettő"; s szerinte az értelem: a „kakasláb" elvont fogalma („szava") egy, s ezenkívül ott a kakas két konkrét lába.

[106] Jing: Cs'u fejedelemség fővárosa. A mondás értelme talán: minden fejedelem az „égalatti" urának hiszi magát, s azzá is lehet.

[107] Értelme: az elnevezés konvenció dolga.

[108] Értelme talán: a lónak is van olyasmije, amiből kicsinyei kifejlődnek.

[109] Értelme esetleg: a kecskebékának is van olyasmije, ami belőle nő ki. Egy más felfogás szerint a „kecskebéka" jelentésű *ting-cï* szó „szög"-et is jelent, s a szó kettős értelme a mondás alapja, valahogy így: a szögnek ugyan nincs farka, de hát ez a szó egy állatot is jelent, nos, akkor talán farka is lehet.

[110] Értelme talán: ha nem érzékeljük, a tűz számunkra nem forró.

[111] A mondás megfejthetetlennek látszik. A *Sziün-cï*-ben fennmaradt harmadik mondással összevetve (lásd 93. jegyzetünket) esetleg: a hegy szó a szájunkból indul ki. Más találgatás: „A hegy szájat ⟨visszhangot⟩ bocsát ki magából".

[112] Feng Ju-lan szerint: a kerék, azaz a fogalom, a kerék általában, nem gurul; egy konkrét kerék gurul, de ez sem a földön általában, hanem egy konkrét, kicsiny föld-sávon; ugyanúgy, ahogyan a fehér ló nem azonos a lóval általában.

[113] Ugyancsak Kung-szun Lung-nak tulajdonított mondás (vö. a *Kung-szun Lung-cï* V. fejezetével, kötetünkben). Értelme: az ember lát, nem a szeme (a *Kung-szun Lung-cï* V. fejezetében: a szellem *(sen)* lát).

[114] Vö. a *Kung-szun Lung-cï* III. fejezetével és jegyzeteivel.

[115] Értelme: a teknősbéka rövid, de hosszú életű, míg a kígyó hosszu, de rövid életű.

[116] Az egyik felfogás szerint: a négyszögletes és a kör fogalma nem azonos a konkrét négyszögekkel és körökkel. Más értelmezés: az ember csinál négyszögeket és köröket, nem a szerszámai.

[117] Az előbbi két felfogás mintájára: *a)* csak egy konkrét csaplyuk zárhat körül egy konkrét csapot, *b)* az ember zárja körül csaplyukkal a csapot.

[118] Értelme talán: a repülő madár árnyéka minden pillanatban más és más, de nem mozgó, hanem minden egyes pillanatban álló valami. Más értelmezés: nem az árnyék mozog, hanem a madár.

[119] Értelme esetleg: ha a szálló nyíl mozgását egyetlen pillanatban vizsgáljuk, akkor abban az elvont helyzetben „se előre nem halad, se meg nem áll".

[120] Értelme: egy konkrét kutya nem a kutya általában. A mondás megtalálható a motista logikai kánonokban is.

[121] A mondás nagyon kétséges. Talán: mert egy sárga ló (1) egy fekete ökörtől színében is (2), más-állat voltában is (3) különbözik.

[122] Az egyik lehetőség: a fehér kutyakölyköt akár feketének is mondhatnánk, hiszen a név csak konvenció. A másik: a fehér más körulmények (például megfelelő világítás) közepette fekete is lehet.

[123] Értelme: amikor a csikónak még volt anyja, akkor még nem volt árva.

[124] A mondás értelme világosan a végtelen oszthatóság. A gondolat megtalálható a motista „vitatkozók" szovegeiben is.

[125] Figyelemre méltó megjegyzés Hui Sï és a szofisták természetfilozófiai érdeklődéséről és tudásáról, amely egyébként kitapintható a paradoxonokban is.

A KÍNAI SZOFISTÁK

A Hui Sï-t követő nemzedék szofistái közül kettőnek csupán a nevét ismerjük: Huan T'uan nevét a *Csuang-cï* XXXIII, 7. említi, Ti Cien-ét pedig a *Lü-sï cs'un-c'iu* (XIII, 4; XVIII, 5, 6.); a harmadiknak, Kung-szun Lung-nak azonban fennmaradt néhány töredéke a *Kung-szun Lung-cï* című munkában, neki (vagy többek közt neki is) tulajdonított paradoxonokat idéz a *Csuang-cï* XXXIII, 7., és az ő szájába ad hét paradoxont a *Lie-cï* IV, 13. Ez utóbbiak kötetünkben nem találhatók meg, ezért itt idézzük őket: „Kung-szun Lung bolondot csinálva Wei királyából, azt mondta: 1. Vannak fogalmaink, de nem elménkből (származnak?). 2. Vannak jeleink, de nem érik el (a tárgyat). 3. Vannak tárgyak, de nem tudjuk kimeríteni őket. 4. Van árnyékunk, de az nem mozog. 5. Egy hajszál kihúz ezer *kiün*-t. 6. A fehér ló nem ló. 7. Az árva borjúnak sohasem volt anyja." A *Lie-cï* az i. e. II. századból való; összeállítója elsősorban a *Csuang-cï* szövegére támaszkodott, de feltehetően más hagyományokat is felhasznált.

Kung-szun Lung több forrásból rekonstruálhatóan az i. e. IV. század utolsó negyedében született és valószínűleg a III. század közepéig élt. Ő is Wei-beli volt, szoros szálak fűzték Csung-san fejedelméhez, Mou herceghez (Wéi-beli Mou), később a Jen-beli Csao király (i. e. 312—279.) udvarába megy, majd a Csao-beli Hui (i. e. 298—266) udvarába. Csao-ban sokáig élt, még i. e. 259—258-ban is ott találjuk, amikor C'in seregei eredménytelenül ostromolják annak fővárosát, Han-tan-t. Látható ebből, hogy Kung-szun Lung, akárcsak Hui Sï, megint csak nem volt „visszavonult bölcs", hanem kivette részét a politikából is.

A Kung-szun Lung-nak tulajdonított „nagy témákról", mint például a „fehér ló nem ló" vagy a „kemény és fehér" témája, kimutatták, hogy a kínai filozófiában már őelőtte is felbukkantak (vö. például: *Meng-cï* VI A. 3—4., *Kínai filozófia. Ókor. Első kötet*). Nyilvánvaló, hogy ismét a kor levegőjében levő gondolatok ezek, amelyek feszе-

getésével több szofista és nem-szofista is foglalkozhatott. Mégis, a Kung-szun Lung-nak tulajdonított paradoxonok ezeket az ismert témákat egy eléggé határozott céllal fogalmazzák meg, s így Kung-szun Lung neve alkalmasnak látszik arra, hogy kapcsolatba hozzuk a kínai szofisztika egyik áramlatával. Azok az erőfeszítések, amelyek rekonstruálni próbálták Hui Sï és Kung-szun Lung „rendszerét", annyit azért feltártak e két filozófus (vagy a nevükkel jelölhető két szofista áramlat) különbségéből, hogy míg a Hui Sï-féle paradoxonok elsősorban a sokféleség egységét bizonygatják, nemegyszer Csuang-cï modorában, addig a Kung-szun Lung-féle mondások főképpen a világ sokféleségét, a dolgok különbözőségét ragadják meg és abszolutizálják. Ha Hui Sï mondásaiban egy monista materializmus fuvallatát érezzük, a Kung-szun Lung-gal kapcsolatba hozható mondásokban egy metafizikus idealizmus és agnoszticizmus szelleme ölt testet. Ezért és ilyen értelemben Kung-szun Lung szofisztikáját a „vitatkozók" egy külön áramlataként tarthatjuk számon. A *Kung-szun Lung-cï* című könyv nem ókori munka. A. C. Graham kimutatta (*The Composition of the Gongsuen Long tzyy* : Asia Major V. 1956. 147—183. l.), hogy szerzője az i. sz. IV—VI. század táján kompilálta, s először a *Tanulmány a fehér védelmében* címet adta neki. Az I. fejezetet három — valószínűleg Han-kori — forrásból állította össze anélkül, hogy összedolgozta volna ezeket (a Kung-szun Lung működéséről szóló vázlat, és a K'ung Cs'uan-nal folytatott beszélgetés két változata). A kompilátor ezután helyezte el a II. és III. fejezet szövegét, amelyek minden valószínűség szerint eredeti Csou-kori szofista munkák, alighanem az elveszett eredeti *Kung-szun Lung-cï* töredékei. A mai könyv IV, V. és VI. fejezetét maga a kompilátor írta, alapul véve hozzá a két eredeti szöveget, továbbá a motista logikai kánonokat és a *Csuang-cï*-ben található szórványokat. Minthogy két eredeti szöveggel rendelkezett, az sem lehetetlen, hogy még néhány kisebb töredék volt a birtokában, s ezeket beledolgozta az általa írt fejezetekbe. Különösen a — nagyon homályos — IV. fejezetről gyaníthatjuk, hogy eredeti töredékekre támaszkodhatik, mert a benne felvetett három témának (jobb és bal, juh és ökör, kék és fehér) nem ismerjük a forrását. Az V. fejezetben olvasható ismeretelméleti gondolatokon kétségtelenül meglátszik a buddhizmus hatása.

A *Kung-szun Lung-ci* azonban A. C. Graham szövegkritikájával együtt is értékes szöveg marad, mert egyrészt II. és III. fejezete a Csou-kori szofisztika legterjedelmesebb emléke, másrészt a késői kompilátor az eredeti mondásokban és szövegekben rejlő lehetőségeket igyekezett kibontani és továbbfejleszteni. Nagyjában-egészében a mai *Kung-szun Lung-ci* azt bizonyítja, hogy a szofisztikának a Csou-korban létezett egy Hui Sï irányvonalától elkanyarodó, Kung-szun Lung nevéhez kapcsolható metafizikus-abszolutista áramlata. S hogy ez az áramlat jelentős lehetett, arról világosan vallanak a motista logikai kánonok, amelyeknek tételei igen sokszor egyenesen a Kung-szun Lung-féle szofisztika ellen irányulnak.

Mégis, Kung-szun Lung szofisztikája sem egyszerű elutasítást érdemel tőlünk. Elsősorban azért nem, mert az ő paradoxonjaiban is — akárcsak Hui Sï mondásaiban — természetfilozófiai, sőt természettudományos érdeklődés mutatkozik meg. Továbbá: idealista-metafizikus paradoxonjai mégiscsak az elvont és a konkrét, az általános és az egyedi viszonyát feszegetik, a fogalmi megkülönböztetések fontosságát hangsúlyozzák, tehát — e problémák felvetése által — elkerülhetetlen lépést jelentenek egy tudományos, elméleti logika szükségességének felismerése felé.

Tőkei Ferenc

KUNG-SZUN LUNG-CÏ
公孫龍子
I. ÖSSZEGYŰJTÖTT FELJEGYZÉSEK (A MESTERRŐL)

Kung-szun Lung vitatkozó *(pien-sï)* volt a Hat Fejedelemség korában.[1] Fájlalta, hogy a nevek *(ming)* és a valóság *(sï)* elszakadtak egymástól, összezavarodtak, és rendkívüli tehetségére támaszkodva megalkotta elméletét „a fehér védelmében" *(sou-po)*.[2] Különféle dolgokról vette példáit, úgy vitázott „a fehér védelmében".

Azt mondta például, hogy a fehér ló nem ló. Hogy a fehér ló nem ló, az (nála) azt jelentette, hogy a „fehér" a színt nevezi meg, a „ló" pedig az alakot nevezi meg. Márpedig a szín nem azonos az alakkal, az alak meg nem azonos a színnel. Így ha a színről beszélünk, akkor az alaknak ehhez semmi köze, és ha az alakról beszélünk, akkor meg a színt nem szabad hozzákapcsolnunk. S ha most mégis egybeteszik őket és egy dolgot csinálnak belőlük, az helytelen.

Ha fehér lovat keresek az istállóban, s ilyen ott nincsen, akkor hiába találok fekete színű lovat, az semmiképpen sem ugyanaz, mintha fehér ló lenne. Ha pedig semmiképpen nem ugyanaz, mintha fehér ló lenne, akkor a ló, amelyet keresek, ott nem létezik; és ha nem létezik, akkor a fehér ló végeredményben nem ló. (Kung-szun Lung) ezt a megkülönböztetést *(pien)* alkalmazta, hogy így kijavítsa *(cseng)* a neveket és a valóságot, és megváltoztassa az égalattit.

(Kung-szun) Lung találkozott K'ung Cs'uan-nal a Csao-beli P'ing-jüan fejedelem házában.[3] Cs'uan így szólt hozzá: „Már régóta hallok magas kiválóságodról, mester, s régóta szeretnék a tanítványod lenni. De nem fogadhatom el azt a nézetedet, mester, hogy a fehér ló nem ló. Kérlek, vesd el tehát ezt az elméletet *(su)*, és akkor, ha megengeded, tanítványod leszek."

Lung így válaszolt neki: „Amit mondasz, uram, az értelmetlenség. Aminek én hírnevemet köszönhetem, az éppen a fehér lóról való elméletem. Mármost te azt akarod, hogy vessem el; de hát akkor nem lesz mit tanítanom. Mesterünknek választani valakit csak akkor akarunk, ha bölcsesség és tudás dolgában fölöttünk áll. Ha most azt akarod, hogy vessem el (tanításomat), ezzel előbb tanítani akarsz

és csak aztán választanál mesterednek. Előbb tanítani valakit, aztán mesternek választani: ez értelmetlenség. — Egyébként azt, hogy a fehér ló nem ló, Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ is elfogadta. Úgy hallottam, Cs'u királya egy ízben megfeszítette *fan-zso* nevű íját, ráhelyezte *wang-kui* nevű nyilát, s krokodilra és vadbivalyra vadászott vele Jün-meng parkjában.[4] Közben azonban elvesztette íját. Kísérői a keresésére akartak indulni, de a király így szólt: ‚Maradjatok csak. Cs'u királya elvesztette íját, egy Cs'u-beli ember majd megtalálja. Minek keresnétek?' Amikor Csung-ni ezt meghallotta, így szólt: ‚Cs'u királya emberséges *(zsen)* és igazságos *(ji)*, de még nem tökéletes. Mert annyit mondott csupán, hogy ha egy ember elveszíti íját, egy másik ember megtalálja. De miért kellene éppen Cs'u-belinek (megtalálnia)?' Így tehát Csung-ni különbséget tett aközött, amit embernek neveznek, és a Cs'u-beli ember között. És ha te helyesled, hogy Csung-ni különbséget tett „ember" és Cs'u-beli ember között, de helytelennek tartod, hogy én különbséget teszek „ló" és fehér ló között, az bizony értelmetlenség.[5] — Uram, te gyakorolod a konfuciánus tanokat *(zsu-su)*, de helyteleníted azt, amit Csung-ni elfogadott; tanulni akarsz tőlem, de arra akarsz rávenni, hogy vessem el, amit tanítok. Így azonban egy nálam százszor különb (tanító) sem tudna eleget tenni feladatának." — K'ung Cs'uan erre nem tudott mit felelni. Kung-szun Lung a Csao-beli P'ing-jüan fejedelem vendége *(k'o)* volt, K'ung Cs'uan pedig K'ung-cï leszármazottja.[6] Amikor egy ízben összetalálkoztak, Cs'uan így szólt Lung-hoz: „Amikor Lu-ban éltem, akaratlanul is hallottam híredet, s azóta is nagyra becsülöm bölcsességedet, örvendezek a tetteid felett, és régóta szeretném magamévá tenni tanításodat *(je)*. Most végre megadatott nekem, hogy lássalak. Van azonban valami, amit nem fogadhatok el, s ez mindössze az a nézeted, mester, hogy a fehér ló nem ló. Kérlek, vesd el azt a tanításodat, hogy a fehér ló nem ló, és ha megengeded, tanítványod leszek."

Kung-szun Lung így felelt: „Amit mondasz, uram, az értelmetlenség. Az én tanításom éppen az, hogy a fehér ló nem ló. Ha kívánságod szerint ezt elvetném, akkor nem lenne mit tanítanom. S ha te akkor akarsz tőlem tanulni, amikor már nincs mit tanítanom, az bizony értelmetlenség. Tőlem egyébként azok akarnak tanulni, akik böl-

csességben és tudásban nem érnek utol. Most azonban te arra tanítasz, hogy el kell vetnem (nézetemet arról, hogy) a fehér ló nem ló, tehát előbb tanítani akarsz és csak aztán választanál mesterednek. De hogy előbb tanítsunk valakit, aztán mesterünknek válasszuk, az megengedhetetlen. Amire te tanítasz, uram, az ahhoz hasonlít, amit C'i királya mondott Jin Wen-nek.[7]

C'i királya ugyanis így szólt egyszer Jin Wen-hez: ‚Én nagyon szeretem az igazi írástudókat *(si)*, de hogy van az, hogy C'i fejedelemségben nincsenek igazi írástudók?' Jin Wen így felelt:‚Szeretném hallani, hatalmas király, kit nevezel igazi írástudónak.' C'i királya erre a kérdésre nem tudott felelni. Jin Wen ekkor így folytatta: ‚Tegyük fel, hogy van itt egy ember, aki fejedelme szolgálatában hűséges *(csung)*, szülei szolgálatában kegyeletteljes *(hiao)*, barátaival való kapcsolatában szavahihető *(szin)*, földijeivel szemben pedig alkalmazkodó *(sun)*. Ha birtokolja ezt a négy erényt *(hing)*, méltónak találod-e rá, hogy igazi írástudónak nevezzed?' C'i királya most így felelt: ‚Feltétlenül; éppen az ilyet nevezem igazi írástudónak.' Jin Wen még megkérdezte: ‚És ha találnál egy ilyen embert, megtennéd-e miniszteredet?' A király pedig felelte: ‚Éppen ezt szeretném; de hát lehetetlen, hogy ilyet találjak.' Abban az időben C'i királya nagyra becsülte a bátorságot, ezért Jin Wen így folytatta: ‚És ha ezt az embert az egész udvar előtt, nagy tömeg közepette megsértik, s ő nem meri megvédeni magát, akkor is megtennéd-e miniszterednek?' A király így felelt: ‚Bármily kiváló írástudó legyen, ha nem védelmezi meg magát, amikor megsértik, szégyent hoz magára. Ha pedig szégyent hozott magára, én már nem teszem meg miniszteremmé.' Jin Wen ekkor azt mondta: ‚Bár megsértették, és ő nem védelmezte meg magát, ezzel még nem veszítette el négy erényét. Ha pedig nem vesztette el négy erényét, akkor nem vesztette el azt, ami igazi írástudóvá tette. S mégis, te egyszer miniszteredd tetted volna, másszor meg nem. Talán azért, mert akit egyszer igazi írástudónak neveztél, azt már nem tartod annak?' C'i királya erre nem tudott mit felelni. Jin Wen pedig folytatta: ‚Vegyünk most egy fejedelmet, aki úgy kormányozza országát, hogy megbünteti azt is, aki hibázik, s megbünteti azt is, akinek semmi vétke nincs, (másrészt) megjutalmazza azt is, aki érdemeket szerzett, s megjutalmazza azt is, aki nem szer-

zett érdemeket; végül pedig azzal vádolja embereit, hogy nem (jól) kormányoznak. Helyesen cselekszik-e?' C'i királya azt felelte: ‚Nem jól teszi.' Jin Wen így folytatta: ‚Én úgy látom, hogy alsóbb hivatalnokaid kormányzása C'i-ben éppen ilyen.' A király így válaszolt: ‚Ha valóban úgy kormányoznám az országot, ahogyan te mondod, mester, akkor bármennyire elhanyagolnák a kormányzást embereim, nem merészelném őket vádolni. De azt hiszem, (országomban) nem olyan rossz a helyzet.' Jin Wen ekkor azt mondta: ‚Mernék-e olyasmit mondani, amit kifejteni nem tudok? Egyik rendeleted azt mondja, királyom, hogy aki embert öl, halállal bűnhődjék, s aki valakit megsebesít, testi fenyítést szenvedjen. Mármost aki tiszteletben tartja parancsodat, az nem merészelheti megvédeni magát akkor sem, ha megsértik, mert csak így tesz eleget a királyi parancsnak. S te mégis azt mondod, hogy akit megsértettek, és nem védelmezi meg magát, az szégyent hoz magára. Ha pedig azt mondod, hogy szégyent hozott magára, ezzel hibáztatod. Nem vétett ugyan, de te hibáztatod, törlöd nevét a hivatalnoki listáról, nem tűröd meg többé miniszterednek, akit pedig nem tűrsz meg többé miniszterednek, azt ezzel megbünteted. Semmi bűne nincs, mégis megbünteted. Sőt, ha szégyennek tartod, hogy valaki nem merészeli megvédeni magát, szükségképpen dicsőségnek tartod, hogy valaki meg meri védeni magát. S ha azt tartod dicsőségnek, hogy valaki meg meri védeni magát, akkor ezzel helyesled a tettét, és szükségképpen miniszteredd teszed. Ha pedig miniszteredd teszed, ezzel megjutalmazod. Semmi érdemet nem szerzett, mégis megjutalmazod. Te, a király, megjutalmazod azt, akit hivatalnokaidnak halálra kellene ítélniük; a felsőbbség *(sang)* helyesli azt, amit a törvény *(fa)* elítél.[8] Jutalmazás és büntetés, helyeslés és elítélés: ez a négy dolog teljesen összekeveredett. Így pedig egy Huang-ti-nál tízszer különb sem tudna jól kormányozni.' Erre aztán C'i királya nem tudott mit felelni.

Ezért gondolom, uram, hogy amit mondasz, az C'i királyának szavaihoz hasonlít. Bírálni *(nan)* tudod azt, hogy a fehér ló nem ló, de bizony nem tudod, hogyan fejthetnéd ki ⟨okolhatnád meg⟩ bírálatodat. Így pedig ahhoz hasonlítasz, aki csak az „igazi írástudó" nevet *(ming)* tudja szeretni, de azt már nem tudja megállapítani, ki tartozik az igazi írástudók fajtájába *(lei)*."

II. A FEHÉR LÓRÓL

Lehetséges volna, hogy a fehér ló ne legyen ló?[9]
— Lehetséges.
— Hogyan?
— Ló: ez az alakot jelöli; fehér: ez a színt jelöli. Ami pedig a színt jelöli, nem az, ami az alakot jelöli. Ezért mondom tehát, hogy a fehér ló nem ló.
— Ha van fehér lovam, akkor nem mondhatom, hogy nincsen lovam. Ha pedig nem mondhatom, hogy nincsen lovam, akkor (a fehér ló) miért ne lenne ló? Ha egyszer van fehér lovam, akkor van lovam, a fehér tehát miért tagadná a lovat?
— Ha lovat keresel, akkor akár sárga vagy fekete ló is kielégít; ha azonban fehér lovat keresel, akkor sárga vagy fekete ló nem elégíthet ki.
De tegyük fel, hogy a fehér ló valóban ló. Ez esetben amit keresel (fehér ló vagy ló): egyetlen dolog. Ha pedig egyetlen dolog, amit keresel, akkor a fehér ló nem különbözik a lótól. Nos, ha az, amit keresel, egy és ugyanazon dolog, akkor miért van az, hogy a sárga vagy fekete ló egyszer megfelelő számodra, máskor meg nem megfelelő? Megfelelő és nem megfelelő: ezeknek ellentmondása *(sziang-fei)* nyilvánvaló. Ezért aztán, bár a sárga és a fekete ló egyetlen dolog, csak arra alkalmasak, hogy általuk lovad legyen, de arra nem alkalmasak, hogy fehér lovad legyen. Így bizonyosodik be, hogy a fehér ló nem ló.
— Azt a lovat, amelyiknek színe van, nem tartod lónak; de hát az égalattiban nincsen olyan ló, amelyiknek ne lenne színe. Ezek szerint az égalattiban egyetlen ló sincsen?
— A lovaknak természetesen van színük, ezért vannak (például) fehér lovak. Ha azonban a lovaknak nem lenne színük, ha csak „lovak" lennének és semmi több, akkor hogyan beszélhetnénk fehér lovakról? Ezért (is): amelyik fehér, az nem ló. — Fehér ló: ez „ló" és „fehér", (továbbá) „ló" és „fehér ló". Ezért mondom, hogy a fehér ló nem ló.
— A ló a fehérrel való kapcsolat nélkül ló, a fehér pedig a lóval való kapcsolat nélkül fehér. Ha tehát összekapcsoljuk a lovat és a

fehéret, összetett névvel nevezzük *(fu-ming)* fehér lónak, hiszen össze vannak kapcsolva. Nem lehet úgy adni nevet *(ming)* neki, mintha ezek nem lennének összekapcsolva. Ezért nem lehet az, hogy a fehér ló nem ló.

— Úgy gondolod, hogy ha van fehér lovad, akkor van lovad? Elmondhatni tehát, hogy ha van fehér lovad, akkor van sárga lovad?

— Azt nem!

— De ha úgy gondolod, hogy egy ló birtoklása különbözik egy sárga ló birtoklásától, akkor ezzel a sárga lovat megkülönbözteted a lótól. Ha pedig a sárga lovat megkülönbözteted a lótól, akkor a sárga lovat nem tartod lónak. Nos, ha a fehér lóról mégis azt tartod, hogy ló, akkor ez annyi, mint egy tóban repülni, vagy a belső és külső koporsót más-más helyen keresni: az égalatti legértelmetlenebb beszéde, legzavarosabb fecsegése.

— Akinek fehér lova van, s ezért nem mondhatja, hogy nincsen lova, az máris elválasztotta a fehéret (a lótól). Ha pedig elválasztotta, akkor akinek fehér lova van, nem mondhatja (azt sem), hogy van lova. Ezért csupán akkor mondhatjuk el róla, hogy van lova, ha „lovat" birtokol, de nem mondhatjuk, hogy van lova, ha fehér lovat birtokol. Így aztán akinek van (valamilyen) lova, ennek alapján nem mondhatja azt, hogy „lova" van *(ma-ma)*.

— A fehéret, amely nem valaminek a fehérségét határozza meg, könnyen elfelejthetik. Fehér ló: ebben a fehér meghatározza valaminek a fehérségét, ha pedig valaminek a fehérségét határozza meg, akkor nem „fehér". Ló: ez nem is zár ki és nem is foglal magában semmiféle színt; így sárga vagy fekete egyaránt megfelelő lehet. Fehér ló: ez már kizár más színeket és egyet magában foglal, kizárja tehát, mégpedig a színe miatt, mind a sárgát, mind a feketét. Így csupán a fehér ló az, amelyik megfelelő lehet. Amelyik nem zár ki semmit, nem lehet azonos azzal, amelyik kizár valamit. Ezért mondom, hogy a fehér ló nem ló.[10]

III. A JELRŐL ÉS A TÁRGYRÓL

A tárgyak *(wu)* között nincsen, amely ne volna jel ⟨jelzett; *csï*⟩, de a jel ⟨jelölő⟩ nem azonos a jellel ⟨jelzettel⟩.[11] Ha az égalattiban nem

létezik jel ⟨jelölő⟩, akkor a tárgyakat nem nevezhetjük vele tárgynak. Ami pedig azt illeti, hogy (a jelölő) nem azonos a jellel ⟨jelzettel⟩: ha az égalattiban nem létezik tárgy, vajon beszélhetünk-e jelről? A jel: ami az égalattiban nem létezik; a tárgy pedig: ami az égalattiban létezik. Megengedhetetlen, hogy azt, ami az égalattiban létezik, ugyanúgy tekintsük, mint amely az égalattiban nem létezik.

Ha az égalattiban nem létezik jel ⟨jelölő⟩, akkor a tárgyat nem lehet jelnek ⟨jelzettnek⟩ nevezni. Ha pedig nem lehet jelnek nevezni, akkor nem azonos a jellel; és ha nem azonos a jellel: a tárgyak között nincsen, amely ne volna jel.

Ha az égalattiban nem létezik jel, akkor a tárgyat nem lehet jelnek nevezni, mégpedig nem azért, mintha léteznék valami „nem-jel" *(fei-csï)*. „Nem-jel" nem létezhetik, mert a tárgyak között nincsen, amely ne volna jel. S bár a tárgyak között nincsen, amely ne volna jel, de a jel ⟨jelölő⟩ nem azonos a jellel ⟨jelzettel⟩.

Ha az égalattiban nem létezik jel ⟨nincs szükség jelre⟩, az onnan ered, hogy már minden tárgynak megvan a neve *(ming)*, nem kell tehát jellé ⟨jelzetté⟩ lennie. Ha nem kell jellé lennie, mégis jelnek mondjuk, akkor már másodlagos (kérdés), hogy jellé kell-e válnia. Megengedhetetlen, hogy ha olyanra bukkanunk, amelynek nem kell jellé válnia, azt gondoljuk, hogy nincs, aminek ne kellene jellé válnia. Egyébként a jel: ami az égalattiban egyesíteni tud *(kien)*.

Ha az égalattiban nem létezik jel, a tárgyról mégsem lehet azt mondani, hogy nincsen jele; és ha nem lehet azt mondani, hogy nincsen jele, az nem azért van, mintha létezne valami „nem-jel". „Nem-jel" nem létezhetik, mert a tárgyak között nincsen, amely ne volna jel. A jel nem azonos a „nem-jellel"; a jel és a tárgy nem azonos a jellel.

Ha az égalattiban nem létezne tárgy és jel viszonya *(wu-csï)*, akkor ugyan ki beszélhetne „nem-jelről"? Ha az égalattiban nem léteznék tárgy, akkor ki beszélhetne jelről? Ha az égalattiban léteznének jelek és nem léteznék a tárgy és jel viszonya *(wu-csï)*, akkor ki beszélhetne nem-azonosságról? Ki mondhatná, hogy nincsen tárgy, amely ne lenne jel?

Egyébként a jel önmagában még egyáltalában nem jel. Vár valamely tárgyra, és csak ahhoz kapcsolódva válhatik jellé.[12]

IV. A VÁLTOZATLANRÓL ÉS A VÁLTOZÓRÓL[13]

— A kettő tartalmazza az egyet?
— A kettő nem tartalmazza az egyet.
— A kettő tartalmazza a jobbot?
— A kettő nem tartalmazza a jobbot.
— A kettő tartalmazza a balt?
— A kettő nem tartalmazza a balt.[14]
— Lehet a jobbot kettőnek nevezni?
— Nem lehet.
— Lehet a balt kettőnek nevezni?
— Nem lehet.
— A balt és a jobbot lehet kettőnek nevezni?
— Lehet.
— Helyes-e azt mondanunk, hogy a változás *(pien)* nem azonos a nem-változással *(fei-pien)*?
— Helyes.
— Ha a jobbnak van mihez kapcsolódnia, akkor helyes-e változásról beszélnünk?
— Helyes.
— S mi az, ami változott?
— A jobb.[15]
— De ha a jobb megváltozott, hogyan lehet akkor (most is) jobbnak nevezni? Ha pedig nem változott meg, hogyan lehet akkor változásról beszélni?
S tovább: — Ha egyszer a kettő nem tartalmazza sem a balt, sem a jobbot, akkor hogyan lehetséges, hogy a bal a jobbal együtt mégis kettő?
— Ha egy juhot meg egy marhát összeteszünk, abból nem lesz ló. Ha egy marhát meg egy juhot összeteszünk, abból nem lesz kakas.
— Hogyan (értsem ezt)?
— A juh és a marha egészen különbözőek. A juhnak vannak fogai, a marhának nincsenek fogai. A marhából tehát nem válhatik juh, és a juhból nem válhatik marha, mégpedig azért, mert nem ugyanazokkal (a tulajdonságokkal) rendelkezvén más-más fajhoz tartoznak

(lei). A juhnak van szarva, a marhának is van szarva, de azért megengedhetetlen, hogy a marhát juhnak vagy a juhot marhának tekintsük, mégpedig azért, mert ugyanazokkal rendelkezvén sem tartoznak egyazon fajhoz. A juhnak és a marhának van szarva, a lónak azonban nincsen szarva; a lónak van farka, a juhnak és a marhának azonban nincs (elég dús) farka.[16] Ezért mondom, hogy ha összeteszünk egy juhot meg egy marhát, abból nem lesz ló. S ha nem lesz belőlük ló, akkor nincs (ott) ló. S amiképpen nincsen (ott) ló, juhból sincs kettő, marhából sincs kettő, hanem a juh meg a marha a kettő. Van tehát egy juh meg egy marha, de az még nem ló.

Ezt a hasonlatot *(kiü)* azért alkalmazom, mert ezek éppen úgy különböző fajhoz tartoznak, akár a bal meg a jobb.

A marháknak és juhoknak van szőrük, a kakasnak van tolla. Ha „kakaslábat" mondunk: az „egy"; ha megszámoljuk a lábait: kettő van: kettő meg egy azonban három.[17] Ha „marhalábat" vagy „juhlábat" mondunk: az „egy"; ha megszámoljuk a lábaikat: négyet találunk; négy meg egy azonban öt. A marháknak és juhoknak tehát öt lábuk van, a kakasnak pedig három. Ezért mondom, hogy ha összeteszünk egy marhát meg egy juhot, abból nem lesz kakas, mégpedig azon oknál fogva, hogy nem lehet őket kakasnak tekinteni. A ló és a kakas közül inkább a lovat választjuk. Az egyiknek kiváló képességei vannak *(c'ai)*, a másiknak nincsenek jó képességei, nyilvánvaló tehát, hogy nem tartoznak ugyanazon fajhoz. Ha mégis összehasonlítjuk őket *(kiü)*, azt a nevek összezavarásának *(luan-ming)* hívjuk, az bolond hasonlat *(k'uang-kiü)*.[18]

— Vitatkozzunk *(pien)* most másról.

— A kék a fehérrel nem lesz sárga; a fehér a kékkel nem lesz kékesfehér.

— Miért nem?

— A kék és a fehér nem keverednek egymással, s ha összekeverjük őket, ők szemben állnak és párjai egymásnak; nem szomszédai egymásnak, s ha szomszédságba kerülnek, ez nem árthat a helyzetüknek *(fang)*. S ha ez nem árthat a helyzetüknek, akkor (továbbra is) szemben állnak és párjai egymásnak, megtartja mindegyik a maga helyét, mint ahogy a bal és a jobb sem keveredhet.

Ezért nem tudnak eggyé válni a kékben, s nem tudnak eggyé válni a fehérben sem. Hogyan lennének hát sárgává? A sárga e példában

valóban megfelelő *(cseng)*, s helyes a példázat *(cseng-kiü)*; olyan ez, akárcsak a fejedelem és alattvalói egy fejedelemségben, s ezért erős és tartós (a megkülönböztetés).
Egyébként ha a kék a fehérhez keveredik, a fehér nem tud fölébe kerekedni. A fehér képes lenne rá, hogy fölébe kerekedjék, de nem kerekedik fölébe: így a fa kárt tesz a fémben. Ha a fa kárt tesz a fémben, (létrejön) a kékesfehér. A kékesfehér tehát nem alkalmas helyes példázatra *(fei cseng-kiü)*.[19]
A kék és a fehér nem keverednek egymással, s ha összekeverjük őket, egyik sem tud a másiknak fölébe kerekedni, hanem mindketten megmutatják magukat, és amint vetélkedve mutogatják magukat, a (keletkező) szín kékesfehér lesz.
A kékesfehérnél szívesebben választjuk a sárgát. A sárga olyan, mint a ló: egy fajhoz tartoznak *(lei)*. A kékesfehér olyan, mint a kakas: egyaránt összehasonlíthatatlanok. S mivel összehasonlíthatatlanok, a fejedelem és alattvalói civakodnak s kettőnek mutatják meg magukat. Ha kettőnek mutatkoznak, sötétség támad, a fény hiánya pedig nem helyes hasonlítás *(fei cseng-kiü)*. Nem helyes hasonlítás, mert a nevek *(ming)* és a valóság *(sï)* nem illenek össze, az összekevert színek pedig világosan láthatók. Ezért mondom, hogy kettőnek mutatkoznak. Ha azonban mindkettő megmutatkozik, akkor a *tao* veszendőbe megy, és semmi sem marad, amivel rendet lehetne teremteni *(cseng)*.[20]

V. A KEMÉNYRŐL ÉS A FEHÉRRŐL[21]

— A keményet, a fehéret és a követ lehet-e háromnak tartani?
— Nem lehet.
— Hát kettőnek lehet-e?
— Lehet.
— Miért?
— Mert vagy a keménysége nélkül fogod fel a fehérséget, tehát kettőt fogtál fel, vagy a fehérsége nélkül fogod fel a keménységét, tehát (ismét) kettőt fogtál fel.
— De ha felfogjuk a fehérségét, nem mondhatjuk, hogy nem létezik a fehér, s ha felfogjuk a keménységét, nem mondhatjuk, hogy nem

létezik a kemény; hiszen ilyen a kő. Ha pedig ilyen, akkor nem háromról van-e szó?

— Ha nézzük, nem a keménységét fogjuk fel, hanem a fehérségét; ha pedig a fehérségét fogjuk fel, akkor a keménység nem létezik. Ha megérintjük, nem a fehérségét fogjuk fel, hanem a keménységét; ha pedig a keménységét fogjuk fel, akkor a fehérség nem létezik.

— Ha az égalattiban nem létezik fehér, nem tudjuk ilyennek látni a követ; ha az égalattiban nem létezik kemény, nem nevezhetjük ilyennek a követ. A kemény, a fehér és a kő tehát nem zárják ki egymást. Lehetne rejtettnek mondani a harmadikat?

— Csakhogy maga rejtőzik el; nem azáltal rejtett, hogy elrejti valami.

— De a fehérségétől és keménységétől a kő szükségképpen megkívánja, hogy kölcsönösen egymásba hatoljanak, hogyan rejtőznek hát el maguktól?

— Akár a fehérségét fogod fel, akár a keménységét fogod fel, az érzékelt *(kien)* és a nem érzékelt *(pu-kien)* elválik egymástól; ha pedig az érzékelt és a nem érzékelt elválik, akkor nem tudják egymást kölcsönösen áthatni, hiszen elváltak. Elváltságuk pedig azt jelenti, hogy (egyikük) elrejtőzött.

— A kő fehérsége és a kő keménysége, az érzékelt és a nem érzékelt, ez a kettő éppen úgy kapcsolódik a harmadikhoz ⟨a kőhöz⟩, mint a szélesség és hosszúság, melyek szintén áthatják egymást.[22] Helytelen hasonlat *(fei-kiü)* volna ez?

— Egy tárgy lehet fehér, de a fehérség nincs egyedül hozzá kötve; egy más tárgy lehet kemény, de a keménység nincs egyedül hozzá kötve. Ami pedig nincs megkötve, az „egyetemes" *(kien)*. Miért is lennének egyedül a kő (tulajdonságai)?

— Maradjunk csak a kőnél. E (keménység) nélkül nem létezik a kő,[23] kő nélkül pedig nem volna semmi, ami felvegye a fehérséget. A kő (két tulajdonsága) nem válhatik el egymástól, mert ilyen a dolog természete és ilyen is marad.

— Egyképpen a kőben (lehetnek), a kemény és a fehér kettő, de mihelyt a kőben vannak, az egyiket felfogjuk *(csī)*, a másikat nem fogjuk fel, az egyiket érzékeljük *(kien)*, a másikat nem érzékeljük. Így a felfogott és a fel nem fogott elválik egymástól, az érzékelt és a nem érzékelt elrejtőzik egymástól.[24] S ha elrejtőznek, ki mondhatná, hogy nem válnak el?

— A szem nem képes felfogni a keménységet, a kéz nem képes felfogni a fehérséget, de azért nem mondhatjuk, hogy nem létezik kemény, s nem mondhatjuk, hogy nem létezik fehér, hiszen különböző a funkciójuk *(zsen)*, és nem lehet egyiket a másikkal helyettesíteni. A kemény és a fehér a kőben van otthon *(jü)*; hogyan is válhatnának ketté?

— A kemény nemcsak a kővel való kapcsolata révén kemény, hanem más dolgokhoz *(wu)* kapcsolódva is, sőt nemcsak más dolgokhoz kapcsolódva kemény, hanem a kemény szükségképpen kemény (önmagában is). Nem azáltal (v. nem azért) kemény, hogy keménnyé teszi (v. tegye) a követ vagy más dolgokat. Az égalattiban azonban nem fordul elő *(wei-ju)* ilyen keménység, a kemény tehát elrejtőzött. Ha a fehér nem lenne képes magától fehérnek lenni, akkor hogyan lenne képes fehérré tenni a követ vagy más dolgokat? Ha azonban a fehér szükségképpen fehér (önmagában is), akkor fehér lehet anélkül is, hogy egyes dolgokat fehérré tenne. Éppen így van ez a sárgával és a feketével is. De ha nem léteznék kő, akkor hogyan találhatnánk kemény és fehér követ? Ezért (a kemény és a fehér) elválnak egymástól, mégpedig azért válnak el, mert ilyenek. Nem erőszak *(li)* és nem okosság *(csï)* révén következik ez be, hanem csupán azért, mert ilyenek.[25]

Egyébként a fehér a szem és a tűz ⟨fény⟩ révén válik láthatóvá; mivel azonban a tűz nem lát, a tűz és a szem együtt sem láthat. Egyedül a szellem *(sen)* lát, és ha a szellem sem lát, akkor a látás szétválik ⟨szétesik, megszűnik⟩.

A kemény a kéz által (érzékelhető), a kéz az érintés által (érzékeli), tehát az érintés hozza (a keményet) a kéz tudomására *(csï)*. A kéz azonban nem tudja tudomásul venni, csak a szellem *(sen)* veheti tudomásul. Ha a szellem sem veszi tudomásul, akkor ezt úgy hívják: „elválás" *(li)*.[26]

S éppen ez az „elválás" az egyetlen, amelyhez az égalatti igazodhatik.

VI. A NÉVRŐL ÉS A VALÓSÁGRÓL[27]

Az ég és a föld mindazzal együtt, amit létrehoznak: dolgok *(wu)*. A dolgok megőrzik dologiságukat, amely dologgá teszi őket, s nem

lépnek túl önmagukon: ez a valóság *(sī)*. A valóságok megőrzik valóságosságukat, amely valósággá teszi őket, s nem hagynak rést rajta: helyükön vannak *(wei)*.

Ha elmozdulnak onnan, ahol helyükön vannak, nincsenek többé a helyükön, de ha megmaradnak ott, ahol helyükön vannak, akkor „helyesek" *(cseng)*.

Azzal, ami helyes, ki kell javítani azt, ami nem helyes, (de azzal, ami nem helyes, nem szabad)[28] kétséget támasztani azzal szemben, ami helyes.

Amit kijavítunk, annak a valóságát javítjuk ki; s aminek kijavítjuk a valóságát, annak kijavítjuk a nevét *(ming)*. Ha valaminek kijavítjuk a nevét, azért tesszük, hogy megfeleljen „annak" és „ennek".

Mert ha arra azt mondom, hogy „az", de (az „az") nem felel meg annak, akkor az „az" megnevezés helytelen. Vagy ha erre azt mondom, hogy „ez", de (az „ez") nem felel meg ennek, akkor az „ez" megnevezés helytelen.

Így ugyanis megfelelőnek tartom azt, ami nem megfelelő; de megfelelőnek tartani a nem megfelelőt: zűrzavar.

Ha az „az" megfelelő „arra", ha tehát megfelel „annak", akkor a megnevezés is illik „arra". És ha az „ez" megfelelő „erre", ha tehát megfelel „ennek", akkor a megnevezés is illik „ehhez".

Így ugyanis azt tartom megfelelőnek, ami megfelelő; márpedig megfelelőnek tartani a megfelelőt: helyes.

Ezért az a kívánatos, hogy az „az" korlátozódjék „arra", az „ez" pedig korlátozódjék „erre"; és megengedhetetlen, hogy az „az" lehessen „az" is, meg „ez" is, az „ez" pedig lehessen „ez" is, meg „az" is.[29]

Mármost a név *(ming)*: egy valóság megnevezése. Ha pedig tudjuk, hogy ez nem ez, és tudjuk, hogy nincs jelen az ez, akkor nem is szabad így neveznünk. Ha tudjuk, hogy az nem az, és tudjuk, hogy az ott nincs jelen, akkor nem is szabad így neveznünk.

Ó, mily tökéletesek voltak a régi idők bölcs királyai! Mindig megvizsgálták a nevek és a valóság (megfelelését), s nagyon vigyáztak arra, hogyan nevezzék meg (a dolgokat). Ó, mily tökéletesek voltak a régi idők bölcs királyai!

JEGYZETEK

KUNG-SZUN LUNG-CÏ

I. ÖSSZEGYŰJTÖTT FELJEGYZÉSEK

[1] A Hat Fejedelemség kora — a Hadakozó Fejedelemségek kora (i. e. 403—221), amelyben ugyan kezdetben hét fejedelemség (C'in, Cs'u, C'i, Jen, Han, Wei és Csao) küzdött egymással a hegemóniáért, de amelyek sorából szövegünk a legnyugatibb fekvésű C'in elhagyásával megkapja a hatos számot.

[2] „A fehér védelmében" — a kifejezés nem világos. Lehetséges, hogy a szöveget *kien-po*-ra kell javítani, s ennek megfelelően a fordítás: „a keményről és a fehérről".

[3] K'ung Cs'uan: Konfuciusz egy hatodik generáció-beli leszármazottja. A Csao-beli P'ing-jüan fejedelem; a Csao-beli Wu-ling király fia, aki Hiao-cs'eng király uralkodásának 15. évében, i. e. 251-ben halt meg.

[4] A *fan-zso* íj és a *wang-kui* nyíl: kiváló íj és nyíl. Jün-meng parkja: egy Jünmeng nevű tó a mai Hupei tartomány területén volt.

[5] Az íj elvesztésének anekdotáját vö. a kötetünkben olvasható *Lü-sï cs'un-c'iu* részlettel (I, 4.).

[6] Kung-szun Lung és K'ung Cs'uan párbeszéde szövegünkben — kevés eltéréssel — megismétlődik; a kompilátor két töredéket helyezett egymás mellé. Ugyanez a párbeszéd egyetlen egészbe fogva, ugyancsak kevés eltéréssel, megtalálható a *K'ung C'ung-cï* című apokrif munkában, amelyet állítólag K'ung Fu, K'ung Cs'uan unokája írt. Említ egy beszélgetést a *Lü-sï cs'un-c'iu* XVIII, 5. és a *Lie-cï* IV is.

[7] Jin Wen (Jin Wen-cï): Kung-szun Lung állítólagos tanítványa (vö.: *Csuang-cï* XXXIII, 3). C'i királya: Sziüan (i. e. 320—302).

[8] A fejezet összetételéről lásd bevezetésünket. A most következő II. és III. fejezet a könyv két valóban Csou-kori szövege.

II. A FEHÉR LÓRÓL

[9] A fejezet alapgondolata Hu Sï szerint az általános (ló) és a különös (fehér ló) megkülönböztetése; Feng Ju-lan szerint két általános fogalom megkülönböztetése. A szöveg dialógus-formában íródott, de kérdést és feleletet meglehetősen nehéz különválasztani benne, ezért néhány mondatának értelmezése kétséges.

[10] A motista „vitatkozók" logikája erre a kérdésre éppen az ellenkező választ adja: „A fehér ló: ló. Aki fehér lóra száll, az lóra száll." (*Mo-cï* 45. fejezet, kötetünkben.)

III. A JELRŐL ÉS A TÁRGYRÓL

[11] Mint ez már az első mondatból látható, e fejezet a mű legnehezebben értelmezhető része. Szofisztikus előadásmódja a fordításunkban „jel"-nek mon-

dott *csï* szó problematikusságára támaszkodik. A szó alapjelentése: „ujj" és „mutatni". A „jel" értelmezés XIX. századi kínai filológusok felfogásán alapszik. Az újabb értelmezési kísérletek közül Hu Sï-ét kell kiemelnünk; szerinte a *csï*-t „attribútum"-nak kell felfogni. Más vélemény szerint a *csï* = „jelentés", mely nem áll messze a „jel" értelmezéstől. A *csï* terminussal való szofisztikus visszaélés bírálata olvasható a *Csuang-cï* II, 4.-ben (a „fehér ló nem ló" állítás bírálatával együtt). Vö. még a *Csuang-cï* XXXIII, 7.-ben található huszonegy paradoxon közül a 11.-kel.

[12] Hu Sï „attribútum" értelmezésével a fejezet következő fordítása válik lehetségessé:

„A tárgyak között nincsen, amely ne tulajdonságaiból állana; de a tulajdonságok nem (önmagukban és önmaguktól) tulajdonságok. Ha az égalattiban nem léteznek tulajdonságok, akkor a tárgyakat nem nevezhetnénk tárgyaknak. Ami pedig azt illeti, hogy (a tulajdonságok önmagukban és önmaguktól) nem tulajdonságok: ha az égalattiban nem léteznének tárgyak, vajon beszélhetnénk-e tulajdonságokról?

A tulajdonságok: amelyek az égalattiban nem léteznek; a tárgyak pedig: amelyek az égalattiban léteznek. Megengedhetetlen, hogy azt, ami az égalattiban létezik, ugyanúgy tekintsük, mint amely az égalattiban nem létezik. Ha az égalattiban nem léteznek tulajdonságok, akkor a tárgyakról nem mondhatjuk el, hogy (csak) tulajdonságaikból állanak. S noha (a tárgyakról) nem mondhatjuk, hogy ők (csak) tulajdonságok, nem nekik tulajdonítjuk-e a tulajdonságokat? (A tulajdonságok önmagukban és önmaguktól) nem tulajdonságok; a tárgyak azok, amelyek nem állanak másból, mint tulajdonságaikból. Az égalattiban (tehát) nem léteznek tulajdonságok; de noha a tárgyakról nem mondható el, hogy ők (csak) tulajdonságok, bizonyos, hogy mégsem állanak másból, mint tulajdonságokból. Mivel pedig mégsem állanak másból, mint tulajdonságokból, a tárgyak nem mások, mint tulajdonságok. A tárgyak tehát mégiscsak tulajdonságok, de a tulajdonságok nem (önmagukban és önmaguktól) tulajdonságok.

Hogy az égalattiban nem léteznek tulajdonságok, abból fakad, hogy a tárgyaknak mind megvan a maguk neve és nem csupán tulajdonságok. Nem csupán tulajdonságok és mégis tulajdonságnak nevezni őket: ez annyi, mint összefoglalóan csak tulajdonságoknak tartani őket. Márpedig megengedhetetlen, hogy azt, amiben olyan is van, ami nem tulajdonság, azonosítsuk azzal, amiben nincs olyan, ami nem tulajdonság.

Bizonyos, hogy a tulajdonságok azok, amelyek nem léteznek az égalattiban. Noha az égalattiban nem léteznek tulajdonságok, a tárgyakról azért mégsem mondhatjuk, hogy nincsenek tulajdonságaik. Mivel pedig nem mondhatjuk, hogy (a tárgyaknak) nincsenek tulajdonságaik, nem állanak semmi másból, mint tulajdonságaikból. És mivel nem állanak semmi másból, mint tulajdonságaikból, a tárgyak csak tulajdonságaikból állanak.

Nem arról van szó, hogy a tulajdonságok nem tulajdonságok, hanem hogy a tárgyakhoz kapcsolódó tulajdonságok nem (önmagukban és önmaguktól)

tulajdonságok. Ha az égalattiban nem léteznének dolgokban levő tulajdonságok, ki mondhatná egyszerűen azt, hogy nincsenek tulajdonságok? S ha az égalattiban nem léteznének tárgyak, ki mondhatná egyszerűen azt, hogy vannak tulajdonságok? Ha az égalattiban léteznének tulajdonságok, de nem léteznének tárgyakban levő tulajdonságok, akkor ki mondhatná egyszerűen azt, hogy nincsenek (tulajdonságok), vagy egyszerűen azt, hogy nem létezik olyan tárgy, mely ne a tulajdonságaiból állana?
Továbbá: a tulajdonságok önmagukban és önmaguktól valóban nem tulajdonságok. Mindig szükségük van tárgyakra, és csak azokhoz kapcsolódva lesznek tulajdonságokká."
(Meg kell jegyeznünk, hogy a nyilvánvalóan romlott szöveg mindkét fordítást csak néhány szövegkorrekció árán teszi lehetővé.)

IV. A VÁLTOZATLANRÓL ÉS A VÁLTOZÓRÓL

[13] Feng Ju-lan szerint a változatlan *(t'ung)*: az általános; a változó *(pien)* pedig: az egyedi.

[14] Feng Ju-lan szerint: a kettő általános fogalma, noha a kettőt az egy meg egy, valamint a jobb és a bal teszi, mégsem tartalmazza az egyet, a jobbot vagy a balt, mert ami kettő, az csak kettőt tartalmazhat, nem pedig egyet.

[15] Értelme valószínűleg: a jobb azáltal lett igazán jobb, hogy egy párba került a ballal.

[16] Vö. a motista II. *kánon*hoz írott 51. „magyarázattal" *(Mo-cï* 43. fejezet, kötetünkben).

[17] Vö. a *Csuang-cï* XXXIII, 7.-ben található huszonegy paradoxonból a 2.-kal, továbbá a *Csuang-cï* II, 6.-kal, valamint a *Csuang-cï* 105. jegyzetével.

[18] A „bolond hasonlat" kifejezés motista definícióját lásd a II. *Kánon (Mo-cï* 41. fejezet, kötetünkben) 51. mondásában, mely a 16. jegyzetünkben említett 51. „magyarázat" alapját képezi.

[19] A szöveg itt kapcsolatot mutat a Csou Jen-féle *jin-jang* iskolával (vö. *Az öt elem és a jin-jang váltakozás elve* c. bevezetőnkkel az *Első kötet*ben).

[20] A fejezet nagy része, de különösen a második fele, rendkívül homályos, értelmezése vitatható (vö. a bevezetővel).

V. A KEMÉNYRŐL ÉS A FEHÉRRŐL

[21] A kemény és a fehér megkülönböztetése Kung-szun Lung-nak a hagyomány szerint a „fehér ló nem ló" elmélettel egyenlő mértékben híres tanítása. A motisták ismét az ellenkező választ adják erre a kérdésre is: „A kemény és a fehér nem zárja ki egymást" (I. *kánon* 34. tétel és ennek „magyarázata"; *Mo-cï* 40. és 42. fejezet, kötetünkben).

[22] Vö. a motista II. *kánon* 6. és 7. tételével *(Mo-cï* 41. fejezet, kötetünkben), valamint a 7.-hez írott „magyarázat"-tal *(Mo-cï* 43. fejezet, kötetünkben).

[23] A nyilvánvalóan romlott szöveg egy más értelmezése szerint: „Megfogjuk a követ. Ha nem érezzük, akkor nincs ott kő..."

[24] Vö. a motista II. *kánon* 32. tételével *(Mo-cï* 41. fejezet) és ennek „magyarázat"-ával *(Mo-cï* 43. fejezet).

[25] A két utóbbi bekezdés értelmezése nagyon vitatott és sokféle.

[26] Ez az ismeretelméleti szempontból érdekes két bekezdés ugyancsak vitatott (a szöveg koráról lásd bevezetésünket). Több lehetséges értelmezés közül az egyik: „A fehéret a szemmel látjuk, de a szem a fény segítségével lát; minthogy pedig a fény maga nem lát, a fény és a szem együtt sem láthat. Egyedül a szellem lát, de a szellem sem lát önmagában. Így (a fehérség) látása valami (e háromtól) különálló dolog *(li)*", és ehhez hasonlóan a második bekezdés is. Végül a fejezet utolsó mondata ezek alapján az lehetne: „Ami pedig különálló dolog *(li)*, azt csak akkor (fogja fel) helyesen az égalatti, ha különálló voltában tekinti *(tu)*."

VI. A NÉVRŐL ÉS A VALÓSÁGRÓL

[27] A „nevek kijavítása" *(cseng-ming)* elmélethez vö.: *Lun-jü* XIII, 3., *Csuang-cï* II. és *Sziün-cï* 22. fejezet.

[28] Egy régi kiadás alapján tett kiegészítés. A kiegészítést elhagyva, helyette a szöveget javítva: „ezzel pedig ellenőrizni kell azt, ami helyes".

[29] Vö. a *Csuang-cï* II-ben olvasható „azonossági" elmélettel.

A MOTISTA LOGIKAI KÁNONOK

Említettük, hogy Maspero szerint a szofisták Mo Ti követői voltak. Nos, ha meggondoljuk, hogy — a *Csuang-cï* XXXIII, 2. tanúsága szerint — Mo Ti követői, éppen a logikai *Kánonok* értelmezésének kérdéseiben, szembefordultak egymással, akkor valóban nem zárhatjuk ki teljesen azt a lehetőséget sem, hogy a Hui Sï- és Kung-szun Lung-féle szofisták is a motista iskolából szakadtak ki. Pedig Mo Ti iskolája sokáig egységes és jól szervezett volt; a mester halála után valószínűleg K'in Ku-li (K'in Hua-li) lett az iskola teljhatalmú „nagymestere"; utána Meng Seng, aki Cs'u fejedelemségben élt és halt meg i. e. 381-ben, átadva a vezetést egy T'ien Sziang-cï nevű tanítványának; majd az i. e. IV. század végén az iskola „nagymestere" Fu T'un, aki C'in fejedelemségben élt Hui király uralkodása (i. e. 337—311) idején. Az i. e. IV. század végén vagy a III. század elején — mint erről a *Han Fei-cï* 50. fejezetéből értesülünk — három motista iskola alakul ki: az egyiknek „Sziang-fu mester" a feje, a másiknak „Sziang-li mester", a harmadiknak pedig „Teng-ling mester". Valószínűleg e három iskola őrizte meg Mo Ti alaptételeinek három-három feldolgozását (vö. a *Mo Ti harca a konfucianizmus ellen* c. bevezetéssel a *Kínai filozófia. Ókor. Első kötet*ben). A *Csuang-cï* XXXIII, 2. szövege ennél zavarosabb megosztottságról tanúskodik, de úgy látszik, hogy az i. e. III. század közepe táján valamiféle egységet újra megteremtettek, mert ekkor állították össze a különféle iskolák tanait összefoglaló *Mo-cï* című könyvet. Nos, a *Mo-cï*, amely még egy motista haditechnikai iskola néhány művét is tartalmazza, hat fejezetében (40—45.) „vitatkozó" írásokat is megőrzött. Közülük az első kettőt, az I. *kánont* és a II. *kánont* a motista hagyomány valószínűleg magának Mo Ti-nak tulajdonította, a többi a követők „magyarázatait" tartalmazza; valójában azonban a két *kánon* sem lehet sokkal régebbi a magyarázatoknál.

Sajnos, ezek a motista „vitatkozó" szövegek minden elképzelést felülmúlóan rossz állapotban maradtak fenn a *Mo-cï*-ben. A hat közül

öt fejezet csupán szétszórt, egymással nem sok kapcsolatot tartó mondásokból, tételekből áll, s eredeti rendjükről csak halvány nyomokból alkothatunk némi fogalmat. Maguk a mondások is alig érthetőek, „magyarázataik" többnyire semmit sem magyaráznak; így a szövegek jelentős része csak erős fenntartásokkal értelmezhető, sőt sokszor értelmezhetetlen. (A két *kánont*, többnyire A. Forke éles szemű interpretációit követve, teljes egészében lefordítottuk, de a 42—44. fejezetek egy részének „lefordítása" már átlépett volna egy bizonyos ésszerű határt, ezért a teljességről lemondtunk.)

És mégis, ezek a tétel-halmazok az ókori kínai filozófia legérdekesebb és legfontosabb szövegei közé tartoznak, sőt a kínai logikai gondolkodás tekintetében egyedülálló értékűek. Mert e töredékekből hatalmas szellemi erőfeszítés tárul fel előttünk, amelynek célja: leküzdeni a paradoxon-formát és *definiálni* a dolgokat. A helyes definíciókért tett erőfeszítés során előkerülnek a helyes érvelés, a szabatos nyelvi kifejezés, a helyes következtetés különféle problémái, s ezzel az ókori kínai filozófiában felbukkannak egy elméleti (formális) logika csírái. Egy-két tétel, mint tapasztalni fogjuk, ellentmondani látszik a többinek. Ez a néhány ellentmondás származhatik a szövegromlásokból és helytelen interpretációkból is, meg a problémák különböző szempontú megközelítéséből is. Ha a szövegek állapota megengedné, ezeknek a különbségeknek a vizsgálata ugyancsak érdekes összefüggéseket tárhatna fel. Ám a mi számunkra most nem is ez a fontos, hanem hogy észrevegyük: a motista „vitatkozók" tételei határozottan más irányúak, mint a szofisták, különösen Kung-szun Lung paradoxonjai. Az azonnal szembetűnő egységes cél a motista tételekben, mint mondottuk, a definíció, amely megszünteti a paradoxont. A tételek egy része etikai definíció, vagy éppen egyszerű szómeghatározás, amelyre egyébként ugyancsak nagy szükség volt, a klasszikus kínai nyelv különös sajátságai miatt is. A legjelentősebb tételek azonban fogalmi meghatározások, amelyek a rész és egész, az egyedi és általános viszonyának megragadását kísérlik meg. Igen nagy jelentőségű az okság elvének felfedezése, különösen pedig az egyetemes ok *(ta-ku)* és a részleges ok *(sziao-ku)* megkülönböztetése; az azonosság különböző fajtáinak feltárása, a logikai ellentmondás elvének kimondása: megannyi komoly felfedezés és egyben cáfolata

a Kung-szun Lung-féle szofisztikának. A következtetés különböző fajtáinak meghatározása felismerhetően a mi indukció- és dedukció-fogalmunk feltárása felé tapogatózik. Annak felfedezésével pedig, hogy az egyedi *(szi)* és az általános *(ta)* között összekötő kapocsként ott van a különös *(lei)*, a motista „vitatkozók" olyan hatalmas lépést tettek a tudományos logika és általában a tudományos módszer kialakítása felé, amely az ókori kínai társadalom viszonyai közt a lehetőségek felső határát jelenti, olyannyira, hogy ez a pompás hajtás már virágba sem borulhatott, gyümölcsöt sem hozhatott, jóformán máig megmaradt üde hajtásnak, a kínai logikai gondolkodás — szinte megható — emlékének.

Hogyan tapinthattak rá a motista „vitatkozók" a különösre mint az egyedit az általánossal összekötő mozzanatra, amikor — mint tudjuk — a korabeli kínai társadalom struktúrájában ez a mozzanat elmosódott, nem önállósult. Elsősorban azt kell hangsúlyoznunk, hogy a motista „vitatkozók" ismeretelmélete kétségtelenül materialista volt, a világot létezőnek, anyaginak, és fogalmaink szempontjából elsődlegesnek, valamint megismerhetőnek fogta fel — ismét Kung-szun Lung-gal ellentétes módon. Mi több, a motista „vitatkozók" nem csupán érdeklődtek természettudományos kérdések iránt, nem csak megfigyeltek bizonyos jelenségeket, hanem tudatosan, elméleti kutatási céllal, tudományos *kísérleteket* folytattak, és kísérletezéssel állapítottak meg geometriai, mechanikai és optikai törvényeket. Mint látni fogjuk, e megfogalmazásaik nem mindegyike világos számunkra, egy azonban elvitathatatlan: maga a kísérletezés ténye. Ismeretelméletükben tehát nemcsak a tapasztalat, hanem a gyakorlat is fontos szerephez jut.

Ám a különös mozzanatának felfedezéséhez nézetünk szerint még valami kellett. Az, hogy e „vitatkozók" társadalmi helyzetüket tekintve — akárcsak hajdan Mo Ti és tanítványai — afféle „kóbor lovagok", vándor mesteremberek, népből jött self-made-man-ek legyenek, vagy legalábbis gyakorlati munkával foglalkozó, alacsony beosztású írástudók, akik az „egyetemes szeretet" motista elvét és az „égalatti" egyesítésének feladatát komolyan vegyék, s következetesen álljanak szemben a patriarchális család szervezeteivel. Mert az ilyen „társadalmon-kívüliség", ellentétben a taoista „visszavonultsággal",

megláttathatja rész és egész viszonyát a társadalomban is, maga is „különös" társadalmi helyzet lévén a társadalmi-gazdasági struktúrában, talajáról megpillanthatók a társadalom és gazdaság éppen most erősödő különös mozzanatai, így a pénz és a kereskedelem szerepe. A kereskedelemről, pénzről szóló tételek megerősíthetik ezt a felfogásunkat. A kínai társadalom struktúrájában később is megerősödött néha a különös mozzanata, s mindig éppen úgy a kereskedelemmel volt kapcsolatos, mint az i. e. III. században; megerősödése azonban később is mindig gyorsan múló, ideiglenes és felemás volt, ez a körülmény pedig meggátolta, hogy a kínai filozófia az elméleti logika és tudományos módszertan terén továbbfejlessze a motista „vitatkozók" vívmányait.

A kínai logika aforisztikusan megfogalmazott csíráiból sohasem kerekedett elméleti logikai rendszer. Maguk a motisták csupán *A kisebb érvek* című fejezetben *(Mo-cï* 45. fejezet) tettek kísérletet valamiféle összefoglalásra, az eredmény azonban nem több, mint némi rendszerességgel előadott jó tanácsok a vitatkozáshoz: hogyan kell érvelni ahhoz, hogy egy vitában győzedelmeskedjünk. S a legfontosabb tanács: legyen mindig igazunk; az érvelés igazságtartalmától független, formális logikai kritériumok nem fogalmazódnak meg.

A motista logikusok iskolája — Mo Ti egész iskolájával együtt — az egységes kínai állam megteremtésének forgatagában eltűnt a kínai filozófia színpadáról. Nélküle azonban elképzelhetetlen Sziün-cï nagy összefoglalása és a legista ideológia is, nélküle az ókori kínai gondolat nem juthatott volna fel a csúcsaira. Iskolájuk bizonyos szempontból a kínai gondolkodás lehetőségeinek felső határát tapintotta ki: ez biztosít a motista „vitatkozók" töredékes műveinek egyedülálló értéket.

Tőkei Ferenc

A MOTISTA KÁNONOK

墨經

I. KÁNON

Mo-cï. 40. fejezet

1. Az ok *(ku)*: amivel rendelkeznie kell (valaminek), hogy azután létrejöjjön.[1]
2. A megállapodás *(csï)* egy bizonyos tartósság *(kiu)* által létezik.[2]
3. (Minden) test *(t'i)* része valami általánosabbnak *(kien)*.
4. A szükségszerű *(pi)*: ami nem marad el.
5. A megismerés *(csï)*: (emberi) képesség *(c'ai)*.
6. A sík *(p'ing)*: egyenlő magasságok.
7. A gondolkodás: (még csak) keresés.
8. Azonos hosszúságok az egyenes vonalban végződnek.[3]
9. A megismerés *(csï)*: összekapcsolás.[4]
10. A közép: azonos távolságok.
11. A tudás: világosság.
12. A vastagság: valamire alapozott nagyság.
13. Az erény *(zsen)*: testet öltött szeretet *(t'i ai)*.
14. Mikor a nap középen áll, éppen Délen van.
15. Az igazságosság *(ji)*: mások hasznára lenni *(li)*.
16. Az egyenesség: szembenállás.
17. A szertartás *(li)*: tisztelet-adás *(king)*.
18. A kör: egy középponttól (számított) egyenlő távolságok.[5]
19. A tett: létrehozás.
20. Egy derékszögű oszlopnak a négy sarka: egy kör.[6]
21. Az igazság: dicsőség.
22. Megkettőzni valamit annyi, mint kétszer venni.
23. A hűség *(csung)*: igyekezni másoknak használni, önmagunkat pedig legyőzni.
24. A csúcs: ahol a testnek nincs folytatása, bár (másfelől itt van) a a legelső pontja.
25. A gyermeki szeretet *(hiao)*: a szülők hasznára lenni.
26. Ahol valaminek közbülső tere van, ott a közepe van.[7]

27. A megbízhatóság *(szin)*: amikor a szavak illenek az értelemhez *(ji)*.
28. A közbülső tér nem érheti el az oldalát.[8]
29. A segítés: természetes cselekvés.
30. Az üresség: amikor a közbülső tér üres.[9]
31. Az aggályoskodás elégedetlenségre vezet.
32. A telítettség mindig (valóságos) létezés.
33. Az elégedetlenség a tagadáshoz vezet
34. A kemény *(kien)* és a fehér *(po)* nem zárja ki egymást.[10]
35. A parancsolás *(ling)*: nem tenni (személyesen) amit tenni kell.
36. Az egyesülés: kölcsönös egymásba hatolás.
37. Hivatalt viselve az igazi írástudó *(sī)* megrövidíti magát, de (hivatali) működését elősegíti.
38. Ami hasonló, az (bizonyos dolgokban) kapcsolatban van egymással, de (más dolgokban) nincs kapcsolatban egymással.
39. A bátorság *(jung)*: amivel a szellem mer (valamit).
40. A folyamatosság: ha (két dolog) nem hagy közbülső teret s nem is egyesül egymással.
41. Az erő: ami testünket *(hing)* mozgásba hozza.
42. A példakép *(fa)*: amit utánoznak.
43. Az élet: test *(hing)* és tudás *(csī)* együtt-lakozása.
44. A „valóban" azt jelenti, hogy valami úgy van.
45. Az alvás: amikor a tudás nem rendelkezik tudással.
46. A beszéd: amivel valamit megvilágítunk.
47. Az álom: amikor alvás közben valóságosnak tartunk valamit.
48. Ami lehetetlen, az másodszorra sem sikerülhet.
49. A nyugalom *(p'ing)*: amikor az elmében *(csī)* nincsen sem vágy, sem gyűlölet.
50. Aki vitatkozik: küzd valamiért; aki győz a vitában, annak igaza van.
51. A haszon *(li)* az, aminek örülünk, ha elnyertük.
52. A cselekvés olyan, hogy amikor a megfontolás véget ér, a vágy függvényévé válunk.
53. A kár *(hai)* az, amit gyűlölünk, ha elnyertük.
54. A befejezés lehet elkészítés is, lehet elpusztítás is.
55. Rendezni *(csī)* annyi, mint valaminek az elérésére törekedni.

56. (Valakit valamire) késztetni *(sï)*: okot tételez fel.
57. Dicsérni annyi, mint megvilágítani (valaminek) a szépségét.
58. A név *(ming)* lehet nemet *(ta)*, fajt *(lei)* és egyedet jelölő *(szï)*.
59. Hibáztatni annyi, mint megvilágítani (valaminek) a hibáját.
60. A kijelentés *(wei)* lehet átvitel *(ji)*, magyarázat *(kiü)* és pontos meghatározás *(kia)*.
61. A magyarázat *(kiü)*: az igazság *(sï)* kifejtése.
62. A tudás *(csï)* lehet hallomásból *(wen)*, beszélgetésből *(suo)* és saját megfigyelésből *(c'in)* származó. A név *(ming)* és a valóság *(sï)* egymáshoz tartoznak.[11]
63. A szavakba foglalás: magyarázat *(kiü)*.
64. A tapasztalat *(wen)* származhatik mások közléséből *(csuan)* vagy saját megfigyelésből *(c'in)*.
65. A „sőt" (szócska) egyetértést fejez ki.
66. Látni *(kien)* lehet a testet *(t'i)* s lehet az egészet *(cin)*.[12]
67. Fejedelem és alattvaló: olyan nevek, amelyek egymáshoz kapcsolódnak.
68. A megfelelő *(ho)*: helyes *(cseng)*, illő *(ji)* és szükséges *(pi)*.
69. Az érdem *(kung)*: ami hasznára van a népnek.
70. Amit kívánunk, annak mérlegeljük a hasznát, s amit gyűlölünk, annak mérlegeljük a kárát.[13]
71. A jutalmazás: a feljebbvalók viszonozzák az alárendeltek érdemeit.
72. A (kormányzási) tevékenység lehet megőrző, elpusztító, változtató, összezavaró, rendet teremtő és átalakító.
73. A bűn: tilalom megszegése.
74. Az azonosság *(t'ung)* lehet kettőzöttség *(csung)*, egy-testűség *(t'i)*, közösség *(ho)* és egy fajba tartozás *(lei)*.
75. A büntetés: a feljebbvalók viszonozzák az alárendeltek bűneit.
76. A különbözőség *(ji)* lehet kettősség *(er)*, nem-egy-testűség *(pu-t'i)*, nem-közösség *(pu-ho)* és nem egy fajba tartozás *(pu-lei)*.
77. Az azonosság *(t'ung)*: a különbözők *(ji)* egy egységben foglaltatnak benne.[14]
78. Ha azonosokat és különbözőket keverünk össze, olyanok lesznek (egymás mellett), mint a lét *(ju)* és a nemlét *(wu)*.

79. Az időtartam *(kiu)*: áthatolás különböző időpontokon. A tér *(jü)*: áthatolás különböző helyeken.
80. A hallás *(wen)*: a fül különleges képessége.
81. Ami végéhez ér (v. körülhatárolt), az előtt még lehet valamicske, de (oly kevés, hogy) lábbal nem mérhető.[15]
82. Felfogni a hallottat és megragadni értelmét: az elme *(szin)* vizsgálata (révén lehetséges).
83. A „teljességgel" (azt jelenti): semmi sincs, ami ne úgy lenne.
84. A beszéd *(jen)*: a száj haszna *(li)*.[16]
85. A kezdet: meghatározott időpont.
86. Felfogni a kimondott szavakat és meglátni tudni értelmüket: az elme *(szin)* megkülönböztető képessége *(pien)*.[17]
87. Az átalakulás *(hua)* változásról *(ji)* tanúskodik.
88. Az ígéret nem ugyanolyan hasznos, mint a (rögtön) felhasználható *(jung)*.
89. A kisebbítés: oldaláról (egy darab) elvevése.
90. Akit meggyőznek, mégis makacskodik, az bizonytalanul beszél.[18]
91. Ha ügyességet *(k'iao)* kapunk örökül, kutatjuk az eredetét *(ku)*.
92. A nagyobbítás: növelés.[19]
93. A találékony ember: napfény az érő gabonának.[20]
94. Ha a minta *(fa)* azonos, akkor megpillantjuk az azonosságot.
95. Gátolni valamit: megváltoztatni.
96. Ha a minta különböző, akkor megpillanthatjuk a különbözőséget.
97. A mozgás *(tung)* gyakran csak folytatódás *(c'ung)*.
98. Ha beállt a nyugalom *(csï)*, a folytatás már csak más úton (lehetséges).[21]

(Ha ezt a könyvet oldalvást olvasod, akkor sem lesz értelmetlen.)[22]

II. KÁNON

Mo-ci. 41. fejezet

1. A semmittevés *(csï)* ugyanabba a fajba tartozik *(lei)*, mint az ember cselekvése *(hing)*. Ennek magyarázata: az azonosság *(t'ung)*.[23]

2. A birtokolt és a birtokló, a birtokban levő és aki birtokol: négy különböző kifejezés.[24]
3. A fajokba sorolás *(lei)* nehézségének az a magyarázata, hogy vannak nemeket és fajokat jelölő nevek *(ta sziao)*.
4. Az öt elem nem uralkodik tartósan. Ennek magyarázata: a megfelelés *(ji)*.[25]
5. Ha önmagukban teljes dolgokat *(wu-cin)* azonos névvel jelölünk meg, akkor a kettő vagy harcolni fog egymással (mint például) az evés és a hívás, az egyesülés és az ellenkezés, vagy pedig szeretni fogja egymást, (mint például) a világosság és a látás, vagy az ember és a cipő. (Ám mégis) csak akkor lehet igazunk, ha mielőtt kimondanánk (e fogalmakat), az egyiket félretesszük és elvetjük. Ennek magyarázata: az összeillés *(jin)*.
6. Ha nem tudjuk félretenni és elvetni (az egyiket), akkor megmaradnak kettőnek. Ennek magyarázata: az érzékelhető forma *(kien)* és az egyesítés *(kiü)*.
7. Az egy és a kettő (olyan, mint) a széles és a hosszú, szeretet vagy gyűlölet ⟨szubjektív hajlam⟩ se nem növelheti, se nem csökkentheti őket. Ennek magyarázata: a megfelelés *(ji)*.
8. Ha valaki nem képes rá, és ezért nem okoz kárt, annak magyarázata: (mihelyt képes rá) kárt okoz.
9. Lehet valakitől elvenni úgy, hogy nem éri kár. Ennek magyarázata: a fölösleg.
10. Különböző fajúakat *(ji-lei)* nem szabad összehasonlítani. Ennek magyarázata: mérlegelni kell.
11. A tudást megszerezhetjük, de nem az öt úton ⟨érzéki benyomásokkal⟩. Ennek magyarázata: (a tudás) tartóssága.[26]
12. Lehet félretenni és elvetni valamit anélkül, hogy kevesbítenénk (a dolgot). Ennek magyarázata: eredeti állapota (ilyen).
13. A tűz (maga) nem forró. Ennek magyarázata: időszakisága *(tun)*.
14. A hamis kölcsönzés mindig félrevezető. Ennek magyarázata az, hogy helytelen.
15. Meg lehet tudni, hogy mi az, amit nem tudunk. Ennek magyarázata: a nevek *(ming)* segítségével való kiemelés (útján lehetséges ez).

16. Egy dolog *(wu)* mivolta, ahogyan ezt megismerjük, és ahogyan másoknak tudomására hozzuk: nem szükségképpen ugyanaz. Ennek magyarázata: (képességeink) fogyatékossága.
17. Ami nincs, attól nem mindig várhatjuk el, hogy legyen. Ennek magyarázata: attól függ, miről beszélünk.
18. A kétkedés magyarázata: valamivel (váratlanul) összetalálkozunk.
19. Ha kutatgatás közben valamit megtalálunk és feladjuk a tép előtést, akkor nem kételkedünk többé. Ennek magyarázata: (valami) vagy létezik, vagy nem létezik.
20. Egyes dolgokat egyesíteni lehet egymással, másokat azonban nem. Ennek magyarázata: (egyes dolgok) ellenállnak.[27]
21. Ha valamit akarunk, de nem tudjuk biztosan, hogy helyes-e, akkor úgy valósítsuk meg a művet, hogy legalább ne ártsunk vele. Ennek magyarázata: megfelelő megkülönböztetés (szükséges)
22. Minden dolog *(wu)* egységes test *(ji-t'i)*. Ennek magyarázata: minden egységet alkot és csak ez (lehet egységben való felfogásuknak alapja).
23. Ha valamit egyensúlyban tartunk, nem történik szakadás. Ennek magyarázata (abban van), ami az egyensúlyt tartja.[28]
24. A világban *(jü)* egyik helyről a másikra haladhatunk. Ennek magyarázata: a hosszú világ és a tartósság.[29]
25. Jao elvei ma is élnek s ugyanakkor megvan a helyük a régiségben, tehát különböző időkben (is élhetnek). Ennek magyarázata: elveinek kettőssége.[30]
26. Ha egy (homorú) tükör elé állunk, tükörképünk fordított lesz, és nagyobb vagy kisebb (valóságos alakunknál). Ennek magyarázata: a kicsiny terület ⟨a tükör középpontja⟩.[31]
27. A kutyakölyök: kutya. De ha megölök egy kutyakölyköt, nem mondhatják, hogy megöltem egy kutyát. Ennek magyarázata: kettős (a kutya szó értelme).[32]
28. A tükör állása szerint a tükörkép egyszer kisebb és eltorzult, máskor meg nagy és szabályos. Ennek magyarázata (abban van, hogy) a (tükör) középpontján belül ⟨ahhoz közel⟩ vagy kívül (áll-e a tárgy).

29. Intézkedni (nem más, mint) jól uralkodni. Ennek magyarázata: az intézkedés (maga).
30. A tükör kerek, a tükörkép pedig egységes, de nem kemény és nem fehér ⟨nem anyag⟩. Ennek magyarázata: . . . .[33]
31. Bármily nagy legyen is a tövisbozót, sekély vízben is elmeríthető. Ennek magyarázata: elrendezés (dolga minden).[34]
32. Az időben és térben ⟨az anyagi világban⟩ nem létezik kemény és fehér. Ennek magyarázata: a megfelelés *(jin)*.[35]
33. Ha egy oszlopot fakötegnek vélünk, ezzel eláruljuk tudásunk hiányát. Ennek magyarázata: mérlegelni (kell).
34. Az ittlevő dolgok mivoltát megállapítva meg lehet állapítani a még távollevő dolgok mivoltát is. Ennek magyarázata: a meglevő dolgokból való (analógiás) következtetés.
35. Ha valakinek az értelmét még nem tudtuk felismerni, akkor a magyarázatot úgy kapjuk meg, hogy (gyakorlatilag) alkalmazzuk a dolgot.[36]
36. Amikor (a nap) áthalad a delelőponton, az árnyék nem követi. Ennek magyarázata: új (árnyék) keletkezik.[37]
37. Az egység lehet kevesebb, mint kettő, de lehet több is, mint öt. Ennek magyarázata: leszögezés (kérdése).
38. Ha árnyékban tartózkodunk, két (árnyék) van. Ennek magyarázata: megkettőzzük (a meglevő árnyékot).
39. Aminek nincs fele, azt nem lehet felosztani, ezért meg sem próbáljuk. Ennek magyarázata: (ilyen például) a hegye valaminek ⟨a pont⟩.[38]
40. A tükörkép megfordul a kereszteződésben ⟨a sugarak kereszteződése által⟩. Van tehát egy olyan pont *(tuan)*, amely nagyobb, mint maga az árnyékkép (hiszen a sugarak mind belefférnek a kereszteződési pontba). Ennek magyarázata: pont (csupán, de ilyesmire képes).
41. Az lehet, hogy valami nincsen, de ha létezik, akkor nem lehet (teljesen) eltávolítani. Ennek magyarázata: (nemcsak van és részben lesz az a dolog, hanem) volt is.[39]
42. A kép *(king)* szembe megy a nappal ⟨a nap képét alkotó fénysugarak visszaverődnek egy tükörről⟩. Ennek magyarázata: (a sugarak) egymásba térnek vissza

43. Az egyenest nem lehet akárhogyan mozgatni. Ennek magyarázata: (csak) körbe forgatni (szabad; ti. a zsinórt, hogy egyenes maradjon).
44. Hogy a tükörkép kicsiny-e vagy nagy, annak a magyarázata: távoli-e vagy közeli a hely (a tükörtől).
45. A világegyetembe *(jü)* hatolva semmi sem közeli. Ennek magyarázata: az óriási kiterjedés.
46. Az ég mindig példamutató *(cseng)*. Ennek magyarázata: lehetőségünk van (törvényeinek követésére).
47. A körbe-mozgás kapcsolatos az időtartammal *(kiu)*. Ennek magyarázata: (például a nap és a hold körbe-mozgása által keletkezik) megelőző és következő (időszak).
48. Hogy nyugtalanság nélkül terhet tudunk vinni, annak magyarázata az, hogy kiegyensúlyozzuk.
49. Egyazon módszerek *(fa)* éppen úgy elnyelik egymást, mint ahogy a négyzetek egymásba illenek. Ennek magyarázata: négyzetek *(fang)*.
50. Az írótábla az íróvesszővel és táblácskákkal (együtt ér valamit), s ennek az a magyarázata, hogy feljegyzésekre alkalmas (együttesnek kell lennie).
51. Aki bolond hasonlatot mond *(k'uang-kiü)*, az nem tudja megragadni a különbségeket *(ji)*. Ennek magyarázata: vannak dolgok, amelyeket nem lehet (összehasonlítani).
52. Tagadni azt, hogy az ökrök és lovak ökrök lennének, ugyanaz, mint helyeselni (egy ilyen állítást). Ennek magyarázata: (csak magasabb fogalomban) összefoglalni *(kien)* lehet őket.[40]
53. Ami ferde, az nem lehet egyenes. Ennek magyarázata: (próbáld ki) borotválás (közben).
54. Ez az „ez" és az az „ez" azonos (nevű). Ennek magyarázata: (attól függ, hogy) különbözőek-e *(ji)*.
55. Ha valaki mindenáron analógiás következtetéseket gyárt, arra azt kell mondanunk: elfecsérli tehetségét *(c'ai)*.
56. A vezetőnek és követőjének osztoznia kell a bajban. Ennek magyarázata: az érdemeket szerző tett (megkívánja ezt).
57. Hogy a vásárlás ne legyen nagyon drága, arra a magyarázat: (attól függ), le tudjuk-e szorítani az árat.

58. Ha meghallom azt, amit nem tudtam, az éppen olyan lesz, mint amit tudtam. Így tehát kétféle módon lehet tudást szerezni. Ennek magyarázata: (mások is) tudomásomra adhatják *(kao)*.[41]
59. Ha az ára megfelelő, akkor eladják (az árut). Ennek magyarázata: (a „megfelelő" ár) teljes (a vevőnek is, az eladónak is).
60. Aki azt mondja, hogy minden fonák, az maga beszél fonákul. Ennek magyarázata: saját beszéde (fordít a fonákjára mindent).
61. Van, aki szólni sem tud, csak rettegni. Erre a magyarázat: nem biztos (hogy van oka a félelemre).
62. Ha valaki felel nekem, és én helytelen nevet *(fei-ming)* használok, akkor nem fog egyetérteni velem. Ennek magyarázata: ellentmondást (vált ki az ilyesmi).
63. Alighanem a múltban is megvoltak már a nevek *(ming)*. Erre a magyarázat: (attól függ, milyen) a valóság *(sī)*.
64. A határ-nélküliség sem árthat meg az egyetemességnek *(kien ;* = az egyetemes szeretetnek). Ennek magyarázata: bőségessége.
65. Ha valaki nem tud valamit, akkor tudnia kell, hogy nem tudja felhasználni (nemlétező tudását), mert így becsületes. Ennek magyarázata: (onnan tudni meg, ha becsületes, hogy) nem használja fel.
66. Ha nem ismerjük a pontos számot, akkor is tudhatjuk a szélső határokat *(cin)*. Ennek magyarázata: okosnak (kell lennünk).
67. Ha valaki azt mondja, hogy a vita *(pien)* nem győzte meg, akkor biztosan nem szabályosan (érveltünk). Ennek magyarázata: (attól függ, hogyan folyt) a vita.
68. Ha valakinek nem ismerjük lakóhelyét, ez még nem gátolhat meg bennünket abban, hogy szeressük. Ennek magyarázata: (például ilyen) a gyász.
69. Egy fiú sohasem engedheti meg magának, hogy ne legyen előzékeny *(zsang)*. Ennek magyarázata: ez a kezdet.
70. Az emberség *(zsen)* és az igazságosság *(ji)*, amelyek (közül az egyiket) belsőnek, (a másikat meg) külsőnek tartják, bennünk vannak *(nei)*. Ennek magyarázata: (ez a két erény) egy pár.[42]
71. Az ember arcán egyaránt megmutatkozik, hogy van tudása, vagy hogy nincs tudása. Ennek magyarázata: megvan-e már (valójában a tudás).

72. Hogy a tanulás mennyire gyarapít bennünket, erre csak az mondhatjuk: (nézzük meg) a gáncsoskódokat.
73. Ha valamire kétszer mutatunk rá, akkor (a vitában ellenfelünk) már nem tud menekülni. Ennek magyarázata: kétszer mondani (hasznos).
74. Hogy egy vádaskodás igaz-e vagy sem, annak semmi köze (a vádak) sok vagy kevés voltához. Ennek magyarázata: (azon múlik, hogy) igaz-e vagy nem igaz.
75. Ha valamit tudunk, mégsem tudunk rámutatni, arra a magyarázat: ügyetlenek vagyunk.
76. Aki egy rabszolgát *(cs'en)*, kutyakölyköt vagy kutyát szökni enged, annak nincs igaza, és aki megvádolja érte, ez a becsületes. Ennek magyarázata: ne forduljon elő, hogy nincs igazunk.
77. Aki felismer egy kutyakölyköt, de azt mondja, hogy nem ismeri fel a kutyát, az túlságosan messzire megy (a megkülönböztetésben). Ennek magyarázata: a kettősség (vezeti félre).
78. Ha egy dolog *(wu)* nem egészen olyan, arról azt mondhatjuk: hasonló *(zso-sï)*.
79. Ha valaki felfogta a dolog értelmét, ezután válaszol. Erről azt kell mondanunk: (még) nem tudni, mit fog mondani ⟨jól értette-e, és milyen szempontból válaszol⟩.
80. Vesszük az alsót ⟨az ismertet⟩ és ennek segítségével keressük a felsőt ⟨az ismeretlent⟩. Ennek magyarázata: (így) kutatunk.
81. Ha ez meg ez azzal azonos, akkor a magyarázat: nem ellentétesek.[43]

MAGYARÁZATOK AZ I. KÁNONHOZ

Szemelvények a Mo-cï 42. fejezetéből[44]

1. Az ok: a kicsiny ok *(sziao-ku)* olyan, hogy ha megvan, még nem biztos az eredmény, de ha hiányzik, akkor biztos, hogy nem következik be (okozat).
... (A nagy ok pedig, ha megvan, biztos az eredmény, és ha nincs meg, biztosan nincs okozat.)[45]

9. A megismerés úgy lesz megismerés, hogy tudásunk rábukkan a dolgokra *(wu)* és képes olyan formát adni nekik *(mo)*, mint a látás.

11. A tudás olyan, hogy segítségével vitatkozni *(lun)* tudunk a dolgokról *(wu)*, s így olyan világos ismeretünk lesz róluk, mintha fénybe állítottuk volna őket.

13. Az erény *(zsen)*: a nép szeretete anélkül, hogy kihasználnánk *(jung)*, nem olyasmi tehát, mint a lovak szeretete.

15. Az igazságosság *(ji)*: arra törekedni, hogy az égalatti (szolgálata) legyen osztályrészünk és valamit tegyünk érte; (de úgy, hogy) ha képesek vagyunk használni neki, nem szabad kihasználnunk *(jung)*.

17. A szertartás *(li)*: az előkelők — hivatalnokok *(kung)*; a közrendűek pedig — nevek *(ming)*; s mindnyájukkal tisztelettel vagy lenézéssel kell bánni, az osztályok különbsége *(teng-ji)* szerint.[46]

19. A tett: cselekvésünk ne abból álljon, hogy jó hírnevet szerzünk magunknak. Aki csak azért visz végbe valamely tettet, hogy hírnevet szerezzen magának, az csupán ügyeskedő *(k'iao)*, és olyan, mint egy tolvaj.

21. Az igazság: a jellem *(csï-k'i)* megjelenése. Azt kell elérni, hogy az emberek olyannak (mutassák magukat) amilyenek, s ne a fém hangjához és a jade-függőkhöz akarjanak hasonlítani.[47]

25. A gyermeki szeretet *(hiao)*: szüleink (szolgálatát) tekinteni osztályrészünknek és képesnek is lenni erre, (de) ha képesek vagyunk használni nekik, nem feltétlenül kell kapnunk is érte valamit.[48]

43. Az élet: hogy a test hogyan él, azt teljes bizonyossággal nem tudhatjuk.

62., 63. . . . a szavak olyan megnevezések *(ming)*, amelyek minden szájból előjöhetnek. E megnevezések *(ming)* azonban festett tigrishez hasonlók ⟨csupán megközelítőek⟩. A szavakról azt mondják, hogy az igazság másoknak való átadását szolgálják.

67. Fejedelem: amazokkal ⟨az alattvalókkal⟩ kapcsolatos név *(ming)*.

77. Ha azonos és különböző embereket egységbe fogunk össze, akkor olyan egyesülést látunk, mint amikor a fejedelmet szolgálják (az alacsonyabb szervezeti egységek).[49]

79. Az időtartam *(kiu)*: régen és most, reggel és este ⟨konkrét időpontok sorozata⟩. A tér *(jü)*: kelet, nyugat, közép, dél, észak ⟨konkrét terek összefoglalása⟩.

81. A vég: aminek (folytatása) már nem tesz ki egy lábnyit, az végéhez ér; aminek azonban még egy lábnyi (folytatása van), annak még nincs itt a vége.

85. A kezdet: az idő egyszer sokáig tart, máskor nem sokáig, a kezdet azonban sohasem tarthat sokáig.

87. Az átalakulás *(hua)*: például egy béka fürjjé változik.[50]

2. A megállapodás *(csï)*: hogy időtartam nélkül nem lehet megállapodni, az éppen olyan (természetes), mint hogy az ökör nem ló. Így a nyílnak át kell hatolnia az oszlopok között (mielőtt célba találna). Az pedig, hogy megvan az időtartam, de nincs megállapodás, éppen olyan (ostobaság), mint hogy a ló nem ló. Például az ember átmegy a hídon (s utána megáll).

6, 8, 10. Az azonos (méretű) pálcák (összetéve) egyenlő hosszúak az oszloppal, s a középponttól ⟨az oszloptól⟩ mért távolságok (minden irányban) azonosak.[51]

18. A kör: a körző leírja a méreteit.

20. A négyzet: a derékszögelő megmutatja a méreteit.

22. Megkettőzni annyi, mint kétszer venni: egy láb meg egy láb. Egyet elvéve belőle egyet kapunk.

24. A csúcs olyan, hogy (a testen) nincs más vele azonos (helyzetű rész).

26. Közbülső tere annak van, ami kétoldalt lezár valamit, a közbülső tér pedig az, amit valami kétoldalt lezár. Amikor egy láb egy kis lyuk előtt és egy csúcs mögött van, akkor nincs kétoldalról bezárva a csúcs és a kis lyuk közé.[52]

32. A telítettség: ami nincs megtöltve, annak nincs vastagsága. Egy kőben mindenütt megtaláljuk (ezt a telítettséget).[53]

34. Ha két kemény *(kien)* tárgyam van, akkor ezek különböző helyen vannak, (mert) nem tudnak egymásba hatolni. Köcsönösen tagadják, azaz kizárják egymást.[54]

50. Az ökrök különböznek a nem-ökröktől, de ezzel a két (fogalom) egyike sincs (helyesen) tagadva *(fei)*. Vitatkozás alkalmával az egyik azt mondja, hogy ökör, a másik azt mondja, hogy nem-

ökör. Ez harcban áll azzal. Mindkettő lehet helytelen, ha pedig nem mind a kettő helyes, akkor az egyik feltétlenül helytelen. Ez nem olyan, mint annak megállapítása, hogy (a kutyakölyök) kutya-e (ti. a kutyakölyök kutya is, meg nem is).

54. A befejezés: ha ruhát csinálunk, elkészítünk, de ha betegséget gyógyítunk meg, elpusztítunk (ti. a betegséget).[55]

58. Ha azt a nevet mondjuk, hogy élőlény *(wu)*, akkor a nemet jelöltük meg *(ta)*. Az adott valóság azonban megköveteli, hogy más neveket is adjunk neki. Azt mondjuk tehát, hogy ló, amivel megjelöltük a fajt *(lei)*. Ha a valóság ilyen (fajú), akkor szükségképpen ez a megfelelő név. Ha azt mondjuk, hogy rabszolga *(cang)*, akkor az egyedit jelöltük meg *(szï)*. Egy bizonyos név egy bizonyos valósághoz tartozik. A szájunkból jövő hangoknak is egytől egyig van neve, akárcsak minden családnak családneve.[56]

60. Ha összefoglalva azt mondjuk, hogy a kutyakölyök kutya, akkor átvitelt alkalmaztunk *(ji)*. Kutyakölyök és kutya: (ez már) magyarázat *(kiü)*. Elzavarni a kutyát ⟨egy bizonyos kutyát⟩: pontos meghatározás *(kia)*.

62. A tudás, ha mások közlése által kapjuk, hallomásból származik *(wen)*; ha valami az országban nincs megtiltva, beszélgetésből *(suo)*; ha pedig személyesen láthatjuk a dolgot, saját tapasztalatból *(c'in)*.[57]

66. A látásban a legfontosabb: (látni) a testet; a második azonban: (látni) az egészet.

74. Az azonosság *(t'ung)*: ha két névvel, de egy valósággal van dolgunk, az a kettőzöttség azonossága *(csung-t'ung)*; ha az egyesítés *(kien)* nincs kizárva, az az egy-testűség azonossága *(t'i-t'ung)*; ha egy háztartásban való együtt-élésről van szó, az a közösség azonossága *(ho-t'ung)*; ha pedig (a dolgokban) megvan az, ami azonossá teszi őket, az az egy fajba tartozás azonossága *(lei-t'ung)*.[58]

76. A különbözőség *(ji)*: ha két dolog mindenképpen különböző, az a kettősség *(er)*; ha nem függenek össze egymással, az a nem-egy-testűség *(pu-t'i)*; ha nincs amiben közösködnének, az a nem közösség *(pu-ho)*; s ha nincs meg bennük az, ami azonossá tenné őket, az a nem egy fajba tartozás *(pu-lei)*.

90. A meggyőződést és a beleegyezést nehéz egyesíteni Ha egy tárgyról beszélve eredményt érünk is el, hosszú idő kell még, amíg (nézetünk a vitapartnerünkben is) meggyőződéssé válik

91, 94, 96. Aki mintát *(fa)* akar követni, keresi az azonosságot *(t'ung)*. Megpillantva egy ügyes és hagyományos módszert *(fa)*, kiválasztja ezt, elveti amazt, kérdezősködik eredete felől, és azt nézi, mi a megfelelő *(ji)*.

MAGYARÁZATOK A II. KÁNONHOZ

Szemelvények a Mo-cï 43. fejezetéből

3. Ha azt mondjuk, hogy négylábú állatok, ez más, mint: ökrök és lovak. A dolgok egészen különbözőek: vannak nemek *(ta)* és fajok *(sziao)*.

7. A látható és a nem látható különválik egymástól, egyik a másikat nem tudja áthatni, (mint például) a szélesség és a hosszúság, a keménység és a fehérség.[59] — Ha fölemelünk valami nemnehezet, (márpedig) nincs (könnyebb) a tűnél, az nem testi erő *(li)* dolga. Ha azonban a kezünkben tartott (nehezebb dolog súlya) megkétszereződik, az nem tudás *(csi)* dolga. Olyan ez, mint a fül és a szem ⟨a látás és a hallás⟩ különbsége.

10. Melyik hosszabb: egy fa vagy az éjszaka? Melyik több: az ész vagy a gabona? A négy közül melyik értékesebb: a hivatali rang, a szülők, a cselekedet, vagy az ára valaminek? Melyik magasabb: egy szarvas vagy a gyorsasága? Melyik gyorsabb: egy szarvas vagy a gyorsasága? Melyik panaszkodik többet: egy tücsök vagy a panaszkodása?

12. Az (elválasztott) oldalak (bármikor) egységbe foghatók anélkül, hogy megváltoznának.

14. A hamis kölcsönzés *(hia)* mindig helytelen, s végül teljesen hamis felfogáshoz *(hia)* vezet. Ha a kutyát hamis kölcsönzéssel (általában) gyorsnak tartják, az éppen olyan, mint ha a Huo ⟨Gyors⟩ családnév alapján (beszélnénk az ilyen nevű ember gyorsaságáról).

22. Minden egységet alkot, például az ökör és a ló: négylábúak; s csak ennek alapján beszélhetünk „ökör és ló"-ról (mint egységről). Ha megszámoljuk az ökröt és (külön) számoljuk a lovat, akkor az ökör és a ló kettő. De ha (együtt) számoljuk az „ökröt és lovat", akkor az „ökör és ló" egy. Ugyanígy, ha megszámoljuk ujjainkat, öt ujjat találunk, de ez az öt egyet ⟨egységet⟩ alkot.[60]

32. Nem létezik kemény és fehér, mert ha léteznének, kölcsönösen egymásba kellene hatolniuk.[61]

36, 38. Az árnyék (tulajdonságai): Ha fény érkezik, az árnyék eltűnik ⟨ellentétesek⟩, és ha (a fény) megmarad, teljességgel kialszik. Két fény közrefog egy (gyengébb) fényt, s ez az egy (gyengébb) fény az árnyék. Egy árnyékolásra képes fényben álló ember ragyog is, és ugyanakkor árnyékot vet; ha alulról éri (a fény), akkor a magasba, ha pedig a magasból éri (a fény), akkor lefelé (vet árnyékot). A lábak alul borítják homályba a fényt, ezért az árnyék felül keletkezik; a fej felül borítja homályba a fényt, ezért az árnyék alul keletkezik. Ha távol s közel ⟨valahol⟩ van egy tárgyunk, amit fénybe állítunk, akkor az árnyék a belső ⟨túlsó⟩ oldalát fogja takarni. Ha az árnyékot teremtő ⟨valamibe beleütköző⟩ napfény valamely tárgyról visszaverődve egy emberre esik, akkor (az illető tárgy) árnyéka a nap és az ember között lesz. Ha az árnyékot vető fa vastagságra nőtt, az árnyéka rövid és erős; de ha a fa karcsú, az árnyéka hosszú és gyenge. Az erősség vagy gyengeség a fától függ, tehát az árnyék erőssége is a fától függ, nem csupán a gyengesége.[62]

28, 30, 44. Ha távolodunk vagy közeledünk egy egyenesen álló tükörhöz, akkor benne a tükörképek sokasodnak vagy kevesbednek. Külső megjelenésük lehet fehér vagy fekete, távoli vagy közeli, ferde vagy egyenes. A különbségeket a fény tükröződése hozza létre. A tükörképek teljesek akkor is, ha közelednek, akkor is, ha távolodnak. Ha sikerül visszatükrözni a tükörrel szembeállított tárgyat, akkor a tükörben mindennek vissza kell tükröződnie. A keletkező tükörkép számtalan lehet, de mindig (a középen való) áthaladáskor normális. Mindaz, ami (a valóságban) együvé tartozik, egységes testet ölt (a tükörképben is). — A tü-

körnek vannak részei, (amelyek közül legfontosabb) a tükör közepén belüli (rész). Ha a visszatükröződő tárgy közel van a középhez, akkor a visszatükrözött tárgy nagy, s nagy a tükörképe is. Ha azonban távol van a középtől, akkor a visszatükrözött tárgy kicsiny, s kicsiny a tükörképe is. Ám mindig akkor normális (a kép), ha a középről indul ki, s megfelelő módon hosszabbodnak meg az egyenes vonalak. A középen fekvő (tükör-rész) úgy viselkedik, hogy ha a visszatükröződő tárgy közel van a középhez, akkor a visszatükrözött tárgy nagy, s nagy a tükörképe is; ha pedig távol van a középtől, akkor a visszatükrözött tárgy kicsiny, és kicsiny a tükörképe is, csakhogy (a vonalak) feltétlenül elváltoztak, és a középhez kell illeszteni, hogy megnövekedjenek az egyenes vonalak.[63]

?— Két egymáson fekvő tárgy (mechanikai vizsgálatára szolgál) egy kísérlet *(fa)*. Egy négyszögletes kő a földtől egy lábnyira van. Alatta fekszik egy (földbe ásott) pillér-kő. Fölötte felfüggesztünk egy selyemfonalat, amely éppen a négyszögletes kőig ér és nem engedi azt lejjebb, hanem fenntartja. Most hozzáerősítjük a selyemfonalat és elmozdítjuk vele a követ, úgyhogy a levegőben lógjon. Végül elszakítjuk a selyemfonalat, mire (a kövek) vonzani fogják egymást. (A kő maga) nem változott, de (helyzetét) most más névvel jelöljük: alá van támasztva (a pillérrel).[64]

57, 59. A képpénzek és a gabona (vásárlás) együtt határozzák meg az árakat. Ha a képpénzek könnyűek, akkor a gabona nem drága; ha a képpénzek súlyosak, akkor a gabonavásár nem könnyű. A királyi képpénzek *(wang-tao)* nem változnak, a gabonavásár azonban mégis változó, (mert) az aratás megváltoztathatja a gabonavásárt, tehát az aratás megváltoztathatja a képpénzeket is. Ha egy eladó minden (árúját) eladja, akkor kimerült, nincs mit eladjon többé. Annak révén pedig, hogy nincs mit eladnia többé, az eladás határozza meg az árat. A méltányosság mérlegelése a helyes, míg az akarás vagy nem akarás ⟨nyereségvágy⟩ által az eladók tönkreteszik az országot.[65]

61. Aki a hadseregben van, annak még nem kell feltétlenül meghalnia, és aki csak hall a csatáról, még nem biztos, hogy életben

marad. Az előbbinek nem szükséges rettegnie, az utóbbi pedig legyen óvatos.

63. Vagy tudjuk valamiről, hogy az nem ez, vagy tudjuk, hogy az nincs itt. De ha azt mondjuk, hogy ez Délen vagy Északon van, akkor (ez ott volt) a múltban is, s ezért így kell felfognunk. Ha kezdetben ezt Délnek mondtuk, akkor most is Délnek kell mondanunk.

67. A beszéd: Amit beszélünk, az vagy azonosságot, vagy különbséget állapít meg. Azonosságról van szó akkor, ha az egyik kutyakölyköt mond, a másik meg kutyát. Különbözőségről akkor van szó, ha az egyik ökröt mond, a másik meg lovat. Ha a kettő közül egyik sem tud felülkerekedni, akkor nem vitatták meg (jól) a dolgot. A vitatkozásban az egyik (legtöbbször) az igazat mondja, a másik meg téved. Akinek igaza van, annak kell győznie (a vitában).

32. Egy kőben egység van. A kemény és a fehér kettő, de (együtt) ott vannak a kőben.[66]

75. Ha valaki egy dologban tudatlan, akkor kitarthat a nézete mellett, bebizonyítani azonban sohasem tudja.

76. A szökött rabszolgáknak *(cs'en)* nem ismerik a lakóhelyét, a (szökött) kutyakölyöknek vagy kutyának nem ismerik a nevét. Legyen bármily ügyes az, aki őket futni hagyta, ezt a kettőt nem tudhatja.[67]

77. Aki ismeri a kutyakölyköt, annak ismernie kell (a kutyakölyök) mását, a kutyát is (mert ellenkező esetben) túlságosan messzire megy. Ha nem (egyszerű) kettősségről volna szó, akkor (a kutya nem-ismerésével) nem menne túlságosan messzire (a megkülönböztetésben).

79. Ha valaki azt kérdezi: „Ismersz-e öszvért?", arra azt feleli a megkérdezett: „Mit jelent az, hogy öszvér?" A másik ekkor leírja az öszvér külsejét, (a megkérdezett) pedig megérti. Ha nem kérdezte volna meg, mit jelent az, hogy öszvér, hanem rögtön válaszol, anélkül, hogy megértette volna, túlságosan messzire ment volna. Ha megkérdeznek, felelni kell. A kérdésre adott felelet azonban lehet mély is, lehet sekély is.

11. Az értelem a szem segítségével lát, a szem pedig a tűz ⟨fény⟩ segítségével lát, végül a tűz (maga) már nem lát. Aki csak az öt úton ⟨az érzékszervek útján⟩ szerzett tudást tartja tartósnak, az téved.[68]

13. A szemünkkel látunk. Ha azonban tűz segítségével láthatnánk a tüzet, akkor azt is mondhatnánk, hogy a tűz forró. De nem igaz, hogy a tűz (maga) forró. Ha birtokában vagyok valami látáshoz hasonlónak ⟨érzéki benyomásnak⟩, azt mondom: (már) értem.[69]

15. Össze szokták keverni azt, amit tudnak, azzal, amit nem tudnak. Ha kérdést tesznek fel, mindig meg kell mondani, hogy ezt tudjuk, ezt meg ezt nem tudjuk. Csak így vagyunk képesek felhasználni az egyiket, elvetni a másikat. Így tehát kétféleképpen lehet tudni valamit ⟨a nemtudásnak is fontos szerepe van a tudás gyarapításában⟩.

17. A nemlét: Ha valami nincs, akkor (lehet, hogy) volt és később nincsen. De olyan nincs, hogy az ég leszakadjon, márpedig ilyen sohasem volt és most sincsen.[70]

23. Az egyensúly: Egy hajszál egyensúlyban és függőben tud tartani kisebb vagy nagyobb súlyt is. Ha a hajszál elszakad, nincs egyensúly. Amíg megvan az egyensúly, a szakadás nem szakadás.[71]

33. Ha ötöt eggyé változtatunk, az olyan, mint egy oszlopot fakötegnek tartani. Aki megfontolt, ilyen változtatást ⟨felcserélést⟩ nem csinál. Előbb fogjuk fel a dolog értelmét, mint ahogy egy oszlopot könnyen megragadhatunk. Az értelem akkor teljesen világos lesz.

37. Az egység: az öt tartalmazza az egyet, az egy tartalmazhat ötöt, a tíz pedig két (ötös egységet).

41. Lehet, hogy valami nem létezik, de ha ilyen (vagy olyan) formában már létezik, akkor ilyennek (vagy olyannak) meg is kell maradnia, és nem lehet, hogy ne létezzék.

43. A szabályos gömb úgy forog körbe, hogy minden pontja a középponthoz függesztett marad.[72]

45. Ha a világegyetemet *(jü)* megkülönböztetjük, nem lehet minden oldalt kiemelni. Aki a világegyetemben előre akar haladni, először a közelire támaszkodik, s csak aztán a távolira. A mozgásnak először közelinek kell lennie, s csak aztán távolinak.

47. A távoli és a közeli hosszú (térben), az előbbi és az utána következő pedig tartós (időben). Ha a nép hosszú utat akar megtenni, hosszú időre is szüksége van.

49. Minden egyes négyzet *(fang)* ugyanabba a fajtába tartozik *(lei)*. Valamennyinek ugyanaz a mintája *(fa)*, csak éppen (anyaguk vagy nagyságuk) különböző. Akár fából, akár kőből készítjük, ez nem veszélyezteti a négyzet oldalainak megfelelését. Ugyanabba a fajtába, a négyzet-fajtába fognak tartozni. S így van ez minden dologgal *(wu)*.

51. Az ökröt bolond módra is meg lehet különböztetni a lótól. Ha azt mondjuk, hogy mivel az ökörnek elülső fogai vannak, a lónak pedig farka, s ezért az ökör nem azonos a lóval, akkor helytelenül (érvelünk), mert mindkettőnek van (foga is, meg farka is), és nem igaz, hogy az egyiknek van, a másiknak nincs (bár foguk és farkuk valóban különböző). Továbbá azt mondják, hogy az ökör nem ugyanabba a fajtába tartozik *(lei)*, mint a ló, hiszen az ökörnek van szarva, a lónak pedig nincs szarva, tehát nem azonos a fajuk *(lei)*. De ha azzal érvelünk, hogy az ökörnek van szarva, a lónak meg nincs, és ezért két különböző fajba tartoznak, ez ugyanolyan bolond érvelés *(k'uang-kiü)*, mint az, hogy az ökörnek elülső fogai vannak, a lónak pedig farka van, mert akkor az is lehetséges, hogy a valóságos ökröt ne tartsuk ökörnek, vagy azt, ami nem ökör, ökörnek tartsuk (ti. szarva nemcsak az ökörnek van, és nemcsak a lónak nincs szarva.)

52. Ezért, ha azt mondják, hogy az ökrök és lovak nem ökrök, az éppen úgy helytelen, mint ha azt mondanák, hogy az ökrök és lovak ökrök. Igaz, hogy valami vagy lehetséges, vagy lehetetlen, de azt mondani, hogy az ökrök és lovak ökrök, lehetetlen, és (ennek egyszerű megfordítása) ugyancsak lehetetlen. Egy ökör nem kettő, egy ló sem kettő, de egy ökör meg egy ló, az kettő. Így egy ökör nem lehet nem-ökör, egy ló nem lehet nem-ló, hanem az ökör és a ló se nem ökör, se nem ló. Ezt nem nehéz (belátni).[73]

60. Fonáknak azt tartjuk, amivel nem lehet egyetérteni (mert helytelen). Ha a ki s be járó ⟨hallott és mondott⟩ szavak elfogadhatóak, tehát nem fonákok, akkor egyetértünk velük. Ha az

emberek szavai elfogadhatatlanok, mégis helyesnek tartjuk őket, akkor biztosan nem vizsgáltuk meg azokat alaposan.

64. Vége annak van, amit ki lehet meríteni, annak pedig, amit nem lehet kimeríteni, nincs vége. Hogy valaminek van-e vége, vagy pedig végtelen, mindaddig nem lehet tudni, míg nem tudjuk azt, hogy ki lehet-e meríteni vagy nem lehet kimeríteni. Hogy az emberek valamit teljesen kitöltenek-e vagy sem, azt mindaddig nem lehet tudni, amíg nem tudjuk, hogy az emberek (a kérdéses dolgot) teljesen ki tudják-e meríteni vagy nem tudják kimeríteni. Fonák dolog azt képzelni, hogy az emberek teljesen meg tudják valósítani az (egyetemes) szeretetet. Ha az emberek kimerülnek, mielőtt valamit teljesen kitöltöttek volna, akkor az ember (lehetőségeinek) végéhez érkezett. Hogy a kimerítés a véghez érkezés, azt nem nehéz (belátni). Ha azonban (az emberek) kitöltik azt, aminek nincs vége, akkor az, aminek nincs vége, kimerülne (márpedig) nem nehéz (belátni), hogy a kimerülés véghez érkezés.[74]

66. Ha nem ismerjük valamennyi egyes (pontos) számát, honnan tudhatnánk, hogy érdeklődtünk-e minden ember felől, akit szeretünk? Előfordulhat, hogy valaki felől nem érdeklődünk, de ha minden ember felől érdeklődünk, akkor mindazokat szeretjük, akik felől érdeklődtünk. Ha (pontos) számukat nem is ismerjük, tudjuk, hogy mindazok felől, akiket szeretünk, érdeklődtünk. Ezt nem nehéz (belátni).[75]

70. Az emberség *(zsen)*: szeretet; az igazságosság *(ji)*: (mások) hasznára levés. Ha a szeretet és a használás: ez; akkor akit szeretnek és akinek használnak: az. Ha a szeretet és a használás nem fogható fel úgy, hogy mint belső és külső állnak szemben egymással, akkor akit szeretnek és akinek használnak, az ugyancsak nem fogható fel külsőnek és belsőnek. Aki az emberséget belsőnek, az igazságosságot pedig külsőnek fogja fel, az a szeretetet és a haszonban részesítettet emeli ki (tehát egy olyat, amely valóban belső, és egy olyat, ami valóban külső). Ez azonban bolond érvelés *(k'uang-kiü)*.[76]

72. Ha valaki úgy lép be az iskolába *(hio)*, hogy (figyelmetlenségében) jobbra-balra nézeget, az minden bizonnyal nem ismerte fel,

hogy a tanulás (őt) nem gyarapítja. Ezért figyelmeztetni kell, s ezáltal megértetni vele, hogy a tanulás (az ő számára) haszontalan. Aki azonban azt tanítaná, hogy a tanulás (általában) haszontalan, az hamis dolgot tanítana.

A NAGYOBB ÉRVEK

Szemelvények a Mo-ci 44. fejezetéből[77]

1. Az ég ⟨a természet⟩ sokkal kevésbé szereti az embereket, mint a szent ember *(seng-zsen)*, de sokkal inkább hasznára van *(li)* az embereknek, mint a szent ember. A nagy ember *(ta-zsen)* sokkal kevésbé szereti a kis embert *(sziao-zsen)*, mint a kis ember a nagy embert, de sokkal inkább hasznára van a kis embernek, mint a kis ember a nagy embernek.[78]
   A temetéssel, amit (a „nagy ember") szüleinek rendez, szeretetét fejezi ki, ez azonban nem a szülők igazi szeretete. A temetéssel, amit szüleinek rendez, hasznukra akar lenni, ez azonban semmit sem használ a szülőknek. A muzsikával ki akarja fejezni szeretetét gyermekei iránt, s csupán gyermekei kedvéért kívánja. Ez azonban nem a gyermekek igazi szeretete. A muzsikával hasznára akar lenni gyermekeinek, s egyedül gyermekei miatt követeli meg, ez azonban semmit sem használ a gyermekeknek.[79]
2. Ha valaki valamely testben mérlegeli a könnyűt és a súlyosat, azt nevezzük mérlegelésnek. Mérlegeljük a hamisnak tartottat és helyesnek nyilvánítjuk, s tagadjuk a (valóban) hamisat és hamisnak nyilvánítjuk. Ez a helyes mérlegelés.
   Ha valaki levágja az ujját, hogy megmentse a csuklóját, az a haszonból a nagyot választotta, a károk közül pedig a kicsinyt. S mert a károk közül a kicsinyt választotta, nem is a kárt választotta, hanem a hasznot. Ahhoz aztán, amit így kiválasztottak, az emberek szilárdan ragaszkodnak is. Ha valaki rablókkal találkozik és levágja egy ujját, hogy megmentse a testét ⟨életét⟩, az haszon. Maga a rablókkal való találkozás (természetesen) baj. (Ám ebben a bajban) levágni egy ujjat vagy akár a csuklót,

hasznunkra lehet az égalattiban mindenütt ugyanúgy, s igen könnyű a választás. Mikor életről vagy halálról van szó, hasznosnak csak az egyiket tarthatjuk, nincs választásunk.

Megölni egy embert, hogy fennmaradjon az égalatti: ez nem ugyanaz, mint azért ölni meg egy embert, hogy hasznot hajtsunk az égalattinak. De megölni magunkat, hogy fennmaradjon az égalatti: ez ugyanaz, mint azért ölni meg magunkat, hogy hasznot hajtsunk az égalattinak.[80]

Ha valaki egy dologban mérlegeli a könnyűt és a súlyosat, azt keresésnek (is) nevezhetjük: keresi, hogy mire van oka és mire nincs. Amikor a bajok közül a kicsinyt választja, rádöbbent, hogy amit helyes indítéknak *(ji)* vélt (pl. az ujj-levágás káros volta), az nem a helyes indíték.

3. Ha elvetemült embereknek arról beszélünk, hogy az ég helyesen cselekszik, akkor meghagyjuk eredeti természetüket *(szing)*. Az elvetemült embereknek arról kell énekelni, hogy az ég rosszul cselekszik. Ha minden vezetőnek megvan a maga cselekvési módja, és én az ő vezetőjük vagyok, véget vetek (saját) cselekvési módjuknak és elfogadtatom velük az én cselekvési módomat. Ha a vezetőknek nincs saját cselekvési módjuk, és én az ő vezetőjük vagyok, (ugyancsak) elfogadtatom velük az én cselekvési módomat. Ha az elvetemült emberek azt hiszik, hogy én az eget rossznak, az embereket pedig jónak tartom, akkor természetük, még ha nem is akarnak megjavulni, megjavul.[81]
4. A haszonból a nagyot választani nem feltétlenül szükséges, a bajok közül a kicsinyt választani azonban elkerülhetetlen. Azt választani, ami másnak még nincs: ez a haszonból a nagynak választása. Elvetni azt, ami másoknak megvan: ez a bajok közül a kicsinynek választása.[82]
7. A bölcs ember *(seng-zsen)* gyűlöli a betegségeket, de nem gyülöli a veszélyt és szükséget. Kiegyensúlyozott teste meg sem mozdul (= nem jön ki a sodrából), hasznára akar lenni az embereknek, és nem irtózik a bajtól, amivel az emberek fenyegetik.

. . . . . .

A bölcs ember törvénye *(fa)* szerint az elhalálozott szülők az egész égalatti számára (egyformán tisztelendők). A bőkezűség az,

amit a szülők (életükben) megkívánhatnak. Ha (a bölcs) halálukkal elveszíti őket, arra törekszik, hogy hasznot biztosítson saját magának. Ekkor is lehet többé vagy kevésbé bőkezű, de nem kötelező ⟨konfuciánus⟩ rend szerint. Csak önmagának igyekszik hasznot hajtani.[83]

8. Állandó utalások: — Az állandó utalások közé tartozik a fehér ló tagadása és az (árva) csikó erősítgetése. Ha valamit mondanak, azt meg kell vizsgálni. A szavakkal való játék elítélendő. Az óriáshal ⟨történetekkel⟩ való játék még inkább elítélendő.[84]
10. Ha egy jó ember *(cang)* szereti önmagát (is), azért még nem válik (kizárólag) önmagát szerető emberré.
11. A nagylelkűség *(hou)* nem zárja ki egyéni érdekeinket *(ki)*.
12. A szeretetben nincs nagylelkűség vagy szűkkeblűség *(hou, po)*.
13. Aki önmagát emeli fel ⟨dicsőíti⟩, nem igazán kiváló.
14. Az igazságosság *(ji)*: haszon *(li)*. Az igazságtalanság: kár.
15. Az akarat és a tett között vita ⟨=ellentmondás⟩ lehet.
16. Megvannak a (különös) tulajdonságok a C'in-beli lóban, de megvannak az (általános) tulajdonságok a lóban.
18. A mindenkire kiterjedő szeretet (mint szeretet) éppen olyan, mint a kevesekre kiterjedő szeretet.
19. Az egyetemes szeretet (különböző) formái (lényegében) azonosak.
20. A régebbi nemzedékeket szeretni és a következő nemzedékeket szeretni ugyanúgy kell, mint a mai nemzedék embereit.
21. A szellemek *(kui)* nem emberek, az idősebb fivér szelleme azonban (maga) az idősebb fivér.[85]
26. Ha valaki kényszerű helyzetben akar valamit, nem akarja igazán.
27. Nem ölni a legjobb. De szándékosan megölni egy rablót: nem a rabló meggyilkolása.[86]
28. Minden (Mo Ti-tól származó) tanulás (lényege): az emberszeretet.
29. Egy kis kör kereksége azonos a nagy kör kerekségével.[87]
31. Amikor egy gerendára gondolunk, nem (általában) fára gondolunk, hanem a gerenda (különös) fájára.
32. Amikor egy ujjal megjelölt ⟨meghatározott⟩ emberre gondolunk, nem (általában) emberre gondolunk.

39. Ha tudjuk, hogy a mostani nemzedékben rablók is akadnak, azért még szeretjük ezt az egész nemzedéket. Ha azonban tudjuk, hogy egy családban rabló is akad, akkor nem szeretjük az egész családot; és ha tudjuk, hogy (két ember közül) az egyik rabló, akkor nem szeretjük mind a két embert. De lehet rabló valaki, ha nem tudjuk, hol tartózkodik, gyűlöljük a barátait.[88]

40. Amit a bölcs ember *(seng-zsen)* mindennél előbbre valónak tart, az, hogy az emberek számára megvizsgálja a nevek *(ming)* és a valóság *(sï)* viszonyát. Ha név és valóság meghatározatlan ⟨ellentmondó⟩, akkor a név helytelen. Például ez egy kő. A fehérség megsemmisíti ezt a követ. Ami a fehérséggel teljesen azonos, az ez a kő.[89]

A nagy a naggyal nem (szükségképpen) azonos, (ezt a nevet) csak a kényelmessége miatt használjuk.

Ha valamit alakja és külső megjelenése meghatároz, arról mindig tudni, hogy az ez meg ez. Arról azonban, amit alakja és megjelenése nem képes meghatározni, nem lehet tudni, hogy ez meg ez. Hogyan is lehetne azt megismerni?

Mindazokat a dolgokat, amelyeket lakozás és utazás révén határozhatunk meg, akkor fogjuk fel helyesen, ha (e fogalmakban) benne vannak az emberek is. Ha kirekesztjük (az embert), helytelenül fogtuk fel (a dolgokat). Ilyen lakozás és utazás szerint meghatározott dolgok például: egy falukörzet *(hiang)*, egy falu *(li)*; C'i és King (fejedelemségek). Alak és megjelenés szerinti meghatározások például: hegy, domb, ház, templom.

41. Az értelem és a gondolkodás legfőképpen az azonossággal *(t'ung)* törődik: a keletkezés azonosságával, az összefüggés azonosságával, az egy fajba tartozás azonosságával, a közös név azonosságával, a hely azonosságával, az egyesülés azonosságával, az igazság azonosságával, az ilyen-levés *(zsan)* azonosságával és a közös gyökér azonosságával. Létezik azonban a hamisság különbözősége, a nem-ilyen-levés különbözősége is. Ha az ilyen különbözőségeket azonosságnak véljük, akkor olyan azonossággal van dolgunk, amely (valójában) különbözőség.

(A név és a valóság viszonyában) az első eset az, mikor valami ilyen, és ilyennek is fogjuk fel, a második az, amikor valami

ilyen, és nem ilyennek tartjuk, a harmadik az elmozdítás, a negyedik az erőszakosság. A mélyet mélynek, a sekélyet sekélynek, a gyarapodást gyarapodásnak, a fogyatkozást fogyatkozásnak kell tartani. Továbbá, meg kell vizsgálni az összehasonlítókat, hogy ezáltal eljussunk a jó jelekhez, ezután pedig meg kell vizsgálni a (szó) hangzását, eredetét és (magát) a nevet.[90]

45. Ha felnagyítjuk az emberek közti különbségeket és kisebbítjük a köztük levő azonosságokat, megjelenésük még akkor is azonos lesz, s ezért mindnyájukat ugyanúgy embernek kell megjelölni. De a fejüket egymás mellé tartó emberek mégis különbözőek, hiszen az emberi testnek nem csak egy megjelenése van, hanem (a megjelenés konkrét formái szerint) különböző.

48. Egy ember-ujj esetében nem egy emberről van szó, egy embernek az ujja esetében azonban egy emberről van szó.

49. A négyszög *(fang)* egyik oldala nem négyszög (hanem egyenes), egy négyszög alakú fa ⟨fából készült kocka⟩ oldalai azonban négyszög alakú fák.[91]

A KISEBB ÉRVEK

(Mo-ci. 45. fejezet)[92]

Aki vitatkozik *(pien)*, az ezáltal megvilágítja az igaz és hamis közti különbséget, megállapítja a rend és zűrzavar elvét, megvilágítja az azonosság *(t'ung)* és különbözőség *(ji)* állapotát, kikutatja a név *(ming)* és valóság *(si)* viszonyát, megkülönbözteti a hasznost *(li)* a károstól *(hai)*, végét veti a kétségnek; elmélkedik a dolgok *(wan-wu)* mivoltáról, megvitatja a szavak hasonlóságát, nevekkel igyekszik megragadni a valóságot, szavakkal kifejezni az értelmet *(ji)*, beszéddel kifejteni az okot *(ku)*; fajokba sorolás *(lei)* útján feltételez, fajokba sorolás útján megenged. Ami benne magában is megvan, azt nem kárhoztatja másokban; ami pedig belőle is hiányzik, azt nem kéri számon másoktól.

Ami valószínűleg úgy van, az még nincs pontosan meghatározva *(cin)*, ami pedig feltételezhető *(kia)*, az most még nincs úgy. A ha-

sonlóságot vegyük mindig mintának *(fa)*, s ami a hasonlóságot alkotja, az a minta *(fa)*. Ezért hasonlóságot találni: igazolás *(si)*; nem találni hasonlóságot: tagadás *(fei)*. Ez a hasonlóság.

Az értelmezés *(p'i)* az, amikor más tárgyat veszünk, hogy vele megvilágítsunk valamit. Az azonosítás *(mou)*: amikor több szót összevetünk és megegyeztetjük őket. A következtetés *(jüan)* esetében azt mondjuk: „Ha te igent mondasz valamire, miért én egyedül ne tudnék igent mondani?" Az analógiás következtetés *(t'ui)*: amikor megengedjük azt is, amit még nem tételeztünk fel, éppen úgy, mint amit már feltételeztünk.

„Úgy van, ahogy mondom": ez azonosságot *(t'ung)* jelent. „Hogyan is mondhatnám?": ez különbözőséget *(ji)* jelent. Vannak dolgok, amelyek azonosak, de általában nem tartják azonosaknak őket. A (különböző) szavak azonosításával azonban olyan eredményhez jutunk, amelyet helyesnek tarthatnak. A levésnek *(zsan)* megvan a maga oka, de ha a levés *(zsan)* azonos, attól még az oka nem feltétlenül azonos. Ha valamit feltételezünk, a feltevésnek megvan az alapja, de ha a feltevések azonosak, abból nem feltétlenül következik, hogy a feltevések okai is azonosak.

Így tehát kifejezhetünk értelmezést, azonosítást, következtetést és analógiás következtetést. Mozgásuk különbözőséget teremt, megfordításuk veszélyt jelent, messzire menni velük: eltévelyedés; csapongani: elszakadás az alaptól *(pen)*. Ezért nagyon óvatosnak kell lennünk, s nem szabad akármit felhasználnunk (összehasonlításra). Ezért mondják, hogy sok módszer *(fang)* van, különféle fajok *(lei)* és egészen különböző okok *(ku)* vannak, így tehát sohasem szabad egyoldalúan szemlélni (a dolgokat).

A dolgok vagy olyanok, és olyannak is tartják őket, vagy olyanok, de nem tartják olyannak őket, vagy pedig az egyik teljes, a másik nem teljes, vagy pedig az egyik igaz, a másik nem igaz. Nem szabad akármit felhasználnunk (összehasonlításra). Ezért mondják, hogy sok módszer van, különféle fajok és egészen különböző okok vannak, tehát sohasem szabad egyoldalúan szemlélni (a dolgokat).[93]

A fehér ló: ló. Aki fehér lóra száll, az lóra száll. A fekete ló: ló. Aki fekete lóra száll, az lóra száll. A rabnő: ember. Aki rabnőt szeret, embert szeret. A rabszolga: ember. Aki rabszolgát

szeret, embert szeret. Mindezek tehát olyanok, és olyannak is tartják őket.[94]

A rabnő szülei: emberek. Ha rabnő szolgálja szüleit nem (általában) embereket szolgál. Ifjabb fivére szép ember. Ifjabb fivérét szeretni azonban: nem egy szép embert szeretni. A kocsi: fa. Kocsira szállni azonban: nem fára szállni. A hajó: fa. Hajón utazni azonban: nem fán utazni. A rabló: ember. Sok rabló azonban nem (egyszerűen) sok ember, a rablók hiánya pedig nem az emberek hiánya. Hogyan lehet ezt megvilágítani? Gyűlöljük a sok rablót, de nem gyűlöljük a sok embert. Azt akarjuk, hogy ne legyenek rablók, de azt nem akarjuk, hogy ne legyenek emberek. Az egész világ teljesen egységesen így vélekedik. Ha pedig így van, akkor hiába ember a rabló, egy rablót szeretni nem jelenti az emberek szeretetét, a rablót nem szeretni pedig nem jelenti az emberek nem-szeretetét. Egy rabló megölése nem emberölés (általában). Ezt nem nehéz megérteni. Ez és az ugyanabba a fajba *(lei)* tartozik. A világ ahhoz tartja magát és nem hiszi, hogy tévedne. Mo Ti követői ehhez tartják magukat, és arra, hogy elítéljük őket, semmi okunk nincsen. Erről mondják, hogy belülről összetapadva és kívülről eldugulva a szívnek nincsen nyílása. Ha belülről összetapadt, akkor nem tud szétválni ⟨nincs bejárata⟩. Mindezek tehát olyanok, de nem tartják olyannak őket.[95]

Olvasni akarni még nem olvasás, de olvasni szeretni, az már könyvszeretet. Kakasviadalt akarni még nem kakasviadal, de szeretni a kakasviadalt, az a kakasok szeretete. Egy kútba leereszkedni akarni, ez még nem leereszkedés a kútba; ám felhagyni a kútba-ereszkedés szándékával, ez a kútba-ereszkedéssel való felhagyás. Ki akarni menni az ajtón, ez még nem kilépés az ajtón; de elállni a kilépés szándékától, ez a kilépéstől való elállás. Ha pedig így van, akkor a jövőben bekövetkező korai halál még nem a korai halál, tehát a hosszú élet a korai halál, az eleve elrendeltség *(ju-ming)* nem a sors *(ming)*, a nemlét *(fei)* tartalmazza a létet *(ju)*, és a sors nem sors. Ezt nem nehéz megérteni. Ez és az ugyanabba a fajba *(lei)* tartozik. A világ ahhoz tartja magát és nem hiszi, hogy tévedne. Mo Ti követői ehhez tartják magukat, és arra, hogy elítéljük őket, semmi okunk nincsen. Erről mondják, hogy belülről összetapadva és kívülről eldugulva a szívnek nincsen nyílása. Ha belülről összetapadt, akkor nem tud szétválni

⟨nincs bejárata⟩. Mindezek tehát olyanok, de nem tartják olyannak őket.[96]

Ha valaki szereti az embereket, akkor előbb minden embert szeretnie kell, s csak azután lesz olyanná, aki szereti az embereket. Ha valaki nem szereti az embereket, attól nem várjuk el, hogy egyetlen embert se szeressen, mert már akkor olyanná válik, aki nem szereti az embereket, ha nem minden embert szeret. Ha valaki lóra száll, nem kell előbb minden lovat megülnie ahhoz, hogy olyanná legyen, aki megüli a lovat. Ha egyetlen lovat meg tud ülni, akkor már meg tudja ülni a lovat. Ha azonban nem száll többé lóra, előzőleg egyetlen lovat sem lett volna szabad megülnie ahhoz, hogy olyanná legyen, aki nem üli meg a lovat. Ez tehát az egyik esetben teljesség, a másik esetben nem-teljesség.

Aki egy fejedelemségben lakik, az olyan, aki lakja a fejedelemséget. Aki azonban egy házat birtokol valamely fejedelemségben, az még nem olyan, aki birtokolja a fejedelemséget. Az őszibarackfa gyümölcse az őszibarack, a jujubafa gyümölcse azonban nem jujubafa.[97] Egy ember betegsége felől érdeklődni: az ember felől érdeklődni; egy ember betegségét gyűlölni azonban: nem az embert gyűlölni. Egy ember szelleme *(kui)*: nem az ember; az idősebb fivér szelleme *(kui)* azonban: az idősebb fivér.[98] Egy ember szellemének áldozni: nem egy embernek áldozni; ám az idősebb fivér szellemének áldozni: idősebb fivérünknek áldozni.

Ha egy ló szeme élesen lát, akkor mondjuk, hogy a ló élesen lát. De ha egy ló szeme nagy, akkor nem mondhatjuk, hogy a ló nagy. Ha egy ökör szőre sárga, akkor mondjuk, hogy az ökör sárga; ha azonban az ökör szőre dús, akkor nem mondhatjuk, hogy az ökör dús.[99] Egy ló: ló; és két ló: (szintén) ló. A lónak négy lába van, de ha egy-egy lónak négy lába van is, mégsem lehet (azon az alapon, hogy két ló szintén: ló) a két lónak négy lába.[100] Egy ló: ló. A lovak közül egyik lehet fehér, de ha két ló közül az egyik fehér is, mégsem lehet egy ló esetében az egyik fehér. Ezek közül az egyik igaz, a másik azonban nem igaz.

JEGYZETEK

A MOTISTA KÁNONOK

I. KÁNON

[1] A. Forke ezt a mondást joggal veti egybe Occam definíciójával: *Causae sunt quibus positis sequitur effectus.*
[2] Megállapodni csak egy bizonyos ideig tartó mozgás után lehet.
[3] Talán: az azonos hosszúságok végpontjaihoz húzott egyenesek párhuzamosak.
[4] Taoisták (Csuang-cï, Huai-nan-cï) felfogásában a megismerés: kapcsolatba kerülés (ti. a külvilág dolgaival).
[5] A 10. mondás megismétlése, szabatosabban.
[6] Négy derékszög = 360°. A szöveget A. Forke értelemszerűen javította.
[7] Talán: ahol két azonos nagyságú dolognak közbülső tere van, ott helyezkedik el a két dolog együttesének középpontja is.
[8] Talán: két dolog közbülső teréhez nem tartozik hozzá a dolgok oldala, mert ezek már nem a közbülső térhez, hanem a dolgokhoz tartoznak.
[9] Talán a 26. és 28. tétel további magyarázata. Eddig, e három tételben a közbülső térről volt szó, a 32. tételtől kezdve több mondásban is a kitöltött térről lesz szó.
[10] Vö.: *Kung-szun Lung-ci* V. fejezet.
[11] Nem biztos, hogy a két mondat összefügg, de ha igen, akkor együttes értelmük: származzék bárhonnan a tudásunk, az a fontos, hogy igaz legyen.
[12] Értelme talán a 3. tétel alapján fejthető meg.
[13] Az 51. és 53. tétel megfordított fogalmazása.
[14] Ez és a következő (78.) tétel kiegészíti egymást: különböző dolgok közt létezik azonosság, de az azonosságokat és a különbözőségeket mindig látni kell.
[15] Véget érésről csak akkor beszélhetünk, ha az, ami még hátra van, már igazán elhanyagolható.
[16] Valószínűleg hasonló értelmű, mint a 80. tétel a hallással kapcsolatban.
[17] Valószínűleg csak a 82. tétel újra-fogalmazása.
[18] A. Forke értelmezése. Maga is kétségesnek tartja.
[19] A 89. tétel párja.
[20] A szöveg a *Mo-ci* 42. fejezetében olvasható „magyarázat" alapján korrekcióra szorul. Szun Ji-zsang, kínai kommentátor a szöveget így javítja: „Egy körvonalban mindenütt kezdőpont van."
[21] Valószínűleg kapcsolatos a 95. és 97. tétellel.
[22] Ez a mondat egy régi kommentárból csúszhatott a szövegbe. Azt állítja, hogy a szöveg nemcsak felülről lefelé, hanem oldalvást is olvasható. Ennek alapján a mai napig sok kínai kommentátor kísérelte meg, hogy rekonstruálja a mondásoknak egy olyan rendjét, amelyben ezek két csoportot alkotnának, a tételek eredeti két oszlopa szerint. E kísérletek azonban nem egységesek. Kb. a 40. tételig még csak megkülönböztethető két csoport: az egyik az

emberrel foglalkozó (pszichológiai, etikai stb.) tételeket, a másik természettudományos (matematikai, geometriai stb.) megállapításokat tartalmaz. Ez a tény mindenesetre bizonyítéka annak, hogy a két csoport valamikor létezett. Ilyen csoportokat azonban a fejezet hátralevő részében csak erőltetetten lehetne megkülönböztetni.

II. KÁNON

[23] A fordítás kétséges. (Az egész fejezetben még több a bizonytalanság, mint az előzőben; az „ennek magyarázata" formulával bevezetett szavak általában még homályosabbak, mint amit magyarázniuk kellene.)

[24] A. Forke szerint négy nyelvtani kategóriáról van szó: a tárgyról, a particípiumról, a passzívumról és az alanyról. Vö. a „jel" *(csï)* szó alkalmazásával a *Kung-szun Lung-cï* III. fejezetében.

[25] Vö. *Az öt elem és a „jin-jang" váltakozás elve* c. bevezetőnkkel az *Első kötet*ben.

[26] A. Forke értelmezése. A mondás így eléggé taoista, racionalista, ha nem intuicionalista ízű.

[27] Vö. az 5., 6. és 7. tétellel.

[28] Valószínűleg: a zsinór, amelyen egy tárgy függ, akkor nem szakad el, ha a tárgy súlya és a zsinór szilárdsága kiegyenlíti egymást.

[29] Talán: a világ térben és időben végtelen, s ezt igazolja a tapasztalat is.

[30] Jao-nak, a konfuciánus kormányzás eszményképének elvei „kettősek", mert egyszer saját korukban volt szerepük, most pedig a mi korunkban szánnak szerepet nekik. A mondás így esetleg legista szellemű bírálata a konfuciánus maradiságnak.

[31] Szun Ji-zsang megfejtése.

[32] A kutyakölyök természetesen kutya, de egy konkrét összefüggésben ezt a két szót nem szabad felcserélnünk egymással.

[33] A szöveg hiányos.

[34] A. Forke értelmezése; kétségesnek tartja.

[35] A. Forke szövegkorrekciója, amely szerint a tárgyak tulajdonságai csupán a mi érzeteink volnának. Nagyon kétséges.

[36] Vö. a 21. tétellel.

[37] Vö. Hui Sï 4. paradoxonjával, valamint a huszonegy paradoxonból a 15.-kel a *Csuang-cï* XXXIII, 7.-ben.

[38] Vö. Hui Sï 1. paradoxonjával a *Csuang-cï* XXXIII, 7.-ben.

[39] A. Forke szerint ebben a tételben az anyag megmaradásának elve fogalmazódik meg.

[40] Ez a tétel az előzőnek példázata és továbbfejlesztése. Az ökröket és lovakat olyannyira nem lehet összehasonlítani, hogy — ha nem alkalmazunk magasabb fogalmat — ökör-voltukat tagadni is értelmetlenség.

[41] A mások tapasztalatából származó tudás egyenértékű a saját tapasztalásomból származóval.

[42] Vö. Meng-cï és Kao-cï vitájával a *Meng-cï* VI A, 4.-ben *(Első kötet)*.

[43] A két utolsó, igen kétséges mondástól eltekintve, a 67. tételtől fogva túlnyomórészt arra vonatkozó tanácsokat olvashatunk, hogy hogyan kell szabályosan érvelni. A 67. mondás után bizonyos formális-logikai kezdeteket várnánk, ehelyett azonban az igazság-tartalom ismételt hangsúlyozásával és retorikai javaslatokkal találkozunk.

MAGYARÁZATOK AZ I. KÁNONHOZ

[44] Az a tény, hogy mindkét „kánonhoz" „magyarázatokat" írtak már maguk a motisták, tanúsítja, hogy a tételek már korukban is érthetetlenek voltak. A „magyarázatok", mint mondottuk, egész sor esetben nemhogy világosabbá tennék az alaptételt, hanem inkább még homályosabbá teszik. Ezért a „magyarázatokból" csupán szemelvényeket adunk; az első csoportból harminchetet (85-ből), a második csoportból harminckilencet (74-ből) fordítottunk le. A szövegek előtt olvasható számok: az alaptételek számai.

[45] Kínai kommentátor kiegészítése.

[46] Talán: az előkelők a közérdeket szolgálják, a közrendűek azonban puszta „nevek", s a tiszteletet a közérdek szolgálói érdemlik meg. A mondás értelme kétséges, annyit azonban látnunk kell, hogy semmiképpen sem a patriarchális előjogokat, legfeljebb a hivatalnokságot védelmezi.

[47] A természetesség védelme a konfuciánus „műveltséggel" szemben.

[48] Egy kínai kommentátor szerint a mondás második fele így fordítandó: „néha képesek vagyunk használni nekik, ez azonban nem mindig lehetséges".

[49] A tudományos általánosítás problémáinak és az ókori kínai társadalom struktúrájának összefüggéséről lásd *Az ókori kínai társadalom és filozófia* c. tanulmányunkat az *Első kötet*ben.

[50] A legtöbb kínai filozófus hitt az ilyen mesei metamorfózisokban. Sziün-cï érdekes definíciója az átalakulásról: „Ha az alak megváltozik, de a valóság *(sï)* nem választható szét, csak éppen különbözőnek látszik *(ji)*, akkor átalakulásról *(hua)* beszélünk. Ha a dolog átalakult, de nem választható szét, akkor csak egy valóságról *(ji-sï)* beszélhetünk." (Lásd a *Sziün-cï* 22. fejezetében, kötetünkben.)

[51] A három geometriai tételnek ezt a „magyarázatát" Szun Ji-zsang úgy fogja fel, mint szemléltető példájukat. Szerinte egy kör közepén álló oszlop és négy, az égtájak irányában, a kör négy rádiuszaként elhelyezett pálca egy napórát alkot, amely geometriai megfigyeléseket tesz lehetővé.

[52] A „csúcs" magának a lábfejnek a „csúcsa", amely „mögött" van a lábfej. A lábfej tehát, amely egy kis lyuk és a saját „csúcsa" között helyezkedik el, nem „közbülső tere" a lyuknak és a csúcsnak, mert saját „csúcsa" nem kívülről határolja.

[53] Összevethető az I. *kánon* 12. tételével is.

[54] Kiegészítés az I. *kánon* 34. tételéhez; annak az esetnek a megjelölése, amikor a kemény és a fehér mégis kizárhatja egymást.

[55] Összevethető a II. *kánon* 27. tételével is.

[56] A „rabszolga" név — amit egy családnévnek is felfoghatunk — azért jelöl egyedit, mert a faj: „ember".

[57] A beszélgetésből származó tudás ebben a definícióban nincs jól megkülönböztetve a hallomásból származótól (hacsak a szó szerinti fordítás helyett meg nem próbálkozunk más, esetleg az „elmélkedésből származó" értelmezéssel). Ha megtartjuk a szó szerinti jelentést, akkor a definíció elárulja számunkra, hogy a motisták tiltott dolgokról is tudtak (volna?) beszélgetni.

[58] A. Forke ötlete szerint a négyféle azonosság talán: a lényegi, a szubsztanciális, a viszonyi és a faji azonosság; közülük az elsővel a logika, a másodikkal a kémia, a harmadikkal a társadalomtudomány és etika, a negyedikkel a természetrajz foglalkozik. A következő „magyarázat" ennek a négy azonosságnak az ellentétét fogalmazza meg.

MAGYARÁZATOK A II. KÁNONHOZ

[59] A mondás nem feltétlenül áll ellentétben az I. *kánon* 34. tételével, mert valószínűleg nem akar egyebet mondani, mint hogy a különböző tulajdonságokat csak a megfelelő érzékszervekkel érzékelhetjük.

[60] Vö. még: II. *kánon*, 37. tétel.

[61] Éppen úgy A. Forke szövegkorrekciója, mint a II. *kánon* 32. tétele. Nagyon kétséges.

[62] Nem magyarázata az árnyékkal foglalkozó két alaptételnek, hanem további megfigyelések összefoglalása. Más interpretációs kísérletek szerint a szöveg nagyobbik része tükörrel végzett kísérletekről szólna.

[63] Nyilvánvalóan nem közönséges fémtükörrel, hanem konvex tükörrel kapcsolatos megfigyelésekről van szó. A II. *kánon* 26. és 40. tételében viszont homorú tükörrel van dolgunk.

[64] Nem tudni, hogy ez a bekezdés melyik tétel „magyarázata", de nyilvánvaló, hogy teljesen tudatos, az optikai megfigyeléseknél is tudatosabb mechanikai kísérletet ír le, amit, legyen bármily egyszerű, a kínai tudományosság feltételeinek ismeretében nagyon jelentősnek kell tartanunk.

[65] A legfontosabb felismerés: az árakat is, meg a (kés alakú) pénz értékét is a termelés határozza meg.

[66] Ez a mondás egyenes ellentéte a II. *kánon* 32. tételének, pontosabban A. Forke értelmezésének, de jól illik az I. *kánon* 34. tételéhez. Vö. még a II. *kánon* 7. tételéhez írt „magyarázat"-tal, valamint 59. jegyzetünkkel.

[67] A „magyarázat" érthetetlen.

[68] Vö. a *Kung-szun Lung-cï* V. (apokrif) fejezetével.

[69] A tűz azért nem forró, mert érzékeinkkel érezzük forrónak, mint ahogyan szemünkkel látjuk a fényt.

[70] Nem minden „nemlét"-ből lesz „lét", mert hiszen vannak lehetetlen dolgok is.

[71] A *Lie-cï* V, 9.-ben olvasható ugyanez az állítás, egy csodálatos mutatvány történetében, amelynek során egy ember egy szál selyemmel, egy kalász egyetlen szakáll-szálával, egy vékony vesszővel és egy kettéhasított rizsszemmel (mint csalétekkel) egész kocsirakomány halat fog. A fordítás ehhez a — kétes értékű — szövegpárhuzamhoz igazodik. A. Forke azonban felveti azt a lehetőséget, hogy a „hajszál" szót esetleg „hajszálnyi szélesség"-nek fogjuk fel, az „elszakadni" szót pedig „túlmenni"-nek. Ez esetben a fordítás így hangozhatna: „Egy hajszálnyi szélesség egyensúlyban és függőben tud tartani kisebb vagy nagyobb súlyt is. Ha a hajszálnyi szélességet meghaladják, nincs egyensúly. Amíg megvan az egyensúly, a hajszálnyi szélességet nem is kell hajszálnyi szélességnek tartanunk ⟨nyugodtan elhanyagolhatjuk⟩." Lehetséges azonban, hogy valamely különleges mechanikai kísérletről van szó, ezért inkább meghagytuk a szó szerinti fordítást.

[72] A mondás így sem értelmetlen, de ha a II. *kánon* 43. tételével szorosabb kapcsolatba akarjuk hozni, akkor: a szabályos gömb egy zsinórra függesztve úgy forog körbe, hogy minden pontja szorosan függ az egyenesen maradó, megfeszülő zsinóron, amellyel forgatjuk.

[73] Vö. még a *Sziün-cï* 16. fejezetével (kötetünkben).

[74] Tehát: az „egyetemes szeretet" olyan eszmény, amelynek megvalósítására az embernek minden erejét kimerítve törekednie kell, de teljesen soha meg nem valósítható, azaz voltaképpen kimeríthetetlen, véget nem érő.

[75] Az alaptételnek ez a példázata szintén az „egyetemes szeretet" megvalósításáról szól: nem egyenként kell szeretni az embereket, hiszen pontos számukat nem is ismerhetjük, hanem összefoglalóan kell szeretnünk az embert, az emberiséget.

[76] Vö. még: *Meng-cï* VI A, 4. (az *Első kötet*ben).

A NAGYOBB ÉRVEK

[77] A most következő két fejezet címének értelmezése bizonytalan. Az előző kettővel ellentétben a most következőben szorosabb összefüggések is fellelhetők, az utána következő fejezet pedig önálló fejtegetés.

[78] Vö. a *Lao-cï* V. fejezetével.

[79] Vö. a *Mo-cï* 25. és 32. fejezetével (az *Első kötet*ben).

[80] Az első mondat valószínűleg azt jelenti, hogy egy embert megölni csak az „égalatti", az állam végveszélye esetén szabad. A második pedig: önmagunkat éppen úgy feláldozhatjuk az „égalattiért", mint ahogyan egy ujjunkat levághatjuk, hogy megmeneküljünk a sokkal nagyobb bajtól.

[81] A fejtegetés a konfuciánus „sors", „égi megbizatás" fogalom ellen irányul. Vö. a *Mo-cï* 26. fejezetével és a hozzá fűzött 60. jegyzettel (az *Első kötet*ben).

[82] Szun Ji-zsang szerint ez a bekezdés a 2. bekezdéshez tartozik.

[83] Vö. a *Mo-cï* 25. fejezetével (az *Első kötet*ben). A kihagyott két mondat értelme igen kétséges.

[84] Az árva csikóról Hui Sï paradoxonját lásd a *Csuang-cï* XXXIII, 7.-ben. Az óriáshal-történetekkel való játék emlegetése valószínűleg utalás a *Csuang-cï* I, 1.-re. — Az ezután következő rövid mondások az I. *kánon* tételeire emlékeztetnek.

[85] Vö. a *Mo-cï* 31. fejezetével az (*Első kötet*ben).

[86] Ez a mondás éppen úgy a kényszerű helyzetről beszél, mint az előző.

[87] Ez a tétel a 43. fejezetben olvasható, II. *kánon* 49.-hez írt „magyarázat" párdarabja.

[88] Az egész nemzedékben elenyésző a rablók száma, így a nemzedéket szeretnünk kell; a családban vagy éppen két ember között azonban már jelentős egyetlen rabló részaránya is, ezért nem szeretjük „egyetemesen" a családot vagy a két embert, amelyek közül az egyik rabló. Ha azonban nem tudjuk, hol tartózkodik a rabló, gyűlöletünkkel a barátait kell sújtanunk.

[89] Ismét a fehérség és a kő példája, itt azonban a szöveg a helytelen érvelést akarja illusztrálni vele: ha a név és valóság meghatározatlan, akkor előbb tudni kell, a fehérségről akarunk-e beszélni, vagy pedig a kőről.

[90] Az utolsó mondat a szavak és írásjegyek epigráfiai, hangtani, etimológiai és jelentéstani vizsgálatának szükségességét állítja.

[91] Ez a mondás talán elsősorban szómagyarázat, amely a kínai nyelv kifejezési sajátságai miatt szükséges. Az előző mondásnál ez teljesen világos.

A KISEBB ÉRVEK

[92] A fejezet címének értelmezése problematikus. Egész szövege egységes fejtegetés.

[93] A bekezdés két utolsó mondata szó szerinti ismétlése az előző bekezdésben olvashatóknak.

[94] Vö. a *Kung-szun Lung-cï* II. (hiteles) fejezetével. A szofisztika elutasításán túl arra is érdemes felfigyelnünk, hogy a motista szöveg ismét előszeretettel állítja oda az (általános) ember (különös) példájának éppen a rabszolgát (bár ezt az írásjegyet a hagyományos felfogás családnévnek tartja).

[95] Az utolsó mondatok értelme: a világ az általános megfogalmazásokhoz ragaszkodik, a motisták pedig a különös megfogalmazásokhoz. Aki azonban nem érti meg, hogy a különösön keresztül lehet eljutni a helyes általánosításokhoz, az ostoba és meggyőzhetetlen.

[96] A megismétlődő mondatokhoz lásd előző jegyzetünket.

[97] Több megfogalmazást, különösen a legutóbbit, kínai nyelvi sajátosságok tesznek indokolttá.

[98] Vö. *A nagyobb érvek* 21. mondásával.

[99] Az „élesen lát" és a „nagy", valamint a „sárga" és a „dús": olyan különös meghatározások, amelyeknek alkalmazásával (általánosításával) vigyáznunk kell.

[100] A kifejezésbeli problémát az okozza, hogy a klasszikus kínai nyelvben az egyes- és a többesszám nem különböztethető meg.

SZIÜN-CÏ

A NAGY KONFUCIÁNUS ÖSSZEFOGLALÁS

A Csou-kori gondolkodás filozófiailag legnagyobb igényű összefoglalását egy konfuciánus, Sziün-cï hajtotta végre az i. e. III. században.

Sziün-cï, eredeti nevén Sziün K'uang, egyes számítások szerint nagyjából i. e. 315-től 235-ig élt. A hajdani Cin fejedelemség egyik legnagyobb családjából származott, pontosabban annak Csao-beli ágából, s Csao-ban töltötte fiatalkorát. Később, a hagyományos adat szerint ötvenéves korában, C'i fejedelemségbe ment, hogy ennek az ideológiai központnak a híres mestereitől tanuljon; itt kapta, akárcsak előtte Meng-cï, a „Miniszter" megtisztelő címet (Sziün K'ing). C'i-ben ekkor Sziang király (i. e. 283—265) uralkodott. Innen Sziün-cï egy bizonyos idő után valószínűleg kétszer utazott C'in fejedelemségbe, ahol kapcsolatban állott Fan Szui-val, Csao király (i. e. 306—251) főhivatalnokával (i. e. 266 és 255 között), a király is fogadta, hivatalt azonban nem kapott. Ezután visszatért szülőföldjére; Csao-ba, hivatalhoz azonban itt sem jutott, mire ismét C'i-be utazott. Ott azonban megrágalmazták, s ő elfogadta egy Cs'u-beli arisztokrata, „Cs'un-sen fejedelme" meghívását, aki Lan-ling városka kormányzásával bízta meg. Ettől a hivataltól pártfogójának i. e. 238-ban bekövetkezett meggyilkolása után mozdították el, ő azonban nem hagyta el a várost, itt élt visszavonultan haláláig. Tanításai, amelyek közül a szertartásosság *(li)* elmélete volt a leghíresebb, sok tanítványt vonzott hozzá, egyebek között a Han-beli Fei-t (Han Fei-cï) és Li Szï-t, a hamarosan kiteljesedő legista ideológia két legnagyobb alakját. Tőle származik a később *Sziün-cï*-nek elnevezett könyv legnagyobb része.

Ismét egy konfuciánus, akinek esze ágában sincs elutasítani magától a hivatalviselést, mégsem viheti semmire, a fejedelmek nem hallgatnak reá, mert tanításának semmi gyakorlati hasznát nem látják. Pedig Sziün-cï tanítása nem egyszerűen a konfuciánus etika összefoglalása, hanem — a korszerű problémákkal való viaskodás révén

— bizonyos értelemben a konfucianizmus meghaladása is. A szertartásosság elve *(li)*, amely valóban filozófiájának középponti gondolata, természetesen a konfuciánus kategóriából kifejlesztett, de annál sokkal mélyebb és egyetemesebb igényű fogalom. Minthogy lényege a társadalmi megkülönböztetés, a rangok tiszteletben tartása, első pillantásra rendkívül arisztokratikusnak tűnik; s mivel Sziün-cï az igazságosság *(ji)* ugyancsak konfuciánus elvével hozza kapcsolatba, úgy látszik, filozófusunk helyét valahol a reakcionárius Meng-cï közelében kell kijelölnünk. Ám éppen ellenkezőleg: Sziün-cï — a konfucianizmuson belül — gyökeresen eltér Meng-cï-től, szembefordul vele.

Sziün-cï szerint az ember alaptermészete nem jó, hanem rossz, következésképpen a külvilág hatása, a tapasztalat, a tanulás nemhogy megrontaná, hanem éppen megjavítja, kiműveli az embert. Születésekor — rossz alaptermészete révén — minden ember egyenlő, de azután az emberek műveltekre és műveletlenekre oszlanak, s a műveltek feladata, hogy kormányozzák az utóbbiakat. Abba azonban, hogy az emberből „nemeş" vagy „kis ember" lesz-e, semmiféle „égi akarat" nem tud beleszólni; a patriarchális család „égi rendelése" nem határozhatja meg az egyének sorsát. Hogy gazdag lesz-e valaki, vagy pedig szegény, vezető lesz-e, vagy vezetett, az csak az illető szorgalmán múlik. Az ég ebben a felfogásban tehát nem az ősök világa, de nem is valamiféle isten, hanem maga a természet, amelynek mozgása objektív törvények szerint megy végbe, és amelynek adománya folytán minden ember egyenlő esélyekkel indul az életben. Az ember — alaptermészete szempontjából egynemű — része a természetnek, csakhogy a legkiválóbb minden létező között, mert gondolkodni tud, elméjével *megkülönböztet*, s minél nagyobb szorgalommal tanul, minél jobban megismeri a világot, annál határozottabban differenciálódik maga is. A „nemesek" közül is a legkiválóbbak, a legbölcsebbek, a szentek *(seng)* már tökéletesen tudnak megkülönböztetni, megvalósítják a kormányzásban a szertartásosság elvét *(li)*, s ezáltal egyesíteni tudják az „égalattit". Megkülönböztetés nélkül nem lehetséges egység, tanítja Sziün-cï, hiszen az ember éppen megismerő képessége által emelkedik a dolgok fölé, hogy aztán átalakítsa és a maga szolgálatába állítsa azokat. Az ember

értelme és megkülönböztetni-tudása, szellemi erőfeszítése és aktivitása révén nem egyszerűen függvénye a természet *tao*-jának, hanem a természet urává lehet, ezért a természet egyetemes törvényének az emberi társadalomban a *li* felel meg, ez az ember igazi *tao*-ja. Sziün-cï szertartásosság *(li)* fogalma, úgy gondoljuk, ilyen fogalmazások után világosabban állhat az olvasó előtt, s most már nem tűnik paradoxonnak, ha kimondjuk: filozófusunknak ez a középponti kategóriája minden konfucianizmusa ellenére olyan mélyen *humanista*, ember-központú és embert dicsérő fogalom, amilyennel Sziün-cï előtt nem találkozunk az ókori kínai filozófiában.

A paradoxonokat Sziün-cï sem szerette. A helyes megkülönböztetéshez, tanítja, szükséges a „nevek kijavítása", mert a névnek (fogalomnak) nincs önálló léte, hanem mindig a valóságot kell fednie, s nem önmagától megfelelő, hanem azzá kell tenni. Így vethetünk véget a meddő szofisztikának, amely tudásunkat csak összezavarja; és ha a neveket a valósághoz igazítjuk a kormányzásban is, azaz világos megkülönböztetéseket, törvényeket és szigorú büntetéseket alkalmazunk, a társadalmi-politikai felfordulást is megszüntethetjük. Ha a nevek helyesek, a valóságon alapszanak, akkor elkerülhetjük a hamis megkülönböztetéseket, nem zavarjuk össze az egyedit az általánossal, és helyesen tudunk következtetni az egyesből az általánosra. Sziün-cï ezekkel a gondolatokkal a motista „vitatkozók" oldalán áll a Kung-szun Lung-féle szofisztikával szemben, magas színvonalon foglalja össze a motisták logikai eredményeit. Azok meghaladásáról beszélni aligha lehet, mert a különös szerepe nála sem kaphat nagyobb szerepet, de a motista vívmányok megőrzése és egy jól átgondolt rendszerbe való beépítése is igen nagy teljesítmény. Ismeretelméleti szempontból: Sziün-cï, akárcsak a motista „vitatkozók", objektívnak és megismerhetőnek tartja a világot, de a megismerésben nála sokkal hangsúlyozottabb szerepet kap az értelem, a gondolkodás. A motista „vitatkozók" természettudományos kísérleteinek nincs nyoma többé, hiszen Sziün-cï szerint fizikai munkával csak a „kis emberek" foglalkoznak. A *Lao-cï* szerzőjének racionalizmusa lesz úrrá Sziün-cï ismeretelméletében, néha olyannyira, hogy Csuang-cï misztikus kontemplációja jut eszünkbe. Az elmélkedés célja azonban éppen

nem a nagy Egyben való felolvadás, hanem a helyes megkülönböztetés, majd az erre alapozott helyes általánosítás.
Amilyen egymást-feltételező viszonyban van ismeretelméleti és logikai gondolatai szerint az egyedi és az általános, olyan egymásfenntartónak tartja Sziün-cï a társadalmi megkülönböztetést és a megkülönböztetettek egységét is. Az előbbit a szertartások *(li)* biztosítják, az utóbbit a zene *(jo)*. Mo Ti „egyetemes szeretetével" és a belőle következő megkülönböztetés-ellenességével szembefordulva Sziün-cï kétségtelenül közelebb jut az „egyetemességhez", mert azt a helyes megkülönböztetésekre alapozza. A zenéről szóló 20. fejezet, mely az első komoly esztétikai tanulmány a kínai filozófiában, nézetünk szerint azért is rendkívül érdekes, mert a szertartások és a zene ellentétes mozzanatokként egységbe-állítása a kínai társadalom alapvető sajátosságának megsejtésén nyugszik. A szertartások ugyanis, amelyek szétválasztanak: a patriarchális családok és egymásközti, valamint belső rangkülönbségeik; a zene pedig, amely egyesít: az állami egység. A *kia* és a *kuo* ellentmondásának felismerése rejlik ezekben a fogalmazásokban; a szertartások és a zene „együttes alkalmazásának", egységének kívánságában pedig ott érezhető annak megsejtése, hogy ez a kínai társadalomban így van, és nem is lehet másként, az állami egységnek a patriarchális intézményekre kell épülnie, mint ahogyan csak megkülönböztetésekre épülhet a helyes általánosítás. Ilyenformán ez a rendkívül elvont filozófus nagy igazságokat közelített ugyan meg, de elméletével — annak minden aktív jellegével együtt — mégsem a gyakorlati harc szolgálatába állott. Szertartásosság-elmélete, mint láttuk, egyáltalán nem a patriarchalizmust védelmezi, etikája is Konfuciusz tanainak „állami" érdekű mozzanatait fejleszti tovább, de — mint már a szóhasználatból is látható — nem is fordul élesen szembe a patriarchalizmussal. Eszménye tehát a később valóban megvalósult kínai mandarin-társadalom, de az i. e. III. század közepén, közvetlenül a megvalósulás előtt, az eszménynek a lehetőségeken túl kellett volna mutatnia ahhoz, hogy a lehetőség valóra váltásában közvetlen szerepe lehessen. Hogyan bízzanak a hegemóniára törekvő fejedelmek komoly hivatalt egy olyan filozófusra, akinek bölcsessége ugyan ismeretlen mélységeket tár fel, de az emberi társadalom törvényét a szertartásosság benyolult

kategóriájában látja, ezt pedig — a filozófus szándékát félreértve — a patriarchális szeparatizmus elvének is értelmezheti bárki? Sziün-cï nem a patriarchális arisztokrácia, hanem a hivatalnokok civilizációját védelmezte, de ezt az évszázados konfuciánus civilizációt előbb tűzzel-vassal pusztítani kellett, hogy Konfuciusz legnagyobb ellensége, C'in Sï Huang-ti megvalósíthassa végre — Konfuciusz és Sziün-cï eszményi társadalmát.

Tőkei Ferenc

SZIÜN-CÏ

荀 子

5. fejezet

AZ ARC-JÓSLÁS ELÍTÉLÉSE

Az emberek arcából jósolni: ilyet a régi idők emberei nem ismertek. A tanult ember nem is beszél róla. A régi időkben ott volt Ku-pu Ci-k'ing, a mai korban pedig ott a Liang-beli T'ang Kiü, aki emberek alakját és arcvonásait vizsgálgatja, hogy megtudja belőlük az illető szerencséjét vagy szerencsétlenségét, baljós vagy boldog jövőjét. Az egyszerű kortársak magasztalják ezt, ám ilyesmi a régi idők emberei számára nem létezett, s így a tanult ember szóra sem méltatja. Mert a külső alak *(hing)* vizsgálgatásánál sokkal jobb, ha a szívet ⟨az elmét⟩ ítéljük meg, s a szív megítélésénél is jobb, ha megkeressük az illető elveit *(su)*. A külső alak alá van rendelve a szívnek ⟨az elmének⟩, a szív pedig alá van rendelve az elveknek *(su)*. Ha valakinek az elvei helyesek és a szíve ⟨elméje⟩ követi is ezeket, akkor külső megjelenése lehet bármily rossz, minthogy szíve és elvei jók, semmi fogyatkozás nem érheti nemes ember *(kiün-cï)* voltában. De legyen bármily jó a külső megjelenése, ha egyszer szíve és elvei rosszak, semmit sem csorbulhat kis ember *(sziao-zsen)* voltában. A nemes emberről azt mondjuk: szerencsés; a kis emberről azt mondjuk: szerencsétlen. Ezért a hosszúság vagy rövidség, kicsinység vagy nagyság, jóság vagy rosszaság a külső megjelenésben: ez nem jelenthet szerencsét vagy szerencsétlenséget. A régi idők emberei ilyet nem ismertek, s így a tanult ember nem is beszél róla.

Hiszen Jao, az isteni uralkodó *(ti)* magas volt, de Sun, az isteni uralkodó *(ti)* alacsony; Wen-wang magas volt, de Csou-kung alacsony; Csung-ni magas volt, de Cï-kung alacsony. Hajdanában, a Wei-beli Ling fejedelemnek volt egy hivatalnoka *(cs'en)*, Kung-szun Lü-nek hívták, akinek teste hét láb magas volt, arca azonban három láb hosszú és csupán három hüvelyk széles, így aztán ha megvolt is orra, szeme és füle, olyan hírnévre tett szert, hogy megmozgatta az egész égalattit. A Cs'u-beli Szun-su Ao, egy K'i-szï-ben lakó falusi

ember pedig kopasz volt, bal lába hosszabbra nőtt (mint a jobb), erényei révén mégis olyan helyet vívott ki magának, mintha Cs'u egyeduralkodója lett volna. Sö fejedelme, Cï-kao, olyan parányi kicsiny, alacsony és sovány volt, hogy amikor járt, úgy látszott, mintha nem bírná el a ruháját, s mégis, Po-kung lázadása idején Jin Cï-szi-t is, meg Szï-ma Cï-k'i-t is ő vettette halálra. Sö fejedelme, Cï-kao behatolt Cs'u-ba és elfoglalta, majd megölette Po-kung-ot és oly könnyedén állította helyre a rendet Cs'u fejedelemségben, mintha csak a kezét fordította volna meg. Embersége *(zsen)*, igazságossága *(ji)*, érdemei és hírneve mindenre ráborul a későbbi nemzedékek emlékezetében.[1]

A régi időkben nem becsülték fel a magasságot, nem méricskélték a nagyságot, nem mérlegelték a könnyűséget és súlyosságot, s lám, mégis elérték minden becsvágyukat! A magas vagy alacsony, kicsi vagy nagy, szép vagy csúnya külső megjelenésről hogyan is ítélkezhettek volna? Hiszen a Sziü-beli Jen király megjelenését az jellemezte, hogy (rövidlátó) szeme csak a lovat tudta észrevenni; Csung-ni megjelenését az, hogy olyan volt az arca, mint a (négyszemű) Meng-k'-i démoné; Csou-kung megjelenését az, hogy teste olyan volt, mint egy letört fa ⟨púpos⟩; Kao-jao megjelenését az, hogy arckifejezése egy meghámozott dinnyére emlékeztetett; Hung-jao külsejét az, hogy (szőrös) arcán nem lehetett látni a bőrt; Fu Jüe külsejét az, hogy teste kiegyenesedni akaró halra hasonlított ⟨púpos volt⟩; Ji-jin külsejét pedig az, hogy arcán nem volt sem szakáll, sem szemöldök. Jü sánta volt, T'ang féloldalára béna, Jao-nak és Sun-nak pedig egy szemében két szembogara volt.[2]

Nos, követőim az emberek szándéka es gondolatai alapján alkossanak-e véleményt, műveltségüket *(wen-hio)* hasonlítsák és osztályozzák-e, vagy pedig tévesztessék meg és nevettessék ki magukat, mert inkább közvetlenül a magasságot és alacsonyságot, szépséget és csúnyaságot vizsgálgatják? A régi időkben Kie és Csou[3] magas volt, nagy, vonzó és szép; az égalatti legnagyobb hősei voltak. Inaik és izmaik hajlékonyak voltak s erősek; száz emberrel is megbírtak. És mégis, őket magukat megölték, országuk elpusztult, hatalmas romlást zúdítottak az égalattira, és a későbbi nemzedékek gyűlölettel beszélnek róluk: mindezt feltétlenül figyelembe kell venni. S e

szerencsétlenség éppen nem külső megjelenésük következtében sújtotta őket, hanem tudásuk *(wen-kien)* szűkösségéből és nézeteik *(lun-ji)* alantasságából fakadt.

Tételezzük fel, hogy a mi felfordult erkölcsű korunkban él valamelyik faluban egy eszes fickó *(hiüan-cï)*, egyike azoknak, akik mind szépségesek és elbűvölők, különös ruhákat és asszonyi ruhadíszeket viselnek, s testalkatuk és viselkedésük egyaránt leányra emlékeztet. (Ezt a fickót) minden asszony szívesen elfogadná férjének, minden leány szívesen elfogadná vőlegényének, sőt otthagyná a szülői házat, hogy inkább megszökjék vele és elválhatatlanul együtt éljen vele, akár két egyszárnyú madár. Mégis, még egy középszerű fejedelem *(csung-kiün)* is szégyellné hivatalnokává *(cs'en)* tenni, még egy középszerű atya *(csung-fu)* is szégyellné fiának tartani, még egy középszerű báty *(csung-hiung)* is szégyellné öccsének nevezni, még egy középszerű ember *(csung-zsen)* is szégyellné barátjává fogadni.[4] Hamarosan összekötöznék és bíró elé *(ju-szï)* állítanák, majd kivégeznék a piactéren *(ta-sï)*. Egy ilyen se mulasztaná el ekkor, hogy az eget hívja (tanúságul), sírjon és zokogjon, keserűen panaszolva jelen állapotát és bánva utólag a kezdetet. S ez a szerencsétlenség éppen nem külső megjelenése miatt zúdul reá, hanem tudásának szűkössége és nézeteinek alantassága miatt. Nos, akkor követőim ugyan melyikben (ti. a külső megjelenésben vagy a belső tulajdonságokban) bízhatnak meg?[5]

6. fejezet

TÍZ FILOZÓFUS ELÍTÉLÉSE[6]

Becsapták a mai nemzedéket; igazolni próbálták hamis fecsegésüket; szépítgették bűnös szavaikat, és ezáltal gonosszá tették, a felfordulásba döntötték az égalattit; álszentek és csalók voltak, nyomorultak és jelentéktelenek; odáig juttatták az égalattit, hogy zavarosságában már fel sem tudta ismerni azokat, akik megőrizték a különbség-tevést igazság és hamisság, jó kormányzás és felfordulás között; szabadjára engedték szenvedélyeiket *(c'ing-szing)* és a gőgösködésben lelték megnyugvásukat; ugyanakkor vadállatok módjára viselkedtek, s

méltatlanok rá, hogy azokkal együtt tartsuk számon őket, akik műveltek voltak *(wen)* s értettek a jó kormányzáshoz; és mégis, bizonykodásukban okokra hivatkoztak *(ju-ku)*, szavaik eleget tettek az ésszerűség elvének *(cs'eng-li)*, ami pedig elegendő ahhoz, hogy megcsalják és félrevezessék az ostoba sokaságot: ilyen volt T'o Hiao és Wei Mou.[7] Elnyomták szenvedélyeiket; nagyon álnokok voltak; elhagyták a világot, hogy egyedül álljanak; arra törekedtek, hogy megkülönböztessék magukat az emberektől, s ezáltal emelkedjenek magasra; pedig arra sem méltók, hogy együtt tartsuk számon őket a közönséges tömeggel; vagy hogy megértsék a nagy kötelességeket *(ta fen)*; és mégis, bizonykodásukban okokra hivatkoztak, szavaik eleget tettek az ésszerűség elvének, ami pedig elegendő ahhoz, hogy megcsalják és félrevezessék az ostoba sokaságot: ilyen volt Cs'en Csung és Sï C'iu.[8]

Nem tudták, milyen mérlegelések útján lehet egyesíteni az égalattit és megalapítani az államot *(kien kuo-kia)*; legelsőnek vélték a hasznosságot *(kung-jung)* és nagyra tartották a mérsékletet, de megvetettek minden különbséget és rangfokozatot; s így valóban nem voltak képesek arra, hogy különbségeket tegyenek *(pien-ji)* és megkülönböztessék egymástól a fejedelmet és alattvalóját *(kiün cs'en)*; és mégis, bizonykodásukban okokra hivatkoztak, szavaik eleget tettek az ésszerűség elvének, ami pedig elegendő ahhoz, hogy megcsalják és félrevezessék az ostoba sokaságot: ilyen volt Mo Ti és Szung Hing.[9]

A törvények *(fa)* megbecsülését hirdették, anélkül hogy ők ismertek volna törvényt; nem követték többé (a régi törvényeket), hanem helyettük szerettek volna (újakat) alkotni; fent meghallgatásra találtak a magasan állók *(sang)* részéről, lent meghallgatásra találtak az egyszerű emberek *(szu)* részéről. Egész napokon át beszéltek, törvénykönyveket *(wen tien)* készítettek, de ha mindenfelé fordulva ⟨körültekintően⟩ megvizsgáljuk ezeket, akkor kiderül, hogy egészen meghatározatlanok, hiányzik belőlük a megállapodás ⟨a határozott elv⟩, és így nem alkalmasak sem az ország irányítására, sem a kötelességek megállapítására *(ting fen)*. És mégis, bizonykodásukban okokra hivatkoztak, szavaik eleget tettek az ésszerűség elvének, ami pedig elegendő ahhoz, hogy meg-

csalják és félrevezessék az ostoba sokaságot. Ilyen volt Sen Tao és T'ien P'ien.[10]

Nem tartották példaképnek a régi királyokat; nem tartották helyesnek a szertartásosság *(li)* és igazságosság elvét *(ji)*; ehelyett szerettek különös tanokat gyártani, rendkívüli mondásokkal játszadozni. Nagyon sokat vizsgálódtak, de nem jóindulattal *(pu-hui)*, ezért hiába vitatkoztak *(pien)*, nem volt annak semmi haszna. Sok mindennel foglalkoztak, de keveset vittek véghez; s nem tudták megteremteni a jó kormányzás hálóját-fonalát ⟨alapelvét⟩. És mégis, bizonykodásukban okokra hivatkoztak, szavaik eleget tettek az ésszerűség elvének, ami pedig elegendő ahhoz, hogy megcsalják és félrevezessék az ostoba sokaságot. Ilyen volt Hui Sï és Teng Szi.[11]

7. fejezet

CSUNG-NI[12]

„Csung-ni követői *(men-zsen)* éretlen és ostoba fickók voltak; beszédeikben tartózkodtak az öt hegemón uralkodó *(wu-po)* megemlítésétől."[13]

Miként vélekedjünk erről? Én azt felelem: igen, mert azok nem is érdemeltek mást, mint hogy tartózkodjanak a megemlítésüktől. A C'i-beli Huan (fejedelem), aki a legnagyobb volt az öt hegemón uralkodó között, azzal kezdte tevékenységét, hogy meggyilkolta bátyját és magához ragadta a hatalmat *(kuo)*. Családi ügyeit úgy intézte, hogy hét leányt, akik testvérei és unokanővérei voltak egymásnak, nem adott férjhez (ti. bűnös viszonyt folytatott velük); asszonyszobáiban a gyönyört kergette és tékozolt féktelenül. C'i fejedelemség javainak felét neki szolgáltatták be adóképpen, de neki ez sem volt elég. Külső tevékenysége az volt, hogy rászedte Csu fejedelemséget, orvul megtámadta Kiü-t, s bekebelezett harmincöt fejedelemséget.[14] Nos, ha még az ő tevékenysége is ilyen veszedelmekkel terhes, romlott, kicsapongó és mértéket nem ismerő volt, akkor a többiek hogy is érdemelték volna meg, hogy az igazán nagy fejedelmekkel *(ta kiün-cï)* együtt emlegessék őket?

S mi az oka annak, hogy ilyenek voltak és mégsem pusztultak el, hanem hegemón uralkodók *(pa)* lettek? Erre azt felelem: mert sajnos, például a C'i-beli Huan fejedelem az égalatti legjobb képességeivel *(ta-cie)* rendelkezett; ki is tudta volna elpusztítani? Egy szempillantás alatt felismerte, hogy Kuan Csung képessége *(neng)* megfelelő, és reá bízta az országot; ez pedig az égalatti legbölcsebb cselekedete volt (Huan fejedelem) odahaza elfelejtett minden haragot, házon kívül elfelejtette ellenségeit, és hivatalba emelve (Kuan Csung-ot) a „Csung Atya" címet adta neki; ez pedig az égalatti legbölcsebb elhatározása volt. Megalapította számára a „Csung Atya" hivatalt, de a fejedelmi rokonságból *(kui-c'i)* senki sem mert irigykedni. Neki adományozta a *kao* és *kuo* hivatalokat,[15] de az udvari hivatalnokok közül senki sem merte gyűlölni. Neki adományozott háromszáz, jegyzékbe vett falut *(su-sö)*, de a gazdag emberek közül senki sem mert ellene szegülni. Az előkelők és a közrendűek, az idősebbek és a fiatalok, sorra ahogy következnek, mind engedelmeskedtek Huan fejedelemnek, s így tisztelték és becsülték őt ⟨Kuan Csung-ot⟩. Ezek (eléréséhez) az égalatti legnagyobb képességei (szükségesek). Ha a fejedelmek *(csu-hou)* csak egy ilyen képességgel rendelkeznek, akkor már senki sem döntheti romlásba őket. Huan fejedelem mindezzel a számos képességgel egymaga és tökéletesen rendelkezett; hogyan is pusztulhatott volna el? Hogy hegemón uralkodóvá lett, az megfelelő dolog *(ji)* volt; nem egyszerűen szerencse volt, hanem így kellett lennie *(su)*.

De hát akkor miért (mondják, hogy) „Csung-ni követői éretlen és ostoba fickók voltak; beszédeikben nagyon ritkán említették meg az öt hegemón uralkodót"? Azt felelem: mert azoknak nem volt megalapozott kormányzás-elméletük, nem értek el igazi tökéletességet, nem tettek szert igazi műveltségre *(wen-li)*, nem nyerték meg az emberek szívét ⟨nem törődtek a nép érzéseivel⟩. Tetteik iránya körülbelül helyes volt, jó ítélőképességgel bízták meg és bocsátották el hivatalnokaikat, gonddal halmozták fel készleteiket, tökéletesítették a hadászatot, s meg is szerezték a képességet, hogy leverjék minden ellenségüket. Csalárd szívük ⟨elméjük⟩ segítségével mindig győzelmet arattak. Az elsőbbség átengedésével *(zsang)* szépítgették harciasságukat, s az emberség erényére *(zsen)* támaszkodva kergették

a hasznot *(li)*. A kis emberek *(sziao-zsen)* hősei voltak ők. Hogy is lennének méltók rá, hogy az igazán nagy fejedelmekkel együtt emlegessék őket!

Az igazi királyok *(wang)* nem ilyenek voltak. Tökéletesen bölcsek *(hien)* voltak, s így tudtak segíteni az ostobákon *(pu-sziao)*; nagyon erősek voltak, s így tudtak nagylelkűek lenni a gyengékkel; háborúban mindig képesek voltak végveszéllyel fenyegetni (a gyenge ellenséget), de szégyennek tartották, hogy fegyveres harcot vívjanak vele. Kifinomultak voltak s tökéletes műveltségűek, és ezt meg is tudták mutatni az égalattinak; így aztán a hódításra törő fejedelemségek megbékéltek és maguktól átalakultak. Csak azt büntették halállal, aki nagyon veszedelmes bűntényt követett el. Ezért a szent királyok *(seng-wang)* a halálbüntetést igen ritkán alkalmazták. Wen-wang négy embert végeztetett ki, Wu-wang csupán kettőt; Csou-kung aztán befejezte a művet, és így Cs'eng-wang-hoz érve olyan békességet találunk, hogy halálbüntetés már nem is létezik. Ki mondhatná tehát, hogy a *tao*-t nem valósították meg? Wen-wang megvalósította egy száz mérföldnyi ⟨kicsiny⟩ területen, és az egész égalatti egyesült (uralma alatt). Kie és Csou azonban elhanyagolták (a *tao*-t); s hiába dúskáltak hatalmukban, amely kiterjedt az egész égalattira, még az sem adatott meg nekik, hogy úgy öregedjenek meg (s magas korban haljanak meg), mint az egyszerű emberek. Ezért ha (az uralkodó) alkalmazni tudja (a *tao*-t), akkor egy száz mérföldes (kis) fejedelemség is elegendő ahhoz, hogy független maradjon *(tu-li)*; de ha nem tudja alkalmazni, akkor még Cs'u hatezer mérföldnyi területével is ellensége szolgájává válik.[16] Így tehát az uralkodó *(zsen-csu)*, aki nem tekinti kötelességének, hogy megtalálja a *tao*-t, hanem inkább a meglevő hatalmát szélesíti tovább, ezáltal nagy veszélybe dönti magát.

15. fejezet

VITÁK A HADSEREGRŐL[17]

. . . . . .

Li Szï megkérdezte Szun K'ing mestert[18] mondván: „C'in fejedelemség négy nemzedék óta győzelmeket arat, hadserege a tengerek

közt a legerősebb, hatalma megfélemlíti az összes fejedelmeket *(csu-hou)*; s mindezt nem az emberség *(zsen)* és igazságosság elvének *(ji)* köszönheti, hanem csakis annak, hogy mindig a körülmények megfelelően *(pien)* tud cselekedni."

Szun K'ing mester azt felelte erre: „Nem jól tudod. Amit te megfelelőnek *(pien)* nevezel, az a (morálisan) nem-megfelelő *(pu-pien)* megfelelése *(pien)*. De amit én emberségnek *(zsen)* és igazságosságnak *(ji)* nevezek, az a (morálisan) nagyon megfelelőnek a megfelelése. Az emberség és az igazságosság elve az, amellyel tökéletesíteni lehet a kormányzást. Ha pedig a kormányzás tökéletesítve van, akkor a nép szüleiként szereti a fölötte állókat, örömét találja fejedelmében és nem fél meghalni érte. Ezért mondom azt, hogy a hadseregek megannyi dolga közül a hadvezér és a vezérek a legkevésbé fontosak. C'in négy nemzedék óta győzelmeket arat, de örök rettegésben él, állandó félelemben attól, hogy végre egyesül az egész égalatti és szétmorzsolja. Ezt nevezem én „ az utolsó napok hadseregé"-nek, amely nem rendelkezik megfelelő vezetéssel ⟨erkölcsi alapvetéssel⟩. Mert T'ang, amikor előzte Kie-t, nem üldözte tovább, mihelyt (Kie az ősei földjére:) Ming-t'iao-ba ért. Wu-wang megölte Csou-t, de csak akkor indult a győztes csatába, mikor elérkezett a *kia-cï* nap reggele.[19] Mindez abból fakadt, hogy már jóval korábban (erkölcsi) tökéletesedést értek el. Ebben az esetben beszélhetünk az emberség *(zsen)* és igazságosság *(ji)* vezette hadseregről. Te azonban nem az alapjánál *(pen)*, hanem a végénél *(mo)* vizsgálod a dolgot. Ez szokta megzavarni a mai nemzedéket "[20]

A szertartásosság *(li)*: ez a jó kormányzás és a (társadalmi) megkülönböztetések végső pontja ⟨irányító elve⟩, az ország megerősítésének alapja, a félelmetes hatalom megszerzésének útja *(tao)*, az érdemek és a hírnév gyújtópontja. Ha egy király vagy fejedelem *(wang kung)* ebből indul ki, elnyeri általa az égalattit; de ha nem ebből indul ki, akkor ezzel eldobja magától a föld- és gabonaistenek oltárát is ⟨elveszíti saját fejedelemségét is⟩. Így a kemény pajzsok s az éles fegyverek nem elegendőek a győzelemhez; magas városfal és mély árok még nem nyújt kellő biztonságot; szigorú parancsok és kemény büntetések még nem biztosítják a félelmes hatalmat. Aki a

helyes utat *(tao)* járja, az halad előre; aki pedig nem a helyes utat *(tao)* járja, az elpusztul.

A Cs'u-beliek cápabőrből és rinocerosz-tülökből csináltak pajzsot maguknak, olyan keményet, mint a fém vagy a kő; Wan-ból való különféle lándzsáik voltak, olyan hegyesek, mint a méh vagy skorpió fullánkja; könnyen mozogtak, gyorsan tudtak cselekedni, olyan váratlanul, akár a forgószél; és mégis, hadseregük végveszélybe került Cs'ui-sa-ban, T'ang Mie meghalt, Csuang K'iao emelkedett fel, és Cs'u fejedelemség három vagy négy részre szakadt.[21] Nem voltak talán kemény pajzsai és éles fegyverei? Az volt (vereségének) igazi oka, hogy nem a helyes úton *(tao)* egyesítették (a népet). A Zsu-ról és a Jing-ről tudták, hogy veszélyes az átkelésre; a Folyam és a Han afféle sáncárkot vont köréjük; (északon) Teng erdőségei biztosították a határt; a Fang-cs'eng hegyek is (északról) szegélyezték (az országot); és mégis, C'in seregei betörtek, és úgy foglalták el Jen-t és Jing-et, ahogy a száraz leveleket szokás lerázni a fáról.[22] Nem voltak talán szilárd védőgátjaik és szűk hegyszorosaik (a Cs'u-belieknek)? A baj az volt, hogy nem a helyes úton *(tao)* egyesítették őket.

(A Sang-Jin dinasztiabeli) Csou kizsigereltette Pi-kan-t, bebörtönöztette Ki fejedelmét,[23] s bevezette az oszlopon való megsütés büntetését. Gyilkolt és mészárolt szüntelenül, hivatalnokai és alattvalói pedig reszkettek, hiszen egyikük sem lehetett biztos az életében. És mégis, amikor megérkeztek a Csou-k seregei, parancsait nem hajtották végre alárendeltjei, s nem volt képes felhasználni *(jung)* saját népét. Talán a parancsai nem voltak elég szigorúak, vagy a büntetések nem voltak elég kemények? Az volt (bukásának) igazi oka, hogy nem a helyes úton *(tao)* egyesítette (népét).

A régi időkben nem volt más fegyver, mint a tőr-balta, a lándzsa, az íj és a nyíl. S mégis, az ellenséges országok nem várták meg, míg alkalmazzák ezeket, hanem (harc nélkül) meghódoltak. Nem építettek külső és belső városfalakat, nem ástak védőárkokat, nem emeltek erős sáncokat, nem csináltak harci szerkezeteket és hadicseleket; s mégis, a fejedelemségek békében éltek, nem féltek külső támadástól, biztonság uralkodott. Nem más oka volt ennek, csak az, hogy világosan látták a helyes utat *(tao)* és tudásukat egyenlően megosztották (a néppel); csak megfelelő időben dolgoztatták és

őszintén szerették (népüket); s az alárendeltek olyan összhangban voltak feletteseikkel, akár az árnyék vagy a visszhang (a maga előidézőjével). Halálbüntetést csak akkor alkalmaztak, ha előfordult, hogy valaki nem követte parancsaikat. Így elég volt egy embert megbüntetniük, s engedelmeskedett az egész égalatti. A bűnös sohasem hibáztatta a felettesét, hiszen jól tudta, hogy bűnössége egyedül saját magán múlott. Éppen ezért büntetéseket nagyon ritkán alkalmaztak, mégis mindenfelé féltek a hatalmuktól. Nem más oka volt ennek, csak az, hogy a helyes utat *(tao)* követték. A régi időkben, amikor Jao, az ősi uralkodó *(ti)* kormányozta az égalattit, csak egy embert ölt meg,[24] s csak két embert sújtott büntetéssel, de az égalattiban rend uralkodott. A hagyomány azt mondja: hatalmad legyen félelmetes, de ne próbáld ki; a büntetések legyenek megállapítva, de ne alkalmazd őket! Ezt mondom én is.

17. *fejezet*

AZ ÉGRŐL

Az ég tevékenysége állandó törvényt követ *(ju-cs'ang)*. Mit sem számít, hogy Jao megtartotta, Kie pedig elvesztette (égi megbízatását). Lehet vele ⟨az ég parancsával⟩ összhangban jól kormányozni, s akkor szerencse vár ránk, de lehet vele összhangban felfordulást is támasztani, s akkor szerencsétlenség következik be. Ha megerősítjük az alapvetőket ⟨a földművelést és a selyemhernyótenyésztést⟩, és mértéktartóan használjuk fel (a javakat és a népet közmunkákra), akkor az ég nem képes szegénnyé tenni bennünket. Ha a megélhetés *(jang)* biztosítva van, és minden vállalkozást megfelelő időben indítunk, akkor az ég nem képes szenvedést okozni nekünk. Ha gyakoroljuk a *tao*-t, és nem kerülünk ellentétbe vele, akkor az ég nem képes szerencsétlenné tenni bennünket. Így aztán árvíz és aszály nem vezethet éhinséghez, nagy hideg és hőség nem okozhat szenvedést, kísértetek *(jao-kuai)* nem tehetnek semmi rosszat. De ha az, alapvetők el vannak hanyagolva, és a javak felhasználása mértéktelen, akkor az ég nem képes gazdaggá tenni bennünket. Ha a megélhetés

nincs biztositva, a vállalkozások pedig meggondolatlanok, akkor az ég nem képes mindennel ellátni bennünket. Ha ellentétbe kerülünk a *tao*-val és féktelenül viselkedünk, akkor az ég nem képes szerencsét hozni ránk. Így aztán árvíz és aszály még be sem következett, máris éhinség támad; nagy hideg és hőség még el sem ért bennünket, máris itt a szenvedés; kísértetek még meg sem jelentek, máris sújt a szerencsétlenség. A megfelelő idő betartása és a jó kormányzás egyidejűek *(sï t'ung)*, a szerencsétlenségek és a jó kormányzás azonban nem lehetnek egyidejűek *(sï ji)*. Semmi szemrehányás nem érheti az eget, hiszen (minden abból fakad, hogy) ilyen a törvénye *(k'i-tao zsan)*. Így tehát, aki világosan látja, hogy különbség van ég és ember között ⟨hogy a szerencse és baj nem az égtől, hanem az emberektől függ⟩, az méltó rá, hogy tökéletes embernek *(csï-zsen)* nevezzük. Nem cselekedni *(pu-wei)*, mégis véghezvinni; nem kutatni, mégis megtalálni: íme, ezt nevezik égi működésnek *(t'ien-csï)*. S ha ez így van, akkor (az égi *tao*) legyen bármily mély, (a tökéletes ember) nem akarja utolérni gondolataival; legyen bármily nagy, nem akarja utolérni képességeivel; legyen bármily finom, nem akarja közelről megvizsgálni: íme, ezt jelenti az, hogy nem versengünk az égi működéssel. Az ég uralja az időt *(sï)*, a föld uralja a javakat *(c'ai)*, az ember uralja a jó kormányzást: íme, ezért mondják, hogy (az ember a jó kormányzás érdekében hasznosítva az időt és a javakat) képes egy hármas csoportot alkotni (az éggel és a földdel). Elhanyagolni azt, amivel egy hármasban párja lehetünk (az égnek és földnek), és inkább ismerni vágyni azokat, amelyeknek párja lehetünk: merő eltévelyedés.[25]

Az elrendezett csillagok végzik a maguk körforgását, a nap és a hold felváltva ragyog, a négy évszak egymást váltogatja, a *jin* és *jang* gyakorolja hatalmas befolyását, a szél és eső kiterjeszti hatalmát mindenre; (így) minden élőlény *(wan-wu)* megkapja a kedvező feltételeket *(ho)* ahhoz, hogy megszülessék, és mind megkapja táplálóját *(jang)*, hogy tökéletesedjék. Nem látjuk ezeknek a folyamatát *(sï)*, csak a végső eredményt *(kung)* látjuk, és éppen ezért beszélnek szellemekről *(sen)*. Mindenki ismeri azt, ami beteljesedett, de senki nem ismerheti fel azt, aminek alakja nincsen *(wu-hing)*; íme, ezért beszélnek égről. A bölcs ember *(seng-zsen)* azonban úgy

cselekszik, hogy nem próbálja megismerni az eget. Az „égi hivatal" *(t'ien-csï)* már régen fel van állítva, az égi mű *(t'ien-kung)* már régen befejeződött, amikor az emberi test *(hing)* elkészül és az emberi szellem *(sen)* megszületik, magában foglalva szeretetet és gyűlöletet, vidámságot és haragot, szomorúságot és örömöt: íme, erről mondják, hogy égi természet *(t'ien-c'ing)*. A fül, a szem, az orr, a száj és maga a test egyaránt felfog valamit, de képességeik nem hasonlíthatók össze egymással: íme, ezeket hívják égi érzékszerveknek *(t'ien-kuan)*. A szív a középső üregben ⟨a mellkasban⟩ lakozik, onnan irányítja az öt érzékszervet: íme, ezért nevezik égi fejedelemnek *(t'ien-kiün)*. Vagyontárgynak azt tekinteni *(c'ai)*, ami nem a mi fajtánkba *(lei)* tartozik, és azzal táplálni a mi fajtánkat: ezt nevezzük természetes táplálkozásnak *(t'ien-jang)*. Alkalmazkodni saját fajtánkhoz: ezt mondják boldogságnak; ellentétbe kerülni saját fajtánkkal: ezt hívják szerencsétlenségnek; íme, ezt nevezzük természetes kormányzásnak *(t'ien-cseng)*. Elhomályosítani a természetes fejedelmet *(t'ien-kiün)*, összezavarni a természetes érzékszerveket *(t'ien-kuan)*, elutasítani a természetes táplálkozást *(t'ien-jang)*, ellentétbe kerülni a természetes kormányzással *(t'ien-cseng)*, hátat fordítani a természetes érzéseknek *(t'ien-c'ing)*, s mindezzel elpusztítani a természet művét *(t'ien-kung)*: ezt nevezhetjük igazán nagy szerencsétlenségnek. A bölcs ember *(seng-zsen)* megtisztítja természetes fejedelmét ⟨szívét = elméjét⟩, biztosítja természetes érzékszerveinek irányítását, biztosítja a természetes táplálkozást, aláveti magát a természetes kormányzásnak, táplálja természetes érzéseit, hogy mindezzel tökéletesítse a természet művét. S ha így tesz, akkor mindig tudja, mit cselekedjék, és tudja, mit ne cselekedjék. S akkor az ég és föld ellátja a maga feladatát *(kuan)*, s minden létező *(wan-wu)* szolgálni fogja *(ji)*. Ha tettei fölött tökéletesen uralkodik, ha (a nép) táplálását mindig biztosítani tudja, ha életében soha senkit meg nem károsít, akkor elmondhatjuk, hogy megérti a természetet *(csï t'ien)*. A legnagyobb ügyesség tehát abban van, hogy nem cselekszünk *(pu-wei)*, a legnagyobb bölcsesség pedig abban, hogy nem kell töprengenünk *(pu-lü)*. Ami az égről ismeretes, az annyi, hogy látható jelenségeinek *(sziang)* szabályos rendjét fedezhetjük fel. Amit a földről tudunk, az annyi, hogy látható módon kedvező feltételeket biztosít és tud (gabonát) teremni. Amit

a négy évszakról tudunk, az annyi, hogy láthatóan megszámlálhatók és képesek szolgálni bennünket. Amit a *jin*-ről és *jang*-ról tudunk, az annyi, hogy láthatóan összhangban tudnak lenni és fel lehet használni őket a kormányzásban. Ha a hivatalban levő ember *(kuan-zsen)* megőrzi a természetet *(t'ien)*, akkor (a nép) magától meg fogja őrizni a *tao*-t.

A jó kormányzás és a felfordulás talán az égtől függ? Én azt mondom: a nap és a hold, az égitestek és naptári számítások dolgában Jü és Kie teljesen megegyezett. Jü mégis jó kormányzást teremtett, Kie pedig felfordulást támasztott. A jó kormányzás és a felfordulás tehát nem az égtől függ.

Vagy talán az évszakoktól függ? Erre azt felelem: a sok-sok növény kisarjad, virágzik és növekedik tavasszal is, nyáron is; a gabonát gondozzák, érlelik, majd learatják és begyűjtik ősszel is, télen is; ebben ugyancsak megegyezik egymással Jü és Kie. Jü mégis jó kormányzást teremtett, Kie pedig felfordulást támasztott. A jó kormányzás és a felfordulás tehát nem az évszakoktól függ.

Akkor talán a földtől? Erre azt mondom: aminek biztosítva van a földje *(ti)*, az élni tud; ami elveszíti földjét, elpusztul; és ebben ugyancsak megegyezik egymással Jü és Kie. Jü mégis jó kormányzást teremtett, Kie pedig felfordulást támasztott. A jó kormányzás és a felfordulás tehát nem a földtől függ.

A Dalok Könyvében olvassuk: „Az Ég *(t'ien)* megalkotta a mag hegyet, T'ai-wang pedig termővé tette. És amit ő elkezdett, azt Wen-wang tökéletesítette."[26] Íme, a felelet.

A természet *(t'ien)* nem szünteti meg a telet azért, mert az emberek nem szeretik a hideget; a föld nem szünteti meg szélességét csak azért, mert az emberek nem szeretik a távolságokat; a nemes ember *(kiün-cī)* nem szünteti meg (nemes) tetteit csak azért, mert a kis emberek *(sziao-zsen)* gúnyolják érte.

Az égnek *(t'ien)* állandó törvénye *(cs'ang-tao)* van, a földnek állandó mértéke *(cs'ang-su)* van, a nemes embernek *(kiün-cī)* állandó tartása *(cs'ang-t'i)* van. A nemes ember arról beszél, ami benne állandó; a kis ember pedig az (alkalmi) eredményt számítgatja. A Dalok Könyvében olvassuk: „A szertartásos *(li)* és igazságos ember *(ji)*

nem lépi át határait; miért aggódnék tehát az emberek beszéde miatt?"[27] Ez éppen nekünk szól.

Cs'u királynak ezer kísérő-kocsija volt, ettől azonban még nem volt bölcs. A nemes ember *(kiün-cï)* hüvelyeseket eszik és vizet iszik, ez azonban még nem ostobaság. Ez a körülményekhez való alkalmazkodás. Aki szívét és elméjét *(szin ji)* tökéletesíti, annak erényes tettei *(tö-hing)* gyarapszanak; akinek pedig tudása és gondolatai *(csï lü)* világosak, az él a mai korban is, bár emléke a régi időkből maradt reánk. Mindez egyedül tőlünk magunktól függ. Ezért a nemes ember *(kiün-cï)* arra ügyel, ami benne magában rejlik, és nem törődik azzal, függ-e valami az égtől. A kis ember *(sziao-zsen)* azonban elhanyagolja azt, ami benne magában rejlik és csak azzal törődik, mi minden függ az égtől. A nemes ember arra ügyel, hogy minden tőle magától függ, nem törődve azzal, függ-e valami az égtől, így aztán napról napra halad előre; a kis ember pedig, aki nem ügyel rá, hogy minden tőle magától függ, hanem mindent az égtől vár, ilyen módon napról napra hátrább jut. Ami által a nemes ember napról napra halad előre, a kis ember pedig napról napra hátrább kerül, az egyetlen dolog. Amiben a nemes ember és a kis ember eltávolodik egymástól, az éppen ez.

Amikor csillag hullik alá, vagy megszólal a fa (a föld oltárán), az ország minden lakója megretten. Azt kérdezgetik: „Miért van ez?" Én azt felelem: ennek nincs oka. Ez az ég és föld változásával (kapcsolatos), a *jin* és *jang* arányának eltolódása, és a természetben *(wu)* nagyon ritkán fordul elő. Csodálkozni még csak lehet rajta, de félni nem kell tőle. Nincs olyan kor, amelyben ne fordulna elő gyakran, hogy a nap és a hold megfogyatkozik, szél és eső nem igazodik az évszakhoz, vagy különös csillagok csoportja jelenik meg. Ha az uralkodó *(sang)* világosfejű *(ming)*, és a kormányzás nyugodt, akkor előfordulhatnak ezek mind akár egyetlen korban is, semmi kárt nem tehetnek. Ha azonban az uralkodó sötétfejű, és a kormányzás veszélyekkel terhelt, akkor ezek közül akár egy se forduljon elő, az sem használ semmit. Csillag hullása és (szent) fa megszólalása tehát az ég és föld változásával, a *jin* és *jang* arányának eltolódásával függ össze, a természetben nagyon ritkán fordul elő, s csodálkozni még csak lehet rajta, de félni igazán nem kell tőle. Mikor azonban a dolgokban

(wu) olyasmit tapasztalunk, ami emberi baljós jel, akkor valóban van okunk a félelemre.

Durva faekével kárt tenni a gabonában; kapálással és gyomlálással vesztegetni el az aratás (idejét); a kormányzás veszedelmeivel elveszíteni a nép (bizalmát); a földek elgazosodása és a termés gyengesége; a gabona árának magasra szökése és a nép éhínsége; az utakon éhen halt embereket találni: ezeket nevezem emberi baljós jeleknek. Ha a kormányzat parancsai nem bölcsek, ha a hivatalba-emelés vagy elbocsátás nem igazodik az időhöz, ha az alapvető szolgálatokat ⟨a földművelést és selyemhernyótenyésztést⟩ nem ellenőrzik: ezeket mondom emberi baljós jeleknek. Ha a szertartásosságot *(li)* és az igazságosságot *(ji)* nem gyakorolják, ha a belső és külső lakók ⟨nők és férfiak⟩ nem különülnek el egymástól, ha a férfiak és nők erkölcstelenek, ha apa és fiú nem tudja, mit gondoljon egymásról, ha a fent állók s a lentiek keresztezik egymás (szándékait) és elszakadnak egymástól, ha a rablók garázdálkodása már mindenkit elér: ezeket nevezem emberi baljós jeleknek. Ezek a baljós jelek a felfordulásból fakadnak. Amikor a három (baljós jel) együtt van, az országban nem lehet nyugalmat biztosítani többé. Ha így beszélünk (baljós jelekről), sokkal közelebb jutunk (az igazsághoz); s a belőlük fakadó szerencsétlenségek sokkal fájdalmasabbak. (Ha nem megfelelő időben kényszerítjük munkára a népet, akkor az ökrök és lovak egymás közt szaporodnak, és a hat háziállaton baljós jeleket tapasztalhatunk. Ezen aztán csodálkozhatunk, de semmi okunk félni tőle.)[28] Azt szokták mondani, hogy a tízezer dolog *(wan-wu)* közt természetfeletti dolgokról *(kuai)* mit sem beszélnek a könyvek *(su)*. Haszontalan vitatkozással *(pien)* és nem-fontos vizsgálódással felhagyni, nem foglalkozni ilyenekkel: ez a kötelessége *(ji)* fejedelemnek és alattvalónak *(kiün cs'en)* egyaránt. Rokoni szeretet *(c'in)* apa és fiú között, megkülönböztetés férj és feleség között: ez (az erény) napról napra való csiszolgatása és soha el nem veszítése.

Hát az hogy lehet, hogy esőért könyörögnek, és megered az eső? Én erre azt felelem: nem a könyörgéstől, hiszen megtörténhet, hogy nem könyörögnek, és mégis megered az eső. Amikor a napot vagy a holdat meg akarják menteni a fogyatkozástól, vagy amikor szárazság idején esőért könyörögnek, vagy amikor fontos vállalkozások elha-

tározása előtt jóslásokat végeztetnek, valójában nem az történik, hogy ezáltal elnyerik, amit kívántak, hanem csupán felékesítik *(wen)* vele a dolgot. A nemes ember *(kiün-ci)* nem is tartja másnak az ilyet, mint külső ékességnek *(wen)*, a nép *(po-szing)* azonban csodának *(sen)* véli ezeket. Külső ékességnek tartani: szerencse; csodának hinni: szerencsétlenség.

Az égben levő dolgok közül semmi sem fényesebb, mint a nap és a hold; a földön levők közül semmi sem fényesebb, mint a víz és a tűz; a tárgyak *(wu)* közül semmi sem fényesebb, mint a gyöngy és a jade; az emberek között semmi sem fényesebb, mint a szertartásosság *(li)* és igazságosság *(ji)*. Ha a nap és a hold nem állna magasan, sugaraik ragyogása nem lehetne nagy; ha a víz és a tűz nem gyűjtene össze sokat, fényük nem lenne oly nagy; ha a gyöngy és a jade külseje nem csillogna, a királyok és fejedelmek *(wang-kung)* nem tartanák kincsnek őket; ha a szertartásosság *(li)* és igazságosság *(ji)* nem gyarapítaná az államot *(kuo-kia)*, érdeme és hírneve *(kung ming)* nem ragyoghatna. Ezért az ember élete *(ming)* az égtől ⟨a természettől⟩ függ, az ország élete pedig a szertartásoktól *(li)*. Az a fejedelem *(kiün-zsen)*, aki magasztalja a szertartásokat *(li)* és hivatalba emeli a kiválókat *(hien)*, az királlyá lesz *(wang)*; aki fontosnak tartja a törvényeket *(fa)* és szereti a népet, az egyeduralkodó lesz *(pa)*. Aki azonban csak a hasznot *(li)* szereti és sok csalást művel, az veszedelembe rohan; s aki arról szövögeti terveit, hogyan döntsön meg másokat sötét és veszedelmes módon, arra teljes pusztulás vár.

Magasztalni az eget és vágyódva gondolni (ajándékaira): ez jobb lenne, mint vagyontárgyakat *(wu)* halmozni fel és rendelkezni azokkal? Alávetni magunkat az égnek és dicséretét zengeni: ez jobb lenne, mint eleget tenni az ég ⟨a természet⟩ parancsának és hasznot húzni belőle *(jung)*? Vágyakozni a megfelelő idő után és egyre várakozni reá: ez jobb lenne, mint alkalmazkodni az időhöz ⟨megragadni az alkalmat⟩ és kihasználni cselekvésre? Támaszkodni csupán a dolgokra *(wu)*, amelyek maguktól sokasodnak: ez jobb lenne, mint megfeszíteni képességeinket *(neng)* és átalakítani *(hua)* a dolgokat? Ábrándozni csupán a dolgokról *(wu)* és máris vagyonnak tartani őket: ez jobb lenne, mint valóban kézben tartani a dolgokat és soha el nem veszíteni őket? Vágyódni csupán arra, ami a dolgokat életre hívhatja:

ez jobb lenne, mint birtokolni azt, ami a dolgokat teljessé teszi? Ezért aki elhanyagolja az embert, és inkább az égről ábrándozik, az elmulasztja (megérteni) a dolgok *(wan-wu)* igazi természetét *(c'ing)*. (A szertartásosság elve)[29] száz király alatt sem változott; így alkalmas arra, hogy a *tao* összefűző fonala *(kuan)* legyen. Az egyik elpusztul, a másik fölemelkedik, de ami vele összhangban van, azt összefűzi ez a fonal Ha vezető elvünk lesz ez a fonal, nem támadhat felfordulás. Aki nem tudja, mi fűzi össze (még a különböző korokat is), az nem tud alkalmazkodni a változásokhoz sem. Ez összefűző fonal legfőbb tulajdonsága *(ta-t'i)*, hogy sohasem pusztul el. A felfordulás (ennek a fonalnak a) hibás megértéséből származik, a jó kormányzás pedig (ugyanennek) tökéletes megértéséből fakad. Így ha az, amit egy tanítás *(tao)* jónak hirdet, középutat jelent *(csung)*, akkor nyugodtan követhetjük; de ha szélsőséges útra vinne, nem szabad megvalósítanunk; ha pedig titokzatos, akkor nagyot tévedhetünk. Aki vízben akar járni, felméri a mélységét; s ha felmérése nem világos, elsüllyed. Aki népét jól akarja kormányozni, felméri a helyes utat *(tao)*; s ha felmérése nem világos, akkor felfordulás támad. A szertartásosság elve *(li)*: ez a mérce. Aki megtagadja a szertartásosság elvét *(li)*, az sötétségbe taszítja korát. A kort sötétségbe taszítani pedig: hatalmas felfordulás. Ezért a helyes útnak *(tao)* mindig világosnak kell lennie. A családon kívül és azon belül különböző a mérce *(piao)*, de rejtve és ragyogva ⟨családban és azon kívül⟩ egyaránt állandó törvényt követ *(ju-cs'ang)*. A nép pusztulását csak így lehet elkerülni. A tízezer dolog *(wan-wu)* a *tao*-nak egy része, egy dolog *(wu)* pedig a tízezer dolognak egy része. Az ostoba ember egyetlen dolognak is csak egyetlen részét látja, de azt képzeli magáról, hogy ismeri a *tao*-t, jóllehet (valójában) semmit sem tud. Sen-cï látott valamit abból, ami hátul van, de semmit sem látott abból, ami elöl van. Lao-cï látott valamit abból, ami meghajol, de semmit nem látott abból, ami egyenesen áll. Mo-cï látott valamit abból, ami egyforma *(c'i)*, de semmit nem látott abból, ami egyenlőtlen *(ki)*. Szung-cï látott valamit abból, ami kevesbedik, de semmit nem látott abból, ami sokasodik.[30] Ha van hátra, de nincs előre, akkor a sokaság számára nincsen kapu ⟨nincs előrehaladás⟩. Ha tekintetbe vesszük a meghajlót, de nem törődünk az egyenesen állóval, akkor az előkelők és az alacsony

sorúak nincsenek megkülönböztetve egymástól. Ha csupán az egyformát látjuk, s a rendhagyóról nem veszünk tudomást, akkor a kormányzat rendeleteit nem lehet kiterjeszteni. Ha számára csak kevesbedés létezik, s nem létezik sokasodás, akkor a sokaság sohasem fog átalakulni. Az Írások Könyvében azt olvassuk: „Minden külön kívánság nélkül kövessük a király *tao*-ját; minden egyéni ellenszenv nélkül kövessük a király útját."[31] Ez éppen ide illik.

19. fejezet

A SZERTARTÁSOSSÁGRÓL

Honnan erednek a szertartások *(li)?* Az embernek születésétől fogva vannak vágyai.[32] Ha vágyai nincsenek kielégítve, akkor mindenképpen törekszik kielégítésükre. Ha ebben a törekvésében nem ismer mértéket és határt, akkor óhatatlanul harcolni fog. A harc azonban: felforduláS; a felfordulás pedig: nyomor. A régi királyok gyűlölték ezt a felfordulást, megteremtették tehát a szertartásosság *(li)* és igazságosság *(ji)* elvét, hogy határt szabjanak neki: hogy ezáltal táplálják az emberek vágyait, megadják az embereknek azt, amire törekednek; hogy a vágyak soha ne merülhessenek ki a dolgok *(wu)* hatására, és a dolgokat soha ne tudják kimeríteni a vágyak; hanem ez a kettő mindig egymást támogassa, egymás létét hosszabbítsa: íme ezért jöttek létre a szertartások *(li)*.

A szertartások *(li)* tehát arra valók, hogy tápláljanak ⟨neveljenek⟩. A húsok, a gabona-ételek, az öt íz keverékei táplálják ⟨nevelik⟩ a szájat; a bors, az orchidea illatozása táplálja ⟨neveli⟩ az orrot; faragott drágakövek és vésett fémtárgyak szépséges művészete *(fu-fu wen-csang)* táplálja ⟨neveli⟩ a szemet; harangok, dobok, sípok és zengőkövek, lantok és fuvolák táplálják ⟨nevelik⟩ a fület; tágas házak, mély templomok, finom sás-gyékények, magas ágyak, hálószobák, alacsony asztalkák és bambusz-gyékények táplálják a testet. Így a szertartások *(li)* is táplálnak ⟨nevelnek⟩. Amikor egy nemes ember *(kiün-cï)* már részesült ezek nevelésében, akkor már szereti is a (szertartások teremtette) megkülönböztetéseket *(pie)*.

Mit jelentenek ezek a megkülönböztetések? Hogy az előkelők és a közrendűek között rangkülönbségek vannak, az idősebbek és a fiatalabbak között különbségek vannak, hogy a szegények és gazdagok, jelentéktelenek és jelentékenyek mind a maguk sajátosságával rendelkeznek. Ezért az Ég Fia nagy kocsiján finom sás-gyékények vannak, hogy táplálják ⟨jól tartsák⟩ a testét; oldalt illatos virágok vannak felerősítve, hogy táplálják az orrát; elöl faragott mintás jármot láthat, hogy táplálékhoz jusson a szeme; összhangzó kis harangocskák csilingelik lépésben a Wu és Sziang, vágtában a Sao és Hu muzsikát,[33] hogy táplálékhoz jusson a füle; sárkányos lobogó és kilenc kis zászló táplálja megbízhatóságát *(szin)*; alvó orrszarvú és hím tigris, kígyós lószerszámok, selyem mennyezet és sárkány járomvégek táplálják a méltóságát *(wei)*. Így az uralkodó kocsijába *(ta-lu)* csak a legjobb lovakat szabad befogni, és csak akkor, ha jól betanították; így gondoskodunk a biztonságáról. Olyan ember gondoskodjék életéről, aki kész meghalni is, de többre becsüli a mérsékletet; nagyon bölcs ember intézze kiadásait és javai felhasználását, hogy gondoskodva legyen a vagyonáról; nagyon bölcs emberek vegyék körül tisztelettel és udvariassággal, hogy biztosítva legyen a nyugalma; nagyon bölcs emberek vegyék körül a szertartásosság *(li)* és igazságosság *(ji)* kellemével *(wen-li)*, hogy mindez nevelje eredeti érzelmeit *(c'ing)*. Ezért van, hogy ha az ember csak az életbenmaradással törődik, akkor biztosan meghal; ha egyedül a haszonnal törődik, biztosan kárt szenved; ha kötelességét elhanyagoló írástudó módjára csak nyugalmával törődik, akkor biztosan veszedelembe kerül; ha érzelmei örömét tartja gyönyörűségnek, biztosan elpusztul. Így ha az ember összpontosítja (minden igyekezetét) a szertartásosságra és igazságosságra *(li ji)*, akkor mindkettőt ⟨ezekkel az erényekkel együtt érzelmei örömét is⟩ elnyeri; de ha egyetlen gondja eredeti érzelmei és alaptermészete, akkor mindkettőt ⟨érzelmei örömeit és az erényeket egyaránt⟩ elveszíti. A konfuciánusok *(zsu-csö)* úgy tudják vezetni az embert, hogy mindkettőt elnyerje; a motisták *(Mo-csö)* azonban úgy vezetik az embert, hogy mindkettőt elveszítse. Ez a különbség a konfuciánus és a motista tanok között.[34]

A szertartásoknak *(li)* három gyökerük *(pen)* van. Az ég és föld ⟨a természet⟩ szülte őket, ez az egyik gyökerük; őseink *(szien-cu)*

osztályozták *(lei)* őket, ez a második gyökerük; a fejedelmek és tanítómesterek *(kiün sï)* tökéletesítették őket, ez a harmadik gyökerük. Más, mint az ég és föld ⟨a természet⟩, nem szülhette volna őket; őseink nélkül nem jöhettek volna létre; a fejedelmek és tanítómesterek nélkül nem rendeződhettek volna. Ha e három (gyökér) közül csak egy is hiányozna, az ember nem lehetne biztonságban. Ezért a szertartások *(li)* egyrészt az eget szolgálják, másrészt a földet, s ugyanakkor megtisztelik őseinket és dicsérik a fejedelmeket s tanítómestereket, (szolgálva) tehát a szertartások *(li)* három gyökerét. Ezért a királyok ősatyja *(t'ai-cu)* az ég ⟨a természet⟩; a fejedelmek *(csu-hou)* pedig nem merészelik lerombolni (az ősök-templomát); s a főhivatalnokoknak *(tai-fu)* és kisebb tisztviselőknek *(sï)* megváltoztathatatlan ős-szentélyük *(cs'ang-cung)* van.[35] Ami ezeket megkülönbözteti, az tiszteletre méltó eredetük: s e tiszteletre méltó eredet az igazi erény *(tö)* alapja. Az égnek szóló áldozatok az Ég Fiára korlátozódnak; a helyi föld-isteneknek szóló áldozatok *(sö)* az egyes fejedelmekre, valamint a kisebb és nagyobb hivatalnokokra. Ami a tiszteletre méltót megkülönbözteti, az az, hogy tiszteletre méltót szolgál; az alacsonyt pedig az, hogy alacsonyt szolgál. Megfelelés akkor van, ha a nagy valóban hatalmas, a kicsi valóban kicsi. Ezért aki az égalattit birtokolja, hét nemzedéket szolgál ⟨ősei hét nemzedékének áldozik⟩; aki egy fejedelemséget birtokol, öt nemzedéket szolgál; aki egy öt fogatot kiállító területet birtokol, három nemzedéket szolgál; aki egy három fogatot kiállító területet birtokol, két nemzedéket szolgál; aki pedig a két keze munkájából él, az nem állíthat fel ősök-templomát *(cung-miao)*. Ami a bőséges eredményt megkülönbözteti, az az, hogy akinek eredményei bőségesek, dúsan önti áldásait utódaira; akinek pedig gyérek az eredményei, szűkös áldásokban részesíti utódait.

Minden szertartásosság *(li)* kicsiny szabályok betartásával kezdődik, a szépségben *(wen)* teljesedik ki, és az örömben végződik. Ezért van, hogy ha tökéletesen eleget teszünk (egy szertartásnak), akkor érzelmeink *(c'ing)* és szépérzékünk *(wen)* egyaránt teljesen kielégül. Már egy alacsonyabb fokot jelent, ha érzelmeink vagy szépérzékünk közül az egyik túlsúlyban van a másik fölött. A legalacsonyabb fokon pedig csak eredeti (rossz) érzelmeinket állít-

juk vissza, és így újra a nagy egységbe ⟨civilizálatlan állapotunkba⟩ kerülünk.

Az ég és a föld általa ⟨a szertartásosság elve által⟩ egyesül, a nap és a hold neki köszönheti ragyogását, a négy évszak neki köszönheti rendjét, a csillagok és csillagképek általa járják útjukat, a folyamok és folyók általa folynak, minden dolog *(wan-wu)* általa virágzik fel, a szeretet és gyűlölet általa mérséklődik, vidámság és harag általa lesz megfelelő. A lent állóknak példát mutat az engedelmességre, a fent állóknak példát mutat a ragyogásra; s a dolgok *(wan-wu)* megváltozhatnak, de össze nem zavarodhatnak. Ám ha elszakadnak tőle, bekövetkezik a pusztulás. Hát nem a szertartásosság *(li)* a legtökéletesebb elv? Ha szilárdan megalapozzák és felvirágoztatják, akkor mindennek a végső pontja lesz, és az égalattiban senki nem képes sem elvenni belőle, sem hozzátenni. Eredete és célja összhangban van egymással; kezdete és vége megfelel egymásnak. Tökéletes szépségű *(csi-wen)* de megőrzi a megkülönböztetéseket *(ju-pie)*; tökéletesen megvizsgálható, és mindig megmagyarázható. Ha az égalatti követi, jó kormányzás uralkodik; de ha nem követi, felfordulás támad. Aki követi, nyugalmat talál; aki nem követi, veszedelembe zuhan. Aki követi, életben marad; aki nem követi, elpusztul. A kis ember *(sziao-zsen)* éppen ezt nem képes felmérni.

A szertartásosság *(li)* alapelve valóban mély; ha a „kemény és fehér", „azonosság és különbözőség" vizsgálgatása beléhatol, elmerül benne. Ez az elv valóban hatalmas; ha az önkényesen gyártott törvények és az eretnek tanok beléhatolnak, elpusztulnak. Ez az elv valóban magas; ha az erőszakos, lusta és dölyfös emberek, akik megvetik az egyszerű népet és azt tartják magukról, hogy nekik magasan van a helyük, beléhatolnak, akkor lezuhannak. Ezért ha a tussal festett zsinór helyesen van kifeszítve, akkor nem lehet tévedni a görbeség vagy egyenesség dolgában; ha a mérleg helyesen van felfüggesztve, akkor nem lehet tévedni a könnyűség vagy nehézség ⟨a súly⟩ megítélésében; ha a körzőt és a szögvasat helyesen alkalmazzák, akkor nem lehet tévedni négyszögletesség vagy kerekség dolgában; és ha a nemes ember *(kiün-cï)* alaposan tanulmányozta a szertartásokat *(li)*, akkor nem téveszthető meg többé semmi csalás és álnokság. Mert a (kifeszített) zsinór az egyenesség tökélye, a mérleg a kiegyensúlyo-

zottság tökélye, a körző és a szögvas a kerekség és a négyszögletesség tökélye, a szertartásosság *(li)* pedig az ember *tao*-jának legvégső pontja.

Így arról, aki nem tartja törvényének a szertartásokat *(li)* vagy nem elégszik meg a szertartásokkal *(li)*, azt mondjuk: semmiféle irányba nem haladó ember. Arról azonban, aki törvényének tartja a szertartásokat és megelégszik a szertartásokkal, elmondhatjuk, hogy olyan férfiú *(sï)*, aki nem veszíti el az irányt. Aki a szertartások mélyére *(li csï csung)* képes hatolni gondolataival, arról mondjuk, hogy képes elmélkedni; s aki a szertartások nyújtotta középtől *(li csï csung)* képes nem-eltávolodni, arról mondjuk, hogy képes szilárdan állni. Aki képes elmélkedni, képes szilárdan állni, s ehhez még hozzáteszi (a szertartások iránti) szeretetét is, az már bölcs ember *(seng-zsen)*. S amint az ég a magasság végső pontja, a föld a mélység végső pontja, a határtalan (tér) a szélesség végső pontja, úgy a bölcs ember *(seng-zsen)* a helyes úton járás *(tao)* végső pontja. Ezért az a tanuló, aki eltökélten tanulja (a szertartásokat), bölcs ember lesz; aki azonban nem fordít különös gondot a tanulásra, minden irányt nélkülöző ember lesz.

Aki betartja a szertartásokat *(li-csö)*, az a vagyontárgyakat mint ahhoz szükséges dolgokat kezeli, az az előkelő és közrendű megkülönböztetését szépnek *(wen)* tartja, az a sokat és a keveset különbözőnek tartja, s az fontosnak ítéli, hogy egyszer gazdagítsuk, másszor egyszerűsítsük (a szertartásokat).

Mikor a kellem *(wen-li)* gazdag, érzelmi tartalma *(c'ing-jung)* azonban kicsiny, akkor a szertartás (túlságosan) gazdag. Mikor a kellem szegényes, érzelmi tartalma azonban bőséges, akkor a szertartás (túlságosan) egyszerű. Ha a kellem és az érzelmi tartalom úgy viszonylik egymáshoz, mint (ugyanazon dolog) külső és belső oldala; ha a külső jelek és a belső érzelmek együtt haladnak és egymásba keverednek; akkor a szertartásosság középútját *(li csï csung-liu)* járjuk. Ezért a nemes ember *(kiün-cï)* felfelé a lehető legjobban gazdagítja (a szertartásokat), lefelé a lehető legjobban egyszerűsíti őket, de középen ⟨a vele egyenrangúak között⟩ tudja megtartani a középutat *(csung)*. Gyalog járva vagy lovagolva, vágtatva vagy őrülten vágtatva sem tekintheti magát kívül ezen ⟨a szertartások

körén〉. Ez a nemes ember *(kiün-cï)* terasza és palotája 〈tulajdonképpeni otthona〉. Ha az ember ezeken 〈a szertartásokon〉 belül marad, akkor írástudó *(sï)* vagy nemes ember *(kiün-cï)*; de ha túllépi őket, akkor közönséges fickó. Ilyenformán aki a szertartások körén belül járkál ide-oda és forog körbe, majd e görbe úton végül is megtalálja a maga helyét, az bölcs ember *(seng-zsen)*. Ezért aki tekintélyes lett, az szertartásossága *(li)* felhalmozásának 〈bőséges gyakorlásának〉 köszönheti; aki hatalmas lett, az szertartásossága *(li)* kibővítésének köszönheti; aki magasra emelkedett, az szertartásossága *(li)* felvirágoztatásának köszönheti; aki pedig bölcs lett *(ming)*, az szertartásossága *(li)* tökéletességének köszönheti. A Dalok Könyvében olvassuk: „Minden ritusnak *(li ji)* megvan a mértéke, minden tréfának megvan a maga helye."[36] E sorok ide illenek.

Aki betartja a szertartásokat *(li-csö)*, az nagyon komolyan vigyáz az életre és a halálra. Az élet: az ember kezdete. A halál: az ember vége. Ha kezdet és vég egyaránt jó, az ember útja *(tao)* tökéletes. Ezért a nemes ember *(kiün-cï)* tiszteli a kezdetet és vigyáz a végre. Véget és kezdetet eggyé tenni: ez a nemes ember útja *(tao)*, s a szertartásosság *(li ji)* ékessége *(wen)*. De bőségessé tenni valakinek az életét, ám szegényessé tenni a halálát, ez annyi, mint tisztelni őt akkor, amikor még tud róla, de nem tisztelni többé akkor, amikor már nem tud róla: ez pedig az elvetemült emberek módszere *(tao)*, amely lázadó szívre 〈gondolkodásra〉 vall. A nemes ember *(kiün-cï)* még azt is szégyenletesnek tartaná, hogy egy alantas rabszolga kölykéhez közeledjék ilyen lázadó szívvel 〈álnoksággal〉; mennyivel inkább annak tartja akkor, hogy így szolgálja azokat, akiket feletteseiként tisztel és szüleiként szeret! Ezért a halál dolgában is a helyes útat *(tao)* kell járni. Aki egyszer meghalt, többé nem támadhat fel. Az alattvalónak tehát fokoznia kell tiszteletét fejedelme iránt, a fiúnak fokoznia kell tiszteletét szülei iránt (a szertartásos temetéssel); ahogyan csak erejéből telik. Mert azt, aki az élőket szolgálja hűség és őszinteség, valamint tisztelettudás és szépség *(wen)* nélkül, vadembernek *(je)* nevezzük; de azt, aki a holtakat kíséri utolsó útjukra hűség és őszinteség, tisztelettudás és szépség nélkül, nyomorultnak nevezzük. A nemes ember *(kiün-cï)* megveti a vadságot *(je)*, s szégyennek tartja a hitványságot. Ezért az Ég Fiát belső és külső koporsó tíz rétegben

illeti meg, az egyes fejedelmeket öt rétegben, a főhivatalnokokat három rétegben, a kisebb hivatalnokokat két rétegben. S ezen túl is, mindegyiküket megilleti több vagy kevesebb ruha és takaró, bőségesebb vagy szegényesebb ajándék, s mindegyiküknek kapnia kell rangjának megfelelő jelképeket és díszítményeket, amelyek tiszteletet fejeznek ki irántuk és széppé teszik (halálukat); hogy mindezek által az élet és a halál, a vég és a kezdet szinte egy legyen. Ez az egység méltó arra, hogy az emberek óhajtása legyen. Ez a régi királyok útja *(tao)*, s a hűséges alattvaló és a kegyeletes *(hiao)* fiú legvégső célja.[37]

20. fejezet

TANULMÁNY A ZENÉRŐL[38]

A zene *(jo)* voltaképpen: öröm *(lo)*.[39] Amit pedig az emberi természet *(zsen-c'ing)* követel meg, az elkerülhetetlen. Így az ember nem lehet el öröm nélkül, ha pedig örül, akkor ezt hangokkal kell kifejeznie, mozgás és nyugalom által kell testi formába öntenie *(hing)*. S ez (fordítva is) teljesen igaz: az ember a hangok, valamint a mozgás és nyugalom irányításával ki tudja fejezni lelkiállapotának változásait. Az ember tehát nem lehet el öröm nélkül, ha pedig örül, nem lehet el anélkül sem, hogy testi formát adjon örömének. Ha azonban (örömének) úgy ad testi formát, hogy letér a helyes elvek útjáról *(tao)*, akkor nem kerülheti el a felfordulást. A régi királyok gyűlölték a (zenével keltett) felfordulást, megállapították tehát az Ódák és Himnuszok *(ja zsung)*[40] muzsikáját, hogy (a zenét) megtarthassuk a helyes elvek útján *(tao)*. Céljuk az volt, hogy a muzsika képes legyen örömöt kelteni, de soha ne ernyesszen el; hogy szépsége *(wen)* képes legyen változni, de soha ne hunyjon ki; hogy (a zene) közvetett és közvetlen hatása, (a hangok) sokasága vagy kevesebb volta, szerénysége vagy gazdagsága, valamint a szünetek és hangok ritmusa képes legyen felkelteni az emberben a jóra való hajlamot *(san-szin)*; s hogy a bűnözés szellemének (a zene) utat ne nyisson (az emberi szívbe). Ez a zene alapelve *(fang)*, ahogyan azt a régi királyok rögzítették. Mit kezdjünk hát azzal, hogy Mo-cï ⟨Mo Ti⟩ elítéli (a zenét)?[41]

Hiszen ha az ősök templomában *(cung-miao)* adnak elő zeneművet, s fejedelem és alattvaló *(kiün-cs'en)*, felettes és alárendelt *(sang-hia)* együtt hallgatja, akkor nem hiányozhat közöttük az összhang és a tisztelet. Ha a belső szobák mélyén apa és fiú, idősebb és fiatalabb fivér együtt hallgatja (a zenét), akkor nem hiányozhat közöttük az összhang és a rokoni szeretet. Ha falusi elöljárók és nemzetségfők *(hiang-li cu-csang)* körében idősebbek és fiatalabbak együtt hallgatják (a zenét), akkor nem hiányozhat közöttük az összhang és az alkalmazkodás. Mert a zene azért különbözteti meg egymástól az egyeseket, hogy ezáltal biztosítsa az összhangot *(ho)*, azért hasonlítja össze a (különböző) dolgokat *(wu)*, hogy ezáltal tegye széppé a részek arányát *(cie)*, s azért egyesíti a különféle zenei hangokat, hogy ezáltal megteremtse a művészi szépséget *(wen)*. Így képes rávezetni mindenkit az egyetlen helyes útra, így képes rendet tartani a tízezernyi változás fölött. Ez a régi királyoktól alapított zene igazi művészete *(su)*. Mit kezdjünk hát azzal, hogy Mo-cï elítéli (a zenét)?

Hiszen ha az Ódák és Himnuszok muzsikáját hallgatjuk, becsvágyunk szélesre tárul. Amikor a táncosok megragadják pajzsaikat és csatabárdjaikat, lehajtják és felemelik fejüket, meghajolnak és kiegyenesednek, akkor méltóságteljes viselkedést tanulunk. Abból, ahogyan soraikat elrendezik, s ahogyan igazodnak a zene ritmusához, megtanuljuk a különböző rangok elrendezését, valamint az előrelépés és a visszavonulás egyöntetűségét. Mert a zeneműakkor, amikor (a táncosok) előre lépnek, támadásra és büntetésre nevel, akkor pedig, amikor (a táncosok) hátrafelé lépnek, meghajlásra és előzékenységre tanít. A támadásnak és büntetésnek, valamint a meghajlásnak és előzékenységnek egy értelme van: ha (a táncosok) előre lépve támadnak és büntetnek, akkor mindenki követni fogja szavukat, ha pedig hátrafelé lépve meghajolnak és előzékenyen viselkednek, akkor mindenki meg fog hódolni előttük.Ezért a zene az égalatti legnagyobb egységesítője *(ta-c'i)*, a belső harmónia *(csung-ho)* köteléke, amelyet az emberi természet követel meg és tesz elkerülhetetlenné. Ez a régi királyoktól alapított zene igazi művészete. Mit kezdjünk hát azzal, hogy Mo-cï elítéli (a zenét)?

A zene volt az, amellyel a régi királyok széppé tették örömüket, a hadseregekkel és csatabárdokkal pedig a régi királyok széppé tették

haragjukat. A régi királyok tehát örömüknek és haragjuknak egyöntetű módon *(c'i)* adtak kifejezést. Így aztán amikor örültek, az égalatti velük örvendezett, amikor pedig haragudtak, a zsarnokok és felfordulást okozók rettegtek. A régi királyok törvényei *(tao)* közül éppen a szertartások és a zene *(li jo)* a legtökéletesebb. Mo-cï azonban elítéli (a zenét). Így azt kell mondanom: Mo-cï úgy ismeri a helyes utat *(tao)*, mint a vak ember a fehéret és feketét, mint egy süket a tiszta és a zavaros hangokat, vagy mint aki Cs'u-ba akar menni, de (nem délen, hanem) északon keresi.

Ha a zene mélyen be tud hatolni az emberekbe, akkor gyors lesz az a hatás, amelyet rájuk gyakorol. Ezért a régi királyok nagy gondot fordítottak rá, hogy (a zenét) széppé tegyék *(wen)*. Ha a zene kiegyensúlyozott és nyugodt, akkor a nép békés lesz és nem züllik szét; ha a zene tisztelettudó és méltóságteljes, akkor a nép szeretni fogja a rendet *(c'i)* és nem támaszt felfordulást. S amikor a nép békés és rendszerető, akkor hadseregünk erős, városfalaink szilárdan állnak, és az ellenséges fejedelemségek nem merészelnek megtámadni bennünket. Ha pedig így van, akkor népeink *(po-szing)* mind nyugodtan élhetnek otthonukban, boldogok lehetnek falvaikban *(hiang)*, következésképpen elégedettek lesznek feletteseikkel *(sang)*. Akkor aztán fényes lesz (az uralkodó) hírneve, hatalmas lesz a ragyogása, és a négy tenger között nem akad majd olyan nép, amelyik ne vágyna arra, hogy vezérének nevezhesse. Ez tehát a királyi hatalom *(wang-csö)* kezdete.

Ha a zene elbűvölően szép s ezáltal veszélyessé válik, akkor a nép állhatatlan, nemtörődöm, alantas és közönséges lesz. Az állhatatlanság és nemtörődömség felforduláshoz vezet, az alantasság és közönségesség pedig marakodáshoz. Ha felfordulás és marakodás üti fel a fejét, akkor hadseregünk gyenge lesz, városfalainkat megtámadják, és az ellenséges fejedelemségek végveszéllyel fenyegetnek bennünket. Ha pedig így van, akkor népünk *(po-szing)* nem élhet nyugodtan otthonában, nem lehet boldog falvaiban, s nem lesz elégedett a feletteseivel. Ezért a szertartások és a zene *(li jo)* lehanyatlása, s ugyanakkor az eretnek muzsika *(szie-jin)* fölemelkedése: a veszedelmek, a feldaraboltatás ⟨terület-veszteség⟩, a sértés, és a szégyen alapja. Ezért a régi királyok nagyra becsülték a szertartásokat és a zenét, de megve-

tették az eretnek muzsikát. A Hivatalok Elrendezése[42] azt mondja erről: „Törvényeket és rendeleteket készíteni, büntetéseket és jutalmakat határozni meg, kicsapongó hangokat tiltani be annak érdekében, hogy minden a maga megfelelő idejéhez alkalmazkodva történjék, következésképpen barbár szokásokkal és eretnek muzsikálással senki se merészelje megzavarni a választékosságot *(ja)*: ez a Legfőbb Zenemester dolga."

Mo-cï azt állítja, hogy a szent királyok *(seng-wang)* a zenét egyenesen elítélték, és a konfuciánusok *(zsu-csö)* tévelyegnek, amikor gyakorolják. Nemes ember *(kiün-cï)* nem vélekedhet így. A zenében a szent ember *(seng-zsen)* mindig örömét leli, s (zenével) képes a jóság felé fordítani *(san)* a nép szívét. (A zene) mély hatást tesz az emberekre, átalakítja erkölcseiket, megváltoztatja szokásaikat. Így amikor a régi királyok a szertartások és a zene segítségével irányították (népüket), a nép békés és nyugodt volt. Ha azonban a népben megvannak a szeretet és a gyűlölet érzései, de nélkülözi az öröm és a harag visszhangját, akkor zavar lesz urrá felette. A régi királyok gyűlölték az ebből támadt zűrzavart, ezért tökéletesítették magatartásukat *(hing)*, szabályozták a zenét, és az égalatti engedelmeskedett nekik. Mert a gyászruhák látványa és a zokogás hangja szomorúvá teszi az ember szívét; a pajzsok és harci sisakok viselése, valamint a sorok között való éneklés izgalommal tölti el az ember szívét; elbűvölően szép megjelenés, valamint Cseng és Wei muzsikája kicsapongásra csábítja az ember szívét; az öves fekete talár és a szertartási kalap, valamint a Sao táncolása és a Wu[43] éneklése emelkedettségre neveli az ember szívét. Ezért a nemes ember *(kiün-cï)* füle nem hallgat meg kicsapongó muzsikát, szeme nem akad meg asszonyi szépségen, szája nem nyílik gonosz beszédre. Erre a három dologra a nemes ember nagyon vigyáz. Valahányszor erkölcstelen muzsika gyakorol hatást az emberekre, lázadó szellem felel arra (a muzsikára), s mihelyt ez a lázadó szellem testet ölt, felfordulás született. De ha szabályos muzsika gyakorol hatást az emberekre, akkor arra az engedelmesség szelleme felel, s mihelyt az engedelmesség szelleme testet ölt, megszületett a rend. Az ének és a válasz-ének között egybehangzás van, a jó és a rossz mindig testet ölt. Ezért a nemes ember *(kiün-cï)* nagyon vigyáz arra, hogy mit távolít el magától és mihez ragaszkodik. A nemes

ember harangokkal és dobokkal irányítja becsvágyait, lantokkal és hárfákkal örvendezteti szívét; megindul a pajzsoktól és csatabárdoktól, (lelke) megszépül a tollaktól és jakfarkaktól, engedelmes lesz a zengőkövek és fuvolák szavától. Mert a tiszta és világosan csengő hang képmása *(sziang)* az égnek, a szélesen és hatalmasan zengő hang képmása a földnek, a fej lehajtása és fölemelése, valamint a test körbe-forgása pedig hasonlatos a négy évszak (mozgásához). Így a zene gyakorlása tisztává teszi becsvágyunkat, a szertartások gyakorlása tökéletesíti magatartásunkat, fülünk jól hallóvá, szemünk élesen látóvá lesz, testünk és szellemünk békéssé válik, átalakul erkölcsünk, megváltozik szokásunk, s az égalattiban mindenkinek nyugalom, szépség *(mei)*, jóság és boldogság lesz osztályrésze. Ezért mondhatjuk, hogy a zene: öröm. A nemes ember *(kiün-cï)* akkor örül, ha rátalál a helyes útra *(tao)*; a közönséges ember *(sziao-zsen)* akkor örül, ha kielégíti vágyait. Aki a helyes út elveivel *(tao)* irányítani tudja a vágyait, az örvendezhet, s nem fenyegeti felfordulás. Aki azonban vágyai kedvéért elfeledkezik a helyes útról *(tao)*, az eltéved, s nem lesz oka örömre. Így éppen a zene az, amellyel örömünket a helyes úton tudjuk tartani *(tao)*. A fém, kő, selyem és bambusz (zeneszerszámokkal) irányítani lehet *(tao)* erényünket *(tö)*. Ha a zenét gyakoroljuk, irányt mutatunk vele a népnek. Ezért a zene az emberek jó kormányzásának legtökéletesebb (módszere). S Mo-cï mégis elítéli (a zenét).

A zene megváltoztathatatlan harmóniát teremt, a szertartások felcserélhetetlen elveket szögeznek le. A zene egyesít és azonosít *(ho t'ung)* a szertartások szétválasztanak és megkülönböztetnek *(pie-ji)*. A szertartások és a zene együttes hatása helyesebben tudja kormányozni az emberek szívét. Lenyúlni a gyökerekig és kimeríteni a változatokat: ez a zene természete *(c'ing)*. Láthatóvá tenni az őszinteséget *(cs'eng)* és eltávolítani minden hamisságot *(wei)*: ez a szertartások vezérelve. Mo-cï azonban elítéli (a zenét). Ezért előbb-utóbb eléri büntetése, de régóta halottak lévén a bölcs királyok *(ming-wang)*, ma még senki sincs, aki megrendszabályozná. Azok az ostobák, akik tőle tanulnak, veszedelembe döntik önmagukat. A nemes ember *(kiün-cï)* világosan látja, mi a zene, s ezzel erényéről *(tö)* tesz tanúbizonyságot, ám ez az összezavarodott nemzedék gyűlöli a jót, és senki sem hallgat szavára.

Ó jaj! Nem adatik meg neki, hogy tökéletességre vigye (művét). A tanítványok sem tanulják a zenét, ápolására nincsen semmi mód. A hang *(seng)* a zene formája *(sziang)*; a dob a nagy kettős;[44] a harangok valósággal uralkodnak; a zengőkövek megkülönböztetnek és szabályoznak; a harminchat sípú és a tizenhárom sípú orgonák tisztelettudóak és harmonikusak; a hatlyukú és a háromlyukú furulyák erőt fejeznek ki; az okarina és a bambuszsíp felszálló köd benyomását kelti; a sokhúrú lant könnyedén kiválik a többiközül; a héthúrú lant szava asszonyosan szép; az énekszó a tiszta hangzás beteljesítője; a táncmozdulatok az égi törvényeket *(t'ien-tao)* fejezik ki; s ami mindezt összefogja, a dob: a zene fejedelme. Ezért a dob hasonló az éghez, a harangok hasonlóak a földhöz, a zengőkövek hasonlóak a vízhez, az orgonák, furulyák és sípok hasonlóak a csillagokhoz, a naphoz és holdhoz, a kézidobok, a kereplő, a *fu*-dob, a harangállvány, a rovátkolt élű deszka-állat és az ütemjelző fa pedig hasonló a világ tízezernyi létezőjéhez *(wan-wu)*. S hogyan érthetjük meg a táncmozdulatok értelmét? A táncos szeme nem önmagát nézi, füle nem önmagát hallgatja, de amikor szabályozza feje lehajtását és fölemelését, teste meghajlását és kiegyenesítését, előre lépését és hátrafelé lépését, lassabb és gyorsabb mozdulatait, akkor elkerülhetetlen a megkülönböztetés és szabályozottság, akkor össze kell szedni minden testi erőt, hogy (a tánc) igazodjék a harangok és dobok összecsendülő (hangjának) ritmusához, ez (a feladat) pedig nem tűri meg a lázadás szellemét, ehhez mindenkinek a legnagyobb komolysággal kell összpontosítania gondolatait.[45]

21. *fejezet*

AZ ELŐÍTÉLETEK ELOSZLATÁSA

Minden ember, aki valamely görbe dologtól elfogultságban szenved, vak marad a nagy elvek *(ta-li)* dolgában.[46] A jó kormányzás: visszatérés az állandó normákhoz *(king)*; az ezekben való kételkedés pedig: eltévelyedés. Az égalattinak nincs két útja *(tao)*; a bölcs embernek *(seng-zsen)* nincs két szíve ⟨kétkedő elméje⟩. De a fejedelmek *(csu-hou)* különös módon kormányoznak *(ji-cseng)*, a száz

filozófus *(po-kia)* eretnek tanokat hirdet *(ji-suo)*; így elkerülhetetlenül bizonytalan marad az igaz és hamis, kétséges marad, hogy mi a jó kormányzás, és mi a felfordulás. A felfordulásba rohanó ország fejedelme pedig, vagy egy felforgató iskola *(luan-kia)* követője, ha őszinte szívvel tesz mindent, azt hiszi, hogy megtalálta az igazságot, pedig jó esetben is csak keresi. Minden áron titkokat akar megtudni a helyes útról *(tao)*, és egyes emberek kihasználják félrevezetésére azt, ami hozzá közel áll. A magáénak tekinti ⟨titokban tartja⟩ mindazt, amit gyakorolgat, és csak attól fél, hogy mások tudomást szereznek rossz dolgairól ⟨kudarcairól⟩. Féltékenyen őrzi azt, amit egyedül a magáénak tekint, így tanulmányozza különös művészeteit *(ji-su)*, és csak attól fél, hogy mások is tudomást szereznek annak szépségéről *(mei)*. Így messze szakad ugyan a jó kormányzástól, de nem szűnik meg igazat adni önmagának. Hát nem az történt vele, hogy elfogulttá tette egy görbe dolog, s éppen azt veszíti el, amit keresett? Ha valaki nem uralkodik szíve ⟨elméje⟩ felett, akkor a fekete vagy fehér közvetlenül előtte is lehet, a szeme nem látja; nagydob mennydöröghet mellette, füle nem hallja. Hát még aki éppen erre törekszik! A helyes útra *(tao)* törekvő emberek közül felfelé nincs rosszabb az országát felfordulásba döntő fejedelemnél, lefelé nincs rosszabb a felforgató iskola *(luan-kia)* követőjénél. Sajnálhatjuk őket!

Mi vezet elfogultságra? Elfogultságra vezet a vágy, elfogulttá tehet a gyűlölet, elfogulttá tehet a kezdet, elfogulttá tehet a vég, elfogulttá tehet a távolság, elfogulttá tehet a közeliség, elfogulttá tehet a mélység, elfogulttá tehet a sekélyesség, elfogulttá tehet a régiség, elfogulttá tehet a maiság. A tízezer dolog *(wan-wu)* minden különbözősége *(ji)* óhatatlanul különböző oldalú elfogultságokra vezet: ez a szív művészetének ⟨a gondolkodásnak⟩ mindenki számára közös *(kung)* szerencsétlensége.

A hajdani fejedelmek közül elfogult volt a Hia-dinasztiabeli Kie és a Jin-dinasztiabeli Csou. Kie elfogult volt (két ágyasa): Mo-hi és Szï-kuan iránt, s nem ismerte fel Kuan Lung-feng-et;[47] így aztán szíve ⟨elméje⟩ eltévelyedett, tettei pedig zavarossá váltak. Csou elfogult volt Ta-ki és Fei-lien iránt, s nem ismerte fel Wei-cï K'i-t;[48] így aztán szíve eltévelyedett, tettei pedig zavarossá váltak. Ezért minden hivatalnokuk elvetette a hűséget és csak önös érdekeit *(szï)*

szolgálta, a nép *(po-szing)* pedig zúgolódva hibáztatta őket és nem követte parancsaikat *(pu-jung)*. A kiváló és derék emberek visszavonultan éltek s az ismeretlenségben kerestek menedéket. Így zúdítottak romlást a kilenc tartomány egész földjére, s így döntötték romba a fővárost *(kuo)*, hol őseik temploma *(cung-miao)* állott. Kie a T'ing-hegyekben halt meg; Csou (fejét) pedig vörös zászlóra függesztették. Maguk nem tudták előre (sorsukat), és senki sem akadt, aki figyelmeztette volna őket. Korlátolt elfogultságukból fakadt a szerencsétlenségük.

T'ang, a Tökéletesítő nem tévesztette szem elől a Hia-dinasztiabeli Kie példáját, ezért tettei urává tette a szívét ⟨az elméjét⟩ és gonddal uralkodott is fölöttük. Így volt képes sokáig hivatalban alkalmazni Ji-jin-t, és sohasem vesztette el a helyes utat *(tao)*. Ezért foglalhatta el a Hia-királyok helyét, s vehette át tőlük a kilenc birtokot *(kiu-ju)*. Wen-wang nem tévesztette szem elől a Jin-dinasztiabeli Csou példáját, ezért (cselekedetei) urává tette a szívét és gonddal uralkodott is fölöttük. Így volt képes oly sokáig hivatalban alkalmazni Lü-wang-ot, és sohasem vesztette el a helyes utat. Ezért foglalhatta el a Jin-királyok helyét, s vehette át tőlük a birodalmat *(kiu-mu)*. Messzi vidékekről is mindenki felajánlotta nekik a kincsét, így aztán szemük tökéletes színeket látott, fülük tökéletes hangokat hallott, szájuk tökéletes ízeket ízlelt, testük tökéletes palotában lakozott, s nevüket *(ming)* tökéletes elnevezéssel illették. Amíg éltek, az égalattiban mindenki dalolt; amikor meghaltak, a négy tenger között mindenki zokogott. Erről szokták mondani: tökéletes kiteljesedés. A Dalok Könyvében olvasható: „Vidáman táncol a főnixpár; szárnyuk olyan, mint a pajzs; hangjuk olyan, mint a fuvolaszó; itt van a hím is, itt van a nőstény is; gyönyörködtetik az Uralkodó *(ti)* szívét."[49] Ilyen szerencse lesz osztályrésze annak, aki nem elfogult.

A hajdani főhivatalnokok közül elfogult volt T'ang Jang és Hi C'i.[50] T'ang Jang a hatalomvágytól volt elfogult, s elűzte Tai-cï-t. Hi C'i attól volt elfogult, hogy a fejedelemségre vágyott, s bűnnel vádolta meg Sen-seng-et. T'ang Jang-ot Szung fejedelemségben ölték meg, Hi C'i-t pedig Cin-ben. Az egyik elűzött egy kiváló főminisztert, a másik bűnnel vádolta meg szülőtisztelő bátyját; (tehát) maguk vonták magukra a halálbüntetést, de ezt felismerni sohasem tudták. Korlátolt

elfogultságukból fakadt a szerencsétlenségük. Mert a régi időktől mindmáig sohasem fordult még elő, hogy aki kapzsi és alantas, lázadó és hatalomvágyó volt, ne jutott volna szégyenbe és ne pusztult volna el. Pao-su, Ning-c'i és Szi-p'eng[51] azonban erényes *(zsen)* és bölcs *(csi)* volt, minden elfogultság nélkül; ezért tudták támogatni Kuan Csung-ot,'s hírnevük és hasznuk *(li)*, szerencséjük és hivatali jövedelmük *(lu)* egyenlő volt Kuan Csung-éval. Sao fejedelem és Lü-wang[52] erényes és bölcs volt, minden elfogultság nélkül; ezért tudták támogatni Csou-kung-ot, s hírnevük és hasznuk, szerencséjük és hivatali jövedelmük egyenlő volt Csou-kung-éval. A hagyomány azt tartja: a kiválóság felismerését nevezzük bölcsességnek, a kiváló férfiak támogatását nevezzük igazi képességnek. Aki tehát ebben fáradozik, ezért tesz erőfeszítéseket, annak szerencséje biztosan hosszú lesz; s ugyanezt mondom én is. Ilyen annak a szerencséje, aki nem elfogult.

A hajdani vendégeskedők ⟨vándorló írástudók⟩ közül elfogultak voltak a felforgató filozófusok *(luan-kia)*. Mo-cï elfogult volt a hasznosság *(jung)* iránt és nem ismerte fel a szépséget *(wen)*. Szung-cï elfogult volt a vágyak *(jü)* iránt és nem ismerte fel az erényt *(tö)*. Sen-cï elfogult volt a törvények *(fa)* iránt és nem akart tudni kiváló férfiakról *(hien)*. Sen-cï elfogult volt a hatalom *(ji)* iránt és nem akart tudni bölcsességről *(csi)*. Hui-cï elfogult volt a szavak *(c'ï)* iránt és nem ismerte fel a valóságukat *(sï)*. Csuang-cï elfogult volt a természet *(t'ien)* iránt és nem vett tudomást az emberről *(zsen)*.[53]

Ha ugyanis a hasznosság szempontjából ítéljük meg, akkor a *tao* kimerül a haszonlesésben *(li)*. Ha a vágyak szempontjából ítéljük meg, akkor a *tao* kimerül ezek kielégítésében. Ha a törvények szempontjából ítéljük meg, akkor a *tao* kimerül a módszerekben. Ha a hatalom szempontjából ítéljük meg, akkor a *tao* kimerül a kényelemben. Ha a szavak szempontjából ítéljük meg, akkor a *tao* kimerül a vitatkozásban. Ha a természet szempontjából ítéljük meg, akkor a *tao* kimerül a puszta okozatiságban *(jin)*. E számos módszer mindegyike: a *tao* egy-egy oldala. Csakhogy a *tao* lényege örök és magában foglal minden változást, egy-egy oldal tehát nem elegendő a megragadására. Az ilyen görbe tudású emberek a *tao*-nak egyetlen oldalát szemlélgetik, de igazán megismerni ezzel nem képesek

Minthogy azonban elegendőnek vélik és szép külsővel ruházzák fel (tudásukat), egyrészt megzavarják vele önmagukat, másrészt becsapnak vele másokat; ha fent vannak, elfogulttá teszik az alattuk állókat; ha lent vannak, elfogulttá teszik a felettük állókat. Ilyen szerencsétlenség fakad a korlátolt elfogultságból.

K'ung-cï azonban erényes *(zsen)* és bölcs volt, minden elfogultság nélkül, ezért műveltsége *(hio)* és sokféle művészete *(su)* méltóvá tette őt arra, hogy a régi királyokkal együtt emlegessük. Egymaga birtokába jutott az egész *tao*-nak, megmagyarázta (az embereknek) és alkalmazta; nem volt elfogult abban sem, hogy szüntelenül gyakorolja. Így lett erénye *(tö)* Csou-kung-éval egyenlő, hírneve pedig csak a három királyéhoz mérhető. Szerencséje abból fakadt, hogy nem volt elfogult.[54]

A bölcs ember *(seng-zsen)* ismeri a szív művészetének ⟨a gondolkodásnak⟩ a szerencsétlenségét, s látja a csapásokat, amelyek a korlátolt elfogultságból fakadnak. Ezért számára nem létezik vágy és gyűlölet, nem létezik kezdet és vég, nem létezik közeliség és távoliság, nem létezik mélység és sekélyesség, nem létezik régiség és maiság. Átfogóan *(kien)* tud elrendezni minden dolgot *(wan-wu)*, és mindig eltalálja a felfüggesztett mérleg (kiegyensúlyozott) állapotát. Így a sok különbség *(ji)* nem tudja őt elfogulttá tenni és ezáltal összezavarni a rendről alkotott elveit *(lun)*.

Hogy mit nevezünk mérlegnek *(heng)*? Én azt mondom: a *tao*-t. Ezért szívünknek ⟨elménknek⟩ feltétlenül ismernie kell a *tao*-t. Ha szívünk nem ismeri a *tao*-t, akkor nem tudunk a *tao*-nak megfelelően cselekedni és csak ellentétbe kerülhetünk vele. Kívánhatja-e az ember, hogy szabad legyen tennie azt, amit (a *tao*) nem enged meg; s megtilthatja-e azt, amit (a *tao*) megengedhetőnek tart? Aki nem a *tao*-nak megfelelő szívvel választja ki embereit, maga is óhatatlanul a *tao*-val ellenkezőkhöz hasonlít, hiszen nem ismeri fel a *tao*-nak megfelelően élő embereket. Aki a *tao*-val ellentétbe kerültekkel nem a *tao*-nak megfelelő szívvel vitatkozik, az a zűrzavarnak veti meg alapját. De hogyan ismerhetjük fel (a *tao* szerint élő embereket)? Erre azt felelem: ha a szívünk ⟨elménk⟩ már ismeri a *tao*-t, akkor tudunk a *tao* szerint cselekedni. Mikor már tudunk a *tao* szerint cselekedni, akkor mindig a *tao*-hoz tudjuk tartani magunkat, s tartóz-

kodni tudunk attól, ami ellentmond a *tao*-nak. Aki a *tao*-nak megfelelő szívvel választja ki embereit, az hasonló a *tao* szerint élőkhöz és nem hasonlít a *tao*-val ellentétbe került emberekhez. Ha pedig a *tao*-nak megfelelő szívvel vitatkozik a *tao* szerint élőkkel arról, hogy mi van ellentétben a *tao*-val, akkor a jó kormányzás legfontosabb dolgát végzi. Mi baj származik abból, hogy nem ismerjük fel (a *tao* szerint élőket)? A jó kormányzás legfontosabb dolga: felismerni a *tao*-t.

S hogyan ismerheti fel az ember a *tao*-t? Azt felelem: szívével ⟨elméjével⟩. S hogyan képes megismerni a szív ⟨az elme⟩? Azt felelem: ürességével, egységével és nyugalmával. A szív ⟨az elme⟩ sohasem szűnik meg elraktározni, mégis rendelkezik azzal, amit ürességnek ⟨szüntelen befogadókészségnek⟩ nevezünk. A szív mindig sokféleséggel van tele, mégis rendelkezik azzal, amit egységnek ⟨koncentráltságnak⟩ nevezünk. A szív szakadatlanul mozgásban van, mégis rendelkezik azzal, amit nyugalomnak ⟨megzavarhatatlanságnak⟩ nevezünk.

Az ember születésétől fogva rendelkezik a megismerő-képességgel, s amit megismer, arra képes emlékezni is; amire pedig emlékszik, azt elraktározta. S mégis rendelkezik azzal, amit ürességnek nevezünk. Ürességnek azt nevezzük, aminek segítségével a már elraktározott (ismeretek) nem tesznek kárt az éppen befogadásra kerülő (ismeretekben). A szív ⟨az elme⟩ születésétől fogva rendelkezik a megismerés képességével, s amit megismer, az sok különbözőséget foglal magába *(ju-ji)*; ezeket pedig különbözőeknek fogni fel annyit jelent, mint egy időben több dolgot összefogva *(kien)* ismerni meg őket. Egy időben több dolgot összefogva ismerni meg őket: ez a sokféleség. S (az elme) mégis rendelkezik azzal, amit egységnek nevezünk. Egységnek azt nevezzük, aminek segítségével az egyik egyes nem tehet kárt a másik egyesben. Mikor a szív ⟨az elme⟩ alszik, akkor álmodik; amikor szabadjára engedjük, elkalandozik; de ha uralkodnak fölötte, képes tervet szőni ⟨gondolkodni⟩. Így a szív, amely szakadatlanul mozgásban van, mégis rendelkezik azzal, amit nyugalomnak nevezünk. Nyugalomnak azt nevezzük, aminek segítségével az álmok nem tudják összezavarni ismereteinket.

Ha valaki még nem szerezte meg ⟨ismerte meg⟩ a *tao*-t, hanem csak keresi a *tao*-t, annak azt mondjuk, tegye üressé, egységessé és nyugodttá (elméjét). Ha a *tao*-ra vágyó ember (elméje) üressé válik, akkor belé tud hatolni (az igazság); s ha az immár a *tao*-t szolgáló ember (elméjét) egységessé teszi, akkor teljesen át tudja fogni (az igazságot); ha pedig teljes átfogására képesen már elmélkedni tud a *tao*-ról és nyugodttá teszi (elméjét), akkor mindent meg tud ismerni. Aki megismeri a *tao*-t, mégpedig mindenre kiterjedően; aki megismeri a *tao*-t és meg is valósítja; az egy testbe olvad *(t'i)* a *tao*-val. Az üresség, az egység és a nyugalom tehát: a legnagyobb tisztaság és világosság (az elmében). A dolgok *(wan-wu)* közt nincs olyan forma *(hing)*, amely meg ne mutatkozna (az idáig eljutott embernek); számára nincs olyan, amit lát ugyan, de ne tudna véleményt mondani róla; s számára nincs olyan vita, amelyben elvesztené a megfelelő helyet ⟨tévedne⟩. Ül a szobájában, mégis látja a négy tengert ⟨a világot⟩; a mai korban él, mégis véleményt tud alkotni régen elmúlt és távoli dolgokról. Távolról pillant a tízezer dologra *(wan-wu)*, mégis megismeri természetüket *(c'ing)*; gondolatban vizsgálja meg a jó kormányzást és a felfordulást, mégis megérti törvényeiket *(tu)*. Széltében-hosszában kitárul előtte az ég és föld ⟨a temészet⟩, irányítása alatt tudja tartani a dolgokat *(wan-wu)*, a nagy elvnek *(ta-li)* megfelelően kormányoz mindent, és az egész világmindenségben otthonos. Oly hatalmas, hogy senki sem ismeri a határait; oly mérhetetlenül ragyogó, hogy senki sem ismeri az erényét *(tö)*; oly nagyon bonyolult, hogy senki sem ismeri az alakját *(hing)*! Fényessége méltó párja a napnak és holdnak, nagysága betölti a világot: ezt jelenti az, hogy valaki igazán nagy ember. Hogyan is lehetne elfogult![55]

A szív ⟨az elme⟩ a test *(hing)* fejedelme és a szellem *(sen-ming)* ura. Kiadja parancsait, és nincs (testrész), amely parancsát el ne fogadná. Maga ⟨egyedül⟩ tilt meg dolgokat, maga irányít rá valamire, maga határoz, maga választ, maga indít el és maga állít meg dolgokat. Ezért a száj megengedheti magának, hogy erőlködve változtassa beszéddé a némaságot; a test *(hing)* megengedheti magának, hogy erőlködve egyenesítse ki a lehajlót; de a szív ⟨az elme⟩ nem teheti meg, hogy erőlködjék és úgy változtasson meg egy gondolatot *(ji)*, mert

ha helyes (a változtatás), akkor is ő fogadott el (parancsot), ha pedig téves, akkor máris lemondhat (vezető funkciójáról). Ezért mondom: a szívnek ⟨az elmének⟩ bírnia kell; abban, amit választott, nincsen megállás. Magának kell megnéznie mindent, s legyenek a dolgok *(wu)* bármily sokfélék, természetük *(c'ing)* mélyére hatolva nem fog kettősséget találni ⟨megérti egységüket⟩. A Dalok Könyvében olvashatjuk: „Szedem, szedem a *kiüan*-er növényt, de nem tölti meg ferde kosárkámat sem; egyre sóhajtozom azután, akit szeretek, s leteszem ide (kosaramat) a Csou-ba vezető útra."[56]

A ferde kosárkát könnyű megtölteni, a *kiüan-er* növényt könnyű megtalálni, de (a szedegető asszonynak) mégsem sikerült ez, mert kettős értelemben gondol *(er)* a Csou-ba vezető útra. Ezért mondom: ha a szív ⟨az elme⟩ megoszlik, akkor nincs igazi tudás; ha ferde, akkor nem vág élesen; ha kettős értelemre törekszik, akkor kétség és csalódás következik. De ha (az elme nem ilyen, hanem egységes és) segít bennünket a vizsgálódásban, akkor a tízezer dolgot *(wan-wu)* összefoglalóan *(kien)* képes megismerni.

Az, aki tökéletesen érti a dolgát, tiszteletre méltó *(mei)*. Egy dolog nem tartozhatik két fajtába *(lei)*; ezért az okos ember egy dolgot választ ki és arra egyesíti ⟨koncentrálja⟩ elméjét. A paraszt *(nung)* értheti dolgát a szántóföldeken, de ettől még nem lesz a szántóföldek mestere *(sï)*; a kereskedő értheti dolgát a piactéren, de ettől még nem lesz a piacterek mestere; a kézműves értheti dolgát a tárgyak készítésében, de ettől még nem lesz a készített tárgyak mestere. Vannak azonban emberek, akik e három mesterség egyikét sem képesek űzni, de el tudják érni, hogy jól kormányozzák a (parasztok, kereskedők és kézművesek dolgát irányító) három hivatalt *(szan-kuan)*. Azt mondjuk ezekről: jártasak a *tao*-ban s (nem-) jártasak a dolgokban *(wu)*. Aki egy dologban jártas, az egyik dolog segítségével ítéli meg a többi dolgot; aki pedig a *tao*-ban jártas, az sok dolog összefogása *(kien-wu)* útján ítél meg minden dolgot. Ezért a nemes ember *(kiün-cï)* összpontosítja elméjét a *tao*-ra, s ennek segítségével vizsgálja a dolgokat. Ha összpontosítja elméjét a *tao*-ra, akkor van mihez igazodnia; ha ennek segítségével vizsgálja a dolgokat, akkor tökéletesen megérti azokat; s ha helyes *(cseng)* szándékkal vizsgáló-

dik és alkot véleményt, akkor minden dolgot *(wan-wu)* a maga helyére tud tenni.

Hajdanában, amikor Sun kormányozta az égalattit, neki nem is kellett rendeleteket kibocsátania, a tízezer dolog *(wan-wu)* mégis tökéletesedett. Megőrizte (elméje) egységét és nagyon vigyázott rá; s dicsősége teljes volt és elsöprő. Táplálta (elméje) egységének finomságait; s bármekkora volt dicsősége, (az emberek) jóformán nem is tudtak róla. Ezért mondja A Tao Könyve:[57] „Az emberi szív ⟨elme⟩ gondosan vigyázó, a *tao* szerinti szív pedig (ezenfelül) finom (is)." Ennek a vigyázásnak és finomságnak az eredetét megérteni egyedül az képes, aki világosan látó *(ming)* nemes emberré *(kiün-cï)* lett. Az emberben a szív ⟨az elme⟩ éppen olyan, mint dézsában a folyóvíz: ha egyenesen állítjuk fel és nem mozgatjuk, akkor az iszap lesüllyed a fenekére és olyan ragyogó tiszta (víz) marad felül, hogy megláthatni benne a szakállt és szemöldököt, sőt tanulmányozhatni benne az arckifejezést *(li)* is. De ha egy kis szellő szalad át rajta, akkor alján felkavarodik az iszap, a fenti ragyogó tisztaság összezavarodik, úgyhogy még egész testünk helyes mivoltát sem tudjuk kivenni (tükörképünkből). Bizony, a szív ⟨az elme⟩ ehhez hasonlít. Mert ha helyes elvekkel *(li)* irányítják, ha tisztasággal táplálják, akkor egyes dolgok *(wu)* nem tudják kizökkenteni, és akkor meg tudja határozni, mi helyes, és mi helytelen, el tudja dönteni, mit tartson kétségesnek és mit valóban gyanúsnak. De ha valamely kicsinyes dolog *(sziao-wu)* maga felé fordítja, akkor kívül elveszíti azt, amihez igazodhatnék, belül pedig fonákjára fordul szíve ⟨elméje⟩; úgyhogy nem képes dönteni többé a különféle elvek között.

Ezért van, hogy sokan voltak bár, akik szerettek írni, de a hagyomány egyedül C'ang Kie[58] nevét őrizte meg, mert ő erre összpontosította elméjét. Sokan voltak, akik szerették a földművelést, de a hagyomány csak Hou Ci[59] nevét őrizte meg, mert ő erre összpontosította elméjét. Sokan voltak, akik szerették a muzsikát, de a hagyomány egyedül K'ui[60] nevét őrzi, mert ő erre összpontosította elméjét. Sokan voltak, akik szerették az igazságosságot *(ji)*, de a hagyomány egyedül Sun nevét őrzi, mert ő erre összpontosította elméjét. Cs'ui alkotta meg az íjat, Fou-ju alkotta meg a nyilat, de Ji volt igazán ügyes a nyilazásban.

Hi Csung alkotta meg a kocsit, Sziang Tu alkotta meg a négyesfogatot, de Cao-fu volt igazán ügyes a kocsihajtásban.[61] A régi időktől mind a mai napig nem fordult még elő, hogy valakinek két (foglalkozása) lett volna, s (mindkettőben) ügyességre tudott volna szert tenni.

Ceng-cï[62] azt mondta: „Ha valaki udvarában azt lesi, mikor tud agyoncsapni egy patkányt, az hogyan tudna velem együtt énekelni?" Egy barlangban élt egy ember, akit K'i-nek hívtak. Ez az ember jól tudta egy célra irányítani figyelmét, és szeretett így elmélkedni. De ha megérintették a fül és a szem vágyai, tönkretették elmélkedését; ha moszkitók és szúnyogok zaját hallotta, ez véget vetett koncentráltságának *(cing)*. Ezért elmenekült a fül és a szem vágyai elől, messzire ment a moszkitók és szúnyogok zajától, tétlenül éldegélt, nyugalomban elmélkedett, s meg is értett mindent. De beszélhetünk-e finomságról *(wei)*, ha valaki így elmélkedik az erényről *(zsen)*? Meng-cï gyűlölte a kudarcot, s elküldte magától a feleségét; elmondhatjuk, hogy képes volt kényszeríteni önmagát. Ju-cï[63] nem akart elaludni (tanulás közben), ezért megperzselte a tenyerét; elmondhatjuk, hogy képes volt nyomást gyakorolni önmagára. Ez azonban még nem ér fel az (elmélkedés) szeretetével. Ha valaki elmenekül a fül és szem vágyai elől, akkor elmondhatjuk, hogy képes kényszeríteni önmagát; de ez még nem ér fel az (igazi) elmélkedéssel. Aki moszkitók és szúnyogok zaját hallva elveszíti koncentráltságát *(cing)*, arról elmondhatjuk, hogy aggódik (erénye miatt); arra azonban még nem méltó, hogy (tudásának) finomságáról *(wei)* beszéljünk. Aki eléri ezt a finomságot, az célhoz ért ember *(csï-zsen)*. S a célhoz ért ember miért kényszerítené önmagát, miért gyakorolna nyomást önmagára, mitől aggódnék? Hiszen ami piszkos, az látható kívül; de ami tiszta, csak belül látható.

A bölcs ember *(seng-zsen)* akár szabadon is ereszthetí a vágyait és megtarthatja összes eredeti érzelmét, ha ugyanakkor a helyes elv *(li)* az, ami irányítja; s ez esetben miért kellene kényszerítenie önmagát, nyomást gyakorolnia önmagára, s mitől kellene aggódnia? Az erényes *(zsen)* ember úgy valósítja meg a *tao*-t, hogy nem erőlködik *(wu-wei)*; a bölcs ember *(seng-zsen)* úgy valósítja meg a *tao*-t, hogy nem kényszeríti önmagát. Az erényes ember gondolatai tisztelet-

tudóak; a bölcs ember gondolatai örömteliek. Ez a szív ⟨az elme⟩ jó kormányzásának helyes útja *(tao)*.

Valahányszor a dolgokat *(wu)* szemlélve kétségeink támadnak, s bensőnkben a szív ⟨az elme⟩ nem tud dönteni, azért van ez, mert a külső dolgok nem láthatók világosan. Ha gondolataim nem tiszták, akkor nem tudom eldönteni, hogy a dolog olyan-e vagy sem. Az, aki sötétben halad előre, meglát egy ott heverő követ és azt hiszi, hogy fekvő tigris az; meglát néhány egyenesen álló fát, és azt hiszi, emberek járnak a nyomában. A sötétség elfogulttá tette ⟨elhomályosította⟩ a látását. A részeg ember át akar lépni egy száz lépés széles csatornát, mert azt hiszi, hogy csak egy fél lépés széles árok; lehajtja a fejét, amikor kilép a városkapun, mert azt hiszi, hogy egy kis szobácskába lép be. A bor megzavarta szellemét *(sen)*. Aki szemébe nyomja az ujját és úgy néz, az egy dolgot kettőnek lát; aki fülére szorítja kezét, és úgy hallgatózik, az a csendet is hatalmas zörejnek hallja. A körülmények megzavarták érzékszerveit. Így a hegy tetejéről nézve az ökör juhnak is tűnhet, de aki juhot keres, ne menjen le elhajtani, mert csak a távolság homályosította el a nagyságokat. A hegy aljából nézve még egy tíz öles fa is akkorának látszik, mint egy evőpálcika, de aki evőpálcikát keres, az ne menjen fel, hogy letörje, mert csupán a magasság homályosította el a valódi hosszúságot. Amikor a víz mozgásban van, a tükörkép táncol benne, és az ember nem tudja általa eldönteni, hogy szép-e vagy csúnya, mert a víz állapota zavaros. Aki vak, az hiába néz a magasba, nem látja a csillagokat, és az ember nem tudja (a vak) segítségével eldönteni, hogy vannak-e vagy nincsenek (csillagok), mert az ő képessége csak félrevezetheti. S ha van ember, aki ilyen feltételek segítségével próbálja megítélni a dolgokat *(wu)*, az a világ legostobább embere. Az ilyen ostoba, amikor megítéli a dolgokat, kétséggel próbálja eloszlatni a kétséget. Döntése semmiképpen nem lehet helyes, és ha ez nem lehet helyes, hogyan lenne képes elkerülni a tévedést?

A Hia-folyó torkolatától délre élt egyszer egy ember, akit Kiüan Suliang-nak hívtak. Ez az ember nagyon ostoba volt és szörnyen gyáva. Egy ragyogó holdfényes éjszakán úton volt, s amikor lenézve a földre meglátta saját árnyékát, azt hitte, hogy egy kísértet *(kui)* követi; amikor pedig felfelé nézve meglátta saját haját, azt is gonosz

szellemnek vélte, amely fölötte áll. Megfordult tehát és elszaladt. Amikor pedig házába ért, azonnal elvesztette leheletét *(k'i)*, s meghalt. Hát nem sajnálatra méltó? Mindenki, aki azt képzeli, hogy vannak szellemek *(kui)*, csak az ijedtség vagy zaklatottság állapotában, és csak a kétség vagy homály pillanataiban juthatott erre a döntésre. Ezek azok a pillanatok, mikor az ember nemlétezőnek véli a létezőt és létezőnek véli a nemlétezőt. Aki mégis ilyen módon dönt a tettei felől, az úgy jár, mint aki megbetegedett a nyirkosságtól, s most veri a dobokat, hogy elűzze a reumáját: egészen biztos, hogy hiábavaló pazarlás elnyűnie a dobot és elvesztegetnie a (szellemeknek szánt) malacot, mert ettől még nem lesz olyan szerencséje, hogy kigyógyuljon bajából. Ezért nem kell ahhoz a Hia-folyó torkolatától délre lakni, hogy az ottani embertől semmiben se különbözzünk.

Ugyanaz, amivel megismerhetjük az ember alaptermészetét *(szing)*, arra is alkalmas, hogy megismerjük vele az anyagi világ *(wu)* törvényeit *(li)*. Ha arra törekszünk, hogy ugyanazzal ismerjük meg az anyagi világ törvényeit, amivel megismertük az ember alaptermészetét, akkor semmi sincs ugyan, ami útunkba állna, s mégis, elmúlik az ember nemzedéknyi élete anélkül, hogy képesek lennénk minden részletet átfogni. Ezeknek a törvényeknek a tanulmányozásával eltölthetünk akár százezerszer tízezer évet, az sem lenne elegendő, hogy felöleljük a tízezer dolog *(wan-wu)* minden változását. (Ebből a szempontból) mintha csak egyek maradnánk az ostobákkal. S tanulhatunk mindaddig, míg meg nem öregszünk, és gyermekeink fel nem nőnek; még akkor is hasonlók leszünk bizonyos tekintetben az ostobákhoz. S ha még ekkor sem ismerjük fel tévedésünket, akkor méltán nevezhetnek bennünket javíthatatlan embernek. Mert a tanulás olyan, hogy eltökélten kell tanulni, aztán abbahagyni.

De mikor hagyhatja abba? Én azt mondom: akkor hagyja abba, amikor teljesen elegendő (a tudása). S hogy mikor mondhatjuk, hogy teljesen elegendő? Akkor, amikor igazán bölcs lett *(seng)*. Az igazi bölcs *(seng)*: aki teljesen eleget tesz a dolgok örök rendjének *(lun)*; az igazi király *(wang)* pedig: aki tökéletesen tud kormányozni. Aki e kettőben tökéletes, annak elegendő (a tudása) ahhoz, hogy az égalatti csúcspontjává tegye őt. Ezért aki tanul, a szent királyokat *(seng-wang)* tekintse mesterének, s a szent királyok *(seng-wang)*

kormányzását tekintse törvényének. Kövesse törvényeiket *(fa)*, így törekedjék arra, hogy velük egy fajtába tartozzék *(lei)*; s igyekezzék hozzájuk hasonlóvá válni. Aki ebbe az irányba törekszik, az igazi írástudó *(si)*; s aki már közel áll hozzá, hogy velük egy fajtába tartozzék *(lei)*, az nemes ember *(kiün-ci)*. Aki felismeri őket ⟨megismerte a szent királyok útját⟩, az bölcs ember *(seng-zsen)*. Mert ha valakinek van tudása, de nem erről elmélkedik, akkor csak gyávának nevezhetjük; ha valakiben van bátorság, de nem ehhez tartja magát, akkor rablónak nevezzük; ha valaki sok mindent megért, de éppen ezt nem tudja megkülönböztetni, akkor tolvaj a neve; ha valakinek sokféle adottsága van, de éppen ezt nem képes gyakorolni, akkor csak okosnak ⟨szélhámosnak⟩ nevezzük; s ha valaki pompásan tud vitatkozni, de éppen erről nem beszél, akkor annak fecsegő a neve. A hagyományos mondás szerint az égalattiban két (véglet) van: amikor a helytelen ítélkezik a helyes fölött, és amikor a helyes ítéli el a helytelent. Ez azokra vonatkozik, akik összhangban vannak a királyi renddel, és azokra, akik nem tartják be a királyi rendet. Az égalattiban vannak, akik nem a helyeset tartják vezető elvüknek; de hát képesek lehetnek-e ugyanakkor elválasztani a helyeset a helytelentől, megállapítani görbeséget vagy egyenességet? Ha az ilyenek helytelenül választják szét a helyest és helytelent, ha helytelenül állapítják meg a görbeséget vagy egyenességet, ha helytelenül különböztetik meg a jó kormányzást és a felfordulást, ha helytelenül határozzák meg az emberek követendő útját *(tao)*, akkor képességük legyen bármekkora, semmit sem használ az embereknek, sőt nincs is meg a képességük, hogy elkerüljék az emberek megkárosítását. Ha az egyezséget megítélendő, ők határoznak meg, mi a hamis tanítás és mik a különös beszédek, mindent összezavarnának; az erőt megítélve ők zsarolnának és csak haszonról beszélnének, szégyent nem ismerve művelnék gaztetteiket, vezető elvet nem ismerve dölyfösködnének, hamis megkülönböztetéseket tennének és csak a hozzájuk közelállók hasznával törődnének, nem becsülnék semmire az udvariasságot, nem tisztelnék a szertartásokat *(li)* és a mérsékletet, hanem mások pusztításában lelnék örömüket. Ilyenek a világot felforgató bűnös emberek tanai. Az égalatti jó kormányzását hirdető tanok igen sokfélék lehetnek. A mondás arra tanít: a nemes ember *(kiün-ci)* megveti

azt, aki szavakat hasogatva vizsgálódik vagy dolgokról *(wu)* beszélve akar megkülönböztetéseket tenni; a nemes ember *(kiün-ci)* megveti azt, aki gyarapítja ismereteit és erősíti becsvágyát, de nem tartja be a királyok rendjét. Ezt mondom én is. Aki így cselekszik, semmit sem tesz hozzá a sikerhez; aki így keresi (a helyes utat), nem veszi hasznát abban, hogy megtalálja; aki pedig ilyesmi miatt aggódik és bánkódik, semmit sem használ vele magának. Ezért az ilyesmit el kell távolítani, képesnek kell lenni lemondani róla. Nem szabad, hogy ilyesmi gátoljon bennünket; egy percig sem szabad megtűrni keblünkben. Ne keresd ezt a múltban, ne keresd a jövőben, ne aggódjék soha ilyesmin az elméd. Tetteidet igazítsd mindig a megfelelő időhöz, és ha egy dolog *(wu)* előtted van, felelj meg neki; valamibe fogva mindig tudj különbséget tenni; s lássad mindig ragyogó világossággal, hogy jó kormányzás vagy felfordulás mikor lehetséges és mikor nem.[64]

22. *fejezet*

A NEVEK KIJAVÍTÁSA
CSENG MING[65]

Amikor a későbbi ⟨Csou-házi⟩ királyok megalkották a neveket *(ming)*, akkor a büntetések neveiben *(hing-ming)* a Sang-dinasztiát, a hivatali nevekben *(cio-ming)* a Csou-dinasztiát, a szertartási nevekben *(wen-ming)* pedig a Szertartásokat követték.[66] A vegyes nevekben *(szan-ming)*, amelyeket a különféle dolgoknak *(wan-wu)* adtak, az egész birodalom *(csu-hia)* hagyományos elnevezéseit követték. Így a távoli vidékek különböző szokású falvainak lakói támaszkodhattak ezekre, s meg tudták értetni magukat.

Nézzük most a vegyes nevek közül azokat, amelyek azt jelölik, ami az emberben van. Annak neve, ami (az embert) születésétől fogva olyanná teszi, amilyen: alaptermészet *(szing)*. Ami az alaptermészetből a harmónia ⟨a *jin* és *jang* egymáshoz-illeszkedése⟩ által születik meg, ami lényege szerint *(cing)* alkalmas megindulásra és megfelelésre, amit nem kell (neveléssel) létrehozni, hanem természettől fogva megvan *(ci-zsan)*, azt nevezzük alaptermészetnek *(szing)*. Az alaptermészet szeretetét és gyűlöletét, vidámságát és haragját,

bánatát és örömét nevezzük érzelemnek *(c'ing)*. Amikor a meglevő érzelmek között a szív ⟨az elme⟩ válogatni kezd, akkor beszélünk elmélkedésről *(lü)*. Amikor a szív már elmélkedett, és képesek vagyunk ennek megfelelően cselekedni, akkor beszélünk szerzett gyakorlatról *(wei)*. Ha az elmélkedések felhalmozódnak, és (tudásunkat) képesek vagyunk gyakorolni és végül tökéletesíteni, akkor beszélünk szerzett tulajdonságról *(wei)*. A helyes haszon *(cseng-li)* elnyeréséért cselekedni: ezt nevezzük foglalkozásnak *(sï)*. Az igazságosság elvének *(ji)* megfelelően cselekedni: ezt nevezzük helyes magatartásnak *(hing)*. Az emberben azt, aminek segítségével felismer ⟨tud⟩, tudásnak *(csï)* nevezzük. Azt a tudást, amely megfelel (a valóságnak), bölcsességnek *(csï)* nevezzük. Az emberben azt, aminek segítségével a bölcsesség képes valamire, képességnek *(neng)* nevezzük. A képesség (tehát): a képesség megfelelése (valamely lehetőségnek). Az alaptermészet megsértéséről azt mondjuk: megbetegedés. Egy megfelelő időponttal találkozni: ez a sors *(ming)*. Ezek az emberben rejlőt jelentő vegyes nevek *(szan-ming)*; ez a későbbi királyok által teremtett terminológia *(ming)*.

A királyok azért szabályozták a neveket, rögzítve egy-egy nevet *(ming)* és ezáltal megkülönböztetve egy-egy valóságot *(sï)*, a gyakorlatba ültetve át ezeket az elveket *(tao)* és mindenkinek érthetővé téve az értelmüket *(csï)*, mert ők gondosan ügyeltek arra, hogyan vezessék és hogyan egyesítsék a népet. Ezért a szavak szétválasztását és önkényes módon új nevek gyártását, amely összezavarja a helyes terminológiát *(cseng-ming)* és ezáltal kétségek közé taszítja a népet, úgyhogy az emberek egyre csak vitatkoznak és pereskednek, (a királyok) hatalmas gonoszságnak nevezték, és olyan bűnnek tartották, mint annak bűnét, aki maga gyárt (hamis) kötelezvényeket vagy (hamis) mértékeket. Így aztán népükből senki sem merészelt különös szavak gyártásával alkalmat adni a helyes terminológia összezavarására; népük tehát jámbor volt és azért könnyen munkára fogható, és mert könnyen munkára fogható volt, nem maradt el az eredmény. Mert népükből senki sem merészkedett különös szavak gyártásával alkalmat adni a helyes terminológia összezavarására, (a nép) egységes volt a *tao*-ban és a törvények tiszteletében *(fa)*, s igyekvő a rendeletek *(ling)* követésében. Így az ő példájuk elterjedt, elterjedése pedig meg-

hozta az eredményeket: ez a jó kormányzás végső foka volt. Annak eredménye volt ez, hogy gondosak voltak a nevek megállapodásának *(ming jao)* betartásában.

Manapság szent királyok *(seng-wang)* nincsenek, a nevek megőrzése gondatlanul folyik, különös szavak keletkeznek, a név és a valóság *(ming sï)* összekuszált, a helyes és a helytelen formája nem világos, így aztán még a törvényeket őrző hivatalnokok és az énekelgető ritualisták *(zsu)* is összekeveredtek egymással. Ha most igazi király *(wang)* támadna, feltétlenül a régi neveket követné, és kijavítaná az új neveket. Nem tehetné meg, hogy elmulassza megvizsgálni, tulajdonképpen miért van szükségünk nevekre, továbbá hogyan lehet megragadni velük az azonosságot és a különbözőséget *(t'ung ji)*, és mik a legfontosabb elvei a nevek alkalmazásának.

Különböző formákat *(hing)*, amelyek távol vannak szívünktől ⟨tőlünk⟩, egymással össze tudunk hasonlítani, (mert) különböző tárgyak *(wu)* neve és valósága egymással mélyen össze van kötve. Ha az előkelő és a közönséges nem különböztethető meg világosan, ha az azonosságok és különbségek nincsenek szétválasztva egymástól, akkor az elmét feltétlenül az a csapás éri, hogy nem érti a dolgokat, a tevékenységet pedig az a szerencsétlenség, hogy nehézségekbe ütközik és kudarcot vall. Ezért aki tudással rendelkezik, az szétválasztja a különböző dolgokat, és a neveket úgy alkalmazza, hogy mindig a valóságot jelölje meg velük; egyrészt világossá teszi, mi az előkelő, és mi a közönséges, másrészt pedig megállapítja az azonosságokat és a különbségeket. S ha az előkelő és a közönséges különbsége világossá vált, az azonosságok és a különbségek szét vannak választva egymástól, akkor az elmét nem éri az a csapás, hogy nem érti a dolgokat, és a tevékenységet nem sújtja nehézségek és kudarc szerencsétlensége. Nos, ezért van szükségünk a nevekre.

S hogy mi módon ragadhatjuk meg az azonosságokat és különbözőségeket? Azt mondom erre: természetadta érzékszerveink *(t'ien-kuan)* segítségével. Mindenki azért ítél azonosnak egy fajtát *(lei)* vagy egy érzelmet *(c'ing)*, mert természetadta érzékszervei úgy vélik, hogy a dolog azonos. Így például a hasonlóságokat mindenki hasonlóságnak ismeri fel, mert közösen megegyeztek a névben és ennek segítségével ismernek rá. A formák *(hing-t'i)* és színek közt a szem

tud különbséget tenni. Tiszta és zavaros hangok között, szép furulyaszó és szabálytalan zörej között a fül tud különbséget tenni. Az édes és keserű, sós és nyers is, borsos és savanyú, valamint a rendkívüli ízek közt a száj tudja megállapítani a különbséget. Illatok és szagok, jóillatú és bűzös, friss hús és romló hús szaga közt, a lótetű és a rothadó fa bűze, valamint más szagok közt az orr állapít meg különbségeket. Fájdalom és viszketés, hideg és meleg, sima és érdes, könnyű és nehéz közt a testünk tud különbséget tenni. Szívesen tevés és kényszeredettség, vidámság és harag, bánat és öröm, szeretet és gyűlölet, valamint a vágy között a szívünk ⟨elménk⟩ állapítja meg a különbségeket.

A szív ⟨az elme⟩ ugyanakkor értelmessé teszi *(cseng)* a tudást ⟨a benyomásokat⟩. Csak ha (elménk) értelmet adott benyomásainknak, akkor ismerhetjük fel fülünkkel a hangokat, akkor ismerhetjük fel szemünkkel a formákat. A benyomások értelmessé tevése azonban mindig azt várja, hogy a természetadta érzékszervek feljegyezzék a maguk fajtájába tartozó (benyomásokat), és csak azután történhetik meg. Ha az öt érzékszerv feljegyez valamit, de felfogni nem tudja; a szív ⟨az elme⟩ pedig értelmessé teszi, de nem magyarázza; akkor arra senki nem mondhat mást, mint hogy: tudatlanság *(pu-csi)*. Nos, ezek segítségével lehet megállapítani azonosságukat és különbözőségüket. Ezután követjük a dolgokat és neveket adunk nekik. Ha azonosak, azonos név illeti őket; ha különbözőek, különböző nevek. Ha egyetlen szó *(tan)* elegendő, hogy kifejezze az értelmet, egyetlen szót használunk; ha egyetlen szó nem képes kifejezni az értelmet, összetett kifejezést alkalmazunk *(kien)*. Ha az egyetlen szóval kifejezhető *(tan)* és az összetett kifejezést kívánó fogalom *(kien)* egymást nem homályosítja el, akkor alkalmazható összefoglaló név *(kung)*; s bár ez a közöset jelöli bennük *(kung)*, nem fog kárt okozni (a különbség megállapításában). Aki különböző valóságokat ismer fel, az csak különböző neveket adhat nekik; így aki különböző valóságokat akar megjelölni, az sohasem alkalmazhat nem-különböző neveket; s ekkor nem támadhat zűrzavar. Hasonlóképpen, aki azonos valóságokat jelöl meg, nem alkalmazhat nem-azonos neveket.

Bár a dolgok *(wan-wu)* igen sokfélék, időnként mégis összességükben akarjuk emlegetni őket, s ekkor azt mondjuk: „dolgok" *(wu)*. A dol-

gok: ez a legáltalánosabb név *(ta kung ming)*. Kiterjesztjük (a fogalmat) és általánosabbá tesszük *(kung)*, s ha már általánosabb, még általánosabbá tesszük, egészen addig, míg elérjük, hogy nincs nála általánosabb, akkor aztán megállunk. Máskor meg a dolgoknak csak egyik oldalát akarjuk említeni, s ekkor azt mondjuk: „madarak és vadállatok". Madarak és vadállatok: ez nagymértékben megkülönböztető név *(ta pie ming)*. Leszűkítjük (a fogalmat) és megkülönböztetjük, s ha már megkülönböztetett, még jobban megkülönböztetjük, míg csak el nem érjük, hogy már nincs nála megkülönböztetettebb, akkor aztán megállunk.

A nevek sohasem maguktól megfelelőek *(ji)*. Megállapodást kötöttek, úgy nevezték el (a dolgokat). Mikor a megállapodás létrejött, és a szokás szentesítette, akkor mondhatjuk, hogy (a név) megfelelő. Ha (a név) eltér a megállapodástól, akkor azt mondjuk, hogy nem-megfelelő *(pu-ji)*. A neveknek soha nem maguktól van valóságuk. Megállapodást kötöttek, úgy láttak el névvel egy-egy valóságot. Mikor a megállapodás létrejött, és a szokás szentesítette, akkor beszélünk valósággal bíró névről *(sï-ming)*. Ha a névben mindig megvan a képesség *(san)*, hogy gyorsítsa és könnyítse (a megértést), és sohasem mond ellent (a valóságnak), akkor beszélünk alkalmas névről *(san-ming)*.

Vannak olyan dolgok *(wu)*, amelyeknek azonos az alakjuk *(csuang)*, de különböző a helyük; s vannak olyanok, melyeknek különböző az alakjuk, de azonos a helyük. Ha a dolgokat szét lehet választani, mert alakjuk ugyan azonos, de különböző helyeken vannak, akkor lehetnek bármennyire egymáshoz illők *(ho)*, mégis két valóságról kell beszélnünk. Ha az alak megváltozik, de a valóság nem választható szét (a változás után), csak éppen különbözőnek látszik, akkor átalakulásról *(hua)* beszélünk. Ha a dolog átalakult, de nem választható szét (korábbi állapotából), akkor csak egy valóságról beszélhetünk. Ezzel a módszerrel meg tudjuk vizsgálni a valóságokat, és megállapíthatjuk a számukat. Ezek a nevek alkalmazásának legfontosabb elvei. A későbbi királyoknak, amikor megállapították a terminológiát, mindezt feltétlenül meg kellett vizsgálniuk.

„Sértéssel találkozni: nem szégyen";[67] „a bölcs ember *(seng-zsen)* nem önmagát szereti";[68] „egy rabló megölése nem emberölés":[69]

ezek csalások a nevek használatában, és céljuk a nevek összezavarása. De ha megvizsgáljuk, hogy miért van szükségünk nevekre, és tekintetbe vesszük, hogy miféle nevek vannak, akkor véget tudunk vetni (a zűrzavarnak). „A hegyek és a szakadékok egy szinten vannak";[70] „Az érzelmek vágya: a kevesbedés";[71] „A háziállatok húsa nem tartozik a jó ízek fogalmába, a nagy harang nem tartozik a zene fogalmába":[72] ezek csalások a valóságok használatában, és céljuk a nevek összezavarása. De ha megvizsgáljuk azt, aminek segítségével azonosságokat és különbözőségeket meg lehet állapítani, és megnézzük, hogy mi felel meg (a valóságnak), akkor véget tudunk vetni (a zűrzavarnak). „Ha tagadod is (létezését), azért még odamehetsz megnézni az oszlopot";[73] „Az ökör és ló: nem ló";[74] ezek csalások a nevek használatában, és céljuk a valóságok összezavarása. De ha megvizsgáljuk a nevekre vonatkozó megállapodást, és azt használjuk, amit (e megállapodás alapján) el tudunk fogadni, szembefordulva mindazzal, amit (e megállapodás alapján) nem fogadhatunk el, akkor véget tudunk vetni (a zűrzavarnak).

Minden eretnek tanítás *(szie-suo)*, és minden gyalázatos beszéd, amelyet a helyes alapelvtől *(tao)* eltávolodva, önkényesen gyártottak, kivétel nélkül e háromféle csalás fajtájába tartozik. Ezért a bölcs fejedelem *(ming-kiün)* tudja is, hogy hová tartoznak, és nem is vitatkozik velük. Így a népet könnyű lesz egyesíteni a helyes úton *(tao)*, még ha az okokat nem is értheti meg mindenki úgy (mint a fejedelem). Ezért a bölcs fejedelem hozzáértéssel *(ji)* közeledik a néphez, a *tao* segítségével vezeti, parancsaival megmagyarázza a dolgokat, mondásaival *(lun)* világossá teszi a dolgokat, és büntetésekkel tartja vissza (népét a bűntől). S ekkor a nép úgy átalakul a helyes úton járóvá *(tao)*, mintha csak varázslat történt volna *(sen)*. A vitatkozás művészetének *(pien-ji)* mi haszna is lenne?

Mostanában szent királyok *(seng-wang)* nincsenek, az égalattiban felfordulás uralkodik, gonosz beszédek terjednek el; a fejedelmek *(kiün-cī)* nem értenek hozzá, hogyan vezessék a népet, és nincsenek büntetések, amelyek fékeznék a bűnt. Így aztán dúlnak a viták *(pien-suo)*. Minthogy a valóságot nem értik meg, neveket adnak neki; s ha a neveket sem értik meg, akkor megjelölik; ha a megjelölés is érthetetlen, akkor magyarázgatják; és mert a magyarázatot sem

értik meg, hát vitatkoznak. Ezért a megjelölés, a nevek adása, a vitatkozás és a magyarázat: a dolgok hasznosításának fontos ékessége *(ta-wen)* és a királyi mesterség *(wang-je)* kezdete.

Hallják a nevet és megértik a valóságot: ez a név hasznossága *(jung)*. Összekötik (a neveket) és irodalmat *(wen)* teremtenek velük: ez a nevek szépsége *(li)*. Amikor a hasznosság és a szépség egyaránt biztosítva van, akkor beszélhetünk a nevek igazi megértéséről *(csï-ming)*. A nevek azok, amelyekkel megjelöljük és összekötjük a valóságokat. A beszéd: különböző valóságok nevének összefogása *(kien)*, hogy ezáltal kifejezzünk egy gondolatot *(ji)*. A vitatkozás és magyarázat: a valóság és a név megkülönböztetése azért, hogy érthetővé tegyük a mozgás és nyugalom ⟨a mozgás, a különböző állapotok, a viselkedés⟩ törvényeit *(tao)*. A megjelölés és a névadás: a vitatkozás és magyarázat hasznossága. A vitatkozás és a magyarázat: (amely által) a szív ⟨az elme⟩ képet alkot *(sziang)* a *tao*-ról. A szív: a *tao* főhivatalnoka *(kung-csï)*. A *tao :* a jó kormányzás megteremtésének állandó elve *(li)*.

Ha valakinek szíve ⟨elméje⟩ összhangban van a *tao*-val, ha tanítása összhangban van szívével, ha szavai összhangban vannak tanításával, ha kijavítja a neveket *(cseng-ming)* és úgy jelöli meg (a dolgokat), ha biztosítja (a nevek) valóság-alapját és érthetőségét, ha túlzások nélkül állapítja meg a különbségeket, ha erőszaktétel nélkül állapít meg fajtákat *(t'ui lei)*, akkor (viták) meghallgatásakor tudni fogja, mi felel meg az ékes stílusnak *(wen)*, akkor vitákban ki fogja tudni meríteni az összes okokat ⟨érveket⟩, akkor a *tao*-hoz való igazodás segítségével meg tudja állapítani a bűnt, mint ahogy zsinór kifeszítésével szabályozni tudjuk a görbeséget és egyenességet. S ekkor az eretnek tanok nem képesek őt megzavarni, és a száz iskola *(po-kia)* egyike sem tud elbújni előle.

Rendelkezni a bölcsességgel, hogy mindent meghallgassunk *(kien-t'ing)*, de híjával lenni a kérkedő magatartásának; rendelkezni a lelki nagysággal, hogy mindenkit megvédelmezzünk *(kien-fou)*, de nélkülözni erényünk *(tö)* dicséretének hivalkodását; ha tanításunkat megvalósíthatjuk, az égalatti vezető példája lenni; ha pedig tanításunk nem valósulhat meg, akkor is világosan tudni, mi a helyes út *(tao)*, és homályban s nyomorban ⟨visszavonultan⟩ élni: íme, ez a bölcs

ember *(seng-zsen)* vitatkozása *(pien-suo)*. A Dalok Könyvében olvassuk: „Szeretetreméltó és finom, akárcsak a jogar, akárcsak a jade; máris nagy a hírneve, még többnek néz elébe: az én boldog, ifjú uram *(kiün-cï)* a négy égtájnak példaképe."[75] Éppen ide illenek e sorok.

Megszerzi az elhárítás és átengedés ⟨az udvariasság⟩ önmérsékletét; aláveti magát az idősebb és fiatalabb (közti viszony) elvének; kerülendő és tiltott dolgokat nem emleget; átokszót nem ereszt ki a száján; emberséges *(zsen)* szívvel ⟨érzelmekkel⟩ beszél; tanulásra kész szívvel ⟨elmével⟩ hallgat meg mindent; igazságos *(kung)* szívvel vitázik ⟨dönt a vitákban⟩; meg sem mozdul a tömeg kárhoztatásától vagy dicséretétől; nem csavarja el ⟨nem téveszti meg⟩ a reá nézők fülét és szemét; nem rontja meg ajándékokkal a hivatalnokok *(kui)* hatalmát és tekintélyét; nem gyarapítja azoknak beszédét, akik a bűnt terjesztik; így aztán képes a helyes úton *(tao)* maradni és nem térni le róla; elnyomhatják, de (rosszra) nem kényszeríthetik; hasznot hajthatnak neki *(li)*, de ő nem téved el; nagyra becsüli az igazságosságot és egyenességet *(kung cseng)*, s megveti az alantas harcot ⟨tülekedést⟩; íme, ez az írástudók *(sï)* és nemes emberek *(kiün-cï)* vitatkozása *(pien-suo)*. A Dalok Könyvében olvassuk: „Végtelennek tűnik e hosszú éjszaka, s végtelen sorban támadnak vágyó gondolataim! Ha a régiség megbecsülésében nem leszek lusta, ha a szertartásosság *(li)* és igazságosság *(ji)* elvét meg nem sértem, akkor az emberek beszédétől miért kellene félnem?"[76] E sorok éppen ide illenek. A nemes ember *(kiün-cï)* beszéde mélyenszántó, mégis finom; lehatol (az emberekig), mégis rendezett *(lei)*; egyenetlennek látszik (ti. különbségeket állapít meg), mégis egyöntetű *(c'i)*. Kijavítja a neveket, amiket használ, és alkalmassá teszi szavait, mert világossá akarja tenni a szándékot és értelmet *(csï ji)*. Ezek a nevek és szavak: (beszéde) szándékának és értelmének követei. Ha már elegendők ahhoz, hogy mindenki megértse, akkor abba kell hagyni (a beszédet). Helytelenül használni (a szavakat): bűnözés. Ezért ha a nevek már meg tudják jelölni a valóságot *(csï-sï)*, s a szavak már képesek láthatóvá tenni a véget ⟨a célt⟩, akkor nem beszélünk többet. Ha (a „nemes embernek") ezen túl is (beszélnie kell), akkor azt mondják ól a: lassan forog a nyelve. Ez az, amit a nemes ember *(kiün-cï)*.

eldob magától; az ostoba azonban felveszi és saját kincsének képzeli. Ezért az ostoba ember beszéde gyorsan járó és durva, zavaros és rendezetlen *(pu-lei)*, bugyborékoló, mint a forró víz. Kicsavarja a neveket, amiket használ, sötétségbe burkolja szavait, azoknak még sincs semmi mélységük a szándék és értelem befogadására. Így aztán hiába kóborol messzire, soha nem ér célhoz; hiába fáradozik annyit, nem ér el eredményt; hiába vágyakozik rá, sohasem szerez hírnevet. Ezért aki a bölcs ember beszéde felett elmélkedik, az könnyen megérti; aki a gyakorlatba is átülteti, az könnyen nyugalmat talál (v. teremt); aki ahhoz tartja magát, annak könnyű szilárdan állni (pl. hivatalában); s aki tökéletesíti (gyakorlatában), az feltétlenül elnyeri azt, amit szeret, és sohasem fog találkozni azzal, amit gyűlöl. Ám az ostoba ennek épp az ellenkezője. A Dalok Könyvében olvassuk: „Lennél kísértet *(kui)*, lennél vízi szörnyeteg *(jü)*, akkor nem lehetne elérni téged; de látom, hogy van arcod és van szemed; s látom, hogy ember vagy, bár határtalan (a hatalmad). Azért csináltam ezt a szép éneket, hogy kimerítsem zaklatottságomat."[77] E szavak ide illenek.

23. fejezet

AZ EMBERI TERMÉSZET ROSSZASÁGA

Az emberi alaptermészet rossz; a jóság csupán szerzett tulajdonság *(wei)*. A mai emberek alaptermészete olyan, hogy születésétől fogva megvan benne a haszon *(li)* szeretete. Ha az emberek (alaptermészetüket) követik, akkor harc és kapzsiság uralkodik el, az elhárítás és átengedés ⟨az udvariasság⟩ pedig kipusztul. Az ember születésétől fogva irigy és gyűlölködő. Ha ezeket (a hajlamait) követi, akkor jogtalanság és rablás uralkodik el, a hűség *(csung)* és megbízhatóság *(szin)* pedig kipusztul. Az emberben születésétől fogva megvannak fülének és szemének vágyai, és szereti a szép szót meg a külső szépséget. Ha ezeket (a vágyait) követi, akkor kicsapongás és felfordulás lesz úrrá, a szertartásosság *(li)* és igazságosság *(ji)*, valamint az igazi szépség *(wen-li)* pedig elpusztul. Így tehát az ember alaptermészetének követése, az ember érzelmeinek szabadjára engedése elkerülhe-

tetlenül harcot és kapzsiságot szül, majd találkozik az előírások megsértésével és a helyes elvek *(li)* felforgatásával, s végül az erőszak állapotába torkollik. Ezért feltétlenül szükséges a tanítómesterek és törvények *(sï fa)* átalakító befolyása *(hua)*, valamint a szertartásosság és igazságosság elvének *(li ji)* vezetése. Ha ez megvan, akkor feltámad az udvariasság, találkozik az igazi kellemmel *(wen-li)*, s végül elvezet a jó kormányzáshoz. S ha így szemléljük a dolgokat, akkor nyilvánvaló lesz előttünk, hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy a jósága csupán szerzett tulajdonság *(wei)*.

A görbe fát mindig gőzben hajlítva kell az ács mércéjéhez igazítani, csak akkor lesz egyenes. A tompa fémet előbb csiszolni és köszörülni kell, csak akkor lesz éle. A mai embereknek, minthogy rossz az alaptermészetük, feltétlen szükségük van a tanítókra és törvényekre *(sï fa)*, csak általuk lehetnek becsületesek *(cseng)*; s meg kell szerezniük a szertartásosság és igazságosság erényét *(li ji)*, hogy jó kormányzáshoz jussanak. A mai embereknek azonban nincsenek (jó) tanítóik és törvényeik, s ezért önzők, gonoszak és igazságtalanok *(pu-cseng)*; hiányzik belőlük a szertartásosság és igazságosság erénye, s ezért lázadók, felforgatók, és nincs jó kormányzás. A régi idők szent királyai *(seng-wang)* tudták, hogy az ember alaptermészete rossz, felismerték, hogy (az ember) önző, gonosz, igazságtalan, lázadó, felforgató és nem egykönnyen kormányozható, s éppen ebből kiindulva alkották meg a szertartásosság és igazságosság elveit, szerkesztették meg a törvényeket és előírásokat *(fa tu)*, hogy ezekkel átalakítsák és megszépítsék az emberek eredeti érzelmeit és alaptermészetét, tehát hogy kijavítsák ezeket; s hogy így engedelmességre szoktatva és átalakítva az emberek eredeti érzelmeit és alaptermészetét, a helyes útra vezessék őket. Ennek eredménye volt, hogy jó kormányzás uralkodott, s az emberek a *tao* útját járták. Ma azok az emberek, akiket átalakítanak a tanítómesterek és a törvények, akik irodalmi ismereteket *(wen)* és tudást *(hio)* gyűjtenek össze, s akiket a szertartásosság és igazságosság elve *(li ji)* vezet, azok nemes emberekké *(kiün-cï)* lesznek. Akik azonban szabadjára engedik alaptermészetük érzelmeit, akik a gőgben találják meg nyugodalmukat, és megsértik a szertartásosság és igazságosság elveit, azok kis emberekké *(sziao-zsen)* lesznek. Ha így szemléljük a dolgokat, nyilvánvaló lesz előttünk,

hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága csupán szerzett tulajdonság *(wei)* lehet.

Meng-cï azt mondja: „Az ember tanulásra kész ⟨tanítható⟩, alaptermészete tehát jó." Én azt felelem: ez nem így van. Ebből még semmit sem tudunk meg az ember alaptermészetéről, hiszen figyelmen kívül marad, hogy más az alaptermészet *(szing)*, és más a szerzett tulajdonság *(wei)*. Minden, ami az alaptermészethez tartozik, a természet *(t'ien)* adománya, amit sem megtanulni nem lehet, sem munkával elősegíteni nem lehet. A szertartásosságot és igazságosságot azonban a szent királyok *(seng-wang)* hívták életre, az ember pedig megtanulja őket és képességet szerez *(neng)*, munkával elősegíti őket és tökéletesedik *(cs'eng)* általuk. Amit nem lehet megtanulni, sem munkával elősegíteni, s ami egyedül a természettől *(t'ien)* függ, azt nevezzük alaptermészetnek. Amit meg lehet tanulni, és képességet biztosít, munkával is elősegíthető és tökéletesít bennünket, mindamellett egyedül az embertől függ, azt nevezzük szerzett tulajdonságnak. Ez a különbség alaptermészet és szerzett tulajdonság között. Például az ember alaptermészetéhez tartozik, hogy a szem látni, a fül pedig hallani tud. Nos, látni tudásunk élessége nem választható el a szemünktől, s hallani tudásunk finomsága nem választható el a fülünktől. Nyilvánvaló, hogy a szem éles látását és a fül finom hallását nem lehet megtanulni. Meng-cï azt mondja: az ember alaptermészete pedig jó, csak az a baj, hogy mindenki elveszítette és tönkretette eredeti természetét. Én erre azt mondom: aki így gondolja, téved. Mert ez esetben az ember alaptermészete már a születés pillanatában eltávolodott eredeti állapotától, elszakadt eredeti lényegétől, s (már ekkor) óhatatlanul elveszítette és tönkretette azt. S ha így nézzük a dolgot, nyilvánvaló lesz előttünk, hogy az ember alaptermészete rossz (és hogy jósága csupán szerzett tulajdonság lehet).

Az alaptermészet jóságának tanából az következik, hogy az ember anélkül is szép *(mei)*, hogy eltávolodna eredeti állapotától, s anélkül is hasznot hajtó *(li)*, hogy elszakadna eredeti lényegétől. Feltételezni, hogy az ember eredeti lényege és állapota szép, s hogy szíve és gondolatai jók, ahhoz való hasonlítást jelent, hogy látni tudásunk élessége nem választható el a szemünktől, és hallani tudásunk finomsága nem választható el a fülünktől ⟨egyértelmű azzal az állítással, hogy a

„szépség" és a jóság velünk született⟩. Ezért mondom, hogy a szemtől függ a világosan látás, s a fültől a finom hallás. De az ember alaptermészetéhez tartozik, hogy ha éhes, jóllakottságra vágyik; ha fázik, melegedésre vágyik; ha fáradozik, pihenésre vágyik. Ezek az ember eredeti érzelmei és alaptermészete. S mégis, ha az ember éhesen meglátja az ételt, nem vetemedik arra, hogy másokat megelőzve egyék belőle, hanem átengedi másnak az elsőséget. Ha fáradozik, nem vetemedik arra, hogy pihenést keressen, hanem tovább dolgozik másokért. A fiú átengedi az elsőséget atyjának, az ifjabb fivér pedig a bátyjának; a fiú atyjáért (v. atyja helyett) dolgozik, az ifjabb fivér pedig a bátyjáért. Ez a két tevékenység szöges ellentétben van az alaptermészettel, s mindkettő ellentmond az eredeti érzelmeknek. Igen, mert a szülőtisztelő *(hiao)* fiú erkölcsével *(tao)* és a szertartásosság s igazságosság kellemével *(wen-li)* van dolgunk. Így aki követi eredeti érzelmeit és alaptermészetét, az nem hárít el és nem enged át ⟨nem udvarias⟩; aki pedig udvarias, az eredeti érzelmeivel és alaptermészetével ellentétben cselekszik. S ha így szemléljük a dolgokat, nyilvánvaló lesz előttünk, hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága csupán szerzett tulajdonság lehet.

Megkérdezhetné valaki, hogy ha az ember alaptermészete rossz, akkor ugyan honnan jött létre a szertartásosság és igazságosság elve? Erre felelve én azt mondom: a szertartásosság és az igazságosság a szent emberek *(seng-zsen)* szerzett tulajdonságából született, s nem az ember alaptermészetében gyökerezik. A fazekas forgatja az agyagot és edényt formál belőle, de az edény a kézműves *(kung-zsen)* szerzett ügyességéből jön létre, nem pedig az ember alaptermészetéből. A kézműves *(kung-zsen)* faragja a fát és edényt készít belőle, de az edény a kézművesi szerzett tudásból, nem pedig az emberi alaptermészetből jön létre. A bölcs ember *(seng-zsen)* gondolatokat gyűjt össze, s úgy begyakorolja szerzett képességeit, hogy velük létrehozza a szertartásosságot és igazságosságot *(li ji)*, és megalkotja a törvényeket és előírásokat *(fa tu)*. Ám a szertartásosság és igazságosság, törvények és előírások valójában a bölcs ember *(seng-zsen)* szerzett bölcsességéből fakadnak, s éppen nem az ember alaptermészetéből.

Hogy szemünk szereti a színeket, hogy fülünk szereti a hangokat,

hogy szájunk szereti az ízeket, hogy szívünk szereti a hasznot *(li)*, s hogy minden porcikánk szereti a jóérzést és kényelmet: mindez az ember eredeti érzelmeiből és alaptermészetéből fakad. Amikor valakit arra ösztönzünk, amire magától is képes *(ci-zsan)*, akkor nincs szüksége segítségre ⟨tanításra⟩ ahhoz, hogy megtegye. De ha arra ösztönzünk valakit, amit nem képes (magától) megtenni, tehát előbb segítségre vár, hogy megtehesse, akkor azt mondjuk: szerzett képességből fakad. Ez a bizonyítása annak, hogy ami az alaptermészetből fakad, nem azonos azzal, ami a szerzett tulajdonságnak köszönhető.

Így tehát a bölcs emberek *(seng-zsen)* átalakítják az alaptermészetet, s megteremtik a szerzett képességet. Ha a szerzett képesség megteremtődött, megszüli a szertartásosságot és igazságosságot; s ha a szertartásosság és igazságosság megszületett, megalkotja a törvényeket és előírásokat. Tehát a szertartásosság és igazságosság, a törvények és előírások a bölcs ember *(seng-zsen)* termékei. Amiben a bölcs ember azonos a többi emberrel, amiben nem különbözik a többi embertől, az éppen alaptermészete; amiben pedig különbözik a többi embertől, amiben különb náluk, az a szerzett bölcsessége.

Szeretni a hasznot *(li)* és vágyakozni elnyerésére: ez az ember eredeti érzése, és alaptermészetéhez tartozik. S most képzeljük el, hogy itt van két fivér, akiknek osztozniuk kell egy vagyonban. Ha eredeti érzéseiket és alaptermészetüket követik, amely szereti a hasznot és elnyerésére vágyik, nos, akkor a két fivér összeütközik egymással és egymáséra törekszik. De ha a szertartásosság és igazságosság kelleme *(wen-li)* átalakítja őket, nos, akkor inkább átengednek mindent egy idegennek *(kuo-zsen)*. Ezért az eredeti érzések és az alaptermészet követése: testvérek harca; a szertartásosság és igazságosság átalakító hatása pedig: előzékenység az ország többi lakójával szemben *(kuo-zsen)*.

Minden ember vágyakozik arra, hogy jó legyen; ez is azért van, mert az alaptermészete rossz. Az alantas nemeslelkűséget kíván, a csúnya szépséget kíván, a szűk keretek közé szorított széles lehetőségeket kíván, a szegény gazdagságot kíván, az alacsony sorú előkelőséget kíván, s akinek valami hiányzik belül, feltétlenül megpróbálja megszerezni kívülről. S így a gazdag már nem kívánja a vagyont, az

előkelő már nem kívánja a hatalmat, s aki már birtokol valamit belül, nem akarja többé kívülről megszerezni. Így szemlélve a dolgot láthatjuk, hogy az emberek éppen azért szeretnének jók lenni, mert rossz az alaptermészetük.

Mármost az ember, minthogy alaptermészetéből teljesen hiányzik a szertartásosság és igazságosság, erőfeszítéssel tanul és igyekszik megszerezni őket. S minthogy alaptermészetével nem tudja megérteni a szertartásosságot és igazságosságot, gondolkodik és elmélkedik, úgy igyekszik megérteni őket; s azok csak ezután születnek meg benne. Mert az ember, ha nélkülözi a szertartásosságot és igazságosságot, nem is ismerheti fel a szertartásosságot és igazságosságot. Az ember, akiből hiányzik a szertartásosság és igazságosság, felfordulást támaszt; s az ember, aki nem tudja, mi a szertartásosság és igazságosság, lázadást fog szítani; s mindez nem is lehet másképp. A lázadás és felfordulás tehát az emberben magában van. S így szemlélve a dolgokat, nyilvánvaló lehet előttünk, hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága csupán szerzett jóság.

Meng-cï azt mondja: „Az ember természete jó." Én azt felelem: nem így van. Az a szó, hogy jó, mindig és mindenütt az égalattiban helyes elveket és békés kormányzást jelentett; az pedig, hogy rossz: részrehajlást, veszedelmeket, lázadást és felfordulást. Ez hát a különbség jó és rossz között. Nos, mondhatjuk-e őszintén, hogy az ember alaptermészete szilárdan tartja a helyes elveket és kiegyensúlyozott kormányzást biztosít? De mi szükség volna akkor szent királyokra *(seng-wang)*? Mire volna jó a szertartásosság és igazságosság? S ha lennének is szent királyok, valamint szertartásosság és igazságosság, vajon mit is tehetnének hozzá a helyes elvekhez és a kiegyensúlyozott kormányzáshoz?

Csakhogy nem így van. Az ember alaptermészete rossz. S éppen ezért a régi idők bölcs emberei *(seng-zsen)*, tudva hogy az emberek természete rossz, felismerve hogy részrehajlók, veszedelembe rohanók, igazságtalanok, lázadók, zavargók és nem könnyen kormányozhatók, ennek okából megállapították a fejedelmek és vezetők *(kiün sang)* hatalmát, hogy kormányozzák őket, világosan kifejtették a szertartásosság és igazságosság elvét, hogy átalakítsák őket, megalkották a törvényeket és a kormányzatot *(fa cseng)*, hogy rendben tartsák

őket, megszigorították a büntetéseket, hogy visszatartsák őket a bűntől, és sikerült elérniük, hogy az egész égalattiban jó kormányzás uralkodjék, s végül mindenki jó legyen. Ilyen volt a szent királyok *(seng-wang)* kormányzása, s egyben a szertartásosság és igazságosság átalakító hatása.

Most pedig tegyük fel, hogy eltávolítjuk a fejedelmek és vezetők hatalmát, s nélkülözzük a szertartásosság és igazságosság átalakító erejét; eltávolítjuk a törvények és a kormányzat rendjét, s nélkülözzük a büntetések fékező erejét. Álljunk meg és nézzük, hogyan viselkednének az égalatti népei és emberei. Ha így lenne, akkor az erősek bizony kárt okoznának a gyengéknek és megrabolnák őket; azok, akik sokan vannak, kegyetlenkednének azokkal, akik kevesen vannak, és elpusztítanák őket. Fellázadna és felfordulna az egész égalatti, s jóformán egy szempillantás alatt elpusztulna mindenki. S ha így szemléljük a dolgokat, nyilvánvaló lesz előttünk, hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága szerzett jóság csupán.

Aki jól tud beszélni ⟨sokat tud⟩ a régi időkről, annak feltétlenül van tapasztalata a mai kor (kérdéseiben) is; aki pedig jól tud beszélni ⟨sokat tud⟩ a természetről *(t'ien)*, az feltétlenül bizonyságot tud tenni az emberrel kapcsolatban is. Minden elmélet-alkotónak attól függ a kiválósága, hogy tud-e különbséget tenni, és megvannak-e a bizonyítékai. Ha igen, akkor ülve el tudja mondani, felállva pedig ki tudja állítani és alkalmazni tudja (bizonyítékait). Nos, Meng-cï, amikor azt állítja, hogy az ember alaptermészete jó, nem tud különbséget tenni, és nincsenek bizonyítékai. Ülve még csak tud beszélni róla, felállva azonban nem tudja kiállítani és alkalmazni (bizonyítékait). Hát nem hatalmas a tévedése? Hiszen ha alaptermészetünk jó lenne, akkor eltávolodhatnánk a szent királyoktól *(seng-wang)* és megszüntethetnénk a szertartásosság s igazságosság elveit; ám alaptermészetünk rossz, s éppen ezért követjük a szent királyokat, és megbecsüljük a szertartásosság és igazságosság erényét. Az ács egyengető szerszámát azért csinálták, mert vannak görbe fák; a zsinór-vonalazást azért találták ki, mert (magától semmi) nem egyenes; a fejedelmeket és vezetőket *(kiün sang)* azért állították a helyükre, a szertartásosságot és igazságosságot azért fejtették ki világosan, mert az emberi alaptermészet rossz. S ha így szemléljük a dolgokat, nyilvánvaló lesz előttünk,

hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága csupán szerzett jóság lehet.

Az egyenes fának nincs szüksége egyengető szerszámra ahhoz, hogy egyenes legyen, hiszen az alaptermészete egyenes. A görbe fának azonban mindig szüksége van rá, hogy az ács egyengetőjének megfelelően gőzben hajlítgassák, csak így lehet egyenessé, hiszen az alaptermészete nem-egyenes. Nos, az ember alaptermészete rossz, s éppen ezért van feltétlenül szüksége a szent királyok *(seng-wang)* kormányzására, valamint a szertartásosság és igazságosság átalakító erejére, s csak ezeknek eredménye lehet először a jó kormányzás, végül pedig a jóság. S ha így szemléljük a dolgot, nyilvánvaló lesz előttünk, hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága csak szerzett jóság lehet.

Azt mondhatná valaki, hogy ha a szertartásosság és igazságosság nem más, mint felhalmozott szerzett tulajdonságok, akkor mégis az emberi alaptermészethez tartozhatnak, hiszen a bölcs ember *(seng-zsen)* képes létrehozni ezeket. Én feleletképpen azt mondom: nem így van. A fazekas forgatja az agyagot és létrehozza a cserépedényt, de hogy következnék a fazekas alaptermészetéből az, hogy edény lesz az agyagból? A kézműves *(kung-zsen)* hasogatja a fát és létrehozza az edényt, de hogy következnék a kézműves alaptermészetéből az, hogy edénnyé lesz a fa? Nos, a bölcs ember *(seng-zsen)* viszonya a szertartásossághoz és igazságossághoz éppen olyan, mint égetni és forgatni az agyagot, így hozni létre (a cserépedényt). Tehát a szertartásosság és igazságosság felhalmozott szerzett tulajdonságok; s mi közük is lehetne az ember eredeti, alapvető természetéhez? Minden ember alaptermészete egyforma; Jao-nak és Sun-nak ugyanolyan volt az alaptermészete, mint Kie-nek és Csï-nek. A nemes embernek *(kiün-cï)* és a kis embernek *(sziao-zsen)* ugyancsak egy az alaptermészete. Nos, mondhatjuk-e, hogy a szertartásosság és igazságosság erénye, valamint a szerzett tulajdonságok felhalmozása az ember alaptermészetéhez tartozik? Miért becsülnénk akkor Jao-t és Jü-t, miért becsülnénk a nemes embereket *(kiün-cï)?* Jao-ban, Jü-ben és a nemes emberekben éppen azt becsüljük, hogy képesek átalakítani alaptermészetüket, s képesek megteremteni szerzett tulajdonságaikat, ezeket megteremtve pedig létrehozni a szertartásosságot és igazságos-

ság ot. Tehát a bölcs ember *(seng-zsen)* éppen olyan viszonyban van a szertartásossággal és igazságossággal, valamint a felhalmozott szerzett tulajdonságokkal, mint ahogy a fazekas az agyagot forgatva hozza létre (az edényt). S ha így szemléljük a dolgot, akkor a szertartásosság és igazságosság, valamint a felhalmozott tulajdonságok hogy is tartozhatnának az ember alaptermészetéhez? Kie-ben, Csï-ben és a kis emberekben éppen azt vetjük meg, hogy alaptermészetüket követték és eredeti érzelmeikhez igazodtak: a dölyfösködésben találtak megnyugvást, s ennek eredményeképpen csak a hasznot *(li)* lesték és harcoltak a szerzésért. Ezért nyilvánvaló, hogy az ember alaptermészete rossz, és hogy jósága mindig szerzett jóság.

Az ég ⟨a természet⟩ nem volt elfogult Ceng (Sen), K'ien és Hiao-ji iránt,[78] s ugyanakkor nem hanyagolta el a többi embereket. De hát akkor miért csak Ceng, K'ien és Hiao-ji érte el a gyermeki kegyelet *(hiao)* oly nagy bőségét, s miért csak ők lettek méltók a gyermeki kegyeletben való tökéletesség hírnevére? Azért, mert ők végső tökéletességet értek el a szertartásosságban és igazságosságban. Az ég ⟨a természet⟩ ugyancsak nem volt elfogult C'i és Lu fejedelemségek népei iránt, és nem hanyagolta el C'in fejedelemség lakóit. S mégis, (C'in lakói) az atya és fiú közti kötelességek *(ji)* és a férj és feleség megkülönböztetése dolgában messze a C'i- és Lu-beli gyermeki kegyelet és atya-tisztelet mögött maradnak. Miért? Azért, mert C'in lakói eredeti érzéseiket és alaptermészetüket követik, dölyfösködésben találnak megnyugvást, és lusták a szertartásosság és igazságosság gyakorlására.[79] Hogy is lenne különböző az alaptermészetük?

„Az úton járó ember ⟨bárki⟩ Jü-vé tud válni":[80] mit jelent ez a mondás? Azt felelem: Jü-t éppen az tette Jü-vé, hogy gyakorolta az emberséget *(zsen)*, igazságosságot *(ji)*, törvény-tiszteletet *(fa)* és egyenességet *(cseng)*. Tehát az emberségnek, igazságosságnak, törvény-tiszteletnek és egyenességnek megismerhető és megvalósítható elvei vannak. Ráadásul az úton járó emberek bármelyikében megvan az a született képesség, hogy felismerje az emberséget, igazságosságot, törvény-tiszteletet és egyenességet, s mindenki rendelkezik az eszközökkel is, hogy képes legyen megvalósítani az emberséget, igazságosságot, törvény-tiszteletet és egyenességet. Nyilvánvaló tehát, hogy bárki Jü-vé tud válni.

Vagy talán az emberségnek, igazságosságnak, törvény-tiszteletnek és egyenességnek egyáltalán nincsenek elvei, amelyek segítségével ezek megismerhetők és megvalósíthatók lennének? Nos, akkor még Jü sem ismerhette volna fel az emberséget, igazságosságot, törvénytiszteletet és egyenességet, s nem lehetett volna emberséges, igazságosságos, törvénytisztelő és egyenes. Vagy talán az úton járó emberekből hiányzik teljesen a vele született képesség, hogy felismerjék az emberséget, igazságosságot, törvény-tiszteletet és egyenességet, valamint teljesen hiányoznak belőlük az eszközök, amelyek révén emberségre, igazságosságra, törvény-tiszteletre és egyenességre lennének képesek? Ez esetben az úton járó emberek otthonukban sem tudnák felismerni az atya és fiú közti kötelességek elvét *(ji)*, sem pedig otthonukon kívül a fejedelem és alattvaló viszonyának szabályozó elvét *(cseng)*. Márpedig ez nem így van. Az úton járó emberek mindegyike fel tudja ismerni otthonában az atya és fiú közti kötelességek elvét, otthonán kívül pedig a fejedelem és alattvaló viszonyának szabályozó elvét; nyilvánvaló tehát, hogy az úton járó emberek mindegyikében megvan a született képesség, hogy felismerje ezeket *(az elveket)*, valamint megvannak az eszközeik, hogy megvalósítsák őket. Ha az úton járó ember ezt a vele született felismerni tudást és a gyakorolni tudás eszközeit arra használja, hogy megalapozza magában az emberség és igazságosság felismerhetőségének elvét és gyakorlásuk eszközeit, akkor nyilvánvaló, hogy Jü-vé válhatik. Ha az úton járó ember elsajátítja a helyes módszert *(su)* és aszerint tanul, ha szívét ⟨elméjét⟩ egyetlen célra összpontosítja, ha gondolkodik és kutat, alaposan vizsgálva meg mindent, ha napról napra hozzátesz (tudásához) és sokáig meg is tartja, ha egyre halmozza a jóságot és sohasem hagyja ezt abba, akkor annyit fog tudni, akárcsak a szellemek *(senming)*, s méltó párja lesz az égnek és a földnek. A bölcs *(seng-zsen)* tehát: olyan ember, aki felhalmozás és erőfeszítés által lett (bölcs). Azt mondhatná valaki, hogy a bölcs *(seng)* képes felhalmozni és erőfeszítést tenni, de nem mindenki képes felhalmozásra, s hogy miért van ez. Én azt felelem: a képesség mindenkiben megvan, csak nem mindenki alkalmazza. Így a kis ember *(sziao-zsen)* képes lenne nemes emberré *(kiün-cï)* válni, de nem akar nemes emberré válni; a nemes ember is képes kis emberré válni, de nem akar kis emberré

válni. A kis ember és a nemes ember számára egyáltalán nem lehetetlen, hogy egyik a másikká legyen, és hogy nem lesz egyik a másikká, annak oka, hogy a lehetőséget nem mindig tudják valóra váltani. Ezért igaz ugyan, hogy az úton járó ember Jü-vé válhatik, de az még nem feltétlenül igaz ⟨nem következik ebből⟩, hogy az úton járó ember máris képes *(neng)* Jü-vé válni. Ha nincs meg a képessége *(neng)* ahhoz, hogy Jü-vé váljon, ez még nem károsítja meg azt a lehetőséget *(k'o-ji)*, hogy Jü-vé válhatik. Lehet valakinek elegendő lehetősége ahhoz, hogy átfogja az egész égalattit, de talán egyáltalában nincs meg a képessége *(neng)* ahhoz, hogy átfogja az egész égalattit. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy a kézművesek és mesteremberek *(kung-ciang)*, parasztok és kereskedők *(nung ku)* egymás foglalkozását kezdjék űzni; csakhogy nincs meg a képességük *(neng)* egymás foglalkozásának űzéséhez. S ha így szemléljük a dolgot, látjuk, hogy valaminek a lehetséges volta még nem jelenti az ahhoz szükséges képességet; de ha valaki nem képes a dologra, semmi kár nem éri a lehetőséget. Az egyik oldalon tehát képesség és nem-képesség, a másik oldalon lehetőség és lehetetlenség: nagy különbség van ezek között. Világos tehát, hogy (a különböző képességeket kívánó foglalkozások) sohasem cserélhetők fel egymással.[81]

SZIÜN-CÏ

5. fejezet

AZ ARC-JÓSLÁS ELÍTÉLÉSE

[1] Jao és Sun: a konfuciánus mítoszok eszményi uralkodói. Wen-wang: a Csou-dinasztia alapítójának, Wu-wang-nak az apja. Csou-kung: Lu első fejedelme, Konfuciusz eszményképe. Csung-ni: Konfuciusz. Cï-kung: Tuan-mu Szï, Konfuciusz jeles tanítványa. A Wei-beli Ling fejedelem i. e. 533-tól 492-ig uralkodott. A Cs'u-beli Szun-su Ao: Csuang király (i. e. 613–591) főminisztere. Sö: Cs'u fejedelemség része. Po-kung: a Cs'u-beli P'ing király (i. e. 578–516) unokája, akinek apját, a trónörökös megrágalmazták (vö. a *Mo-cï* 39. fejezetével és 82. jegyzetével az *Első kötet*ben, valamint a *Csuang-cï* 66. jegyzetével kötetünkben); a trón megkaparintásáért felkelést támasztott i. e. 479 táján. Jin Cï-szi és Szï-ma Cï-k'i: P'ing király fiai. (A felsorolt személyek többsége megtalálható a *Lun-jü*-ben és jegyzeteiben, *Első kötet.*)

[2] A Sziü-beli Jen király: egy kis fejedelemség uralkodója az i. e. 1. évezred elején. Kao-jao: a mítoszbeli Sun császár minisztere. Hung-jao: a Csou-ház Wen-wang minisztere. Fu Jüe: a Sang-Jin dinasztiabeli Wu-ting alatt sorból felemelt főhivatalnoka. Ji-jin: a Sang-Jin dinasztia legendás alapítójának, T'ang-nak a főminisztere. Jü: a mitikus Hia-dinasztia alapítója, Sun utóda.

[3] Kie és Csou: az egyik a mitikus Hia-dinasztia, a másik a Sang-Jin dinasztia utolsó, bűnös uralkodója; a felsorolt „nemes emberek" után két „kis ember".

[4] A „középszerű fejedelem" fogalma később, a legista Han Fei-cï műveiben igen jelentős szerepet játszik.

[5] A fejezet hátralevő része nem az arc-jóslással foglalkozik, s a szerzősége is kétséges.

6. fejezet

TÍZ FILOZÓFUS ELÍTÉLÉSE

[6] A fennmaradt szövegben a fejezet címe nem tíz, hanem tizenkét filozófust mond, s a szöveg egy része Cï-szï-t és Meng-cï-t bírálja. Egy Han-kori forrás azonban, amely Sziün-cï-t idézi, csupán tíz filozófusról beszél. Cï-szï és Meng-cï éles bírálata valószínűleg legista betoldás, amely nagyon radikális ugyan, de itt, Sziün-cï műveiben, aligha lehet helye.

[7] T'o Hiao: egy más forrásból ismeretlen filozófus. Wei Mou (a Wei-beli Mou): Csuang-cï kortársa és honfitársa, talán követője is.

[8] Cs'en Csung: Cs'en Csung-cï, C'i-beli „visszavonult bölcs" (vö.: *Meng-cï* VII A, 34., III B, 10. az *Első kötet*ben). Sï C'iu: egy Wei-beli hivatalnok, akit „Jü, az írnok" néven Konfuciusz az egyenességéért dicsért: *Lun-jü* XV, 6.; a korabeli szövegek Ceng Sen-nel szokták együtt emlegetni.

[9] Szung Hing: Szung K'eng *(Meng-cï* VI B, 4.), Szung Jung-cï *(Csuang-cï* I, 1.); lásd még: *Csuang-cï* XXXIII, 3.

[10] Sen Tao: Sen-cï, a legizmus egyik előfutára, a *Han Fei-cï* 40. fejezete szerint (lásd kötetünkben) a „hatalmi helyzet" *(sï)* elvének teoretikusa. T'ien P'ien: C'i-beli filozófus. A *Csuang-cï* XXXIII, 4. Sen Tao-t is, T'ien P'ien-t is panteista filozófusnak jellemzi; Sziün-cï ezzel szemben mindkettőjükben a legizmus ősét látja.

[11] Hui Sï: a híres szofista. Teng Szi: i. e. 501-ben meghalt Cseng-beli államférfi, valószínűleg törvényhozó, ezért a legizmus egyik példaképe.

7. fejezet

CSUNG-NI

[12] A fejezet voltaképpen négy önálló részből áll, ezek közül az elsőt fordítottuk le. A *Csung-ni* (Konfuciusz) cím az első rész szövegének első két írásjegye, s nem a fejezet tartalmára vonatkozik.

[13] Az „öt hegemón uralkodó": a C'i-beli Huan (i. e. 685–641), a C'in-beli Mu (i. e. 659–621), a Szung-beli Sziang (i. e. 650–637), a Cin-beli Wen (i. e. 636–626) és a Cs'u-beli Csuang fejedelem (i. e. 613–591). Valamennyien a hagyományok ellen küzdve, tehetséges főhivatalnokaikra támaszkodva szereztek viszonylagos és átmeneti „hegemóniát". Konfuciusz magatartása felemás volt irántuk; vö.: *Lun-jü* XIV, 16–18. Meng-cï élesen elítélte őket; vö.: *Meng-cï* VI B, 7. Szövegünkből látható, hogy Sziün-cï ebben a kérdésben is Meng-cï-vel ellentétes irányba halad: magukat a fejedelmeket nem tartja nagyra, de alacsony sorból felemelkedett főminisztereiket annál inkább. Ezzel pedig ugyancsak a legizmus felé tesz igen jelentős lépést.

[14] A harmincöt fejedelemség: nyilván kicsiny törzsek és fejedelemségek, a mai Santung tartomány területén.

[15] A *kao* és *kuo* hivatalok: udvari főméltóságok.

[16] Utalás a Cs'u-beli Huai királyra (i. e. 328–299), aki az ellenséges C'in-ben halt meg, s akinek fia, Sziang király (i. e. 298–263) idejében Cs'u már teljesen alárendelt helyzetbe került C'in-nel szemben.

15. fejezet

VITÁK A HADSEREGRŐL

[17] A fejezet, amelyből csupán egy kicsiny részletet közlünk, Sziün-cï különböző vitáiról készült feljegyzéseket tartalmaz, s minden bizonnyal tanítványainak és követőinek műve.

[18] Li Szï (kb. i. e. 280–208): C'in Sï Huang-ti későbbi főminisztere, a konfuciánusok ádáz ellensége (lásd kötetünkben a *Sï ki* „Li Szï életrajzá"-t), most még Sziün-cï tanítványa. Szun K'ing mester: Sziün K'ing (Sziün-cï) egy

másik neve; a Sziün nevet a Han-kortól fogva azért kerülték, mert a Han-dinasztia Sziüan császárának (i. e. 73—48) is ez volt a családneve.

[19] T'ang, a Sang-Jin dinasztia alapítója a legenda szerint futni hagyta és életben hagyta ősei földjén Kie-t, a Hia-dinasztia utolsó, bűnös uralkodóját. Wu-wang, a Csou-uralom hadvezér alapítója csak a szerencsés előjelű *kia-cï* napon kezdte meg a döntő csatát a Sang-Jin dinasztia csapatai ellen.

[20] Szï-ma C'ien *Sï ki*-je az ezután következő bekezdéseket a 19. fejezetbe illesztve, annak részeként idézi. Valószínű, hogy ezeknek a bekezdéseknek valóban ott a helyük, bár itt, a Li Szï-nek adott válasz folytatásaként sem egészen értelmetlenek.

[21] Cs'u nagy csatavesztése i. e. 301-ben történt, C'i, Han és Wei fejedelemségek egyesült csapataival szemben. A véres csatában elesett T'ang Mie, Cs'u csapatainak fővezére, akinek tisztébe ezután Csuang K'iao, egy volt rablóvezér emelkedett.

[22] A Zsu és a Jing: folyók a mai Honan területén. A Folyam: a Jang-cï-kiang; a Han pedig: a Folyam mellékfolyója, amely a mai Wuhan-nál ömlik a Jang-cï-kiang-ba. Jen: Cs'u fejedelemség része, a mai Hupei északi részén. Jing: Cs'u fővárosa, ugyancsak a mai Hupei északi részén.

[23] Vö.: *Lun-jü* XVIII, 1. és jegyzete az *Első kötet*ben.

[24] Valószínűleg utalás Kun-ra, Jü apjára (vö. a *Hung-fan* 3. jegyzetével az *Első kötet*ben).

17. fejezet

AZ ÉGRŐL

[25] Bármennyire materialista is Sziün-cï „ég"-fogalma, ez a mondat bizony a konfuciánus etikát és kormányzás-tant egyebek közt a csírázó természettudományos érdeklődéssel szemben is védelmezi. Az egész fejezetben érdekes megfigyelni, hogyan próbálja Sziün-cï leküzdeni a taoizmust, megtartva annak minden valódi vívmányát. Az a benyomásunk támad, hogy talán a *Lao-cï*-ra támaszkodva hadakozik a Csuang-cï-féle taoizmus ellen.

[26] *Sï king* 270, 1—4. T'ai és Wen: a Csou-házat megalapító Wu-wang nagyapja és apja. Az idézet értelme itt, Sziün-cï felfogásában: a természet szolgáltatta az alapokat, de a civilizáció az emberek érdeme.

[27] A *Sï king* fennmaradt szövegében e sorok nem találhatók.

[28] A zárójelbe tett két mondat valószínűleg későbbi betoldás.

[29] Értelemszerű betoldás. A fejezet hátralevő része nem az égről, hanem a szertartásosságról és más filozófusokról szól.

[30] Sen-cï: Sen Tao, aki a hivatalviselésben a kiválóságnak nem tulajdonított jelentőséget (lásd a *Han Fei-cï* 40. fejezetét, kötetünkben). Lao-cï: Lao Tan, a *Lao-cï* hagyományos szerzője, aki a meghajló és a gyenge győzelmét jósolta az egyenes és az erős felett. Mo-cï: Mo Ti, az „egyetemes szeretet" elvének hirdetője. Szung-cï: Szung K'eng, Szung Jung-cï, aki egyebek közt állítólag

a vágyak csökkentésének elméletét hirdette (vö. például a 6. fejezettel és jegyzeteivel).

[31] Lásd: *Su king, Hung-fan (A Nagy Szabály)* 14. *(Első kötet.)*

19. fejezet

A SZERTARTÁSOSSÁGRÓL

[32] E mondattól kezdve a fejezetből terjedelmes részt idéz Szï-ma C'ien a *Sï ki*-ben, nagyrészt szó szerint.

[33] A Wu és Sziang: Wu-wang „muzsikája", szertartásos harci tánca, valamint Wen-wang-é. A Sao: a mitikus Sun muzsikája; a Hu pedig: T'ang zeneműve.

[34] A motistáknak ez a bírálata a *Sï ki*-ben nem található. A *Sï ki* szövegében ezután a mai *Sziün-cï* 15. fejezetében található négy bekezdést olvashatjuk, ugyancsak kevés változtatással (lásd kötetünkben a 15. fejezetet, valamint 20. jegyzetünket).

[35] A babonaság ellen küzdő, materialista Sziün-cï elmélete itt érdekes és jellegzetes összefonódást mutat a korabeli vallásos gondolatokkal. Az égnek a császári áldozatokkal űzött kultuszát Kínában C'in Sï Huang-ti intézményesítette, ezzel mintegy államvallást teremtve. Lehetséges, hogy szövegünk Han-kori betoldásokat is tartalmaz, de minden esetre igen érdekes, és Sziün-cï sajátos konfuciánus materializmusának nem mond ellent, ahogyan filozófusunk egyesíti egymással az ég (természet) kultuszát és az őskultuszt. A kínai államvallásnak ez a kettőssége rendkívül jellegzetes, az őskultusz ugyanis a patriarchalizmus védelmezése, a természet-kultusz pedig — még ha típusát tekintve primitívebb vallásos képződmény is — alkalmasabb az állami, a bürokratikus viszonyok vallásos erősítésére.

[36] *Sï king* 209, 32—33.

[37] A fejezet hátralevő része túlnyomórészt a temetési ritusokkal és a gyász kérdéseivel foglalkozik, ebből azonban elég annyi, amennyit a közölt szövegben olvashatunk.

20. fejezet

TANULMÁNY A ZENÉRŐL

[38] Ez a fejezet az első önálló esztétikai tanulmány a kínai filozófiában. Már a szertartásosság-elméletből láthattuk, hogy Sziün-cï nem véletlenül, hanem egész rendszeréből fakadó módon lesz a kínai filozófiai esztétika megteremtőjévé. A Han-kori *Szertartások feljegyzései (Li ki)* 17. fejezete, a *Feljegyzések a zenéről (Jo ki)*, mely állítólag egy régi könyv rekonstrukciója, voltaképpen a *Sziün-cï* e fejezetének kibővített változata.

[39] A zene *(jo)* és az öröm *(lo)*: egy és ugyanazon kínai írásjegy. Ilyenformán Sziün-cï zene-elmélete egy szójáték módjára megfogalmazott szómagyarázatból indul ki. Tudnunk kell, hogy a „zene" *(jo)* az ókori Kínában nem

csupán a muzsikát jelentette, hanem mindenféle zenés és táncos játékot, sőt ezeknek részeként még a költészetet is. Így Sziün-cï zene-esztétikája, minthogy a korabeli művészeteknek afféle „őstojás"-áról szól, általános igényű.

[40] Az Ódák *(ja)* és Himnuszok *(szung)*: a *Si king* verseinek hagyományos felosztás szerinti második és harmadik, valamint negyedik csoportja; itt azonban: az egész *Si king*.

[41] Az egész tanulmány Mo Ti zene-ellenességével vitatkozik; vö. a *Mo-cï* 32. fejezetével az *Első kötet*ben.

[42] A *Hivatalok elrendezése* — ezt a címet adta Sziün-cï a könyv 9. fejezete egy részletének.

[43] A Sao a mítoszbeli Sun, a Wu pedig a Csou-házi Wu-wang „zenéje". Cseng és Wei: két „kicsapongó" muzsikájáról híres fejedelemség.

[44] A „nagy kettős": a dob két párhuzamos lapja.

[45] A fejezet hátralevő része nem a zenéről szól, s szerzősége is nagyon kétséges.

21. fejezet

AZ ELŐÍTÉLETEK ELOSZLATÁSA

[46] Vö.: *Lun-jü* XVII, 8. az *Első kötet*ben.

[47] Kuan Lung-feng — a legenda szerint a bűnös Kie erényes főminisztere.

[48] Ta-ki: a bűnös Csou (Csou-szin) ágyasa. Fei Lien: egy mítosz szerint Csou hivatalnoka. Wei-cï K'i: „Wei fejedelme, K'i", Csou rokona.

[49] A *Si king* fennmaradt szövegében e sorok nem találhatók. Az idézet megértéséhez tudni kell, hogy a kínai mítoszokban a főnix-pár megjelenése mindig a tökéletes kormányzás jelképe.

[50] T'ang Jang: a Szung-beli K'ang fejedelem egy hivatalnoka, akinek sikerült elérnie a főminiszter, Tai-cï eltávolítását. Hi C'i: a Cin-beli Hien fejedelem (i. e. 676—651) egy ágyastól való fia, aki a történet szerint uralkodnivágyásból megrágalmazta trónörökös bátyját, Sen-seng-et.

[51] Pao-su (Ja), Ning-c'i és Szi P'eng — C'i-beli hivatalnokok Kuan Csung főminisztersége idején.

[52] Sao fejedelem és Lü-wang — a Csou-házi Wen-wang hivatalnokai.

[53] Mo-cï (Mo Ti) hasznosság-elvéhez lásd műveit az *Első kötet*ben. Szung-cï: Szung K'eng, Szung Hing, Szung Jung-cï. Sen-cï, aki „elfogult volt a törvények *(fa)* iránt": Sen Tao. A másik Sen-cï, aki „elfogult volt a hatalom *(ji)* iránt": Sen Pu-hai, a Han-beli Csao fejedelem (i. e. 358—333) filozófus főminisztere; vö. a *Han Fei-cï* 43. fejezetével, kötetünkben. Hui-cï: a szofista Hui Si. Csuang-cï: a nagy taoista.

[54] Emlékeztetőül: a *Csuang-cï* XXXIII. szerzője Csuang-cï filozófiájában látta az egyoldalúságok megszüntetését.

[55] E fejezet ismeretelméleti megfogalmazásaiból ismét úgy látszik, hogy Sziün-cï a *Lao-cï* racionalizmusára támaszkodva és azt tovább fejlesztve küzd a Csuang-cï-féle intuicionizmus ellen.

[56] *Sï king*, 3, 1–4. Az idézett sorok: egy asszony panasza, aki ura után vágyik.
[57] A Tao Könyve — ilyen könyvről mit sem tudunk. A következő mondás ma a *Su king*-ben olvasható, mint Sun (Jü-nek adott) tanácsa.
[58] C'ang Kie — a mítoszbeli Sárga Császár (Huang-ti) írnoka, akit a hagyomány a kínai írás feltalálójaként tisztel.
[59] Hou-ci — „Köles herceg", a Csou-ház őse; a mítoszok megtették Sun miniszterének, s ebben a minőségében találta volna fel a földművelést.
[60] K'ui — a mítoszbeli Sun császár zenemestere.
[61] A felsorolt kultúrhéroszok közül Cs'ui-t (Ügyes Cs'ui) egy mítosz szintén Sun miniszterének mondja, Fou-ju ismeretlen alak, Ji pedig nem más, mint Hou Ji, a nagy íjász, aki az egyszerre felkelt tíz nap közül kilencet lelőtt az égről. Hi Csung, a kocsi feltalálója, a mítosz szerint Jü idejében élt.
[62] Ceng-cï — Ceng Sen, Konfuciusz híres tanítványa, a gyermeki kegyelet erényének hirdetője.
[63] Ju-cï — Konfuciusz tanítványa.
[64] A fejezet hátralevő egyetlen bekezdése nem szerves folytatása az eddigieknek

22. fejezet

A NEVEK KIJAVÍTÁSA

[65] E fejezet gondolatait döntő módon természetesen a „vitatkozó" filozófusok befolyásolták, de hagyományosan a „nevek kijavítása" elméletet Konfuciusz gondolata *(Lun-jü* XIII, 3.) folytatásának szokás tekinteni.
[66] A Csou-dinasztia megalapításakor — szövegünk szerint — a hivatalokat a régi, kicsiny Csou-királyság terminusaival állapították meg. A Szertartások a szövegben: *Li*, s ez egy felfogás szerint itt a *Ji-li* című (mai formájában ugyancsak Han-kori) szertartáskönyvet jelenti.
[67] Szung K'eng (Szung Jung-ci, Szung Hing) tanítása.
[68] Taoista ízű mondás, amely talán Csuang-cï tanaira utal.
[69] Ez az állítás a motista „vitatkozók" írásaiban *(A kisebb érvek)* olvasható, kötetünkben.
[70] Hui Sï paradoxonja *(Csuang-cï* XXXIII, 7., kötetünkben).
[71] Szung K'eng tanítása.
[72] Valószínűleg a motista „vitatkozók" mondása, amely azonban írásaik közt nem maradt fenn.
[73] Az igen homályos mondást H. H. Dubs felfogásában fordítottuk le. Nem tudni, kitől származhat és ki ellen irányulhat.
[74] A kétségtelenül motista „vitatkozó" mondáshoz vö. a II. *kánon*-nal és „magyarázatai"-val.
[75] *Sï king* 252, 26–30.
[76] E sorok a *Sï king* fennmaradt szövegében nem találhatók.
[77] *Sï king* 199, 43–48. A vers valószínűleg egy megrágalmazott panasza rágalmazó barátja ellen. — A fejezet hátralevő része főleg a vágyakkal foglalkozik.

23. fejezet

AZ EMBERI TERMÉSZET ROSSZASÁGA

[78] Ceng Sen: Ceng-cï, Konfuciusz híres tanítványa, a gyermeki kegyelet *(hiao)* ideológusa. K'ien: Min Cï-k'ien, Konfuciusz tanítványa, aki ugyancsak gyermeki kegyeletéről volt híres. Hiao-ji: egy Sang-Jin dinasztiabeli trónörökös.

[79] Ismét Sziün-cï korlátaiba ütközünk: „barbársága" miatt megvetéssel fordul a nyugati C'in fejedelemség felé, magasztalva a „civilizált" keleti országokat.

[80] Vö. a *Meng-cï* VI B, 2.-kal az *Első kötet*ben.

[81] A fejezet hátralevő néhány bekezdése nem szerves folytatása az eddigieknek, szerzőségük is kétséges.

HAN FEI-CÏ

A LEGIZMUS KEZDETEI ÉS ÖSSZEFOGLALÁSA

A „törvénykezők" ideológiájának eredetéről mindenekelőtt tudnunk kell, hogy ez az áramlat nem volt iskola abban az értelemben, hogy valaki „megalapította" volna. Ez az ideológia, amely a Csou-kor végén uralomra jut, fokról fokra alakult ki az i. e. III. század folyamán, s első nagy rendszerezését a század második felében nyerte el, Han Fei-cï munkásságában.

A legizmus kezdetei az i. e. IV. század végének pezsgő filozófiai vitáiban lelhetők fel. Mint tudjuk, ebben az időben két nagy szellemi központban érlelődnek a korszerű gondolatok. Az egyik Wei fejedelemség fővárosa, Liang, ahol a nagy pezsgés Hui király uralkodása alatt (i. e. 370—319) indul meg. Itt találkozunk Meng-cï-vel, itt tölt be magas hivatalt a szofista Hui Sï, és itt születik Csuang-cï, akinek egy anekdota szerint i. e. 333-ban szintén hivatalt kínáltak, ő azonban visszautasította. Wei politikai jelentősége C'i, majd C'in fejedelemség megerősödésével mind kisebb lesz, a fejedelemség mindinkább elveszíti esélyeit a hegemóniára, de a filozofálás becsülete megmarad: innen indul el az i. e. III. században Kung-szun Lung, s továbbra is ellátogatnak ide más filozófusok is.

J. J. L. Duyvendak mutatott rá (*The Book of Lord Shang*, London 1928. 72—73. l.), hogy a „törvénykezők" tanának egyes elemeit a Wei-beli filozófiai életben kell keresnünk. Feltűnő például, hogy több (mai formájában apokrif) legista könyvet, amelyek létezését a Han-kori források állítják, szerzőik olyan régebbi személyeknek tulajdonítanak, akik vagy a hajdani Cin fejedelemség felbomlásakor kialakult három fejedelemségben (Wei, Csao, Han), vagy pedig C'in-ben tevékenykedtek. Közülük Li K'ui a Wei-beli Wen fejedelem (i. e. 424—387) minisztere volt; Sen Tao Csao-ban született az i. e. IV. században (bár ő a C'i-beli filozófiai központnak volt tagja); Sen Pu-hai i. e. 351-től 337-ig Han-ban volt főhivatalnok; Sang Jang („Sang fejedelme", Kung-szun Jang) ugyancsak Wei-ből származott, majd i. e. 361 és 338 között C'in főminiszteréként tanai egy

részét meg is valósította; végül az a filozófus, aki valószínűleg elsőként rendszerezte a legista tanokat, Han Fei-cï, mint neve is mutatja, Han-ból származott, s az a tény, hogy műveiben gyakran utal Sen Tao, Sen Pu-hai és Sang Jang elméletére (sőt könyveire), alighanem szintén Wei-beli hagyomány jelének fogható fel.

A Wei-ből ismert filozófusok legtöbbjét megtaláljuk egy másik fontos ideológiai központban is, a C'i-beli Sziüan király (i. e. 320—302) által építtetett akadémiában. Megfordul itt Meng-cï és talán Csuang-cï is; akárcsak Wei-be, ide is ellátogat Cou Jen, a *jin-jang* elmélet mestere, valamint Sun-jü K'un, akit a *Meng-cï*-ből ismerünk valamennyire; itt élnek a *Csuang-cï* XXXIII-ból ismert mesterek: P'eng Meng és tanítványa, T'ien P'ien, akit a *Sziün-cï* 6. fejezete már-már legistának jellemez és — az ugyancsak itt működő — Sen Tao-val együtt emleget, valamint az eddigieknél fiatalabb Jin Wen, akit hol taoistának, hol „nominalistának" tartanak, és a pacifista Szung Hing (Szung K'eng, Szung Jung-cï), aki Mo Ti követőjének látszik. Ennek az akadémiának tagjai viselték a megkülönböztető Hua-san kalapot.

A *Jin Wen-cï* című (apokrif) művecskéből idézni szokás egy igen jellemző anekdotát. „T'ien-cï ⟨T'ien P'ien⟩ olvasta a *Su king*-et, és így szólt: — Jao kora a Nagy Béke kora volt! — Szung-cï ⟨Szung Hing, Szung K'eng, Szung Jung-cï⟩ azt mondta: — S ezt vajon a Bölcs kormányzása biztosította? — Ekkor P'eng Meng, aki oldalt állt, felindulva mondta: — Ezt a bölcs törvények kormányzása biztosította, nem pedig a Bölcsé!" Az anekdotában benne van a legista tanok alapgondolata: a várva várt „jó kormányzást" nem a szent emberek erénye, nem az „ég rendelése", nem a *jin* és a *jang* túlsúlyának váltakozása, nem a természet és annak *tao*-ja, de nem is a szertartások, hanem az emberi társadalom ember-alkotta rendje, a törvényhozás *(fa)* biztosítja. Hogy a történetben szereplő filozófusokat (vagy akár az apokrif mű címeként szereplő Jin Wen-t) valóban legistának tarthatjuk-e már, hogy ők maguk a legizmusnak ezt a legfőbb elvét megfogalmazhatták-e ilyen élesen, az nézetünk szerint másodrangú kérdés. Hiszen nyilvánvaló, hogy a legista ideológia kialakulásában mindazoknak a filozófusoknak van bizonyos szerepük, akikkel ebben a kötetben találkoztunk. Sőt, minden bizonnyal hiába keresnők

a döntő jelentőségű ideológiai előzményt is, hiszen ha a taoista „minden változik" elvnek tulajdonítanánk meghatározó szerepet, akkor mit kezdenénk a taoizmus „visszavonulás" vagy éppen „nemcselekvés" elvével? A legista tanok kialakulásában nem a — természetesen nagyon fontos — filozófiai előzményeknek volt döntő, meghatározó jelentőségük, hanem magának a történelmi feladatnak, és e feladat megvalósítása lehetőségeinek, amelyek a Csou-kor szüntelen hegemónia-küzdelmeiben egyre jobban megérlelődtek. A kis fejedelemségek fokozatosan eltűntek, hovatovább már csak C'i, Cs'u és C'in harcol a győzelemért, és mind nyilvánvalóbb, hogy a kínai fejedelemségeket C'in fogja egyesíteni. Az a C'in, amelyet korábban minden „művelt" kínai, az évszázados múltra visszatekintő fejedelemségek minden írástudója „barbárnak" tartott és megvetett. S a kor gondolkodói és politikusai előtt ezzel felsejlik C'in sikereinek oka is: ebben a „barbár" országban voltak a leggyengébbek a patriarchális hagyományok, itt a patriarchális intézmények nem erősödtek még meg egy kezdetleges, kisállami bürokratizmus által, ezért sikerült őket részben elpusztítani, részben végleg alárendelni az államnak. A legfőbb tennivaló tehát: szétzúzni a patriarchális intézményeket és erkölcsöket, s irtani védelmezőjét, a konfucianizmust. Ennek felismerésekor pedig nyomban hagyománnyá és példává válik minden korábbi és kortársi antikonfucianizmus, lett légyen az motista, Jang Csu-ista, taoista, szofista vagy éppen konfuciánus-antipatriarchális gondolat. Ám mind az örök változás és természettörvény fogalmára, mind az „egoizmus" vagy éppen a „közérdek" elvére, mind a szofisztika hagyományromboló vagy éppen a materialista logika újatépítő módszerére csak azért van szükség, hogy törvényeket *(fa)* és helyes uralkodási módszereket *(su)* tudjunk kidolgozni, amelyekkel az államot oly erőssé tehetjük, hogy képes lesz végre egyesíteni az „égalattit". A legista ideológia következetesen ebből a szempontból ítél meg mindent, ehhez mérve használja fel a régebbi és kortársi filozófusok gondolatait, elutasítva minden olyan hagyományt, amely az állam erősítését gátolja. A legizmusnak ezt az alapvető szempontját — és ennek alapjait — vizsgálva pedig arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a szembetűnő taoista hatások, valamint az éles antikonfuciánus hang ellenére a legista ideológia alapját a hivatal vállalá-

sának magatartása alkotja, akárcsak a konfucianizmusét. Úgy is mondhatnánk, hogy a legizmus — az egyre konzervatívabbá váló konfucianizmus elleni küzdelemben — megtisztítja a hajdani konfucianizmust a patriarchalizmustól, megszabadítja kettősségétől, s következetesen továbbfejleszti bürokratikus oldalát.

Milyen osztály-bázis tette lehetővé ezt a korábban elképzelhetetlen lépést? Az állami hivatalokat vállaló arisztokrácia talaján a patriarchalizmus és bürokratizmus kettősségében rekedt meg Konfuciusz tanítása. A paraszti talajon tétlenségbe, misztikába és a falusi idill védelmébe torkollott a taoizmus. A motisták esetében azt láttuk, hogy a „társadalmon-kívüliség" pozíciója teszi lehetővé nagy eredményeiket. Talán egy különálló, a patriarchális-hivatalnoki arisztokráciával szembe került értelmiségi rétegben kereshetjük a legizmus társadalmi alapját? Vagy talán egy már egységessé vált mandarin-osztályban? De hiszen a legista szövegek arról panaszkodnak, hogy akik a hivatalokat betöltik, azok a „törvénykezők" ellenségei, a legisták kevesen vannak, s életük sokszor csak egy hajszálon múlik, mert az uralkodót „régi" és „közeli" emberei veszik körül. Egy antipatriarchális értelmiség kialakulására vannak nyomok, de ennek a rétegnek sem a száma, sem önálló érdekei nem lehettek határozottak, hiszen önálló gazdasági bázissal nem rendelkezett. Ezek az értelmiségiek, köztük a korabeli motisták és legisták, katonai és adminisztrációs „szakemberek" nem saját rétegük érdekeire támaszkodva fejleszthettek ki egy új és következetesen haladó ideológiát, hanem egy olyan osztály érdekeinek szolgálatában, amelynek gazdasági bázisa az évszázadok során megerősödött és most további erősödéséhez egységes államot, rendet és békét követel. Ez az osztály a kereskedőké. A „társadalmon-kívüliek" sorából a kereskedők tudtak osztállyá szerveződni, s a legista ideológia és az egységes kínai állam megteremtése objektíve nekik köszönhető.

Az i. e. IV. század végén kicsírázó és a következő században minden bizonnyal felvirágzott legista irodalomból egyetlen olyan szöveggyűjtemény maradt ránk, amelynek nagy része hiteles: a *Han Fei-cï*. A könyv jelentős részének szerzője, Han Fei-cï, Han fejedelemség uralkodói családjából származott, és a nagy konfuciánus, Sziün-cï tanítványa volt. A Han-beli An király i. e. 234-ben követségbe küldte

C'in királyához, a későbbi Első Felségeshez, C'in Sï Huang-ti-hoz. Han Fei-cï ott maradt a C'in-udvarban, de csakhamar gyanúba esett idegen származása miatt, fogságba vetették, ahol — i. e. 233-ban — öngyilkos lett. Állítólag régi tanulótársa, akivel együtt volt Sziün-cï tanítványa, a most már mindenható C'in-beli főminiszter, Li Szï rágalmazta őt meg féltékenységből, a király azonban megbánta lépését, az utolsó pillanatban megkegyelmezett neki, ám küldötte már későn érkezett. A *Han Fei-cï* című gyűjtemény 55 fejezetéből nem mindegyik eredeti, akad köztük későbbi rekonstrukció is, legtöbbje azonban Han Fei-cï és közvetlen követői tollából való, az i. e. III. század második feléből. A különböző rétegek elválasztása igen nehéz és ma még elvégezetlen feladat.

A különböző filozófiák egyszempontú összefoglalására és meghaladására való törekvés a szövegekből nagyon világos. Ami a különféle legista elgondolások szintézisét illeti, Han Fei-cï-nél ez is teljesen tudatos. A 40. fejezetben Han Fei-cï bírálja a „hatalmi helyzet" *(sï)* általa Sen Tao-nak tulajdonított elméletét, amely a „jó kormányzást" a megfelelő pozícióval látja biztosíthatónak s nem veszi figyelembe a pozícióban ülők „kiválóságát" *(hien)*. A „kiválóság" egyoldalú hangsúlyozóit, akik lehettek konfuciánusok is, motisták is, Han Fei-cï még inkább elítéli; s végeredményben a két elvet egyesíteni igyekszik, bár alapvetőnek azért a pozíciót ítélve. A 43. fejezetben a legizmus két áramlatáról beszél: az egyiket, a „helyes módszerek" *(su)* egyoldalú hangsúlyozását Sen Pu-hai nevéhez köti, a másikat, a törvények egyoldalú alkalmazását Sang Jang (Kung-szun Jang, „Sang fejedelme") nevéhez. Han Fei-cï az uralkodó tevékenységének „helyes módszereit" és a hivatalnokok által betartatott törvények együttes alkalmazását javasolja, s valóban e két elv egyesítésében láthatjuk a fejlett legizmus lényegét. S rá kell mutatnunk, hogy ebben az egyesítésben óhatatlanul a törvények betartásának elve kerül előtérbe, hiszen ha egyszer megvannak a megfelelő törvények, akkor ezeket még az uralkodónak is tiszteletben kell tartania; tendenciájában tehát az érett legizmus „helyes módszerek" fogalma az uralkodó törvénytiszteletének elvévé válik. A legista ideológia ilyenformán egy alkotmányos monarchia felé mutat —, amely Kínában természetesen sohasem jöhetett létre.

A legizmus messze túl mutatott a kínai társadalom — és a kereskedő osztály — lehetőségein. De éppen ezáltal volt forradalmi jelentőségű az ókori Kínában. C'in-ben hivatalos ideológiává tették, és C'in Si Huang-ti a segítségével teremtette meg i. e. 221-ben az egységes kínai államot, végrehajtva a régi Kína történetének legnagyobb forradalmát.

Tőkei Ferenc

HAN FEI-CÏ

韓非子

11. fejezet

MAGÁNYOS MÉLTATLANKODÁS

A kormányzás módszereiben *(su)* járatos írástudó *(sï)* mindig messzire pillant és világosan lát. Ha nem látna világosan, nem tudná feltárni az önzést *(szï)*.[1] A törvényhozásra *(fa)* képes írástudó mindig eltökélt és egyenes. Ha nem lenne egyenes, nem tudná kiegyenesíteni a görbeséget.

Azt az alattvalót *(zsen-cs'en)*, aki a rendeleteknek *(ling)* megfelelően végzi kötelességét, a törvényekkel *(fa)* összhangban látja el hivatalát, azt nem mondhatjuk „nehéz embernek" *(csung-zsen)*. „Nehéz ember" az, aki rendelet nélkül, önkényesen cselekszik, aki a törvények megsértése útján gyarapítja saját vagyonát *(szï)*, aki kimeríti az országot *(kuo)*, hogy hasznot hajtson a családnak *(kia)*, s aki hatalmával megnyeri magának a fejedelmét. Hát az ilyet nevezzük „nehéz embernek".

A kormányzás módszereiben *(su)* járatos írástudó, aki világos látásával meghallgattatásra és alkalmaztatásra talál, napfényre tudja hozni a „nehéz emberek" legrejtettebb szándékait is. A törvényhozásra *(fa)* képes írástudó, ha egyenességével meghallgattatásra és alkalmaztatásra talál, ki tudja egyenesíteni a „nehéz emberek" görbe tetteit is. Ezért, ha a kormányzás módszereiben járatos és törvényhozásra képes írástudók alkalmaztatásra találnak, akkor az előkelő és hatalmas alattvalók *(cs'en)* óhatatlanul a zsinóron kívülre kerülnek ⟨nem felelnek meg a követelményeknek⟩. Így aztán a törvényhozáshoz *(fa)* értő írástudók és a hivatali hatalmasságok *(tang-t'u csï zsen)* egymásnak összeférhetetlen ellenségei.

Ha a hivatali hatalmasságok minden fontos ügyet saját kezükbe ragadnak, akkor (az udvaron) kívül és belül minden (hivatalnok) az ő eszközükké válik. Így a fejedelmek *(csu-hou)*, ha nem támaszkodnak rájuk, nem tudják teljesíteni kötelességüket; ezért aztán az ellenséges országok *(ti kuo)* magasztalják őket. A kisebb hivatalnokok *(po-kuan)*,

ha nem támaszkodnak rájuk, nem tudnak hivatalukban előre haladni; így aztán minden hivatalnok *(k'iün-cs'en)* az ő eszközükké válik, Az udvari emberek *(lang-csung)*, ha nem támaszkodnak rájuk, sohasem tudnak az uralkodó közelébe férkőzni; így aztán az udvaroncok *(co-ju)* takargatják (a hatalmasságok, a „nehéz emberek" bűneit). A tudós embereknek *(hio-sï)*, ha nem támaszkodnak rájuk, megfogyatkozik a jövedelme, elapad a becsülete; így aztán a tudós emberek is csak jót mondanak róluk. Ez az a négy segítség, amellyel a bűnös alattvalók *(szie-cs'en)* széppé tudják tenni magukat.

A „nehéz emberek" sohasem lehetnek oly hűségesek az uralkodóhoz, hogy hivatalhoz juttassák saját ellenségeiket ⟨a „módszereket" és a törvényt ismerőket⟩; az uralkodó pedig többnyire nem tud annyira fölébe kerekedni az ő „négy segítségüknek", hogy világosan felismerje valódi alattvalóit ⟨ugyancsak a törvényhozókat⟩. Ezért: minél jobban becsapják az uralkodót, annál „nehezebb" ⟨hatalmasabb⟩ lesz a főhivatalnok *(ta-cs'en)*.

Általában, a hivatali hatalmasságok *(tang-t'u csö)* olyan viszonyban vannak az uralkodóval, hogy csak ritkán nem örvendenek bizalomnak és szeretetnek, s ezenfelül a szokásra *(szi)* és régiségre *(ku)* is (támaszkodnak). Ezek az urak úgy nyerik meg maguknak az uralkodó szívét, hogy ugyanazt szeretik és ugyanazt gyűlölik, amit ő; ez a maguk előbbre juttatásának biztos módszere. Hivatalaik és rangjaik *(kuan cio)* előkelőek és hatalmasok *(kui csung)*, barátjuk és hívük *(p'eng tang)* is nagyon sok van, így aztán az egész ország az ő dicséretüket zengi. A törvényt és „módszert" sürgetők *(fa su csï sï)* azonban, amikor hozzá akarnak férkőzni az uralkodóhoz, nem rendelkeznek bizalomnak és szeretetnek örvendő rokonokkal, sem a szokás és régiség *(szi ku)* áldásaival, ráadásul a kormányzás törvényeiről és módszereiről akarnak beszélni, hogy kiegyenesítsék az uralkodó elferdült gondolkodását, ami bizony az uralkodóval ellenkező törekvés. (Ennek következtében) helyzetük, amit elfoglalhatnak, alacsony és közönséges *(pei cien)*; s párthíveik *(tang)* nem lévén, elhagyottan és magányosan állnak *(ku t'ö)*.

Bizony, a távolinak, amikor a közeli szeretettel és bizalommal kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni; az újonnan jött idegennek *(szin lü)*, amikor a szokással és régiséggel *(szi ku)* kell meg-

küzdenie, nincs módja győzelmet aratni; az uralkodó szándékával ellenkezőnek, amikor az érzelmek közösségével kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni; a hatalom nélkülinek és közönségesnek, amikor az előkelővel és hatalmassal kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni; egy-egy szájnak, amikor az egész országgal kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni. A törvényhozást és helyes módszereket sürgetők *(fa su csï sï)*, gátoltatva ettől a győzelmüket lehetetlenné tevő öt helyzeti hátránytól, esztendőkön át ahhoz sem jutnak hozzá, hogy megpillantsák (az uralkodót); a hivatalokban ülők *(tang-t'u csï zsen)* azonban, meglovagolva a győzelmüket biztosító öt természetes adottságukat *(cï)*, reggeltől estig ott beszélhetnek (az uralkodó) színe előtt. Így a törvényhozást és helyes módszereket sürgetők mi módon is tudnának előbbre jutni, az uralkodó pedig mikor ébredhetne fel (tévelygéséből)?

Ezért a törvényhozást és helyes módszereket sürgetők, természetes adottságaik *(cï)* miatt sohasem győzhetvén, de a körülmények folytán (az arisztokráciával) összeférhetetlenek lévén, hogy is ne kerülnének veszedelembe? Közülük azokat, akik ellen valami bűntény hamis vádját lehet emelni, a „köztörvények" *(kung fa)* segítségével elítélik; azok pedig, akiket bűncselekményben semmiképp sem lehet elmarasztalni, „magán kardforgatók" *(szï kien)* közreműködésével végzik életüket. Így azok, akik a törvényeket és helyes módszereket magyarázzák *(ming fa-su)*, s szembe kerülnek a fejedelemmel és a felettesekkel, ha nem hivatalos ítélet által irtatnak ki, óhatatlanul a „magán kardforgatók" kezétől pusztulnak el.

A barátok és szövetségesek, akik egymással érdekközösségeket alkotnak *(pi csou)*, hogy megtévesszék az uralkodót, s szavaikat úgy kanyarítják, hogy önös érdekeiket *(szï)* szolgálják, persze mindig megnyerik a „nehéz emberek" bizalmát. Így közülük azokat, akiknek sikerül valamilyen érdemes tettet tulajdonítani, hivatallal és ranggal előkelővé teszik *(kui)*, azokat pedig, akiket semmiképp sem lehet valami szép hírrel felruházni, külső hatalommal *(wai k'iüan)* hatalmassá teszik. Akik tehát becsapják az uralkodót, de ott sürgölődnek a magánpaloták kapujában *(szï men)*, ha éppen nem tündökölhetnek hivatalban és rangban, feltétlenül hatalmasok lesznek külső hatalom révén.

Manapság az uralkodó ítéleteket hoz anélkül, hogy megvizsgálná a bizonyítékokat, s rangot és jövedelmet adományoz anélkül, hogy érdemes tettekre várna. Ilyen körülmények közt a törvényhozást és helyes módszereket sürgetők hogyan lennének képesek előterjeszteni tanácsaikat, amikor ezzel a biztos halált vonnák fejükre; a bűnös alattvalók *(cs'en)* pedig ugyan miért szánnák rá magukat, hogy visszavonuljanak (a hivataltól), amikor annak jó hasznát veszik? Így aztán minél alacsonyabbra süllyed az uralkodó, annál nagyobb tisztelet övezi a magánpaloták kapuját *(szï men)*.

Jüe (fejedelemség) hiába volt gazdag, hadserege is erős volt, és a Középső Fejedelemség *(csung-kuo)* uralkodói valamennyien tudták, hogy az az ő gyarapodásukat nem szolgálhatja. Azt mondták (tehát): „Nem tartozik az én ellenőrzésem alá." Mármost az ország birtoklásával *(ju kuo)* úgy van, hogy hiába hatalmas a földterület, hiába nagyszámú a lakosság, mégis, ha az uralkodót sötétségben tartják, s a főhivatalnokok *(ta-cs'en)* kisajátítják a hatalmat, akkor az ország (éppen úgy nem tartozik az uralkodó ellenőrzése alá), akárcsak Jüe. Aki csak azt fogja fel, hogy (országa) nem hasonlít Jüe-re, de azt már nem érti meg, hogy ez a nem-hasonló az ő országa (sorsának példája lehet), az nem tudja igazán, mi a hasonlóság *(lei)*.

Amivel az emberek C'i (fejedelemség) pusztulását magyarázni szokták, az nem földjeinek és városfalainak *(cs'eng)* pusztulása, hanem hogy a Lü nemzetség *(sï)* nem uralkodott többé, s az országot a T'ien nemzetség sajátította ki magának *(jung)*. Amivel Cin (fejedelemség) bukását magyarázni szokták, az ugyancsak nem földjeinek és városfalainak pusztulása, hanem az, hogy a Ki nemzetség nem uralkodott többé, s a „hat főember" saját kezébe ragadta a hatalmat. Mármost, ha a főhivatalnokok kezükben tartják a hatalmat, maguk döntenek az ügyekben, a fejedelem pedig nem tudja, miképpen vegye vissza tőlük a hatalmat, akkor az az uralkodó nem elég bölcs *(puming)*. Aki ugyanabba a betegségbe esik, amelytől mások meghaltak, az maga sem élheti túl; az (az ország) pedig, amelynek ügyei ugyanoda jutnak, ahová az elpusztult országokban, az maga sem maradhat fenn. Akik manapság C'i és Cin nyomdokain járnak, hiába óhajtják az ország biztonságát és fennmaradását, ez számukra elérhetetlen marad.

A törvényeket és a helyes módszereket általában nehéz megalkotni, s nemcsak a tízezer hadiszekeret kiállító (országban) van ez így, hanem az ezer hadiszekeret kiállító (országban) is. Minthogy az uralkodó környezetében levők nem szükségképpen bölcsek, az uralkodó embereinek megítélésekor először azokhoz fordul tanácsért, akiket bölcsnek tart, s mivel ezután megbeszéli környezetével is, amit ezek mondtak, voltaképpen ostoba emberekkel beszélget a bölcsekről. Minthogy az uralkodó környezetében levők nem feltétlenül kiváló férfiak *(hien)*, az uralkodó embereinek megítélésekor először azok felé fordul tisztelettel, akiket kiválónak ismer, s mivel ezután környezetével is megbeszéli ezeknek magatartását, voltaképpen méltatlan emberekkel beszélget a kiválókról. Ha pedig a bölcs emberek tervei felől az ostobák döntenek, a kiváló férfiak tetteit a méltatlanok ítélik meg, akkor a kiváló és bölcs férfiak megszégyenülnek, az uralkodó pedig fonák következtetésekre jut.

A hivatalviselésre vágyó alattvalók *(zsen-cs'en)* közül a kifinomult írástudók *(sziu si)* tökéletes tisztaságuk segítségével szilárdítják meg magukat, a bölcs férfiak pedig ékesszólásuk *(pien)* tökéletesítésével juthatnak előre hivatalukban. Senkit sem képesek megvesztegetéssel *(huo-lu)* szolgálni. Tisztaságukra (és ékesszólásukra) támaszkodnak, s képtelenek rá, hogy a törvény elferdítésével intézzék a kormányzás ügyeit. Ezért a kifinomult és bölcs emberek sohasem tesznek szolgálatot a (fejedelmi) környezetben levőknek, és sohasem hallgatnak az egyéni kérésekre.

Az uralkodó környezetében levők nem úgy szoktak viselkedni, mint Po-ji.[2] Ha nem kapják meg, amit akarnak, ha a vesztegető ajándék nem érkezik meg, akkor a tisztaság és ékesszólás számukra megszűnik erénynek lenni, s elkezdődnek a rágalmazó és vádaskodó beszédek. Ha pedig a zűrzavart leküzdeni tudó érdemes tetteket korlátozza a közeliség és szokás *(kin szi)*, s a tiszta magatartást a rágalmazók ítélhetik meg, akkor a kifinomult és bölcs hivatalnokokat eltávolítják tisztükből, az uralkodó bölcsességét pedig eltorlaszolják. Amikor (az uralkodó) nem az érdemes tettek alapján ítéli meg a bölcs magatartást, nem gondos vizsgálat és bizonyítás alapján ítélkezik a bűnökről és hibákról, hanem csupán a környezetében levők, a közeliek és megszokottak *(kin szi)* beszédeire hallgat, akkor tehet-

ségtelen emberek töltik meg udvarát, s ostoba és korrupt tisztviselők ülnek be minden hivatalba.

A tízezer hadiszekeret kiállító (ország uralkodójának) legfőbb szerencsétlensége: ha főhivatalnokai *(ta-cs'en)* túlságosan hatalmasok. Az ezer hadiszekeret kiállító (ország uralkodójának) szerencsétlensége: ha a környezetében túlságosan megbízik. Egyébként mindkettő közös szerencsétlensége minden uralkodónak. Továbbá: akár az alattvalók *(zsen-cs'en)* vetemednek valami nagy bűnre, akár az uralkodó követ el valami nagy hibát, alattvaló és uralkodó *(cs'en csu)* érdekei jelentősen különböznek egymástól. Hogy hogyan magyarázom ezt meg? A következőképpen. Az uralkodó érdeke az, hogy tehetséges emberek töltsenek be hivatalt; az alattvaló érdeke az, hogy tehetség nélkül is alkalmazáshoz jusson. Az uralkodó érdeke az, hogy rang és jövedelem az érdemes fáradozás jutalma legyen; az alattvaló érdeke az, hogy érdemes tett nélkül is gazdag és előkelő lehessen. Az uralkodó érdeke az, hogy a bátor és kiemelkedő tehetségek gyakorolhassák képességeiket; az alattvaló érdeke az, hogy a barátok és párthívek révén megvalósíthassa önző céljait *(szī)*. Így aztán, ha az ország területe szétdarabolódik, az egyes családok *(szī-kia)* meggazdagodnak; ha az uralkodó mélyre süllyed, a főhivatalnokok nagy hatalomra tesznek szert. Amikor tehát az uralkodó elveszíti befolyását, az alattvalók *(cs'en)* kaparintják kezükbe az országot; s amikor az uralkodó hagyja, hogy alattvalóként kezeljék, a „háziszolgák" *(sziang-sö)* hasítják kettőbe a hatalmi táblácskákat ⟨nevezik ki a hivatalnokokat⟩. Hát ezért igyekeznek az alattvalók elámítani az uralkodót, szolgálni önös érdekeiket *(szī)*.

Így a mostani kor hatalmas hivatalnokai *(csung cs'en)* közül tízből még kettő vagy három sem állhatna továbbra is kegyben, ha az uralkodó megváltoztatná a körülményeket *(pien sī)*. Hogy mi ennek az oka? Az, hogy ezek az alattvalók hatalmas bűnöket követtek el.

Az alattvaló akkor követi el a legnagyobb bűnt, amikor viselkedésével becsapja az uralkodót. Ez a bűn halált érdemel. A bölcs ember, aki messzire lát és nem óhajtja a halált, sohasem csatlakozhatik a „nehéz emberekhez". A kiváló férfiú, aki meg akarja őrizni feddhetetlenségét, és így szégyenkezne, ha a bűnös alattvalókkal együtt (ő is) becsapná az uralkodót, sohasem csatlakozhatik a hatalmas hivatalno-

kokhoz *(csung cs'en)*. Mert a hivatali hatalmasságok követői, hacsak nem olyan ostobák, hogy mit sem tudnak a (közelgő) szerencsétlenségről, óhatatlanul korrumpálódnak, s nem is próbálják elkerülni a bűnt. A főhivatalnokok, keblükön hordozván az ilyen ostoba és korrupt embereket, odafent velük együtt csapják be az uralkodót, alant pedig velük együtt szedik be a hasznot *(sou li)*. Baráti kapcsolataik révén harácsolnak, bandákba tömörülve egymást támogatják, egységes szájjal ⟨ugyanazt hazudva⟩ vezetik félre az uralkodót, sértik meg a törvényeket *(pai fa)*, amivel persze összezavarják a kisebb hivatalnokokat *(sī)* és az egyszerű embereket *(min)* is. Az államot *(kuo kia)* ezzel veszedelem és szétdarabolódás felé taszítják, az uralkodót meg kellemetlenségbe és szégyenbe döntik. Ez tehát hatalmas bűn. S amikor az alattvalók ilyen hatalmas bűnt követnek el, a fejedelem pedig nem vet ennek véget, bizony (a fejedelem) nagy mulasztást követ el. Márpedig: ha odafent az uralkodó elköveti ezt a nagy mulasztást, az alattvalók pedig elkövetik a (megjelölt) hatalmas bűnt, akkor óhajthatja bárki, hogy az ország ne pusztuljon el, ez (az óhaj) bizony elérhetetlen marad.

12. fejezet

A TANÁCSADÁS NEHÉZSÉGEI

Általában a tanácsadás nehézségei nem az én tudásom nehézségei, amit birtokolván vele akarom meggyőzni (az uralkodót); nem is ékesszólásom nehézségei, amely képessé tesz arra, hogy megvilágítsam gondolataimat; s nem is annak nehézségei, hogy merek-e mindent kockáztatni, képes vagyok-e mindent latba vetni. A tanácsadás nehézségei abban rejlenek, hogy ismerem-e annak a szívét, akinek tanácsot akarok adni, s ezáltal tudok-e úgy érvelni, hogy eltaláljam vele (a szívét).

Ha a meggyőzendőnek legfőbb vágya, hogy hírneve emelkedett legyen, és (mi) busás haszon kecsegtetésével akarjuk meggyőzni, akkor alantasnak fog tekinteni bennünket, alantas közemberként fog bánni velünk, és óhatatlanul elvet magától messzire. Ha a meg-

győzendőnek legfőbb vágya, hogy busás haszonra tegyen szert, mi azonban a hírnév emelkedettségével akarjuk meggyőzni, akkor esztelennek tekint bennünket, akik mit sem tudnak a kormányzás dolgairól, és sohasem fogad bennünket magához. Ha a meggyőzendő titokban busás haszonra törekszik, nyíltan azonban a hírnév emelkedettségére vágyik, mi pedig a hírnév emelkedettségével akarjuk meggyőzni, akkor névleg elfogad ugyan bennünket, de valójában messze távolít; vagy ha busás haszon kecsegtetésével próbáljuk meggyőzni, akkor titokban megfogadja ugyan a szavunkat, nyíltan azonban elutasít magától bennünket. Ezt mindenképpen jól meg kell érteni. A dolgok gyakran akkor sikerülnek, ha titokban tartják őket, és kudarccal végződnek, ha kifecsegik őket. Még ha nem is akarjuk nyilvánosságra hozni (az uralkodó) titkait, de beszédünkkel olyan dolgot érintünk, amit ő titkolni akar, bizony, így is életveszélybe juthatunk. Ha ő ⟨az uralkodó⟩ nyilvánosan megindít egy vállalkozást, amellyel netán valami egészen más elgondolását akarja megvalósítani, és a tanácsadó nem csupán arról tud, amibe belekezdett, hanem ezen túl arról is, amit magában gondol, akkor (a tanácsadó) ugyancsak veszedelembe kerül. Amikor (a tanácsadó) egy különleges tervet maga kovácsol és így tudván tud róla, de valaki külső jelekből ítélve kitalálja azt, és a dolog feltárul a kívülállók számára is, akkor (az uralkodó) óhatatlanul azt hiszi, hogy (tanácsadója) maga (fecsegte ki a titkot), és bizony így is kész a veszedelem. Ha (a tanácsadó) akkor, amikor (urának) kegye még nem elég dús, beszédével máris kimeríti minden tudását, akkor tanácsát vagy megvalósítják, és ő ezáltal érdemeket szerzett, s ez esetben erénye *(tö)* feledésbe merül, vagy nem valósítják meg a tanácsát, és ő ezáltal kudarcot vall, s ez esetben gyanakvással néznek majd rá; egyszóval (mindkét esetben) veszedelem fenyegeti. Ha az uralkodó *(kui-zsen)* valami hibát készül elkövetni, és a tanácsadó nyíltan beszél neki a szertartásokról *(li)* és az igazságosság elvéről *(ji)*, hogy ezzel nyilvánvalóvá tegye a dolog helytelenségét, akkor megint csak veszedelembe kerül. Ha az uralkodó valakitől elfogadott egy jó tervet, de azt akarja, hogy ezt az ő saját érdemének tartsák, és a tanácsadó erről véletlenül tudomást szerez, akkor ugyancsak veszély fenyegeti. Ha mindenáron rá akarja venni (az uralkodót) arra, amit nem képes megtenni, vagy meg-

akadályozza abban, amit nem képes abbahagyni, akkor is veszélybe kerül az élete.

Így aztán, ha a nagy emberről *(ta-zsen)* beszélünk neki, (az uralkodó) azt hiszi, hogy őrá ⟨hibáira⟩ célzunk; ha a kis emberről *(sziao-zsen)* beszélünk neki, azt hiszi, hogy kiválóságunkat fitogtatjuk. Ha arról beszélünk, amit szeret, azt hiszi, hogy hasznot akarunk húzni belőle; ha arról beszélünk, amit gyűlöl, azt hiszi, hogy őt akarjuk próbára tenni. Ha leegyszerűsítjük a tanácsot, amit adunk, akkor azt hiszi, nem tudunk semmit, és ostobának tart bennünket. Ha szavaink dúsan áradnak és kiterjedten ékeskednek, akkor azt hiszi, túlozunk, és írnokként kezel bennünket. Ha a dolgokat kivonatoljuk és csak a gondolatokat tárjuk elébe, akkor azt mondja, gyávaságból nem térünk ki mindenre. Ha csak felvázoljuk a tárgyat és tágan magyarázgatjuk, akkor azt mondja, hogy durvák vagyunk és fennhéjázva sértegetjük. A tanácsadásnak ezeket a nehézségeit mindenképpen ismerni kell. Általában a tanácsadás feladata nem más, mint megszépíteni tudni mindazt, amire a tanáccsal ellátandó büszke, és megsemmisíteni mindazt, amit szégyell. Ha neki ⟨az uralkodónak⟩ önös érdekből *(szi)* van sürgős szüksége valamire, mindig a közérdek és igazságosság *(kung ji)* elvét mutassuk fel neki, azzal erősítsük meg. Ha szándéka netán alantas volna, de hát ezen sehogy sem tudunk segíteni, akkor a tanácsadó azáltal, hogy még szebbé teszi (az uralkodó szándékának) szép oldalait, igyekezzék csökkenteni azokat (a káros mozzanatokat), amelyeket nem lenne szabad tennie. Ha elméjében valami emelkedett (cél) van, de ezt a valóságban nem képes elérni, akkor a tanácsadó igyekezzék rámutatni a (tervezett dolog) hibáira, mutassa meg rossz oldalait, és javasolja neki, hogy inkább ne valósítsa meg. Ha arra vágyik, hogy tudásával és tehetségével büszkélkedhessék, akkor ismertessük meg a legkülönfélébb dolgokkal, amelyek mégis egy fajtába tartoznak *(t'ung-lei)*, növeljük tehát (tudásának) területét, érjük el, hogy gyarapodjék a tőlünk kapott tanácsokkal, de ugyanakkor tettessük, hogy erről nem tudunk; így gyarapítsuk a tudását.

Ha azt akarjuk, hogy elfogadja tanácsunkat a kölcsönös megférés *(sziang-c'un)* dolgában,[3] akkor a dolgot feltétlenül egy nagy hírnévnek örvendő (eset) segítségével kell világossá tennünk előtte,

és részletesen meg kell mutatnunk, hogy (tanácsunk) mennyire felel meg a saját érdekeinek *(szí-li)*. Ha pedig azokat a dolgokat akarjuk elébe tárni, amelyek (az országra) veszedelmet hoznak és károsodást jelentenek, akkor tudatnunk kell vele, hogy a háta mögött mi rosszat beszélnek róla, és részletesen meg kell mutatnunk, hogy (a háta mögötti beszédek) valóban kiválthatják-e saját szerencsétlenségét *(szí-huan)*. Dicsérjük azokat az embereket, akik ugyanúgy cselekszenek, mint ő. Úgy tanácsoljunk neki különféle dolgokat, hogy azok egybeessenek az ő terveivel. Ha olyasvalakiről szólunk, aki vele azonos hibában leledzik, ajánlatos emlegetni az illető ártalmatlanságát. Ha olyanról ejtünk szót, aki vele azonos módon vallott kudarcot, ajánlatos kidomborítanunk, hogy azért semmi sem veszett el. Ha ő maga sokat tart a saját erejéről, akkor ne gátoljuk meg (cselekvésében) a nehézségek emlegetésével. Ha maga bátornak véli a saját döntéseit, akkor ne haragítsuk meg azzal, hogy hibásnak mondjuk azokat. Ha maga okosnak tartja valamely tervét, akkor ne bénítsuk meg azzal, hogy ő (a tervezett dologban egyszer már) kudarcot vallott. Ha fő gondolatainkban nincs semmi támadó, szavainkban nem találni kötözködést, akkor tudásunkat és ékesszólásunkat a leggyorsabb vágtára foghatjuk ⟨a legeredményesebben kihasználhatjuk⟩. Ezen az úton elérhetjük, hogy rokoni közelségbe kerülünk (az uralkodóhoz), és nem kételkedik bennünk, ami pedig lehetővé teszi számunkra, hogy (most már) mindent elmondjunk.

Ji-jin szakács volt, Po-li Hi pedig fogoly (rabszolga), s mindketten épp ezáltal férkőztek közel urukhoz *(sang)*. Ez a két ember nagy bölcs *(seng-zsen)* volt. Mégis, minthogy nem tudtak másképpen előbbre jutni, mint szolgasorban (maradva egy ideig), ezt az alacsony helyzetet is (elviselték).[4] Mármost, ha bennünket szakácsként, vagy fogolyként kezelnek is, de lehetséges, hogy (az uralkodó) meghallgassa és megvalósítsa tanácsainkat, és ezáltal megmenti a világot, akkor ebben egy tehetséges embernek nincs semmi szégyellnivalója.

S amikor már hosszú ideje (látszólag) hiábavalóan telnek a napok, míg (valójában) az uralkodói kegy jól megszilárdult, és most nem habozunk mélyreható terveket szőni, és arra a bűnre sem vetemedünk, hogy versengeni kezdjünk (az uralkodóval), akkor már nyíltan mérlegelhetjük, hogy mi lenne hasznos, és mi lenne káros, nem titkolva el

többé érdemeinket, s egyenesen rámutathatunk arra, mi helyes, és mi helytelen, kihangsúlyozva vele saját személyünket is. Ha (uralkodó és tanácsadó) így verseng egymással, akkor a tanácsadás mindig sikert arat.

A régi időkben történt, hogy a Cseng-beli Wu fejedelem[5] meg akarta támadni Hu-t. Ezért mindenekelőtt feleségül adta a leányát Hu fejedelméhez, hogy elbűvölje annak elméjét. Majd feltette a kérdést hivatalnokainak: „Háborút szeretnék indítani; kit kellene megtámadnom?" Kuan K'i-szï, a főhivatalnok *(tai-fu)*, azt felelte neki: „Hu-t kellene megtámadnod." Wu fejedelem erre megharagudott, és kivégeztette őt, mondván: „Hu testvéri ország! Miért mondod azt, hogy támadjam meg?" Hu fejedelme minderről tudomást szerzett, és azt hitte, hogy Cseng (fejedelme) rokoni szeretettel van iránta. Így aztán nem készült fel Cseng ellen. A Cseng-beliek pedig meglepetésszerűen megtámadták Hu-t, és el is foglalták.

Élt Szung-ban egy gazdag ember. Egyszer nagy eső esett, amitől leomlott a vályogfala. Akkor a fia így szólt: „Ha nem építjük fel, biztosan bejönnek rajta a tolvajok." A (gazdag ember) szomszédjának apja ugyanezt mondotta neki. S amikor leszállt az este, valóban alaposan megcsappantották a vagyonát *(c'ai)*. A család ettől fogva nagyon okos embernek tartotta a fiút, de gyanakvással nézte a szomszédnak az apját.

Amit ez a két ember ⟨Kuan K'i-szï és a szomszéd apja⟩ mondott, mind igaz volt. A komolyabb esetben mégis halálbüntetést váltott ki, a kisebbik esetben pedig gyanakvást szült. Nem a tudásuk okozta tehát a nehézségeket, hanem annak alkalmazása volt a nehéz.

Ezért Zsao Cs'ao,[6] amikor beszéde igaznak bizonyult, valóságos szentté *(seng-zsen)* lett Cin-ben, C'in-ben azonban halálbüntetést szenvedett. Mindenképpen jól meg kell ezt érteni.

Hajdanában Mi Cï-hia nagy kegyben állott Wei fejedelménél.[7] Wei fejedelemség törvényei *(fa)* szerint annak, aki jogtalanul használta a fejedelem kocsiját, büntetésül le kellett vágni a lábát. Egyszer Mi Cï-hia anyja megbetegedett. Egy ember, aki ezt megtudta, késő éjszaka vitte meg a hírt Mi-cï-nek ⟨Mi Cï-hia-nak⟩. Mi-cï pedig bitorló módon ⟨azt hazudva, hogy a fejedelem parancsára teszi⟩ a fejedelem kocsiján hajtott ki (a palotából) Amikor a fejedelem tudomást szerzett erről, kiváló férfiúnak mondotta őt, így szólván:

„Milyen szülőtisztelő *(hiao)*! Anyja miatt még azt is elfelejtette, hogy ezzel olyan bűnt követ el, amelyért levágják a lábát" Egy más napon, amikor a fejedelemmel együtt sétált a gyümölcsöskertben, (Mi Cï-hia) enni kezdett egy őszibarackot, és édesnek találta, amiért is nem ette meg teljesen, hanem a másik felét odaadta a fejedelmek. A fejedelem így szólt: „Mennyire szeretsz engem! A szájad ízéről ⟨a nyáladról⟩ is elfeledkeztél, amikor velem etetted meg (az őszibarackot)" Mi-cï arcszíne később elhalványodott, az iránta való szeretet meglazult. S amikor egyszer valami bűnbe esett a fejedelem előtt, a fejedelem azt mondotta: „Ez a fickó egyszer bitorló módon az én kocsimon hajtott, máskor meg megetetett engem egy őszibarack maradékával." Pedig Mi-cï magatartása kezdettől fogva semmit sem változott. Hogy korábban kiváló férfiúnak, később pedig bűnösnek tekintették, annak oka az iránta való szeretetnek gyűlöletre változásában rejlett.

Ezért, ha valakit szeret az uralkodó, annak tudása betölti feladatát, és mind közelebb kerülnek egymáshoz (az uralkodóval); de ha az uralkodó gyűlöl valakit, akkor annak tudása nem tölti be feladatát, és mind távolabb kerülnek egymástól. Így aki inteni, meggyőzni, vitatkozni és magyarázni akar, az előbb feltétlenül tudja meg, hogy az uralkodó szereti-e vagy gyűlöli, és csak aztán adjon tanácsot neki. Mert a sárkány, amikor kis féregként viselkedik, oly szelíd, hogy játszani lehet vele, lovagolni lehet a hátán. De a torka alatt ott vannak a lábnyi átmérőjű, szemben álló pikkelyek, és ha valaki ezekhez nyúl, azok óhatatlanul megölik. Nos, az uralkodónak is vannak ilyen pikkelyei. Amelyik tanácsadó képes rá, hogy ne nyúljon az uralkodó pikkelyeihez, az már közel van (a tanácsadás tökélyéhez).[8]

13. fejezet

PIEN HO ESETE

Egy Cs'u-beli ember, Pien Ho, talált egy csiszolatlan jade követ a Cs'u hegyekben. Hazavitte és ajándékképpen felajánlotta Wu királynak.[9] Wu király megvizsgáltatta drágakőcsiszolójával *(jü-zsen)*, a

drágakőcsiszoló pedig azt mondta rá: „Közönséges kő ez." A király tehát hazugnak ítélte Pien Ho-t, és (büntetésül) levágatta a bal lábát. Amikor Wu király meghalt, és Wen király lépett a trónra, Pien Ho ismét fogta csiszolatlan drágakövét, és felajánlotta Wen királynak. Wen király is megvizsgáltatta a drágakőcsiszolóval, aki ismét azt mondta rá: „Közönséges kő ez." A király tehát megint csak hazugnak ítélte Pien Ho-t, és levágatta a jobb lábát is.

Wen király is meghalt, s Cs'eng király lépett a trónra. Pien Ho ekkor kebléhez ölelte a csiszolatlan drágakövét, s keserves kiabálásba kezdett a King hegyek lábánál. Három nap és három éjszaka után elfogytak már a könnyei, de ő vére hullatásával folytatta tovább (panaszát). Amikor a király tudomást szerzett erről, kiküldött hozzá egy embert, aki megkérdezte tőle (panaszának) okát, mondván: „Az égalattiban sokan vannak, akiknek levágták a lábát; te miért jajgatsz hát ilyen keservesen?" Pien Ho azt felelte: „Én nem a lábam levágását siratom, hanem azt, hogy egy értékes jade-t közönséges kőnek bélyegeztek, és egy igaz embert a hazug névvel illettek. Ezt panaszolom ilyen keservesen." A király ezek után megparancsolta a drágakőcsiszolónak,[10] hogy csiszolja meg a faragatlan drágakövet, s ekkor végre napfényre bukkant a kincs. És rendelet mondotta ki, hogy „Pien Ho jade-köve" legyen a neve.

Mármost, gyöngyökre és drágakövekre az uralkodónak mindig nagy szüksége van. S bár a csiszolatlan drágakő, amikor Pien Ho felajánlotta, még nem volt szép, de nem is okozott semmi kárt a királynak. És mégis, előbb mindkét lábát levágták, s csak azután ismerték fel a kincset. Bizony, ilyen nehéz helyes véleményt mondani a kincsekről!

Manapság az uralkodók úgy gondolják, hogy a törvényekre és helyes módszerekre *(fa su)* nincs feltétlenül olyan nagy szükségük, mint Pien Ho jade-kövére, bár azért szeretnék elnyomni a főhivatalnokok *(k'iün-cs'en)*, a kisebb hivatalnokok *(sï)* és az egyszerű emberek *(min)* önző eltévelyedéseit *(szï-szie)*. Minthogy azonban így gondolkodnak (a törvénykezésről), nem sújtják megvetésükkel azokat, akik birtokában vannak ugyan a helyes elveknek *(tao)*, de a császárok és királyok *(ti-wang)* csiszolatlan drágakövét ⟨a királyi uralkodás még kipróbálatlan elveit⟩ mégis vonakodnak felajánlani.

Ha az uralkodó a helyes módszereket *(su)* alkalmazza, akkor a főhivatalnokok *(ta-cs'en)* nem tudnak önhatalmú döntéseket hozni, a közeliek és megszokottak ⟨az udvaroncok⟩ pedig nem merik áruba bocsátani a befolyásukat. Ha a hivatalok *(kuan)* betartatják a törvényeket *(fa)*, akkor a csavargó népség a földművelési munkákban fog szorgoskodni, a vándorló írástudók pedig veszedelmesnek fogják találni, hogy a háborúról beszéljenek. A törvények és helyes módszerek *(fa su)* követése tehát csapást (is) jelent a főhivatalnokok, kisebb hivatalnokok és egyszerű emberek számára. Ám ha az uralkodó nem képes fellépni a főhivatalnokok bíráló beszédei ellen, ha nem tud fölébe kerekedni a mindenféle népség rágalmazásainak, hogy kizárólag a helyes út *(tao)* szavához igazodjék, akkor a törvényeket és helyes módszereket *(fa su)* ismerők még a halál küszöbén sem fogják soha elmondani tudásukat a helyes útról *(tao)*.

Hajdanában Wu K'i[11] arra tanította a Cs'u-beli Tao királyt, hogyan bánjon el Cs'u fejedelemség szokásaival, mondván: „A főhivatalnokok *(ta-cs'en)*, ha túlságosan hatalmasok, a hivatali előkelőségek *(feng-kiün)*, ha túlságosan sokan vannak, akkor felfelé nyomást gyakorolnak az uralkodóra, lefelé pedig zsarnokian elnyomják a népet. Ez az ország elszegényítésének és a hadsereg meggyengítésének útja. Jobb lesz tehát, ha a hivatali előkelőségek *(feng-kiün)* leszármazottaitól három nemzedék után visszaveszed a rangot és jövedelmét *(cio lu)*, csökkented az összes hivatalok *(po-li)* jövedelmét és járandóságát *(lu csï)*, megszünteted az összes nem-fontos, „hatodik ujj" ⟨fölösleges⟩ hivatalt, hogy (azok jövedelmével) jól tarthasd a gondosan kiválasztott és gyakorlott férfiakat." Tao király azonban csak egy évig gyakorolhatta ezt (a politikát), akkor meghalt; és Wu K'i testét (bosszúból) feldarabolták Cs'u-ban.

Sang fejedelme ⟨Sang Jang⟩ arra tanította a C'in-beli Hiao fejedelmet,[12] hogy szervezzen tíz és öt családból álló csoportokat, amelynek tagjai kötelesek vagy feljelenteni a vétségeket, vagy együtt viselni el értük a büntetést; továbbá hogy égettesse el a Verseket és Írásokat, úgy tegye világossá a törvényeket és rendeleteket *(ming fa-ling)*; hogy vessen gátat a „magán-kapuk" ⟨az előkelő családok⟩ kívánságainak, helyette bátorítva a fejedelmi családért *(kung-kia)* való fáradozást; és hogy tiltsa el az alkalmaztatás után vándorlókat a

hivatalviseléstől, dicsőítve helyettük a földet megművelő és háborúkban harcoló férfiakat. Hiao fejedelem mindezt meg is valósította.[13] S az uralkodó ennek köszönhetően tiszteletnek és biztonságnak örvendett, az ország pedig gazdag és erős lett. Amikor azonban, tizennyolc év után, (Hiao fejedelem) meghalt, (főminiszterét:) Sang fejedelmét ⟨Sang Jang-ot⟩ kocsikkal tépették szét C'in-ben (az előkelők).

Cs'u-t, amely nem alkalmazta Wu K'i-t, feldarabolták és felfordulásba döntötték; C'in azonban, amely megvalósította Sang fejedelmének törvényeit *(fa)*, gazdag és erős lett. De ha mindkét mester szavai helyesek voltak, akkor hogyan történhetett meg, hogy Wu K'i testét feldarabolták, Sang fejedelmét pedig kocsikkal tépették szét? Úgy, hogy a főhivatalnokok *(ta-cs'en)* szenvedtek a törvényektől *(fa)*, a csőcseléknek *(szi-min)* pedig nem kellett a rend. Minthogy pedig a mostani korban a főhivatalnokok hatalomvágya és a csőcseléknek a felfordulással való elégedettsége még sokkal nagyobb, mint ahogy az C'in-ben és Cs'u-ban szokásos volt, és mivel az uralkodó sem hallgat úgy rájuk, mint ahogy Tao király és Hiao fejedelem hallgatott (a jó tanácsra), azért a törvényeket és helyes módszereket *(fa su)* ismerők hogy is lehetnének képesek szembenézni a két mestert ért veszedelemmel, csakhogy világossá tegyék az általuk javasolt törvényeket és helyes módszereket? Hát ezért van felfordulás a mai korban, s ezért nincs hegemón uralkodó *(pa-wang)*.

24. fejezet

A CSELEKVÉSEK SZEMÜGYRE VÉTELE[14]

A régi időkben az emberek, minthogy szemük nem volt elég ahhoz hogy meglássák önmagukat, tükörbe nézve szemlélték meg arcukat; s minthogy tudásuk nem volt elég ahhoz, hogy megismerjék önmagukat, a *tao* segítségével igazították magukat (a helyes irányba). A tükörnek nem bűne az, hogy láthatóvá teszi a fogyatékosságokat; s a *tao*-nak nem gonoszsága, hogy megvilágítja a hibákat. A szem, ha nem áll rendelkezésére a tükör, nincs mire támaszkodjék, hogy kiiga-

zítsa a szakállt és szemöldököt; az ember pedig, ha nélkülözi a *tao*-t, nincs aminek segítségével felismerje tévedéseit és eltévelyedését. Szi-men Pao, akinek alaptermészete volt *(szing)* a gyorsaság, bőröket viselt a lábán, hogy azzal lassúbbá tegye önmagát; Tung An-jü pedig, aki szíve szerint lassú volt, íjhúrokat viselt a lábán, hogy gyorsabbá tegye önmagát.[15] Ezért azt (a fejedelmet), aki azzal, amiből fölöslege is van, kipótolja azt, amiből nincsen elegendő, aki a hosszúval egészíti a rövidet, bölcs uralkodónak *(ming csu)* nevezhetjük. Az égalattiban mindenki bizonyosra vehet *(szin)* három dolgot. Az egyik: van amit az okosság sem képes véghezvinni. A másik: van amit a testi erő sem képes felemelni. S a harmadik: van amin a nagy erő sem képes felülkerekedni.

Így például rendelkezz akár Jao bölcsességével, ha nem szerezted meg a tömegek *(csung-zsen)* támogatását, nagy tetteket nem vihetsz végbe; rendelkezz akár Wu Huo izomerejével, ha nem nyered meg hozzá mások segítségét, sohasem tudod önmagadat felemelni; rendelkezz akár Meng Pen és Hia Jü nagy erejével, ha nincsenek törvényeid *(fa)* és módszereid *(su)*, nem biztosíthatsz magadnak hosszú időre szóló győzelmet. Vannak tehát olyan helyzetek, amelyek elérhetetlenek, és vannak feladatok, amelyeket nem lehet teljesíteni. Így Wu Huo könnyűnek találta az ezer *kiün* súlyt, de nehéznek találta a saját testét. Nem azért, mintha teste ezer *kiün*-nél súlyosabb lett volna, hanem mert helyzete nem könnyítette meg (önmaga felemelését). Li Csu könnyen (ellátott) száz lépés távolságba, de nehezen (láthatta volna meg) saját szemöldökét és szempilláját. Nem azért, mintha a száz lépés távolság közeli lett volna, saját szemöldöke és szempillája pedig távoli, hanem mert a dolog természete *(tao)* nem engedte. Ezért a bölcs uralkodó *(ming csu)* nem tekintheti gyengének Wu Huo-t csak azért, mert nem tudta felemelni önmagát, és nem ítélheti szerényebb képességűnek Li-Csu-t csak azért, mert nem tudott önmagára pillantani. Támaszkodj mindig a kedvező helyzetre, keresd mindig a legkönnyebb utat *(tao)*, s akkor csekély erőfeszítéseket is biztosítod érdemdús tetteidet és hírnevedet.

Az idő ⟨alkalom⟩ hol telt, hol meg üres; a cselekvés hol hasznot hajt, hol meg kárt okoz; a dolgok *(wu)* hol megszületnek, hol meg elhalnak. Mármost, ha az uralkodó *(zsen-csu)* e három dolog (alaku-

lása) tekintetében örömének és haragjának ad kifejezést, akkor a fém és kő állhatatosságával bíró férfiak szívükben eltávolodnak tőle, a bölcs és kiváló emberek *(seng hien)* pedig sekélynek találják (gondolkodása) mélységét. Ezért a bölcs uralkodó jól szemügyre veszi embereit, de nem engedi meg, hogy az emberek szemügyre vegyék őt magát.

Aki világosan látja, hogy miért nem volt képes tökéletességre egymagában még Jao sem, miért nem tudta önmagát felemelni Wu Huo, miért nem tudott önerejével győzni Meng Pen és Hia Jü sem, és (a kormányzásban) megfelelő törvényeket s módszereket *(fa su)* alkalmaz, az eleget tesz a cselekvések szemügyre vétele elvének.

25. fejezet

BIZTONSÁG ÉS VESZÉLY

A biztonságnak hét módszere *(su)* van, a veszélynek pedig hat útja.

A biztonság (megteremtésének) módszerei közül az első: jutalmazás és büntetés az igaz és nem-igaz alapján ⟨érdemek szerint⟩;

a második: szerencsétlenség és szerencse (biztosítása) a jó és rossz tulajdonságok szerint;

a harmadik: élet vagy halál (eldöntése) a törvények és mértékek *(fa tu)* szerint;

a negyedik: kiválóság és méltatlanság megkülönböztetése, de szeretet és gyűlölet ⟨részrehajlás⟩ nem ismerése;

az ötödik: ostobaság és bölcsesség megkülönböztetése, de gáncsoskodás és magasztalás meg nem hallgatása;

a hatodik: láb és hüvelyk ⟨mértékek⟩ alkalmazása anélkül, hogy bárkinek mértéke legyen (az uralkodó) szándékaihoz;

s a hetedik: megbízhatóságnak *(szin)* örvendeni, de sohasem csalni.

A veszély útjai közül az első: elvágni valamit a zsinóron belül;

a második: elhasítani valamit a mércén túl;

a harmadik: hasznot húzni abból, ami az embereknek árt;

a negyedik: örvendezni annak, ami az emberekre csapás;

az ötödik: veszélybe dönteni azt, ami az embereknek biztonságot nyújt;
s a hatodik: a szeretni valót nem tartani közelünkben, a gyűlöletest pedig nem távolítani el.
Ez utóbbi esetekben az emberek elveszítik mindazt, aminek segítségével örömüket lelhetnék az életben, s elfelejtik mindazt, ami miatt komolyan kellene venniük a halált. Ha pedig az emberek nem lelik örömüket az életben, akkor az uralkodót *(zsen-csu)* nem tisztelik; és ha nem veszik komolyan a halált, akkor a rendeletek *(ling)* nem hatnak rájuk.
El kell érned, hogy az égalattiban mindenki a viselkedés szabályainak *(ji piao)* betartására fordítsa minden bölcsességét és tehetségét, valamint hogy a mérlegelésre *(k'iüan heng)* összpontosítsa minden erejét, s akkor, ha mozdulsz, győzelmet aratsz, ha pedig nyugalomban maradsz, biztonságban vagy. A kormányzásban azt kell elérni, hogy az emberek azáltal találják meg örömüket az életben, hogy csak helyeselhetőt *(sï)* tesznek, s úgy szeressék a testüket *(sen)*, hogy ne tegyenek elítélendőt *(fei)*. Így a kis emberek *(sziao-zsen)* száma csökkenni fog, a nemes embereké *(kiün-cï)* pedig növekedni. Ennek következtében a föld- és gabona-oltár *(sö ci)* mindörökre szilárdan fog állni, az ország és családjai *(kuo kia)* pedig hosszú időre biztonságban van. A rohanó kocsiban nincs szükség Csung-ni-ra ⟨Konfuciuszra⟩, s a felborult csónak alatt semmi szükség Po-ji-ra.[16] Így a parancsok és rendeletek: az ország *(kuo)* csónakja és kocsija. Amikor biztonság uralkodik, bölcs és feddhetetlen emberek születnek; veszély idején azonban törtető és aljas emberek támadnak. Ezért az ország biztonságának legfőbb szabálya, hogy legyen (a népnek) étele, ha éhes, és legyen ruhája, ha fázik, mégpedig nem rendeletre, hanem természetes módon *(cï-zsan)*. A régi királyok *(szien-wang)* bambuszra és selyemre bízták kormányzási elveiket *(li)*, s minthogy tanításuk megfelelő volt, a későbbi nemzedékek követték őket. Manapság azonban az éhező és fázó emberektől elveszik a ruhát és élelmet, (ilyen körülmények közt pedig) még maga Meng Pen és Hia Jü sem tudna tenni semmit. Mert ha elpusztítják a természetes alapot *(cï-zsan)*, akkor már hiába megfelelőek az elvek, nem állhatnak szilárdan. S amikor már az erősek és bátrak sem tehetnek semmit, akkor

a felettesek *(sang)* sem lehetnek biztonságban. Ha a felettesek telhetetlenségükben még többet kívánnak az amúgy is kimerültektől, akkor az alárendeltek *(hia)* azt felelik, hogy ne tovább. Ezzel a ne továbbval pedig semmibe veszik a törvényt *(fa)*. S minthogy a törvény az, amelynek segítségével az országot kormányozni kell, ezért, ha semmibe veszik, érdem nem állhat szilárdan, hírnév nem lehet tökéletes.

Hallottam, hogy a régi időkben Pien C'io,[17] amikor súlyos betegséget akart meggyógyítani, késével a csontokig vágott. A bölcs embernek is *(seng-zsen)*, ha az országot *(kuo)* meg akarja menteni a veszedelemtől, a hűség erényével *(csung)* kell ostromolnia (az uralkodó) fülét. A csontokig vágás egy kis fájdalmat okoz ugyan a testnek, de maradandó hasznot hajt az illető személynek. A fül ostromlása is okoz egy kis ellenkezést az elmében, de maradandó jótétemény az országnak. Így a súlyos beteg embernek éppen az válik hasznára, hogy fájdalmat visel el; a makacs fejedelem számára pedig éppen az a szerencse, ha ostromolják a fülét. Ha (a betegek) elviselik a fájdalmat, Pien C'io kifejtheti művészetét; s ha (a fejedelem) fülét ostromolni lehetett volna, Cï-sziü-t'[18] nem veszejtették volna el. Az egyik a hosszú élet, a másik a biztonság megszerzésének módszere *(su)*. Aki súlyos beteg, de nem akar fájdalmat elviselni, az lemond Pien C'io művészetéről; aki pedig veszélyben van, de nem engedi ostromolni a fülét, az lemond a bölcs emberek *(seng-zsen)* tanácsairól. S ha így van, akkor előnyt és hasznot nem lehet tartósan biztosítani, érdem és hírnév nem állhat meg sokáig.

Amelyik uralkodó *(zsen-csu)* nem nyesegeti önmagát Jao példája szerint, alattvalóitól *(zsen-cs'en)* azonban megköveteli, hogy Cï-sziü példáját kövessék, az valahogy úgy cselekedne, mintha a Jin uralkodóktól elvárhatnánk, hogy tökéletesen olyanok legyenek, mint Pi-kan.[19] Ha (azonban) olyanok lettek volna, mint Pi-kan, akkor a felettesek *(sang)* nem veszítették volna el (hivatalukat), az alárendeltek *(hia)* pedig nem pusztultak volna el. Ha (az uralkodó) nem mérlegeli (hivatalnokainak) erejét, amikor pedig olyanok is akadnak, amilyen T'ien Cs'eng[20] volt, csak éppen elvárja mindannyiuktól, hogy olyan odaadók legyenek, mint Pi-kan volt, akkor az ország *(kuo)* nem örvendhet egy pillanatnyi biztonságnak sem.

Ha veszendőbe megy Jao és Sun (példája), s helyette ott áll Kie és Csou (példája), akkor az emberek nem találják örömüket erényeikben és nem aggódnak fogyatékosságaik miatt. Ha pedig elveszítik erényeiket, akkor az állam *(kuo kia)* nélkülözi az érdemes tetteket; s ha megőrzik fogyatékosságaikat, akkor a nép nem leli örömét az életben. Márpedig érdemes tettek nélkül kormányozva, amikor (a nép) nem leli örömét az életben, (a kormányzás) nem érhet el sikert a nép egységesítésében *(c'i min)* sem. Ebben az esetben a felettesek *(sang)* nem tudják mivel szolgálatra fogni az alárendelteket *(hia)*, hiszen az alárendelteknek nincs miért szolgálniuk a feletteseket.

A biztonság és veszély a helyességtől *(sï)* vagy helytelenségtől *(fei)* függ, s nem az erőben vagy gyengeségben lakozik. A fennmaradás és pusztulás a tartalmatlanságtól *(hiü)* vagy megalapozottságtól *(sï)* függ, s nem a nagy tömegben *(csung)* vagy kicsiny számban *(kua)* lakozik. Így például C'i tízezer harcikocsit kiállító (fejedelemség) volt, híre *(ming)* és valóságos ereje *(si)* azonban nem felelt meg egymásnak. Az uralkodó *(sang)* megalapozatlan hatalommal rendelkezett az ország felett, udvarában nem volt teljes a név és valóság megfelelése *(ming sï)*. Ezért sikerült alattvalónak *(cs'en)* megfosztania urát *(csau)* trónjától. Kie pedig, aki Ég Fia volt, nem tudott különbséget tenni igaz és hamis között *(sï fei)*. Jutalomban részesítette az érdemteleneket, hivatalba emelte a rágalmazókat és hízelgőket, mert a hamisat és mesterkéltet tartotta legtöbbre; arra kötelezte a púposokat, hogy természetes adottságukon erőszakot téve vágják fel a hátukat; a hamisat és mesterkéltet tehát helyesnek ítélte, a természetes tulajdonságot pedig helytelennek. Így aztán egy kicsiny (fejedelemség) győzelmet arathatott a nagy felett.[21]

A bölcs uralkodó szilárddá teszi a belsőt, s akkor nem éri kudarc kívülről. Aki azonban kudarcot vall a közeliben, lehetetlen hogy ne valljon kudarcot a távoliban. Ezért a Csou-dinasztia, amikor megfosztotta trónjától a Jin-házat, felszedegette az udvarban hátrahagyott (tanulságokat). Ha pedig a Jin-ház az udvarban nem hagyott volna hátra (tanulságokat), akkor a Csou-dinasztia még egy őszi pihére sem merészelt volna szemet vetni a határokon, hát még a trón elragadására hogy merészelt volna gondolni!

A bölcs uralkodó *tao*-ja hűséges a törvényhez *(fa)*, törvénye pedig hűséges a szívhez *(szin)*. Ezért, akik közel vannak hozzá, azoknak törvényt szab *(fa)*, akik pedig messze vannak tőle, azoknak gondolatait foglalkoztatja. Jao-t nem fűzte enyv és lakk köteléke a saját korához, *tao*-ja azonban győzedelmeskedett. Sun egy ár leszúrására elegendő földterületet sem hagyott a későbbi nemzedékekre, *tö*-je azonban gyümölcsöt hozott. Aki *tao*-ját a régmúlt időkben tudja megalapozni, *tö*-jét pedig tízezer nemzedékre képes átörökíteni, azt méltán nevezhetjük bölcs uralkodónak.

26. fejezet

A MEGŐRZÉS ÚTJA

A szent királyok úgy alkották meg törvényeiket *(fa)*, hogy jutalmaik elegendők legyenek a jó *(san)* serkentésére, tekintélyük elegendő legyen az erőszak *(pao)* feletti győzelemhez, felkészültségük elegendő legyen a sikeres befejezés biztosításához. A jó kormányzás korában azok az alattvalók *(cs'en)*, akik sok érdemes tettet visznek végbe, magas tiszteket töltenek be; azok, akik testi erejüket feszítik meg, gazdag jutalmat kapnak; akik pedig szellemüket feszítik meg, megalapozzák hírnevüket. Minden, ami jó, úgy megéled, mint tavasszal (a virágok és rovarok); minden, ami rossz, elpusztul, akárcsak ősszel (a virágok és rovarok). Így a nép is igyekszik megfeszíteni minden erejét, s örömét leli szellemének odaadásában. Ezt nevezzük a fenti és a lenti harmóniájának *(sang hia sziang-tö)*. Amikor a fenti és a lenti harmóniában van, akkor a vezetni tudók és az erejüket hasznosítók mindent elkövetnek, hogy betartsák a mértékeket *(k'iüan-heng)*, de gondjuk van rá, hogy utolérjék Zsen P'i-t;[22] a harcosok kivonulnak a halálba is, és olyanok szeretnének lenni, mint amilyen Meng Pen és Hia Jü volt; a helyes út *(tao)* őrzői pedig mind ápolják magukban a fém és kő lelkületét ⟨eltökéltségét⟩, hogy mindhalálig olyan tiszták maradjanak, akárcsak Cï-sziü. Ha pedig az erejükkel élők olyanok, mint Zsen P'i volt, úgy harcolnak, ahogyan Meng Pen és Hia Jü (harcolt), bensejükben pedig fém és kő (szilárdsága) van, akkor a

fejedelem *(kiün-zsen)* nyugodtan alhat, mert (az állam) megőrzése máris biztosítva van.

A régi időkben azok, akik értettek (az állam) megőrzéséhez, az általuk nehéznek tartott segítségével akadályozták meg az általuk könnyűnek tartottat, a nehezebbel vetettek gátat a könnyebbnek. Így a nemes *(kiün-cï)* és a kis ember *(sziao-zsen)* egyaránt egyenes volt. Rabló Csï, Ceng Sen és Sï C'iu egyaránt feddhetetlen volt.[23] Hogy honnan tudhatni ezt? A telhetetlen rabló nem a hegyi szakadékokban mászkált, hogy aranyat szedjen össze, mert ha szakadékokban szedegette volna az aranyat, teste aligha marad épségben. Ha Meng Pen és Hia Jü nem mérte volna fel az ellenség (erejét), aligha lett volna híres a bátorságuk. Rabló Csï, ha nem számította volna ki a lehetőségeket, haszonhoz aligha juthatott volna. A bölcs uralkodó *(ming-csu)* úgy lépteti életbe a tilalmakat, hogy Meng Pèn és Hia Jü is olyasmivel kerüljön szembe, amelynek nem kerekedhet fölébe, és Rabló Csï is kárát lássa valaminek, amit nem tud elvenni. Mert ha képes megtiltani valamit úgy, hogy Meng Pen és Hia Jü sem tudná (tilalmát) megszegni, s képes úgy megőrizni valamit, hogy Rabló Csï sem tudná elragadni, akkor az erőszakoskodók óvatosabbak lesznek, a bűnösök visszatérnek a becsülethez; ha pedig a vakmerőek óvatosabbak, a rablók meg becsületesek, akkor az égalattiban igazságosság és rend uralkodik *(kung p'ing)*, s az egyszerű nép *(c'i-min)* egyenes szívű.

Ha az uralkodó elrugaszkodik a törvénytől és elveszíti az emberek (ragaszkodását), akkor veszedelmesnek véli Po-ji-t is, aki pedig nem tulajdonít el semmit, ám nem kerülheti el a szerencsétlenséget, amit T'ien Cs'eng és Rabló Csï okoz. Hogy miért? Mert manapság az égalattiban egyetlen Po-ji-t sem találni, a gonosztevők azonban mindenütt ott vannak. Ezért állítottak fel törvényeket *(fa)* és különféle mértékeket *(tu-liang)*. Ha ezek a mértékek megbízhatók *(szin)*, akkor Po-ji nem veszítheti el a helyes utat *(si)*, Rabló Csï-nek pedig nincs módja rosszat tenni *(fei)*. Ha a törvények megkülönböztethetők és világosak, akkor a kiváló férfiak *(hien)* nem károsíthatják meg a méltatlanokat *(pu-sziao)*, az erősek nem tehetnek erőszakot a gyengéken, a sokan levők nem bántalmazhatják a kevesen levőket. Ha (az uralkodó) Jao törvényeire bízza az égalattit, akkor a becsületes

emberek sohasem veszítik el azt, ami őket megilleti *(fen)*, a gonosztevők pedig sohasem találják meg szerencséjüket. Ha ezer aranyat *(kin)* Hou Ji[24] nyilára bízunk, akkor Po-ji sohasem pusztulhat el, Rabló Csï pedig sohasem meri elvenni. S mert Jao bölcsebb volt annál, semhogy elhibázza a bűnt, az égalattiban nem létezett bűnösség. S mert Hou Ji ügyesebb volt annál, semhogy elhibázza a lövést, az ezer arany biztonságban van. Így a gonosztevők nem élhetnek hosszú életet, s Rabló Csï megállni kénytelen.

Ha pedig ez a helyzet, akkor a képek *(t'u)* nem állítják elénk sem Cai Jü-t, sem a „hat főembert",[25] a könyvek *(su)* nem beszélnek nekünk sem Cï-sziü-ről, sem Fu-cs'a-ról;[26] Szun Wu és Wu K'i[27] haditaktikáját félre lehet tenni, mert Rabló Csï szelleme meglapul; az uralkodó nyugodtan lakozhat jade csarnokában, anélkül hogy gondjaitól meresztgetnie kellene a szemét, csikorgatnia a fogát, hajtogatnia a fülét; az alattvalók *(zsen-cs'en)* pedig ruhájukat leejtve és kezüket összefonva (végezhetik dolgukat) a fém városfalak között,[28] anélkül hogy szerencsétlenségükre valaki megragadná csuklójukat ⟨ellenkezne velük⟩, valamiért össze kellene zárniuk ajkukat, vagy sóhajt és panaszt kellene hallaniuk.

Megszelídíteni a tigrist, de nem folyamodni ketrechez; betiltani a bűnt, de nem alkalmazni törvényeket; gátat vetni a csalásnak, de nem nyúlni ellenőrző jelvényhez *(fu)*: ez még Meng Pen-nek és Hia Jü-nek is nagy gondot okozna, ez még Jao-nak és Sun-nak is szinte lehetetlen (feladat) lenne. Ezért a ketrec építése nem arra való, hogy patkányok ellen védekezzünk vele, hanem hogy a félénk és gyenge képes legyen megszelídíteni vele a tigrist; a törvények alkotása nem arra való, hogy általuk megmeneküljenek Cseng Sen-től és Sï C'iu-tól, hanem hogy általuk a közepes tehetségű uralkodó *(jung-csu)* is képes legyen meggátolni Rabló Csï (tevékenységét); az ellenőrző jelvények készítése nem arra való, hogy azok megóvjanak bennünket Wei Seng-től,[29] hanem hogy segítségükkel a közönséges emberek *(csung-zsen)* ne csaphassák be egymást. (A bölcs uralkodó) nem a Pi-kan mindhalálig tartó tisztaságára támaszkodik, s nem számít arra, hogy a felfordulást támasztó alattvalók *(cs'en)* majd nem követnek el csalárdságokat, hanem arra támaszkodik, ami a félénk embert is képessé teszi (a tigris) leigázására, s azt ragadja

a kezébe, aminek segítségével még a közepes tehetségű uralkodó is könnyen meg tudja őrizni (a hatalmat). A mostani korban az, aki hűséges terveket kovácsol az uralkodó számára, s az égalatti érdekében igyekszik gyümölcsöztetni erényét *(tö)*, a mondottaknál hasznosabb dolgot *(li)* nem cselekedhet. S akkor a fejedelemnek nem lesz szüksége többé a pusztulásba rohanó ország képére, a hűséges alattvalóknak nem lesz szükségük többé (elrettentő például) a tévelygő emberek képére. Mihelyt (az uralkodó) világosan látja, hogy rangot és méltóságot mindig jutalomképpen kell adnia, máris képes elérni, hogy az emberek minden erejüket megfeszítve betartsák a különböző mértékeket *(k'iüan-heng)*, mindhalálig tartó tisztasággal töltsék be hivatalaikat, megértsék Meng Pen és Hia Jü szellemét, azt ugyanis, hogy az életet nem adják oda cserébe a halálért, és tanulmányozzák Rabló Csï kapzsiságát, amely vagyonnal azért nem cserélte el az életet. S akkor az ország megőrzésének útja már tökéletesen biztosítva van.

27. fejezet

AZ EMBEREK (HIVATALI) ALKALMAZÁSA

Úgy hallottam, hogy a régi időkben azok, akik értettek az emberek alkalmazásához, mindig követték az eget ⟨a természetet⟩ és igazodtak az emberek (természetéhez), és világossá tették a jutalmazás és a büntetés elveit. S minthogy követték az eget, csak kevés erőfeszítésre volt szükségük, hogy érdemes tetteket vigyenek végbe. Minthogy igazodtak az emberekhez, büntetést csak ritkán kellett kiszabniuk, hogy parancsaikat végrehajtsák. Minthogy pedig világossá tették a jutalmazás és büntetés elvét, Po-ji (becsületességét) és Rabló Csï (elvetemültségét) nem keverték össze egymással. Így aztán a fehér és a fekete élesen elvált egymástól.

Egy jól kormányzott ország alattvalói *(cs'en)* azzal tesznek érdemes szolgálatot az országnak, hogy tisztségükben megállják a helyüket; azzal mutatják meg a hivatalviselésre való képességüket, hogy feladatokat vállalnak; azért tesznek meg minden tőlük telhetőt a mérlegelésekben *(k'iüan-heng)*, hogy teljesíthessék hivatali kötelességü-

ket. S ha valamennyi alattvalónak ⟨hivatalnoknak⟩ megvan a megfelelő képessége, meg tudja állni helyét a hivatalában, nem becsüli túlságosan nagyra a tisztségeket; ha senki sem ápolgat fölös energiákat ⟨hivatali kötelességén túli terveket⟩ elméjében, senki sem hárítja át a több hivatal betöltésével *(kien-kuan)* járó felelősséget a fejedelemre, akkor belül ⟨az országban⟩ nem fog felfordulást támasztani a meglapuló elégedetlenség, kívül pedig nem fenyeget Ma-fu szerencsétlensége.[30]

A bölcs fejedelem *(ming-kiün)* úgy adja ki a hivatali feladatokat, hogy azok ne ütközzenek egymással; ezért senki sem vádaskodik. Úgy fogadja szolgálatába hivatalnokait, hogy azok ne halmozzák a tisztségeket *(kien-kuan)*; ezért (mindenki) kifejlesztheti a tehetségét. Úgy adja ki megbízásait embereinek, hogy azok ne közösködjenek az érdemekben; ezért senki sem vetélkedik. Ha pedig a vetélkedésnek és vádaskodásnak vége szakad, s mindenkinek kibontakozhatik a tehetsége, akkor az erősek és gyengék nem mérik össze erejüket, a jég és a faszén nem olvasztja egybe külső formáját *(hing)*, s az égalattiban senki sem tud a másiknak ártalmára lenni. Ez pedig a jó kormányzás tökéletes foka.

Ha elveti a törvényeket *(fa)* és a helyes módszereket *(su)*, s csupán szívére bízza magát a kormányzásban, akkor maga Jao sem képes jól irányítani egy országot. Eldobva a körzőt és szögvasat, s csupán elképzelésére bízva a mértékeket, maga Hi Csung sem lenne képes elkészíteni egyetlen kereket sem. Félretéve a láb és hüvelyk mércéjét, csak úgy találomra különböztetve meg a rövidet és a hosszút, maga Wang Er sem lenne képes pontosan felezni valamit.[31] Ha azonban elérjük, hogy a közepes tehetségű uralkodó *(csung csu)* megtartsa a törvényeket *(fa)* és helyes módszereket *(su)*, mint ahogy az ügyetlen ács jól megfogja a körzőt, szögvasat és láb-hüvelyk mércét, akkor a tízezer dologból semmi sincsen veszve. Aki fejedelme másoknak, és képes elvetni mindazt, amire még a kiválóak és ügyesek sem képesek, s megtartani azt, aminek segítségével még a közepesek és ügyetlenek sem vallanak kudarcot, akkor emberei megfeszítik majd minden erejüket, s érdeme és hírneve szilárdan áll.

A bölcs uralkodó úgy jutalmaz, hogy meg is lehessen érdemelni, és úgy állapítja meg a büntetéseket, hogy azokat el is lehessen kerülni.

Akkor a kiválóakat felbátorítják a jutalmak, és sohasem jutnak Cï-sziü szomorú sorsára; a méltatlan emberek pedig ritkán követnek el bűnt, és sohasem láthatni, hogy egy púposnak felvágják a hátát; a vakok sík helyeken maradnak, és nem próbálnak mély szakadékokon átkelni; az ostobák csendben maradnak, és nem keveredne veszélyes dolgokba. Így aztán a felettesek *(sang)* és alárendeltek *(hia)* kölcsönös jóindulata *(en)* szilárd lesz. A régi időkben azt mondták az emberek: „A szivet nehéz kiismerni; a vidámságot és a haragot nehéz kiegyensúlyozni." Ezért jelvényekkel kell hatni a szemre, dobokkal kell szólni a fülhöz, s törvényekkel kell tanítani az elmét *(szin)*. Aki fejedelme másoknak, s elveti ezt a három könnyű mértéket, hogy helyettük inkább az egyetlen, de nehezen kiismerhető elmét *(szin)* működtesse, az bizony olyan helyzetet teremt, amelyben a felettesek haragot, az alárendeltek pedig elégedetlenséget halmoznak fel magukban. Ha pedig haragot halmozók kormányoznak elégedetlenséget halmozókat, akkor mindkét fél veszedelembe kerül.

A bölcs uralkodó jelvényeit könnyű megpillantani, ezért a megállapodások szilárdan állnak; utasításait könnyű megérteni, ezért szavai hasznosak lehetnek; törvényeinek könnyű eleget tenni, ezért rendeleteit végrehajtják. Ha ez a három szilárdan áll, és a felettesek *(sang)* nem önző gondolkodásúak *(szï-szin)*, akkor az alárendelteknek *(hia)* módjuk van követni a törvényeket, és jó kormányzás uralkodik; módjuk van a jelvényekre nézni, és aszerint mozdulnak; követhetik a festett zsinórt, és aszerint vágnak; támaszkodhatnak a tűkre, és (a tűzések szerint) varrnak. Így a feletteseket nem rágalmazzák azzal, hogy önzők és félelmetesek, és az alárendelteknek sem olvashatják a fejére, hogy ostobák és ügyetlenek. Mert ha az uralkodó *(sang-kiün)* bölcs, és ritkán gerjed haragra, akkor az alárendeltek maradéktalanul hűségesek, és ritkán követnek el bűnt.

Hallottam ezt a mondást: „Belefogni egy dologba és nem aggódni miatta: ez még Jao-nak sem sikerült." Úgy pedig még sohasem volt, hogy a világgal ⟨a kormányzással⟩ ne lett volna dolog. És ha a fejedelem nem tekinti könnyűnek ⟨nem adományozza szívesen⟩ a rangot és hivatali jövedelmet *(cio lu)*, nem adja könnyen a gazdagságot és előkelőséget, akkor nem képes megmenteni a veszedelembe jutott országot. Ezért a bölcs uralkodó bátorítja a feddhetetlen és szégyent

ismerő embereket, s magához hívja az emberségeseket *(zsen)* és igazságosokat *(ji)*. Hajdanában Kie Cï-t'ui-nak[32] nem volt sem rangja, sem hivatali jövedelme, de az igazságosság erényétől *(ji)* vezérelve követte Wen fejedelmet, s nem bírván elviselni (a fejedelem) szájának és gyomrának (szomját és éhét), az emberség erényétől *(zsen)* indíttatva a saját húsából vágott ki neki egy darabot. Ezért minden uralkodó emlegeti is az erényét *(tö)*, s a könyvek és képek megörökítik a hírnevét.

Az uralkodónak örömét kell lelnie abban, ha eléri, hogy emberei a köz érdekében *(kung)* merítik ki erejüket, és szenvednie kell attól, ha (hivatalnokai) önző módon *(szī)* visszaélnek a hatalommal. Az alattvalónak ⟨hivatalnoknak⟩ elégedettnek kell lennie, ha képességeinek megfelelő megbízatást kap, és szenvednie kell, ha egymagában két (hivatallal járó) felelősséget raknak a vállára. Ezért a bölcs uralkodó megszünteti azt, amitől minden alattvalónak szenvednie kell, és azt szilárdítja meg, amiben minden uralkodónak örömét kell lelnie. A felettes és alárendeltjeinek olyan (közös) haszna származik ebből, aminél semmi sem ér többet. De ha (az uralkodó) nem vizsgálja meg alaposan a magán-kapukon *(szī-men)* belül rejlőket, könnyelmű gondolkodással nyúl a fontos dolgokhoz, súlyos büntetést ró ki a jelentéktelen bűnökre, hosszú ideig dorgál egy parányi vétségért, minduntalan mulatságból sértegeti az embereket, többször is kegyességgel viszonozza a bajkeverést: ezzel bizony levágja a kezét és jade-val próbálja azt pótolni. Így a világ megismeri a (fejedelem) személye elmozdításának keserveit.

Ha az uralkodó nehéz követelményeket állít fel, és megbünteti azokat, akik nem érik fel a mércét, akkor titkos elégedetlenség támad. Ha az alattvaló nem veszi hasznát valamely kiválóságának, s mindig nagyon nehéz feladatokat kap, akkor a lappangó elégedetlenség tovább érlelődik. És ha a fáradság és gyötrődés soha nem jut megnyugváshoz, ha a gond és keserűség soha nem talál vigasztalást; ha (az uralkodó) jókedvében magasztalja a kis embereket *(sziao-zsen)* is, kiválót és méltatlant egyformán jutalmazva, haragjában pedig szidalmazza a nemes embert *(kiün-cī)* is, Po-ji-t és Rabló Csï-t egyaránt megvetéssel sújtva; akkor az alattvaló fel fog lázadni ura ellen.

Tegyük fel, hogy Jen királya odahaza gyűlöli a saját népét, de határain túl szereti Lu (fejedelemség) népét. Ez esetben Jen nem szolgálja, Lu pedig nem függ tőle. A Jen-beliek, akiket gyűlöl, nem képesek megfeszíteni erejüket, hogy neki érdemdús szolgálatot tegyenek, a Lu-beliek pedig, akiket szeret, nem képesek elszakadni élet-halál kérdésétől, hogy egy idegen uralkodóhoz ragaszkodjanak. Így az alattvalók ⟨a hivatalnokok⟩ között meghasonlás támad, az uralkodó pedig magára marad. Ha pedig meghasonlott alattvalók magára maradt urat szolgálnak, akkor elmondhatjuk, hogy végveszély fenyeget.

Aki elveti a célpontot és céltáblát, csak úgy vaktában lő, az hiába talál el valami kicsiny dolgot, ettől még nem ügyes. Aki elveti a törvényeket és előírásokat, s csak úgy vaktában dühöng, az hiába öldököl és mészárol, a bűnösök nem félnek tőle. Ha a bűnt egyvalaki követte el, a (büntetés) csapása azonban másvalakit ér, a lappangó elégedetlenség megérlelődik Ezért a tökéletesen jól kormányzott országban vannak jutalmak és büntetések, de nem létezik jókedv és harag (az ítélkezésben). Ugyanezért az igazi bölcs *(seng-zsen)* minden esetre kidolgozza a büntető törvényeket, de még halálbüntetés esetén sem kegyetlen vagy gonosz. S ennek köszönheti, hogy a bűnösök meghódolnak előtte.

Amikor a kilőtt nyíl eltalálja a célpontot, amikor a jutalmak és büntetések megfelelnek a (kiérdemelt) rovásoknak, akkor Jao új életre támad, és Ji[33] ismét megjelenik. S akkor a feletteseket *(sang)* nem érheti olyan szerencsétlenség, mint a Jin- és Hia-házat; s az alattvalóra *(hia)* nem vár Pi-kan balsorsa. Akkor a fejedelem nyugodtan alhatik, az alattvalók örömet találnak a munkájukban, a jó úton járás *(tao)* elhomályosítja az eget és földet, s az erény hatalma *(tö)* áthatol a tízezer nemzedéken.

Ám ha az uralkodó nem tömi be a hasadékokat és réseket, hanem azon fáradozik, hogy vörös és fehér agyaggal bemázolja (a külsejét), akkor egy viharos eső és hirtelen jött szél (a házat) feltétlenül ledönti. Ha nem szabadul meg a szemöldöke és szempillája közelségéből fenyegető bajtól, hanem inkább Meng Pen és Hia Jü halálára vágyik; ha nem törődik a falai közt támadó szerencsétlenséggel, hanem inkább fém falakat ⟨áthatolhatatlan erődítményeket⟩ emeltet a távoli határokon; ha nem alkalmazza a közelében levő kiváló férfiak tanácsait,

ehelyett odakünn szövetségeket köt tízezer hadiszekérrel (rendelkező országokkal), amelyek ezer mérföldnyire fekszenek; akkor, ha egy reggel feltámad a forgószél, Meng Pen és Hia Jü nem ér oda, hogy megmentse, a külső szövetségesek sem érnek oda idejében, és így olyan csapás zúdul rá, hogy nagyobb nem is lehetne. Aki a mai korban igazán hűséges tanácsot ad az uralkodónak, sohasem azon fáradozik, hogy Jen királya szeresse a Lu-belieket, sem pedig azon, hogy a mai nemzedék a régi idők kiváló férfiúi után vágyakozzék, s nem ábrándozik arról, hogy egy Jüe-beli ember ki tud menteni a vízből egy fuldoklót valamelyik középső fejedelemségben. Így aztán a felettesek és alárendeltek ragaszkodni fognak egymáshoz, az országban érdemdús tetteket visznek majd végbe, a határokon túl pedig elterjed a (jó kormányzás) hírneve.

28. fejezet

ÉRDEMES TETT ÉS HÍRNÉV

Négy dolog van, amelynek segítségével a bölcs fejedelem érdemes tetteket vihet végbe és megalapozhatja hírnevét. Az első a „természetes idő" ⟨az évszakok⟩, a második a „nép szíve", a harmadik a „megfelelő képesség", s a negyedik a „hatalmi helyzetet biztosító hivatali tisztség" *(shï-wei)*.

Az évszakokkal nem törődve még tíz Jao sem lenne képes, mondjuk télen, egyetlen kalászt is termeszteni. A nép szívével összeütközésbe kerülve maga Meng Pen és Hia Jü sem lenne képes megfeszíttetni erejüket az emberekkel. Ezért, ha megadatik neki a megfelelő évszak, akkor (a gabona) különös gondot nem igényel, hanem magától növekedik; és ha megnyeri magának a nép szívét, akkor (a fejedelemnek) sürgetnie sem kell (a népet), mert az magától is buzgólkodik. Ha a megfelelő képességekre támaszkodik, akkor (a fejedelemnek) nem kell hajszolnia (az ügyeket), azok maguktól is gyorsan haladnak. És ha hatalmi helyzetet biztosító tisztséget szerez magának, akkor nem kell (lassan haladnia előre, anélkül is biztosítva van a hírneve).

Hasonlóan ahhoz, ahogyan a víz folyik, vagy ahogy a csónak úszik a vízen, (az uralkodónak) meg kell tartania a természetadta utat

(ci-zsan csi tao), s (akkor) megvalósíthatja akárhány rendeletét, és megérdemli a „bölcs uralkodó" nevet.[34]

Akinek azonban csak tehetsége *(c'ai)* van, de nincs hatalmi helyzetben *(si)*, az lehet bármily kiváló férfiú *(hien)*, nem tudja irányítani a méltatlanokat *(pu-sziao)*. Mert ha egy lábnyi magas szálfát egy magas hegy tetejére állítunk, akkor az felülről tekint alá az ezer *zsen* mélységű szakadékra. A szálfának ehhez nem kell hosszúnak lennie, csak a hely legyen magas, ahol áll. Kie is, amikor Ég Fia volt, uralkodni tudott az égalatti felett. Nem volt ő kiváló férfiú, de hatalmi helyzete *(si)* jelentős volt. Jao pedig, amikor magánember *(p'i-fu)* volt, nem tudott irányítani három családot sem. Nem mintha méltatlan ember lett volna, hanem mert társadalmi helyzete alacsony volt. Az ezer *kiün* súly is úszik a víz színén, ha csónakra tesszük, de az egészen kicsiny súly is elsüllyed a vízben, ha nem tesszük csónakra. Nem mintha az ezer *kiün* könnyű lenne, az elenyésző kis súly pedig nehéz, hanem mert (az előbbi) előnyös helyzethez *(si)* jutott, (az utóbbi) meg nem jutott előnyös helyzetbe. Ezért az elfoglalt hely *(wei)* révén az alacsony is felülről tekinthet a magasra, s a hatalmi helyzet *(si)* révén a méltatlan ember is uralkodhat a kiváló felett.

Az uralkodó, akit az égalatti egyesített ereje együttesen tart fenn, biztonságban van; akit a sokaság egyesített szíve együttesen állít (helyére), tiszteletnek örvend. Az alattvaló ⟨a hivatalnok⟩, ha megőrzi képességeit és felhasználja tehetségét, valóban hűséges. Ha pedig tiszteletnek örvendő uralkodó kormányoz valóban hűséges alattvalókat, akkor (az országban mindenki) hosszú és örömteli életet élhet, s érdem és hírnév (mindenki számára) biztosítva van. Név *(ming)* és valóság *(si)* egymást támogatva teljesedik ki; alak és árnyék egymásnak megfelelve áll egymás mellett. Így alattvaló *(cs'en)* és uralkodó *(csu)* is egy és ugyanazt akarva végez különböző feladatot.

Az uralkodónak az okozza a legnagyobb gondot, hogy talán senki sem lesz, aki megfeleljen (hívására). Ezért mondják, hogy „aki egy kézzel akar tapsolni, tegye ezt bármily gyorsan, hangot nem ad vele". Az alattvaló ⟨a hivatalnok⟩ főképpen amiatt aggódik, hogy nem sikerül egységessé tenni (a munkát). Ezért mondják, hogy „ha a jobb kéz kört rajzol, a bal pedig négyszöget, nem sikerülhet (egy-

szerre) mind a kettő". Azt is mondják: „A tökéletesen jól kormányzott országban a fejedelem olyan (szerepet játszik), mint a dobverő, az alattvaló pedig, mind a dob; a képesség olyasmi, mint a kocsi, a feladatok pedig, mint a lovak." Mert az az ember, akinek van fölös ereje, könnyen megfelel (a felhívásokra); s az a képesség, amely bőségesen tartalmaz ügyességet, eleget tud tenni a feladatoknak. De ha az, aki érdemes tettet visz végbe, nem elég erős; ha azok, akik (a fejedelemnek) kedvesek és közel állnak hozzá, nem elég megbízhatóak; ha azok, akik hírnevet szereztek maguknak, nem eléggé befolyásosak *(sï)*; ha (az uralkodó) csak azokhoz ragaszkodik, akik a közelében vannak, ám azokhoz, akik messze vannak tőle, nem köti semmi; nos, akkor a név *(ming)* nem felelhet meg a valóságnak *(sï)*. Ha egy nagy bölcs *(seng-zsen)* olyan erényes *(tö)*, mint Jao és Sun volt, s olyan helyes magatartású *(hing)*, mint Po-ji volt, de társadalmi helyzete *(wei)* nem nyugszik szilárdan a kortársai vállán, akkor érdemes tettet nem fog véghezvinni, hírnevet nem fog szerezni.

Ezért a régi időkben azokat, akik biztosítani tudták maguknak az érdemes tettet és a hírnevet, mindig erejével támogatta a sokaság, tökéletes végrehajtással erősítették a közeliek, hírnevüket költve magasztalták a távoliak, és befolyásukkal *(sï)* tartották fenn a tiszteletnek örvendők. Így aztán érdemes tetteik, akár a T'ai-san, magasztosan álltak az ország *(kuo-kia)* előtt, hírnevük pedig, akár a nap és hold, örökké tartón ragyogta be az eget és földet. Ennek segítségével őrizte meg hírnevét Jao, amikor Délnek fordult ⟨uralkodott⟩; s ezáltal vitt végbe érdemes tetteket Sun, amikor északnak fordult ⟨Jao hivatalnoka volt⟩.

29. fejezet

A FŐBB ELVEK SUMMÁZATA[35]

A régi időkben azok, akik megvalósították a legfőbb elveket *(ta-t'i)* ráte kintettek az égre és a földre, megszemlélték a folyókat és tengereket, követték a hegyeket és völgyeket, (s ezáltal oly természetességgel uralkodtak, mint) ahogyan a nap és hold ragyog, a négy évszak

váltakozik, vagy ahogy szétszóródnak a felhők, és feltámad a szél. Nem terhelték meg elméjüket *(szin)* tudással *(csi)*, nem terhelték meg önmagukat önzéssel *(szi)*, hanem a jó kormányzás vagy felfordulás dolgát a törvényekre és helyes módszerekre *(fa su)* bízták, a helyeslés vagy elítélés kérdését a jutalmakra és büntetésekre bízták, a könnyű vagy nehéz megállapítását a mérésekre bízták. Nem kerültek összeütközésbe a természet törvényével *(t'ien-li)*; nem sértették meg az emberi alaptermészetet *(c'ing-szing)*; nem fújták félre a szőrszálakat, hogy megkeressenek egy kicsiny sebhelyet; nem mostak le minden sarat, hogy kikutassák a nehezen érthetőt; nem mentek túl a festett zsinór vonalán, de nem is maradtak innen a festett zsinór vonalán; nem akartak türelmetlenségükben túltenni a törvényeken *(fa)*, de nem is voltak olyan elnézőek, hogy a törvényeket ne tartassák be; hanem megőrizték az egyszer megszerzett elveket *(li)*, és a természetesre *(ci-zsan)* támaszkodtak. Így (az embereket érő) balsors vagy jó szerencse mindig a helyes elvekből *(tao)* és a törvényekből *(fa)* fakadt, sohasem a szeretetből vagy gyűlöletből; s a dicsőség vagy szégyen felelőssége mindig az illetőn magán nyugodott, sohasem másokon.

Ezért a tökéletes biztonság korában a törvények *(fa)* olyanok, mint a reggeli harmat: tiszták és egyszerűek, még nem szóródtak szét. A szívekben nem érlelődik elégedetlenség, a szájakat nem hagyja el veszekedő szó. Így kocsik és lovak nem vonszolódnak a távoli utakon, nem keverednek össze zászlók a nagy mocsarakban, tizezernyi ember nem veszti életét rablók fegyverei által, bátor harcosok életútját nem vágják ketté zászlók és lobogók, kiemelkedő emberek hírnevét nem örökítik meg képeken és könyvekben, sem érdemes tetteiket nem jegyzik fel tálakra és más bronzedényekre, s az évi feljegyzésekre szolgáló táblácskák teljesen üresen maradnak. Ezért mondják: „Semmiféle haszon *(li)* nem maradandóbb, mint az egyszerűség; és semmiféle szerencse nem örökéletűbb, mint a nyugalom (v. biztonság)."

Tegyük fel, hogy a „Kőből való ács"[36] ezer esztendős hosszú életének birtokában fogdossa egyre a kampós szerszámát, nézegeti körzőjét és szögvasát, emelgeti festett zsinórját a vonalazáshoz, mert szabályos formát akar adni a T'ai-san-nak. Vagy tegyük fel, hogy Meng Pen

és Hia Jü övére köti a Kan-ciang kardot,[37] úgy akarja egységesíteni a tízezernyi népet. Nos, hiába minden erőfeszítése az ügyességnek, hiába végső határig kiteljesedése a hosszú életnek, a T'ai-san nem fog szabályos alakot ölteni, s a népek csak nem lesznek egységesek. Ezért mondják: „A régi időkben azok, akik pásztorai ⟨uralkodói⟩ voltak az égalattinak nem bízták meg a „Kőből való ácsot" azzal, hogy minden ügyességét összeszedve igyekezzék kárt tenni a T'ai-san testi formájában, sem pedig Meng Pen-t és Hia Jü-t nem bízták meg azzal, hogy félelmetes tekintélyük latbavetésével megsértsék a tízezernyi nép alaptermészetét *(szing)*."

Ha a helyes utat *(tao)* követve érvényre juttatják a törvényeket *(fa)*, akkor a nemes ember *(kiün-cï)* boldog, a nagy bűnösök pedig felhagynak (a bűnözéssel). Szelíden, ráérősen, nyugodtan (uralkodik a fejedelem), követve a természet parancsát *(t'ien-ming)*, s megtartva a (jó kormányzás) legfőbb elveit. Ezzel eléri, hogy az emberek nem esnek a törvényektől való eltévelyedés bűnébe, s a halak nem szenvednek a víz elvesztésének csapásától. Akkor pedig az égalattiban jól mennek a dolgok.

Ha az uralkodó *(sang)* nem olyan, mint az ég, akkor nem tudja minden alattvalóját *(hia)* betakarni; ha az (uralkodói) elme *(szin)* nem olyan, mint a föld, akkor nem tud minden dolgot *(wu)* fenntartani. A T'ai-san nem tesz különbséget szeretett és nemszeretett (felhők) között, így őrzi meg emelkedettségét; a folyók és tengerek nem válogatnak a kicsiny segítségeik ⟨a beléjük ömlő folyók és patakok⟩ között, így teszik teljessé gazdagságukat. Ezért ha a nagy ember *(ta-zsen)* mintaképének az eget és földet tekinti, a tízezer dolog *(wan-wu)* rendelkezésére áll; és ha elméjét rendezni tudja a hegyek és folyamok (szemlélete) által, az ország *(kuo-kia)* gazdag lesz. Ha az uralkodó *(sang)* sohasem viselkedik dühében gonoszul, akkor az alattvalók *(hia)* között sem támad fel a lappangó elégedetlenség szerencsétlensége. A felül levők és az alul levők jó egyetértésben vannak, (egyaránt) a helyes utat *(tao)* tekintik otthonuknak. Így maradandó haszon *(li)* halmozódik fel, s hatalmas érdemek alapozódnak meg. A hírnév tökéletessé lesz az elődök által, de az erény hatalma *(tö)* örökül marad az utódokra is. Ez a jó kormányzás tökéletessége.

40. fejezet

AZ ERŐ-HELYZET ELVÉNEK BÍRÁLATA

NAN SÏ

Sen-cï ⟨Sen Tao⟩ mondotta:
„A repülő sárkány a felhőkön lovagol, a felszálló kígyó a ködökön kóborol; de mihelyt a felhők szétoszlanak, és a ködök feltisztulnak, a sárkány és a kígyó ugyanolyanná válik, mint a földi giliszta vagy a fekete hangya, hiszen elvesztették azt, ami hordozta őket. A kiváló emberek *(hien-zsen)* is méltatlanok *(pu-sziao)* igájába görnyednek, ha hatalmuk *(k'iüan)* jelentéktelen, hivatali helyük *(wei)* alacsony. A méltatlanokat pedig csak azáltal tudják meghódoltatni a kiváló emberek, hogy hatalmuk súlyos, hivatali helyük pedig magas. Jao mindaddig, amíg közrendű ember *(p'i-fu)* volt, nem tudott kormányozni három embert sem; másrészt azonban Kie, Ég Fia lévén, felfordulásba tudta dönteni az egész égalattit. — Ebből értettem meg én, hogy az erő-helyzet *(sï)* és a hivatali állás *(wei)* teljesen elegendő ahhoz, hogy rájuk támaszkodjunk, a kiválóság *(hien)* és a bölcsesség *(csï)* azonban nem éri meg, hogy vágyakozzunk utána. Mert úgy van az, hogy ha az íj gyenge, a nyíl mégis magasabbra száll, akkor (a nyilat) a szél ragadta magával; és ha valaki méltatlan ember, a rendeleteit mégis megvalósítják, akkor megszerezte hozzájuk a tömegek *(csung)* támogatását. Ameddig Jao szolgasorban élve *(li-su)* tanítgatott, a nép nem hallgatott rá, de mihelyt elérte, hogy arccal délnek fordulva királyi hatalommal uralkodott *(wang)* az égalatti felett, amit parancsolt, megtették, amit megtiltott, abbahagyták. Így szemlélve a dolgot láthatjuk, hogy a kiválóság és a bölcsesség még nem elegendő a sokaság meghódoltatásához, ám az erő-helyzet *(sï)* és a hivatali állás *(wei)* még a kiválóak leigázásához is elegendő."
Sen-cï-nek válaszképpen azt mondják:
„A repülő sárkány a felhőkön lovagol, a felszálló kígyó a ködökön kóborol. Én nem állítom, hogy a sárkány és a kígyó nem a felhők és ködök kedvező állapotára *(sï)* támaszkodik. Csakhogy: ha eldobod magadtól a kiválóakat *(hien)* és egyedül a kedvező helyzetre *(sï)*

bízol mindent, az már elegendő volna a jó kormányzáshoz? Ilyesmit én még sohasem láttam. Mert ha birtokába jutván a felhők és ködök kedvező állapotának *(sī)*, képesek meglovagolni azokat és rajtuk kóborolni, annak oka a sárkány és a kígyó kiváló tehetsége *(c'ai)*. Hiszen bárhogy duzzadjanak is a felhők, a giliszta sohasem lesz képes meglovagolni őket, s legyenek bármily sűrűek a ködök, a hangya sohasem lesz képes kóborolni rajtuk. S ha birtokába jutván a duzzadó felhők és a sűrű ködök kedvező körülményének *(sī)*, mégsem tudják meglovagolni ezeket vagy kóborolni rajtuk, annak oka az, hogy a giliszta és a hangya képességei *(c'ai)* igen szerények. Mármost, amikor Kie és Csou délnek fordított arccal királyként uralkodott *(wang)* az égalatti felett, számukra az Ég Fiát megillető hatalom volt a felhők és ködök, ám az égalatti nem menekülhetett meg a nagy felfordulástól, mégpedig azért nem, mert Kie és Csou képességei igen szerények voltak. Továbbá: ha Jao csupán hatalmi helyzetére *(sī)* támaszkodva kormányozta volna az égalattit, akkor az ő hatalmi helyzete *(sī)* ugyan miben különbözött Kie hatalmi helyzetétől *(sī)*, amely viszont arra szolgált, hogy (Kie) felfordulásba dönthesse az égalattit? S maga a hatalmi helyzet *(sī)* nem is mindig képes elérni, hogy a kiválóak felhasználhassák saját énjüket *(jung ki)*, és hogy a méltatlanok ne használják fel saját énjüket. Csak ha a kiválóak használják fel (előnyös helyzetüket), akkor uralkodik rend az égalattiban; ha azonban méltatlanok használják fel (előnyös helyzetüket), akkor az égalattiban felfordulás támad.

Az ember alaptermészete *(c'ing-szing)* olyan, hogy kiváló ember igen kevés akad, méltatlan azonban rengeteg. S minthogy a méltatlan emberek arra használják fel hatalmukat *(wei)* és előnyös helyzetüket *(sī)*, hogy felfordulásba döntsék a világot, így hát azok, akik előnyös helyzetük *(sī)* segítségével felfordulásba taszítják az égalattit, sokan vannak, akik pedig előnyös helyzetük *(sī)* segítségével jól kormányozzák az égalattit, igen kevesen. A hatalmi helyzet *(sī)* tehát elősegítheti a jó kormányzást is, de elősegítheti a felfordulást is. Ezért mondja a „Csou-k könyve":[38] ‚Nem szabad a tigrisnek még szárnyat is adni, hiszen akkor repülve fog behatolni a falvakba *(ji)*, úgy ragadja el az embereket és falja fel őket.'

Méltatlan embereket helyezni előnyös helyzetbe *(sï)*: szárnyat is adni a tigrisnek. Kie és Csou magas tornyokat és mély tavakat építtetett, kimerítve ezzel a nép erejét, és megégető oszlopokat csináltatott, ezekkel törve a nép életére. Kie-nek és Csou-nak azért volt alkalma a garázdálkodásra, mert a Délnek fordult arc ⟨az uralkodás⟩ hatalma szárnyként szolgált nekik. De lett volna csak egyszerű közember *(p'i-fu)* Kie és Csou, még jóformán el sem követhettek volna egy bűnt sem, testükre máris lesújtott volna a halálbüntetés. Az előnyös helyzet *(sï)* tehát táplálhatja a tigris- és farkaslelkületet is, erőszakos és felforgató cselekedeteket okozva ezáltal. Ez esetben az égalatti legnagyobb szerencsétlensége lehet. Hogy az előnyös helyzet *(sï)* milyen viszonyban van a jó kormányzással és a felfordulással, arra saját lényegéből *(pen)* még semmi biztosat nem állapíthatunk meg. Így aki tanítását abban az állításban foglalja össze, hogy a hatalmi helyzet *(sï)* elegendő az égalatti jó kormányzásához, az bölcsességével csak sekélyességekig ér el.

Ha jó paripáktól húzott erős kocsi hajtását rabszolgára vagy rabszolganőre *(cang hu)* bízzuk, az emberek ki fogják nevetni őket, ha azonban Wang Liang[39] hajtja (a fogatot), az egy nap alatt ezer mérföldet is megtesz. Pedig kocsi és ló ugyanaz marad. Hogy az egyik esetben (naponta) ezer mérföldet sikerült elérni, a másik esetben meg csak az embereknek volt min nevetni, annak oka az, hogy az ügyesség és az ügyetlenség nagyon messze jár egymástól. Mármost, ha az országot *(kuo)* fogjuk fel kocsinak, a hatalmi helyzetet *(sï)* lónak, a parancsokat és rendeleteket kantárnak és zablának, a különféle büntetéseket ostornak és korbácsnak, és elérjük, hogy a fogatot Jao és Sun ⟨kiváló ember⟩ hajtsa, akkor az égalatti rendje biztosítva van, míg ha a fogatot Kie és Csou ⟨méltatlan ember⟩ hajtja, az égalattiban felfordulás támad. Ennek is az az oka, hogy a kiválóság és a méltatlanság nagyon messze jár egymástól. Nos, aki gyorsan akar előre haladni és messzire akar jutni, de nem érti meg, hogy Wang Liang-ot kellene alkalmaznia, és aki több haszonhoz szeretne jutni és meg akar szabadulni a károktól, de nem érti meg, hogy kiváló és tehetséges embereket kellene hivatalba ültetnie, az abban a nagy bajban szenved, hogy nem ismeri fel a hasonló dolgokat *(lei)*. Mert Jao és Sun ⟨a kiváló emberek⟩: a nép kormányzásának Wang Liang-jai."

Ismét más, erre is felelvén, azt mondhatja:[40]
„Az egyik ⟨Sen Tao⟩ a hatalmi helyzetet *(sï)* elegendőnek tartja, hogy reá támaszkodva kormányozni lehessen a hivatalokat. A másik *(k'o)* azt mondja, hogy csak kiváló emberekre támaszkodva lehet jó kormányzást teremteni. Nos, egyik sem helyes. A *sï* (terminus) ugyanis egy egészet jelöl *(ming ji)*, s (használatának) változatai *(pien)* megszámlálhatatlanok. Ha a hatalmi helyzet *(sï)* mindig csak természettől adott *(cï-zsan)* lehetnè, akkor semmi értelme nem lenne, hogy beszéljünk róla. Az a hatalmi helyzet *(sï)*, amelyről én beszélek, az ember által teremtett (hatalmi helyzetet) jelenti. Mármost, azt hallom, hogy ha Jao és Sun ⟨kiváló ember⟩ jut birtokába a hatalmi helyzetnek *(tö sï)*, jó kormányzás uralkodik, ha pedig Kie és Csou ⟨méltatlan ember⟩ jut birtokába a hatalmi helyzetnek, felfordulás támad. Nos, én nem tagadom ugyan, hogy egy Jao vagy Sun (kormányzása) ilyen, de azt igenis tagadom, hogy (a hatalmi helyzetet) egy embernek sikerülhet megteremtenie.
Ha ugyanis Jao és Sun ⟨a kiváló ember⟩ születése folytán van a magas hivatali állásban *(sang-wei)*, akkor ott akár tíz Kie és Csou ⟨méltatlan ember⟩ sem képes felfordulást támasztani; a jó kormányzás tehát a körülményekből fakad *(sï)*. Ha pedig Kie és Csou ⟨a méltatlan ember⟩ ugyancsak születése folytán van a magas hivatali állásban, akkor ott akár tíz Jao és Sun ⟨kiváló ember⟩ sem képes jó kormányzást teremteni; a felfordulás tehát a körülményekből fakad *(sï)*. Ezért mondják, hogy amikor a körülmények *(sï)* jó kormányzást tesznek lehetővé, akkor nem lehet felfordulást támasztani, és ha a körülmények *(sï)* felfordulást támasztanak, akkor nem lehet jó kormányzást teremteni. Ez a természettől adott helyzet *(cï-zsan csï sï)*, amely nem azonos azzal, amit az ember megteremthet.
Az (a *sï)*, amiről a másik beszél, az ember által megteremthetőt jelenti. Az pedig, amiről én beszélek, az ember által megszerzett hatalmi helyzetet *(sï)* jelenti, és semmi mást. A kiválóságnak *(hien)* ehhez semmi köze. Mivel is világíthatnám meg, hogy ez így van? Valaki mesélte, hogy volt egyszer egy ember, aki dárdákat és pajzsokat árult. Pajzsainak keménységét magasztalva azt állította, hogy nincs olyan tárgy *(wu)*, ami képes lenne áthatolni rajtuk. Ám egyszerre csak dicsérni kezdte a dárdáit is, mondván: ‚Az én dárdáim

olyan hegyesek, hogy nincs olyan tárgy, amelyen át ne hatolnának.' Válaszul erre egy ember megkérdezte tőle: ‚És mit szólsz hozzá, ha a te dárdáiddal akarom átütni a te pajzsaidat?' Emberünk pedig erre semmit sem tudott felelni.

A két név *(ming)*, amely szerint a pajzsok ‚áthatolhatatlanok', a dárdák pedig ‚mindenen áthatolók', bizony nem állhat meg egymás mellett. Ugyanígy, a kiválóság *(hien)* mint előnyös helyzet *(wei sī)*, nem tud megakadályozni semmit, ám az előnyös helyzet *(sī)* mint a kormányzás helyes útja *(wei tao)*, mindent meg tud akadályozni. Mármost, a megakadályozni semmit sem tudó (kiválóságot és a mindent megakadályozni tudó) *sī*-t (egymás mellé állítani): ez ‚dárda-pajzs' beszéd ⟨önellentmondás⟩. Ezzel pedig világossá vált, hogy a kiválóság *(hien)* és a hatalmi helyzet *(sī)* egymással összeférhetetlenek.

Tovább menve: Jao és Sun, Kie és Csou ezer nemzedéken át egyszer ha születik; míg (a nem ilyenek) váll-váll mellett és egymás sarkára lépve születnek. Azok, akik a világot kormányozzák, nemigen emelkednek túl a közepességen *(csung)*; s akik miatt én a hatalmi helyzetről *(sī)* beszélek, azok éppen a közepes képességűek *(csung)*. A közepes képességűek egyrészt (kiválóságban) nem érik el Jao-t és Sun-t, másrészt azonban (méltatlanságukban) Kie-vé és Csou-vá sem lesznek. S ha ápolják a törvényeket *(fa)* és szilárdan megmaradnak hatalmi helyzetükben *(sī)*, akkor jó kormányzást folytatnak, de ha hátat fordítanak a törvényeknek és elhagyják hatalmi helyzetüket, akkor felfordulást támasztanak. Mármost, ha (az uralkodó) veszni hagyja hatalmi helyzetét *(sī)* és hátat fordít a törvényeknek *(fa)*, miközben (a nép) egy Jao-ra vagy Sun-ra vár, míg végre egy Jao vagy Sun meg is érkezik és jó kormányzást teremt, akkor ezer nemzedéken át felfordulás uralkodik, és csak egyben jó kormányzás. De ha (az uralkodó) ápolja a törvényeket *(fa)* és szilárdan megmarad hatalmi helyzetében *(sī)*, úgy várakozván egy Kie-re vagy Csou-ra, amíg egy Kie vagy Csou meg is érkezik és felfordulást támaszt, akkor ezer nemzedéken át jó kormányzás uralkodik, és csak egyben felfordulás. Márpedig az ezer (nemzedéket boldogító) jó kormányzás, amely mellett egy (nemzedéknyi) a felfordulás, és az egyetlen (nemzedéknyi) jó kormányzás, míg ezer (nemzedéket sújt) a felfordulás:

ez (a két lehetőség) éppen olyan, mint amikor (két lovas) jó paripára szállva kétfelé nyargal, s ugyancsak messzire távolodnak egymástól. Ha levetjük a hajlítás és kiegyenesítés szabályozóit, ha eltávolítjuk a különféle mérlegelések mércéit, akkor megbízhatjuk magát Hi Csung-ot azzal, hogy készítsen egy kocsit, ő sem lesz képes elkészíteni még egy kereket sem. Ha pedig hiányzik a jutalmazásokkal való buzdítás és a büntetésekkel való megfélemlítés, ha kiengedjük kezünkből a hatalmi helyzetet *(sī)* és eldobjuk a törvényeket *(fa)*, akkor maga Jao és Sun magyarázhatja ajtóról ajtóra járva, minden egyes embernek (a jó kormányzás elveit), ők sem lesznek képesek jól kormányozni még három családot sem. És ezzel világossá lett, hogy a hatalmi helyzet *(sī)* megértemli alapos kihasználását, az a mondás pedig, hogy (a hatalmi helyzet jó kihasználása) feltétlenül a kiválóakra *(hien)* vár, helytelennek bizonyult.

Továbbá, ha száz napig semmit sem ehetik, mert a jó rizsre és húsra kell várnia, akkor az éhező nem marad életben. Mármost, ha Jao és Sun kiválóságára kell várni ahhoz, hogy jó kormányzásnak örvendjen a jelen nemzedék népe, az éppen olyan üres beszéd, mint az, hogy megmenti az éhező életét, ha megvárja a jó rizst és a húst.

Így azt a mondást, hogy ha jó paripák húzta erős kocsit rabszolga vagy rabszolganő *(cang hu)* hajt, kinevetik őket az emberek, de ha Wang Liang hajtja a fogatot, az egy nap alatt ezer mérföldet is megtesz, én nem ismerem el igaznak. Mert ha egy Jüe-beli kiváló úszóra kell várni, aki megmentsen egy vízbe esett embert valamelyik középső fejedelemségben *(csung-kuo)*, akkor a Jüe-beli ember hiába ért olyan jól az úszáshoz, a fuldokló mégsem fog megmenekülni. Nos, hogy a múltbeli Wang Liang-ra kellene várni, aki majd hajtsa a mostani lovakat, ez éppen olyan üres beszéd, mint hogy a Jüe-beli ember megmentheti a fuldoklót (egy középső fejedelemségben). Nyilvánvaló most már, hogy ez mennyire lehetetlen. De ha jó lovak vonta erős kocsikból ötven mérföldenként egy-egy készenlétben áll (a váltáshoz), akkor a hajtást közepes ügyességű kézre is rábízhatjuk s (a fogat) elérheti a gyors előrehaladást és messzire jutást is, és ezer mérföldet is meg tud tenni naponta. Ugyan miért kellene a múltbeli Wang Liang-ra várni?

Különben is, hogy ha nem bízhatjuk a kocsihajtást Wang Liang-ra, akkor feltétlenül rabszolgákra vagy rabszolganőkre kell bíznunk, aki majd kudarcot vall vele, meg hogy ha nem bízhatjuk a kormányzást Jao-ra és Sun-ra, akkor feltétlenül Kie-re vagy Csou-ra kell bíznunk, aki majd felfordulást támaszt: ez olyan, mint úgy vélni, hogy ha egy íz nem olyan édes, akár a méz, akkor csak keserű lehet, akár a tarka saláta vagy a keserű petrezselyem.

Ez tehát csak céltalan vitatkozás, szavak halmozása, elszakadva az értelemtől, elveszítve minden helyes módszert; két véglet közti tanácstalankodás *(ji)*. Hogyan is lehetne vele (helyesen) bírálni (Sen Tao) szilárd elvekre épített *(tao-li)* tanítását? Az illető bírálata tehát nem éri utol (Sen Tao) elméletét.

41. fejezet

KÉRDÉSEK A VITATKOZÁSRÓL

Valaki megkérdezheti mondván: — Miből keletkezik a vitatkozás *(pien)*?

Feleletképpen azt mondhatjuk: — Abból keletkezik, hogy a felettesek *(sang)* nem elég bölcsek *(pu-ming)*.

A kérdező így folytathatja: — Abból, hogy a felettesek nem elég bölcsek, hogyan keletkezik a vitatkozás?

S akkor a felelet így hangozhat:

— Egy bölcs uralkodó *(ming-csu)* országában a szavak közül a rendeletek a legértékesebbek, a tevékenységek közül a törvények *(fa)* a legmegfelelőbbek. A szavak közül nem lehet kettő ⟨két különböző⟩ is értékes, a törvények közül nem lehet kettő (egyaránt) megfelelő. Ezért azokat a szavakat és tetteket, amelyek nem igazodnak a törvényekhez és rendeletekhez, be kell tiltani. Ha valaki nem ismeri el a törvényeket és rendeleteket, nélkülük próbálja helyesen fogadni a cselszövéseket, nélkülük próbál alkalmazkodni a körülmények változásához *(jing pien)*, nélkülük próbálja biztosítani a hasznot *(li)*, igazgatni az ügyeket, annak szavait jól figyelje meg az uralkodó *(sang)*, és a következményekért azokat tegye felelőssé. Mert ha a

szavak helyesek *(tang)*, akkor (kimondójuk) nagy hasznot hajtott, de ha nem helyesek, akkor (kimondójuk) súlyos bűnt követett el. Így aztán az ostobák félnek majd a büntetéstől és nem merészelnek beszélni, az okos embereknek pedig nem lesz mivel vitatkozniuk. Nos, ez az oka annak, ha valahol nincsen vita.

Nem így van ez a felfordulás korában. Az uralkodó kiadja a rendeleteket, ám az emberek *(min)* irodalmi műveltségük *(wen-hio)* segítségével semmibe veszik *(fei)* azokat; a hivatalok *(kuan-fu)* kiadják a törvényeket, de az emberek önző magatartásukkal *(szï-hing)* megváltoztatják azokat. Az uralkodó pedig, noha látja, hogy megsértik törvényeit és rendeleteit, mégis a művelt emberek *(hio-csö)* bölcsességét és magaviseletét részesíti tiszteletben. Ezért találunk az ilyen korokban oly sok irodalmi műveltséget *(wen-hio)*.

A szavak és tettek olyasféle szerepet kell, hogy játsszanak, mint a célpont és a céltábla. Ha valaki jól kihegyez egy nyilat, de vaktában lövi ki, akkor lehet a nyíl hegye olyan, hogy nem hibázna el egy őszi pihét sem, (a vaktában nyilazót) mégsem nevezhetjük jó íjásznak, mert nincs mihez tartsa magát, nincs célpontja. Ha azonban felállítunk egy öt hüvelyk (átmérőjű) céltáblát, s ezt elvisszük száz lépés távolságra, akkor ha más nem is, de Hou Ji és P'ang Meng[41] mindig képes lesz beletalálni, hiszen tudják mihez tartani magukat. Ezért: ha van állandó mérce *(cs'ang)*, akkor az öthüvelykes céltáblába beletaláló Hou Ji-t és P'ang Meng-et is ügyesnek kell tekintenünk; ha pedig nincs állandó mérce, akkor az őszi pihét eltaláló vaktában lövőt is ügyetlennek kell mondanunk. Mármost, aki a szavak meghallgatásakor és a tettek szemügyre vételekor nem veszi figyelembe azt, ami célpont és céltábla lehet, az voltaképpen úgy tesz, mint aki vaktában lőtte ki nyílát, s akkor hiába mélyértelműek a szavak, hiába erőteljesek a tettek. Így aztán a felfordulás korában úgy hallgatják meg a szavakat, hogy a nehezen érthetőt mélyértelműnek vélik, a kiterjedt ismeretet *(po-wen)* pedig ékesszólásnak *(pien)*; s úgy veszik szemügyre a tetteket, hogy a tömegből kiszakadtat már kiválónak *(hien)* hiszik, a feletteseket sértőt pedig már emelkedettnek. Az uralkodó is az ékesszóló és mélyértelmű szavakban leli örömét, s a kiváló és emelkedett tetteket méltányolja. Azok, akik a törvényeket és helyes mód-

szereket alkotják, ezért állapítják meg az elfogadandó és az elvetendő tettek mértékét, ezért tesznek különbséget tanácsadó szavak *(c'i)* és veszekedések véleménymondása között, bár ahhoz, amit ők csinálnak, senki sem tartja magát. Így aztán, az írástudónak öltözöttek *(zsu fu)* és az övükön kardot viselők nagyon sokan vannak, de földművelők és harcosok nagyon kevesen; a „keményről és fehérről" *(kien pai)*, valamint a „könyörtelenségről" *(wu-hou)* szóló viták diadalmaskodnak, a rendeletekben foglalt törvényekről pedig nem is hallani.[42] Ezért mondhatjuk, hogy a vitatkozás akkor keletkezik, amikor az uralkodó nem elég bölcs.

43. fejezet

DÖNTÉS (KÉTFÉLE) TÖRVÉNYKEZÉS KÖZÖTT TING FA

Egy kérdezősködő azt a kérdést tette fel: „Sen Pu-hai és Kung-szun Jang,[43] e két mester tanítása közül melyikre van sürgetőbben szüksége az országnak *(kuo)*?"

Felelvén neki azt mondottam: „Ezt nem lehet (az egyik javára) eldönteni. Az ember, ha tíz napig nem eszik, meghal; ha a nagy hideg kellős közepén nem vesz ruhát magára, ugyancsak meghal. Arról beszélvén tehát, hogy a ruházat és az élelem közül vajon melyikre van sürgősebben szüksége az embernek, csak azt (mondhatjuk), hogy egyiket sem lehet nélkülözni, mindkettő az élet fenntartásának *(jang-seng)* eszköze. Mármost, Sen Pu-hai a helyes politikai módszerről *(su)* beszélt, Kung-szun Jang pedig törvényeket *(fa)* alkotott. A helyes módszer *(su)* azt jelenti, hogy a feladatokhoz mérten kell hivatalt adományozni, a névvel *(ming)* egybehangzóan kell számon kérni a valóságot *(sï)*, kézben kell tartani a halál és az élet „fogantyúját" ⟨hatalmát⟩, és meg kell vizsgálni valamennyi alattvaló *(k'iün-cs'en)* képességeit. Ezeket magának az uralkodónak *(zsen-csu)* kell kézben tartania. A törvényhozás *(fa)* azt jelenti, hogy törvényeket és rendeleteket *(hien ling)* kell nyilvánosságra hozni a hivatalok *(kuan-fu)* által, hogy a különféle büntetéseknek biztosaknak ⟨pontosan meghatározottaknak⟩ kell lenniük a nép

elméjében, hogy jutalmat mindig az kapjon, aki tiszteletben tartja a törvényeket, büntetést pedig arra rójanak ki, aki megszegi a rendeleteket. Ez (ti. a *fa*) tehát olyasmi, amihez az alattvalóknak *(cs'en)* kell tartaniuk magukat. Ha a fejedelemnek nincs helyes módszere *(su)*, akkor a csalás uralkodik felül; s ha az alattvalók előtt nem állnak törvények *(fa)*, akkor felfordulás támad alul. Ezért nem lehet nélkülözni egyiket sem, mindkettő a császárok és királyok *(ti-wang)* eszköze."

A kérdezősködő így folytatta: „S miért nem lehetséges, hogy csak a helyes módszert (alkalmazzuk), törvényhozás nélkül, vagy csak a törvényeket, a módszer nélkül?"

Válaszképpen pedig mondottam: „Sen Pu-hai a Han-beli Csao fejedelemnek[44] volt tanácsadója. Han pedig Cin-ből leválasztott fejedelemség *(kuo)* volt. Cin régi törvényei *(fa)* akkor még nem szűntek meg, Han új törvényei pedig már megszülettek; a régebbi fejedelmek rendeleteit még nem vonták vissza, a későbbi fejedelmek rendeleteit pedig már kibocsátották. Nos, minthogy Sen Pu-hai nem mert a saját szakállára törvényeket alkotni *(fa)*, s (így) nem tette egységessé a különféle rendeleteket *(hien-ling)*, elszaporodtak a bűnözők. Mert amikor a régi törvényekből és korábbi rendeletekből származott hasznuk *(li)*, azokat követték; amikor meg az új törvényekből és későbbi rendeletekből származott hasznuk, ezeket követték. Mivel pedig a régi és az új (törvények) ellentmondtak egymásnak, a korábbi és későbbi (rendeletek) egymás fonákjai voltak, Sen Pu-hai tízszer is hiába érte el, hogy Csao fejedelem a helyes módszert *(su)* alkalmazza, a bűnös alattvalók *(cs'en)* mégis mindig meglelték a módját, hogy képmutatón csűrjék-csavarják a szavakat. Ezért Han (fejedelemség), amely csupán a tízezer hadiszekerének erejére hagyatkozott, tizenhét év alatt sem érhette el a hegemón királyság hatalmát *(pa-wang)*. Hiába alkalmazta felül (az uralkodó) a helyes módszert *(su)*, szerencsétlenségbe döntötte az, hogy hivatalnokai semmibe vették a törvényeket *(fa)*.

Kung-szun Jang C'in (fejedelemséget) kormányozta. Az igazi (bűnösök) felelősségre vonása céljából bevezette a (kötelező) feljelentés és a bűnbe való belekeveredés rendszerét, s tíz és öt családból álló csoportokat szervezett, hogy mindenkit részessé tegyen (a cso-

port egy tagjának) bűnében. A jutalmazásban bőkezű volt és szavahihető, a büntetésben szigorú és pontos. Így aztán a népe erejét jól kihasználva fáradozott és sohasem pihent, veszedelembe is tovább üldözte az ellenséget, és soha vissza nem vonult. Ezért az ország gazdag lett, a hadsereg pedig erős. És mégis, minthogy nem volt helyes módszere *(su)*, amellyel a rossz hivatalnokokat felismerhette volna, mindez a gazdagítás és erősítés csupán az alattvalókat *(zsen-cs'en)* gyarapította. Hiao fejedelem és Sang fejedelme ⟨Kung-szun Jang⟩ halála és Hui király trónralépte után, amikor a C'in-beli törvények *(fa)* még nem vallottak kudarcot, Csang Ji máris C'in kárára egyezett meg Han és Wei (fejedelemségekkel). Hui király halála és Wu király trónralépte után Kan Mou ugyancsak C'in kárára kötött egyezséget a Csou-házzal. Wu király halála és Csao-sziang király trónralépte után Zsang fejedelme áthatolt Han és Wei (területén) és keleten megtámadta C'i-t, ám az ötesztendős (háború) C'in területét egyetlen lábnyi földdel sem gyarapította, csupán az ő ⟨Zsang „fejedelme"⟩ T'ao körzeti *(ji)* birtokát *(feng)* teremtette meg. Jing fejedelme is csak azért támadta Han-t nyolc éven keresztül, hogy megteremtse Zsu-nan-i családi birtokát *(feng)*. S ettől kezdve mindenki, aki csak C'in-ben alkalmazva volt, ugyanúgy cselekedett, mint Jing és Zsang.[45] Így aztán, valahányszor (C'in) háborúban győzelmet aratott, a főhivatalnokok *(ta-cs'en)* tekintélye emelkedett, s valahányszor (az ország) gyarapította területét, családi birtokok *(szï-feng)* létesültek. Minthogy tehát az uralkodónak *(csu)* nem volt helyes módszere *(su)*, amellyel a rossz hivatalnokokat felismerhette volna, Sang fejedelme ⟨Kung-szun Jang⟩ hiába tökéletesítgette a törvényeit *(fa)* tízszer is, az alattvalók *(zsen-cs'en)* megfordították és kihasználták (saját érdekükben) azoknak minden jó tulajdonságát. S így (az uralkodó) hiába aknázta ki az erős C'in minden gazdagságát, több tíz esztendőn át sem érte el a császárok és királyok hatalmát *(ti-wang)*. A törvényeket *(fa)* pontosan betartották ugyan a hivatalnokok, ám igen nagy baj volt, hogy az uralkodó odafent nem rendelkezett a helyes módszerrel *(su)*."

A kérdezősködő így folytatta: „S ha az uralkodó alkalmazza Sen-cï ⟨Sen Pu-hai⟩ módszereit *(su)*, a hivatalnokok pedig megvalósítják

Sang fejedelmének ⟨Kung-szun Jang-nak⟩ a törvényeit *(fa)*, akkor minden rendben van?"

Amire válaszul azt mondottam: „Sen-cï még nem ért el tökéletességet (a helyes módszerekben, Sang fejedelme pedig még nem ért el tökéletességet) a törvénykezésben. Sen-cï azt tanította, hogy a kormányzásban nem szabad túllépni a hivatali (hatáskört), s ha valaki többet tud is (annál, ami hivatalból reá tartozik), arról ne beszéljen. Az, hogy kormányzás során nem szabad túllépni a hivatal (hatáskörén), azt jelenti, hogy mindenki törődjön a (saját) kötelességével, és ez helyes. De hogy aki tud (valami reá nem tartozót), arról mégse beszéljen, ez bizony már hiba. Mert az uralkodónak *(zsen-csu)* az egész ország szemével kell látnia, akkor nem lát senki nála világosabban, s az egész ország fülével kell hallania, akkor nem hall senki nála élesebben. Mármost, ha (alattvalói) tudnak, de nem beszélnek, akkor az uralkodó ugyan hol találjon segítséget? — Sang fejedelmének törvényei kimondották, hogy aki (csatában) levág egy fejet, annak rangja *(cio)* egy fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, ötven *sï*-nyi (jövedelmet nyújtó) hivatal illeti meg; aki pedig két fejet vág le, annak rangja két fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, száz *sï*-nyi (jövedelmet biztosító) hivatal illeti meg. A hivatali és rangbéli *(kuan cio)* előmenetelt tehát a fejlevágással szerzett érdemhez kellett hozzámérni. Mármost, ha létezne egy törvény, amely kimondaná, hogy aki (csatában) fejeket vágott le, azt orvossá és áccsá kell kinevezni, akkor a házak nem épülnének fel többé, s a betegségek nem gyógyulnának meg többé. Aki ács, annak ügyes keze legyen; aki meg orvos, az tudjon orvosságot készíteni; ha pedig fejlevágások érdemdús tette alapján csinálnak valakiből (ácsot vagy orvost), akkor az nem rendelkezhetik a szükséges képességgel. Mármost: aki hivatalban kormányoz, az (mindenekelőtt) bölcs és tehetséges legyen. A fejek levágása: bátorság és testi erő dolga. Nos, ha valaki annak segítségével, ami bátorság és testi erő dolga, mégis a bölcsességet és tehetséget követelő hivatalokban kormányoz, az éppen olyan, mintha a fejek levágásának érdemes tette alapján orvos vagy ács lett volna belőle. — Hát ezért mondom, hogy a két mester egyikének sem sikerült tökéletességet elérnie sem a törvények *(fa)*, sem a helyes módszerek *(su)* elvében."

46. fejezet

HAT ELLENTÉT

Aki fél a haláltól és messziről elkerüli a nehézségeket, az magát megadó és megfutó ember; a világ mégis tiszteli az ilyet, és úgy nevezi: „az életet nagyra becsülő *(kui-seng)* férfiú". Aki a hagyományt *(tao)* tanulmányozva állít fel tételeket *(fang)*, az a törvényektől *(fa)* eltévelyedett ember; a világ mégis tiszteli az ilyet, és úgy nevezi: „művelt és tudós *(wen-hio)* férfiú". Aki tétlen kóborlásban élve is bőséges ellátást élvez, az még az élelmét is csak bitorló ember; a világ mégis tiszteli az ilyet, és úgy nevezi: „tehetséges *(jü-neng)* férfiú". Akinek beszéde csavaros és nagy tudást akar mutatni, az hamis és csaló ember; a világ mégis tiszteli az ilyet, és úgy nevezi: „ékesszóló és okos férfiú". Aki kardját forgatva támad másokra és öldököl, az kegyetlen és vad ember; a világ mégis tiszteli az ilyet, és úgy nevezi: „kemény és bátor férfiú". Aki megmenti a rablók életét és rejtegeti a bűnösöket, az halálbüntetést érdemlő ember; a világ mégis tiszteli az ilyet, és úgy nevezi: „nemes lelkű és dicséretre méltó férfiú". Íme, ezt a hatféle embert magasztalja a mai világ.

Aki vállalja a veszélyeket is, és élete feláldozásával bizonyítja be őszinteségét, az mindhalálig tiszta ember; a világ azonban kevésre becsüli, és azt mondja róla: „semmi elgondolással nem rendelkező ember". Aki keveset tanult, de követi a törvényeket *(fa)*, az a törvényeket megvalósító ember; a világ azonban kevésre becsüli, és azt mondja róla: „primitív és közönséges ember". Aki testi erejével dolgozik és abból él, az a hasznot megtermelő *(seng li)* ember; a világ azonban kevésre becsüli, és azt mondja róla: „csekély tehetségű *(kua-neng)* ember". Aki jó és nagylelkű, tiszta és faragatlan, az helyes és áldásos magatartású ember; a világ azonban kevésre becsüli, és azt mondja róla: „ostoba és nagyon buta ember". Aki tiszteli a kapott megbízatást *(ming)* és félő komolysággal intézi hivatali ügyeit *(si)*, az felettesét tisztelő ember; a világ azonban kevésre becsüli, és azt mondja róla: „félénk és gyáva ember". Aki keményen elbánik a rablókkal és elnyomja a bűnözőket, az felsőbbségét megértő ember; a világ azonban kevésre becsüli, és azt mondja

róla: „hízelgő és rágalmazó ember". Íme, ezt a hatféle embert kárhoztatja a mai világ.
A bűnös, csalárd és hasznot nem hajtó emberek tehát hatfélék lehetnek, a világ pedig magasztalja őket; a földet művelő, háborúban harcoló, hasznot hajtó emberek is hatfélék lehetnek, és a világ kárhoztatja őket. Ezt nevezzük „hat ellentétnek".[46]

47. fejezet

NYOLC TÉVES ELMÉLET

Aki rokonainak és barátainak *(ku-zsen)* önös érdekeit *(szī)* szolgálja, arról azt mondják, hogy nem hagyja cserben (rokonait). Aki szétosztogatja a közvagyont *(kung-c'ai)*, arról azt mondják, emberséges ember *(zsen-zsen)*. Aki nem sokra becsüli a hivatali jövedelmet *(lu)*, de fontosnak tartja a saját személyét *(sen)*, arról mondják, hogy nemes ember *(kiün-cī)*. Aki elferdíti a törvényeket *(fa)* és a rokonainak *(c'in)* kedvez, arról azt mondják, helyes a magatartása *(ju-hing)*. Aki elhagyja a hivatalt *(kuan)* és csak baráti kapcsolatait *(kiao)* ápolgatja, arról azt mondják, megvan a bátorsága *(ju-hie)*. Aki elszakad a világtól *(sī)* és elrejtőzik felettesei *(sang)* elől, arról azt mondják, kiemelkedő ember *(kao-ao)*. Aki veszekedésekbe keveredik és ellene szegül a rendeleteknek, arról mondják, hogy kemény jellemű. Aki kegyes cselekedetekkel *(hui)* hódítja meg a sokaságot *(csung)*, arról mondják hogy megnyerte a népet *(tö min)*.
Ám nem hagyni cserben (a rokonokat): ez azt jelenti, hogy a hivatalnokok *(li)* közt bűnösök vannak. Emberséges embernek *(zsen-zsen)* lenni: ez a közvagyon elherdálása. Nemes emberként *(kiün-cī)* a népet bajosan lehet szolgálatra fogni. A „helyes magatartás" *(ju-hing)*: a törvények és szabályok pusztulása. A „bátorság" *(ju-hie)*: a hivatali tisztségek megüresedése. Kiemelkedő embernek lenni: a nép nem végzi el szolgálatait. Kemény jelleműnek lenni: a rendeleteket nem valósítják meg. Megnyerni a népet: az uralkodót magára hagyják (alattvalói).

Ez a nyolc (téves elmélet) nem más, mint az egyes emberek *(p'i-fu)* önös érdekeinek *(szī)* magasztalása, és az uralkodó *(zsen-csu)* nagy megkárosítása. E nyolc (téves elmélet) ellenkezője pedig: az egyes emberek önös érdekeinek kárhoztatása, és az uralkodó közérdekű hasznának szolgálata *(kung-li)*. Ha az uralkodó nem vizsgálja meg alaposan, hogy a föld- és gabona-oltároknak ⟨az ország gazdaságának⟩ mi hasznos és mi káros, hanem az egyes emberek önös érdekeinek magasztalásait igyekszik (a kormányzásban) felhasználni, akkor hiába óhajtja, hogy országát *(kuo)* nagy veszedelem vagy felfordulás ne fenyegesse, ezt (az óhaját) soha el nem érheti.

Emberek hivatalba ültetése az ügyek intézésére: ez (az ország) fennmaradásának vagy pusztulásának, jó kormányzásának vagy felfordulásának fordulópontja. Ha (az uralkodónak) nincs helyes módszere *(su)*, amellyel hivatalba ültesse az embereket, akkor minden shivatali kinevezésnek csak kárát fogja látni. A fejedelem által hivatalba emeltek általában vagy ékesszólók és okosak, vagy pedig (erkölcseikben) kiművelt és tiszta emberek. Emberek hivatalba ültetése: gondoskodás arról, hogy hatalmi helyzet *(sī)* birtokába jussanak. Az okos ember azonban még nem feltétlenül megbízható is. Ha túlságosan sokra tartjuk az okosságát, ezáltal nagy tévedésbe eshetünk a megbízhatósága *(szin)* felől. Az ilyen okos emberek úgy kovácsolják terveiket, hogy jól kihasználva hatalmi helyzetük *(sī)* előnyeit, és önös érdekeikért tevékenykedve, óhatatlanul becsapják a fejedelmet. Mert aki okos, az nem is igen lehet megbízható. Ugyanez okból az (erkölcseiben) kiművelt ember hivatalba ültetése: azzal való megbízása, hogy döntsön az ügyekben. A kiművelt férfiú azonban még nem feltétlenül okos is. Ha csak azt nézzük, mennyire tiszta a személye, ezáltal tévedésbe eshetünk az okossága tekintetében. Az ilyen ostoba emberek zavarossága következtében, minthogy kormányzásra hivatott hivatalokban ülnek és úgy cselekszenek, ahogyan tőlük telik, az ügyek óhatatlanul összezavarodnak. Így tehát nélkülözvén a helyes módszert *(su)*, amellyel az embereket alkalmazhatná, a fejedelem becsapódik, ha okos embert ültet hivatalba, és ügyei összezavarodnak, ha (erkölcsileg) kiművelt embert ültet hivatalba. Ez a helyes módszer *(su)* hiányának szerencsétlensége.

A bölcs uralkodóról szóló tanítás *(ming-kiün csï tao)* szerint a közrendűek *(cien)* megbírálhatják az előkelőeket *(kui)*, az alárendeltek *(hia)* kötelesek jelentést tenni a feletteseik *(sang)* bűneiről, az őszinteség *(cs'eng)* összehasonlítások útján ítélendő meg, s a meghallgatás *(t'ing)* nem ismerhet családi kapukat *(men-hu)*. Így az okos embereknek nem lesz módjuk csalni, a jutalmazások a valódi érdemekhez igazodnak, hivatali feladatot mindenki a képességeinek mérlegelése alapján kap, és a kudarcot a kitűzött célok alapos megvizsgálása alapján lehet megítélni. Aki hibát követ el, bűnösnek találtatik; akinek pedig megvan a képessége, (hivatalhoz) juthat. Így aztán az ostoba emberekre nem bíznak hivatali ügyeket. Ha pedig az okosak nem merészelnek csalni, az ostobáknak pedig nincs alkalmuk (hivatali ügyekben) dönteni, akkor az ügyeket nem érheti károsodás.

Amit csak a tisztánlátó írástudók képesek megérteni, azt nem szabad rendeletté tenni, mert a nép közül nem mindenki tisztánlátó. Amit csak a kiváló férfiak képesek megvalósítani, azt nem szabad törvénnyé emelni, mert a nép közül nem mindenki kiváló. Jang Csu-t és Mo Ti-t isztánlátónak tartotta az egész égalatti. (Tanaik) mégis ezer nemzetékre felfordulást okoztak, amelynek nem tudtak véget vetni. Lehet egy tanítás) bármily tisztánlátó, azt nem szabad a hivatali szervek (rendeletévé tenni. Pao Cio-t és Hua Kio-t kiváló férfiúnak tartotta az egész égalatti.[47] Pao Cio azonban kiszáradt, mint a fa, Hua Kio pedig a folyóba ölte magát. Lehet valaki bármily kiváló férfiú, (attól még) nem tud parasztá vagy katonává lenni. Ezért az uralkodó azt tekintse tisztánlátónak, aki okos és felhasználja minden ékesszólását, s azt tekintse tiszteletre méltónak, aki tehetséges és meg is tesz minden tőle telhetőt. De ha a mostani uralkodók tisztánlátásnak tartják a teljesen haszontalan ékesszólást és tiszteletre méltónak tartják a valóságos érdemtől távol álló tetteket, akkor hiába óhajtják, hogy országuk gazdag és erős legyen, ezt soha el nem érhetik.

A kiterjedt tudás, a gyakorlottság, az ékesszólás és az okosság példaképe Konfuciusz és Mo Ti volt. De Konfuciusszal és Mo Ti-val, akik nem szántottak és nem gyomláltak, ugyan mit nyert az ország? A gyermeki kegyelet ápolásának és a vágyak csökkentésének példaképe Ceng Sen és Sï C'iu volt.[48] De Ceng Sen és Sï C'iu sohasem

harcolt, sohasem támadott, mi hasznukat látta tehát az ország? Az egyes embereknek *(p'i-fu)* önös érdekei *(szï-pien)* vannak, az uralkodó érdeke azonban közhasznú *(kung-li)*. Munkálkodás nélkül is megszerezni az elegendőt, hivatali tisztség nélkül is hírnévben sütkérezett: ezek önös érdekek. Az irodalmi műveltséget *(wen-hio)* megszüntetve világossá tenni a törvényeket és mértékeket *(ming fa-tu)*, az önös érdekeket elfojtva mindent a valóban érdemdús szolgálatokra összpontosítani: ez közérdek *(kung-li)*. A törvényeket azért alkotjuk, hogy általuk vezessük a népet, ám ha nagyra becsüljük az irodalmi műveltséget, akkor a népben kétségek támadnak a törvények felől, amelyeket követnie kellene. Az érdemes tetteket azért jutalmazzuk, hogy ezzel is buzdítsuk a népet, ám ha tiszteletre méltónak tartjuk a helyes magatartás ápolgatását, akkor a nép lustává válik abban, ami igazi hasznot hajthatna. Aki nagy becsben tartja az irodalmi műveltséget, s ezáltal kételyt támaszt a törvényekkel szemben, aki az erényes magatartás ápolgatását tiszteli, s ezáltal kétségessé teszi az igazi érdemet, az hiába óhajtja, hogy országa gazdag és erős legyen, ezt soha el nem érheti.

. . . . . .

49. fejezet

AZ ÖT FÉREG

A legtávolibb régi korban az emberi nép kevés volt, madár és vadállat azonban rengeteg. Az emberi nép nem tudott úrrá lenni a madarak és vadállatok, férgek és kígyók felett. Akkor egy nagy bölcs *(seng-zsen)* támadt, aki fadarabok összetákolásával fészkeket csinált, amelyek védelmet nyújtottak a számos ártalom ellen. A nép pedig örvendezett neki, s királlyá *(wang)* tette őt az égalattiban, elnevezvén őt a Fészeklakók nemzetsége fejének. A nép különböző gyümölcsökön, fűmagvakon és kagylókon élt, amelyek átható bűzt és rossz szagot árasztottak, s ártalmasak voltak a gyomornak. Sok ember ezektől betegségeket kapott. Akkor azonban egy nagy bölcs *(seng-zsen)* támadt, aki egy fúró sodorgatásával tüzet csiholt, amellyel meg lehetett szüntetni az átható bűzöket. A nép pedig örvendezett

neki, s királlyá *(wang)* tette őt az égalattiban, elnevezvén őt a Tűzcsiholók nemzetsége fejének.

A középső régi korban nagy árvíz öntötte el az égalattit, Kun és Jü azonban csatornákkal levezette a vizet.[49] A legközelebbi régi korban Kie és Csou kegyetlenkedett és felfordulást támasztott, T'ang és Wu azonban (győzelmes) büntető hadjáratot vezetett ellenük.

Mármost, ha valaki fadarabokat kötözgetett volna vagy fúrót forgatott volna a Hia-hou nemzetség fejének ⟨Jü-nek⟩ a korában, az Kun-t és Jü-t óhatatlanul megnevettette volna. Ha pedig valaki vízlevezető csatornákat vágatott volna a Jin- és a Csou-ház korában, az T'ang-ot és Wu-t feltétlenül megnevettette volna. Ugyanígy, ha valaki most, a jelen korban Jao, Sun, Kun, Jü, T'ang és Wu módszereit *(tao)* magasztalja, azt az új bölcsek *(szin-seng)* feltétlenül csak kinevethetik.

Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* nem törekszik a régiség utánzására, nem fogad el örök időkre érvényes törvényeket, hanem megvizsgálja korának dolgait, s ezáltal készül fel rá, hogy megbirkózzék velük.

Volt egyszer egy Szung-beli ember, aki éppen szántott, amikor a szántóföld közepén álló fatörzsnek nekirohant egy nyúl, kitörte a nyakát és ott maradt holtan. (Az ember) ekkor félretette ekéjét, és attól fogva csak a fatörzset őrizte, azt remélve, hogy ismét nyulat szerezhet általa. Nyulat azonban soha többé nem foghatott, és az egész Szung fejedelemség rajta nevetett. Mármost: mindenki, aki a régi királyok kormányzási módszereivel akarja kormányozni a jelenkor népét, a fatörzs-vigyázó fajtájába tartozik.

A régi időkben a férfiak nem szántottak, mert a füvek és fák gyümölcse elég volt, hogy táplálja őket; az asszonyok pedig nem szőttek, mert a madarak és vadak bőre elég volt, hogy ruházza őket. Nem kellett megfeszíteniük erejüket, mégis megvolt mindenük a megélhetéshez. Az emberek még kevesen voltak, javaik *(c'ai)* azonban fölösen is. Ezért a nép sohasem veszekedett. Így aztán nem kellett busás jutalmakat adni, nem kellett súlyos büntetéseket alkalmazni, mert a nép önmagát kormányozta. Manapság azonban, ha egy embernek öt gyermeke van, az sem számít soknak. A gyermekeknek aztán isinét van öt-öt gyermekük, s így a nagyapának még halála előtt huszonöt

unokája is van. Az emberek tehát mind többen lesznek, a javak meg mind kevesebben; a munka mind nagyobb erőfeszítést kíván, a megélhetés mégis mind szegényesebb. Ezért az emberek veszekednek, és hiába kétszerezik meg a jutalmakat, hiába halmozzák a büntetéseket, elkerülhetetlen a felfordulás.

Jao-nak, mikor az égalatti királya *(wang)* volt, háza zsúpfedele vágatlan volt, gerendája gyalulatlan, durva köles volt az étele, közönséges zöldségekből főtt a levese, téli napokban szarvasbőr volt a ruhája, nyári napokban pedig egyszerű kender. Még egy kapuőr ruházata és ellátása sem lehetett volna ennél nyomorultabb. Jü pedig, amikor az égalatti királya volt, ásóbottal és hántoló pöröllyel a kezében maga járt mindig a nép előtt, úgyhogy a combján nem maradt pihe, s a lábszárán sem nőtt többé szőr. Még egy rabszolgává lett hadifogoly *(cs'en-lu)* fáradsága sem lehetett volna ennél keservesebb. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy mindazok, akik a régi időkben másnak engedték át *(zsang)* az Ég Fia tisztét ⟨az uralkodást⟩, voltaképpen a kapuőrhöz méltó ellátást utasították el maguktól, s a hadifogoly-rabszolga fáradságától szabadították meg magukat. Így az, amit (a régi uralkodók) az égalattira örökül hagytak, nem lehetett valami sok. A mai tartományfőnökök *(hien-ling)* azonban haláluk napján fiaiknak és unokáiknak sok-sok nemzedékére pompás fogatokat (hagynak örökül). Ezért az emberek igen nagyra becsülik őket. Így annak oka, hogy az emberek, ha az átengedés erényét (kérjük számon tőlük), könnyen lemondanak a régi idők Ég Fia tisztéről, de nehezen utasítják el maguktól egy mostani tartományfőnök hivatalát, a szerény és a busás (jövedelem) közti valóságos különbségben rejlik.

Mert aki a hegyekben lakik és csak a völgyben meríthet vizet, az legfeljebb az áldozatokra adja oda vizét; aki meg mocsárban lakozván szenved a (sok) víztől, az embereket bérel fel *(mai-jung)*, hogy levezető csatornákat ássanak. Ezért ínséges esztendő tavaszán az ember még serdületlen testvérét sem lakatja jól, bőséges esztendő őszén azonban még az idegen jövevénynek *(su-k'o)* is mindig van mit ennie. Nem azért, mintha távolinak éreznénk a saját csontunkból és húsunkból valókat ⟨vér szerinti rokonainkat⟩ és szeretnénk a hozzánk betévedt idegeneket *(kuo-k'o)*, hanem mert érzelmeink *(szin)* is

különbözőek aszerint, hogy sok van-e (a gabonából) vagy kevés. Ugyanezért annak oka, hogy a régiek nem sokra becsülték az anyagi javakat *(c'ai)*, nem az, hogy tökéletes erényűek *(zsen)* voltak, hanem az, hogy a javakból sok volt nekik; ha pedig a maiak veszekednek és rabolnak, nem azért (teszik), mert alávalóak, hanem mert a javakból kevés van nekik. Nem azért tudtak (régen) könnyen lemondani az Ég Fia tisztéről, mert emelkedettek voltak, hanem mert a (királyi) hatalom *(sï)* szegényes volt; és (ma) nem azért vívnak nehéz küzdelmeket a hivatali alkalmaztatásért, mert alantasak, hanem mert a hivatali hatalom igen nagy. Ezért a bölcs ember *(seng-zsen)* megvizsgálja mindig, hogy sok van-e (valamiből) vagy kevés, véleményt alkot a szűkösség vagy bőség kérdésében, és ennek megfelelően kormányoz. Így ha a büntetések könnyűek, nem gyakorol könyörületet, s ha a büntetések szigorúak, nem teszi kegyetlenné őket. Mérlegeli mindig a szokást *(szu)*, és aszerint cselekszik. Mert a hivatali ügyek *(sï)* mindig a korból fakadnak, a végrehajtásnak pedig az ügyekhez illenie kell.

A régi időkben Wen király, amikor Feng és Kao között, egy száz négyzetmérföldnyi területen lakozott, gyakorolta az emberség és igazságosság *(zsen-ji)* erényét, istápolta a nyugati *zsung*-barbárokat, és királyi hatalmat nyert *(wang)* az égalatti fölött.[50] A Sziü-beli Jen király pedig, amikor a Han (folyótól) keletre, egy ötszáz négyzetmérföldnyi területen lakozott, (ugyancsak) gyakorolta az emberség és igazságosság erényét, amíg harminchat nem lett azoknak a fejedelemségeknek (a száma), amelyek átengedték neki területüket és adóikat elküldték udvarába. A King-beli Wen király azonban attól tartott, hogy neki is ártalmára lesz, sereget támasztott tehát és megtámadta Sziü-t, végül el is pusztította.[51] Így hát Wen király, gyakorolván az emberség és igazságosság erényét, királlyá lett az égalattiban; Jen király azonban, gyakorolván az emberség és igazságosság erényét, saját országát *(kuo)* is elvesztette. Az emberség és igazságosság erénye tehát alkalmazható volt a régi időkben, de nem alkalmazható a mai korban. Ezért mondják: „ha a nemzedékek különböznek egymástól, a hivatali dolgok *(sï)* is különbözőek". Sun idejében történt, hogy a *miao* (törzsek) nem akartak meghódolni. Jü már éppen támadást akart indítani ellenük, amikor Sun így szólt: „Nem szabad.

Katonai erőt *(wu)* alkalmazni akkor, amikor varázserőnk *(tö)* nem elég hatalmas: ez nem a helyes út *(tao)*". Aztán (Jao) csak a tanítást gyakorolta három éven át, majd pajzzsal és csatabárddal a kezében táncolt ⟨varázsló erejű harci táncot járt⟩, és a *miao* (törzsek) akkor meghódoltak. A Kung-kung-gal vívott háborúban[52] azonban a rövid vasdárdák is elérték az ellenséget, és akiknek páncéljai nem voltak elég erősek, megsínylette azt a testük. A pajzsokkal és harcibárdokkal (előadott tánc) tehát alkalmazható volt a régi időkben, de nem alkalmazható többé a mai korban. Ezért mondják: „Ha a dolgok *(sï)* különbözőek, a végrehajtás sem lehet ugyanaz."

A legrégibb időkben (az emberek) abban versengtek egymással, hogy a helyes úton járjanak *(tao)* és erényesek *(tö)* legyenek. A középső nemzedékek azért küzdöttek, hogy minél okosabbak és leleményesebbek legyenek. Végül kortársaink azért veszekednek, hogy minél erősebbek és hatalmasabbak *(k'i-li)* legyenek. Amikor C'i (fejedelemség) éppen meg akarta támadni Lu-t, Lu (fejedelme) elküldte Cï-kung-ot,[53] hogy ő adjon tanácsot ⟨lebeszélje C'i-t a támadásról⟩. A C'i-beliek azonban azt felelték neki: „Uram, a szavaid igazán ékesszólók. De hát amit mi akarunk, az földterület, és te nem arról beszéltél." Végül is, sereget támasztottak, megtámadták Lu-t, és (Lu fővárosának) kapujától tíz mérföldnyire állapították meg a határt..

Jen király tehát emberséges és igazságos *(zsen ji)* volt, Sziü mégis elpusztult; Cï-kung is hiába volt ékesszóló és okos, Lu-t feldarabolták. Ennek alapján azt kell mondanunk, hogy az emberség és igazságosság *(zsen ji)*, valamint az ékesszólás és okosság valójában nem olyasmi, amivel az országot *(kuo)* fenn lehet tartani. Ha azonban félretették volna Jen király emberségességét, véget vetettek volna Cï-kung okoskodásának, és (inkább) rendbe tették volna Sziü és Lu erejét, alkalmassá tették volna rá, hogy szembeszálljon tízezer hadiszekérrel is, akkor C'i és King sohasem tudta volna megvalósítani akaratát ebben a két országban.

Bizony, ahogyan a régi idők és a mai kor szokásai különböznek egymástól, ugyanúgy különböznek a régi és az új eljárások is. Ha nagylelkűséggel és elnézéssel akarjuk kormányozni a népet egy olyan korban, amikor közvetlen baj fenyeget, akkor mintha csak zabla

és gyeplő nélkül próbálnánk irányítani a megvadult lovat. Az ilyen tudatlanságból szerencsétlenség fakad.

Manapság a konfuciánusok *(zsu)* és a motisták *(mo)* mind arra hivatkoznak, hogy mivel a régi királyok egyetemes módon szerették *(kien-ai)* az égalattit, azért a nép úgy tekintett rájuk, mint apjára és anyjára. És mivel bizonyítják, hogy ez így volt? Azt mondják: „Amikor a főbíró *(szï-k'ou)* büntetést rótt ki valakire, a fejedelem *(kiün)* emiatt nem rendezett zenés ünnepségeket *(jo)*; s valahányszor egy halálbüntetés hírét hallotta, a fejedelem könnyeket hullatott miatta. Ezért mutatjuk fel példának a régi királyokat."

Valójában abból (az állításból), hogy ha fejedelem és alattvaló *(kiün cs'en)* viszonya olyan, mint apáé és fiáé, akkor máris biztosítva van a rend, le kellene vonnunk azt a következtetést, hogy az apai-fiúi viszonyból sohasem támadhat felfordulás. Ám az ember alaptermészetéből következik *(c'ing-szing)*, hogy számára senki sem előbbre való apjánál és anyjánál. S ha a szülők mind kimutatják szeretetüket (gyermekeik iránt), és még sincs mindig rend (a családban), akkor a fejedelem hiába mélyíti el szeretetét (alattvalói iránt), ezzel még aligha biztosította be magát a felfordulások ellen. Mármost a régi királyok sem szerették jobban a népüket, mint ahogy a szülők szeretik gyermekeiket; a gyermekek pedig ettől még nem feltétlenül óvakodnak felfordulást támasztani, tehát a népet sem lehet ezzel rendben tartani.

Továbbá: azzal, hogy amikor a törvények *(fa)* szerint büntetést róttak ki valakire, emiatt könnyeket hullatott, a fejedelem gyakorolta ugyan az emberség erényét, de semmit sem tett a jó kormányzás érdekében. Mert könnyeket hullatni és nem kívánni a büntetést: emberség *(zsen)*; de így (érezni) és mégis elkerülhetetlennek tekinteni a büntetést: törvényesség *(fa)*. Minthogy pedig a régi királyok érvényt szereztek magukban a törvénytudásnak *(fa)*, és sohasem hallgattak a saját siránkozásukra, ebből teljesen világos, hogy az emberség erényével mit sem lehet kezdeni a jó kormányzás érdekében.

Sőt, a nép olyan, hogy biztosan meghódol a hatalom *(sï)* előtt, de nagyon keveseket lehet megnyerni az igazságosság erénye *(ji)* által. Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ az égalatti szent embere *(seng-zsen)* volt.

A helyes magaviseletet *(hing)* gyakorolva és a helyes elveket *(tao)* fényessé téve ⟨példájával magyarázva⟩ járt mindenfelé a tengerek között, de a tengerek között csupán hetven ember akadt, aki az ő emberségéről *(zsen)* beszélve és igazságosságától *(ji)* elragadtatva (tanítványként) a szolgálatába szegődött. Mert az emberség erényének nagyra becsülése: ritka dolog; s képesnek lenni az igazságosságra: nehéz dolog. Ezért volt, hogy bármily hatalmas is az égalatti, akik abból hódolva a szolgálatába szegődtek, csak hetvenen voltak; sőt, aki igazán emberséges és igazságos tudott lenni, az csupán egyetlen ember volt ⟨maga Konfuciusz⟩. A Lu-beli Ai fejedelem[54] (ezzel szemben) igen alantas uralkodó volt. Minthogy azonban délnek fordulva fejedelmi hatalommal uralkodott az ország felett, a határok közti népből senki sem merészelte nem tekinteni magát alattvalójának. Mert a nép olyan, hogy mindig meghódol a hatalom *(sï)* előtt. A hatalommal *(sï)* mindig könnyű meghódolásra bírni az embereket. Ezért maradt Csung-ni továbbra is alattvaló, míg Ai fejedelem továbbra is fejedelem maradt. Nem mintha Csung-ni nagyra tartotta volna (Ai fejedelem) igazságosságát *(ji)*, hanem mert (ő is) meghódolt annak hatalma *(sï)* előtt. Így az igazságosság erényének hatására Csung-ni sohasem hódolt volna meg Ai fejedelem előtt, de kihasználva hatalmi helyzetét *(sï)*, Ai fejedelem alattvalójaként kezelhette Csung-ni-t. Manapság pedig a tanult emberek *(hio-csö)* arra igyekeznek rábeszélni az uralkodót *(zsen-csu)*, hogy ne használja ki a győzelmet biztossá tevő hatalmi helyzetet *(sï)*, hanem legfőbb gondja legyen az emberség és igazságosság erényének gyakorlása, mert így lesz igazi király *(wang)*. Ezzel azt kívánják az uralkodótól, hogy mindig csak Csung-ni-t érje utol, a korunkbeli egyszerű népet pedig mind olyanná tennék, amilyenek (Konfuciusz) követői voltak. Ez a módszer azonban semmi eredményre nem vezethet.

Tegyük fel, hogy van egy rosszra hajlamos *(pu-c'ai)* fiú. A szülei haragszanak rá, ő azonban mit sem változik. A földijei *(hiang-zsen)* szidalmazzák, de ő nem változtat viselkedésén. A tanítói kioktatják, ő azonban ettől sem változik meg. Alkalmazták tehát a három jót *(mei)*: a szülők szeretetét, a földijei helyes magatartását és a tanítók bölcsességét; ő azonban nem változott, még a lábszárán sem javult meg egy szőrszál sem. Csak amikor a körzeti hivatalnok *(csou-pu*

csi li) kiküldi a hivatali katonaságot *(kuan-ping)*, kiterjesztvén a köztörvényeket *(kung-fa)*, hogy kutassák fel a bűnösöket, csak akkor félemedik meg, akkor változtat a viselkedésén, akkor változtat a tettein. Ezért a szülők szeretete nem elegendő a gyermekek neveléséhez; feltétlenül szükség van a körzeti hivatal *(csou-pu)* szigorú büntetéseire is. A népet mindig csak elkényezteti a szeretet, de hallgat a félelmetes hatalom szavára.

Így egy tíz *zsen* magas falon maga Lou-ki[55] sem képes áthatolni, ha az meredek; de egy ezer *zsen* magas hegyen is könnyedén legeltetünk akár sánta anyajuhokat is, ha az lapos tetejű. Ezért a bölcs király *(ming-wang)* meredekké teszi a törvényeit, és szigorúvá a büntetéseket. Ha egy szövetdarab egy *szin* vagy egy *cs'ang* hosszúságú[56] ⟨szabályos méretű⟩, akkor a közönséges ember nem mond le róla; de a megolvadt fém lehet akár száz *(ji)* súlyú is, maga Rabló Csï sem nyúlna hozzá. Ha nem árthat nekik, akkor (az emberek) nem mondanak le a *szin*-nyi vagy *cs'ang*-nyi ⟨közönséges⟩ dolgokról sem; de ha kezük biztosan megsínylené, akkor nem nyúlnak a száz *ji*-nyi dologhoz sem. Ezért a bölcs uralkodó *(ming-csu)* biztosra vehetővé teszi a büntetéseit.

Így aztán a jutalom akkor jó, ha bőséges és biztosan elvárható, mert ekkor a nép valóban hasznosnak tekinti; a büntetés akkor jó, ha szigorú és biztosra vehető, mert így a nép valóban fél tőle; a törvények akkor jók, ha egységesek és rendíthetetlenek, mert így a nép valóban megérti őket. Ezért, ha az uralkodó jutalmak osztásában nem változtat (mércéjén), büntetések kiszabásában nem ismer könyörületet, hanem egyre növeli jutalmainak dicsőségét és büntetéseinek szégyenét, akkor a kiváló férfiak *(hien)* és méltatlan emberek *(pu-sziao)* egyaránt megtesznek mindent, ami erejükből futja.

Napjainkban ez nem így van. Akik érdemeket szereznek, hivatali rangot kapnak, de ugyanakkor lealacsonyítónak tartják a hivatalnokoskodást *(si-kuan)*. Akik szorgalmasan művelik a földet, jutalmat kapnak, de ugyanakkor kevésre becsülik a családban öröklődő foglalkozásokat *(kia-je)*. Hogy valaki ne fogadjon el (hivatalt), azt elkerülik, de azért nagyra becsülik a világ megvetését. Aki megsérti a tilalmakat, azt megbüntetik, de ugyanakkor sokra tartják az illető bátorságát. Hogy miért jár szégyen és miért dicsőség, miért jutalom és

miért büntetés, az egymás fonákjára fordult és összezavarodott. Ezért a törvények és tilalmak semmivé válnak, és a nép mindinkább megzavarodik.

Manapság aki feltétlenül támadásba lendül, ha megsértik a fivérét, az önzetlen ember *(lien)*. Aki pedig nyomban bosszút áll, ha megtudja, hogy barátját megszégyenítették, igaz ember *(csen)*. Mihelyt azonban ilyen „önzetlen" és „igaz" cselekedeteket hajtanak végre, megsértik a fejedelmi felsőbbség *(kiün-sang)* törvényeit *(fa)*. Ha pedig az uralkodó *(zsen-csu)* nagyra becsüli az ilyen „önzetlen" és „igaz" cselekedeteket, akkor elfeledkezik arról, hogy a tilalmakat megsérteni bűn. Így aztán a nép vetélkedni fog a bátorságban, és a hivatalnokok *(li)* nem tudnak majd úrrá lenni fölötte.[57] Aki nem dolgozik erejét megfeszítve, és mégis van ruhája s élelme, azt tehetségesnek *(neng)* nevezik; aki pedig nem harcban szerzett érdemeket, mégis tiszteletnek örvend, arról azt mondják, kiváló férfiú *(hien)*. Mihelyt azonban az ilyen kiválóság és tehetség a gyakorlatban kibontakozik, a hadsereg meggyengül, a földek pusztasággá válnak. Ha pedig az uralkodó örömét leli az ilyen kiválóság és tehetség tetteiben, akkor elfeledkezik arról, milyen csapás az, ha meggyengül a hadsereg és pusztasággá válnak a földek. Így az egyéni önzés *(szi)* magatartása érvényesül, a köz java *(kung-li)* pedig semmivé lesz.

A konfuciánus írástudók *(zsu)* az irodalmi műveltség *(wen)* segítségével összezavarják a törvényeket *(fa)*; kardforgatók *(hie)* pedig hadi erényeik *(wu)* segítségével áthágják a tilalmakat. Ám az uralkodó mégis osztatlan megtiszteltetésben *(kien-li)* részesíti őket. Ez csak felforduláshoz vezethet. Mert a törvényektől való eltávolodás bűnnek számít ugyan, de mindezeket a tiszteletre méltó urakat *(szien-seng)* irodalmi tanultságuk *(wen-hio)* alapján választják ki; s a tilalmak áthágása büntetendő cselekmény ugyan, de mindezeket a kardforgatókat *(hie)* a saját kardjuk alapján istápolják. Így amit a törvények elítélnek, azt maga a fejedelem kiválasztja magának; s amit a hivatalnokok büntetnek, azt maga az uralkodó istápolja. A törvény és a személyes hajlam, a felsőbbség és az alárendelt egymásnak ellentmondanak. Ám ha ezekben nincs megállapodás, akkor hiába lenne itt akár tíz Sárga Uralkodó is, ők sem tudnának jó kormányzást teremteni. Ezért: aki az emberség és igazságosság erényét

gyakorolja, azt nem lenne szabad dicsérni, mert ha dicsérjük, azzal ártunk a valódi érdemeknek; azt pedig, akinek mestersége *(kung)* az irodalmi műveltség *(wen-hio)*, nem lenne szabad alkalmazni, mert ha alkalmazzuk, összezavarjuk általuk a törvényeket.

Volt egyszer Cs'u-ban egy „Egyenes Személy". Ennek apja ellopott egy juhot, mire feljelentette az elöljáróságon *(li)*. A körzeti elöljáró *(ling-jin)* azonban így szólt: „Halált érdemel"; mert úgy találta, hogy egyenes volt ugyan a fejedelméhez, de görbe volt az apjához. Ezt megmondták neki, és ki is végezték. Látni való ebből, hogy valóban, a fejedelmének egyenes alattvalója apjának gyalázatos fia volt.

Egy Lu-beli ember, aki követte fejedelmét a háborúba, három csatában vett részt és mind a háromszor megfutott. Amikor Csung-ni ⟨Konfuciusz⟩ megkérdezte tőle, hogy miért tette, így felelt: „Nekem idős atyám van, s ha én meghalok, senki sem lesz, aki gondját viselje." Csung-ni úgy találta, hogy (ez az ember) igazán szülőtisztelő *(hiao)*, dicsérte hát érte, és nagyra becsülte. Látni való ebből, hogy valóban, apjának szülőtisztelő fia fejedelmének lázadó alattvalója volt. Minthogy azonban a körzeti elöljáró büntetéssel sújtotta, Cs'u-ban a bűnösöket nem jelentették fel többé; és mivel Csung-ni dicséretre méltónak találta, Lu népe (ettől fogva) könnyen meghódolt vagy megfutott. Ha a felsőbbség és az alárendeltek *(sang hia)* érdekei ennyire különböznek egymástól, akkor az uralkodótól *(zsen-csu)* egyáltalában nem várhatjuk el, hogy osztatlanul *(kien)* magasztalja az egyes emberek *(p'i-fu)* magatartását, és ugyanakkor törekedjék előmozdítani a föld- és gabona-oltárok áldását ⟨az ország gazdaságának fellendülését⟩.

A régi időkben, amikor C'ang Kie feltalálta az írást, a „saját-központúság" (vonalaival alkotott írásjegy) jelentette az „önös érdeket" *(szī)*, és az „önérdekkel ellenkező" jelentette a „közöst" *(kung)*.[58] Azt tehát, hogy az önös érdek és a közérdek *(szī kung)* egymásnak éppen az ellenkezője, már C'ang Kie is jól megértette. S ha manapság úgy vélik, hogy ezek egy és ugyanaz az érdek *(t'ung-li)*, ez olyan értetlenség, amelyből baj lehet.

Így van ez, s ezért az egyes emberek *(p'i-fu)* megítélésében legtöbbre tartják a helyes magatartás és az igazságosság gyakorlását, valamint

az irodalmi műveltség megszerzését. Ha a helyes magatartást és az igazságosságot gyakorolják, akkor már bizalommal találkoznak, s ha már bizalommal találkoznak, akkor hivatali feladatot is kapnak. Ha az irodalmi műveltséget megszerezték, akkor bölcs tanítókká válnak, s ha már bölcs tanítókká váltak, akkor a dicsőségben sütkéreznek. Ez az egyes emberek *(p'i-fu)* megdicsőülése. Így aztán valódi érdemek nélkül kapnak hivatali feladatot, valódi méltóság *(cio)* nélkül sütkéreznek a dicsőségben. Ha valamely kormányzat ilyenné lesz, akkor az országban biztosan felfordulás támad, az uralkodót pedig óhatatlanul végveszély fenyegeti.

Ezért az összeférhetetlen dolgoknak nem volna szabad egymás mellett állniuk. Aki levág egy ellenséges fejet, azt megjutalmazni, és ugyanakkor nagyra értékelni a könyörületes és kegyes magatartást; aki városokat foglal el, azt hivatali méltósággal és jövedelemmel *(cio lu)* jutalmazni, és ugyanakkor megbízhatónak tartani az „egyetemes szeretet" elméletét; keménnyé tenni a pajzsokat és élesíteni a fegyvereket, hogy készen álljunk a nehézségekre, de ugyanakkor magasztalni az áldozati övek *(cien-sen)* ékességeit; az ország gazdagítását a parasztok segítségével végezni, az ellenséggel szembeni ellenállásban pedig a harcosokra támaszkodni, de ugyanakkor nagyra becsülni az irodalmi műveltséggel rendelkező írástudókat; elhanyagolni a feletteseiket tisztelő és a törvényt félő embereket, s ugyanakkor istápolni a kóbor kardforgatók és magán-fegyveresek bandáit: ha ezek így együtt valósulnak meg, a jó kormányzás és a megerősödés bizony elérhetetlen marad. Amíg az országban nyugalom van, istápolják a konfuciánus írástudókat *(zsu)* és a kardforgatókat *(hie)*, de mihelyt nehézségek támadnak, fegyveres tiszteket *(kie-sï)* alkalmaznak. Akik az előnyöket *(li)* élvezik, azokat nem lehet alkalmazni *(jung)*, akiket pedig alkalmaznak, azok nem élvezhetnek előnyöket. Ez az oka annak, hogy akiknek ügyelniük kellene a szolgálatokra, elhanyagolják hivatali kötelességüket, a vándorló tudósok meg napról napra többen vannak. S ezért van a mi korunkban ilyen zűrzavar. Továbbá: amit a mi korunkban kiválóságnak *(hien)* neveznek, az az „igaz" és szavahihető magatartás; amit pedig bölcsességnek *(csï)* neveznek, az a finom és titokzatos beszéd. Az ilyen finom és titokzatos beszédeket még a legbölcsebb ember is csak nehezen érti meg.

Mármost, ha a tömegek számára alkotott törvényeket *(fa)* még a legbölcsebb emberek is nehezen értik meg, akkor a népnek végképpen semmi módja rá, hogy megértse azokat. S mint ahogy az, aki durva rizzsel sem tud jóllakni, nem gondol borra és húsra, s mint akit még egy rövid szövetdarab sem takar, nem gondol ékesen hímzett selymekre, ugyanúgy a világ kormányzásában: aki a sürgős dolgokban nem tud eredményt elérni, annak a nem sürgős dolgokra igazán nem szabad figyelmet fordítania. Mármost, a kormányzás intézkedései: egyszerű polgári *(min-kien)* ügyek. Ha pedig nem olyan (megfogalmazásokat) alkalmazunk, amelyeket minden férfi és asszony világosan megért, hanem a legnagyobb bölcsességnek (is problémát okozó) elméletek után vágyakozunk, akkor a kormányzás érdekeivel szöges ellentétbe kerülünk. Ezért a finom és titokzatos beszédek: nem a nép gondja.

Ha valaki az igaz és szavahihető magatartást tekinti kiválóságnak, feltétlenül nagyra fogja becsülni azokat az írástudókat, akik nem csalnak; aki azonban nagyra becsüli azokat az írástudókat, akik nem csalnak, az még nincs birtokában a megcsalhatatlanság titkának *(su)*. A közrendű emberek *(pu-ji)*, amikor egymással kapcsolatokat teremtenek, nem rendelkeznek sem gazdagsággal, amellyel egymásnak hasznot hajthatnának, sem pedig hatalommal *(wei-sï)*, amellyel egymást megfélemlíthetnék. Ezért keresik az olyan írástudókat, akik nem csapják be őket. Ám az uralkodó az emberek irányításának hatalmi helyzetében *(sï)* van, s birtokolja az egész ország gazdagságát. Ha ő bőségessé teszi a jutalmazást és szigorúvá a büntetést, s ezzel sikerül kezébe ragadnia a kormányzás fogantyúit *(ping)*,[59] amelyekkel mind tökéletesebbé teszi ragyogó módszereinek *(ming-su)* megvilágító erejét, akkor még a T'ien Cs'ang-hoz és Cï-han-hoz[60] hasonló alattvalók sem vetemednek arra, hogy csaljanak. Miért várna hát olyan írástudókra, akik (jellemükből fakadóan) nem csalnak? Hiszen az igaz és szavahihető írástudókból aligha lehet tíznél többet találni, az ország hivatalainak *(kuan)* száma azonban százakra rúg. Ha csak az igaz és szavahihető írástudókat lehetne tisztségbe ültetni, nem akadna annyi ember, amennyi a hivatalokba szükséges. S akkor a rend fenntartásán fáradozók ugyancsak kevesen lennének, a felfordulást támasztók meg annál többen. Ezért a bölcs uralkodó legfőbb

elve *(tao)* az legyen, hogy egységessé tegye a törvényeket *(fa)*, nem keresve a bölcs embereket, és szilárddá tegye a helyes módszereket *(su)*, nem vágyakozva a szavahihető emberekre. Akkor a törvények nem vallhatnak kudarcot, s a hivatalnokok közt nem lesz többé sem bűnözés, sem csalás.

Napjainkban az uralkodó, amikor megítéli a beszédeket, örömét leli azoknak ékesszólásában *(pien)*, de nem követeli meg azok helyénvalóságát *(tang)*; amikor a tettek alkalmazhatóságáról dönt, megcsodálja azok hírnevét, de nem kéri számon a valódi érdemeket. Így aztán az égalatti sokasága, amikor beszédét alakítja, csak az ékesszólással törődik, és nem tökéletesíti a használhatóság *(jung)* tekintetében. Következésképpen az udvart azok töltik meg, akik a régi királyokat emlegetik, és az emberség meg igazságosság erényéről beszélnek; a kormányzás pedig nem tud megszabadulni a felfordulástól. Akik tevékenységre szentelik életüket, azért küzdenek, hogy mind magasabbra emelkedjenek, ez (az emelkedés) azonban nincs összhangban valóságos érdemeikkel. Ezért az igazán bölcs emberek visszavonulnak és sziklabarlangokban laknak, visszaadják a hivatali jövedelmet *(kui lu)* és nem fogadnak el (újat), miközben a hadsereg nem tud megszabadulni a gyengeségtől, a kormányzat nem tud megszabadulni a felfordulástól. Miben rejlik tehát ennek oka? Abban, hogy amit a nép magasztal, a felsőbbség pedig tisztelettel fogad, az éppen az ország felfordulásba döntésének módszere *(su)*.

Manapság az országok egész népe a jó kormányzásról beszél, s noha minden családban van olyan, aki megőrizte Sang Jang és Kuan Csung törvényeit, az ország mégis egyre szegényebb lesz. Mert sokan vannak, akik a szántásról beszélnek, de annál kevesebben, akik kézbe fognák az ekét. Az országban mindenki a hadviselésről beszél, s noha minden családban van olyan, aki megőrizte Szun Wu és Wu K'i könyveit, a hadsereg mégis mind gyengébb lesz. Mert sokan beszélnek ugyan a háborúról, de kevesen öltik magukra a páncélt ⟨ragadnak valóban fegyvert⟩.[61]

Ezért a bölcs uralkodó felhasználja az emberek erejét, de nem hallgat a beszédükre; megjutalmazza valódi érdemeiket, de megtilt mindent, ami haszontalan *(wu-jung)*. S akkor a nép mindhalálig arra fordítja erejét, hogy kövesse uralkodóját *(sang)*.

A földművelés bizony erőkifejtéssel jár, s komoly fáradság. A nép azonban, amikor végzi, azt mondja: „Lehet, hogy ezzel gazdaggá leszünk." A harc, amely ugyancsak szolgálat, veszedelemmel jár. A nép azonban, amikor csinálja, azt mondja: „Lehet, hogy ezzel előkelőséget szerzünk." Mármost, akik csak az irodalmi műveltséget és a sok beszédet gyakorolják, a földművelés fáradsága nélkül jutnak birtokába a gazdagság gyümölcsének, és a harcok veszedelme nélkül jutnak birtokába az előkelőség tiszteletének. Így az emberek közül ugyan ki ne akarna ilyen lenni? S nem csoda, hogy százan is foglalkoznak a „bölcsességgel", míg egyetlen ember felhasználja testi erejét. Ám ha a „bölcsességgel" sokan foglalkoznak, akkor a törvények kudarcot vallanak; s ha testi erejüket kevesen használják fel, akkor az ország elszegényedik. Ez a világ (mostani) felfordulásának oka.[62]

50. fejezet

HÍRES TUDÓSOK

Korunk leghíresebb tudósai a konfuciánusok *(zsu)* és a motisták *(mo)*. A konfuciánusok közül a legkiválóbb maga K'ung K'iu volt; a motisták közül pedig maga Mo Ti. K'ung-cï halála óta vannak Cï-csang-féle konfuciánusok, Cï-szï-féle konfuciánusok, vannak a Jen nemzetség konfuciánusai, a Meng nemzetség konfuciánusai, a C'i-tiao nemzetség konfuciánusai, a Csung Liang nemzetség konfuciánusai, a Szun nemzetség konfuciánusai és a Jo-cseng nemzetség konfuciánusai.[63] Mo-cï halála óta vannak a Sziang-li nemzetséghez tartozó motisták, a Sziang-fu nemzetséghez tartozó motisták és Teng-ling nemzetségének motistái.[64] Így Konfuciusz és Mo Ti (halála) után a konfuciánusok nyolc iskolára oszlottak, a motisták pedig három csoportra szakadtak. Hogy mit tartanak meg és mit vetnek el, abban (ezek az iskolák) ellentétben állnak egymással, korántsem azonosak, de azért valamennyi azt hirdeti magáról, hogy ő az igazi Konfuciusz- vagy Mo Ti-követő. Minthogy azonban Konfuciusz és Mo Ti nem támadhatnak fel többé, ugyan ki vállalkozhatna rá, hogy döntsön a késői nemzedékek tudománya felől?

K'ung-cï és Mo-cï egyaránt Jao-ra és Sun-ra hivatkozott, s noha a megtartás vagy elvetés dolgában korántsem voltak azonosak, mégis mind a ketten azt hirdették magukról, hogy ők az igazi Jao- és Sun-követők. Minthogy azonban Jao és Sun nem támadhatnak fel többé, ugyan ki vállalkozhatna rá, hogy döntsön a konfuciánusok és a motisták valódisága *(cs'eng)* felől? A Jü és Hia idők hétszáznál több, s a Jin- és Csou-ház kétezernél több esztendeje (után),[65] nem lehet már eldönteni, hogy a konfuciánusoknak vagy a motistáknak van-e igazuk. Ha pedig valaki tanulmányozni akarja Jao és Sun tanításait *(tao)* a háromezer esztendős régmúltban, az elképzelhet erről valamit, de sohasem lehet biztos benne! Aki pedig biztosra veszi azt, amit bizonyítékok nem igazolnak, az ostoba; vagy ha nem veszi biztosra, mégis ragaszkodik (elképzeléséhez), akkor csaló. Akik tehát minduntalan a régi királyokat emlegetik és határozott megállapításokat tesznek Jao-ról és Sun-ról, azok vagy ostobák, vagy csalók. Az ilyen ostoba és csaló tanításokat s az ilyen zavaros és ellentmondó magatartást a bölcs uralkodó *(ming-csu)* sohasem fogadhatja el.

A motisták szerint a temetéskor téli napokban téli ruhát, a nyári napokban nyári ruhát kell viselni, a *t'ung*-fából készült koporsó fala három hüvelyk vastag legyen, és az egész gyász csak három hónapig tartson. A mostani uralkodók mértéktartónak ⟨gazdaságosnak⟩ tartják (ezeket az elveket), és tisztelettel fogadják (a motistákat). A konfuciánusok ezzel szemben olyan temetést kívánnak, amely romlásba dönti a családi háztartást *(kia)*, (úgyhogy a károk pótlására el kell zálogosítani még a gyermekeket is),[66] szerintük a gyászt három évig kell viselni, amíg (a gyászoló) úgy meg nem rokkan, hogy (járáshoz) már botra kell támaszkodnia. A mostani uralkodók pedig szülőtisztelőnek *(hiao)* tartják és tisztelettel fogadják (a konfuciánusokat). Igen ám, de ha valaki helyesli Mo-cï mértéktartását, akkor el kell ítélni K'ung-cï túlzását; s ha valaki helyesli K'ung-cï szülőtiszteletét, akkor el kell ítélnie Mo-cï hálátlanságát. Márpedig szülőtisztelet és hálátlanság, túlzás és mértéktartás egymás mellé kerül a konfuciánusok és motisták által, és a feljebbvalók *(sang)* mégis egyenlőképpen tisztelik őket.

A C'i-tiao-féle elmélet szerint arcszínváltozás nélkül kell meghátrálni és szemrebbenés nélkül kell még menekülni is; ha görbe úton

járunk, engedni kell még a rabszolgáknak *(cang-hu)* is, de ha egyenes úton járunk, haragudhatunk még a fejedelmekre *(csu-hou)* is. A mostani uralkodók ezt feddhetetlenségnek tartják, és tisztelettel fogadják (C'i-tiao elméletének hirdetőit). Szung Jung-cï elmélete szerint sohasem szabad küzdenünk, sohasem szabad bosszút állnunk, nem kell szégyellnünk, ha fogságba kerülünk, és nem kell megaláztatásnak felfognunk, ha megsértenek bennünket. A mostani uralkodók ezt nemeslelkűségnek tartják, és tisztelettel fogadják (Szung Jung-cï követőit). Ha azonban valaki helyesli a C'i-tiao-féle feddhetetlenséget, akkor el kell ítélni a Szung Jung-féle megbocsátást; ha meg valaki a Szung Jung-féle nemeslelkűséget helyesli, akkor a C'i-tiao-féle kegyetlenséget. Ám a nemeslelkűség és feddhetetlenség, megbocsátás és kegyetlenség egymás mellé kerül e két mester által, az uralkodók mégis egyenlőképpen tisztelik őket.[67]

Amikor azonban ezek az ostoba és csaló tanítások, ezek a zavaros és ellentmondó elméletek harcban álltak egymással, s az uralkodó mégis egyformán hallgat rájuk, akkor a tengerek közt élő írástudók *(sï)* beszéde nem követhet szilárd módszert, magatartása pedig nem követhet állandó példaképet. Hiszen a jég és a faszén nem maradhat sokáig ugyanabban az edényben, a téli hideg és a nyári hőség nem érkezhetik meg egyazon időben. Ezek a zavaros és ellentmondó tanítások sem férhetnek meg békésen egymás mellett állva. Mármost, ha meghallgatják ezeket a zavaros tanokat és képtelen módon a gyakorlatba ültetik át ezeket az egészen különböző elméleteket, akkor hogy is ne lenne felfordulás? Ha (az uralkodó) ilyesmikre hallgat és ilyesmiket valósít meg, akkor az emberek kormányzásában ugyanehhez (ti. a felforduláshoz) kell jutnia.

A mi korunk tudós férfiúi, amikor a jó kormányzásról beszélnek, sokszor azt mondják: „Szegény és elhagyott földeket kell adni nekik, így kell gondoskodni azokról, akiknek nincs miből élniük." Csakhogy: ha valaki éppen olyan, mint a többi ember, s egyszerre, anélkül hogy gazdag aratás vagy más jövedelem folytán haszonhoz jutna, egyedül is fenn tudja tartani magát, akkor annak vagy nagyon erősnek, vagy nagyon takarékosnak kell lennie. S ha valaki éppen olyan, mint a többi ember, ám egyszerre, anélkül hogy éhínség vagy szárazság, betegség vagy rosszindulat, szerencsétlenség vagy büntetés

csapása sújtaná, magára maradva szegény és elhagyatott lesz, akkor annak vagy mértéktelennek vagy lustának kell lennie. A mértéktelenség és lustaság: szegénység; a szorgalom és takarékosság pedig: gazdagság. Mármost, ha az uralkodó *(sang)* adót szed a gazdagoktól, hogy szétossza azt a szegények között, akkor ezzel megrabolja a szorgalmasokat és takarékosokat, hogy adományával segítse a mértékteleneket és lustákat. Így pedig hiába óhajtja, hogy a nép gyorsan dolgozzon és mérsékelje a kiadásokat, óhaja nem teljesülhet.

Tegyük fel, akad egy ember, aki „erkölcsi okokból" *(ji)* nem lép be a veszélyeztetett városokba, nem lakozik a hadsereggel, s ahhoz, hogy az égalattinak valami nagy hasznot hajtson, még egy szőrszálat sem hajlandó kitépni a lábszárából. A mostani uralkodók feltétlenül egyetértenének vele és tisztelettel fogadnák, nagyra becsülnék a bölcsességét és magasztalnák a magaviseletét, mert úgy vélnék, hogy olyan férfiú ő, aki megveti az anyagi javakat *(wu)* és tiszteli az életet *(seng)*. Csakhogy az uralkodó *(sang)* azért sorakoztat fel jó szántóföldeket és nagy palotákat, azért létesít rangokat és hivatali jövedelmeket *(cio lu)*, hogy ezek segítségével könnyen rendelkezhessék a nép halála és élete felett. De ha az uralkodó azokat az urakat becsüli nagyra, akik megvetik az anyagi javakat és az életet tisztelik, akkor hiába óhajtja, hogy a nép halálba is menjen érte és tisztelje az élet feláldozását is az ő szolgálatában, ez (az óhaja) soha nem teljesülhet. Aki mindenféle könyveket halmoz fel, beszédben és vitában gyakorolja magát, követőket és tanítványokat gyűjt maga köré, az irodalmi műveltségnek hódol és szüntelenül elméletekről vitatkozik, azzal a mostani uralkodók feltétlenül egyet fognak érteni és tisztelettel fogadják, mondván: „Megbecsülni a kiváló írástudókat *(hien-si)*, ez a régi királyok útja *(tao)*." Nos, akiktől a hivatalnokok *(li)* begyűjtik az adót *(sui)*: a földművesek. Akiket pedig az uralkodó *(sang)* etet vele: a tudós írástudók. A földműveseket tehát mind súlyosabb adókkal sújtják, (aszerint, hogy) a tudós írástudók mind busásabb jutalmakat kapnak. Így bizony soha nem teljesülő óhajtás marad, hogy a nép gyorsan dolgozzon és minél kevesebbet fecsegjen.[68]

JEGYZETEK

HAN FEI-CÏ

11. fejezet

MAGÁNYOS MÉLTATLANKODÁS

[1] A könyvnek ez a híres fejezete rendkívül világos képet ad a legisták és a patriarchális-hivatalnoki arisztokrácia konfliktusáról. Az „önzés" *(szï)*, mint már a következő sorokból kiderül, mindig az arisztokrácia nyerészkedését jelenti, a patriarchális család *(kia)* erősödését az állam *(kuo)* kárára.

[2] Po-ji (és Su-c'i) történetét lásd a *Lun-jü* 62. jegyzetében *(Első kötet)*.

12. fejezet

A TANÁCSADÁS NEHÉZSÉGEI

[3] A kölcsönös megférés dolga — egy másik fejedelemséggel való jó viszony politikája.

[4] Ji-jin a Sang-Jin dinasztia alapítójának, T'ang-nak volt kiváló minisztere, Po-li Hi pedig a C'in-beli Mu fejedelemnek (i. e. 659—621) volt főminisztere. A hagyomány szerint mindketten alacsony sorból (Po-li Hi hazájában főhivatalnok, C'in-ben azonban fogoly volt) kerültek magas hivatalukba; éppen ezért lettek a legista szövegek állandó példáivá. Szövegünk érvelése, hogy ti. ezek a férfiak egy időre tudatosan vállalták volna az alacsony sort, nyilvánvalóan nem felel meg az igazságnak, de azért eredményesen buzdíthatta kitartásra a kezdő legistákat.

[5] A Cseng-beli Wu fejedelem az i. e. VIII. században uralkodott.

[6] A történet szerint i. e. 614-ben Zsao Cs'ao figyelmeztette urát, a C'in-beli K'ang fejedelmet egy titkos tervre, amit Cin fejedelemség forralt ellene, a fejedelem azonban nem hitt neki, s Zsao Cs'ao így mintha csak Cin tervét segítette volna.

[7] Mi Cï-hia-ról (Mi-cï) a szövegben olvashatóknál többet nem tudunk.

[8] A fejezet nagyon komolyan gondolt tanácsaiból a személyi zsarnokságnak egy már-már szatírába csapó rajza bontakozik ki, s mint ilyen, ez az ugyancsak híres fejezet páratlan az ókori kínai irodalomban. A mögötte rejlő (tudatos vagy tudattalan) eszmény: az alkotmányos monarchia.

13. fejezet

PIEN HO ESETE

[9] A szövegben a három egymást követő Cs'u-beli király: Li, Wu és Wen. Ez azonban nem felel meg a történeti források adatainak, s ezért egy kínai kommentátor helyesbítését el kell fogadnunk (Wu, Wen és Cs'eng).

[10] A szövegből nem világos, hogy három drágakőcsiszolóról van-e szó, vagy pedig egyetlen emberről.

[11] Wu K'i — Wei-beli hadvezér az i. e. IV. század elején, aki a szövegünkön alapuló hagyomány szerint a Cs'u-beli Tao király (i. e. 401—381) szolgálatába lépett, reformokat próbált életbe léptetni, de a király halála után a felbőszült arisztokrácia végzett vele. Más adatok szerint azonban négy évvel később — Wei szolgálatában — aratta győzelmét C'i csapatai felett. A szövegünkben olvasható reformok bizonyíthatatlanok, csupán annyi valószínű, hogy ehhez hasonló reformokat valaki megkísérelt Cs'u-ban is. Wu K'i-nek tulajdonít a hagyomány egy *Wu-cï* című haditudományi művecskét is.

[12] Sang fejedelme (Sang Jang) — családi nevén Kung-szun Jang, Wei-ből származó politikus, aki a C'in-beli Hiao fejedelem (i. e. 361—338) főminisztereként jelentős reformokat léptetett életbe az arisztokrácia ellen. Életének és reformjainak részletei vitathatók, alakjának történetisége és törekvéseinek általános iránya azonban kétségtelen. A neki tulajdonított *Sang kiün su* című apokrif könyvből egy részlet kötetünkben olvasható.

[13] Arról végképpen nem tudunk, s nem is valószínű, hogy Hiao fejedelem megvalósította volna a Dalok *(Sï king)* és Írások *(Su king)* elégetésére tett állítólagos javaslatot. Nyilvánvaló, hogy szövegünk a C'in Sï Huang-ti-féle valóságos könyvégetés (i. e. 213) utáni időkből származik.

24. fejezet

A CSELEKVÉSEK SZEMÜGYRE VÉTELE

[14] A most következő hat (24—29.) fejezet a legista tanok rövid, kivonatszerű összefoglalása, ezért közöljük ezeket teljes egészükben, bár nyilvánvalóan a követők művei.

[15] Szi-men Pao és Tung An-jü — legendás alakok, valószínűleg régi kengyelfutók. A továbbiakban előforduló Wu Huo, Meng Pen, Hia Jü és Li-csu: legendás vagy népmesei alakok, akikről elég annyit tudnunk, amennyit a szöveg elárul.

25. fejezet

BIZTONSÁG ÉS VESZÉLY

[16] Po-ji-ról lásd a *Lun-jü* 62. jegyzetét az *Első kötet*ben.

[17] Pien C'io — a C'i-beli Huan fejedelem (i. e. 685—641) legendás hírű orvosa, gyógyító embere.

[18] Cï-sziü — Wu Cï-sziü, Cs'u-ból származó politikus, aki hűséggel szolgálta urát, a Wu-beli Fu-cs'a fejedelmet (i. e. 494—472), de az rágalmaknak hitt és i. e. 485-ben öngyilkosságra ítélte, és csak a fejedelemség bukásakor ismerte fel, hogy tanácsosára kellett volna hallgatnia.

[19] Pi-kan-hoz lásd pl. a *Lun-jü* 163. jegyzetét az *Első kötet*ben.

[20] T'ien Cs'eng — Cs'en Heng, Cs'en Cs'eng-cï, T'ien Cs'ang, a híres C'i-beli arisztokrata, aki i. e. 481-ben meggyilkolta fejedelmét. Kortársa, Konfuciusz, felháborodott a tettén; vö. a *Lun-jü* XIV, 22.-kel az *Első kötet*ben.

[21] A bekezdésben olvasható első utalás a C'i-beli fejedelemgyilkosságra (i. e. 481) vonatkozik, ez a második pedig a hajdan kicsiny Csou-királyság győzelmére a hatalmas Sang-Jin birodalom felett.

26. fejezet

A MEGŐRZÉS ÚTJA

[22] Zsen P'i — egy legendásan erős ember.

[23] Rabló Csï: a legendás régi rabló, egy hagyomány szerint a Konfuciusz korában élt, erényes Liu-hia-beli Hui fivére. Ceng Sen: Ceng-cï, Konfuciusz híres tanítványa. Sï C'iu: „Jü, az írnok" néven Konfuciusz egyenességéért dicsérte.

[24] Hou Ji — a mitikus íjász, aki kilencet lelőtt a tíz nap közül.

[25] Cai Jü: egyesek szerint C'i-beli hivatalnok, aki T'ien Cs'eng-gel versengett a hatalomért, mások azonosítják Konfuciusz lázadó szellemű tanítványával, Cai Wo-val (lásd a *Lun-jü* 162. jegyzetét az *Első kötet*ben). A „hat főember": akiknek a hatalomért való harca Cin fejedelemség három részre szakadásához vezetett.

[26] Fu-cs'a — Wu fejedelemség utolsó uralkodója (i. e. 494—472), aki nem hallgatta meg a hűséges Cï-sziü tanácsait.

[27] Szun Wu és Wu K'i: két híres régi hadvezér, mindkettőjük nevét egy-egy haditudományi mű viseli címeként *(Szun-cï, Wu-cï)*. Szun Wu a Wu-beli Ho-lü király (i. e. 514—496), Fu-cs'a apja szolgálatában szerzett dicsőséget. Wu K'i-ről lásd 11. jegyzetünket.

[28] A fém városfalak között — a bevehetetlen, teljes biztonságban levő fővárosban.

[29] Wei Seng — a név jelentése „élet-védelem", gyógyászat.

27. fejezet

AZ EMBEREK (HIVATALI) ALKALMAZÁSA

[30] Ma-fu szerencsétlensége — Csao Kua, Csao csapatainak fővezére, akinek Ma-fu volt a címe, i. e. 260-ban szenvedett nagy veréséget.

[31] Hi Csung — a kocsi feltalálója, a mitikus Nagy Jü kocsihajtója. Wang Er: egy legendás ügyességű mesterember.

[32] Kie Cï-t'ui — Cs'ung-er herceg, a későbbi Cin-beli Wen fejedelem (i. e. 636—626) egy legendásan hűséges embere, akiről azonban ura — amikor fejedelemmé lett — elfeledkezett, sőt akaratlanul a halálát okozta.

[33] Ji — a mitikus íjász.

28. fejezet

ÉRDEMES TETT ÉS HÍRNÉV

[34] A *Han Fei-cï*-ben nem először találkozunk erős taoista hatással, ez a bekezdés azonban különös világossággal mutatja meg, hogyan illeszkedik bele a legizmusba még a „nem-cselekvés" elmélete is: a legisták azt kívánták, hogy *az uralkodó* maga lehetőleg semmit se csináljon. Egy hasonló értelmű Konfuciusz-mondás olvasható a *Lun-jü* XV, 4.-ben is.

29. fejezet

A FŐBB ELVEK SUMMÁZATA

[35] Ez a „summázat" — amely az utolsó a legista tanokat kivouatoló hat fejezet sorában — különösen erős taoista hatásról tanúskodik. A harmadik bekezdés pacifizmusa olyan jellegzetes, hogy már semmiképpen nem tarthatjuk legista álláspontnak.

[36] A „Kőből való ács" — Csuang-cï egyik költött alakja.

[37] A Kan-ciang kard — a híres jó kard, amellyel Mo-je (Mo-ja, Kan-ciang Mo-ja) néven már találkoztunk.

40. fejezet

AZ ERŐ-HELYZET ELVÉNEK BÍRÁLATA

[38] A „Csou-k könyve" — egy mai formájában apokrif, *Ji Csou-su* című történeti munka.

[39] Wang Liang — egy mitikus-legendás régi kocsihajtó.

[40] Mint már a bevezetőben megjegyeztük, a Sen Tao-nak tulajdonított erő-helyzet *(si)* elméletének a bírálata konfuciánus vagy motista ellenvetés is lehet. A következőkben Han Fei-cï (ha ugyan ő a fejezet szerzője) megkísérli, hogy meghaladja mind a két végletet, de azért kimondja, hogy mégis inkább Sen Tao-val ért egyet.

41. fejezet

KÉRDÉSEK A VITATKOZÁSRÓL

[41] Hou Ji: a mitikus íjász; P'ang Meng pedig: Hou Ji tanítványa. (A kettejükről szóló hagyomány igen ellentmondásos. Egy felfogás szerint Hou Ji a Hia-dinasztia idejében élt, magához ragadta a hatalmat, egy minisztere azonban, Han Cso vagy P'ang Meng, megölte és feleségül vette asszonyát. Még azt sem lehet tudni, hogy ez a mítosz a tíz közül kilenc napot lelőtt íjászról szól-e, vagy annak egy leszármazottjáról.)

[42] Az „írástudónak öltözöttek" kétségtelenül a konfuciánusok. Az „övükön kardot viselők" valószínűleg a motisták. A „keményről és fehérről" a szofisták vitatkoztak. A „könyörtelenség" *(wu-hou)* taoista-naturalista elméletéről az apokrif *Teng Szi-cï*-ben olvasható egy fejezet. (A *wu-hou* terminus egy más értelmével már találkoztunk kötetünkben: „aminek nincs vastagsága".)

43. fejezet

DÖNTÉS (KÉTFÉLE) TÖRVÉNYKEZÉS KÖZÖTT

[43] Sen Pu-hai: a Han-beli Csao fejedelem (i. e. 358—333) filozófus főminisztere (lásd a *Sziün-cï* 21. fejezetét és a hozzá fűzött 53. jegyzetet). Kung-szun Jang: Sang fejedelme, Sang Jang, a C'in-beli Hiao fejedelem (i. e. 361—338) reformer főminisztere (lásd 12. jegyzetünket).

[44] Uralkodási ideje: i. e. 358—333.

[45] Hui (Hui-wen) király i. e. 337-től 311-ig uralkodott, fia, Wu pedig mindössze három évet, i. e. 310-től 307-ig, majd Csao-sziang király következett, i. e. 306-tól 250-ig. Csang Ji „vándor" politikus volt C'in szolgálatában, s i. e. 309-ben halt meg. Kan Mou, valamint Zsang és Jing fejedelme: C'in-beli főhivatalnokok, akik a maguk hatalmát igyekeztek gyarapítani.

46. fejezet

HAT ELLENTÉT

[46] A fejezet a továbbiakban hosszasan fejtegeti az eddigiekből is világos gondolatokat.

47. fejezet

NYOLC TÉVES ELMÉLET

[47] Pao Cio és Hua Kio — nyilvánvalóan uruktól meg nem értett kiválóságok, mást azonban nem tudni róluk.

[48] Ceng Sen és Sï C'iu: lásd pl. a *Csuang-cï* 54. jegyzetét, kötetünkben.

49. fejezet

AZ ÖT FÉREG

[49] Kun-nak és Jü-nek az árvíz elleni küzdelméről lásd a *Hung-fan* (A Nagy Szabály) 3. jegyzetét az *Első kötet*ben.

[50] Wen király: Weng-wang, akinek hadvezér fia (Wu-wang) megalapította a Csou-dinasztiát.

[51] A szöveg lehetetlent állít. A Sziü-beli Jen király a hagyomány szerint az i. e. 1. évezred legelején élt, a King-beli Wen király pedig i. e. 689-től 671-ig uralkodott (Cs'u-ban). A leírt esetet tehát jelképesnek kell tekintenünk, mint egyébként a *Han Fei-cï* több más történeti utalását is.

[52] Egyes mítosz-töredékek szerint Kung-kung veszedelmes lázadó volt a mitikus uralkodók idejében. Valószínűleg egy régi törzsi háború emlékével állunk szemben. Vas dárdákat a nevével kapcsolatba hozható háborúkban természetesen nem alkalmazhattak. A szöveg kétséges, talán hiányos.

[53] Cï-kung — Tuan-mu Szï, Konfuciusz tettvágyáról neves tanítványa.

[54] A Lu-beli Ai fejedelem i. e. 493-tól 468-ig uralkodott.

[55] Lou-ki — a Wei-beli Wen fejedelem öccse, aki rendkívüli tornász-mutatványairól volt híres. A tíz *zsen* magasság: kb. 40 láb.

[56] 1 *szin* kb. 8 lábnak, 1 *cs'ang* kb. 16 lábnak felel meg.

[57] A fivért és barátot ért sérelem megtorlása: nemzetségi vérbosszú, amely az állami rend egyik fontos akadálya, s amely ellen Konfuciusz nem lépett fel.

[58] A *szï* (önös érdek) írásjegy elemei: „saját-központúság" + „gabona". A *kung* (közérdek) írásjegy elemei: „saját-központúság" + „nyolc" (mely utóbbi írásjegy *két eltérő irányú vonásból* áll). A két írásjegynek ez a hagyományos magyarázata, amit szövegünk a mitikus C'ang Kie tudatos művének mond, nem bizonyítható.

[59] A kormányzásnak a *Han Fei-cï* 7. fejezete szerint két „fogantyúja" van: a büntetés *(hing)* és az „erény" *(tö)*, azaz a jutalmazás.

[60] T'ien Cs'ang: azonos T'ien Cs'eng-gel (más nevein Cs'en Heng és Cs'en Cs'eng-cï), a C'i-beli arisztokratával, aki i. e. 481-ben meggyilkolta fejedelmét. Cï-han: egy másik híres lázadó.

[61] A bekezdésben Sang Jang és Kuan Csung állítólagos törvénykönyveiről, valamint Szun Wu és Wu K'i állítólagos haditudományi munkáiról van szó. Tudni kell, hogy a felsorolt személyek nevével címzett könyveket az i. e. III. században írhatták, s az első kettőnek mai formája ennél is sokkal későbbi (lásd erről *A legizmus gyakorlatisága* c. bevezetőnket, kötetünkben).

[62] A fejezet hátralevő része folytatja a bajok ostorozását, s végül az állam „öt férgének" nyilvánítja: a művelt embereket, a vándorló tanácsadókat, a kardforgatókat, a befutott udvaroncokat és — a gazdag kereskedőket.

50. fejezet

HÍRES TUDÓSOK

[63] Cï-csang: a *Lun-jü*-ben gyakran szereplő Konfuciusz-tanítvány. Cï-szï: K'ung Ki, Konfuciusz unokája, akinek a *Csung-jung* (A közép mozdulatlansága) című művet szokás tulajdonítani (lásd erről *Konfuciusz tanainak két rendszerezése* c. bevezetőnket az első kötetben). A Jen nemzetség konfuciánusai: Jen Hui-nak (Jen Jüan), a mester kedvenc tanítványának követői. A Meng nemzetség konfuciánusai: Meng-cï követői. A C'i-tiao nemzetség konfuciá-

nusai: valószínűleg a *Lun-jü* V, 5.-ben szereplő C'i-tiao K'ai (Cï-zso) követői. A Csung Liang nemzetség azonosítása bizonytalan. A Szun nemzetség konfuciánusai: Sziün-cï iskolája. A Jo-cseng nemzetség konfuciánusai: Ceng Sen egyik tanítványának követői.

A „nyolc iskola" szétválasztása mai ismereteinkkel nem lehetséges.

[64] A motista iskola megoszlásáról lásd *Az elméleti logika csírái* c. bevezetőnket, kötetünkben.

[65] A Jü és Hia idők: a mitikus Sun császár és az őt követő Hia-dinasztia uralkodása. Sun a hagyományos évszám szerint i. e. 2255-ben lépett trónra, őt pedig i. e. 2205-ben, Nagy Jü trónraléptével követte a Hia-dinasztia, amely 439 évig volt uralmon. A Jin- és a Csou-ház — ugyancsak a hagyomány szerint — i. e. 1766-tól kezdve 644 és 867 éven át uralkodott. A számok tehát így is csak nagyon távolról felelnek meg egymásnak, s ráadásul a szöveg eredetijében a két-két uralkodóház neve egymással felcserélve olvasható.

[66] Kiegészítés, amely egy más műben található idézet alapján lehetséges.

[67] Vö. a *Lun-jü* V, 5.-kel az *Első kötet*ben.

[68] A fejezet még hosszasan folytatódik, a fontosabb összefüggésekhez azonban megelégedhetünk a lefordított részlettel.

SZEMELVÉNYEK MÁS LEGISTA MŰVEKBŐL

Az olvasó megállapíthatta, hogy az olyan teljesítmények után, mint amilyen a *Lao-cï*, Csuang-cï vagy Sziün-cï filozófiája, Han Fei-cï nem a szó hagyományos értelmében nagy filozófus. Nagysága abban van, hogy a régebbi és kortársi filozófusok eredményeire támaszkodva gyakorlati-politikai elméletet dolgozott ki, mégpedig az egyetlent, amelynek segítségével megoldható volt a kor legfőbb problémája. A legizmus a Konfuciusztól és Mo Ti-tól Sziün-cï magasságáig ívelő filozófiai fejlődést úgy tetőzi be, hogy egyben meg is szünteti a hagyományos filozófiát. Megérlelődtek Kína egyesítésének feltételei, s a gondolati előkészítés helyét elfoglalja a gyakorlat, a filozófia felbomlik, és „szaktudományos" jellegű elméletek jelennek meg, amelyek a mindent meghatározó politikai cél szolgálatában az államvezetés, az adóztatás, a gazdasági irányítás, a földművelés, a hadseregszervezés és hadvezetés gyakorlati kérdéseire igyekeznek választ adni.

A fennmaradt „szaktudományos" jellegű művek közül az egyik legjelentősebb a *Szun-cï* (vagy *Ping-fa*, A hadvezetés törvényei) című haditudományi munka, amelynek szerzője a könyv megírását Szun Wu-nak, egy legendás régi hadvezérnek tulajdonítja, aki szolgálatait valaha a déli Wu fejedelemség Ho-lü nevű uralkodójának (i. e. 514—496) ajánlotta fel. J. Průšek szerint *(L'art de la guerre de Sun-tsï.* Archív Orientální. 1951. 409—427. l.) az ókori kínai haditudománynak ezt a főművét Szun Pin, a legendás hadvezér egy leszármazottja írhatta az i. e. IV. század második felében, mégpedig a C'i-beli filozófiai akadémia szellemi környezetében. A szerzőséget régi kínai szokás szerint, a mű hitelének és tekintélyének emelése érdekében tulajdoníthatta legendás ősének. Nos, erre a fogásra a szerzőnek, aki esetleg Szun Pin haditudományi iskolájának egy későbbi tagja is lehetett, már csak azért is szüksége volt, mert a *Szun-cï* forradalmian bátor elveket tartalmaz. Elméletének kiindulópontja: a hadvezér teljhatalma. A hadsereg hadiszekerező arisztokratái az ő

seregében semmiféle külön hatalommal nem rendelkeznek, a hadsereg egyszerű tisztjeivé válnak, akik csak a hadvezér parancsait hajthatják végre. Az egész könyvön végigvonuló alapelv, hogy a hadvezetésnek objektív törvényei vannak, és hogy a hadvezér legfőbb dolga egymáshoz igazítani a győzelem objektív és szubjektív előfeltételeit. Ha azonban a fejedelem pórázon tartja hadvezérét, ha a hadsereget a polgári kormányzás (patriarchális és arisztokratikus) elveinek veti alá, akkor semmiféle hadvezér vagy haditudomány nem kezeskedhet a győzelemért. A hadvezérnek tehát joga van megtagadni még a fejedelem parancsának teljesítését is, ha az nincs összhangban a haditudomány elveivel. Látható ebből, hogy a *Szun-cï* szerzője a hadvezetés elméletét valóban tudománnyá emelte. S mivel a viszonylagosan össznépi érdekeket kifejező államérdek szempontjából ítélte meg a patriarchális arisztokráciát, de még a fejedelmet is, ha az nem látná világosan az államérdekeket, műve a kínai filozófia egyik leghaladóbb terméke is egyben. A könyv hadászati és harcászati elveinek módszere legtöbbször egy, a kor színvonalának megfelelő materialista dialektika. Ezért lehetséges, hogy tanításának nemcsak az egységes kínai államot megteremtő C'in Sï Huang-ti vette nagy hasznát, hanem sok későbbi hadvezér és haditudományi író is, sőt még a kínai forradalom stratégiájának és taktikájának kérdéseit kutató Mao Ce-tung is. Megérdemli, hogy gyűjteményünkben csorbítatlanul szerepeljen.

A legkülönfélébb művelődéstörténeti anyagot őrizte meg ebből a korból a *Lü-sï cs'un-c'iu* (Lü mester Tavasz és Ősze) című gyűjtemény, amelynek összeállítását Lü Pu-wei szervezte meg. Ez a Lü Pu-wei a kor nagyon jellemző figurája. Szï-ma C'ien-től származó életrajza szerint kereskedő volt, aki Han-tan-ban, Csao fővárosában tevékenykedett, s hatalmas vagyont halmozott fel. Itt pénzével támogatni kezdett egy C'in-beli herceget, aki túszként élt Csao-ban, hazasegítette C'in-be, trónörökössé, majd királlyá emeltette, még szép feleségét is neki adta. Cserébe ő maga mind magasabb hivatalokat kapott, még a következő király, a későbbi C'in Sï Huang-ti is nagy becsben tartotta. Lü Pu-wei legfőképpen a pénzével vett részt a kormányzásban; míg csak — állítólag hajdani feleségével való viszonya miatt — kegyvesztetté nem lett. Valószínűleg börtönben halt meg i. e. 235-ben. Alighanem azt akarván bebizonyítani, hogy nemcsak pénze, hanem

elmélete is van, még főhivatalnok korában írástudókat gyűjtött maga köré, s összeállította a *Lü-si cs'un-c'iu*-t, címével is a híres Konfuciusznak tulajdonított krónikával versengve. A gyűjtemény szövegét később valószínűleg átszerkesztették, de anyagában kétségtelenül hiteles maradt, s eklektikus-szinkretikus jellege ellenére, vagy éppen ezért, számunkra az i. e. III. század második felének egyik leggazdagabb művelődéstörténeti forrása. A közölt részlet az „önös érdek" *(szï)* és a „közérdek" *(kung)* sokat emlegetett fogalmát teszi napnál világosabbá: az „önös érdek" a patriarchális arisztokrácia gazdagodását jelenti, a „közérdek" pedig az államérdeket, amelynek legkövetkezetesebb és leghatalmasabb óhajtói éppen az olyasféle gazdag kereskedők, mint például Lü Pu-wei, aki egy kis önös haszonlesésért igazán nem ment a szomszédba.

C'in Sï Huang-ti-ra, mint láttuk, kezdetben Lü Pu-wei, majd Han Fei-cï volt nagy és közvetlen hatással. Lü Pu-wei és Han Fei-cï halála után Li Szï, a másik Sziün-cï-tanítvány lett a jobbkeze; s alighanem minden tettének igazi inspirátora. E hatalmas államférfi tevékenységéről és gondolatairól ad képet a Sï-ma C'ien írta életrajz, amelynek első részét mutatjuk be. A hírhedt könyvégetésre tett javaslat a régi filozófia megsemmisítésének igazán „fényes" és gyakorlati bizonyítéka. Li Szï főminiszteri tisztséget viselt C'in Sï Huang-ti egész uralkodása alatt, s uralkodójának minden érdeme voltaképpen az övé. Így aztán természetes, hogy az Első Felséges halála után nyomban megvádolták, s mint annyi érdemes elődje, ő is erőszakos halált halt, i. e. 208-ban.

Végül a legizmus mai formájában apokrif művei közül a két leghíresebből és legérdekesebből mutatunk be egy-egy részletet. A *Sang-cï* vagy *Sang kiün su* eredeti, elveszett szövegét valószínűleg az i. e. III. században írta ismeretlen szerzője, aki a könyvet már akkor is az előző század legendás reformátorának, Sang Jang-nak (Kung-szun Jang, „Sang fejedelme") tulajdonította. A mai szöveg lefordított fejezete tömör foglalata a legizmus egy nyilván C'in-beli, erősen katonai és háborús irányának. A másik híres apokrif munka, a *Kuan-cï* eredeti elveszett formájában még régebbi lehetett, valószínűleg az i. e. IV. század végén keletkezett a C'i-beli szellemi központban, címét a C'i-beli Huan fejedelem i. e. VIII. században élt legendás miniszteré-

ről, Kuan Ji-wu-ról kapva. A fordítás alapját egy olyan Szung-kori szöveg képezi, amely a mandzsu-kori kínai filológusoknak még rendelkezésére állt (s így ránk maradhatott az ő kiadásukban), napjainkra azonban elveszett; a ma is meglevő — ugyancsak Szung-kori — szöveg sokkal rövidebb, töredékesnek látszik. Szögletes zárójelekkel megjelöltük a töredékesnek látszó szöveg mondatait, s így az olvasó megítélheti, hogy a bővített szöveg milyen viszonyban áll a töredékkessel. Gyanúnk szerint a bővített szöveg egy — a rövidebben alapuló — rekonstrukció-kísérlet, amely akármikor készült is, mindig a töredéknek látszó szöveg gondolatait igyekszik kikerekíteni, annak lehetőségeit igyekszik kibontani. S láthatjuk, hogy a lefordított fejezet legérdekesebb gondolata, a gazdasági életnek a pénz segítségével való irányítása, csírájában ott van a töredékekben is. Az ötlet, hogy a kínai állam gazdasági alapja ne az adóztatás, hanem a pénzgazdálkodás legyen: utópia; de igen jellemző utópia, s származzék hosszabb és rövidebb szövegünk bármilyen késői korból, gondolati értéke szerint hűségesen mutatja meg a Csou-kor végi legizmus messzire mutató céljait, eszmei lehetőségeit.

Tőkei Ferenc

SZUN-CÏ

孫子兵法

A HADVISELÉS TÖRVÉNYEI
PING-FA

1. ALAPVETŐ ELVEK

Szun-cï mondotta, hogy a háborút *(ping)*, amely az ország *(kuo)* legnagyobb vállalkozása, az élet vagy halál alapja, a megmaradás vagy pusztulás útja *(tao)*, mindenképpen alaposan tanulmányozni kell. Mert (a háborút) öt tényező határozza meg, s (hét) alapelv segítségével megállapítható a (hadi) helyzet.

Az első (tényező): az út *(tao)*; a második: az ég; a harmadik: a föld; a negyedik: a hadvezér *(ciang)*; az ötödik: a törvény *(fa)*.

Az út: el kell érnünk, hogy a nép *(min)* ugyanúgy gondolkodjék, mint uralkodója *(sang)*, s így képes legyen vele együtt meghalni, képes legyen vele együtt élni, anélkül hogy félelmet vagy kétséget ismerne.

Az ég: a homály *(jin)* és a fény *(jang)*, a hideg és a hőség, a napszakok és évszakok.[1]

A föld: a távoli és a közeli, a járhatatlan és a járható, a tágas és a szűk, a halál és az élet.

A hadvezér: a bölcsesség *(csï)*, a megbízhatóság *(szin)*, az emberség *(zsen)*, a bátorság és a szigorúság.

A törvény: a katonai szabályok és a rend, a helyes úton való vezetés, valamint a szükségletekről *(jung)* való gondoskodás.

Ezt az öt (tényezőt) minden egyes hadvezérnek ismernie kell, s aki megértette ezeket, győzelmet arat, aki azonban nem értette meg, nem győzhet.

A (hét) alapelv pedig, amelyek segítségével megállapítható a (hadi) helyzet, a következőképpen hangzik:

1. Melyik uralkodó *(csu)* van birtokában a helyes útnak *(tao)*?
2. Melyik hadvezér tehetségesebb?
3. Az eget és földet ⟨a természeti feltételeket⟩ melyik tudja a maga számára hasznosítani?

4. A törvényeket és rendeleteket *(fa ling)* melyik valósítja meg jobban?
5. Melyik hadsereg *(ping)* az erősebb?
6. A tisztek és a gyalogosok melyik seregben gyakorlottabbak?
7. A jutalmazás és a büntetés melyik seregben világosabb?

Ezek segítségével meg tudjuk állapítani, ki lesz a győztes és ki a vesztes. Az a hadvezér, aki meghallgatja alapelveimet, hadba szállván *(jung)*, feltétlenül győzelmet arat, s így megmaradhat (hivatalában); ám az a hadvezér, aki nem hallgatja meg alapelveimet, hadba szállván feltétlenül vereséget szenved, s így el kell távolítani (hivatalából). Aki az előnyök *(li)* kedvéért meghallgatja ezeket az elveket, az olyan hatalmat *(sï)* teremt magának, amely segíteni fogja őt más dolgaiban is. A hatalom *(sï)* : [2] felmérni az előnyöket *(li)* s tetteinket ahhoz igazítani.

A háború mindig a csalás útját járja. Így ha képesek vagyunk valamire, tegyünk úgy, mintha nem lennénk rá képesek; ha valamit felhasználunk, tegyünk úgy, mintha nem használnánk fel; ha közel vagyunk, keltsük azt a látszatot, hogy távol vagyunk; ha távol vagyunk, keltsük azt a látszatot, hogy közel vagyunk; előnyöket kínálva *(li)* csalogassuk (az ellenséget), sorait megzavarva mérjünk csapást reá; ha mindene megvan, jól készüljünk fel ellene; ha erősebb nálunk, kerüljük el (az összecsapást); ha dühös, vezessük félre; magunkat alantasabbnak mondva tegyük elbizakodottá; ha friss erővel rendelkezik, fárasszuk ki; ha (egységei) szoros kapcsolatban vannak, ziláljuk szét őket; ott támadjuk meg, ahol nem készült fel védekezésre, s akkor küldjük előre (csapatainkat), amikor (az ellenség) éppenséggel nem várja.

Ezektől is függ egy hadvezér *(ping-kia)* győzelme, (csakhogy) ezeket nem lehet előre megítélni.

Általában annak, aki már a csata előtt a templomban *(miao)* biztosra veszi győzelmét, több lehetősége van a sikerre; annak pedig, aki már a csata előtt a templomban is azt fontolgatja, hogy nem fog győzelmet aratni, kevés lehetősége van a sikerre.[3] Több számítás: győzelem; kevesebb számítás: nem-győzelem; hát még ha teljesen hiányzik minden számítás! Ha ezek segítségével vizsgálom a dolgokat, a győzelem és vereség (okai) feltárulnak előttem.

2. A HADVEZETÉS

Szun-ci mondotta:
Minden háborús vállalkozásnak *(jung-ping)* törvénye, hogy ha van ezer könnyű harckocsink és ezer nehéz hadiszekerünk, valamint százezer pajzsos emberünk, de számukra az élelmet ezer mérföldről kell szállítani, akkor a belső és külső kiadásokra, vendégek és látogatók fogadására, lakkra és enyvre,[4] kocsikra és fegyverekre naponta el kell költeni ezer *kin* pénzt,[5] mert csak így állíthatunk ki egy százezer főnyi hadsereget.
Ha úgy vezetjük a háborút, hogy a győzelem sokáig várat magára, akkor eltompítjuk fegyvereinket, letörjük a hegyüket; fallal körülvett városokat *(cs'eng)* ostromolva erőnk megtörik; ha seregünket sokáig tartjuk távol (a fővárostól), az ország *(kuo)* nem bírja majd el a költségeket.
Ha pedig eltompítottuk fegyvereinket, letörtük a hegyüket, megroppantottuk erőnket és kimerítettük a javakat *(huo)*, akkor a különböző fejedelmek *(csu-hou)* kapva kapnak ezen s fellázadnak ellenünk, és hiába minden bölcsesség, nem tudjuk többé jóra fordítani azt, ami következik.
Ezért olyan háborúról, amelyet ügyetlenül bár, de gyorsan vezettek, még csak hallhatunk, olyat azonban, amelyet ügyesen vezettek volna, csak éppen lassan, sohasem láthatunk.
Még sohasem fordult elő, hogy egy háború, amely sokáig húzódott volna, valaha is hasznára vált volna az országnak. Aki tehát nem érti meg teljesen a hadviselés okozta károkat, az nem képes teljesen megérteni a hadviselésből fakadó előnyöket sem.
Aki ért a hadvezetéshez, az katonákat nem soroztat másodszor, élelmet pedig nem szállíttat harmadszor.[6] Ha a hadifelszerelést saját országunktól kapjuk, de élelmünket az ellenségtől szerezzük, akkor a hadseregnek mindig lesz elegendő élelme.
Az ország elszegényedik, ha a seregnek messzire kell (élelmet) szállítani; a messzire való szállítás: a nép *(po-szing)* szegénysége.
(Másrészt) a sereg közelébe ⟨útjába) eső emberek drágán adják el (portékájukat), s ha drágán adják (portékájukat), a nép *(po-szing)* ja-

vai megint csak kimerülnek, és ha (népünk) javai kimerülnek, nehézzé válik az adók beszolgáltatása.
Ha pedig erőnk megtört, és a javak kimerültek, akkor a közép ső síkságon *(csung-jüan)* belül üressé lesznek a házak *(kia)*, s a nép *(po-szing)* kiadásra fordítható (javai) hét tizeddel csökkennek, a fejedelmi ház *(kung-kia)* vagyonából pedig tönkremennek a kocsik, elfogynak a lovak, s a páncélok és sisakok, íjak és nyilak, lándzsák és kisebb vagy nagyobb pajzsok, ökrök és nagy szekerek állománya hat tizeddel megcsappan.
Ezért a bölcs hadvezérnek gondja van rá, hogy élelmet az ellenségtől szerezzen. Egy *csung* élelem, amit az ellenségtől veszünk el, húsz *csung*-nak felel meg a sajátunkból. Egy *sï* takarmány az ellenségtől, megfelel húsz *sï*-nek a sajátunkból.[7]
Ezért az ellenséget megölni: dühöngés; ám az ellenségtől elvenni: javaink gyarapítása *(huo)*.
Ha tehát hadiszekerekkel vívott harcban már több mint tíz kocsit sikerült megszereznünk, akkor jutalmazzuk meg azokat, akik elsőként szerezték meg ezeket, s cseréljük ki rajtuk a zászlókat. A (szerzett) kocsikat keverjük össze (a sajátjainkkal), úgy használjuk őket, a foglyul ejtett katonákkal pedig bánjunk jól, gondoskodjunk róluk. Ekkor elmondhatjuk, hogy legyőzvén az ellenséget megnöveltük saját erőnket.
Tehát a háborúban a győzelem az, ami fontos, nem pedig az, hogy sokáig bírjuk.
Így a hadvezér, aki tudja, mi a háború, irányítója lesz a nép sorsának *(min csï szï-ming)*, és ura az ország s a családok *(kuo kia)* biztonságának.

3. A TÁMADÁS KITERVELÉSE

Szun-cï mondotta:
Minden hadviselésnek törvénye, hogy legjobb épségben hagyni az (ellenséges) országot *(kuo)*, elpusztítani már nem olyan jó; legjobb épségben hagyni az (ellenséges) hadsereget *(kiün)*, szétverni már nem olyan jó; legjobb épségben hagyni (az ellenség) *lü*-it, szétverni őket már nem olyan jó; legjobb épségben hagyni (az ellenség) *cu*-it,

szétverni őket már nem olyan jó; sőt legjobb épségben hagyni még a *wu*-kat is, szétverni őket már nem olyan jó.[8]
Ezért száz harcot vívni és százszor győzni nem a legjobb a jók között. Nem is harcolni, mégis alávetni az ellenséges sereget: ez a legjobb a jók között.[9]
Így a legjobb hadsereg az, amelyik meghiúsítja az ellenség terveit; csak ezután következik az, amelyik szétzúzza az ellenség szövetségeseit, majd utána az, amelyik harcot vív az ellenséges sereggel, s végül az a legrosszabb, amelyik városfalakat *(cs'eng)* kezd ostromolni.
Városfalak ostromlásának törvénye, hogy ilyesmit csak akkor csináljunk, ha más lehetőség nincsen. Mert a nagy pajzsok és ostromkocsik, valamint a különféle hadifelszerelések készítésére három hónap is éppen csak hogy elég, azután meg a sáncok megépítését nem lehet befejezni újabb három hónapnál előbb. Ha pedig a hadvezér nem tud uralkodni türelmetlenségén, és katonáit hangya-rohamra[10] küldi, akkor harcosainak egyharmadát pusztulásba dönti, de a városfalakat nem foglalja el. Ez az ostromlás szerencsétlensége.
Így aki igazán ért a hadviseléshez, úgy töri meg az idegen sereget, hogy nem vív csatát vele; úgy foglalja el az idegen városfalat, hogy nem ostromolja meg; úgy semmisíti meg az idegen fejedelemségeket *(kuo)*, hogy nem tart sokáig (a háború). S minthogy a (kölcsönös) sértetlenség által igyekszik győzni az égalattiban, a fegyverek alkalmazása nélkül is biztosítani tudja magának az előnyöket *(li)*. Ez a cselel való támadás törvénye.
Ezért a hadviselésnek törvénye, hogy ha tízszeres (túlerővel rendelkezünk), körül kell zárnunk (az ellenséget); ha ötszörössel, meg kell támadnunk; ha kétszeressel, akkor meg kell osztanunk (erőit); ha ugyanakkora az erőnk, akkor is képesnek kell lennünk csatát vívni vele; de ha erőnk kisebb, akkor képesnek kell lennünk a védekezésre; s ha erőnk nem is mérhető (az ellenségéhez), akkor tudnunk kell kitérni előle. A kis erőkkel való szilárd ellenállás ugyanis csak oda vezethet, hogy a nagyobb erőkkel rendelkező ellenség fogságba ejt bennünket.
A hadvezér a fejedelemség *(kuo)* pillére. Ha ez a pillér hibátlan, akkor a fejedelemség feltétlenül erős, de ha ez a pillér hibás, akkor a fejedelemség feltétlenül gyenge.

Ezért a fejedelem *(kiün)* három esetben zúdíthat szerencsétlenséget a hadseregre: 1. ha nem érti meg, hogy a hadsereg nem képes előrehaladni, és parancsot ad az előnyomulásra; ha nem érti meg, hogy a hadseregnek nem szabad visszavonulnia, és parancsot ad a visszavonulásra. Ekkor mondjuk azt, hogy bilincsbe verte a hadsereget. 2. Ha nem érti meg a hadsereg *(szan-kiün)* sajátos feladatait, és ugyanúgy kezeli, mintha a hadseregnek egyszerű kormányzásáról lenne szó, akkor a hadsereg tisztjei *(sï)* megzavarodnak. 3. Ha nem ismeri a hadsereg taktikáját, és úgy kezeli a hadsereget, mint az állami hivatalokat, akkor a hadsereg tisztjei nem tudják, mit tegyenek. De ha a hadsereg megzavarodott, és már nem tudja, mit tegyen, akkor a szomszédos fejedelmek *(csu-hou)* ki tudják használni nehézségeinket. Akkor elmondhatjuk, hogy (a fejedelem) fèlfordulásba döntötte a hadsereget, és (az ellenségnek) biztosította a győzelmet.

Ezért a győzelem megismerésének öt alapelve van:

Aki megérti, mikor szabad harcba bocsátkozni és mikor nem, az győz.

Aki nagy és kicsiny sereget egyaránt jól tud vezetni, az győz.

Akinél a felettesek *(sang)* és alárendeltek *(hia)* ugyanazt akarják, az győz.

Aki maga elővigyázatos és ki tudja várni (az ellenség) elővigyázatlanságát, az győz.

Amelyik hadvezér tehetséges, és fejedelme nem tartja pórázon, az győz.

Ez az öt alapelv a győzelem megismerésének útja.

Ezért mondják, hogy ha ismerjük az ellenséget *(pi)* és ismerjük magunkat is, akkor száz csatában sem jutunk veszedelembe; ha azonban nem ismerjük az ellenséget, csak magunkat ismerjük, akkor egyszer győzünk, másszor vereséget szenvedünk; és ha sem az ellenséget, sem magunkat nem ismerjük, akkor minden egyes csatában feltétlenül végveszély fenyeget bennünket.

4. A FORMA
HING[11]

Szun-cï mondotta:

A régi időkben azok, akik igazán értettek a harchoz, mindenekelőtt legyőzhetetlenné tették magukat, s úgy várták ki az alkalmat, amikor az ellenség legyőzhető volt.

A legyőzhetetlenség rajtunk múlik, de a legyőzhetőség az ellenségen. Ezért van, hogy aki igazán ért a harchoz, az legyőzhetetlenné tudja tenni önmagát, de nem képes elérni, hogy az ellenség mindig legyőzhető legyen.

Ezért mondják, hogy a győzelem feltételeit megismerhetjük, de valóban győzelmet aratni nem mindig tudunk.

A legyőzhetetlenség: védekezés. A győzni tudás: támadás. A védekezés azt jelenti, hogy még hiányzik valami; a támadás pedig azt, hogy minden bőségben van.

Aki ért a védekezéshez, elrejtőzik a kilencedik föld mélyébe; aki ért a támadáshoz, az a kilencedik ég magasából üt rajta (az ellenségen). Így lehetünk képesek az egyik esetben valóban megvédelmezni magunkat, a másik esetben meg biztosítani a győzelmünket.

Aki a győzelem feltételeiből nem lát többet, mint amit az egyszerű emberek *(csung-zsen)* is tudnak, az nem a legjobb a jók között. Még ha győz is egy csatában, s az egész égalatti jónak mondja, akkor sem a legjobb a jók között.

Mert aki fel tud emelni egy őszi szőrszálacskát, az még nem nagy erejű; aki látja a napot és holdat, az még nem éles szemű; aki hallja a mennydörgés robaját, az még nem finom hallású.

A régi időkben azok, akikről azt mondták, hogy értenek a harchoz, mindig könnyű győzelemmel győztek. Azoknak győzelme tehát, akik igazán értettek a harchoz, nem szerzett hírnevet és nem ismert hőstetteket.

Azért győztek a harcban, mert nem követtek el hibát. Aki nem követ el hibát, annak vállalkozásai mindig győzelemhez vezetnek, s olyanok fölött aratja győzelmét, akik már eleve vereséget szenvedtek.

Így hát a harchoz az ért igazán, aki szilárdan áll abban a helyzetben, amelyben nem szenvedhet vereséget, s ugyanakkor nem szalasztja el azt (a helyzetet), amelyben az ellenségnek vereséget kell szenvednie. Ezért győzelmet aratni az a hadsereg fog, amelyik először győz és csak azután keresi a harcot; vereség pedig arra a hadseregre vár, amelyik először harcol és csak azután keresi a győzelmet.

Aki igazán ért a hadviseléshez, az mindig a helyes utat *(tao)* követi és betartja a háború törvényeit *(fa)*. Csak így tudja eligazítani a győzelem és vereség dolgát.

A háború törvényei *(ping-fa)* közül első a távolság *(tu)*, második a mennyiség *(liang)*, harmadik a szám *(su)*, negyedik a súly *(cs'eng)*, ötödik a győzelem *(seng)*.[12] A terület *(ti)* hozza létre a távolságot, a távolság hozza létre a mennyiséget, a mennyiség hozza létre a számot, a szám hozza létre a súlyt, a súly hozza létre a győzelmet.

A győzelmes hadsereg egy ji súlyhoz hasonlít a *csu*-hoz mérve, a vereséget szenvedő hadsereg egy *csu* súlyhoz hasonlít a *ji*-hez mérve.[13] A győztes, ha csatát vív, olyan, mint az ezer *zsen* magasból a mélybe zúduló vízesés. Ez hát a forma *(hing)*.

5. AZ ERŐ
SI[14]

Szun-cï mondotta:

Hogy nagy tömeget vagy kevés embert kell-e irányítani, az mindig a felosztástól *(fen)* és a számarányoktól *(su)* függ. Hogy nagy tömeget vagy kevés embert kell-e harcba vetni, az mindig a formától *(hing)* és a nevektől *(ming)* függ.

Ahhoz, hogy az ellenséggel való elkerülhetetlen összecsapáskor sohase szenvedjen vereséget a hadsereg, szükséges a cselvetés *(k'i)* is, meg a közvetlen harc *(cseng)* is. A hadsereg csapásának olyannak kell lennie, mint amikor malomkő zuhan egy tojásra: ez az üresség és teltség elve *(hiü sï)*.[15]

Minden csatában egyenes támadással *(cseng)* vehetjük fel az érintkezést az ellenséggel, de cselvetéssel *(k'i)* győzünk. Ezért aki ért hozzá, hogyan alkalmazzon cselvetést, az (képességeiben) határtalan, mint az ég és föld ⟨a természet⟩, és kimeríthetetlen, akár a folyók és folyamok.

A vég és az újrakezdés: a nap és a hold (váltakozása); a halál és az új élet: a négy évszak (váltakozása). Hang öt van csupán, de az öt hangnak váltakozása *(pien)* annyiféle, hogy nem győzzük hallgatni. Szín öt van csupán, de az öt színnek váltakozása annyiféle, hogy nem győzzük szemlélni. Íz öt van csupán, de az öt íznek váltakozása annyiféle, hogy nem győzzük kóstolgatni.[16] A csatában erőt érvényesíteni *(sï)* csak két módszerrel lehet: cselvetéssel és közvetlen harccal; de a

cselvetés és a közvetlen harc váltakoztatása annyiféle lehet, hogy nem győzzük kimeríteni. A cselvetés és a közvetlen harc egymásból kell, hogy fakadjon, véget nem érő nagy körforgásban, s akkor (változataikat) ki is tudná kimeríteni!

A rohanó folyó gyorsasága, amely sziklákat is képes magával ragadni: ez az erő *(sï)*. A ragadozó madár gyorsasága, amellyel villámgyorsan tud lecsapni áldozatára: a csapás kiszámítottsága *(cie)*. Ezért aki igazán ért a harchoz, annak ereje *(sï)* végzetes, számítása *(cie)* pedig pontos. Erőnket az íj megfeszítéséhez, kiszámítottságunkat pedig a nyíl kilövéséhez lehessen hasonlítani.

Kavargásban és zűrzavarban felfordulást mutat a harc, de ez mégsem lehet igazi felfordulás. A gomolygásban és összevisszaságban formánk *(hing)* kerekké válhatik,[17] de vereséget mégsem szenvedhetünk. A felfordulás *(luan)* a rendből *(csï)* keletkezik, a gyávaság a bátorságból születik, a gyengeség az erőből jön létre. A rend vagy felfordulás a számarányoktól *(su)* függ, a bátorság vagy gyávaság az erőtől *(sï)*, erő és a gyengeség pedig a formától *(hing)*.

Ezért aki ért hozzá, hogyan kell az ellenséget mozgásba hozni, az olyan formát mutat *(hing)* neki, hogy az ellenség feltétlenül követni kezdi, olyasmit nyújt neki, amit az ellenség feltétlenül meg akar ragadni, s előnyöket kínálva fel *(li)*, úgy tudja mozgásba hozni (az ellenséget), hogy aztán leshelyen várhasson reá.

Így aki igazán ért a harchoz, mindig csak azt keresi, ami saját erejéből *(sï)* futja, és nem követel meg semmit másoktól. Embereit is akkor képes jól megválasztani, ha feladataikat erejükhöz *(sï)* méri.

Ha erejükhöz mérten látja el őket feladatokkal, akkor emberei (oly könnyen mozognak majd) a csatában, ahogyan a fatörzs vagy a kő gurul (lefelé). A fatörzsnek és a kőnek alaptermészetéből következik *(szing)*, hogy sík helyeken nyugalomban marad, lejtőkön pedig mozgásnak indul, s az is, hogy ha éppen négyszögletes, akkor megáll nyugodtan, ha pedig kerek, akkor gurulni kezd.

Ha tehát a csatában jól alkalmazzuk az emberek erejét *(sï)*, akkor (úgy mozognak, mint amikor) egy ezer *zsen* magas hegyről gömbölyű szikla gördül alá. S éppen ez az erő *(sï)*.

6. AZ ÜRESSÉG ÉS A TELTSÉG ELVE

Szun-cï mondotta:
Általában úgy van, hogy aki előbb érkezik a csata helyére s ott várja meg az ellenséget, az ereje teljében van, aki pedig később érkezik a csata helyére és sietve kénytelen felvenni a harcot, az máris kimerült. Aki tehát igazán ért a harchoz, az maga irányítja az ellenséget s nem hagyja magát az ellenség által irányítani.
Aki el akarja érni, hogy az ellenség magától jöjjön hozzá, az előnyöket csillogtasson meg *(li)* neki; aki pedig el akarja érni, hogy az ellenség ne tudjon odajönni hozzá, az károsodással fenyegesse meg *(hai)*. Így az ellenséget, ha ereje teljében van, képesek vagyunk kifárasztani, ha jóllakott, képesek vagyunk kiéheztetni, s ha nyugodtan áll, képesek vagyunk mozgásba hozni.
El kell hagyni azt a helyet, ahol gyors támadás várható, s gyorsan le kell csapni ott, ahol éppen nem várják.
Aki ezer mérföldet akar megtenni úgy, hogy közben ereje ki ne merüljön, az meneteljen olyan területen, ahol ellenséget nem talál. Aki támad és feltétlenül hódítani akar, az ott támadjon, ahol nem tudnak védekezni. Aki védekezik és feltétlen biztonságot akar, az ott védekezzék, ahol nem tudják (könnyen) megtámadni.
Ezért jól támadni annyit jelent, hogy az ellenség nem tudja, hol védekezzék, jól védekezni pedig annyit, hogy az ellenség nem tudja, hol támadjon. Olyan rejtett, olyan titokzatos ez (a művészet), hogy nincs is testi alakja *(wu hing)*; s olyan isteni, olyan varázslatos, hogy nincs is hangja! Így válhatunk sors-istenné *(szï-ming)* az ellenség felett.
Ha feltartóztathatatlanul akarunk előre törni, akkor (az ellenség) ürességére *(hiü)* kell irányítanunk a csapást. Ha üldöztetés nélkül akarunk visszavonulni, akkor oly gyorsnak kell lennünk, hogy lehetetlen legyen utolérni bennünket.
Így ha én csatát akarok kezdeni, akkor építsen bármily magas sáncokat és ásson bármilyen mély árkokat az ellenség, elkerülhetetlenül harcba fog bocsátkozni velem, mert támadásom arra kényszeríti, hogy mentse magát (védekezzék). De ha én nem akarok harcba

bocsátkozni, akkor kiválasztom a helyet, ahol védekezhetem, s az ellenségnek nem lesz módja csatát kezdeni velem, mert én elmozdítottam a számára megfelelő helyről.

Ha tehát valamely formát mutatok *(hing)* az ellenségnek, de valójában nem az a formám *(wu-hing)*, akkor én zárt és egységes maradok *(csuan)*, az ellenség azonban részekre szakad *(fen)*. Az én zártságom egyetlen egységet alkot, az ellenség megosztottsága azonban tíz egységet; így aztán egységeit tízszeres erővel támadhatom meg. Az én erőm megnövekedett, az ellenségé pedig csökkent, s minthogy nagyobb erővel tudok csapást mérni a kisebb erőre, ugyancsak kevesen mernének velem csatát kezdeni.

Azt a helyet, amit a harchoz elfoglalunk, (az ellenségnek) nem szabad ismernie, mert ha nem ismeri (helyünket), akkor az ellenségnek sokhelyütt kell harcra készen állnia. Ha pedig ellenségünk sokhelyütt kénytelen harcra készen állni, akkor ugyancsak kevesen lesznek, akik velünk fel tudnák venni a harcot.

Mert aki készen áll elöl, annak kevés ereje marad hátul; aki készen áll hátul, annak kevés ereje marad elöl; aki készen áll a bal szárnyon, annak kevés ereje marad a jobb szárnyon; aki készen áll a jobb szárnyon, annak kevés ereje marad a bal szárnyon. Hiszen aki nem akarja, hogy valahol készületlenül álljon, az más helyen kénytelen csökkenteni erőit. Így csupán erejét csökkenti az, aki felkészülni igyekszik az ellenség támadására, de megsokasítja erejét az, aki ellenségét tudja rákényszeríteni, hogy felkészüljön őellene.

Ezért ha tudjuk a csata helyét és tudjuk a csata napját, akkor lehetünk akár ezer mérföldnyire is, képesek vagyunk megvívni a harcot. De ha nem tudjuk sem a csata helyét, sem a csata napját, akkor bal szárnyunk nem képes segíteni a jobb szárnynak, jobb szárnyunk nem képes segíteni a bal szárnynak, elővédünk nem képes segíteni a hátvédnek, hátvédünk nem képes segíteni az elővédnek. Különösen akkor (van így), ha a távolság több tíz mérföld, de így van néhány mérföld közelségben is.

Ha az én mércémet alkalmazzuk, akkor a Jüe-beliek serege lehet akármilyen nagy, mit használhat ez nekik a győzelem vagy vereség dolgában? Erről mondják, hogy a győzelmet cselek-

vésünk tudja biztosítani. Lehet az ellenségnek bármily sok katonája, mégis el lehet érni, hogy még csak ne is kerüljön sor küzdelemre.

(Az ellenség) megítéléséhez tehát meg kell ismernünk sikert *(tö)* vagy kudarcot *(sï)* hozó terveit, kikémleléséhez meg kell ismernünk a mozgását és nyugalmát irányító elveket. Ha valamilyen formát mutatunk *(hing)* neki, megismerhetjük életének és halálának helyét; ha pedig megütközünk vele, akkor megtudhatjuk, hol van meg bőségben mindene, és hol hiányzik valamije.

Így a hadseregnek akkor adjuk a lehető legtökéletesebb formát *(hing)*, amikor már nincs is érzékelhető formája *(wu-hing)*. Mert ha nincs érzékelhető formája, akkor a legtapasztaltabb kém *(kien)* sem tud kifürkészni semmit, és a legbölcsebb ember sem tud eligazodni rajtuk.

Aki a formára *(hing)* tud támaszkodni, az a győzelem dolgát a sokaság *(csung)* vállára rakja, bár a sokaság ezt nem tudhatja. Mindenki ismerheti azt a formát, amellyel győzelmet arattunk, de senki ne ismerje azt a formát, amellyel a győzelmet megszerveztük. Ezért a csatában szerzett győzelem nem ismétlődhet meg (ugyanúgy), de a (mindenkori) formához való alkalmazkodás (változatai) kimeríthetetlenek.

Hadseregünk formája *(ping hing)* hasonló legyen a vízhez. A víz formája olyan, hogy elkerüli a magasat és siet az alacsonyabban levő helyekre. A hadsereg formája olyan legyen, hogy kerülje el a teltséget *(sï)* és mérjen csapást az üresség*re (hiü)*. A víz a földterülethez igazodik, úgy irányítja folyását; a hadsereg az ellenséghez igazodjék, úgy biztosítsa magának a győzelmet.

Ezért a hadseregnek ne legyen állandó helyzete *(cs'ang-sï)*, mint ahogy a víznek sincs állandó formája *(cs'ang-hing)*. Aki azáltal szerzi meg a győzelmet, hogy az ellenséghez igazodva mindig képes változtatásokat és átalakításokat hajtani végre *(pien hua)*, azt méltán nevezhetnénk varázserővel rendelkezőnek *(sen)*.[18]

Mert az öt elem *(wu-hing)* közül egyik sem lehet állandó győztes *(cs'ang-seng)*, a négy évszak közül egyik sem maradhat meg örökre *(cs'ang-wei)*.[19] A napnak is van hosszúsága és rövidsége, a holdnak is van élete és halála.

7. A HADSEREG HARCA

Szun-cï mondotta:
Minden hadvezetésnek törvénye, hogy a hadvezér, amikor megkapja fejedelmétől *(kiün)* a parancsot *(ming)*, felállítja a hadsereget, összegyűjti a sokaságot, majd találkozik (az ellenséggel) és tábort ver, de semmi sem lehet nehezebb, mint a hadsereg harca.
A hadsereg harcában az a nagyon nehéz, hogy a kerülőutat egyenes úttá kell változtatni, s a szerencsétlenséget előnnyé kell változtatni. Így kerülőútra az szánja rá magát, aki előnyök felkínálásával félre akarja vezetni (az ellenséget). És ha később indult ugyan az ellenségnél, mégis előbb érkezik céljához, akkor megértette, mi a kerülőút és egyenes út taktikája.
A csapatok harca tehát előnyökkel járhat, de a csapatok harca veszedelembe is dönthet. Ha az egész hadsereg bevetésével küzdünk az előnyökért, akkor nem érjük el célunkat. Ha meg a könnyen mozgó csapatok bevetésével küzdünk az előnyökért, akkor lemaradnak a szállítószekerek.
Így ha védőfegyvereinket levetve rohanunk előre, meg nem állva sem nappal, sem éjjel, ha kétszeres utat teszünk meg, több (napi) menetet összetéve, ha tehát száz mérföldnyi távolságból próbálunk küzdeni az előnyökért, akkor bizony fogságba kerül a hadsereg három részének vezére,[20] mert hiába sietnek előre az erősek, a kimerültek hátramaradnak, és a seregnek csupán egy tizede érkezik célhoz. Ha ötven mérföldről próbálunk küzdeni az előnyökért, akkor is elveszíthetjük a fővezért, mert a seregnek csupán a fele ér célhoz; sőt, ha harminc mérföldről küzdünk előnyökért, akkor is csak a sereg kétharmad része ér célhoz.
Tehát a hadsereg, ha nincsenek szállítószekerei, elpusztul; ha nincs élelme, elpusztul; ha nincs készlete, elpusztul.
Ezért a hadseregnek csalás segítségével kell megállnia helyét, az előnyök szerint kell mozognia, s az erők megosztása *(fen)* vagy egyesítése *(ho)* útján kell változnia.
Egyszer legyen gyors, akár a szélroham, máskor azonban nyugodt, akár az erdő; egyszer úgy törjön előre és úgy pusztítson, akár a tűzvész, máskor legyen mozdulatlan, akár a hegy; egyszer legyen

kiismerhetetlen, akár a sötétség, máskor meg úgy mozogjon, mint a mennykőcsapás. Egy vidék *(hiang)* kifosztásakor két részre kell osztani *(fen)* a sereget, egy terület elfoglalásakor meg kell osztani az előnyöket. Megfontolt és mérlegelt legyen minden mozdulatunk. A Hadsereg vezetése (című könyvben)[21] olvashatjuk: „A beszédet nem hallhatja meg mindenki, ezért vezették be a bronzdobokat; a jeladást nem láthatja meg mindenki, ezért vezették be a jelzőzászlókat."

A bronzdobok és jelzőzászlók tehát arra valók, hogy velük egyesíteni tudjuk embereink fülét és szemét; és ha minden emberünket egyetlen célra tudjuk összpontosítani, akkor nem fordulhat elő, hogy csak a bátrak törnek előre, s nem fordulhat elő, hogy csak a gyávák vonulnak vissza. Ez a sokaság vezetésének *(jung-csung)* törvénye.

Így éjszakai csatában (alkalmazzunk) tüzet és dobot, nappali csatában pedig sok jelzőzászlót; ezekkel még az ellenség fülére és szemére is hatni lehet. Ezekkel egy egész hadsereget *(szan-kiün)* meg tudunk fosztani a bátorságától *(k'i)*, és a hadvezérnek valósággal eszét vehetjük.

Úgy van az, hogy reggel a bátorság *(k'i)* még friss, napközben azonban elernyed, estére pedig kihuny. Ezért aki igazán ért a hadviseléshez, az elkerüli a friss bátorságot, de csapást mér a lankadtra és kihunyóra. Ez a bátorsággal való törődés.

A mi rendünk *(csi)* segítségével várhatjuk ki a felfordulást (az ellenségnél), a mi nyugalmunk segítségével várhatjuk ki a nyugtalanságot (az ellenségnél). Ez az érzelmekkel való törődés.

Ha (az ellenség) közel van, várjuk ki, amíg eltávolodik; ha ereje teljében van, várjuk ki, amíg elfárad; ha éppen jóllakott, várjuk ki, amíg megéhezik. Ez az erővel való törődés.

Ne bocsátkozzunk közvetlen harcba *(cseng)* mindaddig, míg rendben vannak az ellenség zászlói; ne támadjunk rá mindaddig, míg teljes harci rendben állnak csapatai. Ez a változással való törődés.

Aki jó előre megérti a kerülőút és egyenes út taktikáját, az győzelmet fog aratni. Ez a hadsereg harcának legfőbb törvénye.

8. A KILENC VÁLTOZÁS[22]

Szun-cï mondotta:

Minden hadviselésnek törvénye legyen, hogy magaslaton állókra ne támadjunk (alulról), dombról lefelé jövőkkel ne szálljunk szembe, cselből menekülőket ne kezdjünk üldözni, harcra kész katonákat ne támadjunk meg, csalétekként kitett fegyvereknek ne essünk áldozatul, hazatérő seregnek ne álljuk el az útját, körülzárt seregnek biztosítsunk egérutat, végső szorultságban levőket ne nyomorgassunk tovább, pusztasággá lett vidéken ne maradjunk meg.

Vannak tehát utak, amelyeken nem szabad járnunk, vannak hadseregek, amelyeket nem szabad megtámadnunk, vannak városfalak, amelyeket nem szabad megostromolnunk, vannak területek, amelyeken nem szabad felvennünk a harcot, és vannak fejedelmi parancsok, *(kiün-ming)*, amelyeket nem szabad elfogadnunk (végrehajtanunk).

Ezért csak az a hadvezér tudja, hogyan vezesse a háborút, aki tökéletesen megértette a „kilenc változás" kínálta előnyöket. Az a hadvezér pedig, aki nem értette meg a „kilenc változás" kínálta előnyöket, hiába ismeri a terep-formákat *(ti-hing)*, mégsem képes biztosítani magának a terep *(ti)* előnyeit. Aki hadsereget vezet anélkül, hogy jól ismerné a „kilenc változás" művészetét *(su)*, az hiába ismeri az „öt előnyt" *(wu-li)*, mégsem képes sikeresen vezetni az embereit.

Így a bölcs (hadvezér) megfontoltsága mindig összeköti egymással az előnyt és a hátrányt. Ha az előnyökhöz mindig hozzászámítjuk (a hátrányokat is), akkor vállalkozásaink sikerében megbízhatunk; s ha a hátrányokhoz mindig hozzászámítjuk (az előnyöket is), akkor minden szerencsétlenséget el tudunk hárítani.

Ezért a különböző fejedelmeket *(csu-hou)* hátrányok okozásával tudjuk hatalmunknak alávetni, majd a kötelességek (meghatározása) útján tudjuk szolgálatra fogni, és előnyök biztosításával tudjuk ösztönözni őket.

A hadviselésnek törvénye legyen tehát: soha ne bízzuk magunkat arra, hogy (az ellenség) nem érkezik meg, hanem kövessünk el mindent, hogy készen álljunk fogadására; soha ne bízzuk magunkat arra, hogy (az ellenség) nem támad meg bennünket, hanem kövessünk el mindent, hogy ne is legyen módja megtámadni bennünket.

Így a hadvezérre öt veszedelem leselkedik. Ha biztosra veszi a halálát, valóban megölhetik; ha mindenképpen élni akar, könnyen fogságba esik; ha gyorsan méregbe gurul, hamarabb előfordul, hogy tiszteletlenül bánnak vele; ha túlságosan kényes a tisztességére, könnyebben megszégyenítik; ha túlságosan szereti az embereket *(ai-min)*, azok sok gondot okozhatnak neki.
Ez az öt (veszedelem): túlzásból fakadó hibája *(kuo)* a hadvezérnek, a hadvezetésnek pedig szerencsétlensége. Ha megverik a hadsereget és megölik a hadvezért, annak oka nagyon sokszor ez az öt veszedelem. Jól meg kell ezt érteni.

9. A MENETELŐ HADSEREG

Szun-cï mondotta:
A hadsereg elhelyezésekor mindig figyelembe kell vennünk az ellenség (helyzetét); hegyeken való átkeléskor mindig a völgyekre kell támaszkodnunk; mindig a napos oldalt kiszemelve kell elhelyezkednünk a magaslatokon; ha felülről akarnak harcot kezdeni velünk, mi alulról ne vegyük fel a küzdelmet. Ez a hadsereg megfelelő elhelyezése a hegyvidéken.
Folyón való átkeléskor feltétlenül igyekezzünk minél távolabb kerülni a víztől. Ha az ellenség átkel egy folyón, úgy ér el bennünket, akkor sohasem szabad a vízben fogadnunk (támadását). Ha azonban engedjük, hogy (az ellenség) fele átkeljen, s ekkor támadjuk meg, ezáltal előnyhöz jutottunk. Aki fel akarja venni a harcot, ne legyen nagyon közel a folyóhoz, amikor az ellenséget fogadja. Ha a felső folyásnál esőzések vannak, és a víz zavarosan érkezik, akkor várjuk meg, míg megnyugszik, azután keljünk át rajta. (Víz mentén is) a napos oldalt szemeljük ki, amikor magaslaton foglalunk helyet. Soha ne fogadjuk (az ellenséget) a víz folyásával szemben. Ez a hadsereg megfelelő elhelyezése folyó közelében.
Mocsáron átkelve haladjunk a lehető leggyorsabban, és sehol ne időzzünk. Ha azonban mégis egy mocsár közepében akadunk össze (ellenséges) hadsereggel, akkor a legfontosabb, hogy a vizet s füvet (nyújtó helyekre) támaszkodjunk, a hátunk mögött pedig sűrű erdő legyen. Ez a hadsereg megfelelő elhelyezése mocsár közepében.

Sík területen úgy állítsuk fel a könnyen mozgó (csapatokat), hogy tőlünk jobbra és a hátunk mögött magaslat legyen, mert ha elöl halálos veszély fenyeget, így hátul biztosítva van a menekülés. Ez a hadsereg megfelelő elhelyezése sík területen.

Azok az előnyök, amelyek a hadsereg (elhelyezésének) e négy szabályából fakadnak, Huang-ti számára biztosították a győzelmet a négy uralkodó felett.[23]

Általában a hadsereg szeresse a magaslatokat és gyűlölje a mélyen fekvő helyeket, becsülje meg a napfényes oldalt és vesse meg az árnyékos helyeket, gondoskodjék tehát az életfeltételekről *(jang-seng)*, megmaradva a valóság talaján *(cs'u-si)*. Akkor a hadseregben soha nem üti fel a fejét semmiféle betegség, ez pedig azt jelenti, hogy biztos a győzelem.

Dombok és földhányások között mindig úgy foglaljuk el a napos oldalt, hogy ezek tőlünk jobbra és a hátunk mögött legyenek. Ez a hadseregnek előnyöket biztosít, ez a terep *(ti)* segítsége számunkra.

Ha valamely területen sebes vizű hegyi patakok, természetadta szakadékok *(t'ien-cing)*, ismeretlen barlangok *(t'ien-lao)*, ember nem járta bozótosok *(t'ien-lo)*, halálos mélységek és veszélyt rejtő hasadékok vannak, akkor onnan mindig gyorsan igyekezzünk tovább, és még a közelében se maradjunk.

Amikor a hadsereg olyan vidékre ér, ahol bozótos szakadékok, náddal benőtt mocsarak vagy buja őserdő található, akkor ezeket mindig gondosan át kell kutatnunk, mert ilyen helyeken (az ellenség) kémei lapulhatnak.

Ha az ellenség közel van hozzánk, mégis mozdulatlan marad, akkor valami természetadta védelemre támaszkodik. Ha messze van tőlünk, mégis harcot kezdeményez, akkor csupán azt akarja, hogy csapataink előremenjenek. Ha pedig táborát könnyen hozzáférhetővé teszi számunkra, akkor (csellel) előnyöket akar szerezni.

Ha sok fa mozogni kezd (körülöttünk), akkor (az ellenség) közeledik. Ha mindenfelé fű takarja el a látásunkat, gyanakodnunk kell (hogy ellenség rejtőzik mögötte). Ahol madarak röppennek fel, ott (ellenség) leselkedik. Ahonnan riadtan menekülnek az állatok, ott rejtekhely van. Amikor a por magasra száll, mégpedig egyenesen, akkor hadiszekerek közelednek. Amikor (a por) alacsonyan marad és

szélesen szétterül, akkor gyalogos csapatok közelednek. De ha szétoszlik (a por), és hosszan kígyózik, akkor csupán tüzifát szállítanak. Ha pedig (a felvert por) kicsiny és hol itt, hol ott száll fel, akkor (az ellenség) tábort épít a szekereiből.

Ha fojtott hangokat hallunk és növekvő készülődést látunk, akkor (az ellenség) előretörésre készül. Ha beszéde hangoskodó és minduntalan előretöréssel fenyeget, akkor (az ellenség) vissza akar vonulni. Ha semmi sem kényszeríti erre, mégis békét kér, akkor valami titkos tervet forral. Amikor előreküldi könnyű kocsijait, (seregét pedig) ezek oldalán helyezi el, akkor harci rendbe áll fel. Amikor menekülést (színlel), de seregét hadirendbe állítja, akkor elérkezettnek véli a pillanatot. Ha egyik fele előre tör, másik fele pedig visszavonul, akkor csalogatni akar bennünket.

Ha (az ellenséges katonák) fegyverükre támaszkodva állnak, akkor éhség gyötri őket. Ha vizet merítvén első dolguk, hogy igyanak belőle, akkor szomjúságtól szenvednek. Ha előnyöket pillanthat meg, mégsem tör előre, akkor (az ellenség) kimerült.

Ahol a madarak megállapodnak, ott nem lehet (ellenség). Ha éjszaka egymást hívogatják (az ellenséges katonák), akkor félnek. Ha seregükben kavarodás (észlelhető), akkor hadvezérüknek nincsen tekintélye. Ha jelzőzászlóik szüntelenül mozognak, az a felfordulás (jele). Ha tisztjeik *(li)* dühöngenek, akkor fáradtak (a katonák).

Ha gabonával etetik a lovaikat, maguk meg csak húst esznek, katonáik nem akasztják vissza helyükre a borosedényeket és nem is térnek vissza táborukba, akkor végső szorultságukban (mindenre készek). Ha (tisztjeik) nagy barátságosan és udvariasan beszélgetnek embereikkel, akkor elveszítették a tömeg (bizalmát). Ha minduntalan jutalmakat osztogatnak, akkor nehéz helyzetben vannak. Ha meg gyakran büntetnek, akkor is szorult a helyzetük. Ha eleinte szigorúak, később pedig félnek a katonáiktól, akkor semmit sem értenek a dolgukhoz. Amikor (az ellenség) barátságosan és üdvözletekkel közeledik hozzánk, akkor csupán pihenni akar. Ha (az ellenséges) sereg haragosan áll velünk szemben, de múlik az idő, és se össze nem csap velünk, se el nem vonul, akkor nagy figyelemmel kell megvizsgálnunk (hogy vajon mit akar).

A hadsereg számára nem az a legfontosabb, hogy minél több katonája legyen, hiszen nemcsak katonai erővel *(wu)* nyomulhatunk előre. Ha éppen elegendő erőt tudunk összpontosítani az ellenség helyes megítélése alapján, akkor máris biztosra vehetjük a győzelmet. Aki azonban meggondolatlan és lebecsüli az ellenséget, az óhatatlanul az ellenség fogságába kerül.

Ha katonáink még nem ragaszkodnak hozzánk eléggé, mégis megbüntetjük őket, akkor nem fognak engedelmeskedni; márpedig ha nem engedelmeskednek, akkor ugyancsak nehéz lesz harcba vinni őket. Ha azonban katonáink már eléggé ragaszkodnak hozzánk, ám büntetéssel sohasem sújtjuk őket, akkor semmi módon nem tudjuk majd harcba vinni őket.

Ezért amikor kiadjuk nekik a parancsokat, alkalmazzuk a polgári elveket *(wen)*, és ha parancsainkat egy emberként követik, akkor alkalmazhatjuk a katonai elveket *(wu)*. Így lehetünk biztosak a sikerben.

Ha szokásává tesszük a népnek *(min)*, hogy amire tanítjuk, mindig teljesítse, akkor a nép mindig engedelmeskedni fog. De ha eltűrjük, hogy ne teljesítse azt, amire tanítjuk, akkor a nép nem fog engedelmeskedni (parancsainknak). Ha parancsainkat megszokott engedelmességgel teljesítik, akkor a sokasággal könnyű lesz szót értenünk.

10. A TEREP-FORMÁK

Szun-cï mondotta:

A terep-forma lehet járható, lehet fogvatartó, lehet szerteágazó, lehet szakadékos, lehet hegyes-völgyes, lehet messze nyúló.

Ha mi is előre tudunk haladni, az ellenség is közeledni tud hozzánk, akkor mondjuk, hogy (a terep) járható. Járható terepen mindenekelőtt foglaljuk el a magaslatok napos oldalait és jól válasszuk meg az élelmezés útjait, hogy amikor harcra kerül a sor, előnyös helyzetben legyünk.

Ha előrehaladni még csak tudunk, de visszatérni már bajosan, akkor mondjuk, hogy (a terep) fogvatartó. A fogvatartó terep sajátossága, hogy ha az ellenség nem készült fel a harcra, akkor előre megyünk és

legyőzzük; de ha az ellenség harcra készen áll, akkor hiába megyünk előre, nem lesz miénk a győzelem, mert hiszen nagyon nehéz volna visszatérnünk, s így nem tudunk előnyökhöz jutni.

Ha mi is előremegyünk, de előnyhöz nem jutunk, az ellenség is előrehalad, de előnyhöz nem jut, akkor mondjuk, hogy (a terep) szerteágazó. Szerteágazó terepen kínáljon nekünk bármilyen előnyöket az ellenség, mi semmiképpen ne menjünk előre, hanem vezessük el onnan a sereget. S ha el tudjuk érni, hogy az ellenséges sereg egyik fele előrenyomul, és ekkor mérünk rá csapást, akkor előnyhöz jutottunk.

Szakadékos terepen, ha sikerül elsőnek elfoglalnunk, az a legfontosabb hogy teljesen megszálljuk a helyet és úgy várjuk az ellenséget. Ha az ellenségnek sikerült előttünk elfoglalnia, és teljesen megszállta már, akkor ne menjünk utána; csak abban az esetben mehetünk utána, ha nem szállta meg teljesen.

Hegyes-völgyes terepen, ha sikerül elsőnek elfoglalnunk, mindig a magaslatok napos oldalait szálljuk meg, úgy várjuk az ellenséget. De ha előttünk már elfoglalta az ellenség, akkor vezessük el onnan a sereget, ne menjünk (az ellenség) után.

Messzire nyúló terepen, ha az erők *(si)* egyenlők, szinte lehetetlen csatát kezdeni, és harcba keveredve semmi előnyhöz nem juthatunk. Ez a hat (szabály): a terepről szóló tanítás. A hadvezérnek, hogy tökéletesen láthassa el feladatát, mindezt nagyon alaposan tanulmányoznia kell.

Mert ezekből fakad, hogy a hadsereg egyszer visszafordulni kénytelen, másszor meggyengül, egyszer az ellenség kezére jut, másszor felmorzsolódik, egyszer felfordulás támad soraiban, másszor futásban kénytelen menekülést keresni. Ez a hat dolog egyáltalán nem természeti szerencsétlenség, hanem a hadvezér hibája.

Ha az erők *(si)* egyenlők, de eggyel támadunk meg tízet, akkor visszavonulásra kényszerülünk. Ha a katonák erősek, a tisztek *(li)* azonban gyengék, akkor (seregünk) gyenge lesz. Ha a tisztek erősek, a katonák azonban gyengék, akkor (seregünk) az ellenség kezére jut. Ha a főtisztek *(ta-li)* elégedetlenek és nem engedelmeskednek, ha az ellenséggel találkozván a maguk feje szerint hadakoznak, akkor a hadvezér nem ismeri igazi képességeiket *(neng)*, és (a sereg) felmor-

zsolódik. Ha a hadvezér gyenge, nem elég szigorú, az alapelvek tanításakor nem elég világos, akkor a tisztek és katonák nélkülözni fogják az állandó szabályokat *(cs'ang)*, s a hadirend felállításakor minden összekuszálódik, aminek következtében felfordulás lesz urrá (a seregben). Ha a hadvezér nem képes helyesen megítélni az ellenséget, kicsiny erőt vet harcba nagy erő ellen, ha maga gyenge lévén, megtámadja az erőset, ha katonáiból nem válogat ki rohamosztagokat, akkor (a sereg) futásban lesz kénytelen menekülést keresni.

Ez a hat (szabály): a vereségről szóló tanítás. A hadvezérnek, hogy tökéletesen láthassa el feladatát, mindezt nagyon alaposan tanulmányoznia kell.

A terep-formák: megannyi segítség a hadsereg számára. Az ellenség helyes megítélése a győzelem biztosítása céljából, valamint a szűk, járhatatlan, távoli és közeli (terepek) megvizsgálása: a fővezér *(sang-ciang)* feladata.

Aki ezek ismeretében vezeti a harcot, az biztosan győzelmet arat; aki azonban ezekről mit sem tud, mégis harcot vezet, az óhatatlanul vereséget szenved. Éppen ezért: ha a harcról szóló tanítás *(csan tao)* biztos győzelmet ígér, akkor mindig felvehetjük a harcot, még ha az uralkodó *(csu)* azt mondja is, hogy ne harcoljunk. De ha a harcról szóló tanítás csak vereséget helyez kilátásba, akkor semmiképpen sem szabad harcba bocsátkoznunk, hiába mondja azt az uralkodó *(csu)*, hogy most pedig harcolnunk kell.

Az (a hadvezér) tehát, aki előrenyomulván nem a hírnevet keresi, visszavonulván pedig nem retteg a büntetéstől, hanem csak a nép *(min)* védelmezésére és uralkodója *(csu)* igazi érdekeire *(li)* gondol, az a fejedelemségnek *(kuo)* valóságos drágaköve.

Ha úgy tekintünk katonáinkra, mint saját gyermekeinkre, akkor elmehetünk velük akár a legmélyebb szakadékba is; ha úgy tekintünk katonáinkra, mint szeretett fiainkra, akkor követnek bennünket akár a halálba is. De ha úgy szeretjük őket, hogy nem tudunk parancsolni nekik, ha olyan nagylelkűek vagyunk irántuk, hogy nem tudjuk szolgálatra fogni őket, ha tehát olyan felfordulást okozunk, hogy többé helyre sem tudjuk állítani a rendet, akkor katonáink lázadó fiúkhoz hasonlítanak, s lehetetlen lesz harcba vinni őket.

Ha megértjük, hogy katonáinkkal képesek vagyunk a támadásra, de nem értjük meg, hogy az ellenséget éppen nem szabad megtámadnunk; akkor győzelemre csak félig-meddig számíthatunk. Ha felismerjük, hogy az ellenséget most meg lehet támadni, de nem értjük meg, hogy katonáinkkal most nem tudunk támadást végrehajtani, akkor is csak félig-meddig számíthatunk győzelemre. Ha felismerjük, hogy az ellenséget meg lehet támadni, s tudjuk, hogy katonáinkkal most képesek vagyunk támadni, de nem értjük meg, hogy a terep-forma nem teszi lehetővé számunkra a harcot, akkor megint csak félig-meddig bízhatunk a győzelemben.
Ezért háborúzni az tud igazán, aki úgy mozgatja (seregét), hogy sohasem téved el, s úgy vezeti (vállalkozásait), hogy sohasem jut szorult helyzetbe.
Jól mondják tehát: ha ismerjük az ellenséget és ismerjük magunkat, akkor a győzelem nem maradhat el; s ha ismerjük a földet és ismerjük az eget, akkor a győzelmünk tökéletes lesz.

II. A KILENC TERÜLET

Szun-cï mondotta:
A hadvezetés törvényei szerint van laza terület, van könnyű terület, van harcra ingerlő terület, van nyílt terület, van kulcsfontosságú terület, van súlyos terület, van nehezen járható terület, van körülzárással fenyegető terület és van halálos terület.
Amikor a különböző fejedelmek *(csu-hou)* maguk harcolnak a saját területükön, akkor az laza terület. Amikor idegen területre hatolunk be, de nem mélyen, az a könnyű terület. Az (a terület), amelyet elfoglalva mi is előnyökhöz jutunk, de ha az ellenség foglalja el, ő is előnyökhöz jut általa: harcra ingerlő terület. Amelyen mi is előre tudunk haladni, az ellenség is meg tud közelíteni bennünket, az a nyílt terület. Amelyet három oldalról is fejedelmi területek *(csu-hou csi ti)* határolnak, s így aki elsőnek érkezik oda, meghódítja az egész égalatti sokaságát, az a kulcsfontosságú terület. Amikor idegen területre mélyen behatolunk, s magunk mögött sok fallal körülvett várost *(cs'eng)* és faluközpontot *(ji)* hagyunk, akkor az súlyos terület.

Amikor alig járható utakon haladunk hegyi erdőkön, szakadékokon és mocsarakon át, akkor az nehezen járható terület. Ahol a behatolás útja szűk, a visszatérés útja pedig görbe, úgyhogy az ellenség kis erővel is csapást tud mérni a mi nagyobb erőnkre, ott a terület körülzárással fenyegető. Amikor gyors csatával megmenekülhetünk, de ha nem vesszük fel elég gyorsan a harcot, el kell pusztulnunk, akkor az halálos terület.

Éppen ezért laza területen nem kell harcolnunk, könnyű területen nem érdemes megállapodnunk, harcra ingerlő területen nem szabad támadnunk, nyílt területen nem szabad elszakadnunk, kulcsfontosságú területen egyesülni kell szövetségeseinkkel, súlyos területen fosztogatnunk kell, nehezen járható területen mindig mennünk kell előre, körülzárással fenyegető területen jó haditervet kell kovácsolnunk, halálos területen pedig feltétlenül harcolnunk kell.

A régi időkben azok, akikről azt mondták, hogy igazán értenek a hadviseléshez, el tudták érni, hogy az ellenséges sereg elővédje és hátvédje között ne legyen jó kapcsolat, hogy az ellenség nagyobb és kisebb erői ne tudják egymást támogatni, hogy az előkelők *(kui)* és a közrendűek *(cien)* ne tudjanak egymás segítségére sietni, hogy a felettesek *(sang)* és az alárendeltek *(hia)* ne tudjanak egymásnak segíteni, hogy a katonák egymástól elszakadva ne is egyesüljenek többé, vagy pedig, ha együtt marad is az (ellenséges) hadsereg, ne tudjon egy emberként cselekedni.

Bátorkodom most megkérdezni: ha az ellenség nagy erővel és teljes hadirendben éppen közeledik felénk, hogyan kell fogadnunk? És meg is felelek: minél előbb el kell vennünk tőle azt, amit legjobban szeret, s nyomban hallgatni fog a szavunkra.

A háború legfontosabb elve *(c'ing)* az legyen, hogy minél gyorsabban igyekezzünk elfoglalni azt, amit az ellenség még nem ért el, járjunk olyan utakon, amelyekre (ellenségünk) még csak nem is gondol, s támadjunk ott, ahol (ellenségünk) nem készült fel a védelemre.

Ha idegenek vagyunk *(k'o)* valahol, akkor mindig alapelvünk legyen, hogy mély behatolás esetén jól összpontosítsuk erőnket, s akkor az odavalósiak *(csu-zsen)* nem győzhetnek le bennünket; fosszuk ki a termékeny mezőket, s akkor csapatainknak *(szan-kiün)* lesz elegendő

élelme; gondoskodjunk (katonáink) jólétéről és ne fárasszuk ki őket; növeljük bátorságukat *(k'i)* és gyakoroltassuk erejüket; irányítsuk a sereget alapos számítások és jó tervek szerint, de ugyanakkor tetteinket senki át ne tekinthesse.

Állítsuk (katonáinkat) olyan helyekre, ahonnan nincs kiút, s akkor meghalnak inkább, de nem menekülnek. Ha pedig meghalni is készek, akkor a tisztek és katonák biztosan megfeszítik minden erejüket.

Mert seregünk katonái, ha nagy veszedelemben vannak, nem rettegnek többé; ha nincs számukra kiút, akkor szilárdan (helytállnak); ha mélyen behatolnak (az ellenség földjére), ragaszkodnak is hozzá; ha elkerülhetetlen számukra, akkor küzdenek.

Így a hadsereg szorgoskodásunk nélkül is elővigyázatos lesz, követelésünk nélkül is engedelmeskedni fog, kötelékek nélkül is ragaszkodni fog hozzánk, s parancsaink nélkül is (helyesen) fog cselekedni. S akkor betilthatjuk a jóslásokat, hiszen minden kétséget eltávolítottunk,[24] és a sereg mindhalálig nem tántorodik meg.

Ha nemes katonáinknak *(sī)* nincs fölösleges vagyonuk *(c'ai)*, ez még nem azt jelenti, hogy megvetik a vagyont *(huo)*; ha nem nyúlik hosszúra az életük, ez még nem azt jelenti, hogy nem akarnak sokáig élni.

Azon a napon, amikor parancsot kapnak az indulásra, nemes katonáinknak *(sī)*, ha éppen ülnek, eláztatja ruháját a könny, ha pedig fekszenek, arcukat folyja be keresztül-kasul a könny.

Ha azonban olyan helyekre állítjuk őket, ahonnan nincs kiút, akkor éppen olyan bátrak lesznek, akár Csu vagy Kui.[25]

Ezért aki igazán ért a hadvezetéshez, az olyan, mint Suai-zsan. Suai-zsan a Cs'ang-hegy kígyója, amely ha csapást mérnek a fejére, védekezik a farkával, ha csapást mérnek a farkára, védekezik a fejével, és ha csapást mérnek a testére, fejét és farkát együtt veti harcba.

Bátorkodom megkérdezni: lehetséges-e olyanná tenni (egy hadsereget), amilyen Suai-zsan? S meg is felelek: lehetséges. Mert akárhogy gyűlöljék is egymást a Wu-beliek meg a Jüe-beliek,[26] ha egyazon csónakban akarnak átkelni a túlsó partra, és netán viharba kerülnek, akkor éppen úgy egymás segítségére kell sietniük, akár a jobb kéznek meg a bal kéznek.

Éppen ezért összekötözni a lovakat és földbe ásni a kocsikerekeket: ez még nem elég ahhoz, hogy rábízzuk magunkat. Legyen minden katonánk olyan bátor, mintha csak egyek lennének: ez a vezetés helyes útja. Az erősek és a gyengék egyaránt győzni tudnak, csak figyelembe kell venni a terep törvényeit *(ti csï li)*.

Így aki igazán ért a hadvezetéshez, az katonáit a számukra reménytelennek látszó helyzetből kézen fogva tudja kivezetni, mintha csak egyetlen embert vezetne.

A hadsereg vezérének fontos feladata, hogy mindig nyugodt legyen s ezáltal kiismerhetetlen; igazságos legyen, s ezáltal tartsa fenn a rendet; képes legyen ostobaságban tartani katonáinak fülét és szemét, s érje el, hogy senki ne tudjon semmit; változtassa meg intézkedéseit, cserélje ki (korábbi) terveit, s érje el, hogy erről senki se szerezzen tudomást; változtassa meg szálláshelyét, térjen a sereggel kerülőutakra s érje el, hogy mindezt senki meg ne sejtse.

Ha seregünk vezetésében elérkezik a megfelelő pillanat, akkor úgy tegyünk, mint aki feljutván egy magaslatra, eldobja magától a létrát. Ha seregünket vezetve mélyen behatolunk valamelyik fejedelem *(csu-hou)* területére, ahol megkezdjük hadműveleteinket, akkor a sereg birkanyájként menjen vagy jöjjön oda, ahová éppen tereljük, mit sem tudva róla, hová (vezetjük).

Összegyűjteni a hadsereg *(szan-kiün)* minden katonáját, s bevetni őket a veszélyeztetett helyen: ez is a hadsereg vezérének fontos feladata.

A kilenc terület változásait, az összehúzódás és kiegyenesedés előnyeit és az emberi érzelmek törvényeit mindenképpen tanulmányoznunk kell.

Amikor idegenek vagyunk *(k'o)* valahol, alapelvünk legyen, hogy mély behatolás esetén összpontosítani kell erőnket, sekély behatolás esetén pedig megoszthatjuk erőnket. Ha seregünk élén elhagyván országunkat *(kuo)* átlépjük a határt, akkor elszakadással fenyegető területen járunk; ha mind a négy irányból megközelíthetők vagyunk, akkor az kulcsfontosságú terület; ha mélyen behatolunk, akkor súlyos területen járunk; ha sekélyen hatolunk be, akkor könnyű területen járunk; ha mögöttünk erődítmények *(ku)* vannak, előttünk pedig szűk átjárók, akkor az körülzárással fenyegető terület; és ha nincs számunkra kiút, akkor halálos területen vagyunk.

Éppen ezért laza területen egyesítenünk kell (minden katonánk) becsvágyát *(csï)*, könnyű területen fenn kell tartanunk az összeköttetést, harcra ingerlő területen csak az ellenség után szabad cselekednünk, nyílt területen nagy gondot kell fordítanunk a védelemre, kulcsfontosságú területen meg kell szilárdítanunk a (szövetségi) kötéseket, súlyos területen biztosítani kell az élelmezés folyamatosságát, nehezen járható területen csak az utakon szabad előrenyomulnunk, körülzárással fenyegető területen el kell zárnunk az átjárókat, halálos területen pedig meg kell mutatnunk a katonáknak, mi az, ami életüket fenyegeti.

Mert a katonák természete *(c'ing)* olyan, hogy ha körülzárják őket, akkor védekeznek; ha nem látnak más kiutat, akkor küzdenek; ha nehéz helyzetbe kerülnek, akkor követnek bennünket.

Ha jutalmak osztásában nem ismerünk el állandó törvényeket *(fa)*, ha parancsaink kifüggesztésekor nem a polgári kormányzás elveit *(cseng)* tartjuk szem előtt, akkor úgy tudunk majd bánni a hadsereg egész sokaságával, mintha csak egyetlen embert irányítanánk. Amikor harcba vezetjük (katonáinkat), határozzuk meg a feladatukat, de nem szükséges megmagyarázni azt egy szóval sem; harcba vezetvén őket, hívjuk fel figyelmüket az előnyökre, de nem kell ecsetelnünk a hátrányokat.

(Seregünk) csak akkor képes megmaradni, ha előzőleg bevetettük már pusztulással fenyegető területen; csak akkor tudja életét megmenteni, ha előzőleg megjárt már halálos területet is. Mert katonáinknak előbb hátrányos helyzetbe kell jutniuk, csak azután képesek jól intézni a győzelem vagy vereség dolgát.

Úgy van az, hogy aki nem ismeri az egyes fejedelmek *(csu-hou)* terveit, az nem tud jó előre szövetséget kötni velük; aki nem ismeri a hegyi erdők, szakadékok és mocsarak terep-formáját *(hing)*, az nem tudja előrevezetni a hadseregét; és aki nem alkalmaz arról a vidékről való *(hiang)* vezetőt, az nem tudja biztosítani magának a terep kínálta előnyöket *(ti-li)*.

Aki e három szabályból akár csak egyet is figyelmen kívül hagy, annak serege nem képes hegemón királyságot *(pa-wang)* biztosítani.

A hegemón királyságért *(pa-wang)* küzdő hadseregnek, ha meg akar támadni egy nagy fejedelemséget *(ta kuo)*, nem szükséges nagy töme-

get összegyűjtenie, és ha hatalmát ki akarja terjeszteni ellenségeire, nem szükséges ehhez szövetségeket kötnie.
Éppen ezért nem is küzd azért, hogy az égalattiban szövetségeket kössön, nem táplál az égalattiban semmiféle hatalmat, hanem bízik a saját erejében *(szï)*, saját hatalmát terjeszti ki ellenségeire, s így azoknak fallal körülvett városait *(cs'eng)* meg tudja hódítani, fejedelemségeiket *(kuo)* meg tudja semmisíteni.
Így a háborúban igen fontos feladat, hogy alkalmazkodó mozdulatainkkal kitapogassuk az ellenség szándékait, majd az ellenség figyelmét egyetlen irányba összpontosítsuk, és ezer mérföld távolságból is megöljük a vezérét. Ekkor elmondhatjuk, hogy ügyesen teljesítettük feladatunkat.
Ezért azon a napon, amikor átvesszük a parancsnokságot, zárjuk le a határ kapuit, semmisítsük meg a határátlépési engedélyeket, s ne tűrjünk meg érintkezést (az ellenség) küldötteivel. Ha a fejedelmi udvarban támogatásra találunk, akkor halállal büntetik azt, aki (az ellenséget) szolgálja.
Amikor az ellenséges arcvonal egy időre megnyílik, a lehető leggyorsabban be kell törnünk soraiba. Elsőnek legyünk ott, ahol az ellenség szeretne lenni, aztán nyugodtan várjuk ki a találkozást. Lépjünk át minden tussal írt mércét, inkább alkalmazkodjunk mindig az ellenséghez, s akkor mi döntjük majd el a csata sorsát.
Kezdetben tehát úgy viselkedjünk, akár egy hajadon leányka, s az ellenség kitárja majd kapuit. Akkor aztán legyünk olyan gyorsak, akár a rohanó nyúl, s az ellenségnek nem lesz módja feltartóztatni bennünket.

12. TŰZZEL VALÓ TÁMADÁS

Szun-cï mondotta:
A tűzzel való támadás ötféle lehet. Az első: emberek megégetése; a második: készletek felégetése; a harmadik: kocsikíséret felégetése; a negyedik: magtárak felgyújtása; az ötödik: utak felperzselése.
A tűz alkalmazásának vannak előfeltételei. Tűzgyújtáshoz megfelelő eszközök szükségesek; tűz támasztásához megfelelő idő kell, tűz gerjesztéséhez pedig megfelelő nap. Az idő akkor megfelelő, ha az

időjárás száraz; a nap akkor megfelelő, amikor a hold a Szita, a Fal, a Szárny vagy a Keresztrúd csillagképében van. Amikor a holdat ebben a négy csillagképben látjuk, azokon a napokon fúj a szél.
Ha tűzzel akarunk támadni, mindig ki kell választanunk a tűz alkalmazásának öt változata közül az egyiket, és igazodni kell (a körülményekhez). Ha (az ellenség táborán) belül támad tűz, ahhoz kell igazítani hadműveleteinket kívülről. Ha tűz támad (táborában), de az (ellenséges) sereg nyugodt marad, akkor (egyelőre) várjunk, ne kezdjünk támadást; amikor aztán a tűz ereje tetőfokra hág, és lehetséges odamenni, akkor menjünk; de ha nem ajánlatos megközelíteni, maradjunk a helyünkön. Ha alkalmunk nyílik kívülről tüzet gyújtani (az ellenségre), akkor ne várjunk arra, míg belül (támad tűz), hanem az alkalmas időben zúdítsuk rá (a tüzet). Ha szélirányban támad tűz, akkor ne kezdjünk támadást a széllel szemben. Nappali szélben odamehetünk, éjszakai szélben azonban ne mozduljunk.
Minden hadseregnek feltétlenül ismernie kell a tűz alkalmazásának öt változatát, s tudni kell védekezni is ellene. Mert nyilvánvaló, hogy a tűz nagy segítséget nyújthat a támadáshoz, mint ahogy erős az a segítség is, amelyet támadáskor a víz nyújthat. Vízzel szét lehet zúzni az ellenséges sereget, tűzzel azonban meg is lehet hódítani.
Aki pedig a csatában győzni, a támadással hódítani akar, de nem alkalmazza támadáskor a legtökéletesebb módszereket, az szerencsétlenül járhat, és azt mondják majd (vállalkozásáról): „nem térült meg a befektetés". Ezért mondják, hogy a bölcs uralkodónak *(ming-csu)* jól meg kell fontolnia, a jó hadvezérnek pedig alkalmaznia kell a legjobb módszereket.
Amikor nem származna belőle előnyünk, ne mozduljunk; ha nem járna sikerrel, ne vezessük harcba a sereget; amikor veszély nem fenyeget, ne kezdjünk csatát. Az uralkodónak *(csu)* sohasem szabad haragtól indíttatva sereget támasztania, a hadvezérnek sohasem szabad dühtől indíttatva bocsátkozni harcba. Csak akkor mozduljunk, ha ez megfelel érdekeinknek, s tapodtat se mozduljunk, ha az nem felel meg érdekeinknek.
A harag könnyen jókedvre válhatik ismét, a düh könnyen elégedettségre fordulhat ismét, de az elpusztult országot *(kuo)* nem lehet többé megmenteni, a halottakat nem lehet többé új életre támasztani.

Ezért mondják, hogy a bölcs uralkodó *(ming-csu)* legyen nagyon megfontolt, a jó hadvezér pedig idejében készüljön fel, mert az ország nyugalma és a hadsereg épsége csak ezen az úton biztosítható.

13. KÉMEK ALKALMAZÁSA

Szun-cï mondotta:

Amikor százezer főnyi hadsereget állítanak fel, és a sereget ezer mérföld távolságra küldik, akkor a népre *(po-szing)* kirótt költségek, valamint a fejedelmek *(kung-csung)* kiadásai naponta ezer *kin*-re rúgnak, s így az országon belül is, a határokon túl is elkeseredés támad, hiszen hétszázezer család az utakon, utánpótlás szállításában meríti ki erejét, és nem képes rendes munkáját végezni.

A kölcsönös védekezés eltarthat több esztendeig, s nagyon meg kell küzdeni a győzelem egyetlen napjáért. Aki mégis csak a hivatalából húzott száz meg száz *kin* jövedelmét *(cio-lü)* szereti, de az ellenség helyzetének *(c'ing)* megismerésével nem törődik, az gonoszak *(puzsen)* közt is a leggonoszabb, az nem lehet emberek vezetője, az nem lehet az uralkodó *(csu)* segítsége, az nem lehet a győzelem ura. Ezért a bölcs fejedelem *(ming-kiün)* és a kiváló hadvezér *(hien-ciang)* úgy indít háborút és úgy arat győzelmet az ellenség felett, úgy szerez tehát érdemdús tetteket, amelyek révén kiemelkedik a sokaságból, hogy mindent igyekszik előre tudni.

Ezt az előre-tudást nem lehet a szellemektől megszerezni *(kui-sen)*,[27] nem lehet sem más dolgok mintájára levont következtetések, sem számítgatások útján megszerezni; az ellenség helyzetének ismeretét mindig emberektől kell megszereznünk.

Kémeket *(kien)* alkalmazunk tehát, mégpedig ötfélét. Vannak megtelepedett *(hiang)* kémek, vannak belső kémek, vannak visszatérő kémek, vannak a halál kémei, s vannak az élet kémei.

Ha mind az ötféle kémet egyszerre alkalmazzuk, akkor senki sem ismerheti fel az útjukat, ez pedig valósággal „isteni háló",[28] drága kincs a fejedelem *(zsen-kiün)* számára.

Megtelepedett kém az, akit az (ellenséges) vidék *(hiang)* lakosaiból választunk ki és fogadunk szolgálatunkba; belső kém az, akit (az ellenség) hivatalnokai közül választunk ki és fogadunk szolgála-

tunkba; visszatérő kém az, akit az ellenség kémei közül választunk ki és fogadunk szolgálatunkba; a halál kéme az, aki a külvilágot megtévesztve folytatja tevékenységét, s a mi kémeinknek is hamis híreket ad tudtára, az ellenség kémeinek is hamis híreket ad tovább; végül az élet kéme, az, aki (az ellenségtől) hírekkel tér vissza.

Ezért a hadsereg minden dolga közül a kémekkel tartsuk fenn a legszorosabb kapcsolatot, senki ne kapjon busásabb jutalmat a kémeinknél, s ne legyen titkosabb dolog, mint kémeink szolgálata.

Bölcsesség és ravaszság *(seng-csī)* nélkül nem tudunk kémeket alkalmazni, emberség és igazságosság *(zsen-ji)* nélkül nem tudunk kémeket kiküldeni,[29] finom érzék s éleslátás nélkül nem tudjuk megítélni a kémek igazmondását *(sī)*. Bizony, finom érzék, nagyon finom érzék kell hozzá, de a kémek alkalmazásáról sohasem szabad lemondani. Amikor egy kémünk még el sem kezdte munkáját, de már előre híre támad, akkor a kémnek is, de annak is, aki hírét költötte, meg kell halnia.

Ha (az ellenség) hadseregére csapást akarunk mérni, ha (az ellenség) városát meg akarjuk ostromolni, ha (az ellenség) vezérét meg akarjuk ölni, akkor előre meg kell ismernünk a hadvezér őrségének, környezetének, látogatóinak, ajtónállóinak és személyes őreinek családi és személynevét, meg kell tehát parancsolnunk a kémeknek, hogy mindezt fürkésszék ki.

Fel kell ismernünk az ellenségnek azokat a kémeit, akiket a mi kikémlelésünkre hozzánk küld, követni kell és előnyökkel kell kecsegtetni őket, irányítanunk kell és magunknál kell tartanunk őket, mert így visszatérő kémeket tudunk szerezni és alkalmazni. Az ő segítségükkel ismereteket szerzünk ahhoz, hogy helybeli *(hiang)* kémeket és belső kémeket tudjunk találni és szolgálatunkba állítani; az ő segítségükkel jutunk elég ismerethez annak érdekében, hogy a halál kémei jól végezzék megtévesztő munkájukat, hogy hamis hírekkel tudjuk az ellenséghez küldeni őket; és az ő segítségükkel szerzünk ismereteket ahhoz, hogy az élet kémeit alkalmas időpontban tudjuk kiküldeni.

Az ötféle kém szolgálatában az a legfontosabb, hogy mindenképpen ismeretekhez jussunk. S minthogy az ellenségről való ismereteink mindenekelőtt a visszatérő kémektől függenek, azért a visszatérő kémekkel feltétlenül bánjunk nagylelkűen.

A régi időkben a Jin-dinasztia Ji-csï-nek köszönhette felemelkedését, aki először a Hia-dinasztiát szolgálta. A Csou-ház felemelkedését Lü-ja-nak köszönhette, a Jin-ház emberének.[30] Ezért a bölcs fejedelem és a kiváló hadvezér mindig képes legyen rá, hogy nagy tudású embereket a kémeivé tegyen, s akkor nagy tetteket fog véghezvinni. A háborúban ez a legfontosabb, a hadsereg a kémekre támaszkodva tud helyesen cselekedni.

LÜ MESTER TAVASZ ÉS ŐSZE

呂氏春秋

LÜ-SÏ CS'UN-C'IU

I. könyv. 4. fejezet

A KÖZÉRDEK MEGBECSÜLÉSE

A hajdanvolt, régi szent királyok *(seng-wang)* az égalatti kormányzásban mindig a közérdeket *(kung)* tekintették a legelőbbre valónak. Ha a közérdek érvényesül *(kung)*, akkor az égalattiban béke uralkodik. A béke tehát a közérdek érvényesüléséből *(kung)* származik. Elég egyetlen pillantást vetnünk a régi feljegyzésekre, s láthatjuk, hogy azok sokaságából, akik elnyerték az égalattit ⟨a királyi hatalmat⟩, mindenki a közérdek érvényesítése *(kung)* által nyerte el, és mindenki a részrehajlás *(p'ien)* által vesztette el azt. Minden egyes uralkodó akkor áll szilárdan (a trónján), ha természetes hajlamait *(szing)* is a közérdek határozza meg. Ezért mondja a Nagy Szabály: „Részrehajlás nélkül, pártoskodás nélkül a királyi út biztosítva van; részrehajlás nélkül és megkülönböztetés nélkül kövessük a királyi igazságosságot *(ji)*."[1]

Az égalatti nem egyetlen ember égalattija, hanem az égalatti égalattija. A *jin* és a *jang* harmóniája nem részesít előnyben egyetlen fajtát *(lei)*, az édes harmat és a jókor jött eső nem kedvez részrehajló módon egyetlen létezőnek *(wu)*. A tízezernyi nép uralkodója ugyancsak nem lehet részrehajló egy-egy ember iránt.

Po K'in,[2] amikor már indulóban volt (Lu-ba), megkérdezte (apját), hogyan kormányozza majd Lu-t. Csou-kung azt felelte neki: „Hajts hasznot *(li)*, de ne keresd (magadnak) a hasznot *(li)*."

Egy King-beli[3] emberrel megesett, hogy elvesztette az íját. Még csak keresni sem volt hajlandó, hanem azt mondta: „King-beli ember vesztette el, King-beli ember fogja megtalálni; miért keressem hát?" K'ung-cï, ⟨Konfuciusz⟩ amikor erről tudomást szerzett, így szólt: „Ha számításon kívül hagyja King (fejedelemséget), akkor igaza van." Lao Tan ⟨Lao-cï⟩ pedig meghallván a dolgot, azt mondta: „Ha számításon kívül hagyja az embereket, akkor igaza van." Így hát

Lao Tan képviselte a legtökéletesebb közérdekűséget *(csi-kung)*. Az ég és föld ⟨a természet⟩ hatalmas. Életre hív, de nem ismer gyermekeket *(cï)*; teremt, de nem ismer birtoklást *(ju)*.[4] A dolgok *(wan-wu)* mind részesednek áldásából, mind hozzájutnak az általa biztosított haszonhoz, de egyikük sem tudja, honnan ered mindez. Ilyen volt a Három Felséges és az Öt Uralkodó[5] erénye *(tö)* is.

Kuan Csung[6] egyszer megbetegedett. Huan fejedelem elment hozzá, hogyléte felől érdeklődött, s azt mondta: „Csung Atya súlyos beteg; a súlyos betegséget pedig nem szabad eltitkolni az ország népe előtt. Kire bízzam tehát az országot?"

Kuan Csung azt felelte erre: „Szolgád már régen kimerítette minden erejét, elfogyasztotta minden tudását, de mindez nem volt elég ahhoz, hogy megismerje (a méltó utódot). Most, amikor szolgád olyan beteg, hogy a nap bármelyik órájában vége lehet, hogyan is tudná ezt megmondani neked!"

Huan fejedelem azonban így folytatta: „Nagyon fontos dologról van szó. Szeretném tehát, ha Csung Atya tanításában részeltetné csekélységemet."

Kuan Csung ebbe tisztelettudóan beleegyezett, mondván: „Felséged kit óhajt első miniszterévé *(sziang)* tenni?"

A fejedelem így szólt: „Pao Su-ja[7] alkalmas lenne rá?"

Kuan Csung pedig felelte neki, mondván: „Nem lenne alkalmas. Én Pao Su-ja-val igen jó viszonyban vagyok. Pao Su-ja, mint ember tiszta és megvesztegethetetlen, feddhetetlen és egyenes. Azokra azonban, akik nem olyanok, mint ő maga, úgy tekint, mintha nem is lennének méltók az ember névre. Ha egyszer tudomást szerez valakinek egy vétségéről, soha életében nem tudja azt elfelejteni. Ha nincsen más, nem lenne-e alkalmas Szi P'eng? Szi P'eng olyan ember, akit a becsvágya magasra hajt, de betöltését alacsonyan keresi. Elégedetlen önmagával, amiért nem olyan, mint Huang-ti, de ugyanakkor részvéttel van azok iránt, akik nem olyanok, mint ő maga. Ami az országot illeti, nem akar mindenről hallani; ami a dolgokat illeti, nem akar mindent ismerni; ami az embereket illeti, nem akar mindenkit látni. Ha tehát nincsen más, Szi P'eng alkalmas lenne."

Valóban, az első miniszterség *(sziang)* igen nagy hivatal. Aki ilyen

nagy hivatalt tölt be, az ne akarjon kicsiny dolgokkal is tisztában lenni, ne akarjon kicsiny ügyekben is okos lenni. Ezért mondják, hogy a nagy ács nem maga hasogat, a nagy szakács nem maga bajlódik az edényekkel, a nagy hős nem maga harcol, és a nagy hadvezér nem fosztogat.[8]

Ameddig Huan fejedelem a közérdek elvét *(kung)* ültette át a gyakorlatba, ameddig eltávolította magától az önzésből fakadó *(szī)* gyűlöletet, ameddig (első miniszteréül) Kuan-cï-t alkalmazta, addig az öt hegemón fejedelem *(wu-po)* legkiválóbbja volt. Mihelyt azonban az önzés elvét *(szī)* ültette át a gyakorlatba, mihelyt részrehajló lett az általa szeretett dolgok iránt, mihelyt az eunuchot és a szakácsot alkalmazta, odáig jutott, hogy (a halálát követő felfordulásban holtteste is temetetlen maradt mindaddig, míg végül) a férgek egészen az ajtóig másztak (holttestéből).[9]

Az ember fiatal korában még ostoba, élemedett azonban bölcs. Ám bölcsnek lenni, mégis az önzés elvét *(szī)* alkalmazni: ennél sokkal jobb, ha valaki ostoba marad, de a közérdek elvét *(kung)* alkalmazza. Egész nap részegnek lenni, úgy végezni a gyászszertartásokat; az önös hasznot hajhászni *(szī-li)*, így alapozni meg a közérdeket *(kung)*; telhetetlennek és kegyetlennek lenni, így törekedni a királyi hatalomra *(wang)*: ezt bizony nem tudná megvalósítani még maga Sun sem.[10]

LI SZÏ ÉLETRAJZA

李斯列傳

Szï-ma C'ien : Sï ki. 87. fejezet

Li Szï a Cs'u-beli Sang-c'ai-ból[1] származott. Fiatal korában egy kicsiny hivatalt *(sziao li)* töltött be a kerületében. Észrevette, hogy a hivatali szállás árnyékszékében a patkányok eszik a tisztátalanságokat, de ember vagy kutya jöttére minduntalan elijednek, visszarettennek, a magtárban azonban azt látta, hogy ott a patkányok a begyűjtött gabonát eszik, valamint hogy a nagy oldalfolyosók alatt tanyáznak, és semmi jelét nem mutatják embertől vagy kutyától való aggódásnak. Ezért Li Szï felsóhajtott és így szólt: „Az ember kiválósága *(hien)* vagy méltatlansága *(pu-sziao)* éppen olyan, mint e patkányok (helyzete). Minden a helytől függ, ahová (az ember) önmagát állítja." Ezután pedig Sziün K'ing ⟨Sziün-cï⟩ követője lett, s tanulmányozta a királyi kormányzás *(ti wang)* helyes módszereit *(su)*.

Amikor tanulmányait befejezte, úgy találta, hogy Cs'u királya nem méltó a szolgálatára, valamint hogy mind a hat ország *(liu-kuo)*[2] gyenge, nincs olyan (uralkodójuk), aki lehetővé tudná tenni számára, hogy érdemes tetteket vigyen végbe. Elhatározta tehát, hogy nyugatra megy, C'in-be.

Elbúcsúzván Sziün K'ing-től azt mondotta:

„Úgy tanultam, hogy ha megadatik az alkalmas pillanat, nem szabad késlekedni. Mármost itt a pillanat, amikor tízezer hadiszekér éppen harcban áll, s a vándorok ⟨idegenből jött filozófusok⟩ kezükbe ragadhatják az ügyeket. Napjainkban C'in királya el akarja nyelni az egész égalattit, s magát császárnak *(ti)* szólíttatva akar jó kormányzást teremteni. Itt az idő, hogy a gyapotruhások ⟨parasztok⟩ buzgólkodjanak, a vándor filozófusoknak *(ju-suo-csö)* pedig valóságos ősze ⟨aratási ideje⟩ ez. Megragadni (ilyenkor) egy alacsony helyzetben és semmittevésre *(pu-wei)* adni a fejünket: olyan ez, mint amikor a madár vagy őz csupán nézegeti a húst (de nem nyúl hozzá). Aki azonban emberi arccal rendelkezik, energikus tettekre is képes. Ezért nincs nagyobb szégyen, mint az alacsony sor, s nincs mélyebb keserűség, mint a szegénység. Sokáig megmaradni alacsony sorban,

valami nyomorúságos helyen ⟨visszavonulva⟩, kárhoztatni a világot és megvetni a hasznot *(li)*, teljesen a nem-cselekvés *(wu-wei)* elvére hagyatkozni: ez bizony nem a jó írástudó *(sï)* természete. Ezért én elmegyek nyugatra, s C'in királyának mondom el tanácsaimat." Amikor C'in-be érkezett, éppen akkor hunyt el annak Csuang-sziang nevű királya.[3] Li Szï azt kérte, hogy C'in főminiszterének *(sziang)*, Wen-szin urának, Lü Pu-wei-nek a titkára *(sö-zsen)* lehessen. (Lü) Pu-wei alkalmasnak találta erre, s felruházta őt a *lang* címmel. Li Szï-nek ezen az úton-módon sikerült szóhoz jutnia (az új király előtt).[4]

Tanácsot adván C'in királyának, mondotta:

„A közönséges ember *(sziü-zsen)* az, aki elszalasztja az alkalmakat. Hatalmas tetteket vinni végbe: kihasználni mások hibáit és nyomban elbánni velük. Ugyan mi volt az oka annak, hogy a régi időkben a C'in-beli Mu fejedelem[5] végül is nem tudta keleten egyesíteni a hat országot? Az, hogy a fejedelmek *(csu-hou)* még nagyon sokan voltak, és a Csou-ház erénye *(tö)* sem hanyatlott még le teljesen. Ezért az öt hegemón uralkodó *(wu-po)*, akik egymás után emelkedtek fel, továbbra is a Csou-házat tisztelték. Ám a C'in-beli Hiao fejedelem[6] óta a Csou-ház igen mélyre süllyedt, a fejedelmek *(csu-hou)* pedig egyesültek egymással. A (Han-ku) hágótól keletre most (csupán) hat ország van, és C'in, ha jól ki tudja használni győzelmeit, szolgaságra kényszerítheti *(ji)* az összes fejedelmeket *(csu-hou)*, mégpedig hat nemzedékre.

Manapság az összes fejedelmek hódolnak C'in-nek, mintha csak (C'in-hez tartozó) tartományok és körzetek lennének. C'in nagy erejével és a Nagy Király kiváló képességeivel (olyan könnyen meg lehetne hódítani őket) mintha csak egy konyhai tűzhely tetejét söpörnénk tisztára. (C'in hatalma) elegendő ahhoz, hogy megsemmisítse az összes fejedelmeket *(csu-hou)*, megteremtse a császári uralmat *(ti-je)*, egyetlen egységgé téve az egész égalattit. Tízezer nemzedékből ⟨minden időkből⟩ ez az egy a kellő pillanat. Ha most késlekedel, nem cselekszel gyorsan, akkor a fejedelmek *(csu-hou)* ismét megerősödnek, összegyülekeznek, és megkötik (C'in ellen) az észak-déli szövetséget.[7] Akkor aztán hiába rendelkezel akár a Sárga Császár kiválóságával, nem leszel képes egyesíteni (a fejedelemségeket)."

C'in királya ekkor (Li) Szï-re ruházta az Öreg Írnok *(csang-sï)* címet. Elfogadta terveit is, és nagy titokban cselszövőket küldött ki, ellátva őket arannyal és drágakővel, hogy járjanak mindenfelé, s ők adjanak tanácsokat a fejedelmeknek *(csu-hou)*. A fejedelmek és a neves írástudók *(ming-sï)* közül azokat, akiket anyagi javakkal *(c'ai)* rá lehetett venni a meghódolásra, bőséges ajándékokkal kötötték magukhoz; azokat pedig, akik erre nem voltak hajlandók, éles kardjukkal szúrták keresztül. Fejedelem és alattvaló köteles viszonyában is szakadást igyekeztek támasztani. S C'in királya ráadásul elküldte kiváló hadvezéreit is, ezek jártak (a cselszövők) nyomában.

C'in királya felruházta (Li) Szï-t a Vendég Miniszter *(k'o-k'ing)* címmel. Éppen akkor történt ez, amikor egy Han-beli ember, név szerint Cseng Kuo, oda érkezett meghasonlást szítani C'in-be azáltal, hogy vízlevezető és öntöző csatornákat építtet.[8] Munkájával végzett is már, amikor felfedezték (az ármányt). C'in uralkodó családjának tagjai és a főhivatalnokok *(cung-sï ta-cs'en)* ekkor valamennyien így szóltak C'in királyához: „A fejedelmek *(csu-hou)* emberei, akik C'in-be jönnek és szolgálni akarnak, a legtöbb esetben saját uralkodójuk érdekében járnak-kelnek és szítanak meghasonlást C'in-ben. Azt kérjük tehát, űzz ki (országunkból) kivétel nélkül minden idegent *(k'o)*."

Li Szï a javaslat szerint ugyancsak a kiűzendők között volt. Ekkor ő egy beadványt szerkesztett, amely így hangzott:

„Alattvalód hallotta, hogy a hivatalnokok *(li)* az idegenek kiűzését javasolták. Csekélységem azonban úgy véli, hogy ez hiba lenne. Hajdanában Mu fejedelem, amikor hivatalnokokat *(sï)* keresett, Ju Jü-t nyugaton, a *zsung*-barbárok között találta meg, Po-li Hi-t keleten, Jüan-ban szerezte meg; szívesen fogadta Kien-su-t Szung-ból, s maga kereste fel P'i Pao-t és Kung-szun Csï-t Cin-ben. Ez az öt mester nem C'in-ben született, Mu fejedelem azonban őket alkalmazva egyesített húsz országot, s tett szert ezáltal hegemóniára a nyugati *zsung*-barbárok felett.[9]

Hiao fejedelem felhasználta Sang Jang törvényeit *(fa)*, átalakította velük az erkölcsöket, megváltoztatta a szokásokat. A nép *(min)* ezáltal meggyarapodott, az ország *(kuo)* gazdag lett és erős, a nemzetségek *(po-szing)* örömmel végezték szolgálataikat, a fejedelmek

(csu-hou) rokoni kapcsolatokra törekedtek *(c'in)* és felajánlották szolgálataikat *(fu)*. (Hiao fejedelem) foglyul ejtette Cs'u és Wei hadseregét, elfoglalt vagy ezer mérföldnyi területet,[10] úgyhogy a kormányzás (C'in-ben) mind a mai napig erős maradt.

Hui király megvalósította Csang Ji terveit, (segítségükkel) elragadta a Három Folyó földjeit, nyugaton egyesítette Pa és Su fejedelemséget, északon bekebelezte Sang-kiün-t, délen elfoglalta Han-csung-ot, meghódította mind a „kilenc barbárt", kiterjesztette uralmát Jen-re és Jing-re, keleten elfoglalta Cs'eng-kao hegyvidékét, s pompásan termő földeket kanyarított ki magának. Ezután pedig szétzilálta a hat ország észak-déli szövetségét, s arra kényszerítette őket, hogy nyugat felé fordulva C'in-nek szolgáljanak. Mindezek az érdemei kiterjednek a mai korra is.[11]

Csao király szolgálatába fogadta Fan Szui-t, de elmozdította hivatalából Zsang fejedelmét, s elűzte (C'in-ből) Hua Jang-ot.[12] Megerősítette a fejedelmi házat *(kung-si)*, és eltorlaszolta a magán-kapukat *(szi-men)*. Selyemhernyóként fölfalta ⟨fokozatosan leigázta⟩ az összes fejedelmeket, és elérte, hogy C'in megvalósítsa a császárok örökségét *(ti-je)*.[13]

Ez a négy fejedelem mind hasznát látta az idegenek *(k'o)* érdemes tetteinek. S ha így tekintjük a dolgokat, hogyan állíthatnánk, hogy az idegenek hálátlanok lettek volna C'in iránt? Tételezzük fel, hogy ez a négy fejedelem elűzte magától ezeket az idegeneket, ahelyett hogy befogadta volna, s eltávolította magától ezeket az írástudókat *(si)*, ahelyett hogy alkalmazta volna őket. Ez bizony oda vezetett volna, hogy ma az ország nem lenne a gazdagság és haszon valóságának *(si)* birtokában, és C'in nem lehetne erejéről és nagyságáról híres *(ming)*. Most pedig, Felséged a K'un hegyekből hozatja a jade-t, Szui és Ho drágakövek vannak a birtokában, „fényes hold" gyöngyöket függeszt (az övére), T'ai-o kardot visel, Szien-li lovakat fogat a kocsijába,[14] jégmadár-zöld főnixtollas zászlókat tűzet ki, és „isteni krokodil" (bőréből készült) dobokat állíttat fel. E számos drágaság közül C'in-ben nem terem meg egy sem. Hogyan van az, hogy Felséged mégis örömét leli bennük?

Ha feltétlenül C'in fejedelemségben kellene megteremnie mindannak, amit meg lehet tűrni, akkor bizony „éjszaka fénylő" drága-

kövek nem ékesíthetnék a palota udvarát, rinocérosz-tülök és elefántcsont tárgyak nem szolgálhatnák gyönyörűségedet, Cseng- és Wei-beli asszonyok[15] nem tölthetnék meg a hátsó palotát ⟨a női lakosztályt⟩, a nemes Kuai-t'i paripák nem állhatnának ott a külső istállókban, a Kiang-nan[16] vidéki aranyat és ónt nem használhatnád fel, s a nyugati Su-ból való cinóber és kék festék nem szolgálhatna pompás díszítésekre. Ha mindannak, ami ékesíti a hátsó palotád, megtölti az alsó sorokat, elbűvöli a szívet és elmét, gyönyörködteti a fület és szemet, feltétlenül C'in-ből kellene származni ahhoz, hogy megengedhető legyen, akkor Jüan-beli gyönggyel díszített hajtűvel, hosszúkás gyöngy füldíszekkel, O-beli fehér selyem ruhában,[17] hímzett selyem szegéllyel nem léphetnének többé a színed elé, és a mindenféle szokáshoz alkalmazkodó, szépen kicsinosított, kecses és bájos Csao-beli leányok nem állhatnának többé oldaladnál.

Ütni az agyagedényeket, verni a cserépkorsókat, pengetni a *cseng*-citerát,[18] csattogtatni a csontlapokat, közben pedig énekelni és kiáltozni, hogy hej! haj!, a fülek és szemek gyönyörűségére: nos, ez az igazi C'in-beli muzsika. Cseng és Wei Szang-kien (muzsikája), a Jü-ház Sao-ja, a Wu és a Sziang: más országok zeneművei.[19] Ma már elvetik (C'in-ben) az agyagedények ütögetését s a cserépkorsók verdesését, és bevezették Cseng és Wei (muzsikáját); félretették a *cseng* pengetését, s elővették a Jü-ház Sao (muzsikáját). S vajon miért van ez így? Semmi másért, csak mert ha (ezek a zeneművek) előttünk vannak, felderítik elménket, s éppen megfelelnek ízlésüknek.

Mármost, ha emberek kiválasztásáról van szó, nem ez történik. Nem is kérdezik, alkalmas-e az illető vagy sem, nem érdekli őket, görbe-e az illető vagy egyenes, ha egyszer nem C'in-ből származik, eltávolítják, ha egyszer idegen, előzik. Ha így történhetne, akkor (C'in-ben) a női szépség, a zene, a gyöngyök és a jade állana nagyobb becsben, az embert *(zsen-min)* pedig semmibe vennéd. Ez azonban nem a „tengerek közti" (országok) meghódításának és a fejedelmek megrendszabályozásának módszere *(su)* lenne.

Szolgád úgy tudja, hogy ha nagyobb a föld, több a gabona; ha nagyobb az ország, számosabb a népe; s ha erősebb a hadsereg, bátrabbak a katonák. Éppen ezért a T'ai hegy nem mond le egy földgöröngyről sem, s így képes oly hatalmassá lenni; a Folyó és a tenger

nem veti el a kicsiny patakokat sem, s így lehet oly mély a vize. (Hasonlóképpen) az igazi király *(wang-csö)* nem távolítja el magától az egyszerű népet *(csung-su)*, s éppen így képes fényessé tenni erényét *(tö)*. Így aztán a földnek nem lesz négy (gyökeresen különböző) tája, a nép számára nem léteznek majd különböző országok, a négy évszak bőséges és szép lesz, s a szellemek *(kui-sen)* ontják majd az áldásukat. Íme, ezért nem volt ellensége ⟨méltó ellenfele⟩ az Öt Uralkodónak és a Három Királynak.

Most pedig elvetnéd magadtól a fekete fejűeket ⟨hű embereidet⟩, megajándékoznád velük az ellenséges országokat; eltávolítanád a vendégeidként itt élő idegeneket, hogy szolgálják inkább a fejedelmeket *(csu-hou)*. Ezzel csak azt érheted el, hogy az égalatti minden írástudója *(sï)* visszavonul, nem mernek majd nyugat felé fordulni, s óvakodni fognak attól, hogy C'in-be betegyék a lábukat. Akkor aztán találó lesz a mondás: fegyvert adtál kölcsön a haramiáknak, élelemmel láttad el a rablókat.

Sok olyan tárgy *(wu)* van tehát, ami nem C'in-ben terem, mégis kincset ér; s számos olyan írástudó *(sï)* van, aki nem C'in-ben született, mégis hűséges akar lenni. S ha most elűzöd az idegeneket, hogy megajándékozd velük az ellenséges országokat, ha megfogyatkoztatod népedet, hogy gyarapítsd az ellenségeid számát, akkor (országodon) belül magad teremtesz pusztaságot, kívül pedig elülteted a (C'in elleni) haragot a többi fejedelmekben *(csu-hou)*. Az a kívánságod, hogy országodat ne fenyegesse semmi veszedelem, így elérhetetlen lesz számodra."

C'in királya erre hatálytalanította az idegenek kiűzéséről szóló rendeletet, s visszahelyezte Li Szï-t a hivatalába.[20]

Ezután mindvégig megfogadta tanácsait és terveit, s (Li Szï) hivatala az igazságügyminiszteri méltóságig *(t'ing-wei)* emelkedett. Húszegynéhány év múlva (C'in királya) végre egyesítette az egész égalattit, felvette a Felséges Császár *(huang-ti)* címet, s (Li) Szï-t első miniszterévé *(cs'eng-sziang)* tette.[21] Tartományokat, megyéket és városi területeket *(kiün hien cs'eng)* létesített, s beolvasztatta (a régi fejedelemségek) fegyvereit, hogy azokat soha többé fel ne használhassák ellene. Elérte, hogy C'in-nek nem volt többé egyetlen lábnyi rokonság címén adományozott földje *(feng)* sem. Fiainak és öccsei-

nek nem biztosított többé királyi címet *(wang)*, hanem érdemes tettekkel kitűnt hivatalnokai *(kung cs'en)* lettek a „fejedelmek" *(csu-hou)*. Így akarta biztosítani, hogy később ne szakadjon (az országra) a háborúk szerencsétlensége.

Az Első Felséges *(Si huang)* harmincnegyedik évében,[22] amikor éppen egy lakomát rendeztek a Hien-jang palotában, egy Csou C'ing-cs'en nevű „nagytudású írástudó" *(po-sï)* és „szolgálattevő" *(p'u-je)* másokkal együtt mértéktelenül magasztalni kezdte az Első Felséges hatalmát és erényét *(wei tö)*. Ekkor egy Sun-jü Jüe nevű C'i-beli ember lépett elő, s intő szóval azt mondta: „Szolgád úgy tudja, hogy a Jin- és a Csou-ház királyai (azért uralkodtak) több mint ezer esztendeig, mert birtokot adományoztak *(feng)* fiaiknak, öccseiknek és érdemes alattvalóiknak *(kung cs'en)*, maguknak így elágazást és támaszt teremtvén. Most felséged birtokában van minden (föld) a tengerek között, fiai és öccsei azonban csak közrendű emberek *(p'i-fu)*. Így ha olyan szerencsétlenség zúdulna rád alkalomadtán, mint amilyet T'ien Cs'ang vagy a „hat főméltóság" támasztott,[23] hivatalnokaid *(cs'en)* támasz és segítség nélkül maradnak, s akkor hogyan tudnak majd megmenteni téged? Olyat még sohasem hallottam, hogy egy dolog, amely nem követte hűségesen a régi (intézményeket), képes lett volna hiuzamosabb ideig fennmaradni. Mármost (Csou) C'ing-cs'en és társai, amikor feléd fordulva hízelegnek neked, voltaképpen csak súlyosbítják felséged tévedését. Nem igazán hűséges alattvalóid ők."

Az Első Felséges ezt a bírálatot elébe tárta első miniszterének ⟨Li Szï-nek⟩. Az első miniszter félrevezetőnek ítélte (Sun-jü Jüe) beszédét, s elvetette minden szavát. Ezután egy beadványt szerkesztett, mely így szólt:

„A régi időkben az égalatti megosztott volt, felfordulás uralkodott benne, és senki sem volt képes (egyetlen birodalommá) egyesíteni. Ennek következtében a fejedelmek *(csu-hou)* mind erősen tevékenykedtek, és minden beszélgetésük a régi időkről szólt, de úgy, hogy az ártalmára legyen a jelenkornak, üres mondásokat fitogtattak, hogy a valóságot minél jobban összezavarják. Az emberek csak azt tartották jónak, amit saját maguk megtanultak *(szï-hio)*, s így elítélték mindazt, amit feletteseik *(sang)* állapítottak meg.

Most felséged osztatlanul birtokolja az egész égalattit, elválasztotta egymástól a fehéret és feketét, és biztosította magának, hogy egyetlenként tiszteljék. Csakhogy azok, akik saját tanaikat hirdetik *(szï-hio)*, kölcsönösen támogatják egymást, s ócsárolják a törvénykezés és a helyes tanítás *(fa kiao)* rendszabályait. Ha meghallják, hogy kibocsátottál egy rendeletet, nyomban bírálgatni kezdik, mind a maga tanai *(szï-hio)* szempontjából. Ha belépnek (az udvarba), szívükben ellenzik (a törvényeidet), es ha kilépnek, az utcákon bírálgatják azokat. Az uralkodó ócsárlását ők hírnévre méltó dolognak tartják, az eltérő törekvéseket ⟨eretnek nézeteket⟩ pedig magasrendű dolognak. Úgy vezetik alárendeltjeiket *(k'iün-hia)*, hogy azok rágalmakat koholjanak. Ha ennek az állapotnak véget nem vetünk, fent az uralkodó hatalma *(sï)* hanyatlásnak fog indulni, lent pedig pártos szövetségek alakulnak. Mindezt be kellene már tiltani.

Szolgád azt kéri, hogy mindazok, akiknek birtokában van valami irodalmi mű *(wen-hio)*, a Dalok, az Írások (Könyve), vagy a „száz filozófus" *(po-kia)* mondásai, csupán akkor mentesüljenek a büntetéstől, ha megsemmisítik ezeket. Aki a rendelet kiadásától számított harminc napon belül nem semmisítené meg (ezeket a könyveket), arra bélyeget kell sütni és kényszermunkára *(cs'eng-tan)* kell küldeni. Ugyanakkor mindenki megtarthatja a gyógyászattal, a jóslással és a földműveléssel foglalkozó könyveket. Ha pedig valaki tanulni akar, az csak az állami hivatalnokokat *(li)* ismerje el mesterének."[24]

Az Első Felséges jónak találta (Li Szï) javaslatát. Elkoboztatta és megsemmisíttette a Dalok (Könyvét), az Írások (Könyvét) és mind a „száz filozófus" mondását, hogy így ostobaságban tudja tartani a népet *(po-szing)*. El is érte, hogy az égalattiban senki sem tudta felhasználni többé a múltat a jelen ócsárlására. A törvények és mértékek magyarázata *(ming fa-tu)*, a szabályzatok és rendeletek megállapítása *(ting lü-ling)*: mindez az Első Felségessel kezdődött. Egységessé tette *(t'ung)* az írást *(wen-su)*; távoli palotákat és vidéki szállásokat építtetett, s keresztül-kasul bejárta az egész égalattit. A következő évben ismét ellenőrző körutat tett, s (a határokon) túlra kergette a négy barbár törzset. (Li) Szï mindezekben (a vállalkozásokban) jelentősen közreműködött.[25]

SANG FEJEDELMÉNEK KÖNYVE
SANG KIŬN SU

商君書

4. fejezet

AZ ERŐ ELTÁVOLÍTÁSA

Erősekkel szabadulni meg az erősektől: gyengeség. Gyengékkel szabadulni meg az erősektől: erő.[1] Ha az ország *(kuo)* az erényt gyakorolja *(wei san)*,[2] óhatatlanul sok lesz a bűnöző. Ha az ország gazdag, de úgy kormányozzák, mintha szegény lenne, akkor elmondhatjuk, hogy kétszeresen gazdag; ha pedig kétszeresen gazdag, akkor erős. Ha az ország szegény, de úgy kormányozzák, mintha gazdag lenne, akkor elmondhatjuk, hogy kétszeresen szegény; ha pedig kétszeresen szegény, akkor gyenge. Ha a hadsereg megvalósítja azt, amit az ellenség nem mer megvalósítani, akkor erős; s ha olyan dolgokra vállalkozunk, amelyeket az ellenség szégyell megtenni, előnyökhöz jutunk *(li)*. Az uralkodó *(csu)* a sok változást *(pien)* becsüli nagyra, az ország *(kuo)* a kevés változást becsüli nagyra. Ha az országnak kevés a terméke *(wu)*, feldarabolják; de ha az országnak sok a terméke, erős. Ha egy ezer hadiszekeret kiállító ország csak egy nyílást tart fenn (a termékei fogyásának), akkor felvirágzik, de ha tíz nyílást tart fenn, feldarabolják.[3]

Ha háborús szolgálatban a hadsereg jól használható, akkor az ország erős, de ha háború idején felfordulás támad, és a hadseregből hiányzik a harcikedv, akkor az országot feldarabolják.

A földművelés *(nung)*, a kereskedelem *(sang)* és a hivatalviselés *(kuan)*: ez a három az ország állandó funkciója *(kuo csī cs'ang-kuan)*. Ez a három funkció aztán hat tetűként élősködő funkciót hoz létre, amelyeknek neve: az öregség tisztelete, a másokból élés, a szépség, a szeretet, a becsvágy és az erényes magaviselet. Ha ezt a hat (erényt) komolyan veszik, biztosra vehető a feldaraboltatás is. A három alapfunkció *(szan-kuan)* szorosan kapcsolódik három különböző emberhez, ez a hat funkció *(liu-kuan)* szorosan kapcsolódhatik egy emberhez is ⟨minden egyes emberhez⟩.

Törvények *(fa)* segítségével kormányozni: erő; csak igazgatás *(cseng)* által kormányozni: feldaraboltatás. Aki az állandó funkciók *(cs'ang-kuan)* jó ellátását akarja, az (gyakran) cserélje a hivatalnokokat *(kuan)*. Nagy ország kormányzása: kicsiny (hatalom); kis ország kormányzása: nagy (hatalom).[4] Amelyik (ország) erőssé teszi (a népet), kétszeresen feldarabolódik; amelyik azonban gyengévé teszi (a népet), kétszeresen erős.

Mert aki erősekkel támad az erősekre, elpusztul, aki azonban gyengékkel támad az erősekre, királlyá lesz *(wang)*. Ha az ország erős, de nem visel háborút, akkor a méreg behatol a belsejébe, tenyészni kezdenek a szertartások *(li)*, a zene *(jo)* és az élősdi funkciók, és óhatatlanul feldarabolják. De ha az ország (erős lett, és) ezután háborút visel, akkor a méreg az ellenségbe hatol be, az országban nem lesznek szertartások, zene és élősdi funkciók, s biztossá tette erejét. Ha hivatalnokká azokat tesszük, akik valóban érdemes tettet vittek végbe, akkor (az ország) erős lesz; de ha az élősdi funkciók tenyészhetnek, biztos a feldaraboltatás. Ha a parasztok kevesen vannak, a kereskedők azonban sokan, akkor az előkelők *(kui-zsen)* elszegényednek, de a kereskedők is, meg a parasztok is elszegényednek, és ha ez a három alapfunkció *(szan-kuan)* elszegényedik, biztos a feldaraboltatás.

Ha az országban vannak szertartások *(li)*, van zene *(jo)*, vannak Dalok *(sī)*, vannak Írások *(su)*, van erényesség *(san)*, van erkölcsi művelődés *(sziu)*, van szülőtisztelet *(hiao)*, van báty-tisztelet *(ti)*, van feddhetetlenség *(lien)* és van ékesszólás *(pien)*, nos, ha az országban megvan ez a tíz dolog, akkor az uralkodó *(sang)* senkit sem tud rávenni, hogy harcoljon, és biztos a feldaraboltatás, sőt, a teljes pusztulás. De ha az országban nem lehet megtalálni ezt a tíz dolgot, akkor az uralkodónak van kit harcba küldeni, és biztos a felvirágzás, sőt, a királyi hatalom *(wang)*. Az olyan ország, amelyben erényes emberek *(san-min)* kormányoznak bűnösöket, óhatatlanul felfordulásba zuhan, sőt, feldaraboltatik. Az olyan ország azonban, amelybe bűnös emberek kormányoznak erényeseket, feltétlenül jó kormányzásnak örvend, sőt, erős.

Azt az országot, amelyek a Dalok és Írások, szertartások és zene, szülőtisztelet és báty-tisztelet, erényesség és erkölcsi művelődés segítségével kormányoznak, mihelyt az ellenség megérkezik, biztosan

feldarabolják; vagy ha (ellenség) nem közelíti meg, biztosan elszegényedik. De azt az országot, amelyet e nyolc dolog alkalmazása nélkül kormányoznak, az ellenség meg sem meri közelíteni, vagy ha mégis megközelíti, feltétlenül visszavetik; ha (az ilyen ország) megindítja hadseregét és támadást indít, biztosan el is foglalja (a kívánt területet), és amit egyszer elfoglalt, biztosan képes birtokolni is; vagy ha állni hagyja hadseregét, nem indít támadást, akkor is biztosan meggazdagodik. Az országról, amely az erőt szereti, azt mondják, hogy a nehéz segítségével támad; arról pedig, amely a szavakat szereti, azt mondják, hogy a könnyűvel támad. A nehéz segítségével támadó ország egyet állít fel és tízet nyer, a könnyű segítségével támadó ország azonban tízet küld és százat veszít el (ti. katonát).

Ha nehéznek tekinti ⟨nehezen adja⟩ a büntetéseket, de könnyűnek tekinti a jutalmakat, akkor az uralkodó *(sang)* szereti a népet, és a a nép meghalni is kész az uralkodóért. De ha a jutalmakat tekinti nehéznek ⟨adja nehezen⟩, a büntetéseket pedig könnyűnek, akkor az uralkodó nem szereti a népet, és a nép nem fog meghalni az uralkodóért. Ha egy felvirágzott országban büntetéseket alkalmaznak, akkor a nép megtalálja hasznát *(li)*, és még fél is; amikor pedig a jutalmazást alkalmazzák, akkor a nép megtalálja hasznát, és még szeretik is.

Az ország, amelynek nincs kellő ereje, s csupán a bölcsességet és ügyességet gyakorolja ⟨alkalmazza politikájában⟩, feltétlenül elpusztul. De ha a gyáva embert büntetések segítségével fogjuk szolgálatra, feltétlenül bátor lesz; és ha a bátorrá lett embert jutalmak segítségével alkalmazzuk tovább, meghalni is kész lesz. Ha pedig a gyáva emberek bátorrá lettek, és a már bátrak meghalni is készek, (akkor az országnak nincs méltó ellenfele); és az ország, amelynek nincs ellenfele, az erős, lévén pedig erős, királyi hatalmat nyer *(wang)*.

A szegény, ha büntetések segítségével fogják munkára, meggazdagodik; a gazdag pedig, ha jutalmak segítségével fogják szolgálatra, (a dúskálásban végül is) elszegényedik.[5] Ha pedig az ország kormányzásában sikerül elérni, hogy aki szegény volt, meggazdagodjék, aki meg gazdag volt, elszegényedjék, akkor az országnak nagy lesz az ereje, és ha nagy az ereje, akkor elnyeri a királyi hatalmat *(wang)*.

A már királyi hatalmat *(wang)* nyert (országban) kilenc büntetéssel egy jutalom áll szemben, a (még csak) erős országban hét büntetéssel három jutalom, a feldarabolásra megérett országban pedig öt büntetéssel öt jutalom.

Az ország, amely megteremti az egységet *(ji)* egy esztendőre, tíz évig is erős marad; amelyik megteremti az egységet tíz esztendőre, száz évig is erős marad; amelyik megteremti az egységet száz esztendőre, ezer évig is erős marad; amelyik pedig ezer esztendeig is erős marad, megszerzi a királyi hatalmat *(wang)*.

Akinek félelmetes tekintélye van, az egyetlen dologgal is tízet nyer, az a neve hangzásával *(seng)* is valóságos dolgot *(sï)* kaparint meg. Ezért aki képes félelmetes tekintélyt szerezni, királlyá lesz *(wang)*. Arról, amelyik képes megteremteni (a nép erejét), de nem képes azt csökkenteni, elmondhatjuk, hogy „önmagát megtámadó ország"; és óhatatlanul feldarabolják. De ha megteremteni is, csökkenteni is képes (a nép erejét), akkor elmondhatjuk róla, hogy „ellenségét támadó ország"; és feltétlenül erős. Ezért meg kell támadni a (tetűként élősködő) funkciókat *(kung-kuan)*, meg kell támadni (a nép) erejét *(kung-li)*, és meg kell támadni az ellenséget *(kung-ti)*. Amelyik ország ezek közül csak kettőt alkalmaz, egyet azonban félretesz, még az is feltétlenül erős lesz. Amelyiknek pedig sikerül alkalmaznia mind a hármat, az félelmetes tekintélyre tesz szert, és biztosan megszerzi a királyi hatalmat *(wang)*.

Ha tíz falu *(li)* alkot egy bíráskodási egységet, akkor az ország gyenge lesz; de ha kilenc falu alkot egy bíráskodási egységet, akkor az ország erős lesz.[6] Ha (az uralkodó) még nappal rendet tud teremteni, királlyá lesz *(wang)*: ha még egy éjszakára van szüksége, hogy rendet teremtsen, (országa) erős lesz; de ha sokáig késlekedik a rendteremtéssel, akkor (országa) feldaraboltatik.

Ha az egész népességet számba veszik, születésekor mindenkit bejegyeznek, halálakor mindenkit kitörölnek, tehát az emberek nem menekülhetnek el a földművelés elől, a mezőket nem boríthatja gaz, akkor az ország gazdag lesz, s ha gazdag lett, erős. Ha a büntetések segítségével eltávolítják a büntetéseket, az országban jó kormányzás van; de ha a büntetések segítségével csak (újabb) büntetéseket érnek el, az országban felfordulás uralkodik. Ezért mondják: „Úgy alkal-

mazd a büntetéseket, hogy nehezen (sújtsd büntetéssel) a könnyű (vétséget)." Ha a büntetéseket kiküszöbölték, a hivatali ügyek tökéletes rendben mennek, és az ország erős. De ha nehéznek tekintik a súlyos (bűnök büntetését) és könnyűnek a könnyű (vétségekét), akkor a büntetésekre továbbra is szükség lesz, a hivatali ügyek egyremásra születnek, és az ország feldaraboltatik. A büntetések szülik az erőfeszítést, az erőfeszítés szüli az erőt, az erő szüli a félelmetes hatalmat, s a félelmetes hatalom szüli a jóságot *(hui)*. A jóság tehát az erőfeszítésből születik.

Aki megfeszíti erejét, tökéletes bátorsággal harcol a háborúban, harcolván pedig tökéletes bölcsességgel kovácsol terveket.[7]

Ha megjelenik az arany, eltűnik a gabona; s ha eltűnik a gabona, megjelenik az arany. Ha az alapvető termékek *(pen-wu)* olcsók *(cien)*, mert megtermelőik sokan vannak, a vásárlók pedig kevesen, akkor a parasztok szorult helyzetbe kerülnek és bűnözésre ösztökélődnek, így aztán a hadsereg meggyengül; az országot pedig óhatatlanul feldarabolják, sőt, elpusztítják.

Amikor egy uncia *(liang)* arany megjelenik az országhatárokon belül, tizenkét *sï* gabona eltűnik az országhatárokon kívül; amikor tizenkét *sï* gabona megjelenik az országhatárokon belül, egy uncia arany eltűnik az országhatárokon kívül. Ha egy ország azt szereti, ha arany jelenik meg a határain belül, akkor mind az arany, mind a gabona eltűnik, a magtárak és a kincstárak egyaránt kiürülnek, és az ország meggyengül. De ha az ország azt szereti, ha gabona jelenik meg a határain belül, akkor mind az arany, mind a gabona biztosítva van, a magtárak és a kincstárak egyaránt megtelnek, és az ország erős lesz.[8]

Egy erős országnak tudnia kell tizenhárom dolognak a számát *(su)*: az országhatárokon belüli magtárak számát, a felnőtt ⟨munkabíró⟩ férfiak és a felnőtt nők számát, az öregek és a gyengék számát, a hivatalnokok *(kuan)* és a tisztek *(sï)* számát, az elméletek hirdetéséből élők számát, a hasznot kereső emberek *(li-min)* számát, a lovak és ökrök számát, valamint a takarmány és a szalma (mennyiségét). Ha (az uralkodó) erőssé akarja tenni az országot, de nem tudja az ország e tizenhárom dolgának számát, akkor a területe hiába kedvező, a népe is hiába számos, az ország mind gyengébb lesz és végül feldaraboltatik.

Ha az országban nincs elégedetlen ember, akkor elmondhatjuk, hogy erős ország. Ha megindul a hadsereg és támadást kezd, s ekkor katonai érdemek *(wu)* szerint adnak katonai rangot és hivatalt, akkor biztos a győzelem. Ha pedig nem mozdul a hadsereg, s földet művelnek (a parasztok), s a gabona *(szu)* szerint adnak (adószedő) rangot és hivatalt, akkor az ország gazdag lesz. Háborúban győzelem az ellenségen, békében az ország gazdagodása: királyi hatalom *(wang)*.

KUAN-CÏ

管子

73. fejezet

AZ ORSZÁG FELHALMOZÁSA

Ha az országnak *(kuo)* tíz évre való raktárkészlet van a birtokában a népnek azonban nincs elegendő élelme, akkor mindenki a tehetsége szerint remél hivatali jövedelmet *(lu)* a fejedelemtől *(kiün)*. Ha a fejedelem birtokolja a hegyek és tengerek aranyát ⟨kincseit⟩, a népnek azonban nincs elegendő használati tárgya *(jung)*, [akkor mindenki a foglalkozási ága *(sï-je)* szerint cseréli be (termékeit gabonára) a fejedelmi felsőbbséggel].[1] Ha tehát az uralkodó *(zsen-kiün)* törődik az élelemmel, gondját viseli a használati tárgyaknak *(jung)*, [ha birtokába veszi a fölösleget, hogy azzal pótolja majd a hiányt,] akkor a nép mindig hozzá lesz kötve a felsőbbséghez *(sang)*.

Az öt gabona és a rizs: a nép életének meghatározója *(szï-ming)*. Az arany és a kés-érmék *(tao-pi)*: a nép általános csereeszköze *(t'ung-sï)*. Ezért aki igazán ért (a kormányzáshoz), az kezébe ragadja az általános csereeszközt, s azzal irányítja az élet meghatározóját. Így a nép erejét szolgálatába tudja állítani, mégpedig teljes mértékben. A nép olyan, hogy közel érzi magához azt, akiben megbízik *(szin)*, de képes meghalni a haszonért *(li)*; [a tengerek között mindenki ilyen]. Az emberek, ha adnak nekik valamit, örülnek; ha elvesznek tőlük valamit, haragszanak; az emberi természet *(c'ing)* mindenütt ilyen. [A régi királyok megértették ezt a körülményt.] Ezért mutatjuk meg (az embereknek) az adományozás külső formáját *(hing)*, s nem mutatjuk az elvevés belső lényegét *(li)*. Így a nép szeretete utat talál az uralkodóhoz *(sang)*.

A kézművesekre és kereskedőkre kivetett adókat *(cu-ci)* erőszakosan szokták behajtani, a parasztokra kivetett adókat *(cu-sui)* pedig alapos megfontolás után kérik be.[2] Ám az igazi királyságra és hegemóniára *(wang pa)* törekvő fejedelem elveti azt [is, amit erőszakkal szoktak behajtani, s azt is], amit alapos megfontolás után kérnek be. [S akkor a égalatti boldogan követni fogja.]

Ha a haszon *(li)* egyetlen nyíláson megy ki, akkor a országnak *(kuo)* senki sem állhat ellen; ha két nyíláson megy ki, akkor hadseregét félig megtörték; [ha három nyíláson megy ki, akkor már nem képes háborút viselni; ha pedig négy nyíláson megy ki, akkor az ország óhatatlanul elpusztul. A régi királyok megértették, hogy ez így van, s] ezért akadályozták meg az emberek nyerészkedését *(jang)*, s tették oly szűkké a haszonszerzés *(li)* útját. [Így adni nekik valamit vagy elvenni tőlük: egyaránt a fejedelemtől függött; szegénnyé tenni vagy gazdaggá tenni őket: egyképpen a fejedelem hatalmában állott. Ezért az emberek úgy tisztelték felsőbbségüket *(sang)*, akárcsak a napot és holdat, s oly közelinek érezték fejedelmüket, mint atyjukat és anyjukat.

Általában az, aki egy országot kormányoz, ha nem igazodik el jól a nehéz és a könnyű dolgában, akkor nem is lehet kellő tudása ahhoz, hogy népét kormányozza. Ha nem tudja teljes rendben tartani az emberek nyerészkedését *(li)*, akkor hiába beszél ennek elveiről, a jó kormányzást nem tudja megvalósítani. Ezen az úton (odáig lehet jutni, hogy) a tízezer hadiszekeret kiállító ország voltaképpen (azonos lesz) a tízezer arannyal rendelkező kereskedőkkel *(ku)*, az ezer hadiszekeret kiállító ország pedig az ezer aranyat bíró kereskedőkkel.] Hogy miért (lesz ez így)? Mert ha az ország nagymértékben kiengedi kezéből a haszon *(li)* ellenőrzését, akkor hivatalnokai nem lesznek többé hűségesek,[3] [katonái pedig nem akarnak többé meghalni érte. Hogy egy évben rossz volt-e a termés vagy jó, az meghatározza a gabona drágaságát vagy olcsóságát (árát); az pedig], hogy a (mezőgazdasági munkákat szabályozó) rendeletek lazák voltak-e vagy szigorúak, meghatározza az árucikkek *(wu)* könnyű vagy nehéz voltát ⟨értékét⟩. [S minthogy ez így van, ha az uralkodó nem képes rendet tartani], akkor csak azt éri el, hogy az (árujukat) felhalmozó kereskedők *(hiü ku)* elárasztják (árujukkal) a piacot *(sī)*, és kihasználva a nép nélkülözését, százszorosára növelik eredeti tőkéjüket *(pen)*.

[Ha egyenlő részekre osztják fel a földet, akkor csak az erősek képesek megőrizni (a maguk részét); s ha egyenlő részekre osztják fel a javakat *(c'ai)*, akkor csak az agyafúrtak képesek megtartani (a maguk részét).] Az agyafúrtak tíz embernek való haszonra is szert tehetnek, míg az ostobáknak annyijuk sem marad, mint amennyi eredeti tőkéjük *(pen)*

volt. [Ha tehát az uralkodó nem képes rendet teremteni (a haszonszerzések dolgában)], akkor az emberek életszínvonala *(seng)* százszorosan is különbözhet egymástól.

[Azt az embert, aki meggazdagodott, már nem lehet hivatali jövedelem *(lu)* segítségével szolgálatra fogni; aki pedig elszegényedett, azt már nem lehet büntetésekkel megfélemlíteni. A törvényeket és rendeleteket *(fa ling)* azért nem valósítják meg, a tízezer nép azért nincs jól kormányozva, mert a szegénységet és gazdagságot nem egyenlősítették *(pu c'i)*.]

Ha [a fejedelem földmérői kiszámítják, mennyi haszna lehet] a régen felszántott és a mostanában feltört földeknek, a felsőbbség *(sang)* megtudja a pontos mennyiségeket [valamint hogy a nép maga menynyit fogyaszt el belőle], s hogy az emberek személyenként hány *pu* és hány *mu* földet birtokolnak. Kiszámítva az alapot *(pen)* és mérlegelve a gyarapodást, arra jutnak, hogy elegendő lesz (a gabona). [S az emberek közt mégis vannak, akik éheznek, nincs mit enniük. Miért? Mert a gabona egy részét egyesek felhalmozták.] Az uralkodó érméket öntetve megalapítja a pénzt *(pi)*, [amely az emberek általános csereeszköze *(t'ung-si)* lesz;] az emberek megszerezhetnek belőle akár több százat vagy több ezret is. És mégis vannak, akik nem foghatnak többé vállalkozásba, [mert nem marad annyiuk, amennyinek hasznát vehetnék]. Miért? Mert egyesek a haszon ⟨a pénz⟩ egy részét a kezükben összpontosították [és felhalmozták].

[Ezért van, hogy ha az uralkodó nem képes szétosztani az összegyűjtött és felhalmozott (gabonát), kiegyensúlyozni a fölösleget és a hiányt, valamint] felosztani az együvé összpontosított vagyont *(c'ai li)*, [hanem csupán összehangolni igyekszik az emberek tevékenységét, akkor az a fejedelem hiába erősíti az alapvetőt ⟨a földművelést⟩, támogatja a szántás-vetést,] s önteti maga a pénzt *(pi)* újra meg újra, vég nélkül, manapság bizony csak azt segíti elő, hogy az emberek *(min)* egymás rabszolgájává *(ji)* alacsonyodnak. (Ilyen körülmények között) hogy is beszélhetnénk jó kormányzásról?

Amikor [az aratás jól sikerül,] a gabonapiacon nem lehet eladni; [a kutyák és disznók tehát ugyanazt eszik, amit az emberek]. Amikor [az aratás szerencsétlen volt], a gabonapiacon egy *fu*-ért tíz pénzfüzért is elkérnek; [az utak mentén pedig éhen halt embereket

találni.] Ilyenkor vajon a talaj termőereje nem elegendő, valóban kevés ilyenkor az élelem?
[Ha az elmúlt esztendőben olcsó volt a gabonavásár, s a kutyák és disznók ugyanazt ették, amit az emberek, akkor a következő évben a nép talán nélkülözni fog.] Amikor az áru *(wu)* olcsó, akkor féláron sincs aki megvegye, [s a nép fáradozása nem térítette meg azt, amit befektetett *(pen)*. Amikor az áru *(wu)* drága, akkor a (szokásos ár) tízszeresét kínálva sem lehet hozzájutni, s a nép nélkülözni kénytelen azt, amire szüksége van *(jung)*. Azért van ez talán, mert kevés van a javakból *(c'ai wu)*, vagy talán az alapkészletek *(pen wei)* voltak elégtelenek? Bizony, a nép érdekeit *(li)* gyakran elhanyagolják, s a javakból származó haszon *(wu-li)* egyenlőtlen lesz. Ezért aki jól ért (a kormányzáshoz), biztosítja a népnek azt, amiből nincs elegendője, s elveszi a néptől azt, amiből annak fölöslege van.
Amikor a népnek fölöslege van, (a gabona) könnyűvé válik ⟨elértéktelenedik⟩. Ezért az uralkodó akkor gyűjtse össze (a gabonát), amikor az könnyű ⟨értéktelen⟩. Ha pedig a népnek nincs elegendője, (a gabona) nehézzé válik ⟨értékes lesz⟩. Ezért az uralkodó akkor ossza szét (a gabonát), amikor az nehéz ⟨értékes⟩. S minthogy akkor halmozta fel (a gabonát), amikor az értéktelen volt, s akkor osztotta szét, amikor az értékes lett, a fejedelem feltétlenül tízszeres haszon *(li)* birtokába jut], s az államháztartás *(c'ai csï kuo)* megszilárdul és egyensúlyba jut.[4]
[Általában a könnyű és a nehéz legjobb hasznosítása: a nehéz által célozni meg a könnyűt], s az olcsó segítségével biztosítani az egyensúlyt. [A különféle áruk *(wan-wu)* bősége vagy hiánya] akkor a javak *(c'ai)* egyensúlyához *(csun-p'ing)* fog igazodni, s nem mutat majd nagy eltéréseket (az átlagtól). [Ha pedig ez a kiegyensúlyozás elmarad, akkor (időnként) megjelenik a nehéz ⟨a drágaság⟩. Ha az uralkodó megértette ezt a körülményt, akkor úgy irányítja a dolgokat, hogy az egyensúly biztosítva legyen.] El kell érnie, hogy egy tízezer háztartással rendelkező városnak *(tu)* mindig legyen tízezer *csung*-nyi gabonája a magtárakban, s felhalmozott pénzfüzére is legyen tíz millió; [s biztosítania kell, hogy egy ezer háztartást magában foglaló városnak *(tu)* is mindig legyen ezer *csung* gabonája a magtárakban, s felhalmozott pénzfüzére legyen egymilhó].

[Tavasszal a szántásban kell segíteni (a parasztokat),] nyáron a gyomlálásban, [s ha az ekéket *(lei-szï)* és más szerszámokat], magvakat és élelmet mind [a fejedelem] biztosítja, akkor [a nagykereskedők *(ta ku)* és a felhalmozók nem tudják majd kifosztani népünket. Hogy] miért? Mert a fejedelem az alapvető ⟨a földművelés⟩ támogatását kellő gonddal végezte.

[Tavasszal is kölcsönt kell nyújtani (a parasztoknak), hogy aztán be lehessen gyűjteni a selymeket (adóba), nyáron is kölcsönt kell adni nekik, hogy aztán begyűjthessék az ősz gyümölcsét ⟨a gabonát⟩. Így a nép sohasem fogja elhanyagolni a munkáját, s az ország *(kuo)* sem fogja elveszíteni a hasznát *(li)*.

Az ötféle gabona: minden áru *(wan-wu)* fejedelme. Amikor a gabona drága, akkor a többi árucikk *(wan-wu)* feltétlenül olcsó; s amikor a gabona olcsó, akkor minden más árucikk *(wan-wu)* feltétlenül drága. Ez a kettő egymásnak mindig ellensége, s aligha kerülhetnek egyensúlyba.] Ezért az uralkodónak irányítania kell a gabona és más áruk *(wu)* felhalmozását, s (ezzel együtt) egymás fölé kerekedésüket, [és úgy kell intéznie az ügyeket, hogy (az árak) a kiegyensúlyozatlan pólusok között (mozogjanak). S akkor a számtalan népből *(wan-min)* senkit sem kell megadóztatni *(ci)*, az ország haszna *(kuo li)* anélkül is visszatérül a fejedelemhez *(kiün)*.

Ha a házakra és palotákra vetünk ki adót, akkor elmondhatjuk, hogy megakadályoztuk építésüket; ha az öt háziállatra vetünk ki adót, elmondhatjuk, hogy gátat vetettünk a szaporításuk elé; ha a termőföldeket adóztatjuk meg, elmondhatjuk, hogy korlátoztuk a földművelést]; ha a kijelölt emberekre vetünk ki adót, elmondhatjuk, hogy eltávolítottuk őket az igaz érzelmektől; és ha a kijelölt ajtókra vetünk ki adót, elmondhatjuk, hogy segítettük a dúskálkodókat. Ezt az öt (adófajtát) nem szabad együtt alkalmazni. Ezért az igazi király *(wang-csö)* csak részlegesen *(p'ien)* vezeti be ezeket, de sohasem valamennyit. [Így (például) az Ég Fia pénzérmékben (v. selyemben) kapja meg adóját, az egyes fejedelmek *(csu-hou)* pedig gabonában.] Egy közepes esztendőben a gabonát *sï*-nként tíz rézpénzért *(c'ien)* adják el. [Egy felnőtt férfi négy *sï*-nyit fogyaszt el, fizessen tehát adóba havonta negyven (rézpénzt). Egy felnőtt asszony elfogyaszt három *sï*-nyit, fizessen tehát adóba havonta harmincat. Egy gyermek

két *si*-nyit fogyaszt, adóba tehát havonta húsz (rézpénzt) adjon. Ha azonban az aratás rossz volt, a gabona ára felmegy: egy *si*-t húsz rézpénzért adnak el. Ilyenkor egy felnőtt férfi adója nyolcvan (rézpénz) legyen, egy felnőtt asszonyé hatvan], egy gyermeké pedig negyven.

[Ha az uralkodó nem bocsát ki olyan rendeleteket, hogy] a gabona begyűjtése érdekében írják össze a portákat, [hanem inkább] komolyan veszi az az uralkodó, hogy mindig megőrizze az alapvető készleteket, akkor [minden férfi és asszony, minden úr és minden fiú engedelmesen beszolgáltatja adóját (a pénzügyi művelet által)].

Ha egy ember állami magtárba adja gabonáját, tízen jutnak a fölösleg birtokába; [ha tíz ember adja állami magtárba a gabonáját, százan jutnak a fölösleg birtokába; és ha száz ember adja állami magtárba gabonáját, ezren jutnak a fölösleg birtokába].

Ha az áruból *(wu)* sok van, olcsó lesz; ha kevés van belőle, megdrágul. Ha szét van szórva, akkor könnyű ⟨nem olyan értékes⟩; ha pedig felhalmozták, akkor nehéz ⟨sokkal értékesebb⟩. Az uralkodó megérti ezt a körülményt, szemügyre veszi tehát, hogy az országban *(kuo)* miből van bőség és miből van hiány, s ellenőrzése alatt tartja a javakat és árucikkeket *(c'ai wu)*. Ha a gabona nagyon olcsó, pénzt *(pi)* ad ki gabonavásárlásra; ha a gyapot és selyem nagyon olcsó, pénzt ad ki ruhavásárlásra. Szemügyre véve tehát, hogy az áruk *(wu)* könnyűek-e vagy nehezek, ellenőrizni tudja (árukat), hogy mindig egyensúlyban legyenek. Így a drága és az olcsó kiegyenlítődhetik, s ugyanakkor a fejedelem *(kiün)* is megtalálta a hasznát *(li)*.

Ha elöl egy tízezer hadiszekeret kiállító ország, hátul meg egy ezer hadiszekeret kiállító ország van mellette, [akkor szorongattatott országról beszélhetünk. Ha elöl egy ezer hadiszereket kiállító ország, hátul meg egy tízezer hadiszekeret kiállító ország határolja, akkor védekezésre kényszerülő országról beszélhetünk. Ha a területnek éppen négy oldala van], ha mind a négy oldalról ellenség várható akkor utak csomópontjában fekvő országról *(k'iü kuo)* kell beszélnünk. [Aki mindössze száz hadiszekérrel rendelkezik egy ilyen utak csomópontjában fekvő területen], teljesen kiszolgáltatott helyzetű fejedelemnek *(t'o-sï csï kiün)* mondhatjuk. Ha ezer hadiszekeret kiállító (fejedelemség) van egy csomóponti helyen, lehasítják területének nagyobbik

felét; ha pedig tízezer hadiszekeret kiállító (fejedelemség) fekszik egy csomóponti helyen, lehasítják területének kisebbik felét.
[Hogy miért nevezem az utak csomópontjában fekvő (ország) csupán száz hadiszekérrel rendelkező fejedelmét teljesen kiszolgáltatott helyzetűnek? Mert a csupán száz hadiszekérrel rendelkező, utak csomópontjában fekvő (ország) veszedelmesen be van ékelve ezer és tízezer hadiszekérrel rendelkező (országok) közé, s amikor ez országok fejedelmei között felborul a béke, seregeket támasztanak és megtámadják egymást, óhatatlanul ütközőnek és ellenzőnek használják fel (a köztük fekvő kis országot).] Valami érdemet és hasznot még csak szerezhet, de semmiképp sem juthat (újabb) falvak *(hiang)* birtokába. [Főhivatalnokai a fővárostól távol pusztulnak el]; ő feloszthatja egész területét, hogy megjutalmazhassa az érdemeket; egész sor hivatalt állíthat fel, hogy magához kösse azokat, akik foglyokat ejtettek, hivatali jövedelemmel jutalmazva őket. Így földjeit teljesen felemészti az érdemek jutalmazásával, adógabonával megtöltött magtárait teljesen kiüríti az árvák örökbefogadásával. Az ilyen (uralkodó) csupán névlegesen gyakorol fejedelmi hatalmat, nem lévén többé területe, amit birtokolna. [Azt mondják róla, hogy ott van a száz hadiszekér, amellyel rendelkezhetik, de valójában még egy négyzetlábnyi terület sincs, aminek hasznát vehetné.] Ezért nevezzük teljesen kiszolgáltatott helyzetű fejedelemnek. Ilyen körülmények között még a nagy országok belső (erőforrásai) is kiürülnének, a kis ország pedig teljesen kimerül.
[Mit kell tehát tenni? Megmondom. A csupán száz hadiszekérrel rendelkező ország] hivatali úton szabályozza az adózást *(fu)* és irányítsa a magáncserét *(fu)*. (Az uralkodó) támaszkodjék (az adók megállapításakor) a négy évszak nappalaira és éjjeleire ⟨a munkanap hosszára⟩ [is, s tartsa irányítása alatt (a gazdaságot) a könnyű és a nehéz egyensúlyának elve szerint. Így a csupán száz hadiszekérrel bíró (ország) is eredményt érhet el.] Az ezer hadiszekérrel rendelkező országnak monopolizálnia kell a természeti kincseket *(t'ien-c'ai)*, [ki kell adnia szerszámokat (a parasztok számára), és pénzként használható árukat *(c'ai-wu)* kell teremtenie]. (Uralkodójának) figyelembe kell vennie, hogy az esztendő bőséget vagy nélkülözést hozott-e, s eszerint kell csökkentenie vagy

növelnie a hivatali jövedelmeket *(lu)*. [Így az ezer hadiszekérrel bíró (ország) nem lát majd szükséget. A tízezer hadiszekérrel rendelkező ország ugyancsak kísérje figyelemmel, hogy az esztendő bőséges volt-e vagy ínséges, (uralkodója) használja ki a nép lassúságát vagy gyorsaságát, és úgy alakítsa parancsait és rendeleteit, hogy általuk megteremtse a nagy egyensúlyt *(ta csun)*.] Így a tízezer hadiszekérrel bíró (ország) igazán gazdag lesz.

A jade-t Jü-sï-ben termelik ki, [az aranyat a Zsu és Han (folyók) mentén, a gyöngyöket pedig Csï-je-ben. Keletre és nyugatra, délre és északra (vannak ezek a helyek)], hétezer nyolcszáz mérföld távolságra körös-körül. [A vizek megszakadnak arrafelé, a szárazföld is járhatatlan; sem hajó, sem kocsi nem képes eljutni odáig.] A régi királyok éppen e vidékek távolisága miatt, [hogy tehát szinte lehetetlen volt eljutni oda, éppen ezért alkalmazták (e kincseket) a nagy értékekre *(csung)*. A gyöngyöket és a jade-t alkalmazták a legértékesebb pénzként *(sang pi)*, a sárga aranyat közepes értékű pénzként *(csung pi)*, a kés alakú érméket *(tao-pu)* pedig a legkevésbé értékes pénzként *(hia pi)*. Ez a háromféle pénz olyan, hogy ha valaki megragadja őket, semmi hasznát nem veheti a melegedésben], és ha meg akarja enni őket, semmivel sem lesz jóllakottabb tőlük. [A régi királyok azonban általuk tartották ellenőrzésük alatt az áruvá tehető javakat *(c'ai-wu)*, velük irányították a nép tevékenységét *(min-sï)*, s így tartották egyensúlyban *(p'ing)* az égalattit.

Manapság, amikor egy uralkodó adót szed a néptől, és parancsa úgy szól, hogy (az adónak) tíz napon belül együtt kell lennie, az áruvá tehető javak *(c'ai-wu)* ára tízből egyet veszít ⟨egy tizedével csökken⟩. Ha parancsa úgy szól, hogy (az adónak) nyolc napon belül kell együtt lennie, akkor az áruk *(c'ai-wu)* ára két tizedével csökken; és ha parancsa úgy szól, hogy (az adónak) öt napon belül kell együtt lennie, az áruk *(c'ai-wu)* ára éppen a felére csökken. Ha pedig reggel úgy rendelkeznék, hogy estére (az adó) együtt legyen, akkor az áruk *(c'ai-wu)* ára kilenc tizedével csökken. A régi királyok tudták ezt, és parancsokkal való adókivetés útján nem sanyargatták a népet.]

JEGYZETEK

SZUN-CÍ

1. ALAPVETŐ ELVEK

[1] Az „ég" itt nyilvánvalóan az éghajlati és időjárási viszonyokat jelenti.
[2] A „hatalom" *(sí)* fogalmához lásd a *Han Fei-cí* 40. fejezetét.
[3] A csata előtt a templomban: a győzelem érdekében végzett mágikus varázslás közben. Mint már a következő sorokból is kiderül, a *Szun-cí* szerzője egyáltalában nem a mágikus varázslások katonai hasznát bizonygatja, hanem egyrészt a győzelembe vetett hit, az önbizalom, másrészt pedig az önbizalom alapjának, a jó haditervnek, a gondos számításoknak döntő jelentőségét.

2. A HADVEZETÉS

[4] A lakkal és enyvvel fegyvereiket vonták be védőréteggel a katonák.
[5] *kin* súlymérték; egyes számítások szerint 1 *kin* = 596,8 g.
[6] A háborút olyan gyorsan kell megnyerni, hogy másodszor soroztatni és élelmet harmadszor szállíttatni már ne kelljen.
[7] A *csung* űrmérték; 1 *csung* = 10,35 liter. A *sí* súlymérték; 1 *sí* = 59,7 kg.

3. A TÁMADÁS KITERVELÉSE

[8] Egyes adatok szerint a *wu* öt emberből, a *cu* 125 emberből, a *lü* 500 emberből, az egész hadsereg pedig — elvileg — három 12 500 főt számláló „hadseregből" (elővéd, zöm, hátvéd) állott.
[9] Vö.: *Lao-cí* LXVIII, LXIX, XXX és XXXI. Ám a taoista „nem-cselekvés"-sel szöges ellentétben szövegünk következetesen az okos, jól kitervelt cselekvést javasolja a háború szörnyűségeinek elkerülésére.
[10] Hangya-roham: valószínűleg a gyalogság általános támadása.

4. A FORMA

[11] A „forma", „látható alak", „alakzat" jelentésű *hing* terminus, amely ugyancsak a taoista filozófusoktól származik, itt a hadsereg felkészültségére, harcképességére, „jó formájára" vonatkozik.
[12] A kínai kommentátorok szerint a távolság: az ellenségtől való távolság; a mennyiség: a terület mértékei; a szám: a harcosok száma; a súly: az erőviszonyok az ütőképesség szempontjából; s a győzelem: a győzelem esélyeinek kiszámítása.
[13] 1 *ji* = 24 *liang* (uncia); 1 *csu* = 1/48 *liang*. 1 *liang* a Csou-korban 14,93 g, a C'in fejedelemségben pedig valószínűleg 16,14 g volt.

5. AZ ERŐ

[14] Az „erő", „hatalom" *(si)* fogalomhoz lásd a *Han Fei-cï* 40. fejezetét.

[15] Az „üresség": a hadsereg gyengesége; a „teltség": a hadsereg harcképessége, győzni-tudása. Akkor győzünk (ismét szöges ellentétben a taoista felfogással), amikor a mi „teltségünk" találkozik az ellenség „üresség"-ével"; ilyenkor mintha csak malomkő zúdulna rá egy tojásra. Ezt a találkozást úgy segíthetjük elő, hogy a cselekvést és a közvetlen harcot párosítjuk, váltogatjuk.

[16] Az öt hang, öt szín és öt íz felsorolását lásd a *Lao-cï* 11. jegyzetében.

[17] Formánk kerekké válhatik: az ellenségnek mutatott külső forma, az alakzatok elveszíthetik éles, „szögletes" körvonalaikat. A 4. fejezetben a „forma" a hadsereg belső formáját, harcképességét jelentette, itt azonban a külső alakzatot jelenti. A szónak ez a két értelme a következőkben váltakozva fordul elő, sőt szövegünk megfogalmazza majd a kétféle „forma" összefüggését is.

6. AZ ÜRESSÉG ÉS A TELTSÉG ELVE

[18] Ez a fejezet több taoista szólamot tartalmaz: „rejtett" és „titokzatos" (művészet), nincs is testi alakja *(wu-hing)*, az igazi forma *(hing)* hasonló a vízhez, örökké változik stb. A *Lao-cï* e formuláiból azonban a *Szun-cï* szerzője csupán a dialektikus alapgondolatot használja fel.

[19] Miként a taoista formulák, ez az „öt elem és *jin-jang*" elméletből kölcsönzött formula is csupán a szüntelen változás dialektikus elvének megfogalmazására szolgál.

7. A HADSEREG HARCA

[20] A hadsereg három része: elővéd, zöm, hátvéd (vö. 8. jegyzetünkkel).

[21] A *Hadsereg vezetése* című könyv egy régi katonai szabálygyűjtemény lehetett, amelyről azonban egyebet nem tudunk.

8. A KILENC VÁLTOZÁS

[22] A kilences szám, amely régi mágikus elképzelésekből származik, itt természetesen számtalant, végtelen számút jelent.

9. A MENETELŐ HADSEREG

[23] Huang-ti, a taoisták afféle védőszentje, mitikus uralkodó, aki harcaiban győzelmet aratott a négy égtáj minden „barbára" felett.

11. A KILENC TERÜLET

[24] Jóslásra és más vallásos jellegű tájékozódásra nincs szükség, ha a haditudománnyal tisztában vagyunk.

[25] Csu és Kui: Csan Csu és Cao Kui, legendás régi hadvezérek.

[26] Wu és Jüe: szomszédos déli fejedelemségek, mindkettőnek „barbárok" voltak az őslakói, és sokat hadakoztak egymással.

13. KÉMEK ALKALMAZÁSA

[27] A *Szun-cï* szerzője itt ismét a mágia és a jóslás ellenségeként lép fel.

[28] Az „isteni háló" kifejezés ugyancsak a taoistáktól való, tartalma maga a *tao*, a természeti törvény.

[29] A két konfuciánus erkölcsi norma itt természetesen nem jelent egyebet, mint: „erények", „erények mérlegelése".

[30] A Sang-Jin dinasztia hatalomra jutását a legenda szerint az előző, a Hia-dinasztia bizalmas embere, Ji-csï is elősegítette. A legenda szerint ugyanígy elősegítette a Sang-Jin házat szolgáló Lü-ja a Csou-dinasztia felemelkedését.

LÜ MESTER TAVASZ ÉS ŐSZE

I. könyv. 4. fejezet

A KÖZÉRDEK MEGBECSÜLÉSE

[1] Vö.: A Nagy Szabály *(Hung-fan)* 14. az *Első kötet*ben.

[2] Po K'in — a Csou-házi Wu-wang fivérének, Csou-kung-nak, Lu első uralkodójának a fia.

[3] King — Cs'u fejedelemség régi neve. A *Lü-sï cs'un-c'iu*, mely C'in fejedelemségben készült, valószínűleg megvetése jeléül mindig a King nevet használja.

[4] Vö.: *Lao-cï* X, XXIV és LI.

[5] A Három Felséges és az Öt Uralkodó — a konfuciánus mítoszok első uralkodói.

[6] Kuan Csung — Kuan Ji-wu (Kuan-cï), a C'i-beli Huan fejedelem (i. e. 685—641) alacsony sorból felemelt, reformátor főminisztere, akivel már többször találkoztunk. Urától a nagyon megtisztelő „Csung Atya" címet kapta. A szövegünkben olvasható anekdotát a *Csuang-cï* és a *Lie-cï* is megőrizte.

[7] Pao Su-ja — Huan fejedelem családi hivatalnoka, Kuan Csung barátja. Pao Su Huang-cï néven lásd a *Jang Csu (Lie-cï* VII*)* 7. szakaszában *(Első kötet)*.

[8] Vö.: *Lao-cï* LXVIII.

[9] Huan fejedelem kezéből Kuan Csung halála után kicsúszott az irányítás. Két kegyence, Tien nevű eunuchja és Ji-ja nevű híres szakácsa jutott hatalomra. Huan halála után fiai kezdtek marakodni egymással a hatalomért, miközben a történet szerint hatvan napig temetetlenül hagyták atyjuk holttestét.

[10] Sun — a konfuciánus mítoszok egyik eszményi uralkodója.

LI SZÏ ÉLETRAJZA

St ki. 87. fejezet

[1] A helynév máig megőrződött Sang-c'ai járás nevében (É—K Honan).

[2] A hat ország: Cs'u, C'i, Jen, Han, Wei és Csao fejedelemségek.

[3] A C'in-beli Csuang-sziang i. e. 249-től 247-ig uralkodott.
[4] Csuang-sziang utóda, az új király: C'in Sï Huang-ti (bár ezt a címet csak i. e. 221-ben vette fel).
[5] A C'in-beli Mu fejedelem i. e. 659-től 621-ig uralkodott.
[6] A C'in-beli Hiao fejedelem i. e. 361-től 338-ig uralkodott.
[7] Az észak-déli szövetség, mint a „hat ország" összefogása a hetedik, C'in ellen, voltaképpen mindig csak terv maradt.
[8] Cseng Kuo megbízatása állítólag az volt, hogy C'in fejedelemség erőit a belső munkákkal kösse le.
[9] Mu fejedelem i. e. 659-től 621-ig uralkodott. Főhivatalnokait előszeretettel választotta alacsony sorból vagy idegenből. Az egyesített országok száma valószínűleg nem 20, hanem 12 (a két írásjegy felcserélődhetett).
[10] Wei-t, azaz szülőhazáját, i. e. 352-ben és 340-ben győzte le Sang Jang, s Wei a második veresége alkalmával megvásárolta a békét. Cs'u ellen vívott csatáról ebben az időben nem tudunk.
[11] Csang Ji, a „vándor" politikus i. e. 309-ben halt meg. A Három Folyó földjeit csak egy évvel később, i. e. 308-ban foglalta el a következő C'in-beli király, Wu (i. e. 310–307). Pa és Su: kis fejedelemségek a mai Szics'uan tartomány területén. Sang-kiün-t C'in i. e. 328-ban ragadta el Wei-től, Han-csung-ot pedig i. e. 312-ben. Jen és Jing: két fontos Cs'u-beli város (az utóbbi a főváros volt); valójában csak a következő király, Csao-sziang foglalta el i. e. 279-ben és 278-ban. Cs'eng-kao hegyvidékét sem foglalták el i. e. 249 előtt. C'in a keleti fejedelemségek felett az első döntő jelentőségű győzelmet i. e. 318-ban aratta.
[12] Zsang fejedelme: C'in-beli hivatalnok, Csao-sziang király anyjának féltestvére; Hua Jang pedig: testvére ugyanennek a hölgynek. A „vándor" politikus Fan Szui hatására a király mindkettőjüket elűzte C'in-ből.
[13] Ez alighanem a Csou-dinasztia végleges megdöntésére vonatkozik. Ám az utolsó Csou-uralkodót csak i. e. 250-ben vettette halálra Csuang-sziang király.
[14] A Szui: egy nagy gyöngy, amit a mese szerint egy kígyó hozott Szui egyik fejedelmének, hálából, amiért az meggyógyította; talán a „fényes hold gyöngyök" kifejezés is a róla elnevezett gyöngyfajtára utal. A Ho drágakőhöz lásd a *Han Fei-cï* 13. fejezetét. A T'ai-o kard: híres Cs'u-beli kard, mely nevét a készítőjéről kapta. A Szien-li: a régi idők híres hat paripa-fajtájának egyike.
[15] Lám, a régi Cseng és Wei fejedelemségek nemcsak „kicsapongó" muzsikájukról, hanem — táncosnőik révén — szép asszonyaikról is híresek.
[16] Kiang-nan — „a Folyamtól délre", a Jang-cï-kiang-tól délre eső vidék neve.
[17] A „Jüan-beli gyöngy" megjelölés talán ismét a Szui gyöngyre utal. O nevű helység a mai Santung területén volt.
[18] A *cseng*-citera — egy tizenkét vagy tizenhárom húros hangszer.
[19] A Szang-kien („Eperfák között"): egy vidék neve a P'u folyó mentén, ahol valamikor Cseng és Wei fejedelemség feküdt. A Jü-ház Sao-ja: a mitikus Sun tánca-muzsikája. A Wu: Wu-wang harci tánca; a Sziang pedig: Wen-

wang „zeneműve". A Wu és a Sziang konfuciuszi megítéléséhez vö. a *Lun-jü* III, 25.-kel az *Első kötet*ben.

[20] Egy adat szerint Li Szï már útban volt, hogy elhagyja az országot, amikor beadványa eljutott a királyhoz, s az visszahívta.

[21] Az egyesítés 17 évvel az idegenek kiűzéséről szóló rendelet és annak hatálytalanítása után, i. e. 221-ben történt.

[22] I. e. 213-ban.

[23] T'ien Cs'ang: T'ien Cs'eng stb. neveken többször találkoztunk vele, ő ölte meg fejedelmét i. e. 481-ben, C'i-ben. A „hat főméltóság": akiknek Cin fejedelemség három részre szakadása köszönhető.

[24] A *Sï ki* 6. fejezetében ez az i. e. 213-ban történt esemény részletesebben van leírva. Ott Li Szï nem beadványt szerkeszt, hanem beszédet mond, Sun-jü Jüe beszédére válaszul. A válaszbeszéd szövege a következő:

„Az Öt Uralkodó nem ismételte egymást, a Három Dinasztia nem utánozta egymást. Mindegyik a maga módján kormányozott, nem mintha ellentétben lettek volna egymással, hanem mert az idők megváltoztak. Mostanra Felséged véghezvitte hatalmas művét, megalapítva tízezer nemzedékre szóló érdemét ⟨dicsőségét⟩. Ezt azonban semmiképp sem értik meg az ostoba konfuciánusok *(jü zsu)*. Sőt, (Sun-jü) Jüe egyenesen a Három Dinasztia dolgairól beszél. De hát hogyan is tekinthetnénk ezeket példaképeinknek *(fa)*! Abban a más korban a fejedelmek *(csu-hou)* mind harcban álltak egymással, s bőkezűen ellátva őket, magukhoz hívták a vándor tudósokat. Mostanra az égalatti megnyugodott, a törvényeket és rendeleteket *(fa ling)* egyetlen (uralkodó) bocsátja ki, a „száz nemzetség" *(po-szing)* és a családfők *(tang-kia)* a földművelésnek és kézművességnek *(nung kung)* szentelik erejüket, az írástudók *(sï)* pedig a törvényeket és rendeleteket, szabályokat és tilalmakat tanulmányozzák.

Mármost, itt vannak azok az urak *(csu-seng)*, akik nem a jelent tekintik mesterüknek, hanem a múltat tanulmányozzák, hogy annak segítségével ítélhessék el a mai kort. Ezek kétségekbe taszítják és megzavarják a „feketefejűeket" ⟨a népet⟩. Ezért szolgád, az első miniszter (Li) Szï, megkockáztatva a halált, kimondja:

A régi időkben az égalatti megosztott volt, felfordulás uralkodott benne, és senki sem volt képes (egyetlen birodalommá) egyesíteni. Ennek következtében a fejedelmek *(csu-hou)* mind erősen tevékenykedtek, és minden beszélgetésük a régi időkről szólt, de úgy, hogy az ártalmára legyen a jelenkornak, üres mondásokat fitogtattak, hogy a valóságot minél jobban összezavarják. Az emberek csak azt tartották jónak, amit saját maguk megtanultak *(szï-hio)*, s így elítélték mindazt, amit feletteseik *(sang)* állapítottak meg.

Most felséged osztatlanul birtokolja az egész égalattit, elválasztotta egymástól a fehéret és feketét, és biztosította magának, hogy egyetlenként tiszteljék. Csakhogy azok, akik saját tanaikat hirdetik *(szï-hio)*, kölcsönösen támogatják egymást, s ócsárolják a törvénykezés és a helyes tanítás *(fa kiao)* rendszabályait. Ha meghallják, hogy kibocsátottál egy rendeletet, nyomban bírálgatni

kezdik, mind a maga tanai *(szï-hio)* szempontjából. Ha belépnek (az udvarba), szívükben ellenzik (a törvényeidet), és ha kilépnek, az utcákon bírálgatják azokat. Az uralkodó ócsárlását ők hírnévre méltó dolognak tartják, az eltérő törekvéseket ⟨eretnek nézeteket⟩ pedig magasrendű dolognak. Úgy vezetik alárendeltjeiket *(k'iün-hia)*, hogy azok rágalmakat koholjanak. Ha ennek az állapotnak véget nem vetünk, fent az uralkodó hatalma *(sï)* hanyatlásnak fog indulni, lent pedig pártos szövetségek alakulnak. Mindezt be kellene már tiltani.

Szolgád ezért azt kéri: a Történetírói Hivatalban *(sï-kuan)* a C'in-krónikák *(ki)* kivételével minden könyvet égessenek el; az égalattiban mindenki, aki nem tartozik a Nagytudású Írástudók Hivatalának ellenőrzése alá, s nem átallja birtokolni és őrizgetni a Dalok Könyvét, az Írások Könyvét vagy a „száz filozófus" mondásait, szolgáltassa be azokat a polgári vagy katonai elöljáróságoknak, hogy (e könyveket) megkülönböztetés nélkül elégethessék. Akik pedig arra vetemednek, hogy egymás közt a Dalok vagy Írások Könyvéről beszélgessenek, (kivégzendők, és testüket) közszemlére tegyék ki a piactereken. Akik a múlt segítségével kárhoztatják a jelent, haljanak meg rokonaikkal együtt. Azok a hivatalnokok, akik (ilyen eseteket) látnak és tudnak, azt mégsem jelentik, ugyanúgy büntetendők, mint maguk a bűnösök. Aki a rendelet kiadásától számított harminc napon belül nem égettetné el (ezeket a könyveket), arra bélyeget kell ütni és kényszermunkára kell küldeni *(cs'eng-tan)*. Ugyanakkor mindenki megtarthatja a gyógyászattal, a jóslással és a földműveléssel foglalkozó könyveket. Ha pedig valaki tanulmányozni akarja a törvényeket és a rendeleteket, az csak az állami hivatalnokokat *(li)* ismerje el mesterének."

[25] Az életrajz többi része a mi számunkra kevésbé érdekes, és a kép, amit Li Szi és a C'in-dinasztia tetteiről rajzol, nem minden mozzanatában hiteles.

SANG FEJEDELMÉNEK KÖNYVE

4. fejezet

AZ ERŐ ELTÁVOLÍTÁSA

[1] Értelme: nem szabad megengedni, hogy egy-egy diadalmas háborúban a „nép" (az arisztokrácia) megerősödjék. Erről szól a könyv 20. fejezete is amelynek címe: „A nép gyengévé tevése".

[2] Értelme: ha „erényes" (konfuciánus) írástudók ülnek a hivatalokban, akik ilyenformán semmi gyakorlati dologhoz nem értenek.

[3] Az ország termékeinek „nyílásai": a parasztok adóiból élő hivatalnokok (és persze kereskedők), akikből ha sok van, az ország elszegényedik (vö. a kötetünkben olvasható *Kuan-cï*-részlettel).

[4] Értelme minden bizonnyal az, hogy egy nagy országot nehezebb jól kézben tartani, mert (azonfelül, hogy sok hivatalnoka révén sok „nyílása" van a

parasztok termékeinek) az arisztokrácia könnyebben önállósodik, a „nép" tehát könnyebben erősödik meg.

[5] J. J. L. Duyvendak szövegkorrekcióin alapuló értelmezése.

[6] A könyv más fejezeteiből, valamint más forrásokból úgy tudjuk, hogy Sang Jang bíráskodási rendszerének alapegysége nem kilenc, hanem öt falut tömörített.

[7] Ez a mondat nemigen illeszkedik a szöveg összefüggéseibe, talán egy más fejezetből került ide.

[8] A könyv 20. fejezetében olvasható a következő érdekes mondat: „A termékeket importáló ország erős, a termékeket exportáló ország pedig gyenge."

KUAN-CI

73. fejezet

AZ ORSZÁG FELHALMOZÁSA

[1] A szögletes zárójelbe tett szöveg csak a hosszabb, bővített változatban található. Lásd erről bevezetőnket.

[2] Egy lehetséges szövegkorrekció alapján így kellene fordítanunk: „A rendkívüli adókat erőszakkal szokták behajtani, a szokásos adókat pedig alapos megfontolás után kérik be." S tovább (a rövidebb szöveg): „Az igazi királyságra és hegemóniára törekvő fejedelem azt intézményesíti [újabb szövegkorrekció, az „elveti" helyett], amit alapos megfontolás után kérnek be."

[3] A rövidebb szöveg egy más kiegészítése és értelmezése alapján: „Nem lehet ketrecet csinálni a nép megőrzésére. Nem lehet szavakkal való fegyelmezéssel nagyszabású kormányzást teremteni. De mi lesz akkor, ha (nincs elegük, amit felhasználhassanak)? Ha az országban sokan elveszítik a hasznot, akkor az alattvalók *(cs'en)* nem szolgálnak teljes hűséggel."

[4] Nyilvánvaló, hogy a bővített szöveg elhagyása esetén a rövidebbet — ha egyáltalában értelmezhető — másként kellene fordítani. Ezek a különböző lehetőségek azonban számunkra itt nem jelentősek, ezért további bemutatásukat mellőzzük.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Tatár György — Műszaki szerkesztő: Agócs András
Terjedelem: 26,5 (A/5) ív — AK 1681 k 8082
HU ISSN 0071 — 4984
80.7759 Akadémiai Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bernát György